

Suttantapiṭake Khuddakanikāye

Paṭisambhidāmaggapāliyā saṁvaṇṇanābhūtā

Bhadantamahānāmattherena katā

Saddhammappakāsinī nāma

PAṬISAMBHIDĀMAGGAṬṬHAKATHĀ

(Paṭhamo bhāgo)

Romanized from Myanmar version published in 1950

© Buddhasāsana Society

Aṭṭhakathā Series 46

First published in 2008 by Ministry of Religious Affairs

Yangon, Myanmar

THE PĀLI ALPHABET IN BURMESE AND ROMAN CHARACTERS

VOWELS

အ a အာ ā ဣ i ဤ ī ဥ u ဦ ū ဧ e ဩ o

CONSONANTS WITH VOWEL "A"

က ka ခ kha ဂ ga ဃ gha င ṇa
 ဇ ca ခ cha ဇ ja ဈ jha ဠ ña
 ဋ ta ဣ tha ဍ ḍa ဖ ḍha ဎ ṇa
 တ ta ထ tha ဒ da ဓ dha န na
 ပ pa ဖ pha ဗ ba ဘ bha မ ma
 ယ ya ရ ra လ la ဝ va သ sa ဟ ha ဠ ḷa ၵ ṁ

VOWELS IN COMBINATION

ာ ၵ = ā ိ = i ိ = ī ဣ ၵ = u ဣ ၵ = ū ဧ = e ဩ ိ = o
 က ka ကာ kā ကိ ki ကိ kī ကု ku ကု kū ကေ ke ကေ ko
 ခ kha ခါ khā ခိ khi ခိ khī ခု khu ခု khū ခေ khe ခေ kho ...

CONJUNCT-CONSONANTS

က kka	ယ ṅgha	က ṇṭha	ဈ dhya	ဠ pla	ဠ lla
က kka	ဇ cca	က ṇḍa	ဇ dhva	ဠ pba	ဠ lya
က kya	ခ ccha	က ṇṇa	န nta	ဠ bbha	ဠ lha
က kri	ဇ jja	က ṇha	န ntva	ဠ bya	ဠ vha
က kla	ဇ jjha	က tta	န ntha	ဠ bra	ဠ sta
က kva	ည ṇña	က ttha	န nda	ဠ mpa	ဠ stra
ဈ khya	ဠ ṇha	က tva	န ndra	ဠ mpha	ဠ sna
ဇ khva	ဠ ṇca	က tya	န ndha	ဠ mba	ဠ sya
ဇ gga	ခ ṇcha	က tra	န nna	ဠ mbha	ဠ ssa
ဠ ggha	ဠ ṇja	န dda	ဈ nya	ဠ mma	ဠ sma
ဈ gya	ဠ ṇjha	န ddha	န nha	ဠ mya	ဠ sva
ဠ gra	ဠ ṭta	ဈ dya	ဠ ppa	ဠ mha	ဠ hma
ဠ ṅka	ဠ ṭtha	ဠ dra	ဠ ppha	ဠ yya	ဠ hva
ဠ ṅkha	ဠ ḍḍa	ဠ dva	ဠ pya	ဠ yha	ဠ ḷha
ဠ ṅga					

၁ ၂ ၃ ၄ ၅ ၆ ၇ ၈ ၉ ၁၀
 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0

Paṭisambhidāmaggaṭṭhakathā

Paṭhamabhāga

Mātikā

Piṭṭhaṅka

Ganthārambhakathā ... 1

1. Mahāvagga

1. Nānakathā

Mātikāvaṇṇanā	...	12
1. Sutamayañāṇaniddesavaṇṇanā	...	55
Vissajjanuddesavaṇṇanā	...	55
Abhiññeyyaniddesavaṇṇanā	...	59
Pariññeyyaniddesavaṇṇanā	...	101
Pahātabbaniddesavaṇṇanā	...	108
Bhāvetabbaniddesavaṇṇanā	...	116
Sacchikātabbaniddesavaṇṇanā	...	125
Hānabhāgiyacatukkaniddesavaṇṇanā	...	129
Lakkhaṇattikaniddesavaṇṇanā	...	131
Dukkhasaccaniddesavaṇṇanā	...	131
Samudayasaccaniddesavaṇṇanā	...	146
Nirodhasaccaniddesavaṇṇanā	...	147
Maggasaccaniddesavaṇṇanā	...	149
Saccapakiṇṇakavaṇṇanā	...	183
2. Sīlamayañāṇaniddesavaṇṇanā	...	187
3. Samādhībhāvanāmayañāṇaniddesavaṇṇanā	...	213
4. Dhammaṭṭhitiñāṇaniddesavaṇṇanā	...	221
5. Sammasanañāṇaniddesavaṇṇanā	...	227

Mātikā	Piṭṭhaṅka
6. Udayabbayañāṇaniddesavaṇṇanā	234
7. Bhaṅgānupassanāñāṇaniddesavaṇṇanā	239
8. Ādīnavañāṇaniddesavaṇṇanā	242
9. Saṅkhārupekkhāñāṇaniddesavaṇṇanā	244
10. Gotrabhuñāṇaniddesavaṇṇanā	253
11. Maggañāṇaniddesavaṇṇanā	255
12. Phalañāṇaniddesavaṇṇanā	260
13. Vimuttiñāṇaniddesavaṇṇanā	260
14. Paccavekkhaṇañāṇaniddesavaṇṇanā	261
15. Vatthunānattañāṇaniddesavaṇṇanā	263
16. Gocaranānattañāṇaniddesavaṇṇanā	264
17. Cariyānānattañāṇaniddesavaṇṇanā	264
18. Bhūminānattañāṇaniddesavaṇṇanā	268
19. Dhammanānattañāṇaniddesavaṇṇanā	273
20-24. Ñāṇapañcakaniddesavaṇṇanā	276
25-28. Paṭisambhidāñāṇaniddesavaṇṇanā	276
29-31. Ñāṇattayaniddesavaṇṇanā	278
32. Ānantarikasamādhīñāṇaniddesavaṇṇanā	279
33. Araṇavihārañāṇaniddesavaṇṇanā	281
34. Nirodhasamāpattiñāṇaniddesavaṇṇanā	283
35. Parinibbānañāṇaniddesavaṇṇanā	290
36. Samasīsaṭṭhañāṇaniddesavaṇṇanā	291
37. Sallekhaṭṭhañāṇaniddesavaṇṇanā	292
38. Viriyārambhañāṇaniddesavaṇṇanā	294
39. Atthasandassanañāṇaniddesavaṇṇanā	295
40. Dassanavisuddhiñāṇaniddesavaṇṇanā	296
41-42. Khantiñāṇapariyogāhaṇañāṇaniddesavaṇṇanā	298
43. Padesavihārañāṇaniddesavaṇṇanā	298

Mātikā	Piṭṭhaṅka
44-49. Vivatṭaññachakkaniddesavaṇṇanā ...	301
50. Iddhividhaññaniddesavaṇṇanā ...	304
51. Sotadhātuvisuddhiññaniddesavaṇṇanā ...	312
52. Cetopariyaññaniddesavaṇṇanā ...	314
53. Pubbenivāsānussatiññaniddesavaṇṇanā ...	316
54. Dibbacakkhuññaniddesavaṇṇanā ...	334
55. Āsavakkhayaññaniddesavaṇṇanā ...	340
56-63. Saccaññācatukkadvayaniddesavaṇṇanā ...	342
64-67. Suddhikaṭṭhisambhidāññaniddesavaṇṇanā ...	344

Paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāya paṭhamabhāge mātikā niṭṭhitā.

Khuddakanikāya

Paṭisambhidāmaggaṭṭhakathā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

Ganthārambhakathā

Yo sabbalokātigasabbasobhā-
Yuttehi sabbehi guṇehi yutto.
Dosehi sabbehi savāsanehi,
Mutto vimuttiṃ paramañca¹ dātā.

Niccaṃ dayācandanasītacitto,
Paññāravijjotitasabbaneyyo.
Sabbesu bhūtesu tamaggabhūtaṃ,
Bhūtatthanāthaṃ sirasā namitvā.

Yo sabbabhūtesu² Munīva aggo,
Anantaśāṅkhesu Jinattajesu³.
Ahū dayāññagūṇehi Satthu-
Līlānukārī janatāhitesu.

Taṃ **Sāriputtaṃ** Munirājaputtaṃ,
Theraṃ thirāṇekagūṇābhiraṃ.
Paññāpabhāvuggatacārūkittiṃ,
Susantavuttiṇca atho namitvā.

1. Paramañva (Syā)

2. Sabbasattesu (Sī)

3. Jinattajesu (Sī)

Saddhammacakkānupavattakena,
 Saddhammasenāpatīsāvakena.
 Suttasu vuttasu Tathāgatena,
 Bhūtatthavedittamupāgatena.

Yo bhāsito bhāsitaovidena,
 Dhammappadīpujjalanāyakena.
 Pāṭho viṣiṭṭho paṭisambhidānaṃ,
 Maggoti tannānavisesito ca.

Vicittanānattanayopagūḷho,
 Gambhīrapaññehi sadāvagāḷho.
 Attatthalokatthaparāyaṇehi,
 Saṃsevanīyo sujanehi niccaṃ.

Ñāṇappabhedāvananassa tassa,
 Yogīhinekehi nisevitassa.
 Atthaṃ apubbaṃ anuvaṇṇayanto,
 Suttaṇca yuttiṇca anukkamanto.

Avokkamanto samayā sakā ca,
 Anāmasanto samayaṃ paraṇca.
 Pubbopadesaṭṭhakathānayaṇca,
 Yathānurūpaṃ upasaṃharanto.

Vakkhāmaṃ Aṭṭhakathaṃ janassa,
 Hitāya saddhammaciraṭṭhitatthaṃ.
 Sakkacca **Saddhammapakāsinim** taṃ,
 Suṇātha dhāretha ca sādhu santoti.

Tattha **paṭisambhidānaṃ maggoti tannānavisesito cāti** vuttattā
 paṭisambhidāmaggassa paṭisambhidāmaggatā tāva vattabbā. Catasso hi
 paṭisambhidā atthapaṭisambhidā dhammapaṭisambhidā niruttipaṭisambhidā
 paṭibhānapaṭisambhidāti. Tāsaṃ paṭisambhidānaṃ maggo adhigamūpāyoti
 paṭisambhidāmaggo, paṭisambhidāpaṭilābhahetūti vuttaṃ hoti. Kathamayaṃ
 tāsaṃ maggo hotīti ce? Pabhedato desitāya desanāya
 paṭisambhidāñāṇāvahattā.

Nānābheda bhinnānaṃ hi dhammānaṃ nānābheda bhinnā desanā sotūnaṃ ariyapuggalānaṃ paṭisambhidāñāṇappabhedāñca sañjaneti, puthujjanānaṃ āyatim paṭisambhidāñāṇappabhedāya ca paccayo hoti. Vuttañca “pabhedato hi desanā ghanavinibbhogapaṭisambhidāñāṇāvahā hoti”¹. Ayañca nānābheda bhinnā desanā, tenassā paṭisambhidānaṃ maggattasiddhi.

Tattha **catassoti** gaṇanaparicchedo. **Paṭisambhidāti** pabhedā. “Atthe ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā, dhamme ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā, tatra dhammaniruttābhilāpe² ñāṇaṃ niruttipaṭisambhidā, ñāṇesu ñāṇaṃ paṭibhānapaṭisambhidā”³ti³ vuttattā na aññassa kassaci pabhedā, ñāṇasseva pabhedā. Tasmā “catasso paṭisambhidā”ti cattāro ñāṇappabhedāti attho. Atthappabhedassa sallakkhaṇavibhāvanavavattānakaraṇasamatthaṃ atthe pabhedagataṃ ñāṇaṃ **atthapaṭisambhidā**. Dhammapabhedassa sallakkhaṇavibhāvanavavattānakaraṇasamatthaṃ dhamme pabhedagataṃ ñāṇaṃ **dhammapaṭisambhidā**. Niruttippabhedassa sallakkhaṇavibhāvanagavatthānakaraṇasamatthaṃ niruttābhilāpe pabhedagataṃ ñāṇaṃ **niruttipaṭisambhidā**. Paṭibhānapabhedassa sallakkhaṇavibhāvanavavattānakaraṇasamatthaṃ paṭibhāne pabhedagataṃ ñāṇaṃ **paṭibhānapaṭisambhidā**.

Tattha **atthoti** saṅkhepato hetuphalaṃ. Taṃ hi yasmā hetu-anusārena arīyati adhigamīyati pāpuṇīyati, tasmā atthoti vuccati. Pabhādato pana yaṃkiñci paccayasamuppannaṃ⁴, nibbānaṃ, bhāsitaṃ, vipāko, kiriyāti ime pañca dhammā atthoti veditabbā. Taṃ atthaṃ paccavekkhantassa tasmim atthe pabhedagataṃ ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā.

Dhammoti saṅkhepato paccayo. So hi yasmā taṃ taṃ vidahati⁵ pavatteti ceva pāpeti ca, tasmā dhammoti vuccati. Pabhedato pana yo koci phalanibbattako hetu, ariyamaggo, bhāsitaṃ, kusalaṃ, akusalanti ime pañca dhammā dhammoti veditabbā. Taṃ dhammaṃ paccavekkhantassa tasmim dhamme pabhedagataṃ ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā. Ayameva hi attho abhidhamme³—

“Dukkhe ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā, dukkhasamudaye ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā, dukkhanirodhe ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā, dukkhanirodhagāminiyaṃ paṭipadāya

1. Abhi-Ṭṭha 1. 99 piṭṭhe.

2. Atthadhammaniruttābhilāpe (Sī)

3. Abhi 2. 307 piṭṭhe.

4. Paccayasambhūtaṃ (Visuddhi 2. 70 piṭṭhe)

5. Vidadhāti (Sī), dahati (Visuddhi 2. 70 piṭṭhe)

ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā. . Hetumhi ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā, hetuphale ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā.

Ye dhammā jātā bhūtā sañjātā nibbattā abhinibbattā pātubhūtā, imesu dhammesu ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā, yamhā dhammā te dhammā jātā bhūtā sañjātā nibbattā abhinibbattā pātubhūtā, tesu dhammesu ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā.

Jarāmarañe ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā, jarāmarāṇasamudaye ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā, jarāmarāṇanirodhe ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā, jarāmarāṇanirodhagāminiyā paṭipadāya ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā.

Jātiyā ñāṇaṃ -pa-. Bhave ñāṇaṃ -pa-. Upādāne ñāṇaṃ -pa-. Taṇhāya ñāṇaṃ -pa-. Vedanāya ñāṇaṃ -pa-. Phasse ñāṇaṃ -pa-. Saḷāyatane ñāṇaṃ -pa-. Nāmarūpe ñāṇaṃ -pa-. Viññāṇe ñāṇaṃ -pa-. Saṅkhāresu ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā, saṅkhārasamudaye ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā, saṅkhāraniyodhe ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā, saṅkhāranirodhagāminiyā paṭipadāya ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā.

Idha bhikkhu dhammaṃ jānāti Suttaṃ Geyyaṃ Veyyākaraṇaṃ Gāthaṃ Udānaṃ Itivuttakaṃ Jātakaṃ Abbhutadhammaṃ Vedallaṃ¹. Ayaṃ vuccati dhammapaṭisambhidā. So tassa tasseva bhāsitassa atthaṃ jānāti ‘ayaṃ imassa bhāsitassa attho, ayaṃ imassa bhāsitassa attho’ti. Ayaṃ vuccati atthapaṭisambhidā.

Katame dhammā kusalā. Yasmiṃ samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti somanassasahagataṃ ñāṇasampayuttaṃ rūpārammaṇaṃ vā -pa- dhammārammaṇaṃ vā. Yaṃ yaṃ vā panārabbha tasmīṃ samaye phasso hoti -pa- avikkhepo hoti. Ime dhammā kusalā. Imesu dhammesu ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā, tesaṃ vipāke ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā”ti-ādinā nayena vibhajitvā vibhajitvā dassito.

Tatra dhammaniruttābhilāpe ñāṇanti tasmīṃ atthe ca dhamme ca yā sabhāvanirutti abyabhicārivohāro, tassa abhilāpe bhāsane

1. Vedallanti (Sī, Sya)

udīraṇe taṃ lapitaṃ bhāsitaṃ udīritaṃ sabhāvaniruttisaddaṃ ārammaṇaṃ katvā paccavekkhantassa tasmim̐ sabhāvaniruttābhilāpe “ayaṃ sabhāvanirutti, ayaṃ na sabhāvanirutti”ti evaṃ tassā dhammaniruttisaññitāya sabhāvaniruttiyā māgadhiḱāya sabbasattānaṃ mūlabhāsāya pabhedagataṃ ñāṇaṃ niruttiṭṭhisambhidā. Evamayāṃ niruttiṭṭhisambhidā saddārammaṇā nāma jātā, na paññatti-ārammaṇā. Kasmā? Yasmā saddaṃ sutvā “ayaṃ sabhāvanirutti, ayaṃ na sabhāvanirutti”ti jānāti. Paṭisambhidāppatto hi¹ “phasso”ti vutte “ayaṃ sabhāvanirutti”ti jānāti, “phassā”ti vā “phassan”ti vā vutte pana “ayaṃ na sabhāvanirutti”ti jānāti. Vedanādīsupi eseṇa nayo. Aññaṃ panesa nāmākhyāta-upasagganipātabyañjanasaddaṃ jānāti na jānātīti? Yadaggena saddaṃ sutvā “ayaṃ sabhāvanirutti, ayaṃ na sabhāvanirutti”ti jānāti, tadaggena tampi jānissati. Taṃ pana nayidaṃ paṭisambhidāḱiccanti paṭikkhipitvā “bhāsaṃ nāma sattā uggaṇhanti”ti vatvā idaṃ kathitaṃ—mātāpitāro hi daharakāle kumārake mañce vā piṭṭhe vā nipajjāpetvā taṃ taṃ kathayamānā tāni tāni kiḱcāni karonti, dāraḱā tesāṃ taṃ taṃ bhāsaṃ vavatthāpenti “iminā idaṃ vuttaṃ, iminā idaṃ vuttan”ti. Gacchante gacchante kāle sabbampi bhāsaṃ jānanti. Mātā dāmiḱi, pitā andhako. Tesāṃ jātadāraḱo sace mātu kathaṃ paṭhamāṃ suṇāti, dāmiḱabhāsaṃ bhāsisati. Sace pitu kathaṃ paṭhamāṃ suṇāti, andhakabhāsaṃ bhāsisati. Ubhinnaṃ pi pana kathaṃ asuṇanto māgadhiḱabhāsaṃ bhāsisati.

Yopi agāmake mahā-arañṇe nibbatto, tattha añño kathento nāma natthi, sopi attano dhammatāya vacanaṃ samuṭṭhāpento māgadhiḱabhāsameva bhāsisati. Niraye tiracchānayaṇiyaṃ pettivisaye manussaloke devaloketi sabbattha māgadhiḱabhāsaṃ ussannā. Tattha sesā oṭṭakirāta-andhakayonakadāmiḱabhāsaḱā bhāsa² parivattanti, ayamevekā yathābhuccabrahmavohāra-ariyavohārasaṅkhātā Māgadhiḱabhāsaṃ na parivattati. Sammāsambuddhopi tepiṭakaṃ Buddhavacanaṃ tantim̐ āropento Māgadhiḱabhāsaṃ eva āropesi. Kasmā? Evaṃ hi atthaṃ āharitum sukhaṃ hoti. Māgadhiḱabhāsaṃ hi tantim̐ āruḱhassa Buddhavacanassa paṭisambhidāppattānaṃ sotapathāgamaṇameva

1. Niruttiṭṭhisambhidāppatto hi (Syā, Ka)

2. Aṭṭhārasa bhāsa (Abhi-Ṭṭha 2. 371 piṭṭhe)

papañco. Sote pana saṁghaṭṭitamatteyeva nayasatena nayasahassena attho upaṭṭhāti. Aññāya pana bhāsāya tantim āruḥhakaṁ pothetvā pothetvā uggahetabbaṁ hoti. Bahumpi uggahetvā pana puthujjanassa paṭisambhidāppatti nāma natthi, ariyasāvako no paṭisambhidāppatto nāma natthi.

Ñānesu ñāṇanti sabbatthakañāṇamārammaṇaṁ katvā paccavekkhantassa tasmim ñāṇe pabhedagataṁ ñāṇaṁ, yathāvuttesu vā tesu tisu ñānesu gocarakiccādivasena vitthāragataṁ¹ ñāṇaṁ paṭibhānapaṭisambhidā.

Imā pana catasso paṭisambhidā dvīsu ṭhānesu pabhedaṁ gacchanti, pañcahi kāraṇehi visadā hontīti vedītabbā. Katamesu dvīsu ṭhānesu pabhedaṁ gacchanti? Sekkhabhūmiyañca asekkhabhūmiyañca. Tattha Sāriputtattherassa Mahāmoggallānattherassa Mahākassapattherassa Mahākaccāyanattherassa Mahākoṭṭhitattherassāti-evamādīnaṁ asītiyāpi mahātherānaṁ paṭisambhidā asekkhabhūmiyaṁ pabhedaṁ gatā, Ānandattherassa, Cittassa gahapatino, Dhammikassa upāsakassa, Upālissa gahapatino, Khujjuttarāya upāsikāyāti-evamādīnaṁ paṭisambhidā sekkhabhūmiyaṁ pabhedaṁ gatāti imāsu dvīsu bhūmīsu pabhedaṁ gacchanti.

Katamehi pañcahi kāraṇehi visadā hontī? adhigamena pariyattiyā savanena paripucchāya pubbayogena. Tattha **adhigamo** nāma arahattappatti. Arahattaṁ hi pattassa paṭisambhidā visadā hontī. **Pariyatti** nāma Buddhavacanaṁ. Taṁ hi uggaṇhantassa paṭisambhidā visadā hontī. **Savanaṁ** nāma saddhammassavanaṁ. Sakkaccaṁ aṭṭhim katvā dhammaṁ suṇantassa hi paṭisambhidā visadā hontī. **Paripucchā** nāma Pāḷi-Atṭhakathādīsu gaṇṭhipada-atthapadavinicchayaṁ. Uggahitapāḷi-ādīsu hi atthaṁ paripucchantassa paṭisambhidā visadā hontī. **Pubbayogo** nāma pubbabuddhānaṁ sāsane yogāvacaratā gatapaccāgatikabhāvena yāva anulomagotrābhusamīpaṁ pattavipassanānuyogo. Pubbayogāvacarassa hi paṭisambhidā visadā hontī. Imehi pañcahi kāraṇehi visadā hontīti.

Etesu pana kāraṇesu pariyatti savanaṁ paripucchāti imāni tīni pabhedasseva balavakāraṇāni. Pubbayogo adhigamassa balavapaccayo,

1. Vitthārato (Syā, Ka, Visuddhi 2. 72 piṭṭhe ca)

pabhedassa hoti na hotīti? Hoti, na pana tathā. Pariyattisavanaparipucchā hi pubbe hontu vā mā vā, pubbayogena pana pubbe ceva etarahi ca saṅkhārasammasanaṃ vinā paṭisambhidā nāma natthi. Ime pana dvepi ekato hutvā paṭisambhidā upatthambhetvā visadā karontīti. Apare āhu—

“Pubbayogo bāhusaccaṃ, desabhāsā ca āgamo.

Paripucchā adhigamo, garusannissayo tathā.

Mittasampatti cevāti, paṭisambhidapaccayā”ti.

Tattha **pubbayogo** vuttanayova. **Bāhusaccaṃ** nāma tesu tesu satthesu ca¹ sippāyatanesu ca kusalatā. **Desabhāsā** nāma ekasatavohāra kusalatā, visesena pana Māgadhi ke kosallaṃ². **Āgamo** nāma antamaso opammavaggamattassapi Buddhavacanassa pariyāpuṇaṇaṃ. **Paripucchā** nāma ekagāthāyapi atthavinicchaya pucchanaṃ. **Adhigamo** nāma sotāpannatā vā sakadāgāmitā vā anāgāmitā vā arahattaṃ vā. **Garusannissayo** nāma sutapaṭibhānabahulānaṃ garūnaṃ santike vāso. **Mittasampatti** nāma tathārūpānaṃyeva mittānaṃ paṭilābhoti.

Tattha Buddhā ca Paccekabuddhā ca pubbayogañceva adhigamañca nissāya paṭisambhidā pāpuṇanti, sāvaka sabbānīpi etāni kāraṇāni. Paṭisambhidāppattiya ca pāṭiyekko kammaṭṭhānābhāvanānuyogo nāma natthi, sekkhānaṃ pana sekkhaphalavimokkhantikā, asekkhānaṃ asekkhaphalavimokkhantikā ca paṭisambhidāppatti hoti. Tathāgatānaṃ hi dasa balāni viya ariyānaṃ ariyaphaleheva³ paṭisambhidā ijjhantīti. Imāsaṃ catassanaṃ paṭisambhidānaṃ maggoti paṭisambhidāmaggo, paṭisambhidāmaggo eva pakaraṇaṃ paṭisambhidāmaggapakaraṇaṃ, pakārena kariyante vuccante ettha nānābheda bhinnā gambhīrā atthā iti pakaraṇaṃ.

Tadetaṃ paṭisambhidāmaggapakaraṇaṃ atthasampannaṃ byañjanasampannaṃ gambhīraṃ gambhīratthaṃ lokuttarappakāsaṇaṃ suññatāpaṭisaññuttaṃ paṭipattiphalavisesasādhanaṃ⁴

1. Atthesu ca (Syā, Ka)

2. Visesena māgadhi ke kosallaṃ (Syā, Ka)

3. Ariyaphaleneva (Syā, Ka, Visuddhi 2. 73 piṭṭhe ca)

4. Paṭipattiphalavisesāvaham (Sī)

paṭipattipaṭipakkhapaṭisedhanam¹ yogāvacarānam
 ñāṇavararatanākarabhūtam dhammakathikānam
 dhammakathāvilāsavisesahetubhūtam saṁsārabhīrukānam
 dukkhanissaraṇam tadupāyadassanena assāsajanatanattham
 tappaṭipakkhanāsanatthañca gambhīratthānañca anekesaṁ suttantapadānaṁ
 atthavivaraṇena sujanahadayaparitosajanatanattham Tathāgatena Arahataṁ
 Sammāsambuddhena sabbattha
 appaṭihatasabbaññutaññānamahāpadīpāvabhāsenā
 sakalajanavitthata mahākaraṇāsinehasiniddhahadayena
 veneyyajanahadayagatakilesandhakāra vidhamanatthamujjalitassa
 saddhammamahāpadīpassa tadadhippāyavikāsanāsinehaparisekena²
 pañcavassasahassamaviratamujjalanamicchatā lokānukampakena
 Satthukappena Dhammarājassa Dhammasenāpatinā āyasmatā
 Sāriputtattherena bhāsitaṁ sutvā āyasmatā Ānandena
 paṭhamamahāsaṅgītikāle yathāsutameva saṅgītiṁ³ āropitaṁ.

Tadetaṁ Vinayaṭṭakam Suttantapaṭṭakam Abhidhammapaṭṭakanti tīsu
 piṭakesu Suttantapaṭṭakapariyāpannam. Dighanikāyo Majjhimanikāyo
 Saṁyuttanikāyo Aṅguttaranikāyo Khuddakanikāyoti pañcasu mahānikāyesu
 Khuddakamahānikāyapariyāpannam. Suttaṁ Geyyaṁ Veyyākaraṇam Gāthā
 Udānam Itivuttakam Jātakam Abbhutadhammam Vedallanti navasu Satthu
 sāsanaṅgesu yathāsambhavam Geyyaveyyākaraṇaṅgadvayasaṅgahitaṁ.

“Dvāsīti Buddhato gaṇhiṁ, dve saḥassāni bhikkhuto.

Caturāsīti saḥassāni, ye me dhammā pavattino”ti⁴—

Dhammabhaṇḍāgārikattherena pana pañcasu ṭhānesu etadaggaṁ āropitena
 paṭiññātānam caturāsītiyā dhammakkhandhasaḥassānam bhikkhuto gahitesu
 dvīsu dhammakkhandhasaḥsassesu anekasatadhammakkhandhasaṅgahitaṁ.
 Tassa tayo vaggā Mahāvaggo Majjhimavaggo Cūlavaggoti. Ekekaṁ
 vaggasmim dasadasakam katvā ñāṇakathādikā mātikākathāpariyosānā
 samatimsakathā. Evamanekadhā vavatthāpitassa imassa
 paṭisambhidāmaggaṇṇakaraṇassa anupubbaṁ apubbapadatthavaṇṇanam
 karissāma. Imaṁ hi pakaraṇam pāṭhato atthato uddisantena ca niddisantena
 ca sakkaccaṁ uddisitabbaṁ niddisitabbañca, uggaṇhantenāpi

1. Paṭipakkhapaṭisedhanam (Sī, Syā)

2. Saṅgaham (Syā, Ka)

3. ...siñcanāsinehaparisekena (Sī)

4. Khu 2. 347 piṭṭhe.

sakkaccaṃ uggahetabbaṃ dhāretabbaṃ. Taṃ kissa hetu? Gambhīrattā imassa pakaraṇassa lokahitāya loke ciraṭṭhitatthaṃ.

Tattha samatimsāya kathāsu ñāṇakathā kasmā ādito kathitāti ce?
Ñāṇassa paṭipattimalavisodhakattena paṭipattiyā ādibhūtatā. Vuttaṃ hi Bhagavatā—

“Tasmā tiha tvaṃ bhikkhu ādimeva visodhehi kusalānaṃ dhammānaṃ. Ko cādi kusalānaṃ dhammānaṃ, sīlaṇca suvisuddhaṃ diṭṭhi ca ujukā”¹.

Ujukā diṭṭhīti hi sammādiṭṭhisāṅkhātāṃ ñāṇaṃ vuttaṃ. Tasmāpi ñāṇakathā ādito kathitā.

Aparampi vuttaṃ—

“Tatra bhikkhave sammādiṭṭhi pubbaṅgamā hoti. Kathaṇca bhikkhave sammādiṭṭhi pubbaṅgamā hoti, sammādiṭṭhiṃ ‘sammādiṭṭhī’^{ti} pajānāti, micchādiṭṭhiṃ ‘micchādiṭṭhī’^{ti} pajānāti. Sāssa hoti sammādiṭṭhi. Sammāsaṅkappaṃ ‘sammāsaṅkappo’^{ti} pajānāti, micchāsaṅkappaṃ ‘micchāsaṅkappo’^{ti} pajānāti. Sammāvācaṃ ‘sammāvācā’^{ti} pajānāti, micchāvācaṃ ‘micchāvācā’^{ti} pajānāti. Sammākammantaṃ ‘sammākammanto’^{ti} pajānāti, micchākammantaṃ ‘micchākammanto’^{ti} pajānāti. Sammā-ājīvaṃ ‘sammā-ājīvo’^{ti} pajānāti, micchā-ājīvaṃ ‘micchā-ājīvo’^{ti} pajānāti. Sammāvāyāmaṃ ‘sammāvāyāmo’^{ti} pajānāti, micchāvāyāmaṃ ‘micchāvāyāmo’^{ti} pajānāti. Sammāsatīṃ ‘sammāsatī’^{ti} pajānāti, micchāsatīṃ ‘micchāsatī’^{ti} pajānāti. ‘Sammāsamādhīṃ ‘sammāsamādhī’^{ti} pajānāti, micchāsamādhīṃ ‘micchāsamādhī’^{ti} pajānāti. Sāssa hoti sammādiṭṭhī”².

Pubbaṅgamabhūtāya hi sammādiṭṭhiyā siddhāya micchādiṭṭhīnampi micchādiṭṭhibhāvaṃ jānissatīti sammādiṭṭhisāṅkhātāṃ ñāṇaṃ tāva sodhetuṃ³ ñāṇakathā ādito kathitā.

1. Saṃ 3. 124 piṭṭhe.

2. Ma 3. 116 piṭṭhe.

3. Sādhetuṃ (Syā, Ka)

“Apicudāyi tiṭṭhatu pubbanto, tiṭṭhatu aparanto dhammaṃ te desessāmi imasmim̐ sati idaṃ hoti, imassuppādā idaṃ uppajjati, imasmim̐ asati idaṃ na hoti, imassa nirodhā idaṃ nirujjhatī”¹ ca pubbantāparantadiṭṭhiyo ṭhapetvā ñāṇasseva vuttattā ñāṇakathā ādito kathitā.

“Alaṃ Subhadda tiṭṭhatetaṃ ‘sabbe te sakāya paṭiññāya abbhaññimsu, sabbeva na abbhaññimsu, udāhu ekacce abbhaññimsu, ekacce na abbhaññimsu’²ti. Dhammaṃ te Subhadda desessāmi, taṃ suṇāhi sādhu kaṃ manasikarohi, bhāsissāmi”² ca—

puthusamaṇabrāhmaṇaparappavādānaṃ vāde ṭhapetvā ariyassa aṭṭhaṅgikassa maggassa desitattā, aṭṭhaṅgike ca magge sammādiṭṭhisāṅkhātassa ñāṇassa padhānattā ñāṇakathā ādito kathitā.

“Cattārimāni bhikkhave sotāpattiyaṅgāni sappurisasamsevo, saddhammassavanaṃ, yoniso manasikāro, dhammānudhammapaṭipattī”³ ca—

“Saddhājāto upasaṅkamati, upasaṅkamanto payirūpāsati, payirūpāsanto sotaṃ odahati, ohitasoto dhammaṃ suṇāti, sutvā dhammaṃ dhāreti, dhātānaṃ dhammānaṃ paññāya atthaṃ upaparikkhati, atthaṃ upaparikkhato dhammā nijjhānaṃ khamanti, dhammanijjhānakkhantiyā chando jāyati, chandajāto ussahati, ussahitvā tuletī, tulayitvā padahati, pahitatto kāyena ceva paramatthasaccaṃ sacchikaroti, paññāya ca naṃ paṭivijjha passatī”⁴ ca—

“Idha Tathāgato loke uppajjati -pa- so dhammaṃ deseti- ādikalyāṇaṃ”⁵ti-ādini⁵ ca—

anekāni suttantapadāni anulomentena sutamaye ñāṇaṃ ādiṃ katvā yathākkamena ñāṇakathā ādito kathitā.

1. Ma 2. 223 piṭṭhe. 2. Dī 2. 124 piṭṭhe. 3. Sam 3. 354; Dī 3. 190 piṭṭhesu.
4. Ma 2. 145, 385 piṭṭhesu. 5. Dī 1. 58 piṭṭhe.

Sā panāyaṃ ñāṇakathā uddesaniddesavasena dvidhā ṭhitā. Uddese “sotāvadhāne paññā sutamaye ñāṇan”ti-ādinā nayena tesattati ñāṇāni mātikāvasena uddiṭṭhāni. Niddese “kathaṃ sotāvadhāne paññā sutamaye ñāṇaṃ. ‘Ime dhammā abhiññeyyā’ti sotāvadhānaṃ, taṃpajānanā paññā sutamaye ñāṇan”ti-ādinā nayena tāniyeva tesattati ñāṇāni vitthāravasena niddiṭṭhānīti.

Ganthārambhakathā niṭṭhitā.

1. Mahāvagga

1. Āṇakathā mātikāvaṇṇanā

1. Tattha uddese tāva sotāvadhāne paññā sutamaye ñāṇanti ettha sotasaddo anekatthappabhedo. Tathā hesa—

Maṃsaviññāṇaṇṇesu, taṇhādīsu ca dissati.

Dhārāyaṃ ariyamagge, cittasantatiyampi ca.

“Sotāyatanam sotadhātu sotindriyan”ti-ādīsu¹ hi ayaṃ sotasaddo maṃsasote dissati. “Sotena saddam sutvā”ti-ādīsu² sotaviññāṇe. “Dibbāya sotadhātuyā”ti-ādīsu³ ñāṇasote. “Yāni sotāni lokasminti yāni etāni sotāni mayā kittitāni pakittitāni ācikkhitāni desitāni paññāpitāni paṭṭhapitāni vivaritāni vibhattāni uttānikatāni pakāsītāni. Seyyathidam, taṇhāsoto diṭṭhisoto kilesasoto duccaritasoto avijjāsoto”ti-ādīsu⁴ taṇhādīsu pañcasu dhammesu. “Addasā kho Bhagavā mahantaṃ dārukkhandham Gaṅgāya nadiyā sotena vuyhamānan”ti-ādīsu⁵ udakadhārāyaṃ. “Ariyassetam āvuso aṭṭhaṅgikassa maggassa adhivacanaṃ, yadidaṃ soto”ti-ādīsu⁶ ariyamagge. “Purisassa ca viññāṇasotaṃ pajānāti ubhayato abbocchinnaṃ idha loke patiṭṭhitaṇca paraloke patiṭṭhitaṇcā”ti-ādīsu⁷ cittasantatiyaṃ. Idha paṇāyaṃ maṃsasote daṭṭhabbo. Tena sotena hetubhūtena, karaṇabhūtena vā avadhīyati avatthāpīyati appīyatīti sotāvadhānaṃ. Kim taṃ? Sutaṃ. Sutaṃ ca nāma “bahussuto hoti sutadharo sutasannicayo”ti-ādīsu⁸ viya sotadvārānusārena viññātaṃ avadhāritaṃ dhammajātaṃ, taṃ idha sotāvadhānanti vuttaṃ. Tasmim sotāvadhānasaṅkhāte sute pavattā paññā sotāvadhāne paññā. **Paññāti** ca tassa tassa atthassa pākāṭakaraṇasaṅkhātena paññāpanaṭṭhena⁹ paññā, tena tena vā aniccādinā pakārena dhamme jānātītipi paññā.

1. Abhi 2. 70, 89, 128 piṭṭhesu.

4. Khu 8. 30 piṭṭhe.

7. Dī 3. 87 piṭṭhe.

2. Ma 1. 238 piṭṭhe.

5. Saṃ 2. 386 piṭṭhe.

8. Ma 1. 277 piṭṭhe.

3. Dī 3. 240 piṭṭhe.

6. Gavesitabbaṃ.

9. Paññānaṭṭhena (Sī)

Sutamaye ñāṇanti ettha **sutasaddo** tāva sa-upasaggo anupasaggo ca—

Gamane vissute tinte, nuyogopacitepi ca.

Sadde ca sotadvārānu, sārāṇāte ca dissati.

Tathā hissa “senāya pasuto”ti-ādīsu gacchantoti attho. “Sutadhammassa passato”ti-ādīsu¹ vissutadhammassāti attho. “Avassutā avassutassa purisapuggalassā”ti-ādīsu² tintā tintassāti attho. “Ye jhānapasutā dhīrā”ti-ādīsu³ anuyuttāti attho. “Tumhehi puññaṃ pasutaṃ anappakan”ti-ādīsu⁴ upacitanti attho. “Diṭṭhaṃ sutam mutam viññātan”ti-ādīsu⁵ saddoti attho. “Bahussuto hoti sutadharo sutasannicayo”ti-ādīsu⁶ sotadvārānusāraviññāta-dharoti attho. Idha panassa sotadvārānusārena viññātaṃ upadhāritanti attho. **Sutamaye ñāṇanti** yā esā etaṃ sutam viññātaṃ avadhāritaṃ saddhammaṃ ārabha ārammaṇaṃ katvā sabbapaṭṭhamaṇca aparāparaṇca pavattā paññā, taṃ “sutamaye ñāṇan”ti vuttaṃ hoti, sutamayaṃ ñāṇanti attho. Sutamayeti ca paccattavacanametam, yathā “nahevaṃ vattabbe⁷. Vanappagumbe yathā phussitagge⁸. Natthi attakāre natthi parakāre natthi purisakāre”ti-ādīsu⁹ paccattavacanam, evamidhāpi daṭṭhabbam. Tena vuttaṃ “sutamayaṃ ñāṇanti attho”ti.

Atha vā sutena pakato phassādiko dhammapuñjo sutamayo, tasmim sutamaye dhammapuñje pavattaṃ taṃsampayuttaṃ ñāṇam sutamaye ñāṇam. Sabhāvasāmaññalakkhaṇavasena dhamme jānāti ñāṇam. Taṃyeva ñāṇam¹⁰ pariāyavacanena adhippāyapakāsanattham aniyamena “paññā”ti vatvā pacchā adhippetam “ñāṇan”ti niyametvā vuttanti veditabbam. Ñāṇaṇca nāma sabhāvapaṭivedhalakkhaṇam, akkhalitapaṭivedhalakkhaṇam vā kusalissāsakhitta-usupaṭivedho viya, visayobhāsanarasam padīpo viya, asammohapaccupaṭṭhānam araṇṇagatasudesako viya. “Samāhito bhikkhave bhikkhu yathābhūtaṃ pajānāti”ti¹¹ vacanato samādhipadaṭṭhānam. Lakkhaṇādīsu hi sabhāvo vā sāmāññaṇam vā

1. Khu 1. 88; Vi 1. 4 piṭṭhesu. 2. Vi 2. 276 piṭṭhe. 3. Khu 1. 40 Dhammapade.
 4. Khu 1. 9; Khu 2. 130 piṭṭhesu. 5. Ma 1. 189 piṭṭhe. 6. Ma 1. 277 piṭṭhe.
 7. Abhi 4. 1, 10 piṭṭhesu. 8. Khu 1. 7, 314 piṭṭhesu.
 9. Dī 1. 50 piṭṭhe. 10. Taṃyeva dhammaṃ (Sī, Ka)
 11. Saṃ 2. 303; Saṃ 3. 363 piṭṭhesu.

lakkhaṇaṃ nāma, kiccaṃ vā sampatti vā raso nāma, upaṭṭhānākāro vā phalaṃ vā paccupaṭṭhānaṃ nāma, āsanna-kāraṇaṃ padaṭṭhānaṃ nāmāti veditabbaṃ.

2. Sutvāna saṃvare paññāti—

Pātimokkho satī ceva, ñāṇaṃ khanti tatheva ca.
Vīriyaṃ¹ pañcime dhammā, saṃvarāti pakāsitā.

“Iminā pātimokkhasaṃvarena upeto hoti samupeto upāgato samupāgato upapanno sampanno samannāgato”²ti āgato **pātimokkhasaṃvaro**.
“Cakkhunā rūpaṃ disvā na nimittaggāhī hoti nānubyañjanaggāhī.
Yatvādhikaraṇameṇaṃ cakkhundriyaṃ asaṃvutaṃ viharantaṃ
abhiññhādomanassā pāpakā akusalā dhammā anvāssaveyyuṃ, tassa
saṃvarāya paṭipajjati, rakkhati cakkhundriyaṃ, cakkhundriye saṃvaraṃ
āpajjati”³ti-ādinā³ nayena āgato **satisaṃvaro**.

“Yāni sotāni lokasmiṃ (ajitāti Bhagavā),
Sati tesaṃ nivāraṇaṃ.
Sotānaṃ saṃvaraṃ brūmi,
Paññāyete pidhīyare”⁴—

āgato **ñāṇasaṃvaro**. “Katame ca bhikkhave āsavā paṭisevanā pahātabbā.
Idha bhikkhave bhikkhu paṭisaṅkhā yoniso cīvaraṃ paṭisevatī”⁵ti-ādinā⁵
nayena āgato **paccaya-paṭisevanāsaṃvaro**, sopi ñāṇasaṃvareneva saṅgahito.
“Khamo hoti sītassa uṇhassa jighacchāya pipāsāya
ḍamsamakasavātātapasarisapasamphassānaṃ duruttānaṃ durāgatānaṃ
vacanapathānaṃ uppannānaṃ sārīrikānaṃ vedanānaṃ dukkhānaṃ tibbānaṃ
kharānaṃ kaṭukānaṃ asātānaṃ amanāpānaṃ pāṇaharānaṃ adhivāsakajātiko
hotī”⁶ti⁶ āgato **khantisāṃvaro**. “Uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāseti
pajahati vinodeti byantīkaroti anabhāvaṃ gametī”⁷ti-ādinā⁷ nayena āgato
vīriyasaṃvaro. “Idha ariyasāvako micchā-ājīvaṃ

1. Vīriyaṇca (Sī, Syā)

2. Abhi 2. 255 piṭṭhe.

3. Dī 1. 66; Ma 1. 238; Saṃ 2. 384; Am 1. 111 piṭṭhādīsu.

4. Khu 8. 6; Khu 1. 434 piṭṭhādīsu.

5. Ma 1. 12; Am 1. 433 piṭṭhesu.

6. Ma 1. 13; Am 1. 433 piṭṭhesu.

7. Ma 1. 14; Am 2. 342 piṭṭhesu.

pahāya sammā-ājīvena jīvikam kappeti”¹ti āgato **ājīvapārisuddhisamvaro**,
 sopi vīriyasamvareneva saṅgahito. Tesu sattasu samvaresu
 pātimokkhasamvara-indriyasamvara-
 ājīvapārisuddhipaccayapaṭisevanasaṅkhātā cattāro samvarā idhādhippetā,
 tesu ca visesena pātimokkhasamvaro. Sabbopi cāyam samvaro yathāsakam
 samvaritabbānam kāyaduccaritādīnam samvaraṇato samvaroti vuccati.
 Sutamayañāṇe vuttaṃ dhammaṃ sutvā samvarantassa samvaram karontassa
 tasmim samvare pavattā taṃsampayuttā paññā “suvāna samvare paññā”²ti
 vuttā. Atha vā hetu-atthe sutvāti vacanassa sambhavato sutahetunā samvare
 paññātipi attho.

Sīlamaye ñāṇanti ettha sīlanti sīlaṇaṭṭhena sīlam. Kimidaṃ sīlaṇam
 nāma? samādhānam vā, kāyakammādīnam susīlyavasena avippakiṇṇatāti
 attho. Upadhāraṇam vā, kusalānam dhammānam paṭiṭṭhāvasena
 ādhārabhāvoti attho. Etadeva hi ettha atthadvayaṃ saddalakkhaṇavidū
 anujānanti. Aññe pana “adhisevanaṭṭhena ācāraṭṭhena tassilaṭṭhena²
 siratṭhena sīlaṭṭhena sivaṭṭhena sīlan”²ti vaṇṇayanti.

Sīlaṇam **lakkhaṇam** tassa, bhinnassāpi anekadhā.

Sanidassanattaṃ rūpassa, yathā bhinnassa nekadhā.

Yathā hi nīlapītādibhedena anekadhā bhinnassāpi rūpāyatanassa
 sanidassanattaṃ lakkhaṇam nīlādibhedena bhinnassāpi
 sanidassanabhāvānatikkamanato, tathā sīlassa cetanādibhedena anekadhā
 bhinnassāpi yadetaṃ kāyakammādīnam samādhānavasena kusalānañca
 dhammānam paṭiṭṭhānavasena vuttaṃ sīlaṇam, tadeva lakkhaṇam
 cetanādibhedena bhinnassāpi samādhānapaṭiṭṭhānabhāvānatikkamanato.
 Evaṃlakkhaṇassa panassa—

Dussīlyaviddhamśanatā, anavajjaguṇo tathā.

Kiccasampatti-atthena, **raso** nāma pavuccati.

Tasmā idaṃ sīlaṇam nāma kiccaṭṭhena rasena dussīlyaviddhamśanarasam,
 sampatti-atthena rasena anavajjarasanti veditabbam.

1. Sam 3. 8 piṭṭhe.

2. Ādhāraṭṭhena sīlaṭṭhena (Sī, Syā)

Soceyyapaccupaṭṭhānaṃ, tayidaṃ tassa viññuhi.

Ottappañca hirī ceva, **padaṭṭhānanti** vaṇṇitaṃ.

Tayidaṃ sīlaṃ “kāyasoceyyaṃ vacīsoceyyaṃ manosoceyyaṃ”¹ti evaṃ vuttasoceyyapaccupaṭṭhānaṃ, sucibhāvena² paccupaṭṭhāti gahaṇabhāvaṃ gacchati. Hirottappañca pana tassa viññuhi padaṭṭhānanti vaṇṇitaṃ, āsannakāraṇanti attho. Hirottappe hi sati sīlaṃ uppajjati ceva tiṭṭhati ca, asati neva uppajjati na tiṭṭhati evaṃvidhena sīlena sahagataṃ taṃsampayuttaṃ ñāṇaṃ sīlamaye ñāṇaṃ. Atha vā sīlameva pakataṃ sīlamayaṃ, tasmīṃ sīlamaye taṃsampayuttaṃ ñāṇaṃ. Asaṃvare ādīnavapaccavekkhaṇā ca, saṃvare ānisaṃsapaccavekkhaṇā ca, saṃvarapārisuddhipaccavekkhaṇā ca, saṃvarasaṃkilesavodānapaccavekkhaṇā ca sīlamayañāṇaneva saṅgahitā.

3. **Samvaritvā samādahane paññāti** sīlamayañāṇe vuttasīlasaṃvarena saṃvaritvā saṃvaraṃ katvā sīle patiṭṭhāya samādahantassa upacārappanāvasena cित्tekaggataṃ karontassa tasmīṃ samādahane pavattā taṃsampayuttā paññā. Samaṃ sammā ca ādahanāṃ ṭhapananti ca samādahanāṃ, samādhissevetāṃ pariyāyavacanāṃ.

Samādhibhāvanāmaye ñāṇanti ettha kusalacittkekaggatā samādhi. Kenatṭhena samādhi? Samādhānatṭhena samādhi. Kimidaṃ samādhānaṃ nāma? Ekārammaṇe cittacetāsikānaṃ samaṃ sammā ca ādhānaṃ, ṭhapananti vuttaṃ hoti. Tasmā yassa dhammassānubhāvena ekārammaṇe cittacetāsikā samaṃ sammā ca avikkhipamānā³ avippakiṇṇā ca hutvā tiṭṭhanti, idaṃ samādhānanti veditabbaṃ. Tassa kho pana samādhissa—

Lakkhaṇaṃ tu avikkhepo, vikkhepaddhaṃsaṇaṃ **raso**.

Akampana**mupaṭṭhānaṃ**, **padaṭṭhānaṃ** sukhaṃ pana.

Bhāvīyati vaḍḍhīyatīti bhāvanā, samādhi eva bhāvanā samādhibhāvanā, samādhissa vā bhāvanā vaḍḍhanā samādhibhāvanā. Samādhibhāvanāvacanena aññaṃ bhāvanaṃ paṭikkhipati. Pubbe viya upacārappanāvasena samādhibhāvanāmaye ñāṇaṃ.

1. Dī 3. 184; Khu 1. 233 piṭṭhesu.

2. Soceyyabhāvena (Syā, Ka)

3. Avikkhipamānā (Sī, Syā)

4. Paccayapariggahe paññāti ettha paṭicca phalametīti paccayo.

Paṭiccāti na vinā tena, apaccakkhitvāti attho. etīti uppajjati ceva pavattati cāti attho. Apica upakārakattho paccayattho, tassa paccayassa bahuvidhattā paccayānaṃ pariggahe vavatthāpane ca paññā paccayapariggahe paññā.

Dhammaṭṭhitiñāṇanti ettha **dhammasaddo** tāva sabhāvapaññāpuññapaññatti-
āpattipariyattinissattavikāraguṇapaccayapaccayuppannādīsu dissati. Ayaṃ hi “kusalā dhammā akusalā dhammā abyākatā dhammā”ti-ādīsu¹ sabhāve dissati.

“Yassete caturo dhammā, saddhassa gharamesino.

Saccaṃ dhammo dhiti cāgo, sa ve pecca na socati”ti²—

ādīsu paññāyaṃ.

“Na hi dhammo adhammo ca, ubho samavipākino.

Adhammo nirayaṃ neti, dhammo pāpeti suggaṭin”ti³—

ādīsu puññe. “Paññattidhammā niruttidhammā adhivacanadhammā”ti-ādīsu⁴ paññattiyaṃ. “Pārājikā dhammā saṃghādisesā dhammā”ti-ādīsu⁵ āpattiyaṃ. “Idha bhikkhu dhammaṃ jānāti Suttaṃ Geyyaṃ Veyyākaraṇaṃ”ti-ādīsu⁶ pariyaṭṭiyaṃ. “Tasmiṃ kho pana samaye dhammā honti⁷. Dhammesu dhammānupassī viharatī”ti-ādīsu⁸ nissattatāyaṃ. “Jātidhammā jarādhammā maraṇadhammā”ti-ādīsu⁹ vikāre. “Channaṃ Buddhadhammānaṃ”ti-ādīsu¹⁰ guṇe. “Hetumhi ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā”ti-ādīsu¹¹ paccaye. “Ṭhitāva sā dhātu dhammaṭṭhitatā dhammaniyaṃmatā”ti-ādīsu¹² paccayuppanne. Svāyamidhāpi paccayuppanne daṭṭhabbo. Atthato pana attano sabhāvaṃ dhārentīti vā, paccayehi dhārīyanti vā, attano phalaṃ dhārentīti vā, attano paripūrakaṃ apāyesu apatamaṇaṃ dhārentīti vā, sakasakalakkaṇe¹³ dhārentīti vā, cittaṇa avadhārīyanti vā yathāyogaṃ dhammāti vuccanti. Idha pana attano

1. Abhi 1. 1 piṭṭhe.

4. Abhi 1. 13, 14 piṭṭhesu.

7. Abhi 1. 35 piṭṭhe.

9. Aṃ 3. 433 piṭṭhe.

12. Saṃ 1. 264; Aṃ 1. 289 piṭṭhesu.

2. Khu 1. 14 piṭṭhe.

5. Vi 1. 150 piṭṭhe.

8. Dī 2. 230; Ma 1. 76 piṭṭhādīsu.

10. Khu 7. 111 piṭṭhe.

3. Khu 2. 272 piṭṭhe.

6. Aṃ 2. 76 piṭṭhe.

11. Abhi 2. 307 piṭṭhe.

13. Salakkhaṇe (Sī, Syā)

paccayehi dhārīyantīti dhammā, paccayasamuppannā dhammā tiṭṭhanti uppañjanti ceva pavattanti ca etāyāti dhammaṭṭhiti, paccayadhammānametaṃ adhivacanāṃ. Tassaṃ dhammaṭṭhitiyaṃ ñāṇaṃ dhammaṭṭhitiñāṇaṃ. Idaṃ hi samādhībhāvanāmayañāṇe vuttasamādhinā samāhitena cittaṇa yathābhūtañāṇadassanattāya yogamārabhitvā vavatthāpitanāmarūpassa tesāṃ nāmarūpānaṃ paccayapariggahapariyāyaṃ dhammaṭṭhitiñāṇaṃ uppañjati. “Nāmarūpavavatthāne ñāṇaṃ”¹ti¹ avatvā eva kasmā “dhammaṭṭhitiñāṇaṃ”ti vuttanti ce? Paccayapariggaheneva paccayasamuppannapariggahassa siddhattā. Paccayasamuppanne hi apariggahite paccayapariggaho na sakkā hoti kātuṃ. Tasmā dhammaṭṭhitiñāṇagahaṇeneva tassa hetubhūtaṃ pubbe siddhaṃ nāmarūpavavatthānañāṇaṃ vuttameva hotīti veditabbaṃ. Kasmā dutiyatatiyañāṇaṃ viya “samādahitvā paccayapariggahe paññā”ti na vuttanti ce? Samathavipassanānaṃ yuganaddhattā.

“Samādahitvā yathā ce vipassati,
Vipassamāno tathā ce samādahe.
Vipassanā ca samatho tadā ahu,
Samānabhāgā yuganaddhā vattare”ti—

hi vuttaṃ. Tasmā samādhiṃ avissajjetvā samādhiñca ñāṇaṇca yuganaddham katvā yāva ariyamaggo, tāva ussukkāpetabbanti ñāpanatthaṃ “paccayapariggahe paññā dhammaṭṭhitiñāṇaṃ”icceva vuttanti veditabbaṃ.

5. Atītānāgatapaccuppannānaṃ dhammānaṃ saṅkhipitvā vavatthāne paññāti ettha attano sabhāvaṃ, uppādādikkhaṇaṃ vā patvā ati itā atikkantāti atītā, tadubhayampi na āgatā na sampattāti anāgatā, taṃ taṃ kāraṇaṃ paṭicca uppādādi-uddhaṃ pannaṃ gatā pavattāti paccuppannā. Addhāsantatikhaṇapaccuppannesu santatipaccuppannaṃ idhādhippetāṃ. Tesāṃ atītānāgatapaccuppannānaṃ pañcakkhandhadhammānaṃ ekekakkhandhalakkhaṇe saṅkhipitvā kalāpavasena rāsiṃ katvā vavatthāne nicchayane sanniṭṭhāpane paññā.

Sammasane ñāṇanti sammā āmasane anumajjane pekkhaṇe ñāṇaṃ, kalāpasammasanañāṇanti attho. Idaṃ hi nāmarūpavavatthānañāṇānantaraṃ

1. Nāmarūpassa vavatthānaṃ ñāṇanti (Sī), nāmarūpavavatthānaṃ ñāṇanti (Syā)

nāmarūpapaccayapariggahe dhammaṭṭhitiñāṇe ʈhitassa “yaṁkiñci rūpaṁ atītānāgatapaccuppannaṁ ajjhattaṁ vā bahiddhā vā oḷārikaṁ vā sukhumaṁ vā hīnaṁ vā paṇītaṁ vā yaṁ dūre¹ santike vā, sabbaṁ taṁ rūpaṁ aniccato vavatthapeti, ekaṁ sammasanaṁ, dukkhato vavatthapeti, ekaṁ sammasanaṁ, anattato vavatthapeti, ekaṁ sammasanaṁ”ti-ādinā² nayena vuttasammasanavasena pubbe vavatthāpīte ekekasmim̐ khandhe tilakkhaṇaṁ āropetvā aniccato dukkhato anattato vipassantassa kalāpasammasanaññāṇaṁ uppajjati.

6. Paccuppannānaṁ dhammānaṁ vipariṇāmānupassane paññāti
santativasena paccuppannānaṁ ajjhattaṁ³ pañcakkhandhadhammānaṁ vipariṇāmadassane⁴ bhaṅgadassane paññā. Yasmā “ime dhammā uppajjitvā bhijjantī”ti udayaṁ gahetvāpi bhedeyeveva cittaṁ ʈhapeti, tasmā avuttopi udayo vuttoyeveva hotīti veditabbo. Paccuppannānaṁ dhammānaṁ dassanena vā udayadassanassa siddhattā udayo vuttoyeveva hoti. Na hi udayaṁ vinā dhammānaṁ uppannattaṁ sijjhati, tasmā “paccuppannānaṁ dhammānaṁ uppādavipariṇāmānupassane paññā”ti avuttepi vuttameva hotīti veditabbaṁ. “Udayabbayānupassane ñāṇaṁ”ti niyamatattā ca udayadassanaṁ siddhameva hotīti anantaraṁ vuttassa sammasanaññāṇassa pāraṁ gantvā taṁsammasaneyeva pākaṭibhūte udayabbaye pariggaṇhitvā saṅkhārānaṁ paricchedakaraṇatthaṁ udayabbayānupassanaṁ ārabhantassa uppajjati udayabbayānupassanaññāṇaṁ. Taṁ hi udayabbaye anupassanato udayabbayānupassanāti vuccati.

7. Ārammaṇaṁ paṭisaṅkhāti rūpakkhandhādi-ārammaṇaṁ bhaṅgato paṭisaṅkhāya jānitvā passitvā. **Bhaṅgānupassane paññā vipassane ñāṇanti** tassa ārammaṇaṁ bhaṅgato paṭisaṅkhāya uppannassa ñāṇassa bhaṅgaṁ anupassane yā paññā, taṁ “vipassane ñāṇaṁ”ti vuttaṁ hoti. **Vipassanāti** cavividhā passanā vipassanā. Ārammaṇapaṭisaṅkhātipi pāṭho. Tassattho—ārammaṇassa paṭisaṅkhā jānanā passanāti vuttanayeneva ārammaṇapaṭisaṅkhā “bhaṅgānupassane paññā vipassane ñāṇaṁ”ti vuttaṁ hoti. Yasmā pana bhaṅgānupassanāya eva vipassanā sikkhaṁ pāpuṇāti, tasmā visesetvā idameva

1. Dūre vā (Sī, Syā)

3. Ajjhattānaṁ (Syā)

2. Khu 9. 51 piṭṭhe.

4. Vināsadassane (Syā)

“vipassane ñāṇaṃ”ti vuttaṃ. Yasmā udayabbayānupassanāya t̥hitassa maggāmaggañāṇadassanaṃ uppajjati, tasmā tassā siddhāya taṃ siddhameva hotīti taṃ avatvāva bhaṅgānupassanāya eva vipassanāsikhaṃ ñāṇaṃ vuttanti veditabbaṃ. Udayabbayānupassanāya superidiṭṭha-udayabbayassa supericchennesu saṅkhāresu lahuṃ lahuṃ upaṭṭhahantesu ñāṇe tikkhe vahante udayaṃ pahāya bhaṅge eva sati santiṭṭhati, tassa “evaṃ uppajjitvā evaṃ nāma saṅkhārā bhijjantī”ti passato etasmim̐ t̥hāne bhaṅgānupassanāñāṇaṃ uppajjati.

8. **Bhayatupaṭṭhāne paññāti** uppādapavattanimitta-
āyūhanāpaṭisandhīnaṃ bhayato upaṭṭhāne pīḷāyogato sappatibhayavasena gahaṇūpagamane paññāti attho. Bhayato upaṭṭhātīti bhayatupaṭṭhānaṃ, ārammaṇaṃ, tasmim̐ bhayatupaṭṭhāne. Atha vā bhayato upaṭṭhātīti bhayatupaṭṭhānaṃ, paññā, taṃ “bhayatupaṭṭhānaṃ”ti vuttaṃ hoti.

Ādīnave ñāṇanti bhumavacanameva. “Yā ca bhayatupaṭṭhāne paññā, yañca ādīnave ñāṇaṃ, yā ca nibbidā, ime dhammā ekaṭṭhā, byañjanaṃ eva nāṇaṃ”ti¹ vuttattā ekamiva vuccamānampi avatthābhedenā muñcitukamyatādi viya tividhameva hoti. Tasmā bhayatupaṭṭhāna-ādīnavānupassanāsu siddhāsu nibbidānupassanā siddhā hotīti katvā avuttāpi vuttāva hotīti veditabbā.

Sabbasaṅkhārānaṃ bhaṅgārammaṇaṃ bhaṅgānupassanaṃ āsevantassa bhāventassa bahulīkarontassa tibhavacatuyonipañcagatisattaviññāṇaṭṭhitinavasattāvāsesu pabhedakā saṅkhārā sukhena jīvitukāmassa bhīrukapurisassa sīhabyagghadīpi-acchataracchayakkharakkhasacaṇḍagoṇaṇḍakukkurapabhinnamadacaṇḍah atthi ghora āsivisa-asanivicakkasusānaraṇabhūmi jalita-aṅgārakāsu-ādayo viya mahābhayaṃ hutvā upaṭṭhahanti, tassa “atītā saṅkhārā niruddhā, paccuppannā nirujjhanti, anāgatāpi evameva nirujjhissantī”ti passato etasmim̐ t̥hāne bhayatupaṭṭhānaṃ ñāṇaṃ uppajjati. Tassa taṃ bhayatupaṭṭhānañāṇaṃ āsevantassa bhāventassa bahulīkarontassa sabbabhavayonigatiṭṭhitisattāvāsesu neva tāṇaṃ na leṇaṃ na gati na paṭisaraṇaṃ paññāyati, sabbabhavayonigatiṭṭhitinivāsagatesu saṅkhāresu ekasaṅkhārepi patthanā vā

1. Khu 9. 259 piṭṭhe.

parāmāso vā na hoti, tayo bhavā vītaccitaṅgārapuṇṇā aṅgārakāsuyo viya, cattāro mahābhūtā ghoravisā āsivisā viya, pañcakkhandhā ukkhittāsikā vadhakā viya, cha ajjhattikāyatanāni suññagāmo viya, cha bāhirāyatānāni gāmaghātakacorā viya, sattaviññāṇaṭṭhitiyo nava ca sattāvāsā ekādasahi aggīhi ādittā sampajjalitā sajotibhūtā viya ca, sabbe saṅkhārā gaṇḍabhūtā rogabhūtā sallabhūtā aghabhūtā ābādhabhūtā viya ca nirassādā nirasā¹ mahā-ādinavarāsibhūtā hutvā upaṭṭhahanti, sukhena jīvitukāmassa bhīrukapurisassa ramaṇīyākārasaṇṭhitampi savāḷakamiva vanagahanam, sasaddulā viya guhā, sagāharakkhasam viya udakam, samussitakhaggā viya paccatthikā, savisam viya bhojanam, sacoro viya maggo, ādittamiva agāram, uyyuttasena viya raṇabhūmi. Yathā hi so puriso etāni savāḷakavanagahanādīni āgamma bhīto samviggo lomahaṭṭhajāto samantato ādinavameva passati, evameva so yogāvacaro bhaṅgānupassanāvasena sabbasaṅkhāresu bhayato upaṭṭhitesu samantato nirasam nirassadam ādinavameva passati. Tassevam passato ādinavānupassanāññam uppajjati.

So evam sabbasaṅkhāre ādinavato sampassanto sabbabhavayonigativinñāṇaṭṭhitisattāvāsagate sabhedake saṅkhāragate nibbindati ukkaṇṭhati nābhiramati. Seyyathāpi nāma Cittakūṭapabbatapādābhīrato suvaṇṇarājahamso asucimhi caṇḍālagāmadvārasāvāṭe nābhiramati, sattasu mahāsaṇḍeyeva abhiramati, evameva ayam yogīrājahamso suparidiṭṭhādīnave sabhedake saṅkhāragate nābhiramati, bhāvanārāmatāya pana bhāvanāratiyā samannāgatattā sattasu anupassanāsuyeva abhiramati. Yathā ca suvaṇṇapañjarepi pakkhitto sīho migarājā nābhiramati, tiyojanasahassavittthate pana Himavanteyeva ramati, evamayampi yogīsīho tividhe sugatibhavepi nābhiramati, tisu anupassanāsuyeva ramati. Yathā ca sabbaseto sattappatiṭṭho iddhimā vehāsaṅgamo Chaddanto nāgarājā nagaramajjhe nābhiramati, Himavati Chandantarahadeyeva ramati, evamayam yogīvaravāraṇo sabbasmimpi saṅkhāragate nābhiramati,

1. Nīrasā (Sī)

“anuppādo kheman”ti-ādinā¹ nayena niddiṭṭhe santipadeyeva ramati, tanninnatappoṇatappabbhāramānaso hoti. Ettāvatā tassa nibbidānupassanāñāṇaṃ uppannaṃ hotīti.

9. Muñcitukamyatāpaṭisaṅkhāsantiṭṭhanā paññā saṅkhārupekkhāsu ñāṇanti muñcitum cajitum kāmeti icchatīti miñcitukāmo, muñcitukāmassa bhāvo² muñcitukamyatā, paṭisaṅkhāti upaparikkhatīti paṭisaṅkhā, paṭisaṅkhānaṃ vā paṭisaṅkhā, santiṭṭhati ajjuhekkhatīti santiṭṭhanā, santiṭṭhanaṃ vā santiṭṭhanā, muñcitukamyatā ca sā paṭisaṅkhā ca santiṭṭhanā cāti muñcitukamyatāpaṭisaṅkhāsantiṭṭhanā. Iti pubbabhāge nibbidāñāṇena nibbinnassa uppādādīni pariccajitukāmatā muñcitukamyatā, muñcanassa upāyakaraṇatthaṃ majjhe paṭisaṅkhānaṃ paṭisaṅkhā, muñcitvā avasāne ajjuhekkhanaṃ santiṭṭhanā. Evaṃ avatthābhedenā tippakārā paññā saṅkhārānaṃ ajjuhekkhanaṃ ñāṇaṃ³, muñcitukamyatāpaṭisaṅkhā-santiṭṭhanāsaṅkhātānaṃ avatthābhedenā bhinnānaṃ tissannampi paññānaṃ saṅkhārupekkhataṃ icchantena pana “paññā”ti ca “saṅkhārupekkhāsū”ti ca bahuvacanaṃ kataṃ, avatthābhedenā bhinnassāpi ekattā “ñāṇaṃ”ti ekavacanaṃ katanti veditabbaṃ. Vuttaṇca “yā ca muñcitukamyatā yā ca paṭisaṅkhānupassanā yā ca saṅkhārupekkhā, ime dhammā ekaṭṭhā, byañjanaṃeva nānaṃ”ti⁴. Keci pana “saṅkhārupekkhāsūti bahuvacanaṃ samathavipassanāvasena saṅkhārupekkhānaṃ bahuttā”tipi vadanti. Saṅkhārupekkhāsūti ca kiriyāpekkhanti veditabbaṃ. Avatthābhedenā pana tena nibbidāñāṇena nibbindantassa ukkaṇṭhantassa sabbabhavayonigati-viññāṇatṭhitisattāvāsagatesu sabhedakesu saṅkhāresu cittaṃ na sajjati na laggati na bajjhati, sabbasaṅkhāragataṃ muñcitukāmaṃ chaḍḍetukāmaṃ hoti.

Atha vā yathā jālabbhantaragato maccho, sappamukhagato maṇḍūko, pañjarapakkhitto vanakukkuṭo, daḷhapāsavasagato migo, ahituṇḍikahatthagato sappo, mahāpaṇkapakkhando kuṇjaro, supaṇṇamukhagato nāgarājā, rāhumukhapaviṭṭho cando, sapattaparikkhitto purisoti-evamādayo tato tato muccitukāmā nissaritukāmāva honti, evaṃ tassa yogino cittaṃ sabbasmā saṅkhāragatā muccitukāmaṃ nissaritukāmaṃ hoti. Evaṃ hi vuccamāne “muccitukāmassa muccitukamyatā”ti pāṭho yujjati. Evaṇca sati

1. Khu 9. 57 piṭṭhe.

2. Muñcitukamyo, muñcitukamyassa bhāvo (Syā, Ka)

3. Ajjuhekkhana paññā (Sī, Syā)

4. Khu 9. 259 piṭṭhe.

“uppādaṃ muñcitukamyatā”ti-ādīsu “uppādā muccitukamyatā”ti-ādi vattabbaṃ hoti, tasmā purimo eva attho sundarataro. Athassa sabbasaṅkhāresu vigatālayassa sabbasaṅkhāragataṃ muñcitukāmassa muñcitukamyatāñāṇaṃ uppajjati. So evaṃ sabbabhavayonigativinñāṇaṭṭhiti-sattāvāsagate sabhedake saṅkhāre muñcitukāmo muñcanassa upāyasampādanatthaṃ puna te eva saṅkhāre paṭisaṅkhānupassanāñāṇena tilakkhaṇaṃ āropetvā vipassati. Evaṃ hi vipassato cassa aniccavasena nimittaṃ paṭisaṅkhāñāṇaṃ uppajjati, dukkhavasena pavattaṃ paṭisaṅkhāñāṇaṃ uppajjati, anattavasena nimittaṇca pavattaṇca paṭisaṅkhāñāṇaṃ uppajjati. So paṭisaṅkhānupassanāñāṇena “sabbe saṅkhārā suññā”ti disvā tilakkhaṇaṃ āropetvā saṅkhāre pariggaṇhanto bhayaṇca nandiṇca vippahāya bhariyāya dosaṃ disvā vissaṭṭhabhāriyo viya puriso tassā bhariyāya saṅkhāresu udāsīno hoti majjhatto, “ahan”ti vā “maman”ti vā na gaṇhāti. Tassa evaṃ jānato evaṃ passato tīsu bhavesu cittaṃ patilīyati paṭikuṭati paṭivattati na sampasāriyati. Seyyathāpi nāma padumapalāse īsakaṃ poṇe udakaphusitāni patilīyanti paṭikuṭanti paṭivattanti na sampasāriyanti. Seyyathāpi vā pana kukkuṭapattaṃ vā nhārudaddulaṃ vā aggimhi pakkhittaṃ patilīyati paṭikuṭati paṭivattati na sampasāriyati, evaṃ tassa tīsu bhavesu cittaṃ patilīyati paṭikuṭati paṭivattati na sampasāriyati, upekkhā saṇṭhāti. Evamassa saṅkhārupekkhāñāṇaṃ uppannaṃ hoti. Iminā saṅkhārupekkhāñāṇena saddhiṃ upari gotrabhuñāṇassa sādhaṃ anulomañāṇaṃ pubbāparañāṇehi¹ avuttampi vuttameva hotīti veditabbaṃ. Vuttaṃ hi Bhagavatā—

“So vata bhikkhave bhikkhu kañci saṅkhāraṃ niccato samanupassanto anulomikāya khantiyā samannāgato bhavissatīti netam ṭhānaṃ vijjati, anulomikāya khantiyā asamannāgato sammattaniyāmaṃ okkamissatīti netam ṭhānaṃ vijjati, sammattaniyāmaṃ anokkamamāno sotāpattiphalaṃ vā sakadāgāmiphalaṃ vā anāgāmiphalaṃ vā arahattaphalaṃ vā saccikarissatīti netam ṭhānaṃ vijjati”ti-ādī².

Vuttaṇca Dhammasenāpatinā—

“Katihākārehi anulomikaṃ khantiṃpaṭilabhati, katihākārehi sammattaniyāmaṃ okkamati. Cattālīsāya ākārehi

1. Pubbāparañāṇehi vuttehi (Sī, Syā)

2. Am 2. 385; Khu 9. 409 piṭṭhesu.

anulomikaṃ khantiṃ paṭilabhati, cattālīsāya ākārehi sammattaniyāmaṃ okkamaṭi”ti-ādi¹.

Paṭṭhāne cetaṃ vuttaṃ Bhagavatā—

“Anulomaṃ gotrabhussa anantarapaccayena paccayo. Anulomaṃ vodānassa anantarapaccayena paccayo”ti-ādi².

Tassa hi taṃ saṅkhārupekkhāñāṇaṃ āsevantassa bhāventassa bahulīkarontassa adhimokkhasaddhā balavatarā hoti, vīriyaṃ supaggahitaṃ, sati sūpaṭṭhitā, cittaṃ susamāhitaṃ, saṅkhārupekkhāñāṇaṃ tikkhataṃ pavattati. Tassa idāni maggo uppajjissatīti saṅkhārupekkhāya saṅkhāre “aniccā”ti vā “dukkhā”ti vā “anattā”ti vā sammasitvā bhavaṅgaṃ otarati. Bhavaṅgānantaraṃ saṅkhārupekkhāya katanayeneva saṅkhāre “aniccā”ti vā “dukkhā”ti vā “anattā”ti vā ārammaṇaṃ kurumānaṃ uppajjati manodvārāvajjanaṃ. Tadanantaraṃ tatheva saṅkhāre ārammaṇaṃ katvā dve tīṇi cattāri vā javanacittāni uppajjanti. Taṃsampayuttaṃ ñāṇaṃ anulomañāṇaṃ. Taṃ hi purimānaṃ aṭṭhannaṃ vipassanāñāṇaṃ tathakiccatāya anulometi, upari ca pattabbānaṃ³ sattatiṃsāya bodhipakkhiyadhammānaṃ anulometi. Yathā hi dhammiko rājā vinicchayaṭṭhāne nisinno aṭṭhannaṃ vohārikamahāmattānaṃ vinicchayaṃ sutvā agatigamaṇaṃ pahāya majjhato hutvā “evaṃ hotū”ti anumodamāno tesaṃ vinicchayassa anulometi, porāṇassa ca rājadhammassa. Tattha rājā viya anulomañāṇaṃ, aṭṭha vohārikamahāmattā viya aṭṭha vipassanāñāṇāni, porāṇarājadhammo viya sattatiṃsa bodhipakkhiyadhammā, yathā rājā “evaṃ hotū”ti anumodamāno vohārikānaṃ vinicchayassa rājadhammassa ca anulometi, evamidaṃ aniccādivasena saṅkhāre ārabha uppajjamānaṃ aṭṭhannaṃ vipassanāñāṇaṃ tathakiccatāya anulometi, upari ca pattabbānaṃ³ sattatiṃsāya bodhipakkhiyadhammānaṃ. Tasmā anulomañāṇanti vuccati.

10. **Bahiddhā vuṭṭhānavivaṭṭane paññā gotrabhuñāṇanti ettha bahiddhāti** saṅkhāraṇimittāṃ. Taṃ hi ajjhataccittasantāne akusalakkhandhe upādāya bahiddhāti vuttaṃ. Tasmā bahiddhā saṅkhāraṇimittāṃ vuṭṭhāti vigataṃ hutvā

1. Khu 9. 411 piṭṭhe.

2. Abhi 8. 138 piṭṭhe.

3. Vattabbānaṃ (Sī)

uddham tiṭṭhatīti vuṭṭhānaṃ, vivaṭṭati parāvaṭṭati parammukham hotīti
vivaṭṭanaṃ, vuṭṭhānañca taṃ vivaṭṭanañcāti vuṭṭhānavivaṭṭanaṃ.

Tenevāha—

“Gotrabhuñāṇaṃ samudayassa asamucchindanato pavattā na
vuṭṭhāti, nibbānārammaṇato pana nimittā vuṭṭhātīti ekato vuṭṭhānaṃ
hotī”ti¹.

Puthujjanagottābhibhavanato ariyagottabhāvanato gotrabhu. Idaṃ hi
anulomañāṇehi padumapalāsato udakamiva sabbasaṅkhārato
patilīyamānacittassa anulomañāṇassa āsevanante animittaṃ nibbānaṃ
ārammaṇaṃ kurumānaṃ puthujjanagottaṃ puthujjasaṅkham
puthujjanabhūmiṃ atikkamamānaṃ ariyagottaṃ ariyasaṅkham ariyabhūmiṃ
okkamamānaṃ nibbānārammaṇe paṭhamāvattanapaṭhamābhogapaṭhama-
samannāhārabhūtaṃ maggassa anantarasamanantarāsevana-
upanissayanatthivigatavasena chahi ākārehi paccayabhāvaṃ sādhayamānaṃ
sikhāppattaṃ vipassanāya muddhabhūtaṃ apunarāvattakaṃ uppajjati.

11. **Dubhato vuṭṭhānavivaṭṭane paññā magge ñāṇanti ettha dubhatoti**
ubhato, dvayatoti vā vuttaṃ hoti. Kilesānaṃ samucchindanato kilesehi ca
tadanuvattakakkhandhehi ca nibbānārammaṇakaraṇato bahiddhā
sabbasaṅkhāranimittehi ca vuṭṭhāti vivaṭṭatīti dubhato vuṭṭhānavivaṭṭena
paññā. Tenevāha—

“Cattāripi maggañāṇāni animittārammaṇattā nimittato vuṭṭhahanti,
samudayassa samucchindanato pavattā vuṭṭhahantīti dubhato vuṭṭhānāni
hontī”ti².

Magge ñāṇanti nibbānaṃ maggati pekkhati, nibbānatthikehi vā
maggīyati anvesīyati, kilese vā mārento gacchati pavattatīti maggo, tasmim
magge ñāṇaṃ. Jātiggahaṇena ekavacanaṃ kataṃ. Taṃ hi gotrabhuñāṇassa
anantaraṃ nibbānaṃ ārammaṇaṃ kurumānaṃ sayamvajjhe kilese
niravasesaṃ samucchindamānaṃ anamataggasaṃsāravaṭṭadukkhassamuddaṃ
sosayamānaṃ sabbāpāyadvārāni pidahamānaṃ satta-
ariyadhanasammukhībhāvaṃ kurumānaṃ aṭṭhaṅgikaṃ micchāmaggaṃ
pajahamānaṃ

1. Visuddhi 2. 321 piṭṭhe.

2. Visuddhi 2. 321 piṭṭhe.

sabbaverabhayāni vūpasamayamānaṃ Sammāsambuddhassa
 orasaputtabhāvamupanayamānaṃ aññāni ca anekāni ānisaṃsasatāni
 paṭilābhayamānaṃ maggaññaṃ uppajjati.

Ṭhātuṃ icchaṃ puriso, laṅghitvā mātikāya paratīre.

Vegenāgamma yathā, gaṇhitvā orimatiratarubaddham¹.

Rajjuṃ vā daṇḍaṃ vā, ullaṅghitvāna pāraninnatanu.

Pārāpanno² pana taṃ, muñciya vedhaṃ patiṭṭhahati pāre.

Evam yogāvacaro, sakkāyamayaṃhi orime tīre.

Diṭṭhabhayo abhaye pana, ṭhātuṃ icchaṃ amatapāre.

Udayabbayānupassana, pabhutikavegena āgato rajjuṃ.

Rūpāvhaṃ daṇḍaṃ vā, taditarakhandhāvhaṃ sammā.

Gaṇhitvā āvajjana, cittena hi pubbavuttanayatova.

Anulomehullaṅghiya, nibbutininno tadāsanopagato³.

Taṃ muñciya gotrabhunā, aladdha-āsevanena tu pavedhaṃ.

Patito saṅkhātāpāre, tato patiṭṭhāti maggaññaṇa.

Passitukāmo candaṃ, cande channaṃhi abbhapaṭalehi.

Thulakasukhumasukhumesu, abbhesu haṭesu vāyuna kamato.

Candaṃ passeyya naro, yathā tathevānulomaññaṇchi kamā.

Saccacchādakamohe, vināsīte pekkhate hi gotrabhu amataṃ.

Vātā viya te candaṃ, amataṃ na hi pekkharenulomāni.

Puriso abbhāni yathā, gotrabhu na tamaṃ vinodeti.

Bhamitamhi cakkayante, ṭhito naro aññadinnasaññāya.

Usupāte phalakasataṃ, apekkhamāno yathā vijjhe.

Evamidha maggaññaṃ, gotrabhunā dinnasaññamavivahāya.

Nibbāne vattantaṃ, lobhakkhandhādike padāleti.

1. Orimatīre tanubaddhaṃ (Sī)

2. Pārāsanno (Sī, Syā)

3. Tadāsannagato (Sī, Syā, Ka)

Saṃsāradukkhajaladhiṃ, sosayati pidahati duggatidvāraṃ.

Kurute ca ariyadhaninaṃ, micchāmaggaṇca pajahāti.

Verabhayāni samayate, karoti nāthassa orasasutattam¹.

Aññe ca anekasate, ānisaṃse dadāti ñāṇamidanti.

12. **Payogappaṭippassaddhipaññā phale ñāṇanti** ettha **payogoti** bhuso yogo, phalasacchikiriyāya maggabhāvanāya ubhato vuṭṭhānapayogo, tassa payogassa paṭippassambhanaṃ niṭṭhānaṃ payogapaṭippassaddhi. Kim tam? Catumaggakiccapariyosānaṃ. Tassā payogapaṭippassaddhiyā hetubhūṭāya pavattā phale paññā payogappaṭippassaddhipaññā. Phalati vipaccatīti phalaṃ, tasmiṃ phale taṃsampayuttaṃ ñāṇaṃ. Ekekassa hi maggañāṇassa anantarā tassa tasseva vipākabhūṭāni nibbānārammaṇāni tīṇi vā dve vā ekaṃ vā phalacittāni uppajjanti. Anantaravipākattāyeva lokuttarakusalānaṃ “samādhimānantarikaññamāhū”² ti² ca, “dandhaṃ ānatarikaṃ pāpuṇāti āsavānaṃ khayāyā”³ ti³ ca ādi vuttaṃ. Yassa dve anulomāni, tassa tatiyaṃ gotrabhu catutthaṃ maggacittaṃ tīṇi phalacittāni honti. Yassa tīṇi anulomāni, tassa catutthaṃ gotrabhu pañcamaṃ maggacittaṃ dve phalacittāni honti. Yassa cattāri anulomāni, tassa pañcamaṃ gotrabhu chaṭṭhaṃ maggacittaṃ ekaṃ phalacittaṃ hoti. Idaṃ maggavīthiyaṃ phalaṃ. Kālantaraphalaṃ pana samāpattivasena uppajjamānaṃ nirodhā vuṭṭhahantassa uppajjamānaṇca eteneva saṅgahitaṃ.

13. **Chinnavaṭṭumānupassane**⁴ **paññāti** tena tena ariyamaggena samucchinnāṃ taṃ taṃ upakkilesaṃ pacchā passane paññā. **Vimuttiñāṇanti** vimuttiyā ñāṇaṃ. **Vimuttīti** ca upakkilesehi vimuttaṃ parisuddhaṃ cittaṃ, vimuttabhāvo vā, tassā vimuttiyā jānaṃ ñāṇaṃ vimuttiñāṇaṃ. Kilesehi vimuttaṃ cittasantatimpi kilesehi vimuttabhāvampi paccavekkhanto kilesehi navinā paccavekkhatīti etena pahīnakilesapaccavekkhaṇaṃ vuttaṃ hoti. “Vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hoti”⁵ ti⁵ hi idameva sandhāya vuttaṃ. Avasiṭṭhakilesapaccavekkhaṇaṃ pana avuttampi imināva vuttaṃ hotīti gahetabbaṃ. Vuttaṇca—

1. Orasaputtataṃ (Sī, Syā)

2. Khu 1. 5, 312 piṭṭhesu.

3. Am 1. 467 piṭṭhe.

4. Chinnamanupassane (Syā), chinnavatṭamanupassane (Sī)

5. Vi 3. 20; Dī 1. 79 piṭṭhesu.

“Vuttamhi ekadhamme, ye dhammā ekalakkhaṇā tena.
Vuttā bhavanti sabbe, iti vutto lakkhaṇo hāro”ti¹.

Atha vā arahato avasiṭṭhakilesapaccavekkhaṇābhāvā catunnaṃ
ariyānaṃ labbhamānaṃ pahīnakilesapaccavekkhaṇameva vuttanti
veditabbari.

14. **Tadā samudāgate dhamme passane paññāti** tadā maggakkhaṇe
phalakkhaṇe ca samudāgate paṭilābhavasena ca paṭivedhavasena ca
samāgate sampatte samaṅgibhūte maggaphaladhamme catusaccadhamme ca
passanā pekkhaṇā pajānanā paññā. **Paccavekkhaṇe ñāṇanti** nivattitvā
bhusaṃ passanaṃ jānanaṃ ñāṇaṃ. Iminā ca ñāṇadvayaena
paccavekkhaṇañāṇāni vuttāni honti. Sotāpannassa hi maggavīthiyaṃ
sotāpatti phalapariyosāne cittaṃ bhavaṅgaṃ otarati, tato bhavaṅgaṃ
upacchinditvā maggapaccavekkhaṇatthāya manodvārāvajjanaṃ uppajjati,
tasmim̐ niruddhe paṭipāṭiyā satta maggapaccavekkhaṇajavanānīti. Puna
bhavaṅgaṃ otaritvā teneva nayena phalādīnaṃ paccavekkhaṇatthāya
āvajjanādīni uppajjanti. Yesaṃ uppattiyā esa maggaṃ paccavekkhati,
phalaṃ paccavekkhati, pahīnakilese paccavekkhati, avasiṭṭhakilese
paccavekkhati, nibbānaṃ paccavekkhati. So hi “iminā vatāhaṃ maggena
āgato”ti maggaṃ paccavekkhati, tato “ayaṃ me ānisaṃso laddho”ti phalaṃ
paccavekkhati, tato “ime nāma me kilesā pahīnā”ti pahīnakilese
paccavekkhati, tato “ime nāma me kilesā avasiṭṭhā”ti uparimaggavajjhe²
kilese paccavekkhati, avasāne “ayaṃ me dhammo ārammaṇato paṭiladdho”ti
amataṃ nibbānaṃ paccavekkhati. Iti sotāpannassa ariyasāvakassa pañca
paccavekkhaṇāni honti. Yathā ca sotāpannassa, evaṃ sakadāgāmi-
anāgāmīnampi. Arahato pana avasiṭṭhakilesapaccavekkhaṇaṃ nāma natthīti
cattāriyeva paccavekkhaṇāni. Evaṃ sabbāni ekūnavīsati
paccavekkhaṇañāṇāni. Ukkatṭhaparicchedoyeva ceso.
Pahīnāvasiṭṭhakilesapaccavekkhaṇaṃ sekkhānaṃ hoti vā na vā. Tassa hi³
abhāvatoyeva Mahānāmo Sakko Bhagavantaṃ pucchi “kosu nāma me
dhammo ajjhattaṃ appahīno, yena me ekadā lobhadhammāpi cittaṃ
pariyādāya tiṭṭhanti”ti-ādi⁴.

1. Khu 10. 3 piṭṭhe.

2. Uparimaggattayavajjhe (Visuddhi 2. 316 piṭṭhe)

3. Tassa hi paccavekkhaṇassa (Visuddhi 2. 316 piṭṭhe)

4. Ma 1. 126 piṭṭhe.

Ettha dhammaṭṭhitiñāṇādīnaṃ ekādasannaṃ ñāṇānaṃ vibhāvanatthāya ayaṃ upamā veditabbā—yathā puriso “macche gahessāmīti macchakhippaṃ¹ gahetvā tadanurūpe udaye osāretvā khippamukhena hatthaṃ otāretvā anto-udake kaṇhasappaṃ macchasaññāya gīvāya daḥhaṃ gahetvā mahā vata mayā maccho laddho”ti tuṭṭho ukkhipitvā passanto sovatthikattayadassanena “sappo”ti sañjānitvā bhīto ādīnavaṃ disvā gahaṇe nibbinno muñcitukāmo hutvā muñcanassa upāyaṃ karonto agganaṅguṭṭhato paṭṭhāya hatthaṃ nibbēhetvā bāhaṃ ukkhipitvā uparisīse dve tayo vāre paribbhametvā sappaṃ dubbalaṃ katvā “gaccha re duṭṭhasappā”ti nissajjitvā vegena thalaṃ āruya ṭhitova “mahantassa vata bho sappassa mukhato muttomhi”ti haṭṭho āgatamaggaṃ olokeyya.

Tattha tassa purisassa macchasaññāya kaṇhasappaṃ daḥhaṃ gahetvā tussanaṃ viya imassa yogino ādito bālaputhujjanassa aniccatādivasena bhayānakaṃ khandhapañcakaṃ niccādisaññāya “ahaṃ mama”ti diṭṭhitaṇhāhi daḥhaṃ gahetvā tussanaṃ, tassa khippamukhato sappaṃ nīharitvā sovatthikattayaṃ disvā “sappo”ti sañjānanaṃ viya sappaccayanāmarūpapariggahena ghanavinibbhogaṃ katvā kalāpasammasanādīhi ñāṇehi khandhapañcakassa aniccatādilakkhaṇattayaṃ disvā “aniccaṃ dukkhamanattā”ti tassa vavatthāpanaṃ, tassa bhāyanaṃ viya imassa bhayatupaṭṭhānañāṇaṃ, sappe ādīnavadassanaṃ viya ādīnavānupassanāñāṇaṃ, sappagahaṇe nibbindanaṃ viya nibbādānupassanāñāṇaṃ, sappaṃ muñjitukāmatā viya muñcitukāmyatāñāṇaṃ, muñcanassa upāyakaraṇaṃ viya paṭisaṅkhānupassanāñāṇaṃ, sappaṃ paribbhametvā dubbalaṃ katvā nivattitvā ḍaṃsitum asaṃatthabhāvaṇāpanaṃ viya tilakkhaṇāropanena saṅkhārupekkhānulomañāṇehi saṅkhāre paribbhametvā dubbalaṃ katvā puna nīcasukhattākārena upaṭṭhātum asaṃatthāpāpanaṃ, sappavissajjanaṃ viya gotrabhuññaṃ, sappaṃ vissajjetvā thalaṃ āruya ṭhānaṃ viya nibbānathalaṃ āruya ṭhitaṃ maggaḥphalañāṇaṃ, haṭṭhassa āgatamaggolokanaṃ viya maggādīpaccavekkhaṇañāṇanti.

Imesañca sutamayañāṇādīnaṃ cuddasannaṃ ñāṇānaṃ uppattikkamena paṭipattikkamena ca desanakkamassa katattā paccavekkhaṇesu paṭhamāṃ kilesapaccavekkhaṇaṃ hoti, tato maggaḥphalanibbānapaccavekkhāṇānti veditabbāṃ.

1. Macchakhippaṃ (Sī, Syā)

“Lokuttaram jhānam bhāveti niyyānikam apacayagāmiṃ diṭṭhigatānam pahānāya, kāmarāgabyāpādānam tanubhāvāya, kāmarāgabyāpādānam anavasesappahānāya, rūparāga-arūparāgamāna-uddhacca-avijjānam anavasesappahānāyā”^{ti1} ca kilesappahānamyeva adhikam katvā maggapaṭipattiyā vuttattā paṭipattānurūpeneva kilesapaccavekkhaṇassa ādibhāvo yujjati, Aṭṭhakathāyaṃ vuttakkamo pana dassitoyeva. So pana kamo pañcavidho uppattikkamo pahānakkamo paṭipattikkamo bhūmikkamo desanakkamoti.

“Paṭhamam kalalam hoti, kalalā hoti abbudam.
Abbudā jāyate pesi, pesi nibbattatī ghano”^{ti2}—

evamādi uppattikkamo. “Dassanena pahātabbā dhammā, bhāvanāya pahātabbā dhammā”^{ti3} evamādi pahānakkamo. “Sīlavisuddhi cittavisuddhi diṭṭhivisuddhi kaṅkhāvitaraṇavisuddhi maggāmaggañāṇadassanavisuddhi paṭipadāñāṇadassanavisuddhi ñāṇadassanavisuddhi”^{ti4} evamādi paṭipattikkamo. “Kāmāvacarā dhammā, rūpāvacarā dhammā, arūpāvacarā dhammā”^{ti5} evamādi bhūmikkamo. “Cattāro satipaṭṭhānā cattāro sammappadhānā cattāro iddhipādā pañcendriyāni pañca balāni satta bojjhaṅgā ariyo aṭṭhaṅgiko maggo”^{ti6} vā, “anupubbikatham kathesi. Seyyathidam, dānakatham sīlakatham saggkatham kāmānam ādīnavam okāram saṃkilesam nekkhamme ānisaṃsam pakāsesi”^{ti7} vā evamādi desanakkamo. Idha pana cuddasannaṃ ñāṇānam uppattikkamo paṭipattikkamo ca tadubhayavasena paṭipāṭiyā desitattā desanakkamo cāti tayo kamā veditabbā.

15. Idāni yasmā heṭṭhā sarūpena nāmarūpavavattthānañāṇam na vuttam, tasmā pañcadhā nāmarūpappabhedaṃ dassetuṃ **ajjhataṇavavattthāne paññā vatthunānante ñāṇanti**-ādīni pañca ñāṇāni uddiṭṭhāni. Sakale hi nāmarūpe vutte yaṃ pariggahetuṃ sakkā, yaṃ ca pariggahetabbam, taṃ pariggahessati. Lokuttaranāmaṃ hi pariggahetuṃ ca na sakkā anadhigatattā, na ca pariggahetabbam avipassanūpagattā. Tattha **ajjhataṇavavattthāneti** “evam pavattamānā mayam

1. Abhi 1. 72, 89 piṭṭhesu.

2. Saṃ 1. 208 piṭṭhe.

3. Abhi 1. 2 piṭṭhe.

4. Ma 1. 199 piṭṭhe.

5. Abhi 1. 12 piṭṭhe.

6. Ma 3. 33; Khu 7. 362; Khu 8. 75 piṭṭhesu.

7. Vi 3. 27; Dī 1. 102; Dī 2. 38 piṭṭhesu.

attāti gahaṇaṃ gamissāmā”ti iminā viya adhippāyena attānaṃ adhikāraṃ katvā pavattāti ajjhata. **Ajjhattasaddo** panāyaṃ gocarajjhatte niyakajjhatte ajjhatajjhatte visayaajjhatteti catūsu atthesu dissati. “Tena Ānanda bhikkhunā tasmimyeva purimasmiṃ samādhinimitte ajjhattameva cittaṃ saṇṭhapetabbaṃ, ajjhattarato samāhito”ti¹ ādisu hi ayaṃ gocarajjhatte dissati. “Ajjhattaṃ sampasādanaṃ², ajjhattaṃ vā dhammesu dhammānupassī viharatī”ti³ ādisu niyakajjhatte. “Cha ajjhattikāni āyatanāni⁴, ajjhattikā dhammā”ti-ādisu⁵ ajjhatajjhatte. “Ayaṃ kho panānanda vihāro Tathāgatena abhisambuddho yadidaṃ sabbanimittānaṃ amanasikārā ajjhattaṃ suññataṃ upasampajja viharatī”ti-ādisu⁶ visayaajjhatte, issariyaṭṭhāneti attho. Phalasamāpatti hi Buddhānaṃ issariyaṭṭhānaṃ nāma. Idha pana ajjhatajjhatte daṭṭhabbo. Tesāṃ ajjhattānaṃ vavatthāne ajjhattavavatthāne. **Vatthunānatteti** vatthūnaṃ nānābhāve, nānāvattūsūti attho. Ettha javanamanoviññāṇassa paccayabhūto bhavaṅgamanopi cakkhādipaṇcakaṃ viya uppattiṭṭhānattā vatthūti vutto. Āvajjanampi tannissitameva kātabbaṃ.

16. **Bahiddhāti** chahi ajjhatajjhattehi bahibhūtesu tesāṃ visayesu. **Gocaranānatteti** visayanānatte.

17. **Cariyāvavatthāneti** viññāṇacariyā-aññāṇacariyāññāṇacariyāvasena cariyānaṃ vavatthāne. “Cariyāvavatthāne”ti rassaṃ katvāpi paṭhanti.

18. **Catudhammavavatthāneti** kāmāvacarabhūmi-ādīnaṃ cuddasannaṃ catukkānaṃ vasena catunnaṃ catunnaṃ dhammānaṃ vavatthāne. **Bhūmīti** ca “bhūmigatañca vehasaṭṭhañcā”ti-ādisu⁷ pathaviyaṃ vattati. “Abhūmiṃ tāta mā sevā”ti-ādisu⁸ visaye. “Sukhabhūmiyaṃ kāmāvacare”ti-ādisu⁹ uppajjanaṭṭhāne. Idha pana koṭṭhāse vattati. Paricchedetipi vadanti.

1. Khu 1. 65 piṭṭhe.	2. Dī 1. 70; Abhi 1. 44 piṭṭhādisu.	3. Dī 2. 230 piṭṭhādisu.
4. Ma 3. 285 piṭṭhe.	5. Abhi 1. 3 piṭṭhe.	6. Ma 3. 153 piṭṭhe.
7. Saṃ 1. 102 piṭṭhe.	8. Khu 5. 141 piṭṭhe.	9. Abhi 1. 205 piṭṭhe.

19. **Navadhammavavatthāneti** kāmāvacarakusalādivasena pāmojjamūlakavasena yoniso manasikāramūlakavasena ca navannaṃ navannaṃ dhammānaṃ vavatthānaṃ. Imesu ca pañcasu ñāṇesu paṭhamāṃ ajjhataḍḍhammā vavatthāpetabbāti vatthunānante ñāṇaṃ paṭhamāṃ vuttaṃ, tato tesāṃ visayā vavatthāpetabbāti tadanantaraṃ gocaraṇānante ñāṇaṃ vuttaṃ, tato parāṇi tīṇi ñāṇāni tiṇṇaṃ catunnaṃ navannaṃ vasena gaṇanānulomena vuttāni.

20. Idāni yasmā nāmarūpasseva pabhedato vavatthāpanaṇāṇaṃ ñātapariññā, tadanantaraṃ tīraṇapariññā, tadanantaraṃ pahānapariññāti tisso pariññā, taṃsambandhā ca bhāvanāsacchikiriyaṃ honti, tasmā dhammanānattaṇāṇānantaraṃ ñātaṭṭhe ñāṇādīni pañca ñāṇāni uddiṭṭhāni. Tisso hi pariññā ñātapariññā tīraṇapariññā pahānapariññā ca. Tattha “ruppanalakkhaṇaṃ rūpaṃ, vedayitalakkhaṇaṃ vedanā”ti evaṃ tesāṃ tesāṃ dhammānaṃ paccattalakkhaṇasallakkhaṇavasena pavattā paññā **ñātapariññā** nāma. “Rūpaṃ aniccaṃ dukkhaṃ anattā, vedanā aniccā dukkhā anattā”ti-ādinā nayena tesāṃ tesāṃ dhammānaṃ sāmāññalakkhaṇaṃ āropetvā pavattā lakkhaṇārammaṇikavipassanāpaññā **tīraṇapariññā** nāma. Tesuyeva pana dhammesu niccasaññā dipajahanavasena pavattā lakkhaṇārammaṇikavipassanāva **pahānapariññā** nāma.

Tattha saṅkhāraparicchedato paṭṭhāya yāva paccayapariggahā ñātapatiññāya bhūmi. Etasmiṃ hi antare dhammānaṃ paccattalakkhaṇapaṭivedhasseva ādhipaccaṃ hoti. Kalāpasammasanato paṭṭhāya yāva udayabbayānupassanā tīraṇapariññāya bhūmi. Etasmiṃ hi antare sāmāññalakkhaṇapaṭivedhasseva ādhipaccaṃ hoti. Bhaṅgānupassanaṃ ādiṃ katvā upari pahānapariññāya bhūmi. Tato paṭṭhāya hi “aniccato anupassanto niccasaññaṃ pajahati, dukkhato anupassanto sukhasaññaṃ pajahati, anattato anupassanto attasaññaṃ pajahati, nibbindanto nandiṃ pajahati, virajjanto rāgaṃ pajahati, nirodhento samudayaṃ pajahati, paṭinissajjanto ādānaṃ pajahati”¹ evaṃ niccasaññā dipahānasādhikānaṃ sattannaṃ anupassanānaṃ ādhipaccaṃ hoti.

1. Khu 9. 55 piṭṭhe.

Tattha **abhiññāpaññāti** dhammānaṃ ruppanādisabhāvena jānanapaññā. Sā hi sobhanaṭṭhena abhisaddena “tesaṃ tesaṃ dhammānaṃ sabhāvajānanavasena sobhanaṃ jānanan”ti katvā abhiññāti vuccati. **Ñātaṭṭhe ñāṇanti** jānanasabhāvaṃ ñāṇaṃ.

21. **Pariññāpaññāti** jānanapaññā. Sā hi byāpanaṭṭhena parisaddena “aniccādisāmaññalakkhaṇavasena sakiccasamāpanavasena vā byāpitaṃ jānanan”ti katvā pariññāti vuccati. **Tīraṇaṭṭhe ñāṇanti** upaparikkhaṇasabhāvaṃ, sammasanasabhāvaṃ vā ñāṇaṃ.

22. **Pahāne paññāti** niccasaññādīnaṃ pajahanā paññā, pajahatīti vā, pajahanti etenāti vā pahānaṃ. **Pariccāgaṭṭhe ñāṇanti** pariccajanasabhāvaṃ ñāṇaṃ.

23. **Bhāvanāpaññāti** vadḍhanapaññā. **Ekarasaṭṭhe ñāṇanti** ekakiccasabhāvaṃ ñāṇaṃ, vimuttirasena vā ekarasasabhāvaṃ ñāṇaṃ.

24. **Sacchikiriyaṇapaññāti** paṭivedhavasena paṭilābhavasena vā paccakkhakaṇapaññā. **Phassanaṭṭhe¹ ñāṇanti** tadubhayavaseneva vindanasabhāvaṃ ñāṇaṃ.

25-28. Idāni yasmā pahānabhāvanāsacchikiriyañāṇāni ariyamaggaphalasampayuttānīpi honti, tasmā tadanantaraṃ ariyapuggalānaṃyevalabbhamānāni cattāri paṭisambhidāñāṇāni uddiṭṭhāni. Tatthāpi paccayuppanno attho dukkhasaccaṃ viya pākaṭo suviññeyyo cāti paṭhamāṃ **atthapaṭisambhidāñāṇaṃ** uddiṭṭhaṃ, tassa atthassa hetudhammavisayattā tadanantaraṃ **dhammapaṭisambhidāñāṇaṃ**, tadubhayassa niruttivisayattā tadanantaraṃ **niruttiapaṭisambhidāñāṇaṃ**, tesu tīsupi ñāṇesu pavattanato tadanantaraṃ **paṭibhānapaṭisambhidāñāṇaṃ**. Pa-kāraṃ dīghaṃ katvā ca paṭhanti.

29-31. Ito parāni vihāraṭṭhe ñāṇādīni tīṇi ñāṇāni ariyānaṃyeva sambhavato paṭisambhidāpabhedato ca paṭisambhidāñāṇantaraṃ uddiṭṭhāni. Vihāraṭṭhe ñāṇāñhi dhammapaṭisambhidā hoti, samāpattaṭṭhe

1. Phusanaṭṭhe (Sī)

ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā. Dhammasabhāve ñāṇaṃhi paṭisambhidākathāyaṃ¹ dhammapaṭisambhidāti vuttaṃ. Nibbāne ñāṇaṃ pana atthapaṭisambhidā eva. Tattha **vihāranānatteti** aniccānupassanādivasena nānāvipassanāvihāre.

Vihāratṭheti vipassanāvihārasabhāve. **Vihāroti** ca sasampayuttā vipassanā eva. **Samāpattinānatteti** animittādivasena nānāphalasamāpattiyaṃ.

Samāpattīti ca lokuttaraphalabhūtā cittacetāsikadhammā.

Vihārasamāpattinānatteti ubhayavasena vuttaṃ.

32. Tato vihārasamāpattiñāṇasādhakassa “dubhato vuṭṭhānavivaṭṭane paññā”ti pubbe vuttassāpi maggañāṇassa āsavasamucchedasamatthatam anantaraphaladāyakattaṃca kāraṇena vīsesetvā aparenākāreṇa vattukāmena tadeva “ānatarikasamādhimhi ñāṇaṃ”ti uddiṭṭhaṃ. Tattha **avikkhepaparisuddhattā**ti vikkhipati tena cittanti vikkhepo, uddhaccassetam nāmaṃ. Na vikkhepo avikkhepo, uddhaccapaṭipakkhassa samādhissetam nāmaṃ. Parisuddhassa bhāvo² parisuddhattam, avikkhepassa parisuddhattam avikkhepaparisuddhattam, tasmā avikkhepaparisuddhattā samādhissa parisuddhabhāvenāti attho. Idam hi āsavasamucchedassa anantaraphaladāyakattassa ca kāraṇavacanam. **Āsavasamucchedeti** ettha āsavantīti āsavā, cakkhutopi -pa- manatopi sandanti pavattantīti vuttaṃ hoti. Dhammato yāva gotrabhum, okāsato yāva bhavaggaṃ savantīti vā āsavā, etaṃ dhammaṃ etaṃca okāsaṃ antokarivā pavattantīti attho. Antokaraṇattho hi ayaṃ ākāro. Cirapārivāsikaṭṭhena madirādayo āsavā viyātipi āsavā. Lokasmiṃ hi cirapārivāsikā madirādayo āsavāti vuccanti. Yadi ca cirapārivāsikaṭṭhena āsavā, eteyeva bhavitumarahanti. Vuttaṃ hetam—

“Purimā bhikkhave koṭi na paññāyati avijjāya, ito pubbe avijjā nāhosi, atha pacchā samabhavī”ti-ādi³.

Āyataṃ vā saṃsāradukkham savanti pasavantītipi āsavā, samucchiṇṇatī⁴ etenāti samucchedo. **Paññāti** kāmāsavādīnaṃ catunnaṃ āsavānaṃ samucchede paññā.

1. Khu 9. 333 piṭṭhe.

3. Am 1. 346 piṭṭhe.

2. Parisuddhabhāvo (Syā, Ka)

4. Samucchindati (Ka)

Ānantarikasamādhimhi ñāṇanti attano pavattisamanantaram
niyameneva phalappadānato ānantarikoti laddhanāmo maggasamādhi. Na hi
maggasamādhimhi uppanne tassa phaluppattinisedhako koci antarāyo atthi.
Yathāha—

“Ayañca puggalo sotāpatti phalasacchikiriyāya paṭipanno assa,
kappassa ca uḍḍayhanavelā assa, neva tāva kappo uḍḍayheyya,
yāvāyaṃ puggalo na sotāpatti phalaṃ sacchikaroti, ayaṃ vuccati
puggalo ṭhitakappī. Sabbepi maggasamaṅgino puggalā ṭhitakappino”ti¹.

Idaṃ tena ānantarikasamādhinā sampayuttaṃ ñāṇaṃ.

33. Iminā maggañāṇena phalappattānaṃ ariyānaṃyeva sambhavato
imassa ñāṇassa anantaraṃ araṇavihārañāṇādīni cattāri ñāṇāni uddiṭṭhāni.
Tatrāpi ca arahatoyeva satatameva ca sambhavato araṇavihāre ñāṇaṃ
paṭhamāṃ uddiṭṭhaṃ, tadanantaraṃ nirodhassa anāgāmi-arahantānaṃ
sambhavepi bahusambhārattā visesena ca nirodhassa nibbānasammatattā ca
nirodhasamāpattiyā ñāṇaṃ uddiṭṭhaṃ, tadanantaraṃ parinibbānassa
kālantare parinibbānakālaṃ āhacca ṭhitattā dīghakālikanti parinibbāne
ñāṇaṃ uddiṭṭhaṃ, tadanantaraṃ samasīsaṭṭhassa² sabbakilesakhayānantaraṃ
parinibbānakālaṃ āhacca ṭhitattā rassakālikanti samasīsaṭṭhe ñāṇaṃ
uddiṭṭhaṃ. Tattha **santo cāti ca-kāro** dassanādhigateyyaṃ santo
vihārādhigamo ca paṇītādhimuttatā cāti tīhipi padehi sambandhitabbo.
Dassananti vipassanāñāṇaṃ, adhipatīyeva ādhigateyyaṃ, adhipatito vā
āgatattā ādhigateyyaṃ, dassanañca taṃ ādhigateyyaṃcāti
dassanādhigateyyaṃ. Viharatīti vihāro³, viharanti tena vāti vihāro,
adhigammati pāpuṇīyatīti adhigamo, vihāro eva adhigamo **vihārādhigamo**.
So ca kilesapariḷāhvirahitattā nibbutoti **santo**. So ca
arahattaphalasamāpattipaṇṇā. Uttamaṭṭhena atappakaṭṭhena ca **paṇīto**,
padhānabhāvaṃ nītoti vā paṇīto, paṇīte adhimutto visaṭṭhacitto⁴ tapparamo
paṇītādhimutto, tassa bhāvo **paṇītādhimuttatā**. Sā ca phalasamāpattādhimuttā
pubbabhāgapañṇā eva.

1. Abhi 3. 116 piṭṭhe.

2. Vihāraṇaṃ vihāro (Sī, Syā)

3. Samasīsantassa (Syā)

4. Vissatthacitto (Sī, Syā)

Araṇavihāreti nikkilesavihāre. Rāgādayo hi raṇanti satte cuṇṇenti pīḷentīti raṇā, raṇanti etehi sattā kandanti paridevantīti vā raṇā, vutto tividhopi vihāro, natthi etassa raṇāti araṇo, vividhe paccanīkadhamme haranti etenāti vihāro. Tasmim̐ araṇe vihāre. Niddesavāre¹ vuttapaṭhamajjhānādīni ca paṇītādhimuttatāya eva saṅgahitāni. Phalasamāpattim̐ samāpajjitukāmatāya hi paṭhamajjhānādiṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya jhānasampayuttadhamme vipassati, yā ca Araṇavibhaṅgasuttante² Bhagavatā desitā araṇapaṭipadā, sāpi imināva saṅgahitāti veditabbā. Vuttam̐ hi tattha Bhagavatā—

“Araṇavibhaṅgaṃ vo bhikkhave desessāmi -pa-. Na kāmasukhaṃ anuyuñjeyya hīnaṃ gammaṃ pothujjanikaṃ anariyaṃ anattasamhitam̐, na ca attakilamathānuyogaṃ anuyuñjeyya dukkhaṃ anariyaṃ anattasamhitam̐. Ete kho bhikkhave ubho ante anupagamma majjhimā paṭipadā Tathāgatena abhisambuddhā cakkhukaraṇī ñāṇakaraṇī upasamāya abhiññāya sambodhāya nibbānāya saṃvattati. Ussādanaṇca jaññā, apasādanaṇca jaññā, ussādanaṇca ñatvā apasādanaṇca ñatvā nevussādeyya na apasādeyya, dhammameva deseyya. Sukhavinicchayaṃ jaññā, sukhavinicchayaṃ ñatvā ajjhataṃ sukhamanuyuñjeyya, rahovādaṃ na bhāseyya, sammukhā na khīṇaṃ bhaṇe, ataramānova bhāseyya no taramāno janapadaniruttiṃ nābhiniveseyya, samaññaṃ nātidhāveyyāti. Ayamuddeso Araṇavibhaṅgassa -pa-. Tatra bhikkhave yo kāmapaṭisandhisukhino somanassānuyogaṃ ananuyogo hīnaṃ -pa- anattasamhitam̐, adukkho eso dhammo avighāto anupāyāso aparilāho sammāpaṭipadā. Tasmā eso dhammo araṇo -pa-. Tatra bhikkhave yo attakilamathānuyogaṃ ananuyogo dukkhaṃ anariyaṃ anattasamhitam̐. Adukkho eso dhammo -pa-. Tasmā eso dhammo araṇo. Tatra bhikkhave yāyaṃ majjhimā paṭipadā Tathāgatena abhisambuddhā -pa- adukkho eso dhammo -pa-. Tasmā eso dhammo araṇo -pa-. Tatra bhikkhave yāyaṃ nevussādanā na apasādanā dhammadesanā ca, adukkho eso

1. Khu 9. 94 piṭṭhe.

2. Ma 3. 273 piṭṭhe.

dhammo -pa-. Tasmā eso dhammo araṇo -pa-. Tatra bhikkhave yadidaṃ nekkhammasukhaṃ pavivekasukhaṃ upasamasukhaṃ sambodhisukhaṃ, adukkho eso dhammo -pa-. Tasmā eso dhammo araṇo -pa-. Tatra bhikkhave yvāyaṃ rahovādo bhūto taccho atthasaṃhito, adukkho eso dhammo -pa-. Tasmā eso dhammo araṇo -pa-. Tatra bhikkhave yvāyaṃ sammukhā khīṇavādo bhūto taccho atthasaṃhito, adukkho eso dhammo -pa-. Tasmā eso dhammo araṇo -pa-. Tatra bhikkhave yadidaṃ ataramānassa bhāsitaṃ, adukkho eso dhammo -pa-. Tasmā eso dhammo araṇo -pa-. Tatra bhikkhave yvāyaṃ janapadaniruttiyā ca anabhiniveso samaññāya ca anatisāro, adukkho eso dhammo -pa-. Tasmā eso dhammo araṇoti. Tasmātiha bhikkhave saraṇaṇca dhammaṃ jānissāma, araṇaṇca dhammaṃ jānissāma. Saraṇaṇca dhammaṃ ñatvā araṇaṇca dhammaṃ ñatvā araṇaṇ paṭipadaṃ paṭipajjissāmāti evaṃ hi vo bhikkhave sikkhitabbaṃ. Subhūti ca pana bhikkhave kulaputto araṇapaṭipadaṃ paṭipanno”ti.

Tattha majjhimā paṭipadā dassanādhipateyyena ca santena viharādhiḡamena ca saṅgahitā. Kāmasukhaṃ attakilamathaṃ ananuyogo majjhimā paṭipadā eva. Arahato hi vipassanāpubbabhāḡamajjhimā paṭipadā hoti, arahattaphalasamāpatti aṭṭhaṅgamaggavasena majjhimā paṭipadā ca. Sesā pana paṇitādhimuttatāya eva saṅgahitāti veditabbā. Kiñcāpi sabbepi arahanto araṇavihārino, aññe arahanto dhammaṃ desentā “sammāpaṭipanne sammāpaṭipannā”ti “micchāpaṭipanne micchāpaṭipannā”ti puggalavasenāpi ussādanāpasādanāni katvā dhammaṃ desenti, **Subhūtitthero** pana “ayaṃ micchāpaṭipadā, ayaṃ sammāpaṭipaddā”ti dhammavaseneva dhammaṃ desesi. Teneva Bhagavā taṃyeva araṇapaṭipadaṃ paṭipannoti ca vaṇṇesi, “etadaggaṃ bhikkhave mama sāvakaṇaṃ bhikkhūnaṃ araṇavihārīnaṃ yadidaṃ Subhūti”ti¹ ca araṇavihārīnaṃ aggaṭṭhāne ṭhapesīti.

34. **Dvīhi balehūti** samathabalavipassanābalehi. **Samannāgatattāti** yuttattā paripuṇṇattā vā. **Tayo cāti** vibhattivipallāso. **Tiṇṇaṇcāti**

1. Am 1. 24 piṭṭhe.

vuttaṃ hoti. **Saṅkhārānanti** vacīsaṅkhārakāyasaṅkhāracittasaṅkhārānaṃ. **Paṭippassiddhiyāti** paṭippassaddhathāṃ nirodhatthāṃ, apavattatthanti vuttaṃ hoti. **Soḷasahīti** aniccānupassanādīni aṭṭha, maggaphalāni aṭṭhāti soḷasahi. **Ñāṇacariyāhīti** ñāṇappavattīhi. **Navahīti** rūpārūpāvacarasamādhī tadupacāro cāhi navahi. **Vasibhāvatā paññāti** lahutā yathāsukhavattanaṃ issariyaṃ vaso, so assa atthīti vasī, vasino bhāvo vasibhāvo, vasibhāvo eva vasibhāvatā yathā pāṭikulyameva pāṭikulyatā. Evaṃvidhā paññā vasibhāvatāya paññāti vā attho. Si-kāraṃ dīghaṃ katvā ca paṭhanti. Samannāgatattā ca paṭippassaddhiyā ca ñāṇacariyāhi ca samādhicariyāhi cāti cakāro sambandhitabbo.

Nirodhasamāpattiyā ñāṇanti anāgāmi-arahantānaṃ nirodhasamāpattinimittaṃ ñāṇaṃ yathā ajinaṃhi haññate dīpīti. **Nirodhasamāpattīti** ca nevasaññānasaññāyatanassa abhāvamattaṃ, na koci dhammo, paññattimattaṃ. Abhāvamattattā nirodhoti ca, samāpajjantena samāpajjīyati nāmāti samāpattīti ca vuccati.

35. **Sampajānassāti** sammā pakārehi jānātīti sampajāno. Tassa sampajānassa. **Pavattapariyādāneti** pavattanaṃ pavattaṃ, samudācāroti attho. Kilesapavattaṃ khandhapavattaṃ. Tassa pavattassa pariyādānaṃ parikkhayo appavatti pavattapariyādānaṃ. Tasmiṃ pavattapariyādāne. **Parinibbāne ñāṇanti** arahato kāmaccchandādīnaṃ parinibbānaṃ appavattaṃ anupādisesaparinibbānaṃ paccavekkhantassa tasmiṃ kilesaparinibbāne khandhaparinibbāne ca pavattaṃ ñāṇaṃ.

36. **Sabbadhammānanti** sabbesaṃ tebhūmakadhammānaṃ¹. **Sammā samucchedeti** santatisamucchedavasena suṭṭhu nirodhe. **Nirodhe ca anupaṭṭhānatāti** nirodhe gate puna na upaṭṭhānatāya, puna anupattiyanti attho. Sammāsamucchede ca nirodhe ca anupaṭṭhānatā cāti cakāro sambandhitabbo.

Samasīsatthe ñāṇanti nekkhammādīni sattatimsa samāni, taṇhādīni terasa sīsāni. Paccanīkadhammānaṃ samitattā samāni, yathāyogaṃ padhānattā ca koṭittā ca sīsāni. Ekasmīṃ iriyāpathe vā

1. Tebhūmikadhammānaṃ (Sī, Syā)

ekasmiṃ roge vā sabhāgasantativasena ekasmiṃ jīvitindriye vā nekkhammādīni samāni ca saddhādīni sīsāni ca assa santīti samasīsī, samasīsissa attho samasīsattṭho. Tasmim samasīsattṭhe, samasīsibhāveti attho. Ekasmiṃ iriyāpathe roge vā sabhāgasantativasena jīvite vā vipassanaṃ ārabhitvā tasmimyeva iriyāpathe roge sabhāga jīvite vā cattāri maggaphalāni patvā tasmim yeva parinibbāyantassa arahatoyeva samasīsibhāvo hotīti tasmim samasīsibhāve ñāṇanti vuttaṃ hoti. Vuttaṃca puggalapaññattiyam¹, tassā ca Aṭṭhakathāyam²—

“Katamo ca puggalo samasīsī, yassa puggalassa apubbaṃ acarimaṃ āsavapariyādānaṃca hoti jīvitapariyādānaṃca. Ayaṃ vuccati puggalo samasīsī”ti¹.

“Samasīsini dde **apubbaṃ acarimanti** apure apacchā, santapaccuppannavasena ekavāraṃyevo, ekakālaṃyevāti attho. **Pariyādānanti** parikkhaya. **Ayanti** ayaṃ puggalo samasīsī nāma vuccati. So panaesa tividho hoti iriyāpathasamasīsī rogasamasīsī jīvitasamasīsīti. Tattha yo caṅkamantova vipassanaṃ ārabhitvā arahattaṃ patvā caṅkamantova parinibbāti, yo ṭhitakova vipassanaṃ ārabhitvā arahattaṃ patvā ṭhitakova parinibbāti, yo nisinnova vipassanaṃ ārabhitvā arahattaṃ patvā nisinnova parinibbāti, yo nipannova vipassanaṃ ārabhitvā arahattaṃ patvā nipannova parinibbāti, ayaṃ **iriyāpathamasīsī** nāma. Yo pana ekaṃ rogaṃ patvā antorogeyeva vipassanaṃ ārabhitvā arahattaṃ patvā teneva rogena parinibbāti, ayaṃ **rogasamasīsī** nāma. Kataro jīvitasamasīsī? Terasa sīsāni. Tattha kilesasīsāṃ avijjaṃ arahatamaggo pariyādiyati, pavattasīsāṃ jīvitindriyaṃ cuticittaṃ pariyādiyati, avijjāpariyādāyakaṃ cittaṃ jīvitindriyaṃ pariyādātuṃ na sakkoti, jīvitindriyapariyādāyakaṃ cittaṃ avijjaṃ pariyādātuṃ na sakkoti. Avijjāpariyādāyakaṃ cittaṃ aññaṃ, jīvitindriyapariyādāyakaṃ cittaṃ aññaṃ. Yassa cetāṃ sīsadvayaṃ samaṃ pariyādānaṃ gacchati, so **jīvitasamasīsī** nāma. Kathamidam samaṃ hotīti? Vārasamatāya. Yasmiṃ hi

1. Abhi 3. 116 piṭṭhe.

2. Abhi-Ṭṭha 3. 37 piṭṭhe.

vāre maggavutṭhānaṃ hoti. Sotāpattimagge pañca paccavekkhaṇāni, sakadāgāmiimagge pañca, anāgāmiimagge pañca, arahattamagge cattārīti ekūnavīsatime paccavekkhaṇāṇaṃ patiṭṭhāya bhavaṅgaṃ otaritvā parinibbāyati. Imāya vārasamatāya eva ubhayasīsapariyādānampi samaṃ hoti nāma. Tenāyaṃ puggalo ‘jīvitasamasīsī’ti vuccati. Ayameva ca idha adhippeto”ti.

37. Idāni yasmā sutamayasilamayabhāvanāmayañāṇāni vaṭṭapādakāni sallekha nāma na honti, lokuttarapādakāneva etāni ca aññāni ca ñāṇāni sallekhatī vuccanti, tasmā paccanīkasallekhanākārena pavattāni ñāṇāni dassetuṃ samasīsatṭhe ñāṇānantaraṃ sallekhatṭhe ñāṇaṃ uddiṭṭhaṃ. Tattha **puthūnānattatejapariyādāne paññāti** lokuttarehi asammissatṭhena puthūnaṃ rāgādīnaṃ nānattānaṃ nānāsabhāvānaṃ kāmaccchandādīnaṃ santāpanatṭhena “tejā”ti laddhanāmānaṃ dussīlyādīnaṃ pariyādāne khepane paññā, nekkhammādimhi sattatiṃsabhede dhamme paññāti vuttaṃ hoti. Atha vā puthubhūtā nānattabhūtā ca tejā eva tesāmputhubhūtānaṃ nānattabhūtānaṃ dussīlyādīnaṃ pañcannaṃ tejānaṃ pariyādāne paññāti attho. Tejehiyeva puthūnaṃ nānattānaṃ saṅghaṃ niddesavāre pakāsayissāma.

Sallekhatṭhe ñāṇanti paccanīkadhamme sallekhati samucchindatīti sallekho, tasmīṃ nekkhammādike sattatiṃsappabhede sallekhasabhāve ñāṇaṃ. “Pare vihiṃsakā bhavissantī, mayamettha avihiṃsakā bhavissāmāti sallekho karaṇīyo”ti-ādinā¹ nayena Bhagavatā Sallekhasuttante vutto catucattālīsabhedopi sallekho iminā saṅghatoyevāti veditaḃbo.

38. Idāni sallekhe ṭhitena kattaḃbaṃ sammappadhānavīriyaṃ dassetuṃ tadanantaraṃ vīriyārambhe ñāṇaṃ uddiṭṭhaṃ. Tattha **asallīnattapahitattapaggahatṭheti** kosajjasena asallīno asaṅkucito attā assāti asallīnatto. **Attāti** cittaṃ. Yathāha—

“Udakaṃ hi nayanti nettikā, usukārā namayanti² tejanāṃ.

Dāruṃ namayanti² tacchakā, attānaṃ damayanti paṇḍitā”ti-ādi³.

1. Ma 1. 50 piṭṭhe.

2. Damayanti (Syā, Ka)

3. Khu 1. 25 piṭṭhe.

Kāye ca jīvite ca anapekkhatāya pahito pesito vissatṭho attā etenāti pahitatto. **Attā**ti attabhāvo. Yathāha—“yā pana bhikkhunī attānaṃ vadhivā vadhivā rodeyyā”¹ti-ādi¹. Asallīnatto ca so pahitatto cāti asallīnattapahitatto. Sahajātadhamme paggaṇhāti upatthambhetīti paggaho, paggaho eva attho paggahaṭṭho, paggahasabhāvoti attho. Asallīnattapahitattassa paggahaṭṭho asallīnattapahitattapaggahaṭṭho. Tasmim asallīnattapahitattapaggahaṭṭhe. “Tasmātiha bhikkhave tumhepi appaṭivānaṃ padaheyyātha. Kāmaṃ taco ca nhāru ca aṭṭhica avasissatu, upasussatu sarīre maṃsalohitaṃ. Yaṃ taṃ purisathāmena purisavīriyena purisaparakkamena pattabbaṃ, na taṃ apāpuṇitvā vīriyassa saṇṭhānaṃ bhavissati”²ti² vuttattā asallīnattapahitattavacanena padhānasmim appaṭivānitā anivattanatā vuttā. Paggahaṭṭhavacanena pana kosajjuddhaccavimuttaṃ samappavattaṃ vīriyaṃ vuttaṃ.

Vīriyārambhe ñāṇanti vīrabhāvo vīriyaṃ, vīraṇaṃ vā kammaṃ, vidhinā vā nayena upāyena īrayitabbaṃ pavattayitabbanti vīriyaṃ, tadetaṃ ussāhalakkhaṇaṃ, sahaajātānaṃ dhammānaṃ upatthambhanarasaṃ, asaṃsīdanabhāvapaccupaṭṭhānaṃ, “saṃviggo yoniso padahati”³ti³ vacanato saṃvegapadaṭṭhānaṃ, vīriyārambhavatthupadaṭṭhānaṃ vā. Sammā āraddhaṃ sabbasampattīnaṃ mūlaṃ hotīti daṭṭhabbaṃ. Vīriyasaṅkhāto ārambho vīriyārambho. Iminā sesārambhe paṭikkhipati. Ayaṃ hi **ārambhasaddo** kamme āpattiyaṃ kiriyāyaṃ vīriye himsāyaṃ vikopaneti anekesu atthesu āgato.

“Yaṃkiñci dukkhaṃ sambhoti, sabbam ārambhapaccayā.

Ārambhānaṃ nirodhena, natthi dukkhassa sambhavo”⁴—

ettha hi kammaṃ ārambhoti āgataṃ. “Ārambhati ca vippaṭisārī ca hoti”⁵ti⁵ ettha āpatti. “Mahāyaññā mahārambhā, na te honti mahapphalā”⁶ti⁶ ettha yūpussāpanādikiriyā. “Ārambhatha nikkamatha, yuñjatha Buddhasāsane”⁷ti⁷ ettha vīriyaṃ. “Samaṇaṃ Gotamaṃ uddissa pāṇaṃ ārambhanti”⁸ti⁸ ettha himsā. “Bijagāma bhūtagāmasamārambhā paṭivirato

1. Vi 2. 365 piṭṭhe.

4. Khu 1. 394 piṭṭhe.

6. Am 1. 351; Sam 1. 76 piṭṭhesu.

2. Am 1. 52 piṭṭhe.

5. Am 2. 146; Abhi 3. 173 piṭṭhesu.

7. Sam 1. 158 piṭṭhe.

3. Am 1. 430 piṭṭhe.

8. Ma 2. 32 piṭṭhe.

hoti”¹ti ettha chedanabhañjanādikaṃ vikopanaṃ. Idha pana vīriyameva adhippetam. Tena vuttaṃ “vīriyasaṅkhāto ārambho vīriyārambho”ti. Vīriyañhi ārabhanakavasena ārambhoti vuccati. Tasmim vīriyārambhe ñāṇaṃ. Asallīnattā pahitattātipi paṭhanti, asallīnabhāvena pahitabhāvenāti attho. Purimapaṭṭhoyeva sundaro. Keci pana “satidhammavicayavīriyapīti-sambojjhaṅgānaṃ samatā asallīnattatā, satisamādhīpassaddhi-upekkhāsambhojjhaṅgānaṃ samatā pahitattatā, sattannaṃ sambojjhaṅgānaṃ samatā paggaḥṭṭho”ti vaṇṇayanti.

39. Idāni sammāvāyāmasiddhaṃ maggaphalaṃ pattena lokahitattamaṃ dhammadesanā kātabbāti dassetuṃ tadanantaraṃ atthasandassane ñāṇaṃ uddiṭṭhaṃ. Tattha **nānādhammapakāsanatā**ti sabbasaṅkhatāsaṅkatavasena nānādhammānaṃ pakāsanatā dīpanatā desanatā. **Pakāsanatā**ti ca pakāsanā eva². **Atthasandassaneti** nānā-atthānaṃ paresaṃ sandassane. Dhammā ca atthā ca te eva.

40. Idāni paresaṃ dhammiyā kathāya sandassentassa tassa ariyapuggalassa yathāsabhāvadhammadesanākāraṇaṃ dassanavisuddhiṃ dassetuṃ tadanantaraṃ dassanavisuddhiñāṇaṃ uddiṭṭhaṃ. Tattha **sabbadhammānaṃ ekasaṅgahatā nānattekattapaṭivedheti** sabbesaṃ saṅkhatāsaṅkhatadhammānaṃ ekasaṅgahatāya ca kāmaccchandādīnaṃ nānattassa ca nekkhammādīnaṃ ekattassa ca paṭivedho, abhisamayoti attho. So pana³ maggapaññā phalapaññā ca. Maggapaññā saccābhisamayakkhaṇe saccābhisamayavasena paṭivijjhatīti paṭivedho, phalapaññā paṭividdhattā paṭivedho. **Ekasaṅgahatā**ti ettha jātisaṅgaho sañjātisaṅgaho kiriyāsaṅgaho gaṇanasaṅgahoti catubbidho saṅgaho. Tattha “sabbe khattiyā āgacchantu, sabbebrāhmaṇā, sabbevevassā, sabbe suddā āgacchantu”, “yā cāvuso Visākha sammāvācā, yo ca sammākammanto, yo ca sammā-ājīvo, ime dhammā sīlakkhandhe saṅgahitā”⁴ti ayaṃ **jātisaṅgaho** nāma. “Ekajātikā āgacchantu”ti vuttaṭṭhāne viya hi idha sabbe jātīyā ekasaṅgahitā. “Sabbe kosalakā āgacchantu,

1. Dī 1. 5; Ma 1. 237 piṭṭhādīsu.

3. Sā panesā (Syā, Ka)

2. Desanatāti ca pakāsanatā eva (Sī)

4. Ma 1. 375 piṭṭhe.

sabbe māgadhiḱā, sabbe bhārukacchakā āgacchantu”, “yo cāvuso Visākha sammāvāyāmo, yā ca sammāsati, yo ca sammāsamādhi, ime dhammā samādhikkhandhe saṅgahitā”¹ti¹ ayam **sañjātisaṅgaho** nāma. “Ekaṭṭhāne jātā samvaḍḍhā² āgacchantū”²ti vuttaṭṭhāne viya hi idha sabbe jātiṭṭhānena nivutthokāsena ekasaṅgahitā. “Sabbe hatthārohā āgacchantu, sabbe assārohā āgacchantu, sabbe rathikā āgacchantu”, “yā cāvuso Visākha sammādiṭṭhi, yo ca sammāsaṅkappo, ime dhammā paññākkhandhe saṅgahitā”³ti¹ ayam **kiriyaṣaṅgaho** nāma. Sabbeva hi te attano kiriyākaraṇena ekasaṅgahitā. “Cakkhāyatanam katamam khandhagaṇanam gacchati, cakkhāyatanam rūpakkhandhagaṇanam gacchati. Hañci cakkhāyatanam rūpakkhandhagaṇanam gacchati, tena vata re vattabbe cakkhāyatanam rūpakkhandhena saṅgahitan”³ti³ ayam **gaṇanasaṅgaho** nāma. Ayamidha adhippeto. Tathaṭṭhādīsu dvādasasu ākāresu visum visum ekena saṅgaho gaṇanaparicchedo etesanti ekasaṅgahā, ekasaṅgahānam bhāvo ekasaṅgahatā.

Dassanavisuddhiññānanti maggaphalaññānam dassanam, dassanameva visuddhi dassanavisuddhi, dassanavisuddhi eva ññānam dassanavisuddhiññānam. Maggaññānam visujjhatīti dassanavisuddhi, phalaññānam visuddhattā dassanavisuddhi.

41. Idāni dassanavisuddhisādhakāni vipassanāññāni dvidhā dassetuṃ tadanantaram khantiññānapariyogāhaṇaṇāni uddiṭṭhāni. Tattha **viditattā paññāti** rūpakkhandhādīnam aniccādito viditattā pavattā paññā. **Khantiññānanti** viditameva khamatīti khanti, khanti eva ññānam khantiññānam. Etena adhivāsanakhantiṃ paṭikkhipati. Etena kalāpasammasanādivasena pavattam taruṇavipassanāññānam.

42. **Phuṭṭhattā paññāti** rūpakkhandhādīnam aniccādivasena ññaphassena phuṭṭhattā pavattā paññā. **Pariyogāhaṇe ññānanti** phuṭṭhameva pariyogāhati pavasatīti pariyogāhaṇam, ññānam. Gā-kāram rassam katvāpi paṭhanti. Etena bhaṅgānupassanādivasena pavattam tikkhavipassanāññānam. Keci pana “vipassanāññānameva saddhāvāhissa khantiññānam, paññāvāhissa pariyogāhaṇaṇānam”³ti vadanti. Etena sante etāni dve ññāni ekassa na

1. Ma 1. 375 piṭṭhe.

2. Jāṭisambandhā (Sī, Syā)

3. Abhi 4. 251 piṭṭhe.

sambhavanti, tadasambhave ekassa sāvakassa sattasaṭṭhi
sāvakasādhāraṇañāṇāni na sambhavanti, tasmā taṃ na yujjati.

43. Idāni yasmā puthujjanā sekkhā ca vipassanūpage khandhādayo dhamme sakale eva sammasanti, na tesam ekadesam, tasmā tesam padesavihāro na labbhati, arahatoyeva yathārucci padesavihāro labbhatīti dassanavisuddhisādhakāni ñāṇāni vatvā tadanantaram arahato dassanavisuddhisiddham padesavihārañāṇam uddiṭṭham. Tattha **samodahane paññāti** khandhādīnam ekadesassa vedanādharmassa samodahanapaññā, sampiṇḍanapaññā rāsikaraṇapaññā. Samodhāne paññāti pi pāṭho, soyeva attho.

Padesavihāre ñāṇanti khandhādīnam padesena ekadesena avayavena vihāro padesavihāro, tasmim padesavihāre ñāṇam. Tattha **padeso** nāma khandhapadesā āyatanadhātusacca-indriyapaccayākārasatipaṭṭhānājhānānāmarūpadhammapadesoti nānāvidho. Evaṃ nānāvidho cesa vedanā eva. Kathaṃ? Pañcannaṃ khandhānaṃ vedanākkhandhavasena khandhekadeso, dvādasannaṃ āyatanānaṃ vedanāvasena dhammāyatanekadeso, aṭṭhārasannaṃ dhātūnaṃ vedanāvasena dhammadhātekeso, catunnaṃ saccānaṃ vedanāvasena dukkhasaccekeso, bāvisatiyā indriyānaṃ pañcavedanindriyavasena indriyekadeso, dvādasannaṃ paṭiccasamuppādaṅgānaṃ phassapaccayā vedanāvasena paccayākārekeso, catunnaṃ satipaṭṭhānānaṃ vedanānupassanāvasena satipaṭṭhānekeso, catunnaṃ jhānānaṃ sukha-upekkhāvasena jhānekeso, nāmarūpānaṃ vedanāvasena nāmarūpekeso, kusalādīnaṃ sabbadhammānaṃ vedanāvasena dhammekadesoti evaṃ vedanā eva khandhādīnam padeso, tassā vedanāya eva paccavekkhaṇavasena padesavihāro.

44. Idāni yasmā samādhībhāvanāmayañāṇādīni bhāventā puthujjanā sekkhā ca te te bhāvetabbabhāvanādhamme adhipatī jeṭṭhake katvā tena tena pahātabbe tappaccanīke nānāsabhāve dhamme anekādīnave¹ ādīnavato paccavekkhitvā tassa tassa bhāvanādhammassa vasena cittaṃ patiṭṭhapetvā te te paccanīkadhamme pajahanti, pajahantā

1. Anekādīnavchi (Syā, Ka)

ca vipassanākāle sabbasaṅkhāre suññato disvā pacchā samucchedena pajahanti, tathā pajahantā ca ekābhisamayavasena saccāni paṭivijjhantā pajahanti, yathāvutteheva ākārehi sabbepi ariyā yathāyogaṃ paṭipajjanti, tasmā padesavihārañāṇānantaraṃ saññāvivaṭṭaṇṇānādini cha ñāṇāni yathākkamena uddiṭṭhāni. Tattha **adhipatattā paññāti** nekkhammādīnaṃ adhipatibhāvena nekkhammādīni adhikāni katvā tadadhikabhāvena pavattā paññāti attho. **Saññāvivaṭṭe ñāṇanti** saññāya vivaṭṭanaṃ parāvattanaṃ parammukhabhāvoti saññāvivaṭṭo¹, yāya saññāya te te bhāvanādhamme adhipatiṃ karoti, tāya saññāya hetubhūtāya, karaṇabhūtāya² vā tato tato kāmaccchandādito vivaṭṭane ñāṇanti vuttaṃ hoti. Etto vivaṭṭoti avuttepi yato vivaṭṭati, tato eva vivaṭṭoti gayhati yathā vivaṭṭanānupassanāya. Sā pana saññā sañjānanalakkhaṇā, tadevatanti puna sañjānanapaccayanimitta-karaṇarasādāru-ādīsu tacchakādayo viya, yathāgahitanimittavasena abhinivesakaraṇapaccupaṭṭhānā hatthidassaka-andhā viya, ārammaṇe anogāḷhavuttitāya aciraṭṭhānapaccupaṭṭhānā vā vijju viya, yathā-upaṭṭhitavisayapadaṭṭhānā tiṇapurisakesu migapotakānaṃ purisāti uppannasaññā viya.

45. **Nānatte paññāti** nānāsabhāve bhāvetabbato aññasabhāve kāmaccchandādike ādīnavadassanena pavattā paññā. **Nānatteti** ca nimittatthe bhumavacanaṃ. Nānattappahānaṃ vā nānattaṃ, nānattappahānanimittaṃ nānattappahānaḥetu nekkhammādīsu paññāti adhippāyo. **Cetovivaṭṭe ñāṇanti** cetaso kāmaccchandādito vivaṭṭanaṃ nekkhammādīsu ñāṇaṃ. **Cetoti** cettha cetanā adhippetā. Sā cetanābhāvalakkhaṇā, abhisandahanalakkhaṇā vā, āyūhanarasā, saṃvidahanapaccupaṭṭhānā sakiccaparakiccasādhakā jeṭṭhasissamahāvaddhaki-ādayo viya. Accāyikakammānussaraṇādīsu ca panāyaṃ sampayuttānaṃ ussāhanabhāvena pākaṭā hoti.

46. **Adhiṭṭhāne paññāti** nekkhammādivasena cittassa paṭiṭṭhāpane paññā. **Cittavivaṭṭe ñāṇanti** kāmaccchandādipatānavasena cittassa vivaṭṭane

1. Parammukhabhāvo (Syā, Ka)

2. Karaṇabhūtāya (Syā)

ñāṇaṃ. Cittaṃ cettha vijāṇanalakkhaṇaṃ, pubbaṅgamarasaṃ, sandhānapaccupaṭṭhānaṃ, nāmarūpapadaṭṭhānaṃ.

47. **Suññate paññāti** attattaniyasuññatāya anattānattaniyepavattā anattanupassanā paññā. **Ñāṇavivaṭṭe ñāṇanti** ñāṇameva abhinivesato vivaṭṭatīti vivaṭṭo, taṃ ñāṇavivaṭṭabhūtaṃ ñāṇaṃ.

48. **Vosagge¹ paññāti** ettha vosajjatīti vosaggo, kāmacchandādīnaṃ vosaggo nekkhammādimhi paññā. **Vimokkhavivaṭṭe ñāṇanti** kāmacchandādihehi vimuccatīti vimokkho, vimokkho eva vivaṭṭo vimokkhavivaṭṭo, so eva ñāṇaṃ.

49. **Tathaṭṭhe paññāti** ekekassa saccassa catubbidhe catubbidhe aviparītasabhāve kiccavasena asammohato pavattā paññā. **Saccavivaṭṭe ñāṇanti** catūsu saccesu dubhato vuṭṭhānavasena vivaṭṭatīti saccavivaṭṭo, so eva ñāṇaṃ. Ekameva ñāṇaṃ adhipatikatadhammasena saññāvivatṭoti, paḥātabbadhammasena cetovivaṭṭoti, cittapaṭiṭṭhāpanavasena cittavivaṭṭoti, paccanīkapahānavasena vimokkhavivaṭṭoti evaṃ catudhā vuttaṃ. Anattānupassanāva suññatākāravasena “ñāṇavivaṭṭe ñāṇaṃ”ti vuttā, maggañāṇameva heṭṭhā “magge ñāṇaṃ”ti ca “ānantarikasamādhimhi ñāṇaṃ”ti ca dvividhā vuttaṃ², vivaṭṭanākāravasena “saccavivaṭṭe ñāṇaṃ”ti vuttaṃ.

50. Idāni tassa saccavivaṭṭañāṇavasena pavattassa āsavānaṃ khaye ñāṇassa vasena pavattāni kamato cha abhiññāñāṇāni uddiṭṭhāni. Tatthāpi lokapākaṭāṇubhāvattā ativimhāpananti paṭhamāṃ iddhividhañāṇaṃ uddiṭṭhaṃ, cetopariyañāṇassa visayato dibbasotañāṇaṃ oḷārikavisayanti dutiyaṃ dibbasotañāṇaṃ uddiṭṭhaṃ, sukhumavisayattā tatiyaṃ cetopariyañāṇaṃ uddiṭṭhaṃ. Tisu vijjāsu pubbenivāsacchādakātītata-mavinodakattā paṭhamāṃ pubbenivāsānussatiñāṇaṃ uddiṭṭhaṃ, paccuppannānāgatata-mavinodakattā dutiyaṃ dibbacakkhuñāṇaṃ uddiṭṭhaṃ, sabbatamasamucchedakattā tatiyaṃ āsavānaṃ khaye ñāṇaṃ uddiṭṭhaṃ. Tattha **kāyampīti** rūpakāyampi. **Cittampīti** pādakajjhānacittampi.

1. Vossagge (Bahūsu)

2. Vuttampi (Sī)

Ekavavatthānātī parikammacittena ekato ṭhapanatāya ca dissamānakāyena, adissamānakāyena vā gantukāmakāle yathāyogaṃ kāyassapi cittassapi missīkaraṇatāya cāti vuttaṃ hoti. **Kāyoti** cettha sarīraṃ. Sarīraṃ hi asucisañcayato kucchitānaṃ kesādīnañceva cakkhurogādīnaṃ rogasatānañca āyabhūtaṃ kāyoti vuccati. **Sukhasaññañca lahusaññañcāti** ettha catutthajjhānasampayuttaṃ ekaṃyeva saññaṃ ākāraṇānattato dvidhā katvā samuccayattho ca-saddo payutto. Catutthajjhānasmim hi upekkhā santattā¹ sukhanti vuttā, taṃsampayuttā saññaṃ sukhasaññaṃ. Sāyeva nīvaraṇehi ceva vitakkādipaccanīkehi ca vimuttattā lahusaññaṃ. **Adhiṭṭhānavasenāti** adhikaṃ katvā ṭhānavasena, pavisanavasenāti adhippāyo. Adhiṭṭhānavasena cāti ca-saddo sambandhitabbo. Ettāvatā sabbappakārassa iddhividhassa yathāyogaṃ kāraṇaṃ vuttaṃ.

Ijjhanatṭhe paññāti ijghanasabhāve paññaṃ. **Iddhividhe ñāṇanti** ijghanatṭhena iddhi, nipphatti-atthena paṭilābhatṭhena cāti vuttaṃ hoti. Yaṃ hi nipphajjati paṭilabbhati ca, taṃ ijhatīti vuccati. Yathāha—“kāmaṃ kāmayaṃānassa, tassa cetaṃ samijjhatī”ti². Tathā “nekkhammaṃ ijjhatīti iddhi, paṭiharatīti pāṭihāriyaṃ, arahattamaggo ijjhatīti iddhi, paṭiharatīti pāṭihāriyaṃ”ti³. Aparo nayo—ijghanatṭhena iddhi, upāyasampadāyetaṃ adhivacanaṃ. Upāyasampadā hi ijjhati adhippetaphalappasavanato. Yathāha “ayaṃ kho citto gahapati sīlavā kalyāṇadhammo, sace paṇidahissati, anāgatamaddhānaṃ rājā assaṃ cakkavattīti. Ijjhissati hi sīlavato cetopaṇidhi visuddhattā”ti⁴. Aparo nayo—etāya sattā ijjhantīti iddhi, **ijjhantīti** iddhā vuddhā ukkaṃsagatā hontīti vuttaṃ hoti. Iddhi eva vidhaṃ iddhividhaṃ, iddhikoṭṭhāso iddhivikappoti attho. Taṃ iddhividhaṃ ñāṇanti vuttaṃ hoti.

51. **Vitakkavipphāravasenāti** dibbasotadhātu-uppādanatthaṃ parikammakaraṇakāle saddanimittesu attano vitakkavipphāravasena vitakkavegavasena. **Vitakkoti** cettha vitakketīti vitakko, vitakkanāṃ vā vitakko, ūhananti vuttaṃ hoti. Svāyaṃ ārammaṇe cittassa abhiniropanalakkhaṇo,

1. Santaṃ (Syā) 2. Khu 1. 399 piṭṭhe. 3. Khu 9. 404 piṭṭhe. 4. Sam 2. 491 piṭṭhe.

āhananapariyāhananaraso. Tathā hi tena yogāvacaro ārammaṇaṃ vitakkāhataṃ vitakkapariyāhataṃ karotīti vuccati. Ārammaṇe cittassa ānayanapaccupaṭṭhāno, tajjāsamannābhārena pana indriyena ca parikkhitte visaye anantarāyena uppajjanato āpāthagatavisayapadaṭṭhānoti vuccati.

Nānattekattasaddanimittānanti nānāsabhāvānaṃ ekasabhāvānaṃ saddanimittānaṃ. Saddā eva cettha vitakkuppattikāraṇattā saṅkhāranimittattā ca nimittāni. Bherisaddādivasena ekagghanībhūtā, anekā vā saddā, nānādisāsu vā saddā, nānāsattānaṃ vā saddā nānattasaddā, ekadisāya saddā, ekasattassa vā saddā, bherisaddādivasena ekekasaddā vā ekattasaddā.

Saddoti cettha sappatīti saddo, kathīyatīti attho. **Pariyogāhaṇe paññāti** pavisanapaññā, pajānanapaññāti attho. **Sotadhātuvisuddhiñānanti** savanaṭṭhena ca nijjīvaṭṭhena ca sotadhātu, sotadhātukiccakaraṇavasena ca sotadhātu viyātipi sotadhātu, parisuddhattā nirupakkilesattā visudhi, sotadhātu eva visuddhi sotadhātuvisuddhi, sotadhātuvisuddhi eva ñāṇaṃ sotadhātuvisuddhiñāṇaṃ.

52. **Tiṇṇannaṃ cittānanti** somanassasahagata domanassasahagata-
upekkhāsahagatavasena tiṇṇannaṃ cittānaṃ, **vipphārattāti** vipphārabhāvena
vegenāti attho. Hetu-atthe nissakkavacanaṃ, cetopariyañāṇuppādanatthaṃ
parikammakaraṇakāle paresaṃ tiṇṇannaṃ cittānaṃ vipphārahetunā.

Indriyānaṃ pasādavasenāti cakkhādīnaṃ channaṃ indriyānaṃ
pasādavasena, indriyānaṃ patiṭṭhitokāsā cettha phalūpacārena indriyānanti
vuttā yathā “vipasannāni kho te āvuso indriyāni parisuddho chavivaṇṇo
pariyodāto”¹. Indriyapatiṭṭhitokāsesupi hadayavatthu eva idhādhippetam.

Pasādavasenāti ca anāvilabhāvavasena. “Pasādappasādavasena”²ti vattabbe
appasādasaddassa lopo katoti veditabbaṃ. Atha vā idamappasannanti
gahaṇassa pasādamapekkhitvā eva sambhavato “pasādavasena”³ti vacaneneva
appasādopi vuttova hotīti veditabbaṃ. **Nānattekattaviññāṇacariyā**
pariyogāhaṇe paññāti yathāsambhavaṃ nānāsabhāva-ekasabhāva-
ekūnanavutiviññāṇapavattivijānanapaññā. Ettha asamāhitassa viññāṇacariyā
nānattā, samāhitassa viññāṇacariyā ekattā.

1. Vi 3. 51 piṭṭhe.

Sarāgādicittam vā nānattam, vītarāgādicittam ekattam. **Cetopariyaññanti** ettha pariyāṭīti pariyam, paricchindatīti attho. Cetaso pariyam cetopariyam, cetopariyañca tam ñāṇaṇcāti cetopariyaññam. Vipphāratātipi pāṭho, vipphāratāyāti attho.

53. **Paccayappavattānam dhammānanti** paṭiccasamuppādavaseṇa paccayato pavattānam paccayuppannadhammānam.
Nānattekattakammavipphāravasenāti ettha akusalam kamman nānattam, kusalam kamman ekattam. Kāmāvacaram vā kamman nānattam, rūpavacarārūpāvacaram kamman ekattam. Nānattekattakammavipphāravaseṇa paccayappavattānam dhammānam pariyogāhaṇe paññāti sambandho.
Pubbenivāsānussatiññanti pubbe atītajātīsu nivutthakhandhā pubbenivāso. **Nivutthāti** ajjhāvutthā anubhūtā attano santāne uppajjitvā niruddhā. Pubbe atītajātīsu nivutthadhammā vā pubbenivāso. **Nivutthāti** gocaranivāseṇa nivutthā attano viññāṇena viññātā paricchinnā, paraviññāṇena viññātāpi vā. Chinnavaṭumakānussaraṇādīsu te Buddhānamyeva labbhanti.
Pubbenivāsānussatīti yāya satiyā pubbenivāsam anussarati, sā pubbenivāsānussati. **Ñāṇanti** tāya satiyā sampayuttam ñāṇam.

54. **Obhāsavaseṇāti** dibbena cakkhunā rūpadassanattam pasāritassa tejokasiṇa-odātakasiṇa-ālokakasiṇānam aññatarassa catutthajjhānārammaṇassa kasiṇobhāsassa vaseṇa. **Nānattekattarūpanimittānanti** nānāsattānam rūpāni, nānattakāyaṇ upapannānam vā sattānam rūpāni, nānādisāsu vā rūpāni, asammissāni vā rūpāni nānattarūpāni, ekasattassa rūpāni, ekattakāyaṇ upapannassa vā rūpāni, ekadisāya vā rūpāni, nānādisādīnam sammissībhūtāni vā rūpāni ekattarūpāni. **Rūpanti** cettha vaṇṇāyataneva. Tam hi rūpayatīti rūpam, vaṇṇavikāram āpajjamānam hadayaṅgatabhāvaṇ pakāsetīti attho. Rūpameva rūpanimittam. Tesam nānattekattarūpanimittānam. **Dassanaṭṭhe** paññāti dassanasabhāve paññā.

Dibbacakkhuññanti dibbasadisattā dibbam. Devānam hi sucaritakammanibbattam pittasemharuhirādīhi apalibuddham upakkilesavimuttāya dūrepi ārammaṇasamapaṭicchanasamattham dibbam pasādacakkhu hoti. Idañcāpi vīriyabhāvanābalanibbattam ñāṇacakkhu tādīsamevāti dibbasadisattā dibbam, dibbavīhāravaseṇa

paṭiladdhattā attanā dibbavihārasannissitattāpi dibbam, ālokapariggahena mahājutikattāpi dibbam, tirokuṭṭādigatarūpadassanena mahāgatikattāpi dibbam. Tam sabbam saddasatthānusārena veditabbam. Dassanaṭṭhena cakkhu, cakkhukiccakaraṇena cakkhumivātipi cakkhu, dibbaṇca tam cakkhu cāti dibbacakkhu, dibbacakkhu ca tam ñāṇaṇcāti dibbacakkhuñāṇam.

55. **Catusaṭṭhiyā ākārehi**ti aṭṭhasu maggaphalesu ekekasmim aṭṭhannam aṭṭhannam indriyānam vasena catusaṭṭhiyā ākārehi. **Tiṇṇannam indriyānanti** anaññātaññassāmītindriyam aññindriyam aññātāvindriyanti imesam tiṇṇannam indriyānam. **Vasibhāvatā paññāti** vasibhāvatāya pavattā paññā, arahattaphale aṭṭhannam indriyānam vasena aṭṭhahi ākārehi aññātāvindriyasessa vasibhāvatāya arahattamaggakkhaṇe abhāvepi kāraṇasiddhivasena tadatthasādhanaṭṭhāya vuttanti veditabbam. **Āsavānam khaye ñāṇanti** attanā vajjhānam āsavānam khayakaram arahattamaggañāṇam.

56-59. Idāni āsavānam khayañāṇasaṅkhātā-
 arahattamaggañāṇasambandhena catunnampi maggañāṇānam ekekassa maggañāṇassa ekābhisaṃmayatam dassetuṃ “pariññāṭṭhe paññā”ti-ādīni cattāri ñāṇāni uddiṭṭhāni. Tatthāpi oḷārikattā sabbasattasādhāraṇattā ca suviññeyyanti dukkhasaccam paṭhamam vuttam, tasessa hetudassanattam tadanantaram samudayasaccam, hetunirodhā phalanirodhoti ñāpanattam tadanantaram nirodhasaccam, tadamigamūpāyadassanattam ante¹ maggasaccam. Bhavasukhassādagadhitānam vā sattānam saṃvegajananattam paṭhamam dukkhamāha, tam neva akatam āgacchati, na issaranimmānādito hoti, ito pana hotīti ñāpanattam tadanantaram samudayasaccam, tato sahetukena dukkhena abhibhūtatā saṃviggaṃānasānam dukkhanissaraṇagavesīnam nissaraṇadassanena assāsjananattam nirodham, tato nirodhādhigamattam nirodhasampāpakaṃ magganti. Idāni tabbisayāni ñāṇāni teneva kamena uddiṭṭhāni. Tattha **pariññāṭṭheti** dukkhassa pīḷanaṭṭhādiḷe catubbidhe pariḷānitaḷbasabhāve. **Pahānaṭṭheti** samudayassa āyūhanaṭṭhādiḷe catubbidhe pahātaḷbasabhāve. **Sacchikiriyaṭṭheti** nirodhassa nissaraṇaṭṭhādiḷe catubbidhe sacchikātaḷbasabhāve. **Bhāvanaṭṭheti** maggassa niyyānaṭṭhādiḷe catubbidhe bhāvetabbasabhāve.

1. Tadanantaram (Sī)

60-63. Idāni bhāvitamaggassa paccavekkhaṇavasena vā abhāvitamaggassa anussavavasena vā visum visum saccañāṇāni dassetuṃ **dukkhe** ñāṇādīni cattāri ñāṇāni uddiṭṭhāni. Tattha **dukkheti** ettha **du**-iti ayaṃ saddo kucchite dissati. Kucchitaṃ hi puttaṃ duputtoti vadanti. **Kham**-saddo pana tucche. Tucchaṃ hi ākāsaṃ ‘khan’ti vuccati. Idañca paṭhamasaccaṃ kucchitaṃ anekupaddavādhiṭṭhānato, tucchaṃ bāla janaparikappitadhuva-subhasukhattabhāvavirahitato. Tasmā kucchitattā tucchattā ca “dukkhan”ti vuccati.

Dukkhasamudayeti ettha **sam**-iti ayaṃ saddo “samāgamo sametan”ti-ādīsu¹ viya saṃyogaṃ dīpeti, **u**-iti ayaṃ saddo “uppannaṃ uditan”ti-ādīsu² viya uppattim. **Aya**-saddo pana kāraṇaṃ dīpeti. Idañcāpi dutiyasaccaṃ avasesapaccayasamāyoge sati dukkhassa uppattikāraṇaṃ. Iti dukkhassa saṃyoge uppattikāraṇattā “dukkhasamudayan”ti vuccati.

Dukkhanirodheti ettha **ni**-saddo abhāvaṃ, **rodhas**saddo ca cāraṇaṃ dīpeti. Tasmā abhāvo ettha saṃsāracāraṇasaṅkhātassa dukkharodhassa sabbagatisuññattā, samadhigate vā tasmim saṃsāracāraṇassa dukkharodhassa abhāvo hoti tappaṭipakkhattātipi “dukkhanirodhan”ti vuccati. Dukkhasa vā anuppattinirodhapaccayattā dukkhanirodhanti vuccati.

Dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāyāti ettha yasmā ayaṃ etaṃ dukkhanirodhaṃ gacchati ārammaṇakaraṇavasena tadabhimukhībhūtattā³, paṭipadā ca hoti dukkhanirodhappattiyā, tasmā dukkhanirodhagāmini-paṭipadāti vuccati. Cattāri maggañāṇāneva heṭṭhā vuṭṭhānākārādīpanavasena “magge ñāṇaṃ”ti vuttāni, anantaraphaladāyakattassa kāraṇaparidīpanavasena “ānantarikasamādhimhi ñāṇaṃ”ti vuttāni, vivaṭṭanākārādīpanavasena “saccavivaṭṭe ñāṇaṃ”ti vuttāni, maggapaṭipāṭikkameneva arahattamaggañāṇupattim, tassa⁴ ca ñāṇassa abhiññābhāvaṃ dīpetuṃ arahattamaggañāṇameva “āsavānaṃ khaye ñāṇaṃ”ti vuttaṃ, puna catunnampi maggañāṇānaṃ ekābhisamayataṃ dīpetuṃ “pariññāṭṭhe paññā dukkhe ñāṇaṃ”ti-ādīni cattāri ñāṇāni vuttāni. Puna ekekaṃsaṃ sacce visum visum uppattidīpanavasena “dukkhe ñāṇaṃ”ti-ādīni cattāri ñāṇāni uddiṭṭhānīti evaṃ pubbāparaviseso veditabboti.

1. Abhi 2. 105; Dī 2. 245 piṭṭhādīsu.

2. Vi 1. 92; Khu 8. 271 piṭṭhādīsu.

3. Tadabhimukhabhūtattā (Sī), tadabhimukhattā (Syā)

4. Arahattamaggañāṇupattikassa (Sī)

64-67. Idāni sabbesaṃ ariyapuggalānaṃ ariyamaggānubhāveneva paṭisambhidāñāṇāni siddhānīti dassetuṃ **atthapaṭisambhida ñāṇanti**-ādīni puna cattāri paṭisambhidāñāṇāni uddiṭṭhāni. Imāni hi paṭisambhidāpabhedābhāvepi sabba-ariyapuggalasādhāraṇāni suddhikaṭisambhidāñāṇāni, heṭṭhā uddiṭṭhāni pana pabhinnapaṭisambhidānaṃ pabhedappattāni paṭisambhidāñāṇānīti veditabbānīti ayametesāṃ ubhayatthavacena viseso. Yasmā vā anantaraṃ uddiṭṭhaṃ dukkhārammaṇaṃ nirodhārammaṇaṃ ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā hoti, samudayārammaṇaṃ maggārammaṇaṃ ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā, tadabhiḷāpe ñāṇaṃ niruttiṭṭapaṭisambhidā, tesu ñāṇesu ñāṇaṃ paṭibhānapaṭisambhidā, tasmā tampi atthavisesaṃ dassetuṃ suddhikaṭisambhidāñāṇāni uddiṭṭhānīti veditabbāni. Tasmāyeva ca heṭṭhā nānattasaddena visesetvā vuttāni, idha tathā avisesetvā vuttānīti.

68. Evaṃ paṭipāṭiyā sattasaṭṭhi sāvakaśādhāraṇaṇāṇāni uddisitvā idāni sāvakehi aśādhāraṇāni Tathāgatānaṃyeva āveṇikāni ñāṇāni dassetuṃ **indriyaparopariyattañāṇādīni** cha aśādhāraṇaṇāṇāni uddiṭṭhāni. Tatthapi yasmā Tathāgatā sattānaṃ dhamadesanāya bhājanābhājanattaṃ oloketā Buddhacakkhunā oloketi. Buddhacakkhu nāma indriyaparopariyattāsayānusayañāṇadvayameva. Yathāha—

“Addasā kho Bhagavā Buddhacakkhunā lokaṃ volokento satte apparajakkhe mahārajakkhe tikkhindriye mudindriye”¹-ti-ādī¹.

Sattasāntāne ca oloketā paṭhamāṃ indriyaparipākāparipākāṃ oloketi, indriyaparipākāṃ ñatvā āsayādīnaṃ anurūpena dhamadesanattāṃ tato āsayānusayacaritāni oloketi, tasmāpi paṭhamāṃ indriyaparopariyattañāṇaṃ uddiṭṭhaṃ, tadanantaraṃ āsayānusayañāṇaṃ. Dhammaṃ desentā ca yasmā pāṭihāriyena vinetabbānaṃ pāṭihāriyaṃ karonti, tasmā āsayānusayañāṇānantaraṃ yamakapāṭihāriye ñāṇaṃ uddiṭṭhaṃ, imesaṃ tiṇṇaṃ ñāṇānaṃ hetuparidīpanattāṃ tadanantaraṃ mahākaraṇāñāṇaṃ uddiṭṭhaṃ, mahākaraṇāñāṇassa parisuddhabhāvaparidīpanattāṃ tadanantaraṃ sabbaññutaññāṇaṃ uddiṭṭhaṃ, sabbaññussāpi sabbadhammānaṃ āvajjanapaṭibaddhabhāvaparidīpanattāṃ

1. Vi 3. 9; Ma 1. 225; Ma 2. 293 piṭṭhesu.

sabbaññutaññānaṃ anāvariya bhāva paridīpanatthañca tadanantaram
anāvaraṇaṇānaṃ uddiṭṭhanti veditabbaṃ.

Indriyaparopariyattañāṇanti ettha upari “sattānaṃ”ti padaṃ idheva
āharitvā sattānaṃ indriyaparopariyattañāṇanti yojetabbaṃ. Parāni ca aparāni
ca parāparānīti vattabbe sandhivasena ro-kāraṃ katvā paroparānīti vuccati.
Paroparānaṃ bhāvo paropariyaṃ, paropariyameva paropariyattaṃ,
veneyyasattānaṃ saddhādīnaṃ pañcannaṃ indriyānaṃ paropariyattaṃ
indriyaparopariyattaṃ, indriyaparopariyattassa ñāṇaṃ
indriyaparopariyattañāṇaṃ, indriyānaṃ uttamānuttamabhāvañāṇanti attho.
Indriyavaropariyattañāṇantipi pāṭho. Varāni ca avariyaṇi ca varopariyaṇi,
varopariyaṇaṃ bhāvo varopariyattanti yojetabbaṃ. **Avariyaṇīti** ca na
uttamānīti attho. Atha vā parāni ca oparāni ca paroparāni, tesam bhāvo
paropariyattanti yojetabbaṃ. **Oparānīti** ca orānīti vuttaṃ hoti, lāmakānīti
attho “paroparā yassa samecca dhammā”ti-ādīsu¹ viya.
“Indriyaparopariyatte ñāṇaṃ”ti bhumavacanenāpi pāṭho.

69. **Sattānaṃ āsayānusaye ñāṇanti** ettha rūpādīsu khandhesu
chandarāgena sattā visattāti sattā. Vuttañhetam Bhagavatā—

“Rūpe kho rādha yo chando yo rāgo yā nandī yā taṇhā, tatra satto
tatra visatto, tasmā ‘satto’ti vuccati. Vedanāya saññāya saṅkhāresu
viññāṇe yo chando yo rāgo yā nandī yā taṇhā, tatra satto tatra visatto,
tasmā ‘satto’ti vuccatī”ti².

Akkharacintakā pana atthaṃ avicāretvā “nāmaṃmetan”ti icchanti. Yepi
atthaṃ vicārenti, te satvayogena sattāti icchanti. Tesam sattānaṃ. Āsayanti
nissayanti etaṃ iti āsayo, micchādīṭṭhiyā, sammādīṭṭhiyā vā kāmādīhi,
nekkhammādīhi vā paribhāvitassa santānassetam adhivacanaṃ. Sattasantāne
anusenti anupavattantīti anusayā, thāmagatānaṃ kāmarāgādīnaṃ etaṃ
adhivacanaṃ. Āsayo ca anusayo ca āsayānusayo. Jātiggahaṇena ca
dvandasamāsavasena ca ekavacanaṃ veditabbaṃ.

1. Khu 1. 348 piṭṭhe.

2. Saṃ 2. 155 piṭṭhe.

Yasmā caritādhimuttiyo āsayānusayasaṅgahitā, tasmā uddese caritādhimuttīsu ñāṇāni āsayānusayañāṇeneva saṅgahetvā “āsayānusaye ñāṇan”ti vuttaṃ. Yeneva hi adhippāyena uddeso kato, teneva adhippāyena niddeśo katoti.

70. **Yamakapāṭihīre ñāṇanti** ettha aggikkhandha-udakadhārādīnaṃ apubbaṃ acarimaṃ sakimyeva pavattito yamaṃ, assaddhiyādīnaṃ paṭipakkhadhammānaṃ haraṇato pāṭihīraṃ, yamakañca taṃ pāṭihīrañcāti yamakapāṭihīraṃ.

71. **Mahākaruṇāsamāpattiyā ñāṇanti** ettha paraḍukkhe sati sādhūnaṃ hadayaḥkampanaṃ karotīti karuṇā, kināti vā paraḍukkhaṃ himsati vināsetīti karuṇā, kiriyati vā dukkhesu pharaṇavasena pasārīyatīti karuṇā, pharaṇakammavasena kammaguṇavasena ca mahatī karuṇā mahākaruṇā, samāpajjanti etaṃ mahākāruṇikāti samāpatti, mahākaruṇā ca sā samāpatti cāti mahākaruṇāsamāpatti. Tassaṃ mahākaruṇāsamāpattiyaṃ, taṃsampayuttaṃ ñāṇaṃ.

72-73. **Sabbaññutaññāṇaṃ anāvaraṇaññāṇanti** ettha pañcaṇeyyapathappabhedam¹ sabbaṃ aññāsīti sabbaññū, sabbaññussa bhāvo sabbaññutā, sā eva ñāṇaṃ “sabbaññutaññāṇan”ti vattabbe “sabbaññutaññāṇan”ti vuttaṃ. Saṅkhatāsaṅkhatādibhedā sabbadhammā hi saṅkhāro vikāro lakkhaṇaṃ nibbānaṃ paññattīti pañceva neyyapathā honti. **Sabbaññūti** ca kamasabbaññū sakimsabbaññū satatasabbaññū sattisabbaññū ñātasabbaññūti pañcavidhā sabbaññuno siyuma. Kamena sabbajānanakālā-sambhavato kamasabbaññutā na hoti, sakim sabbārammaṇagahaṇābhāvato sakimsabbaññutā na hoti, cakkhuviññāṇādīnaṃ yathārammaṇacitta-sambhavato bhavaṅgacittavirodhato yutti-abhāvato ca satatasabbaññutā vā siyā, viditasabbadhammattā ñātasabbaññutā vā siyā. Sattisabbaññuno² sabbajānanattaṃ natthīti tampi na yujjati.

1. Pañcaṇeyyapathappabhedam (Sī)

2. Sattisabbaññutte (Syā, Ka)

“Na tassa addiṭṭhamidhatthi kiñci,
 Atho aviññātamajānitabbaṃ.
 Sabbaṃ abhiññāsi yadatthi neyyaṃ,
 Tathāgato tena samantacakkhū”ti¹—

vuttattā ñātasabbaññuttameva yujjati. Evaṃ hi sati kiccato asammohato
 kāraṇasiddhito āvajjanapaṭibaddhato sabbaññuttameva hotīti.
 Āvajjanapaṭibaddhattā eva hi natthi etassa āvaraṇanti anāvaraṇaṃ, tadeva
 anāvaraṇaññanti vuccatīti.

Imāni tesattati ñāṇāniti sāvakehi sādharmaṇāsādhāraṇavasena uddiṭṭhāni
 imāni tesattati ñāṇāni. **Imesaṃ tesattatiyā ñāṇānanti**-ādito paṭṭhāya vuttānaṃ
 imesaṃ tesattatiñāṇānaṃ. Ubbāhanatthe cetaṃ sāmivacanaṃ.
 Tesattatīnantipi pāṭho. “Tesattatiyā”ti vattabbe ekasmiṃ bahuvacanaṃ
 veditabbaṃ. **Sattasatṭhi ñāṇāni**ti-ādito paṭṭhāya sattasatṭhi ñāṇāni.
Sāvakasādhāraṇāniti savaṇante ariyāya jātiya jātattā sāvakā, samānaṃ
 dhāraṇametesanti sādharmaṇāni, Tathāgatānaṃ sāvakehi sādharmaṇāni
 sāvakasādhāraṇāni. **Cha ñāṇāni**ti ante uddiṭṭhāni cha ñāṇāni. **Asādhāraṇāni**
sāvakehiti sāvakehi asādhāraṇāni Tathāgatānaṃyeva ñāṇāni.

Saddhammappakāsiniyā Paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāya

Ñāṇakathāmātikuddesavāraṇaṇā niṭṭhitā.

1. Sutamayañāṇakathā

Vissajjanuddesavaṇṇanā

1. Idāni yathānikkhittena uddesena saṅgahite dhamme pabhedato
 dassetuṃ **kathaṃ sotāvadhaṇe paññā sutamaye ñāṇanti**-ādi niddesavāro
 āraddho. Tattha yaṃ vuttaṃ “sotāvadhaṇe paññā sutamaye

1. Khu 7. 280; Khu 8. 178; Khu 9. 227 piṭṭhesu.

ñāṇan”ti, taṃ katham hotīti ayaṃ kathetukamyatāpucchā. Pañcavidhā hi pucchā aditṭhajotanāpucchā diṭṭhasaṃsandanāpucchā vimaticchedanāpucchā anumatipucchā kathetukamyatāpucchāti. Tāsaṃ idaṃ nānattam—

Katamā¹ **aditṭhajotanā** pucchā. Pakatiyā lakkhaṇaṃ aññātaṃ hoti aditṭhaṃ atulitaṃ atīritaṃ avibhūtaṃ avibhāvitaṃ, tassa ñāṇāya dassanāya tulanāya tīraṇāya vibhūtāya vibhāvanatthāya pañhaṃ pucchati, ayaṃ aditṭhajotanāpucchā.

Katamā¹ **diṭṭhasaṃsandanā**pucchā. Pakatiyā lakkhaṇaṃ ñātaṃ hoti diṭṭhaṃ tulitaṃ tīritaṃ vibhūtaṃ vibhāvitaṃ, so aññehi paṇḍitehi saddhim saṃsandanatthāya pañhaṃ pucchati, ayaṃ diṭṭhasaṃsandanāpucchā.

Katamā¹ **vimaticchedanā**pucchā. Pakatiyā saṃsayapakkhando hoti vimatipakkhando dvelhakajāto “evaṃ nu kho, nanu kho, kiṃ nu kho, katham nu kho”ti. So vimaticchedanatthāya pañhaṃ pucchati, ayaṃ vimaticchedanāpucchā.

Katamā **anumatipucchā**. Bhagavā bhikkhūnaṃ anumatiyā pañhaṃ pucchati “taṃ kiṃ maññatha bhikkhave rūpaṃ niccaṃ vā aniccaṃ vā”ti. Aniccaṃ bhante. Yaṃ paṇāniccaṃ, dukkhaṃ vā taṃ sukhaṃ vāti. Dukkhaṃ bhante. Yaṃ paṇāniccaṃ dukkhaṃ vipariṇāmadhammaṃ, kallaṃ nu taṃ samanupassituṃ “etaṃ mama esohamasmi eso me attā”ti. No hetam bhanteti², ayaṃ anumatipucchā.

Katamā **kathetukamyatā**pucchā. Bhagavā bhikkhūnaṃ kathetukamyatāya pañhaṃ pucchati “cattārome bhikkhave satipaṭṭhānā. Katame cattāro”ti³, ayaṃ kathetukamyatāpucchāti. Tāsu ayaṃ therassa kathetukamyatāpucchāti veditabbā.

Idāni samātikuddesāya kathetukamyatāpucchāya “ime dhammā abhiññeyyāti sotāvadhānaṃ, taṃpajānanā paññā sutamaye ñāṇan”ti-ādayo soḷasa vissajjanuddesā. Tattha **ime dhammā abhiññeyyāti** “desayantassā”ti pāṭhaseso. Ime dhammā abhijānitabbāti Satthuno, aññatarassa vā garuṭṭhāniyassa sabrahmacāriṣṣa dhammaṃ desayantassa pubbe vuttanayena sotāvadhānaṃ sutam **sotāvadhānaṃ** nāma, taṃpajānanā

1. Khu 7. 263; Khu 8. 50 piṭṭhādīsu.

2. Vi 3. 19; Saṃ 3. 368 piṭṭhesu.

3. Saṃ 3. 150 piṭṭhe.

paññā tassa sutassa pajānanā pariyāyaparicchindakapaññā¹ sutamaye ñāṇam nāmāti attho. Tassa pajānanā taṃpajānanāti sāmivacanasamāso. Taṃ pajānanāti vibhattivipallāsavasena upayogavacanam vā. **Abhiññeyyāti** ca sabhāvalakkhaṇāvabodhavasena sobhanenākārena jānitabbā. **Pariññeyyāti** sāmāññalakkhaṇāvabodhavasena kiccagamāpanavasena ca byāpitvā jānitabbā. **Bhāvetabbāti** vaḍḍhetabbā. **Sacchikātabbāti** paccakkham katabbā. Duvidhā hi sacchikiriyā paṭilābhasacchikiriyā ārammaṇasacchikiriyā ca. Paccanīkasamudācāravasena parihāniyasaṅkhātāṃ hānaṃ bhajantīti **hānabhāgiyā**. Tadanudhammatāya satiyā saṇṭhānavasena ṭhānasaṅkhātāṃ ṭhitiṃ bhajantīti **ṭhitiabhāgiyā**. Uparivisesādhigamavasena visesaṃ bhajantīti **visesabhāgiyā**. Anibbiddhapubbaṃ appadālitapubbaṃ lobhakkhandham dosakkhandham mohakkhandham nibbijjhati padāletīti ariyamaggo nibbedho nāma, nibbidāsahagatānaṃ saññāmanasikārānaṃ samudācāravasena taṃ nibbedham bhajantīti **nibbedhabhāgiyā**.

Sabbe saṅkhārāti sabbe sappaccayā dhammā. Te hi **saṅkhatasaṅkhārā** nāma. Paccayehi saṅgama kariyantīti saṅkhārā, te eva paccayehi saṅgama katattā saṅkhatāti visesetvā vuttā. Kammanibbattā tebhūmakarūpārūpadhammā abhisāṅkhatasaṅkhārāti Aṭṭhakathāsu² vuttā. Tepi “aniccā vata saṅkhārā”ti-ādīsu³ saṅkhatasaṅkhāresu saṅgaham gacchanti. “Avijjāgato ayaṃ bhikkhave purisapuggalo puññañceva saṅkhāraṃ abhisāṅkharoti”ti-ādīsu⁴ avijjāpaccayā saṅkhārāva āgatā tebhūmikakusalākusalacetanā **abhisāṅkharanakaṣaṅkhārā** nāma. “Yāvatikā abhisāṅkhārassa gati, tāvatikaṃ gantvā akkhāhataṃ maññe aṭṭhāsī”ti-ādīsu⁵ āgataṃ kāyikaṃ cetasikaṃ vīriyaṃ **payogābhisāṅkhāro** nāma. “Saññāvedayitanirodham samāpannassa kho āvuso Visākha bhikkhuno paṭhamam nirujjhati vacīsaṅkhāro, tato kāyasaṅkhāro, tato cittasaṅkhāro”ti-ādīsu⁶ āgatā vitakkavicārā vācaṃ saṅkharontīti **vacīsaṅkhārā**. Assāsapassāsā kāyena

1. Pariññāya paricchindakapaññā (Ka) 2. Visuddhi 2. 158; Abhi-Ṭṭha 2. 134 piṭṭhesu.

3. Saṃ 1. 160, 398; Dī 2. 129. 161 piṭṭhesu.

4. Saṃ 1. 310 piṭṭhe.

5. Saṃ 1. 110 piṭṭhe.

6. Ma 1. 376 piṭṭhe.

saṅkharīyantīti **kāyasaṅkhārā**. Saññā ca vedanā ca cittena saṅkharīyantīti **cittasaṅkhārā**. Idha pana saṅkhatasaṅkhārā adhippetā.

Aniccāti hutvā abhāvaṭṭhena. **Dukkhā**ti pīḷanaṭṭhena. **Sabbe dhammā**ti nibbānampi antokatvā vuttā. **Anattā**ti avasavattanaṭṭhena. **Idaṃ dukkhaṃ ariyasaccanti**-ādīsu “dukkhasamudayo dukkhanirodho”ti vattabbe “dukkhasamudayaṃ dukkhanirodhan”ti līṅgavipallāso kato. Yasmā pana Buddhādayo ariyā paṭivijjhanti, tasmā ariyasaccānīti vuccanti. Yathāha “cattārimāni bhikkhave ariyasaccāni -pa-. Imāni kho bhikkhave cattāri ariyasaccāni. Ariyā imāni paṭivijjhanti, tasmā ariyasaccānīti vuccanti”ti¹. Ariyassa saccānītipi ariyasaccāni. Yathāha “sadevake loka -pa- sadevamanussāya Tathāgato ariyo, tasmā ariyasaccānīti vuccanti”ti². Etesaṃ abhisambuddhattā ariyabhāvasiddhitopi ariyasaccāni. Yathāha “imesaṃ kho bhikkhave catunnaṃ ariyasaccānaṃ yathābhūtaṃ abhisambuddhattā Tathāgato Arahāṃ Sammāsambuddho ariyoti vuccati”ti³. Ariyāni saccānītipi ariyasaccāni. **Ariyānī**ti avitathāni⁴, avisaṃvādaṇīti attho. Yathāha “imāni kho bhikkhave cattāri ariyasaccāni tathāni avitathāni anaññathāni, tasmā ariyasaccānīti vuccanti”ti². **Saccānī**ti ko saccaṭṭhoti ce? Yo paññācakkhunā upaparikkhamānānaṃ māyāva viparīto, marīcīva visaṃvādako, titthiyānaṃ parikappita-attāva anupalabbhasabhāvo ca na hoti, atha kho bādhanapabhavasantiniyyānappakārena tacchāviparītabhūtabhāvena ariyāñāṇassa gocaro hotiyeva. Esa aggilakkhaṇaṃ viya lokapakati viya ca tacchāviparītabhūtabhāvo saccaṭṭhoti veditabbo. Yathāha “idaṃ dukkhanti bhikkhave tathametaṃ avitathametaṃ anaññathametan”ti⁵ vitthāro. Apica—

Nābādhakaṃ yato dukkhaṃ, dukkhā aññaṃ na bādhakaṃ.

Bādhakattaniyāmena, tato saccamidaṃ mataṃ.

Taṃ vinā nāññato dukkhaṃ, na hoti na ca taṃ tato.

Dukkahetu niyāmena, iti saccam visattikā.

1. Gave sitabbari.

2. Saṃ 3. 381 piṭṭhe.

3. Saṃ 3. 379 piṭṭhe.

4. Tathāni avitathāni (Visuddhi 2. 126 piṭṭhe)

5. Saṃ 3. 377 piṭṭhe.

Nāññā nibbānato santi, santaṃ na ca na taṃ yato.
 Santabhāvanīyāmena, tato saccamidaṃ mataṃ.
 Maggā aññaṃ na niyyānaṃ, aniyyāno na cāpi so.
 Tacchanīyyānabhāvena, iti so saccasammato.
 Iti tacchāvīpallāsa-bhūtabhāvaṃ catūsvapi.
 Dukkhaḍḍisvavisesena, saccaṭṭhaṃ āhu paṇḍitāti.

So paṇāyaṃ **saccasaddo** anekesu atthesu dissati. Seyyathidaṃ, “saccaṃ bhaṇe na kujjheyyā”ti-ādīsu¹ vācāsacce. “Sacce ʈhitā samaṇabrāhmaṇā cā”ti-ādīsu² viratisacce. “Kasmā nu saccāni vadanti nānā, pavādiyāse kusalāvadānā”ti-ādīsu³ diṭṭhisacce. “Ekaṃ hi saccam na dutṭiyamatthi, yasmiṃ pajā no vivade pajānaṃ”ti-ādīsu⁴ paramatthasacce nibbāne ceva magge ca. “Catunnaṃ saccānaṃ kati kusalā kati akusalā”ti-ādīsu⁵ ariyasacce. Svāyamidhāpi ariyasacce pavattatīti.

Niddesavārasaṅgahitassa vissajjanuddesassa

Atthavaṇṇanā niṭṭhitā.

Abhiññeyyaniddesavaṇṇanā

2. Idāni vissajjanuddesasaṅgahite dhamme pabhedato dassetuṃ **kathaṃ ime dhammā abhiññeyyā**ti-ādi niddesavāro āraddho. Tattha abhiññeyyaniddesādīsu pañcasu ādito ekakādivasena dasa dasa vissajjanāni **dasuttarapariyāyena** saṃsandetvā uddiṭṭhāni. Tesu abhiññeyyaniddese tāva **sabbe sattā**ti kāmabhavādīsu saññābhavādīsu ekavokārabhavādīsu ca sabbabhavesu sabbe sattā. **Āhāraṭṭhitikā**ti āhārato ʈhiti etesanti āhāraṭṭhitikā. **Ṭhitī**ti cettha sakakkhaṇe atthitā adhippetā. Iti sabbasattānaṃ ʈhitihetu āhāro

1. Khu 1. 46 piṭṭhe.

2. Khu 6. 140 piṭṭhe.

3. Khu 1. 416 piṭṭhe.

4. Khu 1. 416; Khu 7. 226 piṭṭhesu.

5. Abhi 2. 118 piṭṭhe.

nāma eko dhammo adhikena ñāṇena jānitabbo. Paccaye hi abhiññāte paccayuppannāpi abhiññātā honti ubhinnampi aññamaññāpekkhattā. Etena ñātapariññā vuttā hoti. Nanu ca evaṃ sante yaṃ vuttaṃ “Asaññasattā devā ahetukā anāhārā aphassakā”¹ti-ādi¹, taṃ virujjhatīti. Tañca na virujjhati. Tesaṃ hi jhānaṃ āhāroti. Evaṃ santepe “cattārome bhikkhave āhārā bhūtānaṃ vā sattānaṃ t̥hitiyā, sambhavesīnaṃ vā anuggahāya. Katame cattāro. Kabaḷīkāro āhāro oḷāriko vā sukhumo vā, phasso dutiyo, manosañcetanā tatiyā, viññāṇaṃ catutthānaṃ”²ti² idam virujjhatīti. Idampi na virujjhati. Etasmiṃ hi sutte nippariyāyena āhāralakkhaṇāva dhammā āhārāti vuttā, idha pana pariyāyena paccayo āhāroti vutto. Sabbasaṅkhatadhammānaṃ hi paccayo laddhum vaṭṭati, so ca yaṃ yaṃ phalaṃ janeti, taṃ taṃ āharati nāma. Tasmā āharoti vuccati. Tenevāha—

“Avijjampāhaṃ bhikkhave sāhāraṃ vadāmi, no anāhāraṃ. Ko ca bhikkhave avijjāya āhāro. ‘Pañca nīvaraṇā’³tissa vacanīyaṃ. Pañca nīvaraṇepāhaṃ bhikkhave sāhāre vadāmi, no anāhāre. Ko ca bhikkhave pañcannaṃ nīvaraṇānaṃ āhāro. ‘Ayoniso manasikāro’⁴tissa vacanīyaṃ”³ti-ādi³. Ayaṃ idha adhippeto.

Etasmiṃ hi paccayāhāre gahite pariyāyāhāropi nippariyāyāhāropi sabbo gahitova hoti.

Tattha asaṅṇabhave paccayāhāro labbhati. Anuppanne hi Buddhē tiṭṭhāyatane pabbajitvā vāyokasiṇe parikammaṃ katvā catutthajjhānaṃ nibbattetvā tato vuṭṭhāya “dhī cittaṃ dhī cittaṃ”⁴, cittaṃ nāma abhāvoyeva sādhu. Cittaṃ hi nissāya vadhābandhanādipaccayaṃ dukkhaṃ uppajjati, citte asati natthetan”⁴ti khantiṃ ruciṃ uppādetvā aparihīnajjhānā kālāṃkatvā asaṅṇabhave nibbantanti. Yo yassa iriyāpatho manussaloke paṇihito ahosi, so tena iriyāpathena nibbattitvā pañca kappasatāni tiṭṭhati. Ettakaṃ addhānaṃ nipanno viya nisinno viya t̥hito viya hoti. Evarūpānañca sattānaṃ paccayāhāro labbhati. Te hi yaṃ jhānaṃ bhāvetvā nibbattā,

1. Abhi 2. 434 piṭṭhe.

2. Saṃ 1. 253 piṭṭhe.

3. Aṃ 3. 346 piṭṭhe.

4. Dhī cittaṃ dhiratthu vata cittaṃ (Syā)

tadeva nesaṃ paccayo hoti. Yathā jiyāvegena khittasaro yāva jiyāvego atthi, tāva gacchati, evaṃ yāva jhānapaccayo atthi, tāva tiṭṭhanti. Tasmim̐ niṭṭhite khīṇavego saro viya patanti.

Ye pana te nerayikā “nevuṭṭhānaphalūpajīvino na puññaphalūpajīvino”ti vuttā, tesam̐ ko āhāroti? Tesam̐ kammameva āhāroti. Kim̐ pañca āhārā atthīti? “Pañca, na pañcā”ti idaṃ na vattabbaṃ. Nanu “paccayo āhāro”ti vutto, tasmā yena kammena te niraye nibbattā, tadeva tesam̐ ṭhitipaccayattā āhāro. Yaṃ sandhāya idaṃ vuttaṃ “na tāva kālaṃ karoti, yāva na taṃ pāpakammaṃ byantīhoti”ti¹. Tasmā **āhāraṭṭhitikā**ti paccayaṭṭhitikāti attho. Kabaḷikāraṃ āhāraṃ ārabbhāti cettha vivādo na kātabbo. Mukhe uppannakheḷopi hi tesam̐ āhāraḱiccaṃ sādheti. Kheḷo hi niraye dukkhavedanīyo hutvā paccayo hoti, sagge sukhavedanīyo. Iti kāmabhavaṃ nippariyāyena cattāro āhārā, rūpārūpabhavesu ṭhapetvā asaṇṇabhavaṃ sesānaṃ tayo, asaṇṇānañceva avasesānañca paccayāhāroti iminā āhārena sabbe sattā āhāraṭṭhitikā.

Sabbe sattāti ca puggalādhiṭṭhānā dhammadesanā, sabbe saṅkhārāti adhippāyo. Bhagavatopi hi dhammapuggalānaṃ vasena² catubbidhā desanā dhammādhiṭṭhānā dhammadesanā, dhammādhiṭṭhānā puggaladesanā, puggalādhiṭṭhānā puggaladesanā, puggalādhiṭṭhānā dhammadesanāti. “Nāhaṃ bhikkhave aññaṃ ekadhammampi samanupassāmi, yaṃ evaṃ bhāvitam̐ kammaniyaṃ hoti, yathayidaṃ cittaṃ. Cittaṃ bhikkhave bhāvitam̐ kammaniyaṃ hoti”ti³ evarūpī **dhammādhiṭṭhānā dhammadesanā**. “Aṭṭhānametaṃ bhikkhave anavakāso yaṃ diṭṭhisampanno puggalo kañci saṅkhāraṃ niccato upagaccheyya, netam̐ ṭhānaṃ vijjati”ti⁴ evarūpī **dhammādhiṭṭhānā puggaladesanā**. “Ekapuggalo bhikkhave loke uppajjamāno uppajjati bahujaṇahitāya bahujaṇasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṃ”ti⁵ evarūpī **puggalādhiṭṭhānā puggaladesanā**. “Ekapuggalassa bhikkhave pātubhāvā mahato cakkhussa pātubhāvo hoti”ti⁶ evarūpī **puggalādhiṭṭhānā dhammadesanā**. Tāsu idha puggalādhiṭṭhānā

1. Am̐ 1. 139; Ma 3. 205 piṭṭhesu.

3. Am̐ 1. 4 piṭṭhe.

5. Am̐ 1. 21, 35 piṭṭhesu.

2. Dhammapuggalavasena (Sī, Syā)

4. Am̐ 1. 28 piṭṭhe.

6. Am̐ 1. 22 piṭṭhe.

dhammadesanā. Upari yāva dasakā dhammānaṃyeva gahitattā sattaggahaṇena dhammaggaṇaṃ katanti veditabbaṃ, visesena vā sattasantānapariyāpannadhammānaṃyeva adhikena ñāṇena sabhāvato upaparikkhitabbattā sattaggahaṇaṃ katanti veditabbaṃ, saṅkhāre upādāya sattoti paññattimattasambhavato vā phalopacārena saṅkhārā “sattā”ti vuttāti veditabbaṃ. Na hi koci satto paccayaṭṭhitiko atthi aññatra saṅkhārehi, vohāravasena pana evaṃ vuccati. Evametena ñātapariññā vuttā hoti.

Dve dhātuyoti saṅkhatā ca dhātu asaṅkhatā ca dhātu. Tattha anekehi paccayehi saṅgama katā pañcakkhandhā saṅkhatā dhātu, kehici paccayehi akataṃ nibbānaṃ asaṅkhatā dhātu.

Tisso dhātuyoti kāmadhātu rūpadhātu arūpadhātu. ¹Tattha katamā kāmadhātu? Heṭṭhato Avicinirayaṃ pariyaṇtaṃ karitvā uparito Paranimmitavasavattī deve antokaritvā yaṃ etasmiṃ antare etthāvacarā ettha pariyaṇnā khandhā dhātū āyatanā rūpā vedanā saññā saṅkhārā viññāṇaṃ. Ayaṃ vuccati kāmadhātu¹. ²Tattha katamā rūpadhātu? Heṭṭhato brahmalokaṃ pariyaṇtaṃ karitvā uparito Akaniṭṭhe deve antokaritvā yaṃ etasmiṃ antare etthāvacarā ettha pariyaṇnā samāpannassa vā upapannassa vā diṭṭhadhammasukhavihārisa vā cittacetasikā dhammā. Ayaṃ vuccati rūpadhātu. Tattha katamā arūpadhātu? Heṭṭhato Ākāśānañcāyatanūpage deve pariyaṇtaṃ karitvā uparito Nevasaññānāsaññāyatanūpage deve antokaritvā yaṃ etasmiṃ antare etthāvacarā ettha pariyaṇnā samāpannassa vā upapannassa vā diṭṭhadhammasukhavihārisa vā cittacetasikā dhammā. Ayaṃ vuccati arūpadhātu². Aṭṭhakathāyaṃ pana “kāmadhātūti kāmabhavo pañcakkhandhā labbhanti, rūpadhātūti rūpabhavo pañcakkhandhā labbhanti. Arūpadhātūti arūpabhavo cattāro khandhā labbhanti”ti vuttaṃ. Ayaṃ dasuttarapariyāyena yojanā.

Saṅgītipariyāyena pana “tisso kusaladhātuyo nekkhammadhātu abyāpādadhātu avihimsādhātu. Aparāpi tisso dhātuyo rūpadhātu arūpadhātu nirodhadhātu. Aparāpi tisso dhātuyo hīnā dhātu majjhimā

1-1. Abhi 2. 88 piṭṭhe.

2-2. Abhi 1. 253 piṭṭhe.

dhātu paṇītā dhātū”ti¹ vuttā dhātuyopi ettha yujjanti.

²Nekkhammapaṭisaṃyutto takko vitakko -pa- sammāsaṅkappo, ayaṃ vuccati nekkhammadhātu. Sabbepi kusalā dhammā nekkhammadhātu. Abyāpādapaṭisaṃyutto takko vitakko -pa- sammāsaṅkappo abyāpādadhātu. Yā sattesu metti mettāyanā mettāyitattaṃ mettācetovimutti. Ayaṃ vuccati abyāpādadhātu. Avihimsāpaṭisaṃyutto takko vitakko -pa- sammāsaṅkappo avihimsādhātu. Yā sattesu karuṇā karuṇāyanā karuṇāyitattaṃ karuṇācetovimutti. Ayaṃ vuccati avihimsādhātu². Rūpārūpadhātuyo vuttāyeva. Nirodhadhātu nibbānaṃ. Hīnā dhātu dvādasākusalacittuppādā, majjhīmā dhātu avasesā tebhūmakadhammā. Paṇītā dhātu nava lokuttaradhammā. Sabbāpi ca nijjīvaṭṭhena dhātu.

Cattāri ariyasaccānīti dukkhaṃ ariyasaccaṃ, dukkhasamudayaṃ ariyasaccaṃ, dukkhanirodhaṃ ariyasaccaṃ, dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasaccaṃ. Imesaṃ vaṇṇanā saccavissajjanasuyeva bhavissati.

Pañca vimuttāyatanānīti attano hitatthāya parehi pavattitadhammadesanāsavanam, paresam hitatthāya attano yathāsutadhammadesanā, yathāsutassa dhammassa sajjhāyakaraṇam, yathāsutassa dhammassa cetasā anuvitakkanaṃ, kaṣiṇāsuhādīsū anukūlaṃ ārammaṇanti imāni pañca vimuccanakāraṇāni³. Yathāha—

Idha bhikkhave⁴ bhikkhuno Satthā dhammaṃ deseti aññataro vā garuṭṭhāniyo sabrahmacārī, yathā yathā kho bhikkhave bhikkhuno Satthā dhammaṃ deseti aññataro vā garuṭṭhāniyo sabrahmacārī, tathā tathā so tasmim dhamme atthapaṭisaṃvedī ca hoti dhammapaṭisaṃvedī ca, tassa atthapaṭisaṃvedino dhammapaṭisaṃvedino pāmojjaṃ jāyati, pamuditassa pīti jāyati, pītimanassa kāyo passambhati, passaddhakāyo sukhaṃ vedeti, sukhino cittaṃ samādhiyati, idaṃ paṭhamam vimuttāyatanam.

1. Dī 3. 181 piṭṭhe.

2-2. Abhi 2. 88, 89 piṭṭhesu.

3. Vimuccanakāraṇāni honti dhammapaṭisaṃvedī ca (Ka)

4. Am 2. 18; Dī 3. 200 piṭṭhesu.

Puna caparaṃ bhikkhave bhikkhuno na heva kho Satthā dhammaṃ deseti aññataro vā garuṭṭhāniyo sabrahmacārī, api ca kho yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ vitthārena paresaṃ deseti. Yathā yathā kho bhikkhave bhikkhuno -pa- sukhino cittaṃ samādhīyati. Idaṃ dutiyaṃ vimuttāyatanam.

Puna caparaṃ bhikkhave bhikkhuno naheva kho Satthā dhammaṃ deseti aññataro vā garuṭṭhāniyo sabrahmacārī, nāpi yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ vitthārena paresaṃ deseti, api ca kho yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ vitthārena sajjhāyaṃ karoti. Yathā yathā kho bhikkhave bhikkhuno -pa- sukhino cittaṃ samādhīyati. Idaṃ tatiyaṃ vimuttāyatanam.

Puna caparaṃ bhikkhave bhikkhuno naheva kho Satthā dhammaṃ deseti aññataro vā garuṭṭhāniyo sabrahmacārī, nāpi yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ vitthārena paresaṃ deseti, nāpi yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ vitthārena sajjhāyaṃ karoti, api ca kho yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ cetasā anuvitakketi anuvicāreti manasānupekkhati. Yathā yathā kho bhikkhave bhikkhuno -pa- sukhino cittaṃ samādhīyati. Idaṃ catutthaṃ vimuttāyatanam.

Puna caparaṃ bhikkhave bhikkhuno naheva kho Satthā dhammaṃ deseti aññataro vā garuṭṭhāniyo sabrahmacārī, nāpi yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ vitthārena paresaṃ deseti, nāpi yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ vitthārena sajjhāyaṃ karoti, nāpi yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ cetasā anuvitakketi anuvicāreti manasānupekkhati, api ca khvassa aññataram samādhinimittam suggahitaṃ hoti sumanasikataṃ sūpadhāritaṃ suppaṭividdham paññāya. Yathā yathā kho bhikkhave bhikkhuno aññataram samādhinimittam suggahitaṃ hoti sumanasikataṃ sūpadhāritaṃ suppaṭividdham paññāya, tathā tathā so tasmaṃ dhamme atthapaṭisaṃvedī ca hoti dhammapaṭisaṃvedī ca. Tassa atthapaṭisaṃvedino dhammapaṭisaṃvedino pāmojjaṃ

jāyati, pamuditassa pīti jāyati, pītimanassa kāyo passambhati,
passaddhakāyo sukhaṃ vedeti, sukhino cittaṃ samādhīyati. Idam
pañcamarīṃ vimuttāyatananti¹.

Cha anuttariyānīti ettha natthi etesaṃ uttaranti anuttarāni, anuttarāni
eva anuttariyāni, jeṭṭhakānīti attho. Vuttaṃ hetam Bhagavatā—

Chayimāni² bhikkhave anuttariyāni. Katamāni cha,
dassanānuttariyaṃ savanānuttariyaṃ lābhānuttariyaṃ sikkhānuttariyaṃ
pāricariyānuttariyaṃ anussatānuttariyanti.

Katamañca bhikkhave dassanānuttariyaṃ, idha bhikkhave ekacco
hatthiratanampi dassanāya gacchati, assaratanampi dassanāya gacchati,
maṇiratanampi dassanāya gacchati, uccāvacaṃ vā pana dassanāya
gacchati, samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā micchādiṭṭhikaṃ
micchāpaṭipannaṃ dassanāya gacchati. Atthetaṃ bhikkhave dassanaṃ,
netam natthīti vadāmi. Tañca kho etaṃ bhikkhave dassanaṃ hīnaṃ
gammaṃ pothujjanikaṃ anariyaṃ anatthasaṃhitam na nibbidāya na
virāgāya na nirodhāya na upasamāya na abhiññāya na sambodhāya na
nibbānāya saṃvattati. Yo ca kho bhikkhave Tathāgataṃ vā
Tathāgatasāvakaṃ vā dassanāya gacchati niviṭṭhasaddho niviṭṭhapemo
ekantagato abhippasanno. Etadānuttariyaṃ bhikkhave dassanānaṃ
sattānaṃ visuddhiyā sokaparidevānaṃ samatikkamāya
dukkhadomanassānaṃ atthaṅgamāya ñāyassa adhigamāya nibbānassa
sacchikiriyāya, yadidaṃ Tathāgataṃ vā Tathāgatasāvakaṃ vā
dassanāya gacchati niviṭṭhasaddho niviṭṭhapemo ekantagato
abhippasanno. Idam vuccati bhikkhave dassanānuttariyaṃ. Iti
dassanānuttariyaṃ.

Savanānuttariyañca kathaṃ hoti, idha bhikkhave ekacco
bherisaddampi savanāya gacchati, vīṇāsaddampi savanāya gacchati,
gītasaddampi savanāya gacchati, uccāvacaṃ vā pana savanāya gacchati,
samaṇassa vā brāhmaṇassa vā micchādiṭṭhikassa micchāpaṭipannassa
dhammassavanāya gacchati. Atthetaṃ bhikkhave savanaṃ, netam
natthīti

1. Am 2. 18; Dī 3. 200 piṭṭhesu.

2. Am 2. 251, 286 piṭṭhesu.

vadāmi. Tañca kho etaṃ bhikkhave savanaṃ hīnaṃ -pa- na nibbānāya saṃvattati. Yo ca kho bhikkhave Tathāgatassa vā Tathāgatasāvakassa vā dhammassavanāya gacchati niviṭṭhasaddho niviṭṭhapemo ekantagato abhippasanno. Etadānuttariyaṃ bhikkhave savanānaṃ sattānaṃ visuddhiyā -pa- nibbānassa sacchikiriyāya, yadidaṃ Tathāgatassa vā Tathāgatasāvakassa vā dhammassavanāya gacchati niviṭṭhasaddho niviṭṭhapemo ekantagato abhippasanno. Idaṃ vuccati bhikkhave savanānuttariyaṃ. Iti dassanānuttariyaṃ savanānuttariyaṃ.

Lābhānuttariyañca kathaṃ hoti, idha bhikkhave ekacco puttālābhampi labhati, dāralābhampi labhati, dhanalābhampi labhati, uccāvacam vā pana lābhampi labhati. Samaṇe vā brāhmaṇe vā micchādiṭṭhike micchāpaṭipanne saddhaṃ paṭilabhati. Attheso bhikkhave lābho, neso natthīti vadāmi. So ca kho eso bhikkhave lābho hīno -pa- na nibbānāya saṃvattati. Yo ca kho bhikkhave Tathāgate vā Tathāgatasāvake vā saddhaṃ paṭilabhati niviṭṭhasaddho niviṭṭhapemo ekantagato abhippasanno. Etadānuttariyaṃ bhikkhave lābhānaṃ sattānaṃ visuddhiyā -pa- nibbānassa sacchikiriyāya, yadidaṃ Tathāgate vā Tathāgatasāvake vā saddhaṃ paṭilabhati niviṭṭhasaddho niviṭṭhapemo ekantagato abhippasanno. Idaṃ vuccati bhikkhave lābhānuttariyaṃ. Iti dassanānuttariyaṃ savanānuttariyaṃ lābhānuttariyaṃ.

Sikkhānuttariyañca kathaṃ hoti, idha bhikkhave ekacco hatthismimpi sikkhati, assasmimpi sikkhati, rathasmimpi sikkhati, dhanusmimpi sikkhati, tharusmimpi sikkhati, uccāvacam vā pana sikkhati, samaṇassa vā brāhmaṇassa vā micchādiṭṭhikassa micchāpaṭipannassa sikkhati. Atthesā bhikkhave sikkhā, nesā natthīti vadāmi. Sā ca kho esā bhikkhave sikkhā hīnā -pa- na nibbānāya saṃvattati. yo ca kho bhikkhave Tathāgatappavedite dhammavinaye adhisīlampi sikkhati, adhicittampi sikkhati, adhipañṇampi sikkhati niviṭṭhasaddho niviṭṭhapemo ekantagato abhippasanno. Etadānuttariyaṃ

bhikkhave sikkhānaṃ sattānaṃ visuddhiyā -pa- nibbānassa sacchikiriyāya, yadidaṃ Tathāgatappavedite dhammavinaye adhisīlampi sikkhati, adhicittampi sikkhati, adhipaññampi sikkhati niviṭṭhasaddho niviṭṭhapemo ekantagato abhippasanno. Idaṃ vuccati bhikkhave sikkhānuttariyaṃ. Iti dassanānuttariyaṃ savanānuttariyaṃ lābhānuttariyaṃ sikkhānuttariyaṃ.

Pāricariyānuttariyañca kathaṃ hoti, idha bhikkhave ekacco khattiyampi paricarati, brāhmaṇampi paricarati, gahapatimpi paricarati, uccāvacaṃ vā pana paricarati, samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā micchādiṭṭhikaṃ micchāpaṭiṇnaṃ paricarati, atthesā bhikkhave pāricariyā, nesā natthīti vadāmi. Sā ca kho esā bhikkhave pāricariyā hīnā -pa- na nibbānāya saṃvattati. Yo ca kho bhikkhave Tathāgataṃ vā Tathāgatasāvakāṃ vā paricarati niviṭṭhasaddho niviṭṭhapemo ekantagato abhippasanno. Etadānuttariyaṃ bhikkhave pāricariyānaṃ sattānaṃ visuddhiyā -pa- nibbānassa sacchikiriyāya, yadidaṃ Tathāgataṃ vā Tathāgatasāvakāṃ vā paricarati niviṭṭhasaddho niviṭṭhapemo ekantagato abhippasanno. Idaṃ vuccati bhikkhave pāricariyānuttariyaṃ. Iti dassanānuttariyaṃ savanānuttariyaṃ lābhānuttariyaṃ sikkhānuttariyaṃ pāricariyānuttariyaṃ.

Anussatānuttariyañca kathaṃ hoti, idha bhikkhave ekacco puttālābhampi anussarati, dāralābhampi anussarati, dhanalābhampi anussarati, uccāvacaṃ vā pana anussarati, samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vā micchādiṭṭhikaṃ micchāpaṭiṇnaṃ anussarati. Atthesā bhikkhave anussati, nesā natthīti vadāmi. Sā ca kho esā bhikkhave anussati hīnā -pa- na nibbānāya saṃvattati. Yo ca kho bhikkhave Tathāgataṃ vā Tathāgatasāvakāṃ vā anussarati niviṭṭhasaddho niviṭṭhapemo ekantagato abhippasanno. Etadānuttariyaṃ bhikkhave anussatīnaṃ sattānaṃ visuddhiyā -pa- nibbānassa sacchikiriyāya, yadidaṃ Tathāgataṃ vā Tathāgatasāvakāṃ vā anussarati niviṭṭhasaddho niviṭṭhapemo ekantagato abhippasanno.

Idaṃ vuccati bhikkhave anussatānuttariyaṃ. Imāni kho bhikkhave cha anuttariyānīti¹.

Satta niddasavattḥūnīti ettha natthi etassa dasāti niddaso, niddasassa niddasabhāvassa vatthūni kāraṇāni niddasavattḥūni. Khīṇāsavo hi dasavassakāle parinibbuto puna paṭisandhiyā abhāvā puna dasavasso na hotīti niddasoti vuccati. Na kevalaṇca dasavasso va na hoti, navavassopi -pa- ekamuhuttikopi na hotiyeva. Na kevalaṇca dasavassakāle parinibbuto, sattavassikakāle parinibbutopi nissatto niddaso nimuhutto hotiyeva². Titthiyasamaye uppannavohāraṃ pana sāsane khīṇāsavassa āropetvā tattha tādissassa abhāvaṃ, idha ca sabbhāvaṃ dassento Bhagavā tādissasabhāvassa kāraṇāni “satta niddasavattḥūnī”ti āha. Yathāha—

“Sattimāni bhikkhave niddasavattḥūni. Katamāni satta, idha bhikkhave bhikkhu sikkhāsamādāne tibbacchando hoti, āyatim ca sikkhāsamādāne avigatapemo. Dhammanisantiyā tibbacchando hoti, āyatim ca dhammanisantiyā avigatapemo. Icchāvinaye tibbacchando hoti, āyatim ca icchāvinaye avigatapemo. Paṭisallāne tibbacchando hoti, āyatim ca paṭisallāne avigatapemo. Vīriyārambhe tibbacchando hoti, āyatim ca vīriyārambhe avigatapemo. Satinepakke tibbacchando hoti, āyatim ca satinepakke avigatapemo. Diṭṭhipaṭivedhe tibbacchando hoti, āyatim ca diṭṭhipaṭivedhe avigatapemo. Imāni kho bhikkhave satta niddasavattḥūnī”ti³.

Theropi tatheva desanaṃ uddharitvā “satta niddasavattḥūnī”ti āha.

Aṭṭha abhibhāyatanānīti ettha abhibhuyyamānāni⁴ āyatanāni etesaṃ jhānānanti abhibhāyatanāni, jhānāni. **Āyatanānī**ti adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanasaṅkhātāni kaṣiṇārammaṇāni. Ñāṇuttariko hi puggalo

1. Am 2. 286 piṭṭhādīsu.

2. Na hotiyeva (Sī) Am-Ṭṭha 3. 137 piṭṭhe passitabbaṃ.

3. Am 2. 407 piṭṭhe.

4. Abhibhūyamānāni (Sī)

visadañāṇo “kiṃ ettha ārammaṇe samāpajjitabbaṃ, na mayhaṃ cित्तेkaggatākaraṇe bhāro atthi”ti tāni ārammaṇāni abhibhavitvā samāpajjati, saha nimittuppadenevettha appanaṃ nibbattetīti attho. Evaṃ uppaditāni jhānāni “abhibhāyatanāni”ti vuccanti.

Katamāni¹ aṭṭha? ajjhataṃ rūpasaññi eko bahiddhā rūpāni passati parittāni suvaṇṇadubbaṇṇāni, “tāni abhibhuyya jānāmi passāmi”ti evaṃsaññi hoti, idaṃ paṭṭhamam abhibhāyatanam.

Ajjhattam rūpasaññi eko bahiddhā rūpāni passati appamāṇāni suvaṇṇadubbaṇṇāni, “tāni abhibhuyya jānāmi passāmi”ti evaṃsaññi hoti, idaṃ dutiyam abhibhāyatanam.

Ajjhattam arūpasaññi eko bahiddhā rūpāni passati parittāni suvaṇṇadubbaṇṇāni, “tāni abhibhuyya jānāmi passāmi”ti evaṃsaññi hoti, idaṃ tatiyam abhibhāyatanam.

Ajjhattam arūpasaññi eko bahiddhā rūpāni passati appamāṇāni suvaṇṇadubbaṇṇāni, “tāni abhibhuyya jānāmi passāmi”ti evaṃsaññi hoti, idaṃ catuttham abhibhāyatanam.

Ajjhattam arūpasaññi eko bahiddhā rūpāni passati nīlāni nīlavaṇṇāni nīlanidassanāni nīsanibhāsāni. Seyyathāpi nāma umāpupphaṃ nīlam nīlavaṇṇam nīlanidassanam nīlanibhāsam, seyyathāpi vā pana tam vattham bārāṇaseyyakam ubhatobhāgavimaṭṭham nīlam nīlavaṇṇam nīlanidassanam nīlanibhāsam, evameva ajjhataṃ arūpasaññi eko bahiddhā rūpāni passati nīlāni nīlavaṇṇāni nīlanidassanāni nīlanibhāsāni, “tāni abhibhuyya jānāmi passāmi”ti evaṃsaññi hoti, idaṃ pañcamam abhibhāyatanam.

Ajjhattam arūpasaññi eko bahiddhā rūpāni passati pītāni pītavaṇṇāni pītanidassanāni pītanibhāsāni. Seyyathāpi nāma kaṇikārapupphaṃ pītam pītavaṇṇam pītanidassanam pītanibhāsam, seyyathāpi vā pana tam vattham bārāṇaseyyakam ubhatobhāgavimaṭṭham

1. Am 3. 125; Dī 3. 250 piṭṭhesu.

pītaṃ pītavaṇṇaṃ pītanidassanaṃ pītanibhāsaṃ, evameva ajjhattaṃ arūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati pītāni pītavaṇṇāni pītanidassanāni pītanibhāsāni, “tāni abhibhuyya jānāmi passāmī”ti evaṃsaññī hoti, idaṃ chaṭṭhaṃ abhibhāyatanam.

Ajjhattaṃ arūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati lohitaḱāni lohitaḱavaṇṇāni lohitaḱanidassanāni lohitaḱanibhāsāni. Seyyathāpi nāma bandhujīvakapupphaṃ lohitaḱaṃ lohitaḱavaṇṇaṃ lohitaḱanidassanaṃ lohitaḱanibhāsaṃ, seyyathāpi vā pana taṃ vatthaṃ bārāṇaseyyakaṃ ubhatobhāgavimaṭṭhaṃ lohitaḱaṃ lohitaḱavaṇṇaṃ lohitaḱanidassanaṃ lohitaḱanibhāsaṃ, evameva ajjhattaṃ arūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati lohitaḱāni lohitaḱavaṇṇāni lohitaḱanidassanāni lohitaḱanibhāsāni, “tāni abhibhuyya jānāmi passāmī”ti evaṃsaññī hoti, idaṃ sattamaṃ abhibhāyatanam.

Ajjhattaṃ arūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati odātāni odātavaṇṇāni odātanidassanāni odātanibhāsāni. Seyyathāpi nāma osadhitārakā odātā odātavaṇṇā odātanidassanā odātanibhāsā, seyyathāpi vā pana taṃ vatthaṃ bārāṇaseyyakaṃ ubhatobhāgavimaṭṭhaṃ odātāni odātavaṇṇaṃ odātanidassanaṃ odātanibhāsaṃ, evameva ajjhattaṃ arūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passati odātāni odātavaṇṇāni odātanidassanāni odātanibhāsāni, “tāni abhibhuyya jānāmi passāmī”ti evaṃsaññī hoti, idaṃ aṭṭhamaṃ abhibhāyatanam. Imāni aṭṭha abhibhāyatanāni¹.

Nava anupubbavīhārāti pubbaṃ pubbaṃ anu anupubbaṃ, anupubbaṃ viharitabbato samāpajjitabbato vīhārā anupubbavīhārā, anupaṭipāṭiyā samāpajjitabbavīhārāti attho.

1. Am 3. 125; Dī 3. 250 piṭṭhādīsu.

“Katame nava? Idha bhikkhave bhikkhu vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṃ savicāraṃ vivekajaṃ pītisukhaṃ paṭhamam jhānam upasampajja viharati. Vitakkavicārānaṃ vūpasamā ajjhataṃ sampasādanam cetaso ekodibhāvaṃ avitakkaṃ avicāraṃ samādhijaṃ pītisukhaṃ dutiyaṃ jhānam upasampajja viharati. Pītiyā ca virāgā upekkhako ca viharati sato sampajāno, sukhañca kāyena paṭisaṃvedeti, yaṃ taṃ ariyā ācikkhanti ‘upekkhako satimā sukhavihārī’ti, tatiyaṃ jhānam upasampajja viharati. Sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānā pubbeva somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā adukkhamasukhaṃ upekkhāsati pārisuddhiṃ catutthaṃ jhānam upasampajja viharati. Sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā ‘ananto ākāso’ti ākāsaññācāyatanam upasampajja viharati. Sabbaso ākāsaññācāyatanam samatikkamma ‘anantaṃ viññāṇaṃ’ti viññāṇañcāyatanam upasampajja viharati. Sabbaso viññāṇañcāyatanam samatikkamma ‘natthi kiñcī’ti ākiñcaññāyatanam upasampajja viharati. Sabbaso ākiñcaññāyatanam samatikkamma nevasaññānāsaññāyatanam upasampajja viharati. Sabbaso nevasaññānāsaññāyatanam samatikkamma saññāvedayitanirodham upasampajja viharati”¹ vuttā nava anupubbavīhārāva.

Dasa nijjaravattthūnīti micchādiṭṭhādīni² nijjarayanti nāsayantīti nijjarāni. **Vattthūnī**ti kāraṇāni. Nijjarāni ca tāni vattthūni cāti nijjaravattthūni. Sammādiṭṭhādīnaṃ etaṃ adhivacanaṃ.

Katamāni³ dasa? Sammādiṭṭhikassa bhikkhave micchādiṭṭhi nijjiṇṇā hoti, ye ca micchādiṭṭhipaccayā aneke pāpakā akusalā dhammā sambhavanti, te cassa nijjiṇṇā honti, sammādiṭṭhipaccayā ca aneke kusalā dhammā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti.

Sammāsaṅkappassa bhikkhave micchāsaṅkappo nijjiṇṇo hoti, ye ca micchāsaṅkappapaccayā aneke pāpakā akusalā dhammā

1. Am 3. 209; Dī 3. 220, 254 piṭṭhesu.

2. Micchādiṭṭhādīm (Syā, Ka)

3. Am 3. 430; Dī 3. 259 piṭṭhesu.

sambhavanti, te cassa nijjiṇṇā honti, sammāsaṅkappapaccayā ca aneke kusalā dhammā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti.

Sammāvācassa bhikkhave micchāvācā nijjiṇṇā hoti, ye ca micchāvācāpaccayā aneke pāpakā akusalā dhammā sambhavanti, te cassa nijjiṇṇā honti, sammāvācāpaccayā ca aneke kusalā dhammā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti.

Sammākammantassa bhikkhave micchākammanto nijjiṇṇo hoti, ye ca micchākammantapaccayā aneke pāpakā akusalā dhammā sambhavanti, te cassa nijjiṇṇā honti, sammākammantapaccayā ca aneke kusalā dhammā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti.

Sammā-ājīvassa bhikkhave micchā-ājīvo nijjiṇṇo hoti, ye ca micchā-ājīvapaccayā aneke pāpakā akusalā dhammā sambhavanti, te cassa nijjiṇṇā honti, sammā-ājīvapaccayā ca aneke kusalā dhammā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti.

Sammāvāyāmassa bhikkhave micchāvāyāmo nijjiṇṇo hoti, ye ca micchāvāyāmapaccayā aneke pāpakā akusalā dhammā sambhavanti, te cassa nijjiṇṇā honti, sammāvāyāmapaccayā ca aneke kusalā dhammā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti.

Sammāsatissa bhikkhave micchāsati nijjiṇṇā hoti, ye ca micchāsati paccayā aneke pāpakā akusalā dhammā sambhavanti, te cassa nijjiṇṇā honti, sammāsatipaccayā ca aneke kusalā dhammā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti.

Sammāsamādhissa bhikkhave micchāsamādhī nijjiṇṇo hoti, ye ca micchāsamāधिpaccayā aneke pāpakā akusalā dhammā sambhavanti, te cassa nijjiṇṇā honti, sammāsamāधिpaccayā ca aneke kusalā dhammā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti.

Sammāñāṇissa bhikkhave micchāñāṇaṃ nijjiṇṇaṃ hoti, ye ca micchāñāṇapaccayā aneke pāpakā akusalā dhammā sambhavanti, te cassa nijjiṇṇā honti, sammāñāṇapaccayā ca aneke kusalā dhammā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti.

Samāvimuttissa bhikkhave micchāvimutti nijjiṇṇā hoti, ye ca micchāvimuttipaccayā aneke pāpakā akusalā dhammā sambhavanti, te cassa nijjiṇṇā honti, sammāvimuttipaccayā ca aneke kusalā dhammā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti”¹ vuttāni dasa nijjaravatthūni.

3. **Sabbaṃ bhikkhave abhiññeyyanti**-ādi Bhagavatā vuttaṃ idha āharitvā dassitanti veditabbaṃ. **Kiñca**-iti **ca**-kāro padapūraṇamatte nipāto. **Cakkhā**diṇi tiṃsa vissajjanāni chasu dvāresu ekekasmiṃ pañca pañca katvā dvārārammaṇapavattikkamena niddiṭṭhāni. Tattha duvidhaṃ cakkhu maṃsacakkhu paññācakkhu ca. Tesu Buddhacakkhu samantacakkhu ñāṇacakkhu dibbacakkhu dhammacakkhūti pañcavidhaṃ paññācakkhu. “Addasaṃ kho ahaṃ bhikkhave Buddhacakkhunā lokaṃ volokento”² idam **Buddhacakkhu** nāma. “Samantacakkhu vuccati sabbaññutaññāṇaṃ”³ idam **samantacakkhu** nāma. “Cakkhuṃ udapādi ñāṇaṃ udapādi”⁴ idam **ñāṇacakkhu** nāma. “Addasaṃ kho ahaṃ bhikkhave dibbena cakkhunā visuddhena”⁵ idam **dibbacakkhu** nāma. “Virajaṃ vītamalaṃ dhammacakkhuṃ udapādi”⁶ idam heṭṭhimamaggattayasāṅkhātāṃ ñāṇaṃ **dhammacakkhu** nāma.

Maṃsacakkhupi sasambhāracakkhu pasādacakkhūti duvidhaṃ hoti. Yvāyaṃ akkhikūpake patiṭṭhito heṭṭhā akkhikūpakaṭṭhikena upari bhamukaṭṭhikena ubhato akkhikūṭehi bahiddhā akkhipakhumehi paricchinno akkhikūpakamajjhā nikkhantena nhārusuttakena matthaluṅge ābaddho setakaṇhātikaṇhamaṇḍalavicitto maṃsapinḍo, idam **sasambhāracakkhu** nāma. Yo pana ettha sito ettha paṭibaddho catunnaṃ mahābhūtānaṃ upādāya pasādo, idam **pasādacakkhu** nāma. Idamidhādhippetāṃ. Tadevaṃ tassa sasambhāracakkhuno setamaṇḍalaparikkhittassa kaṇhamaṇḍalassa majjhe abhimukhe ṭhitānaṃ sarīrasaṇṭhānupattidese diṭṭhimaṇḍale⁷ sattasu picupaṭalesu āsittatelaṃ picupaṭalāni viya sattā akkhipaṭalāni⁸ byāpetvā pamāṇato muggavidalamattaṃ cakkhuviññāṇādīnaṃ yathārahaṃ

1. Am 3. 430; Dī 3. 259 piṭṭhesu.

3. Khu 8. 93, 178 piṭṭhesu.

5. Ma 1. 227 piṭṭhe.

7. Diṭṭhamaṇḍale (Syā, Ka)

2. Ma 1. 225; Ma 2. 293; Vi 3. 9 piṭṭhesu.

4. Saṃ 3. 369; Vi 3. 15 piṭṭhesu.

6. Ma 2. 346 piṭṭhādīsu.

8. Akkhipaṭalāni hadayaṅgatāni (Sī, Ka),
Abhi-Ṭṭha 1. 345 piṭṭhe pana passitabbaṃ.

vatthudvārabhāvaṃ sādhayamānaṃ tiṭṭhati. Taṃ cakkhatīti **cakkhu**, rūpaṃ assādeti vibhāveti cāti attho. Rūpayantīti **rūpā**, vaṇṇavikāraṃ āpajjamānā hadayaṅgatabhāvaṃ pakāsentīti attho. Cakkhuto pavattaṃ viññāṇaṃ, cakkhussa vā viññāṇaṃ **cakkhuvīññāṇaṃ**. Phusatīti phasso. Upasaggena padaṃ maṇḍetvā samphassoti vuttaṃ. Cakkhuto pavatto samphasso **cakkhusamphasso**. **Cakkhusamphassapaccayā**ti cakkhuvīññāṇasampayutta-phassapaccayā. **Vedayitanti** vindanaṃ, vedanāti attho. Tadeva sukhayatīti **sukhaṃ**, yassuppajjati, taṃ sukhitaṃ karotīti attho. Suṭṭhu vā khādati, khanati ca kāyacittābādanti sukhāṃ. Dukkhatīti **dukkhaṃ**, yassuppajjati, taṃ dukkhitaṃ karotīti attho. Na dukkhaṃ na sukhanti **adukkhamasukhaṃ**. **Ma**-kāro padasandhivasena vutto. So pana cakkhusamphasso attanā sampayuttāya vedanāya sahaajāta aññamaññanissaya vipāka āhāra sampayutta atthi avigatavasena aṭṭhadhā paccayo hoti, sampañcchanasampayuttāya anantarasamanantara-anantarūpanissaya natthi vigatavasena pañcadhā, santīraṇādisampayuttānaṃ upanissayavaseneva paccayo hoti.

Suṇātīti **sotaṃ**. Taṃ sasambhārasotabilassa anto tanutambalomācite aṅgulivedhikasaṇṭhāne padese sotaviññāṇādīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhayamānaṃ tiṭṭhati. Sappantīti **saddā**, udāhariyantīti attho. Ghāyatīti **ghānaṃ**. Taṃ sasambhāraghānabilassa anto ajapadasaṇṭhāne padese ghānaviññāṇādīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhayamānaṃ tiṭṭhati. Gandhayantīti **gandhā**, attano vatthuṃ sūcentīti attho. Jīvitamavhāyatīti **jivhā**, sāyanaṭṭhena¹ vā jivhā. Sā sasambhārajivhāya ataggamūlapassāni vajjetvā uparimatalamajjhe bhinna-uppaladalaggasaṇṭhāne padese jivhāviññāṇādīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhayamānā tiṭṭhati. Rasanti te sattāti **rasā**, assādentīti attho. Kucchitānaṃ sāsavadhammānaṃ āyoti **kāyo**. **Āyoti** uppattideso. So yāvatā imasmim kāye upādiṇṇappavatti nāma² atthi, tattha yebhuyyena kāyapasādo kāyaviññāṇādīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhayamāno tiṭṭhati. Phusīyantīti **phoṭṭhabbā**. Munātīti **mano**, vijānātīti attho. Attano lakkhaṇaṃ dhārentīti

1. Rasasāyanaṭṭhena (Ka)

2. Upādiṇṇakarūpaṃ nāma (Abhi-Ṭṭha 1. 348 piṭṭhe.)

dhammā. Manoti sahāvajjanam bhavaṅgam. **Dhammāti** dvādasapabhedā dhammārammaṇā dhammā. **Manoviññāṇanti** javanamanoviññāṇam. **Manosamphassoti** taṃsampayutto phasso. So sampayuttāya vedanāya vipākapaccayavajjehi sesehi sattahi paccayo hoti, anantarāya teheva, sesānam upanissayavaseneva paccayo hoti.

Rūpādini pañca vissajjanāni khandhavasena niddiṭṭhāni. Sītādīhi ruppati piḷiyatīti **rūpam**. Vedayatīti **vedanā**. Sañjānātīti **saññā**. Saṅkharontīti **saṅkhārā**. Vijānātīti **viññāṇam**. **Cakkhādini** dhammavicārapariyantāni dasa chakkavasena, saṭṭhi vissajjanāni piyarūpasātarūpavasena niddiṭṭhāni. Cakkuṣamphassajādikā vedanā taṃtaṃsampayuttāva. Rūpesu saññā **rūpasaññā**. Sañcetayatīti **sañcetanā**, abhisandahatīti attho. Tasatīti **taṇhā**, pipāsātīti attho. Vitakketīti **vitakko**, vitakkanam vā vitakko, ūhananti vuttam hoti. Ārammaṇe tena cittam vicaratīti **vicāro**, vicaraṇam vā vicāro, anusaṅcaraṇanti vuttam hoti.

4. **Pathavīdhātādini** cha vissajjanāni saṃkhittena nāmarūpavavatthānavasena niddiṭṭhāni. Patthaṭattā **pathavī**. Appeti¹, āpiyati, appāyatīti vā **āpo**. Tejayatīti **tejo**. Vāyatīti **vāyo**. Na kassati na nikassati, kasitum chinditum bhinditum vā na sakkāti **ākāso**. Nissattaṭṭhena **dhātu**.

Pathavīkasiṇādini dasa vissajjanāni kasiṇabhāvanāvasena niddiṭṭhāni. **Kasiṇanti** sakalapharaṇavasena² kasiṇamaṇḍalampi tasmim upaṭṭhitanimittampi tadārammaṇam jhānampi vuccati. Idha pana jhānam adhippetam. Ādimhi cattāri mahābhūtakasiṇārammaṇāni jhānāni, tato parāni cattāri vaṇṇakasiṇārammaṇāni. **Ākāsakasiṇanti** paricchedākāso, tadārammaṇaṅca jhānam, kasiṇugghāṭimākāso, tadārammaṇaṅca ākāsānañcāyatanam. **Viññāṇakasiṇanti** ākāsānañcāyatanaviññāṇam, tadārammaṇaṅca viññāṇañcāyatanam.

Kesādini dvattimsa vissajjanāni dvattimsākārakammaṭṭhānavasena niddiṭṭhāni. Tesu pana kesādīsu paṭikūlato upaṭṭhitesu kāyagatāsativasena

1. Apoti (Sī), āpoti (Syā)

2. Sakalam pharaṇavasena (Sī)

asubhakammaṭṭhānaṃ hoti, vaṇṇato upaṭṭhitesu kaṣiṇakammaṭṭhānaṃ¹ hoti, dhātuto upaṭṭhitesu catudhātuvavatthānakammaṭṭhānaṃ hoti, kesāti-ādīni ca paṭikūlato vaṇṇato vā upaṭṭhitānaṃ tadārammaṇāni jhānāni, dhātuto upaṭṭhitassa te ca koṭṭhāsā tadārammaṇā ca dhātubhāvanā veditabbā.

Kesā ubhosu passesu kaṇṇacūlikāhi purato nalāṭantena, pacchato ca galavāṭakena paricchinṇā sīsakaṭāhaveṭhanacamme vīhaggamattaṃ pavisitvā ṭhitā anekasatasahassasaṅkhā. **Lomā** ṭhapetvā kesādīnaṃ patiṭṭhitokāsaṃ hatthatalapādatalāni ca yebhuyyena sarīracamme navanavutiyā lomakūpasahassesu likkhāmattaṃ² pavisitvā ṭhitā. **Nakhā** aṅgulīnaṃ aggapiṭṭhesu ṭhitā vīsati. **Dantā** dvīsu haṇukaṭṭhikesu ṭhitā yebhuyyena dvattimsa. **Taco** sakalasarīraṃ pariyonandhitvā pākāṭakilomakassa upari chaviyā heṭṭhā ṭhitaṃ cammaṃ.

Maṃsaṃ sādhikāni tīṇi aṭṭhisatāni anulimpitvā ṭhitāni navamaṃsapesisatāni. **Nhārū** sakalasarīre aṭṭhīni ābandhitvā ṭhitāni nava nhārusatāni. **Aṭṭhī** sakalasarīre heṭṭhā aṭṭhīnaṃ upari ṭhitāni sādhikāni tīṇi aṭṭhisatāni. **Aṭṭhimiṇḍā** tesāṃ tesāṃ aṭṭhīnaṃ abbhantare ṭhitā miṇḍā. **Vakkam** galavāṭakā nikkhantena ekamūlena thokaṃ gantvā dvidhā bhinnena thūlanhārunā vinibaddhā hutvā hadayamaṃsaṃ parikkhipitvā ṭhitā dve maṃsapiṇḍikā.

Hadayaṃ sarīrabbhantare dvinnaṃ thanānaṃ majjhe ṭhitaṃ anto cittasannissayaṃ aḍḍhapasatamattalohitapuṇṇaṃ punnāgaṭṭhipatiṭṭhānamattāvāṭakaṃ hadayamaṃsaṃ. **Yakanam** dvinnaṃ thanānaṃ abbhantare dakkhiṇapassaṃ nissāya ṭhitaṃ yamakamaṃsapaṭalaṃ. **Kilomakam** hadayavakkāni paṭicchādetvā ṭhitaṃ paṭicchannakilomakasaṅkhātāñca sakalasarīre cammassa heṭṭhato maṃsaṃ pariyonandhitvā ṭhitaṃ appaṭicchannakilomakasaṅkhātāñcāti duvidhaṃ pariyonahanamaṃsaṃ. **Pihakam** hadayassa vāmapasse udarapaṭalassa matthakapassaṃ nissāya ṭhitaṃ udarajivhāmaṃsaṃ. **Papphāsam** sarīrabbhantare dvinnaṃ thanānaṃ antare hadayayakanānaṃ upari chādetvā olambantaṃ ṭhitaṃ dvattimsamaṃsakhaṇḍappabhedam papphāsamaṃsaṃ.

1. Vaṇṇakammaṭṭhānaṃ (Sī)

2. Likhāmattaṃ (Syā, Ka)

Antaṃ upari galavāṭake heṭṭhā karīsamagge vinibandhattā galavāṭakakarīsamaggapariyante sarīrabbhantare ṭhitā purisassa dvattimsahatthā itthiyā aṭṭhavīsatihatthā ekavīsatiyā ṭhānesu obhaggā antavaṭṭi. **Antagaṇaṃ** antabhoge ekato agalante ābandhitvā ekavīsatiyā antabhogānaṃ antarā ṭhitaṃ bandhanaṃ. **Udariyaṃ** dantamusalasañcuṇṇitaṃ jivhāhatthaparivattitaṃ kheḷalālāpalibuddhaṃ taṃkhaṇavigatavaṇṇagandharasādisampadaṃ tantavāyakhalisuvānavamathusadisāṃ nipatitvā pittasemhavātapaliveṭṭhitaṃ hutvā udaraggisantāpavegakuthitaṃ kimikulākulaṃ uparūpari pheṇabubbulakāni muñcantāṃ paramakasambukaduggandhajegucchabhāvaṃ āpajjitvā āmāsayaśāṅkhāte uparinābhi-antapaṭale ṭhitaṃ nānappakāraṃ asitapītakhāyitasāyitaṃ. **Karīsaṃ** pakkāsayaśāṅkhāte heṭṭhā nābhipiṭṭhikaṇṭamūlānaṃ antare ubbedhena aṭṭhaṅgulamatte antāvasāne ṭhitaṃ vaccāṃ. **Pittaṃ** hadaya māṃsapapphāsānaṃ antare yakanamaṃsaṃ nissāya ṭhitaṃ mahākosātākīkosakasādise pittakosake ṭhitaṃ baddhapittasāṅkhātāṇa, kesalomanakhadantānaṃ māṃsaviniṃmuttaṭṭhānañceva thaddhasukkhacammaṇa ṭhapetvā avasesaṃ sarīraṃ byāpetvā ṭhitaṃ abaddhapittasāṅkhātāṇcāti duvidhaṃ pittaṃ.

Semhaṃ udarapaṭale ṭhitaṃ ekapattapūrapamāṇaṃ¹ semhaṃ. **Pubbo** khāṇukaṇṭakapaharaṇaggiḷālādīhi abhigate vā sarīrappadesse abbhantaradhātukkhobhavasena vā uppannesu gaṇḍapīlakādīsu paripakkalohitapariṇāmo. **Lohitaṃ** yakanassa heṭṭhābhāgaṃ pūretvā hadayaṃvakkapapphāsānaṃ upari thokaṃ thokaṃ paggharantaṃ vakkahadayaṃyakanapapphāse temayaṃmānaṃ ṭhitaṃ ekapattapūramattaṃ sannicalohitasāṅkhātāṇa, kesalomanakhadantānaṃ māṃsaviniṃmuttaṭṭhānañceva thaddhasukkhacammaṇa ṭhapetvā dhamaniḷālānūsārena sabbaṃ upādiṇṇasarīraṃ pharitvā ṭhitaṃ sāṃsaraṇalohitasāṅkhātāṇcāti duvidhaṃ lohitaṃ. **Sedo** aggisantāpasūriyasantāpa-utuvikārādīhi santatte sarīre sabbakesalomaḷupavivarehi paggharaṇaka-āpodhātu. **Medo** thūlassa sakalasarīre cammamāṃsantare kisassa jaṅghamaṃsādīni nissāya ṭhito thinasineho. **Assu** somanassadomanassavisabhāgāhāra-utūhi samuṭṭhahitvā akkhikūpake pūretvā tiṭṭhantī vā paggharantī vā āpodhātu.

1. Ekapattapūrapamāṇaṃ (Sī, Syā)

Vasā aggisantāpasūriyasantāpa-utuvisabhāgehi usmājātesu yebhuyyena hatthatalahatthapiṭṭhipādatalapādapiṭṭhināsāpuṭanalāṭa-aṃsakūṭesu ṭhito vilīnasineho. **Kheḷo** tathārūpaṃ āhāraṃ passantassa vā sarantassa vā mukhe vā ṭhapentassa hadayaṃ vā ākilāyantassa kismiñcideva vā jiguccham uppādentassa bhiyyo uppajjitvā ubhohi kapolapassehi oruyha jivhāya tiṭṭhamānā pheṇamissā āpodhātu. **Singhāṇikā** visabhāgāhāra-utuvāsena sañjātadhātukkabhassā vā rodantassa vā antosīse matthaluṅgato galitvā tālumatthakavivarena otaritvā nāsāpuṭe pūretvā tiṭṭhantaṃ vā paggharantaṃ vā pūti asuci picchilaṃ. **Lasikā** aṭṭhisandhīnaṃ abbhañjanakiccaṃ sādhamānaṃ asītisatasandhīnaṃ abbhantare ṭhitaṃ picchilakuṇapaṃ. **Muttaṃ** āhāra-utuvāsena vatthipuṭabbhantare ṭhitā āpodhātu. **Matthaluṅgaṃ** sīsakaṭābbhantare cattāro sibbinimadge nissāya ṭhito catupiṇḍasamodhāno miñjarāsi.

Cakkhāyatanādīni dvādasā vissajjanāni dvādasāyatanavasena niddiṭṭhāni. Āyatanato, āyānaṃ tananato, āyatassa ca nayanato āyatanam. Cakkhurūpādīsu hi taṃtaṃdvārārammaṇā cittacetāsikā dhammā sena sena anubhavanādinā kiccena āyatanti utṭhahanti ghaṭanti¹, vāyamantīti vuttaṃ hoti. Te ca pana āyabhūte dhamme etāni tanonti, vitthārentīti vuttaṃ hoti. Idañca anamatagge saṃsāre pavattaṃ atīva āyataṃ saṃsāradukkhaṃ yāva na nivattati, tāva nayanti, pavattayantīti vuttaṃ hoti.

Apica nivāsaṭṭhānaṭṭhena ākaraṭṭhena samosaraṇaṭṭhānaṭṭhena sañjātidesaṭṭhena kāraṇaṭṭhena ca āyatanam. Tathā hi loke “isarāyatanam vāsudevāyatanan”ti-ādīsu nivāsaṭṭhānam “āyatanan”ti vuccati. “Suvaṇṇāyatanam rajatāyatanan”ti-ādīsu ākaro. Sāsane pana “manorame āyatane, sevanti naṃ vihaṅgamā”ti-ādīsu² samosaraṇaṭṭhānam. “Dakkhiṇāpatho gunnaṃ āyatanan”ti-ādīsu sañjātideso. “Tatra tatreva sakkhitabbataṃ pāpuṇāti sati sati-āyatane”ti-ādīsu³ kāraṇam. Cakkhu-ādīsu cāpi te te cittacetāsikā dhammā nivasanti tadāyattavuttitāyāti cakkhādayo nesaṃ

1. Ghaṭenti (Sī)

2. Am 2. 36 piṭṭhe.

3. Am 1. 256; Am 2. 14 piṭṭhesu.

nivāsaṭṭhānaṃ, cakkhādīsu ca te ākiṇṇā tannissayattā tadārammaṇattā cāti cakkhādayo ca nesaṃ ākaro, tattha tattha vatthudvārārammaṇavasena samosaraṇato cakkhādayo ca nesaṃ samosaraṇaṭṭhānaṃ, taṇnissayārammaṇabhāvena tattheva uppattito cakkhādayo ca nesaṃ sañjātideso, cakkhādīnaṃ abhāve abhāvato cakkhādayo ca nesaṃ kāraṇanti yathāvuttenatthena cakkhu ca taṃ āyatanañcāti **cakkhāyatanaṃ**. Evaṃ sesānipi.

Cakkhudhātādīni aṭṭhārasa vissajjanāni aṭṭhārasadhātuvasena niddiṭṭhāni. Cakkhādīsu ekeko dhammo yathāsambhavaṃ vidahati, dhīyate, vidhānaṃ, vidhīyate etāya, ettha vā dhīyatīti **dhātu**. Lokiyā hi dhātuyo kāraṇabhāvena vavatthitā hutvā suvaṇṇarajatādiddhātuyo viya suvaṇṇarajatādīm, anekappakāraṃ saṃsāradukkhaṃ vidahanti. Bhārahārehi ca bhāro viya sattehi dhīyante, dhārīyantīti attho. Dukkha vidhānamattameva cetā avasavattanato. Etāhi ca kāraṇabhūtāhi¹ saṃsāradukkhaṃ sattehi anuvīdhīyati. Tathā vihitañcetaṃ etāsveva dhīyati, ṭhapīyatīti attho. Apica yathā tittihīyānaṃ atthā nāma sabhāvato natthi, na evametā. Etā pana attano sabhāvaṃ dhārentīti dhātuyo. Yathā ca loke vicittā haritālamanosilādayo selāvayavā dhātuyoti vuccanti, evametāpi dhātuyo viyāti dhātuyo. Vicittā hetā nāṇaneyyāvayavāti. Yathā vā sarīrasaṅkhātassa samudāyassa avayavabhūtesu rasasoṇitādīsu aññaṃaññaṃvisabhāgalakkhaṇaparicchinnesu dhātusamañña, evamevetesupi pañcakkhandhasaṅkhātassa attabhāvassa avayavesu dhātusamañña veditabbā.

Aññaṃaññaṃvisabhāgalakkhaṇaparicchinnaṃ hete cakkhādayoti. Apica **dhātūti** nijjīvamattassetāṃ adhivacanaṃ. Tathā hi Bhagavā “chadhāturo ayaṃ bhikkhu puriso”ti-ādīsu² jīvasaññaṃsamūhananattānaṃ dhātudesanaṃ akāsīti. Yathāvuttenatthena cakkhu ca taṃ dhātu cāti **cakkhudhātu**. Evaṃ sesāpi.

Manodhātūti ca tisso manodhātuyo. **Dhammadhātūti**

vedanāsaññaṃsaṅkhārakkhandhā soḷasa sukhumarūpāni nibbānañca.

Manoviññāṇadhātūti chasattati manoviññāṇadhātuyo.

1. Kāraṇabhūtāhi (Sī, Syā, Ka), Abhi-Ṭṭha 2. 72; Visuddhi 2. 116 piṭṭhe pana passitabbaṃ.

2. Ma 3. 282 piṭṭhe.

Cakkhundriyāđini bāvīsati vissajjanāni bāvīsati indriyavasena niddiṭṭhāni. Cakkhumeva dassanalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti **cakkhundriyaṃ**. Sotameva savanalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti **sotindriyaṃ**. Ghānameva ghāyanalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti **ghānindriyaṃ**. Jivhā eva sāyanalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti **jivhindriyaṃ**. Kāyo eva phusanalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti **kāyindriyaṃ**. Manate iti mano, vijānātīti attho. Atṭhakathācariyā panāhu—nāliyā minamāno viya mahātulāya dhārayamāno viya ca ārammaṇaṃ manati jānātīti mano, tadeva mananalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti **manindriyaṃ**. Jīvanti tena taṃsahajātā dhammāti jīvitam, tadeva anupālanalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti **jīvitindriyaṃ**. Taṃ rūpajīvitindriyaṃ arūpajīvitindriyanti duvidhaṃ. Sabbakammajarūpasahajaṃ saharūpānupālanam rūpajīvitindriyaṃ, sabbacittasahajaṃ sahaja-arūpānupālanam arūpajīvitindriyaṃ. Thīyati saṅghātam gacchati etissā gabbhoti itthī, itthilingādīsu indaṭṭhaṃ kāretīti indriyaṃ, niyamato itthiyā eva indriyaṃ **itthindriyaṃ**. Puṃvuccati nirayo, puṃsaṅkhāte niraye risīyati himsīyatīti puriso, purisalingādīsu indaṭṭhaṃ kāretīti indriyaṃ, niyamato purisasseva indriyaṃ **purisindriyaṃ**. Dvīsūpetesu ekekaṃ sabhāvakassa ekekassa kammajarūpasahajaṃ hoti.

Kusalavipākakāyaviññāṇasampayuttaṃ sukhaṃ, kāyikasātalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti indriyaṃ, sukhaveva indriyaṃ **sukhindriyaṃ**. Akusalavipākakāyaviññāṇasampayuttaṃ dukkhaṃ, kāyika-asātalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti indriyaṃ, dukkhameva indriyaṃ **dukkhindriyaṃ**. Pītisomanassayogato sobhanaṃ mano assāti sumano, sumanassa bhāvo somanassaṃ, cetasikasātalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti indriyaṃ, somanassameva indriyaṃ **somanassindriyaṃ**. Domanassayogato dutṭhu mano assāti, hīnavedanattā vā kucchitaṃ mano assāti dummano, dummanassa bhāvo domanassaṃ, cetasika-asātalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti indriyaṃ, domanassameva indriyaṃ **domanassindriyaṃ**. Sukhadukkhākārapavattim upekkhati majjhataṅkārasaṇṭhatattā tenākārena pavattatīti upekkhā, majjhatalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti indriyaṃ, upekkhā eva indriyaṃ **upekkhindriyaṃ**.

Saddahanti etāya, sayam vā saddahati, saddahanamattameva vā esāti saddhā, assaddhiyassa abhibhavanato adhipati-atthena indriyam, adhimokkhalakkhaṇe vā indaṭṭham kāretīti indriyam, saddhāyeva indriyam **saddhindriyam**. Vīrabhāvo vīriyam, vīraṇam vā kammaṃ, vidhinā vā nayena īrayitabbaṃ pavattayitabbanti vīriyam, kosajjassa abhibhavanato adhipati-atthena indriyam, paggaḥaṇalakkhaṇe vā indaṭṭham kāretīti indriyam, vīriyameva indriyam **vīriyandriyam**. Saranti tāya, sayam vā sarati, saraṇamattameva vā esāti sati, muṭṭhasaccassa abhibhavanato adhipati-atthena indriyam, upaṭṭhānalakkhaṇe vā indaṭṭham kāretīti indriyam, sati eva indriyam **satindriyam**. Ārammaṇe cittaṃ sammā ādhiyati ṭhapetīti samādhī, vikkhepassa abhibhavanato adhipati-atthena indriyam, avikkhepalakkhaṇe vā indaṭṭham kāretīti indriyam, samādhī eva indriyam **samādhindriyam**. “Idaṃ dukkhaṇ”ti-ādinā nayena ariyasaccāni pajānātīti paññā. Atṭhakathāyaṃ¹ pana “aniccaṃ dukkhamanattāti paññāpanavasena paññā”ti vuttaṃ. Avijjāya abhibhavanato adhipati-atthena indriyam, dassanalakkhaṇe vā indaṭṭham kāretīti indriyam, paññā eva indriyam **paññindriyam**.

Anamatagge saṃsāraṇṭṭe anaññātaṃ amataṃ padaṃ, catusaccadhamameva vā jānissāmīti paṭipannassa uppajjanato indriyaṭṭhasambhavato ca **anaññātaññassāmītindriyam**. Sotāpattimaggañāṇassetam nāmaṃ. Paṭhamamaggena ñātaṃ mariyādaṃ anatikkamitvā tesamīyeva tena maggena ñātānaṃ catusaccadhammānameva jānanato indriyaṭṭhasambhavato ca ājānanakaṃ indriyam **aññindriyam**. Sotāpattiphalādīsu chasu ṭhānesu ñāṇassetam nāmaṃ. Aññātāvino catusaccesu niṭṭhitañāṇakiccassa khīṇāsavassa uppajjanato indriyaṭṭhasambhavato ca **aññātāvindriyam**, aññātāvīnaṃ vā catūsu saccesu niṭṭhitakiccānaṃ cattāri saccāni paṭivijjhītvā ṭhitānaṃ dhammānaṃ abbhantare indaṭṭhasādhanaṇa aññātāvindriyam. Arahattaphalañāṇassetam nāmaṃ. Sabbānipetāni yathāyogaṃ indaliṅgaṭṭhena indadesitaṭṭhena indadiṭṭhaṭṭhena indasitṭhaṭṭhena indajuṭṭhaṭṭhena ca indriyāni. Bhagavā hi Sammāsambuddho paramissariyabhāvato indo, kusalākusalaṇca kammaṃ kammesu kassaci issariyābhāvato. Tenevettha kammajaniṭṭhāni indriyāni kusalākusalakammaṃ

1. Abhi-Ṭṭha 1. 191 piṭṭhe.

ullīṅgenti, tena ca siṭṭhānīti indaliṅgaṭṭhena indasiṭṭhaṭṭhena ca indriyāni. Sabbāneva panetāni Bhagavatā munindena yathābhūtaṃ pakāsitāni abhisambuddhāni cāti indadesitaṭṭhena indadiṭṭhaṭṭhena ca indriyāni. Teneva ca Bhagavatā munindena kānici gocarāsevanāya, kānici bhāvanāsevanāya sevitaṇīti indajuṭṭhaṭṭhenapi indriyāni. Api ca ādhipaccasaṅkhātena issariyaṭṭhenapi etāni indriyāni. Cakkhuviññāṇādipavattiyam hi cakkhādīnam siddhamādhipaccam tasmim tikkhe tikkhattā mande ca mandattāti.

5. **Kāmadhātu**-ādīni dvādasa vissajjanāni bhavappabhedavasena niddiṭṭhāni. Kāmarāgasāṅkhātena kāmena yuttā dhātu **kāmadhātu**, kāmasāṅkhātā vā dhātu kāmadhātu. Kāmaṃ pahāya rūpena yuttā dhātu **rūpadhātu**, rūpasāṅkhātā vā dhātu rūpadhātu. Kāmañca rūpañca pahāya arūpena yuttā dhātu **arūpadhātu**, arūpasāṅkhātā vā dhātu arūpadhātu. Tā eva dhātuyo puna bhavapariyāyena vuttā. Bhavati hi bhavoti vuccati. Saññāya yutto bhavo **saññābhavo**, saññāsahagato vā bhavo saññābhavo, saññā vā ettha bhavati atthīti saññābhavo. So kāmabhavo ca asaṇṇābhavamutto rūpabhavo ca nevasaññānāsaṇṇābhavamutto arūpabhavo ca hoti. Na saññābhavo **asaññābhavo**, so rūpabhavekadeso. Oḷārikattābhāvato nevasaññā, sukhumattena sambhavato nāsaññāti nevasaññānāsaññā, tāya yutto bhavo **nevasaññānāsaññābhavo**, atha vā oḷārikāya saññāya abhāvā, sukhumāya ca bhāvā nevasaññānāsaññā asmiṃ bhaveti nevasaññānāsaññābhavo, so arūpabhavekadeso. Ekena rūpakkhandhena vokiṇṇo bhavo ekena vokāro assa bhavassāti **ekavokārabhavo**, so asaṇṇābhavova. Catūhi arūpakkhandhehi vokiṇṇo bhavo catūhi vokāro assa bhavassāti **catuvokārabhavo**, so arūpabhavo eva. Pañcahi khandhehi vokiṇṇo bhavo pañcahi vokāro assa bhavassāti **pañcavokārabhavo**, so kāmabhavo ca rūpabhavekadeso ca hoti.

6. **Paṭhamajjhānā**dīni dvādasa vissajjanāni jhānasamāpattivāsena niddiṭṭhāni. **Jhānanti** idha brahmavihāramattaṃ adhippetam. Vitakkavicārapīṭisukhacittekaggatāsampayuttaṃ **paṭhamam jhānam**. Pīṭisukhacittekaggatāsampayuttaṃ **dutiyam jhānam**.

Sukhacittেকaggaṭṭāsampayuttaṃ **tatiyaṃ jhānaṃ**.

Upekkhācittেকaggaṭṭāsampayuttaṃ **catutthaṃ jhānaṃ**. Medati mejjatīti mettā, siniyhatīti attho. Mitte vā bhavā, mittassa vā esā pavattīti mettā, paccanīkadhammehi muttattā ārammaṇe cādhimuttattā vimutti, cetaso vimutti cetovimutti, mettā eva cetovimutti **mettācetovimutti**. Karuṇā vuttatthā eva. Modanti tāya taṃsamaṅgino, sayā vā modati, modanamattameva vā tanti **muditā**. “Averā hontū”ti-ādibyāpārappahānena majjhataḥbhāvūpagamanena ca upekkhatīti **upekkhā**. Mettādayo tayo brahmavihārā paṭhamādīhi tihi jhānehi yuttā, upekkhābrahmavihāro catutthajjhānena yutto.

Pharaṇavasena natthi etassa antoti ananto, ākāso ananto ākāśānanto, kasiṇugghāṭimākāso. Ākāśānantoyeva ākāśānañcaṃ, taṃ ākāśānañcaṃ adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanamassa sasampayuttadhammassa jhānassa “devānaṃ devāyatanamivā”ti ākāśānañcāyatanam, ākāśānañcāyatanameva samāpatti **ākāśānañcāyatanasamāpatti**. Pharaṇavasena ca natthi etassa antoti anantaṃ, taṃ ākāśārammaṇaṃ viññāṇaṃ. Anantameva ānañcaṃ, viññāṇaṃ ānañcaṃ “viññāṇānañcaṃ”ti avatvā “viññāṇānañcaṃ”ti vuttaṃ. Ayaṃ hettha ruḥhisaddo. Taṃ viññāṇānañcaṃ adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanamassa sasampayuttadhammassa jhānassa “devānaṃ devāyatanamivā”ti **viññāṇānañcāyatanam**. Natthi etassa kiñcananti akiñcanaṃ, antamaso bhaṅgamattampi assa avasiṭṭhaṃ natthīti vuttaṃ hoti. Akiñcanassa bhāvo ākiñcaññaṃ.

Ākāśānañcāyatanaviññāṇābhāvassetam adhivacanaṃ. Taṃ ākiñcaññaṃ adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanamassa sasampayuttadhammassa jhānassa “devānaṃ devāyatanamivā”ti **ākiñcaññāyatanam**. Oḷārikāya saññāya abhāvato, sukhumāya ca bhāvato nevassa sasampayuttadhammassa jhānassa saññā nāsaññāti nevasaññānāsaññaṃ, nevasaññānāsaññaṃ ca taṃ manāyatana-dhammāyatanapariyāpannattā āyatanañcāti **nevasaññānāsaññāyatanam**. Atha vā yāyamettha saññā sā paṭusaññākieccam kātuṃ asamatthatāya nevasaññā, saṅkhārāvasesasukhumabhāvena vijjamaṇattā nāsaññāti nevasaññānāsaññā, nevasaññānāsaññā ca sā sesadhammānaṃ adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanañcāti nevasaññānāsaññāyatanam. Ākiñcaññāyatanārammaṇāya samāpattiyā etaṃ adhivacanaṃ. Na kevalam ettha

saññāva edisī, atha kho vedanāpi nevavedanā nāvedanā. Cittampi nevacittam nācittam. Phassopi nevaphasso nāphasso. Esa nayo sesasampayuttadhammesu. Saññāsīsena panāyam desanā katāti.

Avijjādīni dvādasa vissajjanāni paṭiccasamuppādaṅgavasena niddiṭṭhāni. Pūretum ayuttaṭṭhena kāyaduccaritādi avindiyam nāma, aladdhabbanti attho. Tam avindiyam vindatīti **avijjā**. Tabbiparītato kāyasucaritādi vindiyaṃ nāma, tam vindiyaṃ na vindatīti avijjā, khandhānaṃ rāsaṭṭham, āyatanānaṃ āyatanatṭham, dhātūnaṃ suññaṭṭham, indriyānaṃ adhipatiyaṭṭham, saccānaṃ tathaṭṭham aviditaṃ karotīti avijjā, dukkhādīnaṃ pīlanādivasena vuttaṃ catubbidham catubbidham attham aviditaṃ karotītipi avijjā, antavirahite saṃsāre sabbayonigatibhavaviññāṇaṭṭhitisattāvāsesu satte javāpetīti avijjā, paramatthato vijjamānesu itthipurisādīsū javati, vijjamānesupi khandhādīsū na javatīti avijjā, api ca cakkhuviññāṇādīnaṃ vatthārammaṇānaṃ paṭiccasamuppādapāṭiccasamuppannānaṃca dhammānaṃ chādanatopi avijjā. Saṅkhatamabhisaṅkharontīti **saṅkhārā**. Vijānātīti **viññāṇam**. Namatīti **nāmaṃ**, nāmayatīti vā nāmaṃ, ruppatīti **rūpaṃ**. Āye tanoti, āyataṇca nayatīti **āyatanam**. Phusatīti **phasso**. Vedayatīti **vedanā**. Paritassatīti **taṇhā**. Upādiyati bhusaṃ gaṇhātīti **upādānam**. Bhavati, bhāvayatīti vā **bhavo**. Jananam **jāti**. Jīraṇam **jarā**. Maranti etenāti **maraṇam**.

7. **Dukkhā**dīni aṭṭhasatāni aṭṭha ca vissajjanāni catusaccayojanāvasena niddiṭṭhāni. “Dukkham abhiññeyyan”ti-ādīsū hi channaṃ catukkānaṃ vasena catuvīsati vissajjanāni “cakkhu jarāmarāṇaṃ”ti peyyāle “cakkhu abhiññeyyaṃ sotaṃ abhiññeyyan”ti-ādīna “jāti abhiññeyyā”ti pariyosānena pañcanavutādhikena vissajjanasatena yojetvā vuttāni. Pañcanavutādhikaṃ catukkasatam hoti, tesaṃ catukkānaṃ vasena asīti-adhikāni sattā vissajjanasatāni. “Jarāmarāṇaṃ abhiññeyyan”ti-ādike catukke “cattāri vissajjanānī”ti evaṃ sabbāni aṭṭha ca satāni aṭṭha ca vissajjanāni honti. Ettha ca tassa tassa dhammassa padhānabhūto paccayo samudayoti veditabbo, sabbasaṅkhārehi suññaṃ nibbānaṃ nirodhoti veditabbaṃ. Anaññātāññassāmītindriyādīnaṃ tiṇṇampi hi lokuttarindriyānaṃ ettha abhāvaṃ sandhāya anaññātāññassāmītindriyanirodhoti-ādi

yujjati. Nirodhagāminipaṭipadāti ca sabbattha ariyamaggo eva. Evaṃ hi vuccamāne phalepi maggavohārasambhavato aññindriya-aññātāvindriyānampi yujjati. Puna dukkhādīnaṃ pariññatṭhādivasena atṭhasatāni atṭha ca vissajjanāni niddiṭṭhāni, puna dukkhādīnaṃ pariññāpaṭivedhaṭṭhādivasena atṭhasatāni atṭha ca vissajjanāni niddiṭṭhāni. Pariññā ca sā paṭivijjhitabbaṭṭhena paṭivedho cāti pariññāpaṭivedho, pariññāpaṭivedhova attho **pariññāpaṭivedhaṭṭho**.

8. Puna tāneva dukkhādīni jarāmaṇapariyantāni dvi-adhikāni dve padasatāni samudayādīhi sattahi sattahi padehi yojetvā dvi-adhikānaṃ dvīnaṃ atṭhakasatānaṃ vasena sahassaṇca cha ca satāni soḷasa ca vissajjanāni niddiṭṭhāni. Tattha padhānabhūto paccayo samudayo, tassa nirodho **samudayanirodho**. Chando eva rāgo chandarāgo, dukkhe sukhasaññāya dukkhassa chandarāgo, tassa nirodho **chandarāganirodho**. Dukkhaṃ paṭicca uppajjamānaṃ sukhaṃ somanassaṃ **dukkhassa assādo**. Dukkhassa aniccatā dukkhassa vipariṇāmadhammatā **dukkhassa ādīnavo**. Dukkhe chandarāgavinayo chandarāgappahānaṃ **dukkhassa nissaraṇaṃ**. “Yaṃ kho pana kiñci bhūtaṃ saṅkhataṃ paṭiccasamuppannaṃ nirodho tassa nissaraṇaṃ”¹ti vacanato nibbānameva dukkhassa nissaraṇaṃ. “Dukkhanirodho samudayanirodho chandarāganirodho dukkhassa nissaraṇaṃ”ti nānāsaṅkhatapaṭipakkhavasena nānāpariyāyavacanehi catūsu ṭhānesu nibbānameva vuttanti veditabbaṃ. Keci pana “āhārasamudayā dukkhasamudayo āhāranirodhā dukkhanirodho sarasavasena samudayanirodho, atha vā udayabbayadassanena samudayanirodho saha vipassanāya maggo chandarāganirodho”ti vadanti. Evaṇca vuccamāne lokuttarindriyānaṃ avipassanūpagattā na sabbasādhāraṇaṃ hotīti paṭhamāṃ vuttanayova gahetabbo. Lokuttarindriyesu hi chandarāgābhāvatoyeva chandarāganirodhoti yujjati. Sarīre chandarāgeneva sarīrekadesesu kesādīsupi chandarāgo katova hoti, jarāmaṇavantesu chandarāgeneva jarāmaṇesupi chandarāgo katova hoti. Evaṃ assādādīnavāpi yojetabbā. Puna dukkhādīni jarāmaṇapariyantāni dvi-adhikāni dve padasatāni samudayādīhi chahi

1. Khu 9. 26 piṭṭhe.

chahi padehi yojetvā dvi-adhikānaṃ dvinnaṃ sattakasatānaṃ vasena
nayasahassaṇca cattāri ca satāni cuddasa ca vissajjanāni niddiṭṭhāni.

9. Idāni rūpādīni jarāmaṇapariyantāni ekādhikāni dve padasatāni
sattahi anupassanāhi yojetvā niddisituṃ paṭhamāṃ tāva
aniccānupassanādayo satta anupassanā niddiṭṭhā. Tāni sabbāni sattahi
suddhika-anupassanāvissanāvissajjanehi saddhiṃ sahassaṇca cattāri ca
satāni cuddasa ca vissajjanāni honti. Aniccanti anupassanā **aniccānupassanā**.
Sā niccasaññāpaṭipakkhā. Dukkanti anupassanā **dukkhānupassanā**. Sā
sukhasaññāpaṭipakkhā. Anattāti anupassanā **anattānupassanā**. Sā
attasaññāpaṭipakkhā. Tissannaṃ anupassanānaṃ paripūrattā nibbindatīti
nibbidā, nibbidā ca sā anupassanā cāti **nibbidānupassanā**. Sā
nandipaṭipakkhā. Catassannaṃ anupassanānaṃ paripūrattā virajjatīti virāgo,
virāgo ca so anupassanā cāti **virāgānupassanā**. Sā rāgapaṭipakkhā.
Pañcannaṃ anupassanānaṃ paripūrattā rāgaṃ nirodhetīti nirodho, nirodho
ca so anupassanā cāti **nirodhānupassanā**. Sā samudayaapaṭipakkhā. Channaṃ
anupassanānaṃ paripūrattā paṭinissajjatīti paṭinissaggo, paṭinissaggo ca so
anupassanā cāti **paṭinissaggānupassanā**. Sā ādānapaṭipakkhā.
Lokuttarindriyānaṃ asatipi vipassanūpagatte “sabbe saṅkhārā aniccā, sabbe
saṅkhārā dukkhā, sabbe dhammā anattā”¹ti vacanato tesampi
aniccadukkhānattattā tattha niccasukhattasaññānaṃ nandiyā rāgassa ca
abhāvo nirodhavantānīti anupassanato
pariccāgapaṭinissaggapakhandanapaṭinissaggasambhavato ca tehipi satta
anupassanā yojitāti veditabbā. Jarāmaṇavantesu aniccādito diṭṭhesu
jarāmaṇampi aniccādito diṭṭhaṃ nāma hoti, jarāmaṇavantesu
nibbindanto virajjanto jarāmaṇe nibbinno ca viratto ca hoti,
jarāmaṇavantesu nirodhato diṭṭhesu jarāmaṇampi nirodhato diṭṭhaṃ
nāma hoti, jarāmaṇavantesu² paṭinissajjanto jarāmaṇaṃ
paṭinissajjantova hotīti jarāmaṇehi satta anupassanā yojitāti veditabbā.

10. Idāni ādīnavañāṇassa vatthubhūtānaṃ uppādādīnaṃ pañcannaṃ
ārammaṇānaṃ vasena uppādādīni tesāṃ vevacanāni pañcadasa vissajjanāni
niddiṭṭhāni,

1. Khu 1. 53; Khu 9. 36 piṭṭhesu.

2. Jarāmaṇavante (Sī)

santipadañāṇassa tappaṭipakkhārammaṇavasena anuppādādīni pañcadassa vissajjanāni niddiṭṭhāni, puna tāneva uppādānuppādādīni padāni yugalaḥkavasena yojetvā tiṃsa vissajjanāni niddiṭṭhāni. Evaṃ imasmiṃ nayeva saṭṭhi vissajjanāni honti. Tattha **uppādoti** purimakammapaccayā idha uppatti. **Pavattanti** tathā-uppannessa pavatti. **Nimittanti** sabbampi saṅkhāranimittam. Yogāvacarassa hi saṅkhārā sasaṇṭhānā viya upaṭṭhahanti, tasmā nimittanti vuccanti. **Āyūhanāti** āyatim paṭisandhihetubhūtam kammam. Tam hi abhisankharaṇaṭṭhena āyūhanāti vuccati. **Paṭisandhīti** āyatim uppatti. Sā hi bhavantarapaṭisandhānato paṭisandhīti vuccati. **Gatīti** yāya gatiyā sā¹ paṭisandhi hoti. Sā hi gantabbato gatīti vuccati. **Nibbattīti** khandhānam nibbattanam. **Upapattīti** “samāpannessa vā upapannassa vā”²ti² evaṃ vuttā vipākapavatti. **Jātīti** jananam. Tattha tattha nibbattamānānam sattānam ye ye khandhā pātubhavanti, tesam tesam paṭhamam pātubhāvo. **Jarāti** jīraṇam. Sā duvidhā ṭhitaññathattalakkhaṇasaṅkhātā saṅkhatalakkhaṇaṇca khaṇḍiccādisammato santatiyaṃ ekabhavapariyāpannakhandhānam purāṇabhāvo ca. Sā idha adhippetā. **Byādhīti** dhātukkhobhapaccayasamuṭṭhito pittasemhavātasannipāta-utuvipariṇāma visamaparihāra-upakkamakammavipākavasena aṭṭhavidho ābādho. Vividham dukkham ādahati vidahatīti byādhi, byādhayati tāpeti, kampayatīti vā byādhi. **Marāṇanti** maranti etenāti maraṇam. Tam duvidham vayalakkhaṇasaṅkhātā saṅkhatalakkhaṇaṇca ekabhavapariyāpannajīvitindriyappabandhavicchedo ca. Tam idha adhippetam. **Sokoti** socanam. Ñātibhogarogasiladiṭṭhibyasanehi phuṭṭhassa cittasantāpo. **Paridevoti** paridevanam. Ñātibyasanaḍḍhiyeva phuṭṭhassa vacīpalāpo. **Upāyāsoti** bhuso āyāso. Ñātibyasanaḍḍhiyeva phuṭṭhassa adhimattacetodukkhappabhāvito dosoyeva. Ettha ca uppādādayo pañceva ādīnavañāṇassa vatthuvasena vuttā, sesā tesam vevacanavasena. “Nibbattī”ti hi uppādassa, “jātī”ti paṭisandhiyā vevacanam, “gati upapattī”ti idam dvayam pavattassa, jarādayo nimittassāti. Anuppādādivacanehi pana nibbānameva vuttam.

Puna tāneva uppādānuppādādīni saṭṭhi padāni dukkhasukhapadehi yojetvā saṭṭhi vissajjanāni, bhayakhemapadehi yojetvā saṭṭhi vissajjanāni,

1. Yā (Sī)

2. Khu 9. 81 piṭṭhe.

sāmisānirāmisapadehi yojetvā saṭṭhi vissajjanāni, saṅkhāranibbānapadehi yojetvā saṭṭhi vissajjanāni niddiṭṭhāni. Tattha **dukkhanti** aniccattā dukkhaṃ. Dukkhaṭṭipakkhato **sukhaṃ**. Yaṃ dukkhaṃ, taṃ **bhayaṃ**. Bhayaṭṭipakkhato **kheṃ**. Yaṃ bhayaṃ, taṃ vaṭṭāmisalokāmisehi avippamuttattā **sāmisāṃ**. Sāmisapaṭṭipakkhato **nirāmisāṃ**. Yaṃ sāmisāṃ, taṃ saṅkhāramattameva. Saṅkhārapaṭṭipakkhato santattā **nibbānaṃ**. Saṅkhārā hi ādittā, nibbānaṃ santanti. Dukkhaḥkārena bhayaḥkārena sāmisāḥkārena saṅkhārāḥkārenāti evaṃ tena tena ākārena pavattiṃ sandhāya tathā tathā vuttanti veditabbanti.

11. **Pariggahaṭṭhā**dīni ekatimsa vissajjanāni ariyamaggakkhaṇavasena niddiṭṭhāni. Ariyamaggasampayuttā hi dhammā ādito pabhuti uppādanatthaṃ pariggayhante iti pariggahā, tesāṃ sabhāvo **pariggahaṭṭho**. Tesāṃyeva aññamaññaparivārabhāvena **parivāraṭṭho**. Bhāvanāpāripūrivāsena **paripūraṭṭho**¹. Tesāṃyeva samādhivasena ekārammaṇapariggahamaṭṭhitvā **ekaggaṭṭho**. Nānārammaṇavikkhepābhāvamamaṭṭhitvā **avikkhepaṭṭho**. Vīriyavasena **paggahaṭṭho**. Samādhivasena udakena nhāṇiyacuṇṇānaṃ viya avippakiṇṇatā **avisāraṭṭho**. Samādhiyogena alulitattā **anāvilatṭho**. Avikampitattā **aniñjanaṭṭho**. **Ekattupaṭṭhānavasena**ti samādhiyogena ca ekārammaṇe bhusaṃ patiṭṭhānavasena ca. **Ṭhitatṭho**ti ārammaṇe niccalabhāvena patiṭṭhitatṭho. Tassa nibbānārammaṇassa ālambanabhāvena **ārammaṇatṭho**. Tattheva nikāmacārabhāvena **gocaraṭṭho**. Nissaraṇapahānabhāvena nibbānassa **pahānatṭho**. Kilesapariccāgavasena ariyamaggassa **pariccāgaṭṭho**. Dubhato vuṭṭhānavasena **vuṭṭhānatṭho**. Nimittapavattehi nivattanavasena **nivattanatṭho**. Nibbutattā **santatṭho**. Atappakattā uttamattā ca **paṇītatṭho**. Kilesehi vimuttattā, ārammaṇe ca adhimuttattā **vimuttatṭho**. Āsavānaṃ avisayabhāvena parisuddhattā **anāsavaṭṭho**. Kilesakantārasaṃsārakantārātikkamanena **taraṇatṭho**. Saṅkhāranimittābhāvena **animittatṭho**. Taṇhapaṇidhi-abhāvena **appaṇihitatṭho**. Attasārābhāvena **suññitatṭho**. Vimuttirasena ekarasatāya, samathavipassanānaṃ ekarasatāya vā **ekarasatṭho**. Samathavipassanānaṃ aññamaññaṃ **anativattanatṭho**. Tesāṃyeva **yuganaddhatṭho**. Ariyamaggassa saṅkhārato

1. Paripūriṭṭho (Sī)

niggamanena **niyyānaṭṭho**. Nibbānasampāpanena **hetuṭṭho**¹.
Nibbānapaccakkhakaranena **dassanaṭṭho**. Adhipatibhāvena
ādhipateyyaṭṭhoti.

12. **Samathā**dīni cattāri vissajjanāni samathavipassanāvasena
niddiṭṭhāni. Aniccādivasena anu anu passanato **anupassanaṭṭho**.
Yuganaddhassa samathavipassanādvayassa ekarasabhāvena **anativattanaṭṭho**.
Sikkhādīni nava vissajjanāni ariyamaggassa ādimajjhapariyosānavasena
niddiṭṭhāni. Sikkhitabbattā **sikkhā**. Tassā samādātabbato **samādānaṭṭho**. Sīle
patiṭṭhāya kammaṭṭhānavasena gahitassa ārammaṇassa
bhāvanāpavattiṭṭhānattā (gocaraṭṭhānattā ca)² **gocaraṭṭho**. Samathakāle
vipassanākāle vā kosajjavasena līnassa cittassa
dhammavicayavīriyapītisambojjhaṅgabhāvanāvasena ussāhanaṭṭho
paggahaṭṭho. Uddhaccavasena uddhatassa cittassa passaddhisamādhi-
upekkhāsambojjhaṅgabhāvanāvasena sannisīdāpanaṭṭho **niggahaṭṭho**. **Ubho**
visuddhānanti ubhato visuddhānaṃ, līnuddhatapakkhato nivāretvā
visuddhānaṃ cittānanti attho. Majjhimabhāve ṭhitānaṃ santativasena
pavattamānānaṃ cittānaṃ vasena bahuvacanaṃ katanti veditabbaṃ.
Ussāhanasannisīdāpanesu sabyāpārābhāvo **ajjupekkhanaṭṭho**.
Samappavattassa cittassa vasena bhāvanā **visesādhigamaṭṭho**.
Ariyamaggapātubhāvavasena **uttaripaṭivedhaṭṭho**.
Ariyamaggasiddhacatusaccapaṭivedhavasena **saccābhisamayāṭṭho**.
Phalasamāpattivasena nirodhe **paṭiṭṭhāpakāṭṭho**. Sā hi taṃsamaṅgipuggalaṃ
nirodhasaṅkhāte nibbāne paṭiṭṭhāpeti.

Saddhindriyādīni pañca vissajjanāni indriyaṭṭhavasena vuttāni.
Adhimokkhaṭṭhoti adhimuccanaṭṭho. **Upaṭṭhānaṭṭhoti** ārammaṇaṃ upecca
patiṭṭhānaṭṭho. **Dassanaṭṭhoti** sabhāvapekkhanaṭṭho. **Saddhābalā**dīni pañca
vissajjanāni balaṭṭhavasena niddiṭṭhāni. Akampiyaṭṭhena saddhāva balanti
saddhābalaṃ. **Assaddhiyeti** assaddhiyena. **Assaddhiyanti** ca
saddhāpaṭipakkkhabhūto cittuppādo. **Akampiyaṭṭhoti** akampetabbaṭṭho,
kampetum na sakkāti attho. **Kosajjeti** kusītabhāvasaṅkhātena thinamiddhena.
Pamādeti satipaṭipakkkhena cittuppādena. **Uddhaceti** avūpasamasāṅkhātena
uddhaccena. **Avijjāyāti** mohena. **Satisambojjhaṅgā**dīni satta vissajjanāni
bojjhaṅgaṭṭhavasena niddiṭṭhāni. Bujjhanakassa

1. Hetattho (Syā)

2. (...) Sī-Syā-potthakesu natthi.

aṅgo bojjhaṅgo, pasattho sundaro ca bojjhaṅgo sambojjhaṅgo, satiyeva sambojjhaṅgo **satisambojjhaṅgo**. Dhamme vicinātīti dhammavicayo. Paññāyetaṃ nāmaṃ. **Pavicayaṭṭhoti** vicāraṭṭho¹. Pīnayatīti **pīti**. **Pharaṇaṭṭhoti** visaraṇaṭṭho. Passambhanaṃ **passaddhi**. **Upasamaṭṭhoti** niddarathaṭṭho. Upapattito ikkhatīti **upekkhā**, samaṃ pekkhati apakkhapatitāva hutvā pekkhatīti attho. Sā idha tatramajjhattupekkhā, bojjhaṅgupekkhātīpi tassā nāmaṃ. Samavāhitalakkhaṇatā **paṭisaṅkhānaṭṭho**.

Sammādiṭṭhādīni aṭṭha vissajjanāni maggavasena niddiṭṭhāni. Sammā passati, sammā vā tāya passanti, passatthā sundarā vā diṭṭhīti sammādiṭṭhi. Tassā **sammādiṭṭhiyā**. Sammā saṅkappeti, sammā vā tena saṅkappenti, passattho sundaro vā saṅkappoti **sammāsaṅkappo**. **Abhiropanaṭṭhoti** cittassa ārammaṇāropanaṭṭho. Ārammaṇabhiniropanaṭṭhotīpi pāṭho. Sammā vadati, sammā vā tāya vadanti, passatthā sundarā vā vācāti **sammāvācā**. Micchāvācāviratiyā etaṃ nāmaṃ. **Pariggahaṭṭhoti** catubbidhavacīsaṃvarapariggahaṭṭho. Sammā karoti, sammā vā tena karonti, passatthaṃ sundaraṃ vā kammanti sammākammaṃ, sammākammameva **sammākammanto**. Micchākammantaviratiyā etaṃ nāmaṃ. **Samuṭṭhānaṭṭhoti** tividhakāyaśaṃvarasamuṭṭhānaṭṭho. Sammā ājīvati, sammā vā tena ājīvanti, pasattho sundaro vā ājīvoti **sammā-ājīvo**. Micchājīvaviratiyā etaṃ nāmaṃ. **Vodānaṭṭhoti** parisuddhaṭṭho. Sammā vāyamaṭi, sammā vā tena vāyamanti, pasattho sundaro vā vāyāmoti **sammāvāyāmo**. Sammā sarati, sammā vā tāya saranti, passatthā sundarā vā satīti **sammāsaṭi**. Sammā samādhīyati, sammā vā tena samādhīyanti, pasattho sundaro vā samādhīti **sammāsamādhi**.

13. **Indriyādīni** dasa vissajjanāni rāsikatvā anupubbapaṭipāṭivasena niddiṭṭhāni. **Ādhipateyyaṭṭhoti** indaṭṭhakaraṇavasena adhipati-attho. **Akampiyaṭṭhoti** paṭipakkhehi kampetum asakkuṇeyyaṭṭho. **Niyyānaṭṭhoti** lokiya lokuttarānampi paṭipakkhato niggamanaṭṭho. **Hetuṭṭhoti** micchādiṭṭhādīnaṃ pahnāya sammādiṭṭhādayo hetūti vā sabbe pi sammādiṭṭhādayo nibbānasampāpakahetūti vā hetuṭṭho. Satipaṭṭhānesu

1. Vicayaṭṭho (Sī)

ārammaṇesu okkhanditvā pakkhanditvā upaṭṭhānato upaṭṭhānaṃ, satiyeva upaṭṭhānaṃ **satipaṭṭhānaṃ**. Kāyavedanācittadhammesu panassā asubhadukkhāniccānattākāragahaṇavasena subhasukhaniccattasaññāpahānakiccasādhanaṇavasena ca pavattito catudhā bhedo hoti. Etāni pubbabhāge nānācittesu labbhanti, maggakkhaṇe pana ekāyeva sati cattāri nāmāni labhati. Sammappadhānesu padahanti etenāti padhānaṃ, sobhanaṃ padhānaṃ **sammappadhānaṃ**, sammā vā padahanti etenāti sammappadhānaṃ, sobhanaṃ vā taṃ kilesavirūpattavirahato padhānañca hitasukhanipphādakattena seṭṭhabhāvāvahanato padhānabhāvakaraṇato vā sammappadhānaṃ. Vīriyassettaṃ adhivacanaṃ. Uppannānuppannaṇaṃ anuppannuppannaṇaṇca akusalakusalānaṃ dhammānaṃ pahānānupatti-uppādaṭṭhitikiccasādhanaṇavasena pavattito panassa catudhā bhedo hoti. Etānipi pubbabhāge nānācittesu labbhanti, maggakkhaṇe pana ekameva vīriyaṃ cattāri nāmāni labhati. **Padahanaṭṭhoti** ussāhanaṭṭho. Padhānaṭṭhotipi pāṭho, soyevattho.

Iddhipādānanti ettha chandavīriyacittavīmaṃsāsu ekeko ijjaṭṭi iddhi, samijjhati nipphaṭṭi attho. Ijjhanti vā etāya sattā iddhā vuddhā ukkaṃsagatā hontīti iddhi, paṭhamenaṭṭhena iddhi eva pādo **iddhipādo**, iddhikoṭṭhāsoti attho. Dutiyenaṭṭhena iddhiyā pādoti iddhipādo. **Pādoti** paṭiṭṭhā, adhigamūpāyoti attho. Tena hi yasmā uparūpari visesasaṅkhātā iddhiṃ pajjanti pāpuṇanti, tasmā pādoti vuccati. Ete chandādayo pubbabhāge adhipativasena nānācittesu labbhanti, maggakkhaṇe pana saheva labbhanti. **Ijjanatṭhoti** nipphaṭṭanaṭṭho paṭiṭṭhānaṭṭho vā. **Saccānanti** catunnaṃ ariyasaccānaṃ. **Tathatṭhoti** yathāsabhāvaṭṭho. Imāni aṭṭha vissajjanāni lokiyalokuttaramissakāni. **Payogānanti**¹ catunnaṃ ariyamaggapayogānaṃ. **Paṭippassaddhatṭhoti** catunnaṃ ariyaphalānaṃ paṭippassaddhatṭho. Maggapayogo hi phalakkhaṇe paṭippassaddho hoti niṭṭhitakiccattā. Maggapayogānaṃ phalodayena paṭippassaddhabhāvo vā. **Phalānaṃ sacchikiriyatṭhoti** ariyaphalānaṃ paccavekkhaṇavasena paccakkhakaranaṭṭho. Ārammaṇasacchikiriyā vuttā hoti, phalakkhaṇe paṭilābhasacchikiriyā vā. **Vitakkā**ḍiṇi pañca vissajjanāni jhānaṅgavasena niddiṭṭhāni. Vitakkaṇaṃ **vitakko**,

1. Yogānanti (Sī), Pāliyaṃ pana “maggāna”ti dissati.

ūhananti vuttaṃ hoti. Vicaraṇaṃ **vicāro**, anusañcaraṇanti vuttaṃ hoti.

Upavicāraṭṭhoti anumajjanaṭṭho. **Abhisandanatṭho**ti temanatṭho

samādhivasena cittaṣṣa ekaggaṭṭho.

Āvajjanādīni pañcadasa vissajjanāni pakiṇṇakavasena niddiṭṭhāni.

Pañcadvāraṇanodvāresu bhavaṅgārammaṇato aññārammaṇe cittasantānaṃ

namentānaṃ dvinnānaṃ cittaṇaṃ **āvajjanaṭṭho**. Viññāṇassa **viñānaṭṭho**.

Paññāya **pañānaṭṭho**. Saññāya **sañjānaṭṭho**. Samādhissa **ekodaṭṭho**.

Dutiyañjānaṣṣmim hi samādhī eko udetīti **ekodīti** vuccati, vitakkavicārehi

anajjhāruḷhattā aggo seṭṭho hutvā uppajjatīti attho, Seṭṭhopi hi loke ekoti

vuccati. Vitakkavicāravirahito vā eko asahāyo hutvā udetītipi vaṭṭati.

Sabbopi vā kusalasamādhī nīvaraṇādīnaṃ uddhaccasseva vā paṭipakkhattā

tehi anajjhāruḷhoti aggo hutvā udetīti vā tehi virahitoti asahāyo hutvā udetīti

vā ekodīti yujjati. **Abhiññāya ñātaṭṭho**ti ñātapariññāya sabhāvajānaṭṭho.

Pariññāya tīraṇatṭhoti tīraṇapariññāya aniccādito upaparikkhaṇatṭho.

Pahānassa pariccāgaṭṭhoti pahānapariññāya paṭipakkhapajanaṭṭho.

Samappavattāya **bhāvanāya ekarasatṭho**. **Phassanatṭho**ti phusaṇatṭho

vindanaṭṭho. Pīḷabhāravahanādinā **khandhatṭho**. Suññādinā **dhātuṭṭho**.

Sakasakamariyādāyatanādinā **āyatanatṭho**. Paccayehi saṅgama katavasena

saṅkhataṭṭho. Tabbiparītena **asaṅkhataṭṭho**.

14. **Cittatṭhā**dīni pañcadasa vissajjanāni cittaśambandhena niddiṭṭhāni.

Cittatṭhoti ettha ārammaṇaṃ cintetīti cittaṃ, vijānātīti attho. Yaṃ panettha

javanaṃ hoti, taṃ javanavīthivasena attano santānaṃ cinotītipi cittaṃ, yaṃ

vipākaṃ hoti, taṃ kammakilesehi citantīpi cittaṃ, sabbampi yathānūrūpaṃ

cittatāya cittaṃ, cittakaraṇatāya cittaṃ, yaṃ vaṭṭassa paccayo hoti, taṃ

saṃsāradukkaṃ cinotītipi cittaṃ. Evaṃ ārammaṇe cittatādito **cittatṭho**.

Cittuppādane phaluppādane vā nāssa antaramatthīti anantaraṃ, anantarassa

bhāvo ānantariyaṃ, cittaṣṣa ānantariyaṃ cittaṇantariyaṃ, so

cittānantariyatṭho, arahato cuticittaṃ vajjetvā yassa kassaci

samanantaraniruddhassa cittaṣṣa anantaracittuppādane samatthabhāvo

maggacittaṣṣa anantaraṃ phaluppādane samatthabhāvoti adhippāyo. **Cittaṣṣa**

vutṭhānatṭhoti

gotrabhucittassa nimittato, maggacittassa nimittapavattato¹ vuṭṭhānaṭṭho. **Cittassa vivaṭṭanaṭṭho** tasseva cittadvayassa yathāvuttato vuṭṭhitassa nibbāne vivaṭṭanaṭṭho. **Cittassa hetuṭṭho** cittassa hetupaccayabhūtaṇaṃ navannaṃ hetūnaṃ hetuṭṭho. **Cittassa paccayaṭṭho** cittassa vatthārammaṇādīnaṃ anekesaṃ paccayānaṃ paccayaṭṭho. **Cittassa vatthuṭṭho** cittassa vatthubhūtaṇaṃ cakkhusotaghānajiṃhākāyāhadaya-vatthūnaṃ vatthuṭṭho. **Cittassa bhūmaṭṭho** cittassa uppattidesavasena kāmāvacarādibhūmi-attho. **Cittassa ārammaṇaṭṭho** rūpādi-ārammaṇaṭṭho. Paricittasārammaṇassa sañcaraṇaṭṭhānaṭṭhena **gocaraṭṭho**. Upari vuttaviññānacariyāvasena **cariyaṭṭho**. Atha vā payogasamudācāraṭṭho cariyaṭṭho. Cittassa gamanābhāvepi dūrasantikārammaṇagahaṇavasena **gataṭṭho**. **Abhinīhāraṭṭho** gahitārammaṇato aññārammaṇamanasikāratthaṃ cittassa abhinīhāraṇaṭṭho. **Cittassa niyyānaṭṭho** maggacittassa vaṭṭato niyyānaṭṭho. “Nekkhammaṃ paṭiladdhassa kāmaccchandato cittaṃ nissaṭaṃ hoti”ti-ādina² nayena **cittassa nissaraṇaṭṭho**.

15. **Ekattā**dīni dvācattālīsa vissajjanāni ekattasambandhena niddiṭṭhāni. **Ekatteti** ārammaṇekatte, ekārammaṇeti attho. Paṭhamajjhānavasena **pakkhandanaṭṭho**. Dutiyajjhānavasena **pasādanaṭṭho**. Tatiyajjhānavasena **santiṭṭhanaṭṭho**. Catutthajjhānavasena **muccānaṭṭho**. Paccavekkhaṇavasena etaṃ santanti **passanaṭṭho**. **Yānikataṭṭhā**dayo pañca samādhissa vasābhāvavisesā. **Yānikataṭṭho** yuttayānasadisakataṭṭho. **Vatthukataṭṭho** patiṭṭhaṭṭhena vatthu viya kataṭṭho. **Anuṭṭhitaṭṭho** paccupaṭṭhitaṭṭho. **Paricitaṭṭho** samantato citaṭṭho. **Susamāradhaṭṭho** suṭṭhu samāradhaṭṭho, sukataṭṭho attho. Āvajjanasamāpajjana-adhiṭṭhānavuṭṭhānapaccavekkhaṇavasitāvasena vā paṭipāṭiyā pañca padāni yojetabbāni. Kasiṇādi-ārammaṇabhāvanāya sikhāppattakāle cittacetāsikānaṃ **pariggahaparivāraparipūraṭṭho**. Tesāmyeva sammā samāhitattā ekārammaṇe samosaraṇena **samodhānaṭṭho**. Tesāmyeva balappattiyā ārammaṇaṃ abhibhavitvā patiṭṭhānavasena **adhiṭṭhānaṭṭho**. Samathassa vipassanāya vā ādito, ādarena vā sevanavasena **āsevanaṭṭho**. Vaddhanavasena

1. Nimittapavattito (Sī)

2. Khu 9. 26, 207 piṭṭhe (tannissitapāli)

bhāvanattho. Punappunam karaṇavasena **bahulīkamattho.** Bahulīkatassa suṭṭhu samuṭṭhitavasena **susamuggatattho.** Susamuggatassa paccanīkehi suṭṭhu vimuttivasena ārammaṇe ca suṭṭhu adhimuttivasena **suvimuttattho.**

Bujjhanatthādīni cattāri padāni bojjhaṅgavasena vuttāni.
 Sotāpattimagga-bojjhaṅgānaṃ **bujjhanattho.** Sakadāgāmi-magga-bojjhaṅgānaṃ **anubujjhanattho.** Anāgāmi-magga-bojjhaṅgānaṃ **paṭibujjhanattho.**
 Arahattamagga-bojjhaṅgānaṃ **sambujjhanattho.** Vipassanā-bojjhaṅgānaṃ vā bujjhanattho. Dassanamagga-bojjhaṅgānaṃ anubujjhanattho.
 Bhāvanā-magga-bojjhaṅgānaṃ paṭibujjhanattho. Phalabojjhaṅgānaṃ sambujjhanattho. Yathāvuttanayeneva bojjhaṅgānaṃ tassa tassa puggalassa bodhanādikaraṇena bodhanatthādayo cattāro atthā veditabbā.
 Yathāvuttānaṃyeva bojjhaṅgānaṃ bujjhanatthena “bodho”ti laddhanāmassa puggalassa pakkhe bhavattā bodhipakkhiyā nāma. Tesam yathāvuttānaṃyeva bodhipakkhiyatthādayo cattāro atthā veditabbā.
 Vipassanāpaññāvasena **jotanattho.** Kamato catumaggapaññāvasena **ujjotanānujjotanapaṭijjotanasañjotanattho.** Kamato catumaggapaññāvasena vā jotanatthādayo, phalapaññāvasena sañjotanattho veditabbo.

16. **Patāpanatthādīni**¹ atthārassa vissajjanāni ariyamaggavasena niddiṭṭhāni. Ariyamaggo hi yassuppajjati, taṃ patāpeti pabhāseti virocāpetīti patāpano, tassa **patāpanattho.** Tasseva atipabhassarabhāvena sayam **virocanattho.** Kilesānaṃ visosanena **santāpanattho.**
 Amalanibbānārammaṇattā **amalattho.** Sampayuttamalābhāvena **vimalattho.** Ārammaṇakaraṇamalābhāvena **nimmalattho.** Atha vā sotāpattimaggassa amalattho. Sakadāgāmi-anāgāmi-maggānaṃ vimalattho. Arahattamaggassa nimmalattho. Atha vā sāvakamaggassa amalattho. Paccekabuddhamaggassa vimalattho. Sammāsambuddhamaggassa nimmalattho. Kilesavisamābhāvena **samattho.** “Sammā mānābhisamayā”ti-ādīsu² viya kilesappahānatthena **samayattho.** Vikkhambhanatadaṅgasamucchedapaṭippassaddhinissaraṇa-saṅkhātesu pañcasu vivekesu samucchedavivekattā **vivekattho,** vinābhāvattho. Nissaraṇaviveke nibbāne caraṇato **vivekacariyattho.** Pañcasu virāgesu

1. Pakāsanaṭṭhādīni (Sī)

2. Ma 1. 15; Aṃ 2. 215; Aṃ 1. 133 piṭṭhādīsu.

samucchedavirāgattā **virāgaṭṭho**, virajjanaṭṭho. Nissaraṇavirāge nibbāne caraṇato **virāgacariyaṭṭho**. Pañcasu nirodhesu samucchedanirodhattā **nirodhaṭṭho**. Dukkhanirodhe nibbāne caraṇato **nirodhacariyaṭṭho**. Pariccāgapakkhandanavosaggattā **vosaggaṭṭho**. Ariyamaggo hi samucchedavasena kilesappahānato pariccāgavosaggo, ārammaṇakaraṇena nibbānapakkhandanato pakkhandanavosaggo ca. Vipassanā pana tadaṅgavasena kilesappahānato pariccāgavosaggo, tanninnabhāvena nibbānapakkhandanato pakkhandanavosaggo. Na so idha adhippeto. Vosaggabhāvena caraṇato **vosaggacariyaṭṭho**. Pañcasu vimuttīsu samucchedavimuttittā **vimuttaṭṭho**. Nissaraṇavimuttiyaṃ caraṇato **vimutticariyaṭṭho**.

Chandavīriyacittavīmaṃsāsāṅkhātesu catūsu iddhipādesu ekeka-iddhipādavasena dasa dasa katvā caturiddhipādavasena **chandaṭṭhādīni** cattālīsa vissajjanāni niddiṭṭhāni. Kattukamyataṭṭho **chandaṭṭho**. Chandaṃ sīsaṃ katvā bhāvanārambhakāle **mūlaṭṭho**. Sahajātānaṃ paṭiṭṭhābhāvena **pādaṭṭho**. Padaṭṭhoti vā pāṭho. Iddhipādattā adhipatibhāvena **padhānaṭṭho**. Payogakāle **ijjhaṇaṭṭho**. Saddhāsampayogena **adhimokkhaṭṭho**. Vīriyasampayogena **paggahaṭṭho**. Satisampayogena **upaṭṭhānaṭṭho**. Samādhisampayogena **avikkhepaṭṭho**. Paññāsampayogena **dassanaṭṭho**. Paggahaṭṭho **vīriyaṭṭho**. Vīriyaṃ sīsaṃ katvā bhāvanārambhakāle mūlaṭṭho. Sayāṃ vīriyattā paggaṭṭho. Cintanaṭṭhādiko **cittaṭṭho**. Cittaṃ sīsaṃ katvā bhāvanārambhakāle mūlaṭṭho. Upaparikkhanaṭṭho **vīmaṃsaṭṭho**. Vīmaṃsaṃ sīsaṃ katvā bhāvanārambhakāle mūlaṭṭho. Sayāṃ vīmaṃsattā dassanaṭṭho.

17. **Dukkassa pīlaṇaṭṭhoti**-ādīni soḷasa vissajjanāni saccānaṃ tathalakkhaṇavasena niddiṭṭhāni. Dukkhadassaneneva **pīlaṇaṭṭho**. Dukkhañyūhanasamudayadassanena **saṅkhataṭṭho**. Sabbakilesasantāpaharasuṣītaḷamaggadassanena **santāpaṭṭho**. Avipariṇāmadhammanirodhadassanena **vipariṇāmaṭṭho**. Samudayadassaneneva **āyūhanaṭṭho**. Samudayāyūhitadukkhadassanena **nidānaṭṭho**. Visaññogabhūtanirodhadassanena **saññogaṭṭho**. Niyyānabhūtamaggadassanena **palibodhaṭṭho**. Nirodhadassaneneva **nissaraṇaṭṭho**. Avivekabhūtasamudayadassanena **vivekaṭṭho**. Saṅkhatabhūtamaggadassanena **asaṅkhataṭṭho**. Visabhūtadukkhadassanena **amataṭṭho**.

Maggadassaneneva **niyyānaṭṭho**. Nibbānasampattiya ahetubhūta-samudayadassanena **hetuṭṭho**. Sududdasanirodhadassanena **dassanaṭṭho**. Kapaṇajanasadisadukkhadassanena uḷārakulasadiso **ādhipateyyaṭṭho** pātubhavatīti. Evaṃ taṃtaṃsaccadassanena tadaññasaccadassanena ca ekekassa saccassa cattāro cattāro lakkhaṇaṭṭhā vuttā.

Tathaṭṭhādīni dvādasa vissajjanāni sabbadhammasaṅgāhakadvādasa-padavasena niddiṭṭhāni. **Tathaṭṭho**ti yathāsabhāvaṭṭho. **Anattaṭṭho**ti attavirahitaṭṭho. **Saccaṭṭho**ti avisamvādanāṭṭho. **Paṭivedhaṭṭho**ti paṭivijjhitabbaṭṭho. **Abhijānaṭṭho**ti abhijānitaṭṭho. **Parijānaṭṭho**ti nātātiraṇapariññāya parijānitaṭṭho. **Dhammaṭṭho**ti sabhāvadhāraṇādi-attho. **Dhātuṭṭho**ti suññādi-attho. **Ñātaṭṭho**ti jānituṃ sakkuṇeyyaṭṭho. **Sacchikiriyāṭṭho**ti sacchikātaṭṭho. **Phassaṇaṭṭho**ti ñāṇena phusitaṭṭho. **Abhisamayāṭṭho**ti paccavekkhaṇañāṇena abhisammāgantabbaṭṭho, ñāṇena paṭilābhitaṭṭho vā. Paṭilābhopi hi “atthābhisamayā dhīro”ti-ādīsu¹ viya abhisamayoti vuccati.

18. **Nekkhammā**dīni satta vissajjanāni upacārajjhānavasena niddiṭṭhāni. **Nekkhammanti** kāmaccchandassa paṭipakkho alobho. **Ālokasaññā**ti thinamiddhassa paṭipakkhe ālokanimitte saññā. **Avikkhepoti** uddhaccassa paṭipakkho samādhī. **Dhammavavattaṇanti** vicikicchāya paṭipakkhaṃ ñāṇaṃ. **Ñāṇanti** avijjāya paṭipakkhaṃ ñāṇaṃ. **Pāmojjanti** aratipaṭipakkhā pīti. **Paṭhamajjhānā**dīni aṭṭha vissajjanāni rūpārūpasamāpattivāsena niddiṭṭhāni. Heṭṭhā pana rūpasamāpatti-anantaraṃ rūpajjhānasambandhena cattāro brahmavihārā niddiṭṭhā.

Aniccānupassanādīni lokuttaramaggassa pubbabhāge aṭṭhārasamahāvipassanāvasena niddiṭṭhāni. Heṭṭhā pana rūpādihi yojanūpagā satta anupassanā eva vuttā, idha pana sabbāpi vuttā. Kalāpasammasana-udayabbayānupassanā kasmā na vuttāti ce? Tāsaṃ dvinnāṃ vasena aniccānupassanādināṃ sijjhanato imāsu vuttāsu tā dvepi vuttāva honti, aniccānupassanādihi vā vinā tāsaṃ dvinnāṃ appavattito imāsu vuttāsu tā dvepi vuttāva honti. **Khayānupassanā**ti paccuppannānaṃ rūpakkhandhādīnaṃ

1. Saṃ 1. 90 piṭṭhe.

bhaṅgadassanañāṇaṇca taṃtaṃkhandhabhaṅgadassanānantaraṃ tadārammaṇacittacetasikabhaṅgadassanañāṇaṇca. **Vayānupassanā**ti paccuppanṇaṇaṃ khandhānaṃ bhaṅgadassanānantaraṃ tadanvayeneva atītānāgatakhandhānaṃ bhaṅgadassanañāṇaṇaṃ. **Vipariṇāmānupassanā**ti tasmim bhaṅgasāṅkhāte nirodhe adhimuttattā atha sabbepe atītānāgatapaccuppanṇā khandhā vipariṇāmavantoti sabbesaṃ vipariṇāmadassanañāṇaṇaṃ. **Animittānupassanā**ti evaṃ sabbasaṅkhārānaṃ vipariṇāmaṃ disvā aniccato vipassantassa aniccānupassanāva niccanimittapajahanavasena niccanimittābhāvā animittānupassanā nāma hoti. **Appaṇihitānupassanā**ti aniccānupassanānantaraṃ pavattā dukkhānupassanāva sukhapatthanāpajahanavasena paṇidhi-abhāvā appaṇihitānupassanā nāma hoti. **Suññatānupassanā**ti dukkhānupassanānantaraṃ pavattā anattānupassanāva attābhinivesapajahanavasena attasuññatādassanato suññatānupassanā nāma hoti. **Adhipaṇṇādhammavipassanā**ti evaṃsaṅkhārānaṃ bhaṅgaṃ passitvā passitvā aniccādito vipassantassa saṅkhārāva bhijjanti, saṅkhārānaṃ maraṇaṃ na añño koci atthīti bhaṅgavasena suññataṃ gahetvā pavattā vipassanā. Sā hi adhipaṇṇā ca dhammesu ca vipassanāti katvā adhipaṇṇādhammavipassanāti vuccati. **Yathābhūtañāḍadassananti** bhaṅgaṃ disvā disvā “sabhayā saṅkhārā”ti pavattaṃ bhayatupaṭṭhānañāṇaṇaṃ. **Ādīnavānupassanā**ti bhayatupaṭṭhānavasena uppannaṃ sabbabhavādīsu ādīnavadassanañāṇaṇaṃ. “Yā ca bhayatupaṭṭhāne paṇṇā yaṇca ādīnave ñāṇaṇaṃ yā ca nibbidā, ime dhammā ekatthā, byañjanaṃeva nānaṇ”ti¹ vacanato bhayatupaṭṭhānādīnavānupassanāsu vuttāsu nibbidānupassanā idhāpi vuttāva hoti. Ādito catutthaṃ katvā vuttattā paṇidha na vuttā. **Paṭisaṅkhānupassanā**ti muñcitukamyatāñāṇavasena uppannaṃ muñcanassa upāyakaṇaṇaṃ paṭisaṅkhānupassanāsaññitaṃ aniccadukkhānattānupassanāñāṇaṇaṃ. “Yā ca muñcitukamyatā yā ca paṭisaṅkhānupassanā yā ca saṅkhārupekkhā, ime dhammā ekatthā, byañjanaṃeva nānaṇ”ti¹ vacanato paṭisaṅkhānupassanāya vuttāya muñcitukamyatāsaṅkhārupekkhāñāṇāni vuttāneva honti. **Vivaṭṭanānupassanā**ti anulomañāṇavasena uppannaṃ gotrabhuñāṇaṇaṃ. Anulomañāṇena gotrabhuñāṇassa sijjhanato gotrabhuñāṇe vutte anulomañāṇaṇaṃ vuttameva hoti. Evaṃ hi

1. Khu 9. 259 piṭṭhe.

aṭṭhārasannaṃ mahāvīpassanānaṃ paṭipāṭi vuccamānā Pāḷiyā sameti.

Vuttaṃ hi indriyakathāyaṃ—

“Pubbabhāge pañcahindriyehi paṭhamajjhānavasena pañcindriyāni
nissaṭṭhāni honti, paṭhame jhāne pañcahindriyehi dutiyajjhānavasena
pañcindriyāni nissaṭṭhāni honti”¹—

ādinā nayena yāva arahattaphalā uttaruttaripaṭipāṭiyā indriyāni vuttāni.

Tasmā aṭṭhārasa mahāvīpassanā yathāvuttakkamena Pāḷiyā yujjanti.

Visuddhimagge pana—

“Khayānupassanāti ghanavinibbhogaṃ katvā aniccaṃ khayatṭhenāti
evam khayam passato ñāṇam. Vipariṇāmānupassanāti rūpasattaka-
arūpasattakādivasena² taṃ taṃ paricchedaṃ atikkamma aññathā
pavattidassanaṃ. Uppannassa vā jarāya ceva maraṇena ca dvīhākārehi
vipariṇāmadassanaṃ. Yathābhūtañāṇadassananti
sapaccayanāmarūpapariggaho”³—

vuttaṃ. Taṃ tāya Pāḷiyā viruddhaṃ viya dissati. Vivaṭṭanānupassanāti
saṅkhārupekkhā ceva anulomañcāti vuttaṃ. Tañca Pāḷiyā viruddhaṃ viya
dissati. Cariyākathāyaṃ hi—

“Aniccānupassanattāya āvajjanakiriyābyākātā viññāṇacariyā.
Aniccānupassanā ñāṇacariyā -pa- paṭisaṅkhānupassanattāya
āvajjanakiriyābyākātā viññāṇacariyā. Paṭisaṅkhānupassanā
ñāṇacariyā”³—

Yassa yassa ñāṇassa visum visum āvajjanaṃ labbhati, tassa tassa visum
visum āvajjanaṃ vuttaṃ. Vivaṭṭanānupassanāya pana āvajjanaṃ avatvāva
“vivaṭṭanānupassanā ñāṇacariyā”³ ti vuttaṃ. Yadi
saṅkhārupekkhānulanomaññāṇāni vivaṭṭanānupassanā nāma siyuma,
tadāvajjanasambhavā tadattāya ca āvajjanaṃ vadeyya, na ca tadattāya
āvajjanaṃ vuttaṃ. Gotrabhuññassa pana visum

1. Khu 9. 207 piṭṭhe.

2. Rūpasattakādivasena (Visuddhi 2. 336 piṭṭhe)

3. Khu 9. 80 piṭṭhe.

āvajjanam natthi anulomāvajjanavīthiyanīveva uppattito. Tasmā
vivaṭṭanānupassanathāya āvajjanassa avuttattā gotrabhuññānameva
“vivaṭṭanānupassanā”ti yujjati.

19. **Sotāpattimagga**ādīni aṭṭha vissajjanāni lokuttaramaggaphalavasena
niddiṭṭhāni. Sotassa āpajjanam sotāpatti, sotāpatti eva maggo
sotāpattimaggo. Sotāpattiyā phalaṃ sotāpattiphalaṃ, samāpajjīyatīti
samāpatti, sotāpattiphalameva samāpatti **sotāpattiphalasamāpatti**.
Paṭisandhivasena sakim yeva imaṃ lokaṃ āgacchatīti sakadāgāmī, tassa
maggo **sakadāgāmimaggo**. Sakadāgāmissa phalaṃ **sakadāgāmiphalaṃ**.
Paṭisandhivaseneva kāmabhavaṃ na āgacchatīti anāgāmī, tassa maggo
anāgāmimaggo. Anāgāmissa phalaṃ **anāgāmiphalaṃ**. Kileschi ārakattā,
kilesārīnaṃ hatattā, saṃsāracakkassa arānaṃ hatattā, pāpakaraṇe rahābhāvā,
paccayādīnaṃ arahattā araham, arahato bhāvo arahattaṃ. Kim taṃ?
Arahattaphalaṃ. Arahattassa maggo **arahattamaggo**. Arahattameva phalaṃ
arahattaphalaṃ.

“Adhimokkhaṭṭhena saddhindriyan”ti-ādīni “tathaṭṭhena saccā”ti
pariyantāni tettiṃsa vissajjanāni niddiṭṭhāni. Heṭṭhā “saddhindriyassa
adhimokkhaṭṭho”ti-ādīhi tettiṃsāya vissajjanehi samānāni. Kevalaṃ hi tattha
dhammehi atthā niddiṭṭhā, idha atthehi dhammā niddiṭṭhāti ayaṃ viseso.
“Avikkhepaṭṭhena samatho”ti-ādīnañca catunnaṃ vissajjanānaṃ heṭṭhā
“samathassa avikkhepaṭṭho”ti-ādīnañca catunnaṃ vissajjanānaṃ viseso
vuttanayeneva vedītabbo.

Saṃvaraṭṭhenāti-ādīni aṭṭha vissajjanāni
sīlādibalapariyosānadhammavasena niddiṭṭhāni. **Sīlavisuddhī**ti
suparisuddhapātimokkhasaṃvaraḍicatubbidham sīlaṃ
dussīlyamalavisodhanato. **Cittavisuddhī**ti sa-upacārā aṭṭha samāpattiyo.
Cittasīsena hettha samādhī vutto. So cittamalavisodhanato cittavisuddhi.
Diṭṭhivisuddhīti nāmarūpanaṃ yathāsabhāvadassanaṃ
sattadiṭṭhimalavisodhanato diṭṭhivisuddhi. **Muttaṭṭhenā**ti tadaṅgavasena
upakkilesato vimuttaṭṭhena ārammaṇe ca adhimuttaṭṭhena. **Vimokkhoti**
tadaṅgavimokkho. **Paṭivedhaṭṭhena** vijjāti pubbenivāsānussatiññaṃ
purimabhavapaṭivedhaṭṭhena vijjā,

dibbacakkhuññaṃ sattānaṃ cutūpapātapapaṭivedhaṭṭhena vijjā, āsavānaṃ khaye ñāṇaṃ saccapaṭivedhaṭṭhena vijjā. **Paṭivedhaṭṭhenāti** jānanaṭṭhena. **Pariccāgaṭṭhena vimuttīti** yaṃ yaṃ pariccattaṃ, tato tato vimuttattā phalavimutti. **Samucchedaṭṭhena khaye ñāṇanti** kilesasamucchindanaṭṭhena kilesakkhayakare ariyamagge ñāṇaṃ. **Paṭippassaddhaṭṭhena anuppāde ñāṇanti** maggakiccaśāṅkhātapayogapaṭippassaddhattā paṭisandhivasena anuppādabhūte taṃtaṃmaggavajjhakilesānaṃ anuppādapariyosāne uppanne ariyaphale ñāṇaṃ.

20. **Chando mūlaṭṭhenāti**-ādīni nava vissajjanāni ariyamaggassa ādimajjhapariyosānuvasena niddiṭṭhāni. **Chando mūlaṭṭhenāti** kusalanāṃ dhammānaṃ kattukamyatāchando paṭipattiyā ca nipphattiyā ca mūlattā mūlaṭṭhena. **Manasikāro samuṭṭhānaṭṭhenāti** yonisomanasikāro sabbakusaladhamme samuṭṭhāpetīti samuṭṭhānaṭṭhena. **Phasso samodhānaṭṭhenāti** yasmā taṇhāya visesena vedanā padhānakāraṇaṃ, taṇhā ca pahīyamānā visesena vedanāya pariññātāya pahīyati, tassā ca vedanāya phassova padhānakāraṇaṃ, tasmīṃ pariññāte vedanā pariññātā hoti, tasmā sattasu abhiññeyyavattūsu phasso paṭhamāṃ vutto. So ca tikasannipātasāṅkhātassa attano kāraṇassa vasena paveditattā “tikasannipātapaccupaṭṭhāno”ti vuttattā samodhānaṭṭhena abhiññeyyo. Keci pana “ñāṇaphasso phasso”ti vadanti.

Yasmā pana vedanā cittacetāsike attano vase vattāpayamānā tattha samosarati pavisati, cittasantānameva vā pavisati, tasmā **samosaraṇaṭṭhena abhiññeyyāti** vuttā. Keci pana “sabbānipi pariññeyyāni vedanāsu samosaranti, vedanāsu pariññātāsu sabbāṃ taṇhāvattūsu pariññātāṃ hoti. Taṃ kissa hetu? Vedanāpaccayā hi sabbāpi taṇhā. Tasmā vedanā samosaraṇaṭṭhena abhiññeyyā”ti vadanti. Yasmā sabbagopānasīnaṃ ābandhanato kūṭāgāraṇṇikā viya cittacetāsikānaṃ sampiṇḍanato samādhī kusalanāṃ dhammānaṃ pamukho hoti jeṭṭhako, tasmā **samādhī pamukhaṭṭhenāti** vuttaṃ. Pāmukhaṭṭhenāti¹ pāṭho. Yasmā samathavipassanaṃ bhāventassa ārammaṇupaṭṭhānādhipati hoti sati,

1. Pāmukhaṭṭhenāti (Syā)

satiyā upaṭṭhite ārammaṇe sabbe pi kusalā dhammā sakam sakam kiccam sādheti, tasmā **sati ādhipeyyaṭṭhenāti** vuttam. **Paññā taduttaraṭṭhenāti** ariyamaggapaññā tesam kusalānam dhammānam uttaraṭṭhena seṭṭhaṭṭhena abhiññeyyā. Atha vā tato kilesehi, saṃsāraṇaṭṭato vā uttarati samatikkamatīti taduttarā, tassā attho taduttaraṭṭho. Tena **taduttaraṭṭhena**. Tatuttaraṭṭhenāti pi pāṭho, tato uttaraṭṭhenāti attho. **Vimutti saraṭṭhenāti** phalavimutti aparihānivasena thirattā sāro, tam atikkamitvā aññassa pariyesitabbassa abhāvatopi sāro. Sā vimutti tena saraṭṭhena abhiññeyyā. **Amatogadham nibbānanti** natthi etassa maraṇasaṅkhātāmatanti amataṃ, kilesavisapaṭipakkhattā agadantipi amataṃ, sacchikiriyāya sattānam patiṭṭhābhūtanti ogadham, saṃsāradukkkhasantibhūtattā nibbutanti nibbānam, natthettha taṇhāsaṅkhātā vānantipi nibbānam. Tam sāsanassa niṭṭhābhūtattā **pariyosānaṭṭhena abhiññeyyam**. Evaṃ imasmim abhiññeyyaniddese sattaṣaṇṇāni sattaṣaṇṇāni cattālīsaṇṇāni vissajjanāni honti.

Idāni tesam evam niddiṭṭhānam dhammānam “ye ye dhammā abhiññātā, te te dhammā ñātā hontī”ti nigamanam karoti, tassa abhimukham katvā ñātā hontīti adhippāyo. **Taṃñātattāna ñāṇanti** tesam vuttappakāraṇam dhammānam jānanaṭṭhena ñāṇam. **Pajānanaṭṭhena paññāti** pakārato jānanaṭṭhena paññā. **Tena vuccatīti**-ādito pucchitapucchā nigametvā dassitā. Tena kāraṇena “ime dhammā abhiññeyyāti sotāvadhānam, tamajānanaṇ paññā sutamaye ñāṇan”ti vuccatīti atthoti.

Saddhammappakāsiniyā Paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāya

Abhiññeyyaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pariññeyyaniddesavaṇṇanā

21. Pariññeyyaniddese kiṇcāpi pariññāsaddena ñātapariññā tīraṇapariññā pahānapariññāti tisso pariññā saṅgahitā, heṭṭhā “abhiññeyyā”ti ñātapariññāya vuttattā upari “pahātabbā”ti pahānapariññāya vuttattā tīraṇapariññāva idha adhippetā. **Phasso sāsavo upādāni-**

yoti āsavānañceva upādānānañca paccayabhūto tebhūmakaphasso. Sopi hi attānaṃ ārammaṇaṃ katvā pavattamānehi saha āsavehīti sāsavo, ārammaṇabhāvaṃ upagantvā upādānasambandhanena upādānānaṃ hitoti upādāniyo. Yasmā phasse tīraṇapariññāya pariññāte phassamukhena sesāpi arūpadhammā tadanusārena ca rūpadhammā pariññāyanti, tasmā ekova phasso vutto. Evaṃ sesesupi yathāyogaṃ yojetabbaṃ.

Nāmaṃti cattāro khandhā arūpino nibbānañca. **Rūpaṃti** cattāri ca mahābhūtāni catunnañca mahābhūtānaṃ upādāyarūpāni catuvīsati. Cattāro khandhā namanatthēna nāmaṃ. Te hi ārammaṇābhimukhā namanti. Sabbampi nāmanatthēna nāmaṃ. Cattāro hi khandhā ārammaṇe aññamaññaṃ nāmenti, nibbānaṃ ārammaṇādhipatipaccayatāya¹ attani anavajjadamme nāmeti. Santativasena sītādīhi ruppanatthēna rūpaṃ. **Ruppanatthēnāti** kuppanatthēna. Santativipariṇāmasena hi sītādīhi ghaṭṭanīyaṃ dhammajātaṃ rūpaṃti vuccati. Idha pana nāmaṃti lokikameva adhippetāṃ, rūpaṃti pana ekantena lokikameva.

Tisso vedanāti sukhā vedanā dukkhā vedanā adukkhamasukhā vedanā. Tā lokikā eva. **Āhārāti** paccayā. Paccayā hi attano phalaṃ āharatīti āhārā. Kabaḷikāro āhāro phassāhāro manosañcetanāhāro viññāṇāhāroti cattāro. Vatthuvasena kabaḷikātabbattā kabaḷikāro, ajjhoharitabbattā āhāro. Odanakummāsādivatthukāya ojāyetaṃ nāmaṃ. Sā hi ojaṭṭhamakarūpāni āharatīti āhāro. Cakkhusamphassādiko chabbidho phasso tisso vedanā āharatīti āhāro. Manaso sañcetanā, na sattassāti manosañcetanā yathā cittelkaggatā. Manasā vā sampayuttā sañcetanā manosañcetanā yathā ājaññaratho. Tebhūmakakusalākusalacetanā. Sā hi tayo bhavē āharatīti āhāro. **Viññāṇaṃti** ekūnavīsati bhedaṃ paṭisandhiviññāṇaṃ. Taṃ hi paṭisandhināmarūpaṃ āharatīti āhāro. **Upādānakkhandhāti** upādānagocarā khandhā, majjhupadalopo datṭhabbo. Upādānasambhūtā vā khandhā upādānakkhandhā yathā

1. Ārammaṇa-ārammaṇādhipatipaccayatāya (Sī)

tiṇaggi thusaggi. Upādānavidheyyā vā khandhā upādānakkhandhā yathā rājapuriso. Upādānappabhavā vā khandhā upādānakkhandhā yathā puppharukkho phalarukkho. Upādānāni pana kāmupādānaṃ diṭṭhupādānaṃ sīlabbatupādānaṃ attavādupādānanti cattāri. Atthato pana bhusaṃ ādānanti upādānaṃ. Rūpupādānakkhandho vedanupādānakkhandho saññupādānakkhandho saṅkhārupādānakkhandho viññāṇupādānakkhandhoti pañca.

Cha ajjhattikāni āyatanāniti cakkhāyatanam sotāyatanam ghāṇāyatanam jivhāyatanam kāyāyatanam manāyatanam.

Satta viññāṇaṭṭhitiyoti katamā satta. Vuttaṃ hetam Bhagavatā—

Santi bhikkhave¹ sattā nānattakāyā nānattasaññino. Seyyathāpi manussā ekacce ca devā ekacce ca vinipātikā. Ayaṃ paṭhamā viññāṇaṭṭhiti.

Santi bhikkhave sattā nānattakāyā ekattasaññino. Seyyathāpi devā brahmakāyikā paṭhamābhiniḍḍatā. Ayaṃ dutiyā viññāṇaṭṭhiti.

Santi bhikkhave sattā ekattakāyā nānattasaññino. Seyyathāpi devā Ābhassarā. Ayaṃ tatiyā viññāṇaṭṭhiti.

Santi bhikkhave sattā ekattakāyā ekattasaññino. Seyyathāpi devā Subhakiṇhā. Ayaṃ catutthā viññāṇaṭṭhiti.

Santi bhikkhave sattā sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā “ananto ākāso”ti Ākāśaṇācāyatanupagā. Ayaṃ pañcamī viññāṇaṭṭhiti.

Santi bhikkhave sattā sabbaso Ākāśaṇācāyatanam samatikkamma “anantaṃ viññāṇaṃ”ti Viññāṇaṇācāyatanūpagā. Ayaṃ chaṭṭhā viññāṇaṭṭhiti.

1. Am 2. 427; Dī 3. 209 piṭṭhesu.

Santi bhikkhave sattā sabbaso viññāṇañcāyatanam samatikkamma “natthi kiñci”ti Ākiñcaññāyatanūpagā. Ayam sattamī viññāṇaṭṭhiti. Imā kho bhikkhave satta viññāṇaṭṭhiyoti¹.

Viññāṇaṭṭhiyoti paṭisandhiviññāṇassa ṭhānāni saviññāṇakā khandhā eva. Tattha **seyyathāpī**ti nidassanatthe nipāto. **Manussāti** aparimāṇesupi cakkavāḷesu aparimāṇānam manussanam vaṇṇasaṇṭhānādivasena dvepi ekasadisā natthi. Yepi vaṇṇena vā saṇṭhānena vā sadisā honti, tepi ālokitavilokitādīhi visadisāva honti, tasmā **nānattakāyāti** vuttā. Paṭisandhisaññā pana nesaṃ tihetukāpi duhetukāpi ahetukāpi hoti, tasmā **nānattasaññī**noti vuttā. **Ekacce ca devāti** cha kāmāvacaradevā. Tesu hi kesañci kāyo nīlo hoti, kesañci pītakādivaṇṇo, saññā pana nesaṃ tihetukāpi duhetukāpi hoti, ahetukā na hoti. **Ekacce ca vinipātikāti** catu-apāyavinimuttā Punabbasumātā² yakkhinī, Piyaṅkaramātā, Phussamittā, Dhammaguttāti evamādayo aññe ca vemānikā³ petā. Etesaṃ hi odātakāḷamaṅguracchavisāmavaṇṇādivasena ceva kisathūlarassadīghavasena ca kāyo nānā hoti, manussānam viya tihetukadvihetukāhetukavasena saññāpi. Te pana devā viya na mahesakkhā, kapaṇamanussā viya appesakkhā dullabhaghāsacchādanā dukkhapīḷitā viharanti. Ekacce kālapakkhe dukkhitā juṇhapakkhe sukhitā honti, tasmā sukhasamussayato vinipatitattā **vinipātikāti** vuttā. Ye panettha tihetukā, tesaṃ dhammābhisamayopi hoti Piyaṅkaramātādīnam viya.

Brahmakāyikāti Brahmapārisajjabrahmapurohitamahābrahmāno. **Paṭhamābhiniḍḍattāti** te sabbepi paṭhamajjhānena nibbattā. Brahmapārisajjā pana parittena, brahmapurohitā majjhimena, kāyo ca tesaṃ vipphārikataro hoti. Mahābrahmāno paṇītena, kāyo pana nesaṃ ativipphārikataro hoti. Iti te kāyassa nānattā, paṭhamajjhānavasena saññāya ekattā **nānattakāyā ekattasaññī**noti vuttā. Yathā ca te, evaṃ catūsu apāyesu sattā. Nirayesu hi kesañci gāvutaṃ, kesañci

1. Am 2. 427; Dī 3. 209 piṭṭhesu.

2. Uttaramātā (Dī-Ṭṭha 2. 100; Am-Ṭṭha 3. 163 piṭṭhesu) 3. Vematikā (Gaṇṭhipade)

aḍḍhayaḥjanam, kesañci tigāvutam attabhāvo hoti, Devadattassa pana yojanasatiko jāto. tiracchānesupi keci khuddakā honti, keci mahantā. Pettivisayesupi keci saṭṭhihatthā keci asītihatthā honti keci suvaṇṇā keci dubbaṇṇā. Tathā kālakañcikā asurā. Apicettha dīghapiṭṭhikā petā nāma saṭṭhiyojanikāpi honti, saññā pana sabbesampi akusalavipākāhetukāva hoti. Iti apāyikāpi “nānattakāyā ekattasaññino”ti saṅkham gacchanti.

Ābhassarāti daṇḍa-ukkāya acci viya etesaṃ sarīrato ābhā chijjivā chijjivā patantī viya sarati visaratīti ābhassarā. Tesu pañcakanaye dutiyatatiyajjhānadvayaṃ parittam bhāvetvā uppannā **parittābhā** nāma honti, majjhimam bhāvetvā uppannā **appamāṇābhā** nāma honti, paṇītam bhāvetvā uppannā **ābhassarā** nāma honti. Idha pana ukkaṭṭhaparicchedavasena sabbeva te gahitā. Sabbesaṃ hi tesam kāyo ekavipphārova hoti, saññā pana avitakkavicāramattā ca avitakka-avicārā cāti nānā.

Subhakiṇhāti subhena vokiṇṇā vikiṇṇā, subhena sarīrappabhāvaṇṇena ekagghanāti attho. Etesaṃ hi na ābhassarānaṃ viya chijjivā chijjivā pabhā gacchatīti. Catukkanaye tatiyassa, pañcakanaye catutthassa parittamajjhimapaṇītaṃ jhānassavasena **Parittasubha-appamāṇasubhasubhakiṇhā** nāma hutvā nibbantanti. Iti sabbepi te **ekattakāyā** ceva catutthajjhānasaññāya **ekattasaññino** cāti veditabbā. **Vehapphalāpi** catutthaviññāṇaṭṭhitimeva bhajanti. **Asaññasattā** viññāṇābhāvā ettha saṅgahaṃ na gacchanti, sattāvāsesu gacchanti.

Suddhāvāsā vivatṭapakkhe ṭhitā na sabbakālikā, kappasatasahassampi asaṅkhyeyampi Buddhasuññe loke na uppajjanti, soḷasakappasahabbhantare Buddhesu uppannesuyeva uppajjanti, dhammacakkappavattassa Bhagavato khandhāvārasadisā honti, tasmā neva viññāṇaṭṭhitim, na ca sattāvāsaṃ bhajanti. Mahāsīvatthero pana—“na kho pana so Sāriputta sattāvāso sulabharūpo, yo mayā anāvuttapubbo iminā dīghena addhunā aññatra suddhāvāsehi devehī”ti¹ iminā suttana suddhāvāsāpi

1. Ma 1. 116 piṭṭhe.

catuttham viññāṇaṭṭhitim catuttham sattāvāsāṇca bhajantīti vadati, tam appaṭibāhitattā suttassa anuññātaṃ.

Nevasaññānāsaññāyatanam yatheva saññāya, evaṃ viññāṇassāpi sukhumattā nevaviññāṇam nāviññāṇam, tasmā viññāṇaṭṭhitīsu na vuttaṃ.

Aṭṭha lokadhammāti lābho alābho yaso ayaso nindā pasamsā sukham dukkhanti ime aṭṭha lokappavattiyā sati anuparamadhammakattā lokassa dhammāti lokadhammā. Etehi mutto satto nāma natthi, Buddhānampi hontiyeva. Yathāha—

“Aṭṭhime bhikkhave lokadhammā lokam anuparivattanti, loko ca aṭṭha lokadhamme anuparivattati. Katame aṭṭha, lābho ca alābho ca yaso ca ayaso ca nindā ca pasamsā ca sukhaṇca dukkhaṇca. Ime kho bhikkhave aṭṭha lokadhammā lokam anuparivattanti, loko ca ime aṭṭha lokadhamme anuparivattati”¹.

Tattha **anuparivattantī**ti anubandhanti nappajahanti, lokato na nivattantīti attho. **Lābhoti** pabbajitassa cīvarādi, gahaṭṭhassa dhanadhaññādi lābho. Soyeva alabbhamāno lābho **alābho**. Na lābho alābhoti vuccamāne atthābhāvāpattito pariññeyyo na siyā. **Yasoti** parivāro. Soyeva alabbhamāno yaso **ayaso**. **Nindā**ti avaṇṇabhaṇṇanam. **Pasamsā**ti vaṇṇabhaṇṇanam. **Sukhanti** kāmāvacarānam kāyikacetasikam. **Dukkhanti** puthujjanasotāpannasakadāgāmīnam kāyikacetasikam, anāgāmi-arahantānam kāyikameva.

Nava sattāvāsāti sattānam āvāsā, vasanaṭṭhānānīti attho. Tāni pana tathāpakāsītā khandhā eva. Katame nava. Vuttaṃ hetam Bhagavatā—

Navayime bhikkhave² sattāvāsā. Katame nava, santi bhikkhave sattā nānattakāyā nānattasaññino, seyyathāpi manussā

1. Am 3. 7 piṭṭhe.

2. Am 3. 201; Dī 3. 218 piṭṭhesu.

ekacce ca devā ekacce ca vinipātikā. Ayaṃ paṭhamo sattāvāso.

Santi bhikkhave sattā nānattakāyā ekattasaññino, seyyathāpi devā brahmakāyikā paṭhamābhiniḍḍatā. Ayaṃ duttiyo sattāvāso.

Santi bhikkhave sattā ekattakāyā nānattasaññino, seyyathāpi devā Ābhassarā. Ayaṃ tatiyo sattāvāso.

Santi bhikkhave sattā ekattakāyā ekattasaññino, seyyathāpi devā Subhakiṇhā. Ayaṃ catuttho sattāvāso.

Santi bhikkhave sattā asaññino appaṭisaṃvedino, seyyathāpi devā Asaññasattā. Ayaṃ pañcamaṃ sattāvāso.

Santi bhikkhave sattā sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā “ananto ākāso”ti Ākāsaññāyatanūpagā. Ayaṃ chaṭṭho sattāvāso.

Santi bhikkhave sattā sabbaso ākāsaññāyatanānaṃ samatikkamma “anantaṃ viññāṇaṃ”ti Viññāṇaññāyatanūpagā. Ayaṃ sattamaṃ sattāvāso.

Santi bhikkhave sattā sabbaso viññāṇaññāyatanānaṃ samatikkamma “natthi kiñcī”ti Ākiñcaññāyatanūpagā. Ayaṃ aṭṭhamaṃ sattāvāso. Santi bhikkhave sattā sabbaso ākiñcaññāyatanānaṃ samatikkamma Nevasaññānāsaññāyatanūpagā. Ayaṃ navamaṃ sattāvāso. Ime kho bhikkhave nava sattavāsāti¹.

Dasāyatanānīti cakkhāyatanānaṃ rūpāyatanānaṃ sotāyatanānaṃ saddāyatanānaṃ ghāṇāyatanānaṃ gandhāyatanānaṃ jivhāyatanānaṃ rasāyatanānaṃ kāyāyatanānaṃ phoṭṭhabbāyatanānaṃ evaṃ dasa. Manāyatanadhammāyatanāni pana lokuttaramissakattā na gahitāni. Imesu dasasu vissajjanesu vipassanāvasena

1. Am 3. 201; Dī 3. 218 piṭṭhesu.

tīraṇapariññā vuttā, “sabbaṃ bhikkhave pariññeyyaṃ”ti-ādīsu pana anaññātāññassāmītindriyādīnaṃ tiṇṇaṃ, nirodhapaṭipadānaṃ sacchikiriyābhāvanatṭhānaṃ tesāmyeva paṭivedhatṭhānaṃ dukkhādīnaṃ nissaraṇassa anuppādādīnaṃ pañcadasannaṃ, pariggahatṭhādīnaṃ ekatimsāya, uttaripaṭivedhatṭhādīnaṃ tiṇṇaṃ, maggaṅgānaṃ aṭṭhannaṃ, “payogānaṃ paṭippassaddhatṭho”ti-ādīnaṃ dvinnaṃ, asaṅkataṭṭhassa vuṭṭhānatṭhādīnaṃ dvinnaṃ, niyyānatṭhassa anubujjhanaṭṭhādīnaṃ tiṇṇaṃ, anubodhanaṭṭhādīnaṃ tiṇṇaṃ, anubodhapakkhiyādīnaṃ tiṇṇaṃ, ujjotanaṭṭhādīnaṃ catunnaṃ, patāpanatṭhādīnaṃ¹ aṭṭhārasannaṃ, vivaṭṭanānupassanādīnaṃ navannaṃ, khayeñāṇa-anuppādeñāṇānaṃ paññāvimuttinibbānānanti imesaṃ dhammānaṃ paṭilābhavasena tīraṇapariññā vuttā, sesānaṃ yathāyogaṃ vipassanāvasena ca paṭilābhavasena ca tīraṇapariññā vuttāti veditabbā.

Yesaṃ yesaṃ dhammānaṃ paṭilābhatthāya vāyamantassa, te te dhammā paṭiladdhā honti. Evaṃ te dhammā pariññātā ceva honti tīritā cāti hi kiccasamāpanatṭhena tīraṇapariññā² vuttā. Kicce hi samāpite te dhammā paṭiladdhā hontīti. Keci pana “avipassanūpagānaṃ³ ñātapariññā”ti vadanti. Abhiññeyyena ñātapariññāya vuttattā taṃ na sundaraṃ. **Pariññātā ceva honti tīritā cāti** te paṭiladdhā eva dhammā pariññātā ca nāma honti, tīritā ca nāmāti attho. Evaṃ kiccasamāpanatthavasena pariññātatto vutto hoti.

22. Idāni tamevatthaṃ ekekaḍhamme paṭilābhavasena yojetvā ante ca nigametvā dassetuṃ **nekkhammanti**-ādimāha. Taṃ sabbaṃ pubbe vuttānusāreneva veditabbanti.

Pariññeyyaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pahātabbaniddesavaṇṇanā

23. Pahātabbaniddese **asmimānoti** rūpādīsu pañcasu upādānakkhandhesu asmīti māno. Tasmim hi pahīne arahattaṃ pattaṃ hoti.

1. Pakāsanatṭhādīnaṃ (Sī)

2. Tīraṇapariññātā (Ka), tīraṇā (Syā)

3. Damdhavipassanūpagānaṃ (Sī)

Rūparāgādīsu vijjamānesupī sesāni avatvā asmimānasseva vacanaṃ diṭṭhipatirūpakattena tassa oḷārikattāti veditabbaṃ. **Avijjāti** suttantapariyāyena dukkhādīsu catūsu ṭhānesu aññāṇaṃ, abhidhammapariyāyena pubbantādīhi saddhiṃ aṭṭhasu. Vuttaṃ hetam—

“Tattha katamā avijjā, dukkhe aññāṇaṃ, dukkhasamudaye aññāṇaṃ, dukkhanirodhe aññāṇaṃ, dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya aññāṇaṃ, pubbante aññāṇaṃ, aparante aññāṇaṃ, pubbantāparante aññāṇaṃ, idappaccayatāpaṭiccasamuppannesu dhammesu aññāṇaṃ”¹.

Bhavataṇhāti kāmabhavādīsu bhavesu patthanā. Yathāha—

“Tattha katamā bhavataṇhā, yo bhavesu bhavacchando bhavarāgo bhavanandī bhavataṇhā bhavasineho bhavapariḷāho bhavamucchā bhavajjhosānaṃ”².

Tisso taṇhāti kāmataṇhā bhavataṇhā vibhavataṇhā. Tāsaṃ abhidhamme evaṃ niddeso kato—tattha katamā bhavataṇhā, bhavadiṭṭhisahagato rāgo -pa- cittassa sārāgo, ayaṃ vuccati bhavataṇhā. Tattha katamā vibhavataṇhā, ucchedadiṭṭhisahagato rāgo -pa- cittassa sārāgo, ayaṃ vuccati vibhavataṇhā. Avasesā taṇhā kāmataṇhā. Tattha katamā kāmataṇhā, kāmādhātupaṭisaṃyutto rāgo -pa- cittassa sārāgo, ayaṃ vuccati kāmataṇhā. Tattha katamā bhavataṇhā, rūpadhātu-arūpadhātupaṭisaṃyutto rāgo -pa-. Tattha katamā vibhavataṇhā, ucchedadiṭṭhisahagato rāgo -pa-³.

Aṭṭhakathāyaṃ pana “pañcakāmaguṇiko rāgo kāmataṇhā, rūpārūpabhavesu rāgo jhānanikantisassatadiṭṭhisahagato rāgo bhavavasena patthanā bhavataṇhā, ucchedadiṭṭhisahagato rāgo vibhavataṇhā”^{ti} vuttaṃ. Ayaṃ dasuttarasuttapariyāyena yojanā. Saṅgītipariyāyena pana abhidhammapariyāyena ca “aparāpi tisso taṇhā kāmataṇhā rūpataṇhā arūpataṇhā. Aparāpi tisso rūpataṇhā arūpataṇhā

1. Abhi 1. 222; Abhi 2. 142. piṭṭhesu.

2. Abhi 2. 372 piṭṭhe.

3. Abhi 2. 379, 380 piṭṭhesu.

nirodhataṇhāti¹ vuttā taṇhāpi ettha yujjanti. Tāsu pañca
kāmadhāturūpadhātu-arūpadhātupaṭisaṃyuttā, antimā ucchedadiṭṭhisahagatā.

Cattāro oghāti kāmogho bhavogho diṭṭhogho avijjogho. Yassa
saṃvijjanti, taṃ vaṭṭasmim̐ ohananti osīdāpentīti oghā. Balavakilesā etc.
Kāmaguṇasaṅkhāte kāme oggho kāmogho. Kāmatāṇhāyetaṃ nāmaṃ.
Rūpārūpasasaṅkhāte kammato ca upapattito ca duvidhepi bhavogho
bhavogho. Bhavataṇhāyetaṃ nāmaṃ. Diṭṭhi eva oggho diṭṭhogho. “Sassato
loko”ti-ādikāya diṭṭhiyā etaṃ nāmaṃ. Avijjā eva oggho avijjogho,
dukkhādīsu aññāṇassettaṃ nāmaṃ.

Pañca nīvaraṇānīti kāmacchandānīvaraṇaṃ byāpādanīvaraṇaṃ
thinamiddhanīvaraṇaṃ uddhaccakukkuccanīvaraṇaṃ vicikicchānīvaraṇaṃ.
Cittaṃ nīvaranti pariyonandhantīti nīvaraṇāni. Kāmiyanti kāma. Pañca
kāmaguṇā. Kāmesu chando kāmacchando. Kāmayatīti vā kāmo, kāmo eva
chando, na kattukamyatāchando na dhammacchandoti kāmacchando.
Kāmatāṇhāyetaṃ nāmaṃ. Byāpajjati tena cittaṃ pūtibhāvaṃ gacchati,
byāpādayati vā vinayācārārūpasampattihiṭṭhasukhānīti byāpādo. Dosassettaṃ
nāmaṃ. Thinanatā thinā, middhanatā middhaṃ, anussāhasaṃhananatā
asatthivighāto cāti attho. Cittassa anussāho thinā, cetasikānaṃ
akammaññatā middhaṃ, thināṇca middhaṇca thinamiddhaṃ. Uddhatassa
bhāvo uddhaccaṃ, avūpasamoti attho. Vikkhepassettaṃ nāmaṃ. Kucchitaṃ
kataṃ kukataṃ, kukatassa bhāvo kukuccaṃ, garahitakiriyabhāvoti attho.
Pacchānutāpassettaṃ nāmaṃ. Vigatā cikicchāti vicikicchā, vigatapaññāti
attho. Sabhāvaṃ vā vicinanto etāya kicchati kilamatīti vicikicchā.
Buddhādīsu saṃsayassettaṃ nāmaṃ. Kāmacchando eva nīvaraṇaṃ
kāmacchandānīvaraṇaṃ. Evaṃ sesesupi.

Cha dhammā, chaddhammāti vā pāṭho. **Cha taṇhākāyāti** rūpataṇhā
saddataṇhā gandhataṇhā rasataṇhā phoṭṭhabbatāṇhā dhammataṇhā. Rūpe
taṇhā rūpataṇhā. Sā eva kāmatāṇhādibhedena anekabhedattā rāsattṭhena
kāyoti vuttā. Evaṃ sesesupi.

1. Dī 3. 181; Abhi 2. 380 piṭṭhesu.

Sattānusayāti kāmarāgānusayo paṭighānusayo mānānusayo diṭṭhānusayo vicikicchānusayo bhavarāgānusayo avijjānusayo. Appahīnaṭṭhena anusentīti anusayā. Kāmesu rāgo kāmarāgo, kāmo eva vā rāgoti kāmarāgo. Ārammaṇasmim paṭihaññatīti paṭighaṃ. Ayāthāvadassanaṭṭhena diṭṭhi. Seyyādivasena maññatīti māno. Bhavesu rāgo bhavarāgo. Thāmagato kāmarāgo kāmarāgānusayo. Evaṃ sesesupi.

Aṭṭha micchattāti micchādiṭṭhi micchāsaṅkappo micchāvācā micchākammanto micchā-ājīvo micchāvāyāmo micchāsati micchāsamādhī. “Hitasukhāvahā me bhavissanti”ti evaṃ āsīsītapi¹ tathā-abhāvato asubhādīsuyeva subhanti-ādiviparītappavattito ca micchāsabhāvāti micchattā. Micchā passati, micchā vā etāya passantīti micchādiṭṭhi. Atha vā viparītā diṭṭhīti micchādiṭṭhi, ayāthāvadiṭṭhīti vā micchādiṭṭhi, virajjhivā gahaṇato vā vitathā diṭṭhīti micchādiṭṭhi, anattābhavattā paṇḍitehi kucchitā diṭṭhīti vā micchādiṭṭhi. Micchāsaṅkappādīsipi eseva nayo. **Micchādiṭṭhī**ti sassatucchedābhiniveso. **Micchāsaṅkappoti** kāmavitakkāditi vidho vitakko. **Micchāvācā**ti musāvādādicatubbidhā cetanā. **Micchākammantoti** pāṇātipātāditi vidhā cetanā. **Micchā-ājīvoti** micchājīvapayogasamuṭṭhāpikā cetanā. **Micchāvāyāmoti** akusalacittasampayuttaṃ vīriyaṃ. **Micchāsati**ti satipaṭipakkhabhūho akusalacittuppādo. **Micchāsamādhī**ti akusalasamādhī.

Nava taṇhāmūlakāti² taṇhaṃ paṭicca pariyesanā, pariyesanaṃ paṭicca lābho, lābhaṃ paṭicca vinicchayo, vinicchayaṃ paṭicca chandarāgo, chandarāgaṃ paṭicca ajjhosānaṃ, ajjhosānaṃ paṭicca pariggaho, pariggahaṃ paṭicca macchariyaṃ, macchariyaṃ paṭicca ārakkho, ārakkhādhikaraṇaṃ daṇḍādānasatthādānakalahaviggahavivādatuvaṃtuvaṃpesuññaṃ musāvādā aneke pāpakā akusalā dhammā sambhavanti². Ime nava taṇhāmūlakā dhammā. Taṇhā mūlaṃ etesanti taṇhāmūlakā. Pariyesanādayo akusalā eva. **Taṇhaṃ paṭiccā**ti taṇhaṃ nissāya. **Pariyesanā**ti rūpādi-ārammaṇapariyesanā.

1. Āsīsātapi (Sī)

2-2. Dī 2. 50; Dī 3. 253 piṭṭhesu.

Sā hi taṇhāya sati hoti. **Lābhoti** rūpādi-ārammaṇapaṭilābho, so hi pariyesanāya sati hoti. Vinicchayo pana ñāṇataṇhādiṭṭhivitakkavasena catubbidho. Tattha “sukhavinicchayaṃ jaññā, sukhavinicchayaṃ ñatvā ajjhattaṃ sukhamanuyuñjeyyā”¹ti¹ ayaṃ **ñāṇavinicchayo**. “Vinicchayoti dve vinicchayā taṇhāvinicchayo ca diṭṭhivinicchayo cā”²ti² evaṃ āgatāni aṭṭhasatataṇhāvicarītāni **taṇhāvinicchayo**. Dvāsattḥi diṭṭhiyo **diṭṭhivinicchayo**. “Chando kho Devānaminda vitakkanidāno”³ti³ imasmim̐ pana sutte idha vinicchayoti vutto vitakkoyeva āgato. Lābhaṃ labhitvā hi iṭṭhāniṭṭhaṃ sundarāsundarañca vitakkeneva vinicchinati “ettakaṃ me rūpārammaṇatthāya bhavissati, ettakaṃ saddādi-ārammaṇatthāya, ettakaṃ mayhaṃ bhavissati, ettakaṃ parassa, ettakaṃ paribhuñjissāmi, ettakaṃ nidahissāmi”⁴ti. Tena vuttaṃ “lābhaṃ paṭicca vinicchayo”⁴ti. **Chandarāgoti** evaṃ akusalavitakkena vitakkite vatthusmim̐ dubbalarāgo ca balavarāgo ca uppajjati. **Chandoti** ettha dubbalarāgassādhivacanāṃ, **rāgoti** balavarāgassa. **Ajjhosānanti** ahaṃ mamāti balavasanniṭṭhānaṃ. **Pariggahoti** taṇhādiṭṭhivasena pariggahakaraṇaṃ. **Macchariyanti** parehi sādhāraṇabhāvassa asahanatā. Tenevassa porāṇā evaṃ vacanatthaṃ vadanti “idaṃ acchariyaṃ mayhameva hotu, mā aññassa acchariyaṃ hotūti pavattattā macchariyanti vuccatī”⁴ti. **Ārakkhoti** dvārapidahanamañjūsagopanādivasena suṭṭhu rakkhaṇaṃ. Adhikarotīti adhikaraṇaṃ. Kāraṇassetāṃ nāmaṃ. **Ārakkhādhikaraṇanti** bhāvanapumsakaṃ, ārakkhahetūti attho. Daṇḍādānādīsu paranisedhanatthaṃ daṇḍassa ādānaṃ **daṇḍādānaṃ**. Ekatoḍḍhārādino satthassa ādānaṃ **satthādānaṃ**. Kāyakalahopi vācākalahopi **kalaho**. Purimo purimo virodho **viggaho**. Pacchimo pacchimo **vivādo**. **Tuvaṃtuvanti** agāravavasena tuvaṃtuvanivacanāṃ.

Dasa micchattāti micchādiṭṭhi -pa- micchāsamādhi micchāññāṇaṃ micchāvimutti. Tattha **micchāññāṇanti** pāpakiriyāsu upāyacintāvasena pāpaṃ katvā sukataṃ⁴ mayāti paccavekkhaṇākārena ca uppanno moho.

Micchāvimuttīti avimuttasseva sato vimuttisaññitā.

1. Ma 3. 273 piṭṭhe. 2. Khu 7. 205 piṭṭhe. 3. Dī 2. 221 piṭṭhe. 4. Kataṃ (Syā)

24. Idāni anekabhedena pahānena pahātabbe dassetuṃ **dve pahānānīti-** ādi āradddhaṃ. Pahānesu hi viññātesu tena tena pahātabbā dhammā suviññeyyā honti. Pañcasu pahānesu lokikāni ca dve pahānāni appayogaṃ nissaraṇappahānañca ṭhapetvā appayogāneva dve lokuttarapahānāni paṭhamam vuttāni. Sammā ucchijjanti etena kilesāti samucchedo, pahīyanti etena kilesāti pahānam, samucchedasāṅkhātāni pahānam, na sesappahānanti **samucchedappahānam**. Kilesānam paṭippassaddhattā paṭippassaddhi, pahīnattā pahānam, paṭippassaddhisāṅkhātāni pahānam **paṭippassaddhippahānam**. Lokam uttaratīti **lokuttaro**. Nibbānasāṅkhātāni khayam gacchatīti khayagāmī, khayagāmī ca so maggo cāti **khayagāmimaggo**, tam bhāvayato so maggo samucchedappahānanti attho. Tathā phalakkhaṇe lokuttaraphalameva paṭippassaddhippahānam.

Kāmānametaṃ nissaraṇanti-ādīsu kāmato rūpato saṅkhatato nissaranti etenāti **nissaraṇam**, tehi vā nissaṭattā¹ nissaraṇam. Asubhajjhānam. Kāmehi nikkhandattā **nekkhammam**. Anāgāmimaggo vā. Asubhajjhānam hi vikkhambhanato kāmānam nissaraṇam, tam jhānam pādakam katvā uppādita-anāgāmimaggo pana samucchedato sabbaso kāmānam accantanissaraṇam. Ruppattīti rūpam, na rūpam arūpam mittapaṭipakkhā amittā viya, lobhādipaṭipakkhā alobhādayo viya ca rūpapaṭipakkhoti attho. Phalavasena vā natthettha rūpanti arūpam, arūpameva **arupam**. Arūpajjhānāni. Tāni rūpānam nissaraṇam nāma. Arūpehipi arahattamaggo puna uppattinivāraṇato sabbaso rūpānam nissaraṇam nāma. **Bhūtanti** jātam. **Saṅkhatanti** paccayehi saṅgama katham. **Paṭiccasamuppannanti** te te paccaye paṭicca sammā saha ca uppannam. Paṭhamena sañjātattadīpanena aniccatā, dutiyena aniccassāpi sato paccayānubhāvadīpanena parāyattatā, tatiyena parāyattassāpi sato paccayānam abyāpārattadīpanena evaṃdhammatā dīpitā hoti. **Nirodhoti** nibbānam. Nibbānañhi āgama dukkham nirujjhatīti nirodhoti vuccati. So eva ca sabbasaṅkhatato nissaṭattā tassa saṅkhatassa nissaraṇam nāma. Aṭṭhakathāyam pana—

1. Nissaraṇattā (Sī, Ka)

“Nirodho tassa nissaraṇanti idha arahattaphalaṃ nirodhoti adhippetam. Arahattaphalena hi nibbāne diṭṭhe puna āyatim sabbasaṅkhārā na hontīti arahattasaṅkhātassa nirodhassa paccayattā nirodhoti vuttan”ti vuttam.

Nekkhammam paṭiladdhassāti-ādīsu asubhajjhānassa nissaraṇatte vikkhambhanappahānena, anāgāmimagassa nissaraṇatte samucchadappahānena kāmā pahīnā ceva honti pariccattā ca. Arūpajjhānānam nissaraṇatte ca arahattamaggassa nissaraṇatte ca evameva rūpā yojetabbā. Rūpesu hi chandarāgappahānena rūpānam samucchedo hoti. **Rūpā**ti cettha līṅgavipallāso kato. Nibbānassa nissaraṇatte nissaraṇappahānena, arahattaphalassa nissaraṇatte paṭippassaddhippahānena saṅkhārā pahīnā ceva honti pariccattā ca. Nibbānassa ca nissaraṇatte ārammaṇakaraṇavasena paṭilābho veditabbo.

Dukkhasaccanti-ādīsu **pariññāpaṭivedhanti**-ādi bhāvanapūmsakavacanam. Pariññāya paṭivedho pariññāpaṭivedho. Tam pariññāpaṭivedham. Esa nayo sesesupi. **Pajahātī**ti tathā tathā paṭivijjhanto pahātabbe kilese pajahatīti attho gahatabbo. Lokiyalokuttaresupi chandarāgappahānena vā tāni pajahatīti attho. Pajahatītipi pāṭho. Yathā nāvā apubbam acarimam ekakkhaṇe cattāri kiccāni karoti, orimam tīram pajahati, sotaṃ chindati, bhaṇḍam vahati, pārimam tīram appeti, evamevam maggañāṇam apubbam acarimam ekakkhaṇe cattāri saccāni abhisameti, dukkham pariññābhisamayena abhisameti, samudayam pahānābhisamayena abhisameti, maggam bhāvanābhisamayena abhisameti, nirodham sacchikiriyābhisamayena abhisameti. Kim vuttam hoti? “Nirodham ārammaṇam katvā cattāri saccāni pāpuṇāti passati paṭivijjhatī”ti¹ vuttattā ekakkhaṇepi visum visum viya pahānāni vuttānīti veditabbāni.

Pañcasu pahānesu yaṃ sasevāle udae pakkhittena ghaṭena sevālassa viya tena tena lokiyasamādhinā nīvaraṇādīnam paccanīkadhammānam vikkhambhanam dūrīkaraṇam, idam **vikkhambhanappahānam** nāma. **Vikkhambhanappahānañca nīvaraṇānam**

paṭhamam jhānam bhāvayatoti nīvaraṇānaṃyeva pahānam¹ pākaṭattā vuttanti veditabbarṃ. Nīvaraṇāni hi jhānassa pubbabhāgepi pacchābhāgepi na sahasā cittaṃ ajjhottharanti, ajjhotthātesu ca tesu jhānam parihāyati, vitakkādayo pana dutiyajjhānādito pubbe pacchā ca appaṭipakkhā hutvā pavattanti. Tasmā nīvaraṇānaṃ vikkhambhanaṃ pākaṭam. Yaṃ pana rattibhāge samujjalitena paḍīpena andhakārassa viya tena tena vipassanāya avayavabhūtena jhānaṅgena paṭipakkhavaseneva tassa tassa ca pahātabbadhammassa pahānam, idaṃ **tadaṅgappahānam** nāma.

Tadaṅgappahānañca diṭṭhigatānaṃ nibbedhabhāgiyaṃ samādhim bhāvayatoti diṭṭhigatānaṃyeva pahānam oḷārikavasena vuttanti veditabbarṃ. Diṭṭhigatam hi oḷārikam, niccasaññādayo sukhumā. Tattha **diṭṭhigatānanti** diṭṭhiyeva diṭṭhigatam “gūthagatam muttagatan”ti-ādini² viya. Gantabbābhāvato³ ca diṭṭhiyā gatamattamevetantipi diṭṭhigatam, dvāsaṭṭhidiṭṭhīsu antogadhattā diṭṭhīsu gatantipi diṭṭhigatam. Bahuvacanena tesam diṭṭhigatānaṃ. **Nibbedhabhāgiyaṃ samādhinti** vipassanāsampayuttam samādhim. Yaṃ pana asanivicakkābhīhatassa⁴ rukkhassa viya ariyamaggañāṇena saṃyojanānaṃ dhammānaṃ yathā na puna pavattati, evaṃ pahānam, idaṃ **samucchedappahānam** nāma. **Nirodho nibbānanti** nirodhasaṅkhātam nibbānam.

Evaṃ pahānavasena pahātabbe dhamme dassetvā idāni sarūpeneva puna pahātabbe dhamme dassetuṃ **sabbarṃ bhikkhave pahātabbanti**-ādimāha. Tattha cakkhādini chandarāgappahānena pahātabbāni. **Rūpaṃ passanto pajahātī**ti-ādīsu rūpaṃ aniccādito passanto pahātabbe kilese pajahāti. **Cakkhum -pa-. Jarāmaraṇam -pa- amatogadham nibbānanti** peyyāladvaye anaññātaññassāmītindriyaṃ “passanto pajahāti”ti-ādīsu tesu lokuttaresu anaññātaññassāmītindriyaṃ passanto udikkhanto apekkhamāno icchamāno vipassanākkhaṇesu pahātabbe kilese pajahātīti taṃtaṃdhammānurūpena yojetabbarṃ.

Pahātabbaniddesaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Pahānassa (Ka)

2. Am 3. 181 piṭṭhe.

3. Gantabbābhāvato (Sī, Syā), gandhabbattābhāvato (Gaṇṭhipade)

4. Asanivisaṭṭābhīhatassa (Gaṇṭhipade), Visuddhi 2. 337 piṭṭhe pana passitabbarṃ.

Bhāvetabbaniddesavaṇṇanā

25. Bhāvetabbaniddese **kāyagatāsati**ti kāyagatāsatisuttante¹ vuttā ānāpānacatu-iriyāpathakhuddaka-iriyāpathadvattimsākārakatudhātunavasivathikāpaṭikūlavavatthāpakamanasikārasampayuttā yathānurūpaṃ rūpajjhānasampayuttā ca sati. Sā hi tesu kāyesu gatā pavattāti kāyagatāti vuccati. **Sātasahagatāti** madhurasukhavedayitasaṅkhātena sātena saha ekuppādādibhāvaṃ gatā. Tabbhāve vokiṇṇe ārammaṇe nissaye saṃsaṭṭhe dissati **sahagatasaddo** pañcasu atthesu Jinavacane. “Yāyaṃ taṇhā ponobbhavikā nandirāgasahagatā”ti² ettha tabbhāve, nandirāgabhūtāti attho. “Yā bhikkhave vīmaṃsā kosajjasahagatā kosajjasampayuttā”ti³ ettha vokiṇṇe, antarantarā uppajjamānena kosajjena vokiṇṇāti attho. “Lābhī hoti rūpasahagatānaṃ vā samāpattīnaṃ arūpasahagatānaṃ vā samāpattīnaṃ”ti⁴ ettha ārammaṇe, rūpārūpārammaṇānanti attho. “Aṭṭhikasāññāsahagataṃ satisambojjhaṅgaṃ bhāveti”ti⁵ ettha nissaye, aṭṭhikasāññānissayaṃ aṭṭhikasāññaṃ bhāvetvā paṭiladdhanti attho. “Idaṃ sukhaṃ imāya pītiyā sahagataṃ hoti sahajātāṃ sampayuttan”ti⁶ ettha saṃsaṭṭhe, sammissanti attho. Imasmimpi pade saṃsaṭṭho adhippeto. Sātasamṣaṭṭhā⁷ hi sātasahagatāti vuttā. Sā hi ṭhapetvā catutthaṃ jhānaṃ sesesu sātasahagatā hoti, satipi ca upekkhāsahagatatte yebhuyyavasena sātasahagatāti vuttā, purimajjhānamūlakattā vā catutthajjhānassa sātasahagatāya upekkhāsahagatāpi vuttāva hoti, upekkhāya pana sante sukhe vuttattā Bhagavatā sātasahagatāti catutthajjhānasampayuttāpi vuttāva hoti.

Samatho ca vipassanā cāti kāmaccchāṇḍādayo paccanīkadhamme sameti vināsetīti samatho. Samādhissetaṃ nāmaṃ. Aniccatādivasena vividhehi ākārehi dhamme passatīti vipassanā. Paññāyetaṃ nāmaṃ. Ime pana dve dasuttarapariyāye pubbabhāgāti vuttā, saṅgītipariyāye ca lokiyalokuttaramissakāti. **Tayo samādhīti** savitakko savicāro

1. Ma 3. 130 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 106 piṭṭhe.

3. Saṃ 3. 244 piṭṭhe.

4. Abhi 3. 114 piṭṭhe.

5. Saṃ 3. 113 piṭṭhe.

6. Abhi 2. 268 piṭṭhe.

7. Sāte saṃsaṭṭhā (Syā)

samādhi avitakko vicāramatto samādhi avitakko avicāro samādhi. Sampayogavasena vattamānena saha vitakkena savitakko, saha vicārena savicāro. So khaṇikasamādhi vipassanāsamādhi upacārasamādhi paṭhamajjhānasamādhi. Natthi etassa vitakkoti avitakko. Vitakkavicāresu vicāro mattā paramā pamāṇaṃ etassāti vicāramatto, vicārato uttari vitakkena sampayogaṃ na gacchatīti attho. So pañcakanaye dutiyajjhānasamādhi, tadubhayavirahito avitakko avicāro samādhi. So catukkanaye dutiyajjhānādi, pañcakanaye tatiyajjhānādi rūpāvacarasamādhi. Ime tayopi lokiyā eva. Saṅgītipariyāye aparepi tayo samādhī vuttā “suññato samādhi, animitto samādhi, appaṇihito samādhī”¹. Na te idha adhippetā.

Cattāro satipaṭṭhānāti kāyānupassanāsatiṭṭhānaṃ vedanānupassanāsatiṭṭhānaṃ cittānupassanāsatiṭṭhānaṃ dhammānupassanāsatiṭṭhānaṃ. Pubbabhāge cuddasavidhena kāyaṃ pariggaṇhato kāyānupassanāsatiṭṭhānaṃ, navavidhena vedanaṃ pariggaṇhato vedanānupassanāsatiṭṭhānaṃ, soḷasavidhena cittaṃ pariggaṇhato cittānupassanāsatiṭṭhānaṃ, pañcavidhena dhamme pariggaṇhato dhammānupassanāsatiṭṭhānaṃ veditabbaṃ. Lokuttaraṃ pana idha na adhippetā. **Pañcaṅgiko samādhīti** pañca aṅgāni assa santīti pañcaṅgiko. Catutthajjhānasamādhi. Pītipharaṇatā sukhapharaṇatā cetopharaṇatā ālokapharaṇatā paccavekkhaṇanimittanti pañca aṅgāni. Pītiṃ pharamānā uppajjatīti dvīsu jhānesu paññā **pītipharaṇatā** nāma. Sukhaṃ pharamānā uppajjatīti tīsu jhānesu paññā **sukhapharaṇatā** nāma. Paresaṃ ceto pharamānā uppajjatīti cetopariyapaññā **cetopharaṇatā** nāma. Ālokaṃ pharamānā uppajjatīti dibbacakkhupaññā **ālokapharaṇatā** nāma. Paccavekkhaṇañāṇaṃ **paccavekkhaṇanimittaṃ** nāma. Vuttampi cetam—

“Dvīsu jhānesu paññā pītipharaṇatā, tīsu jhānesu paññā sukhapharaṇatā, paracittapaññā cetopharaṇatā, dibbacakkhupaññā ālokapharaṇatā, tamhā tamhā samādhimhā vuṭṭhitassa paccavekkhaṇañāṇaṃ paccavekkhaṇanimittan”².

1. Dī 3. 184 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 346 piṭṭhe.

Taṃ hi vuṭṭhitasamādhissa pavattākāragahaṇato nimittanti vuttaṃ. Tattha ca pītipharaṇatā sukhapharaṇatā dve pādā viya, cetopharaṇatā ālokaparaṇatā dve hatthā viya, abhiññāpādakam catutthajjhānam majjhimakāyo viya, paccavekkhaṇanimittam sīsam viya. Iti āyasmā Dhammasenāpati Sāriputtatthero pañcaṅgikam sammāsamādhim āṅgapaccaṅgasampannam purisam viya katvā dassesi.

Cha anussatiṭṭhānānī punappunam uppajjanato satiyo eva anussatiyo, pavattitabbaṭṭhānasmimyeva pavattattā saddhāpabbajitassa kulaputtassa anurūpā satiyotipi anussatiyo, anussatiyo eva pīti-ādīnam ṭhānatā anussatiṭṭhānāni. Katamāni cha. Buddhānussati dhammānussati saṅghānussati sīlānussati cāgānussati devatānussati¹. **Bojjhaṅgā**ti bodhiyā, bodhissa vā aṅgā. Idam vuttaṃ hoti—yā esā dhammasāmaggi yāyalokuttaramaggakkhaṇe uppajjamānāya līnuddhaccapatiṭṭhānāyūhanakāmasukhattakilamathānuyoga-ucchedasassatābhinivesādīnam anekesam upaddavānam paṭipakkhabhūtāya satidhammavicaravīriyapītipassaddhisamādhī-upekkhāsāṅkhātāya dhammasāmaggiyā ariyasāvako bujjhatīti katvā bodhīti vuccati, **bujjhatī**ti kilesasantānaniddāya vuṭṭhahati, cattāri vā ariyasaccāni paṭivijjhati, nibbānameva vā sacchikaroti, tassā dhammasāmaggisāṅkhātāya bodhiyā aṅgātipi bojjhaṅgā jhānaṅgamaggaṅgādayo viya. Yo panesa² yathāvuttappakārāya etāya dhammasāmaggiyā bujjhatīti katvā ariyasāvako bodhīti vuccati, tassa bodhissa aṅgātipi bojjhaṅgā senaṅgarathaṅgādayo viya. Tenāhu Aṭṭhakathācariyā “bujjhanakassa puggalassa aṅgāti vā bojjhaṅgā”ti. Apica “bojjhaṅgāti kenaṭṭhena bojjhaṅgā, bodhāya samvattantīti bojjhaṅgā”ti-ādīnā³ nayena bojjhaṅgaṭṭho veditabbo. **Ariyo aṭṭhaṅgiko maggoti** tamtamaggavajjhakilesehi ārakattā ariyabhāvakarattā ariyaphalapaṭilābhakarattā ca ariyo. Aṭṭha aṅgāni assāti aṭṭhaṅgiko. Soyam caturaṅgikā viya senā, pañcaṅgikam viya ca tūriyam āṅgamattameva hoti, aṅgavinimutto natthi. Bojjhaṅgamaggaṅgā lokuttarā, dasuttarapariyāyena pubbabhāgāpi labbhanti.

1. Dī 3. 207 piṭṭhe.

2. Yopesa (Ka), yo cesa (Syā)

3. Khu 9. 302 piṭṭhe.

Nava pārisuddhipadhāniyaṅgānīti sīlavisuddhi
 pārisuddhipadhāniyaṅgaṃ, cittavisuddhi pārisuddhipadhāniyaṅgaṃ,
 diṭṭhivisuddhi pārisuddhipadhāniyaṅgaṃ, kaṅkhāvitarāṇavisuddhi
 pārisuddhipadhāniyaṅgaṃ, maggāmaggañāṇadassanavisuddhi
 pārisuddhipadhāniyaṅgaṃ, paṭipadāñāṇadassanavisuddhi
 pārisuddhipadhāniyaṅgaṃ, ñāṇadassanavisuddhi pārisuddhipadhāniyaṅgaṃ,
 paññā pārisuddhipadhāniyaṅgaṃ, vimutti pārisuddhipadhāniyaṅgaṃ¹.
Sīlavisuddhīti visuddhiṃ pāpetum samatthaṃ catupārisuddhisīlaṃ. Taṃ hi
 dussīlamalaṃ² visodheti. **Pārisuddhipadhāniyaṅganti** parisuddhabhāvassa³
 padhānaṃ uttamaṃ aṅgaṃ. **Cittavisuddhīti** vipassanāya padaṭṭhānabhūtā
 paguṇā aṭṭha samāpattiyo. Tā hi kāmaccchandādicittamalaṃ visodhenti.
Diṭṭhivisuddhīti sappaccayanāmarūpadassanaṃ. Taṃ hi sattadiṭṭhimalaṃ
 visodheti. **Kaṅkhāvitarāṇavisuddhīti** paccayākārañāṇaṃ. Tena hi tīsu
 addhāsu paccayavasena dhammā pavattantīti passanto tīsupi addhāsu
 sattakaṅkhāmalaṃ vitaranto visujjhati. **Maggāmaggañāṇadassanavisuddhīti**
 udayabbayānupassanakkhaṇe uppannā obhāsañāṇapītipassaddhisukha-
 adhimokkhapaggaha-upaṭṭhāna-upekkhānikantīti dasa vipassanupakkilesā,
 na maggo, vīthipaṭipannaṃ udayabbañāṇaṃ maggoti evaṃ maggāmagge
 ñāṇaṃ nāma. Tena hi amaggamalaṃ visodheti.
Paṭipadāñāṇadassanavisuddhīti vīthipaṭipannaṃ
 udayabbayānupassanāñāṇaṃ bhaṅgānupassanāñāṇaṃ
 bhayatupaṭṭhānānupassanāñāṇaṃ ādinavānupassanāñāṇaṃ
 nibbidānupassanāñāṇaṃ muñcitukamyatāñāṇaṃ paṭisaṅkhānupassanāñāṇaṃ
 saṅkhārupekkhāñāṇaṃ anulomañāṇanti imāni nava vipassanāñāṇāni. Tāni hi
 niccasaññādimalaṃ visodhenti. **Ñāṇadassanavisuddhīti** catu-
 ariyamaggapaññā. Sā hi samucchadata sakasakamaggavajjhakilesamalaṃ
 visodheti. **Paññāti** arahattaphalapaññā. **Vimuttīti** arahattaphalavimutti.

Dasa kaṣiṇāyatanānīti “Pathavīkaṣiṇameko sañjānāti uddhaṃ adho
 tiriyaṃ advayaṃ appamāṇaṃ, āpokasiṇameko sañjānāti -pa-.
 Tejokaṣiṇameko sañjānāti. Vāyokaṣiṇameko sañjānāti. Nīlakaṣiṇameko
 sañjānāti. Pītakaṣiṇameko sañjānāti. Lohitakaṣiṇameko sañjānāti.
 Odātikaṣiṇameko sañjānāti. Ākāsaṣiṇameko sañjānāti.
 Viññāṇakaṣiṇameko sañjānāti uddhaṃ adho tiriyaṃ advayaṃ
 appamāṇaṃ”⁴ti evaṃ vuttāni dasa.

1. Dī 3. 252 piṭṭhe.

3. Pārisuddhibhāvassa (Syā, Ka)

2. Dussīlamalaṃ (Syā)

4. Am 3. 293; Dī 3. 257 piṭṭhesu.

Etāni hi sakalapharaṇaṭṭhena kasiṇāni, tadārammaṇānaṃ dhammānaṃ khettaṭṭhena adhiṭṭhānaṭṭhena vā ayatanāni. **Uddhanti** uparigaganatalābhimukhaṃ. Adhoti heṭṭhābhūmitalābhimukhaṃ. **Tiriyanti** khettaṃaṇḍalamiva samantā paricchinnāṃ. Ekacco hi uddhameva kasiṇaṃ vaḍḍheti ekacco adho, ekacco samantato. Ekopi tena tena vā kāraṇena evaṃ pasāreti ālokaṃ rūpadassanākāmo. Tena vuttaṃ “pathavīkasiṇameko sañjānāti uddhaṃ adho tiriyaṃ”¹. **Advayanti** idaṃ pana ekassa aññabhāvānupagamanatthaṃ vuttaṃ. Yathā hi udakaṃ pavittṭhassa sabbadisāsu udakameva hoti na aññaṃ, evameva pathavīkasiṇaṃ pathavīkasiṇameva hoti, natthi tassa aññakasiṇasambhedoti. esa nayo sabbattha. **Appamāṇanti** idaṃ tassa tassa pharaṇa-appamāṇavasena vuttaṃ. Taṃ hi manasā pharanto sakalameva pharati, na ayamassa ādi idaṃ majjhanti paṇānaṃ gaṇhātīti. **Ākāsakasiṇanti** kasiṇugghāṭimākāso paricchedākāsakasiṇaṇca. **Viññāṇakasiṇanti** kasiṇugghāṭimākāse pavattaviññāṇaṃ. Tattha kasiṇavasena kasiṇugghāṭimākāse kasiṇugghāṭimākāsavasena tattha pavattaviññāṇe uddhamadhotiriyatā veditabbā, paricchedākāsakasiṇassapi vaḍḍhanīyattā tassa vasenapīti.

26. Idāni bhāvanāpabhedam dassento **dve bhāvanāti**-ādimāha. Tattha **lokiyāti**-ādīsu loko vuccati lujjanapalujjanatṭhena vaṭṭam, tasmim pariyāpannabhāvena loka niyuttatī lokiya, lokiyānaṃ dhammānaṃ bhāvanā lokiya. Kiñcāpi dhammānaṃ bhāvanāti vohāravasena vuccati, tehi pana visum bhāvanā natthi. Te eva hi dhammā bhāviyamānā **bhāvanāti** vuccanti. Uttiṇṇāti uttarā, loka apariyāpannabhāvena lokato uttaratī **lokuttarā**.

Rūpabhavasāṅkhāte rūpe avacarantīti **rūpāvacarā**. **Kusalasaddo** panettha ārogya-anavajjachekasukhavipākesu dissati. “Kacci nu bhoto kusalaṃ, kacci bhoto anāmayan”² ti-ādīsu² ārogye. “Katamo pana bhante kāyasamācāro kusalo, yo kho mahārāja kāyasamācāro anavajjo”³ ca “puna caparaṃ bhante etadānuttariyaṃ, yathā Bhagavā dhammaṃ deseti kusalesu dhammesū”⁴ ca evamādīsu anavajje.

1. Am 3. 293; Dī 3. 257 piṭṭhesu.

3. Ma 2. 318 piṭṭhe.

2. Khu 5. 327; Khu 6. 77 piṭṭhādīsu.

4. Dī 3. 84 piṭṭhe.

“Taṃ kiṃ maññasi rājakumāra kusalo tvaṃ rathassa aṅgapaccaṅgānan”^{ti}¹
 “kusalā naccagītassa sikkhitā cāturitthiyo”^{ti}² ca ādīsu cheke. “Kusalānaṃ
 dhammānaṃ samādānāhetu evamidaṃ puññaṃ pavaḍḍhatī”^{ti}³ “kusalassa
 kammaṣa katattā upacittā”^{ti}⁴ ca ādīsu sukhavipāke. Svāyamidha ārogyepi
 anavajjepi sukhavipākepi vaṭṭati. Vacanattho panettha kucchite pāpake
 dhamme salayanti calayanti kampenti viddhamsentīti kusalā, kucchitena vā
 ākārena sayanti pavattantīti kusā, te akusalasaṅkhāte kuse lunanti chindantīti
 kusalā, kucchitānaṃ vā sānato tanukaraṇato kusaṃ, ñāṇaṃ. Tena kusena
 lātabbā gahetabbā pavattetabbāti kusalā, yathā vā kusā ubhayabhāgagataṃ
 hatthappadesaṃ lunanti, evamimepi uppannānuppannabhāvena
 ubhayabhāgagataṃ saṃkilesapakkaṃ lunanti, tasmā kusā viya lunantīti
 kusalā. Tesāṃ rūpāvacarakusalānaṃ bhāvanā. Arūpabhavaṣaṅkhāte arūpe
 avacarantīti arūpāvacarā. Tebhūmakavaṭṭe pariyāpannā antogadhāti
 pariyāpannā, tasmiṃ na pariyāpannāti aparīyāpannā, lokuttarā.

“Kāmāvacarakusalānaṃ dhammānaṃ bhāvanā kasmā na vuttāti ce?
 Appanāppattāya eva bhāvanāya abhidhamme bhāvanāti adhippetattā. Vuttaṃ
 hi tattha—

“Yogavīhitesu vā kammāyatanesu yogavīhitesu vā sippāyatanesu
 yogavīhitesu vā vijjāṭṭhānesu kammassakataṃ vā saccānulomikaṃ vā
 rūpaṃ aniccanti vā, vedanā aniccāti vā, saññā aniccāti vā, saṅkhārā
 aniccāti vā, viññāṇaṃ aniccanti vā yaṃ evarūpaṃ anulomikaṃ khantiṃ
 diṭṭhiṃ ruciṃ mudhā⁵ pekkhaṃ dhammanijjhānakkhantiṃ parato
 asutvā paṭilabhati, ayaṃ vuccati cintāmayā paññā. Yogavīhitesu vā
 kammāyatanesu -pa- dhammanijjhānakkhantiṃ parato sutvā paṭilabhati,
 ayaṃ vuccati sutamayā paññā. Sabbāpi samāpannassa paññā
 bhāvanāmayā paññā”^{ti}⁶.

1. Ma 2. 58 piṭṭhe.

2. Khu 6. 156 piṭṭhe.

3. Dī 3. 48 piṭṭhe.

4. Abhi 1. 104 piṭṭhādīsu.

5. Mutim (Sī)

6. Abhi 2. 337 piṭṭhe.

Sā pana kāmāvacarabhāvanā āvajjanabhavaṅgapāṭehi antaritattā bhāvanāti na vuttāti veditabbā. Sabbesaṃ pana puññānaṃ tividhapuññakiriyavatthūnaṃ antogadhattā upacārasamādhivipassanāsamādhīnaṃ bhāvanāmayapuññatā siddhā. Idha pana lokiyabhāvanāya¹ eva saṅgahitā. Rūpārūpāvacarānaṃ tividhabhāve **hīnāti** lāmakā. Hīnuttamānaṃ majjhe bhavā **majjhā**, majjhimātipi pāṭho. Padhānabhāvaṃ nītāti **paṇītā**, uttamāti attho. Āyūhanavasena ayaṃ hīnamajjhimapaṇītata veditabbā. Yassā hi āyūhanakkhaṇe chando vā hīno hoti vīriyaṃ vā cittaṃ vā vīmaṃsā vā, sā hīnā nāma. Yassā te dhammā majjhimā, sā majjhimā nāma. Yassā te dhammā paṇītā, sā paṇītā nāma. Mudukehi vā indriyehi sampayuttā hīnā nāma, majjhimēhi indriyehi sampayuttā majjhimā, adhimattehi indriyehi sampayuttā paṇītā nāma. Apariyāpannāya hīnamajjhimattābhāvā paṇītata eva vuttā. Sā hi uttamattāthena atappakattāthena ca paṇītā.

27. Paṭhamabhāvanācatukke **bhāveti**ti ekasmiṃyeva khaṇe tathā tathā paṭivijjhanto ariyamaggaṃ bhāveti. Dutiyabhāvanācatukke **esanābhāvanāti** appanāpubbabhāge bhāvanā. Sā hi appanaṃ esanti etāyāti esanāti vuttā. **Paṭilābhabhāvanāti** appanābhāvanā. Sā hi tāya esanāya paṭilabbhatīti paṭilābhoti vuttā. **Ekarasābhāvanāti** paṭilābhe vasībhāvaṃ pattukāmassa payogakāle bhāvanā. Sā hi tena tena pahānena tehi tehi kilesehi vimuttattā vimuttirasena ekarasāti katvā ekarasāti vuttā. **Āsevanābhāvanāti** paṭilābhe vasippattassa yathārucci paribhogakāle bhāvanā. Sā hi bhusaṃ sevīyatīti āsevanāti vuttā. Keci pana “āsevanābhāvanā vasīkammaṃ, ekarasābhāvanā sabbattikā”ti vaṇṇayanti. Catukkavibhāge **samādhim samāpajjantānanti** vattamānasamīpe vattamānavacanaṃ. **Tattha jātāti** tasmim pubbabhāge jātā. **Ekarasā hontīti** appanuppādane samānakiccā honti. **Samādhim samāpannānanti** appitappanānaṃ. **Tattha jātāti** tassā appanāya jātā. **Aññamaññaṃ nātivattantīti** samappavattiyā aññamaññaṃ nātikkamanti. **Adhimokkhattāthena**

1. Lokiyabhāvanā (Sī)

saddhindriyaṃ bhāvayatoti-ādīsu ekakkhaṇepi ekekassa indriyassa sakasakakiccakaraṇe taṃtaṃnissayavasena sakasakakiccakāraṇāni sesānipi indriyāni vimuttirasena ekarasā hontīti vimuttiraseneva¹ ekarasatṭhena bhāvanā. Balabojjhaṅgamaggaṅgesupī eseva nayo. Ekarasāti ca līṅgavipallāso kato.

Idha bhikkhūti imasmim sāsane bhikkhu. Saṃsāre bhayaṃ ikkhatīti bhikkhu. **Pubbaṇhasamayanti**-ādīsu accantaṣaṃyogatthe upayogavacanāṃ, atthato pana bhummaeva, divasassa pubbakāleti attho. **Āsevatīti** vasippattaṃ samādhim bhusaṃ sevati. **Majjhanhikasamayanti** divasassa majjhakāle. **Sāyanhasamayanti** divasassa sāyanhakāle. **Purebhattanti** divābhattato purekāle. **Pacchābhattanti** divābhattato pacchakāle. **Purimepi yāmeti** rattiya paṭhame koṭṭhāse. **Kāleti** kālāpakkhe. **Junheti** sukkapakkhe. **Purimepi vayokhandheti** paṭhame vayokoṭṭhāse, paṭhamavayeti attho. Tīsu ca vayesu vassasatāyukassa purisassa ekekasmim vaye catumāsādhikāni tetthiṃsa vassāni honti.

28. Tatiyabhāvanācatukke **tattha jātānaṃ dhammānaṃ anativattanaṭṭhenāti** tattha nekkhammādīsu bhāvanāvisesesu jātānaṃ samādhipaṇṇāsāṅkhātānaṃ yuganaddhadhammānaṃ aññamaññaṃ anatikkaṃanabhāvena. **Indriyānaṃ ekarasatṭhenāti** tattheva saddhādīnaṃ indriyānaṃ nānākilesehi vimuttattā vimuttirasena ekarasabhāvena. **Tadupagavīriyavāhanaṭṭhenāti** tesāṃ anativattana-ekarasabhāvanānaṃ anucchavikassa vīriyassa vāhanaabhāvena. **Āsevanatṭhenāti** yā tassa tasmiṃ samaye pavattā āsevanā, tassā āsevanāya āsevanabhāvena.

Rūpasaññaṃti kusalavipākakiriyavasena pañcadasavidhaṃ rūpavacaraṃjjhānaṣaṅkhātānaṃ rūpasaññaṃ. Rūpāvacaraṃjjhānampi hi rūpanti vuccati “rūpī rūpāni passatī”ti-ādīsu², tassa jhānassa ārammaṇampi “bahiddhā rūpāni passatī suvaṇṇadubbaṇṇāni”ti-ādīsu³. Rūpāvacaraṃjjhānaṃ hi saññāsīsenā rūpe saññāti katvā rūpasaññaṃti vuccati. **Paṭighasaññaṃti** kusalavipākā pañca, akusalavipākā pañcāti evaṃ dasavidhaṃ paṭighasaññaṃ. Dvipañcaviññāṇasampayuttā hi

1. Vimuttirasavaseneva (Sī)

2. Dī 2. 96; Aṃ 3. 126; Abhi 1. 65 piṭṭhesu.

3. Dī 2. 92; Aṃ 3. 126; Abhi 1. 64 piṭṭhesu.

saññā cakkhādīnaṃ vatthūnaṃ rūpādīnaṃ ārammaṇānaṃ paṭighātena uppannattā paṭighasaññāti vuccati. Rūpasaññā saddasaññā gandhasaññā rasasaññāphoṭṭhabbasaññāti etissā eva nāmaṃ. **Nānattasaññanti** aṭṭhe kāmāvacarakusalasaññā, dvādasa akusalasaññā, ekādasa kāmāvacarakusalavipākasaññā, dve akusalavipākasaññā, ekādasa kāmāvacarakiriyasaññāti evaṃ catucattālīsavidhaṃ nānattasaññaṃ. Sāhi nānatte nānāsabhāve rūpasaddādibhede gocare pavattā saññāti nānattasaññā, catucattālīsabhedato nānattā nānāsabhāvā aññamaññaṃ asadisā saññāti vā nānattasaññāti vuccati. Saññābahukattepi jātiggahaṇena ekavacanaṃ kataṃ.

Niccasaññanti niccanti saññaṃ niccasaññaṃ. Evaṃ sukhasaññaṃ attasaññaṃ. **Nandinti** sappītikaṃ taṇhaṃ. **Rāganti** nippītikaṃ taṇhaṃ. **Samudayanti** rāgassa samudayaṃ. Atha vā bhaṅgānupassanāya bhaṅgasseva dassanato saṅkhārānaṃ udayaṃ. **Ādānanti** nibbattanavasena kilesānaṃ, adosadassāvitāya saṅkhatārammaṇassa vā ādānaṃ. **Ghanasaññanti** santativasena ghananti saññaṃ. **Āyūhananti** saṅkhārānaṃ atthāya payogakaraṇaṃ. **Dhuvasaññanti** thiranti saññaṃ. **Nimittanti** niccanimittaṃ. **Paṇidhinti** sukhapatthanāṃ. **Abhinivesanti** atthi attāti abhinivesaṃ. **Sārādānābhinivesanti** niccasārattasāragahaṇābhinivesaṃ. **Sammohābhinivesanti** “ahosiṃ nu kho ahaṃ atītamaddhānaṃ”ti-ādivasena¹ “issarato loko sambhoti”ti-ādivasena ca sammohābhinivesaṃ. **Ālayābhinivesanti** ādīnavādassanena allīyītabbamidanti abhinivesaṃ. **Appaṭisaṅkhaṇanti** anupāyagahaṇaṃ. **Saññogābhinivesanti** kāmayogādikaṃ kilesappavattim.

Diṭṭhekaṭṭheti diṭṭhīhi saha ekasmiṃ ṭhitāti diṭṭhekaṭṭhā. Te diṭṭhekaṭṭha. Kilesenti upatāpenti, vibādhenti vāti kilesā. Te kilese. Duvidhaṃ hi ekaṭṭhaṃ pahānekaṭṭhaṃ sahajechaṭṭhaṃ. Pahānekaṭṭhaṃ sakkāyadiṭṭhipamukhāhi tesatṭhiyā diṭṭhīhi saha² yāva sotāpattimaggena pahānā, tāva ekasmiṃ puggale ṭhitāti attho. Idamidhādhippetaṃ. Dasasu hi kilesesu idha diṭṭhikilesoyeva āgato. Sesesu pana apāyagamanīyo lobho doso moho māno vicikicchā

1. Saṃ 1. 265 piṭṭhe.

2. Paṭisaṃ-Ṭṭha 2. 21 piṭṭhe passitabbaṃ.

thinam uddhaccam ahirikaṃ anottappanti nava kilesā diṭṭhiyā saha pahānekaṭṭhā hutvā sotāpattimaggena pahīyanti, rāgadosamohapamukhesu vā diyaḍḍhesu kilesasahassesu sotāpattimaggena diṭṭhiyā pahīyamānāya diṭṭhiyā saha apāyagamanīyā sabbakilesā pahānekaṭṭhavasena pahīyanti, sahajekaṭṭhe diṭṭhiyā saha ekasmiṃ citte ṭhitāti attho. Sotāpattimaggena hi dvīsu diṭṭhisampayutta asaṅkhārikacittesu pahīyamānesu tehi sahajāto lobho moho uddhaccam ahirikaṃ anottappanti ime kilesā sahajekaṭṭhavasena pahīyanti, dvīsu diṭṭhisampayuttasasaṅkhārikacittesu pahīyamānesu tehi sahajāto lobho moho thinam uddhaccam ahirikaṃ anottappanti ime kilesā sahajekaṭṭhavasena pahīyanti. **Oḷārike kileseti** oḷārikabhūte kāmarāgabyāpāde. **Anusahagate kileseti** sukhumabhūte kāmarāgabyāpāde. **Sabbakileseti** maggattayena pahīnāvasese.

Vīriyam vāhetīti yogāvacaro vīriyam pavatteti. Heṭṭhā esanāpaṭilābha-ekarasa-āsevanavacanāni bhāvanānam visesadassanattam vuttāni “evabhūtā ca bhāvanā”ti. Idha “tatha jātānam dhammānam anativattanaṭṭhena indriyānam ekarasaṭṭhena tadupagavīriyavāhanaṭṭhena āsevanaṭṭhenā”ti vacanāni bhāvanāhetudassanattam vuttāni “iminā ca iminā ca hetunā bhāvanā”ti. Heṭṭhā āsevanābhāvanāti nānākkhaṇavasena vuttā, idha āsevanaṭṭhena bhāvanāti ekakkhaṇavasenāti viseso. **Rūpaṃpassanto bhāvetīti**-ādīsu rūpādīni passitabbākārena passanto bhāvetabbaṃ bhāvanam bhāvetīti attho. **Ekarasā hontīti** vimuttirasena, kiccarasena vā ekarasā hontīti. **Vimuttirasoti** sampattiraso. Kiccasampatti-atthena raso nāma pavuccatīti hi vuttanti.

Bhāvetabbaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sacchikātabbaniddesavaṇṇanā

29. Sacchikātabbaniddese dasa ekuttaravissajjanāni paṭilābhasacchikiriyāvasena vuttāni. Tattha **akuppācetovimuttīti** arahattaphalavimuttīti. Sā hi na kuppāti na calati na parihāyatīti akuppā, sabbakilesehi

cittassa vimuttattā cetovimuttīti vuccati. **Vijjā**ti tisso vijjā. **Vimuttī**ti dasuttarapariyāyena arahattaphalaṃ vuttaṃ, saṅgītipariyāyena pana “vimuttīti dve vimuttiyo cittassa ca adhimutti nibbānañcā”¹ti vuttaṃ. Ettha ca aṭṭhe samāpattiyo nīvaraṇādīhi suṭṭhu vimuttattā vimutti namā, nibbānaṃ sabbasaṅkhatato vimuttattā vimutti nāma. **Tisso vijjā**ti pubbenivāsānussatiñāṇaṃ vijjā sattānaṃ cutūpapāte ñāṇaṃ vijjā āsavānaṃ khaye ñāṇaṃ vijjā. Tamavijjhanaṭṭhena vijjā, viditakaraṇaṭṭhenāpi vijjā. Pubbenivāsānussatiñāṇaṃ hi uppajjamānaṃ pubbenivāsaṃ chādetvā ṭhitam tamaṃ vijjhati, pubbenivāsañca viditaṃ karotīti vijjā. Cutūpapāte ñāṇaṃ cutipaṭisandhicchādaṃ tamaṃ vijjhati, cutūpapātañca viditaṃ karotīti vijjā. Āsavānaṃ khaye ñāṇaṃ catusaccacchādaṃ tamaṃ vijjhati, catusaccadhamme ca viditaṃ karotīti vijjā. **Cattāri sāmāññaphalānī**ti sotāpattiphalaṃ sakadāgāmiphalaṃ anāgāmiphalaṃ arahattaphalaṃ. Pāpadhamme sameti vināsetīti samaṇo, samaṇassa bhāvo sāmāññaṃ. Catunnaṃ ariyamaggānametaṃ nāmaṃ. Sāmāññassa phalāni sāmāññaphalāni.

Pañca dhammakkhandhāti sīlakkhandho samādhikkhandho paññākkhandho vimuttikkhandho vimuttiñāṇadassanakkhandho. **Dhammakkhandhā**ti dhammavibhāgā dhammakotṭhāsā. **Sīlakkhandhā**dīsupi eseva nayo. Lokiyalokuttarā sīlasamādhipaññā eva sīlasamādhipaññākkhandhā. Samucchedapaṭippassaddhinissaraṇavimuttiyo eva vimuttikkhandho. Tividhā vimuttipaccavekkhaṇā eva vimuttiñāṇadassanakkhandho. So lokiyo eva. Jānanaṭṭhena ñāṇameva dassanaṭṭhena dassananti ñāṇadassanaṃ, vimuttīnaṃ ñāṇadassanaṃ vimuttiñāṇadassananti vuccati. Vikkhambhanatadaṅgavimuttiyo pana samādhipaññākkhandheheva saṅgahitā. Ime pañca dhammakkhandhā sekkhānaṃ sekkhā, asekkhānaṃ asekkhāti vuttā. Etesu hi lokiyā ca nissaraṇavimutti ca nevasekkhānāsekkhā. Sekkhā hontāpi sekkhānaṃ ime iti sekkhā, asekkhānaṃ ime iti asekkhāti vuccanti. “Sekkheva vimuttikkhandhena samannāgato hotī”ti ettha pana nissaraṇavimuttiyā ārammaṇakaraṇavasena samannāgatoti veditaṃ. **Cha abhiññā**ti cha-adhikāni ñāṇāni. Katamā cha?

1. Di-Ṭṭha 3. 167 piṭṭhe.

Iddhividhañāṇaṃ dibbasotadhātuñāṇaṃ pubbenivāsānussatiñāṇaṃ
cetopariyañāṇaṃ dibbacakkhuñāṇaṃ āsavānaṃ khaye ñāṇanti imā cha.

Satta khīṇāsavabalānīti khīṇā āsavā assāti khīṇāsavo, khīṇāsavassa
balāni khīṇāsavabalāni. Katamāni satta? Vuttāni Bhagavatā—

“Idha bhikkhave khīṇāsavassa bhikkhuno aniccato sabbe saṅkhārā
yathābhūtaṃ sammappaññāya sudiṭṭhā honti. Yampi bhikkhave
khīṇāsavassa bhikkhuno aniccato sabbe saṅkhārā yathābhūtaṃ
sammappaññāya sudiṭṭhā honti, idampi bhikkhave khīṇāsavassa
bhikkhuno balaṃ hoti, yaṃ balaṃ āgamma khīṇāsavo bhikkhu
āsavānaṃ khayaṃ paṭijānāti ‘khīṇā me āsavā’ti.

Puna caparaṃ bhikkhave khīṇāsavassa bhikkhuno aṅgārakāsūpamā
kāmaṃti yathābhūtaṃ sammappaññāya sudiṭṭhā honti. Yampi bhikkhave
-pa- idampi khīṇāsavassa bhikkhuno balaṃ hoti -pa-.

Puna caparaṃ bhikkhave khīṇāsavassa bhikkhuno vivekaninnaṃ
cittaṃ hoti vivekaṇaṃ vivekapabbhāraṃ vivekaṭṭhaṃ
nekkhammābhiraṃ byantībhūtaṃ sabbaso āsavaṭṭhāniyeḥi dhammehi.
Yampi bhikkhave -pa- idampi khīṇāsavassa bhikkhuno balaṃ hoti -pa-.

Puna caparaṃ bhikkhave khīṇāsavassa bhikkhuno cattāro
satipaṭṭhānā bhāvitā honti subhāvitā. Pañcendriyāni bhāvitāni honti
subhāvitāni. Satta bojjhaṅgā bhāvitā honti subhāvitā. Ariyo aṭṭhaṅgiko
maggo bhāvito hoti subhāvito. Yampi bhikkhave khīṇāsavassa
bhikkhuno ariyo aṭṭhaṅgiko maggo bhāvito hoti subhāvito, idampi
khīṇāsavassa bhikkhuno balaṃ hoti, yaṃ balaṃ āgamma khīṇāsavo
bhikkhu āsavānaṃ khayaṃ paṭijānāti ‘khīṇā me āsavā’ti”¹.

1. Am 3. 397; Dī 3. 242; Khu 9. 356 piṭṭhesu.

Tattha paṭhamena balena dukkhasaccapaṭivedho, dutiyena samudayasaccapaṭivedho, tatiyena nirodhasaccapaṭivedho, catūhi maggasaccapaṭivedho pakāsito hoti.

Aṭṭha vimokkhāti ārammaṇe adhimuccanattṭhena paccanīkammehi ca suṭṭhu muccanattṭhena vimokkhā. “Katame aṭṭha. Rūpī rūpāni passati, ayaṃ paṭhamo vimokkho. Ajjhataṃ arūpasaññī bahiddhā rūpāni passati, ayaṃ dutiyo vimokkho. ‘Subhan’teva adhimutto hoti, ayaṃ tatiyo vimokkho. Sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamā paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā ‘ananto ākāso’ti ākāsañācāyatanānaṃ upasampajja viharati, ayaṃ catuttho vimokkho. Sabbaso ākāsañācāyatanānaṃ samatikkamma ‘anantaṃ viññāṇaṃ’ti viññāṇañācāyatanānaṃ upasampajja viharati, ayaṃ pañcama vimokkho. Sabbaso viññāṇañācāyatanānaṃ samatikkamma ‘natthikiñcī’ti ākiñcaññāyatanānaṃ upasampajja viharati, ayaṃ chaṭṭho vimokkho. Sabbaso ākiñciññāyatanānaṃ samatikkamma nevasaññānāsaññāyatanānaṃ upasampajja viharati, ayaṃ sattamo vimokkho. Sabbaso nevasaññānāsaññāyatanānaṃ samatikkamma saññāvedayitanirodhaṃ upasampajja viharati, ayaṃ aṭṭhamo vimokkho”ti¹.

Nava anupubbanirodhāti nava anupaṭipāṭiyā nirodhā. “Katame nava, paṭhamāṃ jhānaṃ samāpānassa kāmasaññā niruddhā hoti, dutiyāṃ jhānaṃ samāpānassa vitakkavicārā niruddhā honti, tatiyāṃ jhānaṃ samāpānassa pīti niruddhā hoti, catutthāṃ jhānaṃ samāpānassa assāsapassāsā niruddhā hoti, ākāsañācāyatanānaṃ samāpānassa rūpasaññā niruddhā hoti, viññāṇañācāyatanānaṃ samāpānassa ākāsañācāyatanasaññā niruddhā hoti, ākiñcaññāyatanānaṃ samāpānassa viññāṇañācāyatanasaññā niruddhā hoti, nevasaññānāsaññāyatanānaṃ samāpānassa ākiñcaññāyatanasaññā niruddhā hoti, saññāvedayitanirodhaṃ samāpānassa saññā ca vedanā ca niruddhā honti”ti².

Dasa asekkhā dhammāti upari sikkhitabbābhāvato na sikkhantīti asekkhā. Atha vā tisu sikkhāsu sikkhantīti sekkhā, vuddhippattā

1. Dī 2. 94; Dī 3. 251; Am 3. 126 piṭṭhādīsu.

2. Am 3. 208; Dī 3. 221, 255 piṭṭhesu.

sekkhāti asekkhā, arahanto. Asekkhānaṃ ime iti asekkhā. “Katame dasa, asekkhā sammādiṭṭhi asekkho sammāsaṅkappo asekkhā sammāvācā asekkho sammākammanto asekkho sammā-ājīvo asekkho sammāvāyāmo asekkhā sammāsati asekkho sammāsamādhi asekkhaṃ sammāñāṇaṃ asekkhā sammāvimutti”¹. **Asekkhaṃ sammāñāṇanti** arahattaphalapaññaṃ ṭhapetvā sesalokiyapañña. **Sammāvimuttīti** arahattaphalavimutti. Aṭṭhakathāyaṃ² pana vuttaṃ—

“Asekkhā sammādiṭṭhīti-ādayo sabbepi phalasampayuttadhammā eva. Ettha ca sammādiṭṭhi sammāñāṇanti dvīsu ṭhānesu paññaṃ kathitā. Sammāvimuttīti iminā pana padena vuttāvasesā phalasamāpattidhammā saṅgahitā”³ti.

Sabbaṃ bhikkhave sacchikātabbanti-ādīsu ārammaṇasacchikiriyā veditabbā. **Rūpaṃ passanto sacchikarotīti**-ādīsu rūpādīni lokiyāni passitabbākārena passanto tāneva rūpādīni ārammaṇasacchikiriyāya sacchikaroti, rūpādīni vā passitabbākārena passanto tena hetunā sacchikātabbaṃ nibbānaṃ sacchikaroti. Passantoti hi padaṃ hetu-atthepi akkharacintakā icchanti. Anaññātāññassāmītindriyādīni pana lokuttarāni paccavekkhaṇavasena passanto tāneva ārammaṇasacchikiriyāya sacchikaroti. “Amatogadhaṃ nibbānaṃ pariyoṣānatṭhena sacchikaroti”⁴ti idaṃ pariññeyyapahātabbasacchikātabbhāvetabbesu sacchikātabbattā ujukameva. **Ye ye dhammā sacchikatā honti, te te dhammā phassitā**⁵ **hontīti** ārammaṇasacchikiriyāya sacchikatā ārammaṇaphassena phuṭṭhā honti, paṭilābhasacchikiriyāya sacchikatā paṭilābhaphassena phuṭṭhā hontīti.

Sacchikātabbaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Hānabhāgiyacatukkaniddesavaṇṇanā

30. Idāni yasmā hānabhāgiyāditā ekekasēva samādhissa avatthābhedenā hoti, tasmā hānabhāgiyacatukkaṃ ekatoṇṇeva niddiṭṭhaṃ. Tattha **paṭhamassa jhānassa lābhinti** paṭhamassa jhānassa

1. Dī 3. 225, 260 piṭṭhesu.

2. Dī-Ṭṭha 3. 235 piṭṭhe.

3. Phussitā (Syā)

lābhino. Sāmi-atthe upayogavacanāṃ. Lābho sacchikiriyā assa atthīti lābhīti vuccati. **Kāmasahagatā**ti ettha saḥagatasaddassa ārammaṇattho adhippeto, vatthukāmakilesakāmārammaṇāti attho. **Saññāmanasikārā**ti javanasaññā ca tadāvajjanamanasikāro ca, saññāsampayuttamanasikāropi vaṭṭati.

Samudācarantīti pavattanti. **Dhammoti** paṭhamajjhānadhhammo. Jhānā parihāyanto tīhi kāraṇehi parihāyati kilesasamudācārena vā asappāyakiriyāya vā ananuyogena vā. Kilesasamudācārena parihāyanto sīghaṃ parihāyati, kammārāmatābhassārāmatāniddārāmatā-saṅgaṇikārāmatānuyogavasena asappāyakiriyāya parihāyanto dandhaṃ parihāyati, gelaṇṇapaccayavekallādinā palibodhena abhikkhaṇaṃ asamāpajjanto ananuyogena parihāyantopi dandhaṃ parihāyati. Idha pana balavakāraṇameva dassento kilesasamudācāramevāha. Dutiyajjhānādīhi pana parihāyanto heṭṭhimahetṭhimajjhānanikantisamudācārenapi parihāyati. Kittāvata parihīno hotīti? Yadā na sakkoti samāpajjitum, ettāvata parihīno hotīti. **Tadanudhammatā**ti anupavatto dhammo anudhammo, jhānaṃ adhikaṃ katvā pavattassa nikantidhammassetaṃ adhivacanāṃ. Anudhammo eva anudhammatā, tassa jhānassa anudhammatā tadanudhammatā. **Satī**ti nikanti. **Santiṭṭhatī**ti patiṭṭhāti. Taṃ paṭhamajjhānaṃ anuvattamānā nikanti pavattatīti vuttaṃ hoti. **Avitakkasahagatā**ti dutiyajjhānārammaṇā. Taṃ hi natthettha vitakkoti avitakkanti vuccati. **Nibbidāsahagatā**ti vipassanārammaṇā. Sā hi saṅkhāresu nibbindanato nibbidāti vuccati, “nibbindaṃ virajjati”¹ti¹ hi vuttaṃ. **Virāgūpasamhitā**ti ariyamaggapaṭisaññuttā vipassanā. Vipassanā hi sikhāppattā maggavutṭhānaṃ pāpeti. Tasmā vipassanārammaṇā saññāmanasikārā “virāgūpasamhitā”ti vuccanti, “virāgā vumuccati”¹ti¹ hi vuttaṃ.

Vitakkasahagatāti vitakkavasena paṭhamajjhānārammaṇā. **Upekkhāsukhasahagatā**ti tatramajjhattupekkhāya ca sukhavedanāya ca vasena tatiyajjhānārammaṇā. **Pītisukhasahagatā**ti pītiyā ca sukhavedanāya ca vasena dutiyajjhānārammaṇā. **Adukkhamasukhasahagatā**ti upekkhāvedanāvasena catutthajjhānārammaṇā. Sā hi vedanā na dukkhā na sukhāti adukkhamasukhāti

1. Vi 3. 20; Sam 2. 56 piṭṭhesu.

vuccati, makāro panettha padasandhivasena vutto. **Rūpasahagatā** rūpajjhānārammaṇā. Nevasaññānāsaññāyatane ṭhitassa hānabhāgiyaṭṭhiti-bhāgiyanibbedhabhāgiyattesu vijjamānesupi visesabhāgiyattābhāvā nevasaññānāsaññāyatanaṃ na niddiṭṭhaṃ. Sabbopi cesa lokiyo samādhi pamādavihāriṣṣa mudindriyassa hānabhāgiyo hoti, appamādavihāriṣṣa mudindriyassa ṭhiti-bhāgiyo hoti, taṇhācaritassa tikkhindriyassa visesabhāgiyo hoti, diṭṭhicaritassa tikkhindriyassa nibbedhabhāgiyo hotīti vuccati.

Hānabhāgiyacatukkaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Lakkhaṇattikaniddesavaṇṇanā

31. Idāni yasmā ekekopi lokiyadhammo tilakkhaṇabbhāhato, tasmā lakkhaṇattikaṃ ekato niddiṭṭhaṃ. Tattha **aniccaṃ khayattṭhenā**ti tattha tattheva khīyanabhāvena aniccaṃ. “Khayadhammattā vayadhammattā virāgadhammattā nirodhadhammattā aniccaṃ”ti eke. **Dukkhaṃ bhayattṭhenā**ti sappaṭibhayatāya dukkhaṃ. Yaṃ hi aniccaṃ, taṃ bhayāvahaṃ hoti Sīhopamasutte¹ devānaṃ viya. “Jāṭijarābyādhimaraṇabhayaṭṭhena² dukkhaṃ”ti eke. **Anattā asāraṇattṭhenā**ti “attā nivāsī kārako vedako sayamvasī”ti evaṃ parikkappitassa attasārassa abhāvena anattā. Yaṃ hi aniccaṃ dukkhaṃ, taṃ attanopi aniccataṃ vā udayabbayapīḷanaṃ vā dhāretuṃ na sakkoti, kuto tassa kārakādibhāvo. Vuttañca “rūpañca hidaṃ bhikkhave attā abhavissa, nayidaṃ rūpaṃ ābādhāya samvatteyyā”ti-ādi³. “Attasāraniccasāravirahitattā anattā”ti eke.

Lakkhaṇattikaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dukkhasaccaniddesavaṇṇanā

32-33. Ariyasaccacatukkampi tathattṭhena saccānaṃ ekasambandhattā ekato eva niddiṭṭhaṃ. Tattha **tattṭhā**ti tesu catūsu ariyasaccesu. **Katamanti**

1. Saṃ 2. 70 piṭṭhe.

2. Jāṭijarābyādhimaraṇaṃ bhayaṭṭhena (Sī)

3. Vi 3. 18 piṭṭhe.

kathetukamyatāpucchā. **Dukkham ariyasaccanti**

pucchitadhammanidassanam. Tattha **jātipi dukkhā**ti-ādīsu jātisaddassa tāva aneke atthā paveditā. Yathāha—

“Bhavo kulam nikāyo ca, sīlam paññatti lakkhaṇam.

Pasūti sandhi cevāti, jāti-atthā paveditā”.

Tathā hissa “ekampi jātim dvepi jātiyo”ti-ādīsu¹ bhavo attho. “Akkhitto anupakkuṭṭho jātivādenā”ti² ettha kulam. “Atthi Visākhe Nigaṇṭhā nāma samaṇajātī”ti³ ettha nikāyo. “Yatoham bhagini ariyāya jātiyā jāto nābhijānāmī”ti⁴ ettha ariyasīlam. “Tiriya nāma tiṇajātī nābhiyā uggantvā nabham āhacca ṭhitā ahoṣī”ti⁵ ettha paññatti. “Jāti dvīhi khandhehi saṅgahitā”ti⁶ ettha saṅkhatallakkhaṇam. “Sampatijāto Ānanda bodhisatto”ti⁷ ettha pasūti. “Bhavapaccayā jāti”ti⁸ ca “jātipi dukkhā”ti⁹ ca ettha pariyāyato paṭisandhikhandhā. Nippariyāyato pana tattha tattha nibbattamānānam sattānam ye ye khandhā pātubhavanti, tesam tesam paṭhamam pātubhāvo.

Kasmā panesā jāti dukkhāti ce? Anekesam dukkhānam vatthubhāvato. Anekāni hi dukkhāni. Seyyathidaṃ, dukkhadukkham vipariṇāmadukkham saṅkhāradukkham paṭicchannadukkham appaṭicchannadukkham pariyāyadukkham nippariyāyadukkham. Ettha kāyikacetāsikā dukkhā vedanāsabhāvato ca nāmatoca cu dukkhatthā **dukkhadukkham**ti vuccati. Sukhā vedanā vipariṇāmena dukkhuṇṇapattihetuto **vipariṇāmadukkham**. Upekkhāvedanā ceva avasesā ca tebhūmakasaṅkhārā udayabbayapaṭipīḷitattā **saṅkhāradukkham**. Kaṇṇasūladantasūlarāgajaparilāhadosajaparilāhādi kāyikacetāsiko ābādho pucchitvā jānitabbato upakkamassa ca apākaṭabhāvato **paṭicchannadukkham**. Dvattimsakammakāraṇādisumuṭṭhāno ābādho apucchitvā jānitabbato upakkamassa ca pākaṭabhāvato **appaṭicchannadukkham**. Ṭhapetvā dukkhadukkham sesam

1. Vi 1. 5; Ma 2. 202 piṭṭhādīsu.

2. Dī 1. 122. piṭṭhe.

3. Am 1. 206 piṭṭhe.

4. Ma 2. 306. piṭṭhe.

5. Am 2. 210 piṭṭhe.

6. Abhi 3. 13 piṭṭhe.

7. Ma 3. 164 piṭṭhe.

8. Abhi 2. 198 piṭṭhe.

9. Khu 9. 36; Abhi 2. 105 piṭṭhe.

Dukkhasaccavibhaṅge¹ āgataṃ jāti-ādi sabbampi tassa tassa dukkhassa vatthubhāvato **pariyāyadukkhaṃ**. Dukkhadukkhaṃ pana **nippariyāyadukkhaṃ** vuccati.

Tatrāyaṃ jāti yaṃ taṃ Bālaṇḍitasuttādīsu² Bhagavatāpi upamāvasena pakāsitaṃ āpāyikaṃ dukkhaṃ, yañca sugatīyampi manussaloke gabbhokkantimūlakādibhedaṃ dukkhaṃ uppajjati, tassa vatthubhāvato dukkhā. Tatridaṃ gabbhokkantimūlakādibhedaṃ dukkhaṃ—ayaṃ hi satto mātukucchimhi nibbattamāno na uppalapadumaṇḍarīkādisu nibbattati, atha kho heṭṭhā āmāsayassa upari pakkāsayassa udarapaṭalapiṭṭhikaṇṭakānaṃ vemajjhe paramasambādhe tibbandhakāre nānākuṇapagandhaparibhāvitaparamaduggandhapavanavicarite adhimattajegucche kucchippadese pūtimacchapūtikummāsacandanikādisu kimi viya nibbattati. So tattha nibbatto dasa māse mātukucchisambhavena usmanā puṭapākaṃ viya paccamāno piṭṭhapiṇḍi viya sediyamāno samīñjanapasāraṇādivirahito adhimattaṃ dukkhaṃ paccanubhotīti. Idaṃ tāva **gabbhokkantimūlakaṃ** dukkhaṃ.

Yaṃ pana so mātu sahasā upakkhalanagamananisīdana-
uṭṭhānaparivattanādisu surā dhuttahatthagato eḷako viya
ahituṇḍikahatthagato sappapotako viya ca ākaḍḍhanaparikaḍḍhana-
odhunananiddhunānādinā upakkamena adhimattaṃ dukkhamanubhoti, yañca
mātu sītudakapānakāle sītanarakūpappanno viya uṇhayāgubhattādi-
ajjhogaraṇakāle aṅgāravuṭṭhisamparikiṇṇo viya loṇambilādi-ajjhoharaṇakāle
khārapatacchikādikammākāraṇappatto³ viya adhimattaṃ dukkhamanubhoti,
idaṃ **gabbhapariharaṇamūlakaṃ** dukkhaṃ.

Yaṃ panassa mūḷhagabbhāya mātuyā mittāmaccasuhajjādīhi
adassanārahe dukkhuppattiṭṭhāne chedanaphālanādīhi dukkhamanubhavati,
idaṃ **gabbhavipattimūlakaṃ** dukkhaṃ.

Yaṃ vijāyamānāya mātuyā kammajehi vātehi parivattetvā
narakappapātaṃ viya atibhayānakaṃ yonimaggaṃ paṭipādiyamānassa
paramasambādhena ca yonimukhena tālacchiggaḷena viya
nikaḍḍhiyamānassa mahānāgassa narakasattassa viya ca saṅghātapabbatehi
vicuṇṇiyamānassa dukkhamuppajjati, idaṃ **vijāyanamūlakaṃ** dukkhaṃ.

1. Abhi 2. 104 piṭṭhe.

2. Ma 3. 203 piṭṭhe.

3. Khārāpaṭicchakādi... (Syā, Ka)

Yaṃ pana jātassa taruṇavaṇasadisassa sukumārasarīrassa
 hatthagahaṇanāpanadhovanacoḷaparimajjanādikāle
 sūcimukhakhuradhārāvijjhanaphālanasadisam dukkhamuppajjati, idam
 mātukucchito **bahi nikkhamanamūlakam** dukkham.

Yaṃ tato param pavattiyam attanāva attānam vadhentassa¹
 acelakavatādivasena ātāpanaparitāpanānuyogamanuyuttassa kodhavasena
 abhuñjantassa ubbandhantassa ca dukkham hoti, idam **attūpakkamamūlakam**
 dukkham.

Yaṃ pana parato vadhabandhanādīni anubhavantassa uppajjati, idam
parūpakkamamūlakam dukkhanti. Iti imassa sabbassāpi dukkhassa ayam jāti
 vatthumeva hoti. Tenetaṃ vuccati—

“Jāyetha no ce narakesu satto,
 Tatthaggidāhādika’ mappasayham.
 Labhetha dukkham nu kuhiṃ patiṭṭham,
 Iccāha dukkhāti Munīdha jātiṃ.

Dukkham tiracchesu kasāpatoda-
 Daṇḍābhigghātādibhavam anekam.
 Yaṃ taṃ katham tattha bhaveyya jātiṃ,
 Vinā taṃ jāti tatopi dukkhā.

Petesu dukkham pana khuppiāsā-
 Vātātapādippabhavam vicittaṃ.
 Yasmā ajātassa na tattha atthi,
 Tasmāpi dukkham Muni jātimāha.

Tibbandhakāre ca asayhasīte,
 Lokantare yaṃ asuresu dukkham.
 Na taṃ bhava tattha na cassa jāti,
 Yato ayam jāti tatopi dukkhā.

1. Tapantassa (Ka)

Yañcāpi gūthanarake viya mātugabbhe,
Satto vasaṃ ciramato bahi nikkhamañca.
Pappoti dukkhamatighoramidampi natthi,
Jātim vinā itipi jāti ayaṃ hi dukkhā.

Kim bhāsitena bahunā nanu yaṃ huhināci,
Atthidha kiñcidapi dukkhamidaṃ kadāci.
Nevatthi jātivirahe yadato¹ mahesī,
Dukkhāti sabbapaṭhamam imamāha jātinaṃ²ti.

Jarāpi dukkhāti ettha duvidhā jarā saṅkhatalakkhaṇaṇca,
khaṇḍiccādisammato santatiyaṃ ekabhavapariyāpannakhandhapurāṇabhāvo
ca. Sā idha adhippetā. Sā panesā dukkhā saṅkhāradukkhabhāvato ceva
dukkhavatthuto ca. Yaṃ hidaṃ aṅgapaccaṅgasithilībhāva-
indriyavikāravirūpatā
yobbanavināsaḥ upaghatasatimativippavāsaparaparibhāvādi-
anekappaccayaṃ kāyikacetasaṃ dukkhamuppajjati, jarā tassa vatthu.
Tenetaṃ vuccati—

“Aṅgānaṃ sithilībhāvā, indriyānaṃ vikārato.
Yobbanassa vināsaṇa, balassa upaghatato.

Vippavāsā satādīnaṃ, puttadārehi attano.
Appasādanīyato ceva, bhiyyo bālattapattiyā.

Pappoti dukkhaṃ yaṃ macco, kāyikaṃ mānaṃ tathā.
Sabbametaṃ jarāhetu, yasmā tasmā jarā dukkhā³ti.

Jarādukkhānantaraṃ byādhidukkhe vattabbepi kāyikadukkhagahaṇeneva
byādhidukkhaṃ gahitaṃ hotīti navuttanti veditabbaṃ.

Maraṇampi dukkhanti etthāpi duvidhaṃ maraṇaṃ
saṅkhatalakkhaṇaṇca, yaṃ sandhāya vuttaṃ “jarāmarāṇaṃ dvīhi khandhehi
saṅgahitaṃ”ti². Ekabhavapariyāpannañjīvitindriyappabandhavicchedo ca, yaṃ
sandhāya vuttaṃ “niccaṃ maraṇato bhayaṇaṃ”ti³. Taṃ idha adhippetam.
Jātipaccayamarāṇaṃ upakkamamarāṇaṃ sarasamarāṇaṃ
āyukkhayamarāṇaṃ puññakkhayamarāṇanti tasseeva nāmaṃ. Puna
khaṇikamarāṇaṃ sammutimaraṇaṃ samucchadamaraṇanti ayampettha
bhedo veditabbo. Pavatte rūpārūpadhammaṇaṃ

1. Jātivirahena yato (Visuddhi 2. 132 piṭṭhe).

2. Abhi 3. 13 piṭṭhe.

3. Khu 1. 371 piṭṭhe.

bhedo **khaṇīkamarāṇaṃ** nāma. “Tisso mato, phusso mato”ti idaṃ paramatthato sattassa abhāvā “sassam matam, rukkho matto”ti idaṃ jīvitindriyassa abhāvā **sammutimaraṇaṃ** nāma. Khīṇāsavassa appaṭisandhikā kālakiriya **samucchedamarāṇaṃ** nāma. Bāhirakaṃ sammutimaraṇaṃ ṭhapetvā itaraṃ sammutimaraṇaṃca samucchedamarāṇaṃca yathāvuttapabandhavicchedeneva saṅgahitaṃ. Dukkassa pana vatthubhāvato dukkhaṃ. Tenetaṃ vuccati—

“Pāpassa pāpakammādi-nimittamanupassato.
Bhaddassā’pasahantassa, viyogaṃ piyavatthukaṃ.
Mīyamānassa yaṃ dukkhaṃ, mānaṃ avisesato.
Sabbesañcāpi yaṃ sandhi-bandhanacchedanādikaṃ.
Vitujjamānamammānaṃ, hoti dukkhaṃ sarīrajaṃ.
Asayhamappaṭikāraṃ, dukkhassetassidaṃ yato.
Maraṇaṃ vatthu tenetaṃ, dukkhamicceva bhāsitaṃ”ti.

Sokādīsu **soko** nāma ñātibyaśanādīhi phuṭṭhassa anto nijjhānalakkhaṇo cittasantāpo. Dukkho pana dukkhadukkhato dukkhavatthuto ca. Tenetaṃ vuccati—

“Sattānaṃ hadayaṃ soko, visasallaṃva tujjati.
Aggitattova nārāco, bhusaṃva dahate puna.
Samāvahati byādīṇca, jarāmarāṇabhedanaṃ.
Dukkhampi vividhaṃ yasmā, tasmā dukkhoti vuccatī”ti.

Paridevo nāma ñātibyaśanādīhi phuṭṭhassa vacīpalāpo. Dukkho pana saṅkhāradukkhabhāvato dukkhavatthuto ca. Tenetaṃ vuccati—

“Yaṃ sokasallavihato paridevamāno,
Kaṇṭhoṭṭhatālulatalasosajamappasayaṃ.
Bhiyyodhimattamadhiḡacchatiyeva dukkhaṃ,
Dukkhoti tena Bhagavā paridevamāhā”ti.

Dukkhaṃ nāma kāyapīḷanalakkhaṇaṃ kāyikadukkhaṃ. Dukkhaṃ pana dukkhadukkhato mānasadukkhāvahanato ca. Tenetaṃ vuccati—

“Piḷeti kāyikamidam, dukkham dukkhañca¹ mānasam bhiyyo.
Janayati yasmā tasmā, dukkhanti visesato vuttan”ti.

Domanassam nāma cittapīḷanalakkhaṇam mānasam dukkham.
Dukkham pana dukkhadukkhato kāyikadukkhāvahanato ca.
Cetodukkhasamappitā hi kese pakiriya kandanti, urāni paṭipisanti², āvaṭṭanti,
vivaṭṭanti, uddhampādam papatanti, sattham āharanti, visam khādanti,
rajjuyā ubbandhanti, aggim pavisantīti nānappakāraṇam
dukkhamanubhavanti. Tenetaṃ vuccati—

“Piḷeti yato cittaṃ, kāyassa ca pīḷanam samāvahati.
Dukkhanti domanassam, vidomanassā tato āhū”ti.

Upāyāso nāma ñātibyasanādihi phuṭṭhassa
adhimattacetodukkhappabhāvito dosoyeva. “Saṅkhārakkhandhapariyāpanno
eko dhammo”ti eke. Dukkho pana saṅkhāradukkhabhāvato cittaparidahanato
kāyavisādanato ca. Tenetaṃ vuccati—

“Cittassa ca paridahanā, kāyassa visādanā ca adhimattaṃ.
Yaṃ dukkhamupāyāso, janeti dukkho tato vutto”ti.

Ettha ca mandagginā antobhājane pāko viya soko, tikkhagginā
paccamānassa bhājanato bahinikkhamanam viya paridevo,
bahinikkhantāvasesassa nikkhamitumpi appahontassa antobhājaneyeva yāva
parikkhayā pāko viya upāyāso daṭṭhabbo.

Appiyasampayogo nāma appiyehi sattasaṅkhārehi samodhānam.
Dukkho pana dukkhavatthuto. Tenetaṃ vuccati—

“Disvāva appiye dukkham, paṭhamam hoti cetasi.
Tadupakkamasambhūta-matha kāye yato idha.
Tato dukkhadvayassāpi, vatthuto so Mahesinā.
Dukkho vuttoti viññeyyo, appiyehi samāgamo”ti.

Piyavippayogo nāma piyehi sattasaṅkhārehi vinābhāvo. Dukkho pana
dukkhavatthuto. Tenetaṃ vuccati—

1. Dukkhañca (Sī, Visuddhi 2. 134 piṭṭhe ca)

2. Paṭipimsanti (Sī, Syā)

“Ñātidhanādiviyogā,
Sokasarasamappitā vitujjanti.
Bālā yato tatoyam,
Dukkhōti mato piyaviyogo”ti¹.

Ichchitālābhe alabbhaneyyavatthūsu icchāva **yampicchaṃ na labhati, tampi dukkhanti** vuttā. Yenapi dhammena alabbhaneyyam vatthum icchanto na labhati, tampi alabbhaneyyavatthumhi icchanam dukkhanti attho. Dukkham pana dukkhavatthuto. Tenetaṃ vuccati—

“Taṃ taṃ patthayamānaṃ, tassa tassa alābhato.
Yaṃ vighātamayaṃ dukkham, sattānaṃ idha jāyati.
Alabbha neyyavatthūnaṃ, patthanā tassa kāraṇaṃ.
Yasmā tasmā Jino dukkham, icchitālābhamabravi”ti.

Saṅkhittena pañcupādānakkhandhāti ettha pana **saṅkhittenā**ti desanaṃ sandhāya vuttaṃ. Dukkham hi ettakāni dukkhasatānāni vā ettakāni dukkhasahassānāni vā saṅkhipitum na sakkā, desanā pana sakkā. Tasmā “dukkham nāma na aññaṃ kiñci, saṅkhittena pañcupādānakkhandhā dukkhā”ti desanaṃ saṅkhipanto evamāha. **Pañcā**ti gaṇanaparicchedo. **Upādānakkhandhā**ti upādānagocarā khandhā.

Jātipabbhutikaṃ dukkham, yaṃ vuttamidha tādinaṃ.
Avuttaṃ yañca taṃ sabbaṃ, vinā etena vijjati.
Yasmā tasmā upādāna-kkhandhā saṅkhepato ime.
Dukkhāti vuttā dukkhanta-desakena Mahesinā.

Tathā hi indhanamiva pāvako, lakkhamiva paharaṇāni, gorupaṃ viya ḍaṃsamakasādayo, khetamiva lāyakā, gāmaṃ viya gāmaghātakā, upādānakkhandhapañcakameva jāti-ādayo nānappakārehi vibādhentā tiṇalatādini viya bhūmiyaṃ, pupphaphalapallavāni viya rukkhesu upādānakkhandhesuyeva nibbattanti. Upādānakkhandhānañca ādidukkham jāti, majjhedukkham jarā, pariyosānadukkham maraṇaṃ, mārāṇantikadukkhābhigāhena pariḍayhanadukkham

1. Piyavippayogoti (Sī, Ka, Visuddhi 2. 136 piṭṭhe ca)

soko, tadasahanato lālappanadukkhaṃ paridevo, tato dhātukkabhobhasaṅkhātā-aniṭṭhaphoṭṭhabbasamāyogato kāyassa ābādhanaadukkhaṃ dukkhaṃ, tena ābādhiyamānānaṃ puthujjanānaṃ tattha paṭighuppattito cetobādhanaadukkhaṃ domanassaṃ, sokādivuddhiyā janitavisādānaṃ anuttunanadukkhaṃ upāyāso, manorathavighātappattānaṃ icchāvighātadukkhaṃ icchitālābhoti evaṃ nānappakārato upaparikkhiyamānā upādānakkhandhāva dukkhāti yadetaṃ ekamekaṃ dassetvā vuccamānaṃ anekehipi kappehi na sakkā anavasesato vuttuṃ, taṃ sabbampi dukkhaṃ ekajalabindumhi sakalasamuddajalarasaṃ viya yesu kesuci pañcasu upādānakkhandhesu saṅkhipitvā dassetuṃ “saṅkhittena pañcupādānakkhandhā dukkhā”ti Bhagavatā vuttameva thero avocāti.

Tattha katamo jātīti—ādīsu padabhājanīyesu **tatthāti** dukkhasaccaniddese vuttetu jātī-ādīsu. **Yā tesam tesam sattānanti** saṅkhepato anekesaṃ sattānaṃ sādharmaṇaniddeso. Yā Devadattassa jātī, yā Somadattassa jātīti evaṃ hi divasampi kathiyamāne neva sattā pariyādānaṃ gacchanti, na sabbaṃ aparatthadīpanaṃ sijjhati, imehi pana dvīhi padehi na koci satto aparīyādinno hoti, na kiñci aparatthadīpanaṃ na sijjhati. **Tamhi tamhīti** ayaṃ gatijātivaseṇa anekesaṃ sattanikāyānaṃ sādharmaṇaniddeso. **Sattanikāyeti** sattānaṃ nikāye, sattaḥaṭṭāyaṃ sattasamūheti attho. **Jātīti** jāyanaṇvasena. Idamettha sabhāvapaccattaṃ. **Sañjātīti** sañjāyanaṇvasena. Upasaggena padaṃ vaḍḍhitaṃ. **Okkantīti** okkamaṇvasena. Jāyanaṭṭhena vā jātī, sā aparipuṇṇāyanaṇvasena vuttā. Sañjāyanaṭṭhena sañjātī, sā paripuṇṇāyanaṇvasena vuttā. Okkamaṇaṭṭhena okkanti, sā aṇḍajalābujavaṇvasena vuttā. Te hi aṇḍakosaṃ vatthikosaṇca okkamanti, okkamantā pavisaṇtā viya paṭisaṇdhiṃ gaṇhanti. Abhinibbattaṇṭhena **abhinibbatti**, sā saṇsedaja-opapātikaṇvasena vuttā. Te hi pākāṭā eva hutvā nibbattanti, ayaṃ tāva sammutikathā.

Idāni **khandhānaṃ pātubhāvo āyatanānaṃ paṭilābhoti** paramatthakathā hoti. Khandhā eva hi paramatthato pātubhavanti, na sattā. Ettha ca **khandhānanti** ekavokārabhave ekassa, catuvokārabhave catunnaṃ, pañcavokārabhave pañcannampi gahaṇaṃ veditabbaṃ. **Pātubhāvoti** uppatti.

āyatanānanti tatra tatra uppajjamānāyatanavasena saṅgaho veditabbo.
Paṭilābhoti santatiyaṃ pātubhāvoyeva. Pātubhavantāneva hi tāni
 paṭiladdhāni nāma honti. **Ayaṃ vuccati jātīti** ayaṃ jāti nāma kathīyati.

Jarāniddese **jarāti** sabhāvapaccattaṃ. **Jīraṇatāti** ākāraniddeso.
Khaṇḍiccanti-ādayo tayo kālātikkame kiccaniddesā, pacchimā dve
 pakatiniddesā. Ayaṃ hi jarāti iminā padena sabhāvato dīpitā, tenassā idaṃ
 sabhāvapaccattaṃ. Jīraṇatāti iminā ākārato, tenassāyaṃ ākāraniddeso.
Khaṇḍiccanti iminā kālātikkame dantanakhānaṃ
 khaṇḍitabhāvakaraṇakiccato. **Pāliccanti** iminā kesalomānaṃ
 palitabhāvakaraṇakiccato. **Valittacatāti** iminā maṃsaṃ milāpetvā tace
 valibhāvakaraṇakiccato dīpitā. Tenassā ime tayo kālātikkame kiccaniddesā.
 Tehi imesaṃ vikārānaṃ dassanavasena pākaṭibhūtā pākaṭajarā dassitā.
 Yatheva hi udakassa vā vātassa vā aggino vā tiṇarukkhādīnaṃ
 sambhaggapalibhaggaṭāya vā jhāmatāya vā gatamaggo pākaṭo hoti, na ca so
 gatamaggo tāneva udakādīni, evameva jarāya dantādīsu khaṇḍiccādivasena
 gatamaggo pākaṭo cakkhuṃ ummīletvāpi gayhati, na ca khaṇḍiccādīneva
 jarā. Na hi jarā cakkhuviññeyyā hoti.

Āyuno saṃhāni indriyānaṃ paripākoti imehi pana padehi
 kālātikkameyeva abhibyattāya āyukkhayacakkhādi-
 indriyaparipākasaṅkhātāya pakatiyā dīpitā, tenassime dve pakatiniddesāti
 veditabbā. Tattha yasmā jaraṃ pattassa āyu hāyati, tasmā jarā “āyuno
 saṃhāni”ti phalūpacārena vuttā. Yasmā ca daharakāle suppasannāni
 sukhumampi attano visayaṃ sukheneva gaṇhanasamatthāni cakkhādīni
 indriyāni jaraṃ pattassa paripakkāni ālulītāni avisadāni oḷārikampi attano
 visayaṃ gahetuṃ asamatthāni honti, tasmā “indriyānaṃ paripāko”ti
 phalūpacāreneva vuttā.

Sā panesā evaṃ niddiṭṭhā sabbāpi jarā pākaṭā paṭicchannāti duvidhā
 hoti. Tattha dantāsīsu khaṇḍādibhāvadassanato rūpadhammesu jarā
pākaṭajarā nāma, arūpadhammesu pana jarā tādisassa vikārassa

adassanato **paṭicchannajarā** nāma. Tatra yvāyaṃ khaṇḍādibhāvo dissati, so tādīsānaṃ dantādīnaṃ vaṇṇoyeva. Taṃ cakkhunā disvā manodvārena cintetvā “ime dantā jarāya pahaṭā”ti jaraṃ jānāti udakaṭṭhāne baddhāni gosiṅgādīni oloketvā heṭṭhā udakassa atthibhāvajānanānaṃ viya. Puna ayaṃ jarā savīci avīcīti evampi duvidhā hoti. Tattha maṇikanakarajatapavāla-candasūriyādīnaṃ mandadasakādīsū paṇīnaṃ viya, pupphaphalapallavādīsū apāṇīnaṃ viya ca antarantarā vaṇṇavisesādīnaṃ dubbhiṇṇeyyattā jarā **avīcijarā** nāma, nirantarajarāti attho. Tato aññesu pana yathāvuttesu antarantarā vaṇṇavisesādīnaṃ suviṇṇeyyattā jarā **savīcijarā** nāma.

Tattha savīcijarā upādiṇṇaka-anupādiṇṇakavasena evaṃ veditabbā—daharakumārakānaṃ hi paṭhamameva khīradantā nāma uṭṭhahanti, na te thirā. Tesu pana patitesu puna dantā uṭṭhahanti. Te paṭhamameva setā honti, jarāvātena pahaṭakāle kālākā honti. Kesā paṭhamameva tambā honti, tato kālākā, tato setā. Chavi pana salohitikā hoti. Vaḍḍhantānaṃ vaḍḍhantānaṃ odātānaṃ odātābhāvo, kālākānaṃ kālākābhāvo paññāyati. Jarāvātena pana pahaṭakāle valim gaṇhāti. Sabbampi sassāṃ vapitakāle setāṃ hoti, pacchā nīlaṃ. Jarāvātena pana pahaṭakāle paṇḍukaṃ hoti. Ambaṅkurenāpi dīpetum vaṭṭati.

Maraṇaniddese **cutīti** cavanavasena vuttaṃ. Ekacatupaṇcakkhandhānaṃ sāmāññavacanametāṃ. **Cavanatāti** bhāvavacanena lakkhaṇanidassanaṃ. **Bhedoti** cutikhandhānaṃ bhaṅgupattiparidīpanaṃ. **Antaradhānanti** ghaṭassa viya bhinnassa bhinnānaṃ cutikhandhānaṃ yena kenaci pariyāyena ṭhānābhāvaparidīpanaṃ. **Maccu maraṇanti** maccusaṅkhātāṃ maraṇaṃ, na khaṇikamaraṇaṃ. Kālo nāma antako, tassa kiriyāti **kālakiriyā**. Ettāvatā ca sammutiyaṃ maraṇaṃ dīpitaṃ.

Idāni paramatthena dīpetum **khandhānaṃ bhedoti**-ādimāha. Paramatthena hi khandhāyeva bhijjanti, na satto nāma koci marati. Khandhesu pana bhijjamānesu satto marati, bhinnesu matoti vohāro hoti. Ettha ca catuvokārapaṇcavokāravasena **khandhānaṃ bhedo**, ekavokāravasena **kaḷavarassa nikkhepo**, catuvokāravasena vā khandhānaṃ bhedo, sesadvayavasena kaḷavarassa nikkhepo veditabbo. Kasmā? Bhavadvayepi

rūpakāyasaṅkhātassa kaḷevarassa sambhavato. Yasmā vā Cātumahārājikādīsipi khandhā bhijjanteva, na kiñci nikkhipati, tasmā tesam vasena khandhānaṃ bhedo, manussādīsū kaḷevarassa nikkhepo. Ettha ca kaḷevarassa nikkhepakaraṇato maraṇaṃ “kaḷevarassa nikkhepo”ti vuttaṃ.

Jīvitindriyassupacchedoti iminā indriyabaddhasseva maraṇaṃ nāma hoti, anindriyabaddhassa maraṇaṃ nāma natthīti dasseti. “Sassaṃ mataṃ, rukkho mato”ti idaṃ pana vohāramattameva, atthato pana evarūpāni vacanāni sassādīnaṃ khayavayabhāvameva dīpenti.

Apica imāni jātijarāmarāṇāni nāma imesaṃ sattānaṃ vadhakapaccāmittā viya otāraṃ gavesantāni vicaranti. Yathā hi purisassa tīsu paccāmittesu otārāpekkhesu vicarantesu eko vadeyya “ahaṃ asuka-araññaṃ nāma vaṇṇaṃ kathetvā etaṃ ādāya tattha gamissāmi, ettha mayhaṃ dukkaraṃ natthī”ti. Duttiyo vadeyya “ahaṃ tava¹ etaṃ gahetvā gatakāle pothetvā dubbalaṃ karissāmi, ettha mayhaṃ dukkaraṃ natthī”ti. Tatiyo vadeyya “tayā etasmim pothetvā dubbale kate tiṇhena asinā sīsacchedanaṃ nāma mayhaṃ bhāro hotū”ti te evaṃ vatvā tathā kareyyum. Tattha paṭhamapaccāmittassa araṇṇavaṇṇaṃkathetvā taṃ ādāya tattha gatakālo viya suhajjaṇātimaṇḍalato nikkadḍhitvā yattha katthaci nibbattāpanaṃ nāma jātiyā kiccaṃ, duttiyassa pothetvā dubbalakaraṇaṃ viya nibbattakkhandhesu nipatitvā parādhīnaṃaṇcaparāyaṇabhāvakaraṇaṃ jarāya kiccaṃ, tatiyassa tiṇhena asinā sīsacchedanaṃ viya jīvitakkhayapāpanaṃ maraṇassa kiccanti veditaḥḥaṃ.

Apicettha jātidukkhaṃ sādīnavamahākantārappaveso viya daṭṭhabbaṃ, jarādukkhaṃ tattha annapānarahitassa dubbalaṃ viya, maraṇadukkhaṃ dubbalassa iriyāpathapavattane vihataparakkamassa vāḷādīhi anayabyasaṇāpādanāṃ viya daṭṭhabbanti.

Sokaniddese viyasatīti² byasaṇaṃ, hitasukhaṃ khipati viddhaṃsetīti attho. Ñātīnaṃ byasaṇaṃ ñātibyasaṇaṃ, corarogabhayādīhi ñātikkhayo

1. Tāva (Sī)

2. Byasatīti (Sī)

ñātivināsoti attho. Tena **ñātibyasanena**. **Phuṭṭhassāti** ajjhotthaṭṭassa abhibhūṭassa, samannāgatassāti attho. Seseṣupī eseṣa nayo. Ayaṃ pana viṣeso—bhogānaṃ byasaṇaṃ **bhogabyasaṇaṃ**, rājacorādivasena bhogakkhayaḥ bhogavināsoti attho. Rogoyeva byasaṇaṃ **rogabyasaṇaṃ**. Rogo hi ārogyaṃ viyasati vināsetīti byasaṇaṃ. Sīlassa byasaṇaṃ **sīlabyasaṇaṃ**. Dussīlyassetāṃ nāmaṃ. Sammādiṭṭhiṃ vināsayamānā uppannā diṭṭhi eva byasaṇaṃ **diṭṭhibyasaṇaṃ**. Ettha ca purimāni dve anipphannāni, pacchimāni tīṇi nipphannāni tilakkhaṇabbhāhatāni. Purimāni ca tīṇi neva kusalāni na akusalāni, sīladiṭṭhibyasaṇadvayaṃ akusalaṃ.

Aññataraññatarenāti gahitesu vā yena kenaci aggahitesu vā mittāmaccaḥ byasaṇādīsu yena kenaci. **Samannāgatassāti** samanubandhassa aparimuccamānassa. **Aññataraññatarena dukkhadhammenāti** yena kenaci sokadukkhassa uppattihetunā. **Sokoti** socanakavasena soko. Idaṃ tehi kāraṇehi uppajjanakasokassa sabhāvapaccattaṃ. **Socanāti** socanākāro. **Socitattanti** socitabhāvo. **Antosokoti** abbhantarasoko. Duttiyapaḍaṇaṃ upasaggena vaḍḍhitaṃ. So hi abbhantaraṃ sukkhāpento viya parisukkhāpento viya uppajjatīti “antosoko antoparisoko”ti vuccati. **Cetaso pariṇijjhāyanāti** cittassa pariṇijjhāyanākāro. Soko hi uppajjamāno aggi viya cittaṃ jhāpeti dahati, “cittaṃ me jhāmaṃ, na me kiñci paṭibhātī”ti vadāpeti. Dukkhiṭṭho mano dummano, tassa bhāvo **domanassaṃ**. Anupaviṭṭhathāthena sokova sallanti **sokasallaṃ**.

Paridevaniddese “mayhaṃ dhītā, mayhaṃ putto”ti evaṃ ādiṣṣa ādiṣṣa devanti rodanti etenāti **ādevo**. Taṃ taṃ vaṇṇaṃ parikittetvā parikittetvā devanti etenāti **paridevo**. Tato parāni dve dve paḍāni purimadvayasēva ākārabhāvaniddesavasena vuttāni. **Vācāti** vacanaṃ. **Palāpoti** tucchaṃ niratthakavacanaṃ. Upaḍḍhabhaṇita-aññabhaṇitādivasena virūpo palāpoti **vippalāpo**. **Lālappoti** punappunaṃ lapaṇaṃ. Lālappaṇākāro **lālappaṇā**. Lalappitassa bhāvo **lālappitattaṃ**.

Dukkhaniddese kāyanissitattā **kāyikaṃ**. Amadhuraṭṭhena **asātaṃ**.
 Kāyikapadena cetasika-asātaṃ paṭikkhipati, asātapadena kāyikasātaṃ.
 Tadeva dukkhayatīti **dukkhaṃ**, yassuppajjati, taṃ dukkhitaṃ karotīti attho.
 Dukkhamattā vā dukkhaṃ. **Kāyasamphassajanti** kāyasamphasse jātaṃ.
Asātaṃ dukkhaṃ vedayitanti asātaṃ vedayitaṃ na sātaṃ, dukkhaṃ
 vedayitaṃ na sukhaṃ. Parato tīṇi padāni itthiliṅgavasena vuttāni. Asātā
 vedanā na sātā, dukkhā vedanā na sukhāti ayameva panettha attho. Yaṃ
 kāyikaṃ asātaṃ dukkhaṃ vedayitaṃ, yā kāyasamphassajā asātā dukkhā
 vedanā, idaṃ vuccati dukkhanti evaṃ yojanā veditabbā.

Domanassaniddese duṭṭhu manoti dummano, hīnavedanattā vā
 kucchitaṃ manoti dummano, dummanassa bhāvo **domanassaṃ**.
 Cittanissitattā **cetasikaṃ**. **Cetosamphassajanti** cittasamphasse jātaṃ.

Upāyāsaniddese āyāsaṇaṭṭhena **āyāso**.
 Saṃsīdanavisīdanākārappavattassa cittaḷamathassettaṃ nāmaṃ. Balava-
 āyāso **upāyāso**. Āyāsitaḷbhāvo **āyāsitaṭṭaṃ**. Upāyāsitaḷbhāvo **upāyāsitaṭṭaṃ**.

Appiyasampayoganiddese **idhāti** imasmiṃ loke. **Ya'ssāti** ye assa.
Aniṭṭhāti apariyesitā. Pariyesitā vā hontu apariyesitā vā, nāmaṃevetaṃ
 amanāpārammaṇānaṃ. Manasmiṃ na kamanti na pavisaṇtīti **akantā**.
 Manasmiṃ na appiyanti, na vā maṇaṃ vaḍḍhenti **amanāpā**. **Rūpāti**-ādi
 tesāṃ sabhāvaṇidassanaṃ. Anatthaṃ kāṃenti icchintīti **anatthakāmā**.
 Ahitaṃ kāṃenti icchanti **ahitakāmā**. Aphāsuṃ dukkhavihāraṃ kāṃenti
 icchanti **aphāsukāmā**. Catūhi yogehi khemaṃ nibbhayaṃ vivaṭṭaṃ na
 kāṃenti, sabhayaṃ vaṭṭameva nesaṃ kāṃenti icchanti **ayogakkhemakāmā**.
 Apica saddhādīnaṃ vuddhisāṅkhātassa atthassa akāṃanato, tesāṃyeva
 hāṇisaṅkhātassa anatthassa kāṃanato **anatthakāmā**. Saddhādīnaṃyeva
 upāyabhūtaṃ hitassa akāṃanato, saddhāhāṇi-ādīnaṃ upāyabhūtaṃ
 ahitaṃ ca kāṃanato **ahitakāmā**.

Phāsuvihārassa akāmanato, aphāsuvihārassa ca kāmanato **aphāsukāmā**.

Yassa kassaci nibbhayassa¹ akāmanato, bhayassa ca kāmanato

ayogakkhemakāmāti evamettha attho daṭṭhabbo.

Saṅgatīti gantvā saṁyogo. **Samogamoti** āgatehi saṁyogo.

Samodhānanti thānanisajjādīsu sahabhāvo. **Missībhāvoti** sabbakiccānaṁ sahakaraṇaṁ. Ayaṁ sattavasena yojanā. Saṅkhāravasena pana yaṁ labbhati, taṁ gahetabbaṁ. So pana appiyasampayogo atthato eko dhammo nāmanatthi, kevalaṁ appiyasampayuttānaṁ duvidhassāpi dukkhassa vatthubhāvato dukkhoti vutto.

Piyavippayoganiddeso vuttapaṭipakkhanayena veditabbo. **Mātāvā**ti-ādi panettha atthakāme sarūpena dassetuṁ vuttaṁ. Tattha mamāyatīti **mātā**, piyāyatīti **pitā**. Bhajātīti **bhātā**. Tathā **bhaginī**. Mettā yantīti **mittā**, minanti vā sabbaguyhesu anto pakkhipantīti **mittā**. Kiccakaraṇīyesu sahabhāvaṭṭhena amā hontīti **amaccā**. “Ayaṁ amhākaṁ ajjhattiko”ti evaṁ jānanti, nāyantīti vā **ñātī**. Lohitena sambandhāti **sālohitā**. Pitupakkhikā **ñātī**, mātupakkhikā **sālohitā**. Mātāpitupakkhikā vā **ñātī**, sassusasurapakkhikā **sālohitā**. Ayampi piyavippayogo atthato eko dhammo nāma natthi, kevalaṁ piyavippayuttānaṁ duvidhassāpi dukkhassa vatthubhāvato dukkhoti vutto. Idamettha sabba-aṭṭhakathāvacanaṁ. Saccānaṁ pana tathalakkhaṇattā sampayogavippayogavacanehi appiyapiyavattthūniyeva visesitānīti vattuṁ yujjātīti.

Ichchitālābhaniddese **jātidhammānanti** jātisabhāvānaṁ jātipakatikānaṁ. **Ichchā uppajjātīti** taṇhā uppajjati. **Aho vatāti** patthanā. **Assāmā**ti bhavēyyāma. **Na kho panetaṁ icchāya pattabbanti** yaṁ etaṁ “aho vata mayaṁ na jātidhammā assāma, na ca vata no jāti āgaccheyyā”ti evaṁ pahīnasamudayesu sādhusu vijjamānaṁ ajātidhammattaṁ parinibbutesu ca vijjamānaṁ jātiyā anāgamaṇaṁ icchitaṁ, taṁ icchantassāpi maggabhāvanāya vinā appattabbato, anicchantassāpi ca bhāvanāya pattabbato na icchāya pattabbaṁ nāma hoti. **Idampī**ti etampi. Upari sesāni upādāya **apisaddo**.

1. Nibbhayayogassa (Sī)

Upādānakkhandhaniddese **seyyathidanti** nipāto, tassa te katame iti ceti attho. Rūpameva upādānakkhandhoti **rūpupādānakkhandho**. Eseva nayo sesesupi.

Dukkhasaccaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Samudayasaccaniddesavaṇṇanā

34. Samudayasaccaniddese **yāyaṃ taṇhāti** yā yaṃ taṇhā.

Ponobbhavikāti¹ punabbhavakaraṇaṃ punobhavo, punobhavo silamassāti ponobbhavikā. Apica punabbhavaṃ² deti, punabbhavāya saṃvattati, punappunaṃ bhava³ nibbattetīti ponobbhavikā. Sā panesā punabbhavassa dāyikāpi atthi adāyikāpi, punabbhavāya saṃvattanikāpi atthi asaṃvattanikāpi, dinnāya paṭisandhiyā upadhivepakkamattāpi. Sā tippakārāpi ponobbhavikāti nāmaṃ labhati. Ponabbhavikātipi pāṭho, soyevattho. Abhinandanasāṅkhātena nandirāgena saha gatāti **nandirāgasahagatā**, nandirāgena saddhiṃ atthato ekattameva gatāti vuttaṃ hoti. **Tatra tatrābhinandinī**ti yatra yatra attabhāvo nibbattati, tatra tatra abhinandini, rūpādīsu vā ārammaṇesu tatra tatrābhinandinī, rūpābhinandinī saddagandharasaphoṭṭhabbadhammābhinandinīti attho. Tatra tatrābhinandītipi pāṭho, tatra tatra abhinandayātīti attho. **Sayyathidanti** nipāto, tassa sā katamā iti ceti attho. **Kāmatāṇhāti** kāme taṇhā, pañcakāmaguṇikarāgassetam adhivacanaṃ. **Bhavataṇhāti** bhava taṇhā. Bhavapatthanāvasena uppannassa sassatadiṭṭhisahagatassa rāgassa rūpārūpabhavarāgassa ca jhānanikantiyā ca etaṃ adhivacanaṃ. **Vibhavataṇhāti** vibhave taṇhā. Uccchedadiṭṭhisahagatarāgassetam adhivacanaṃ.

Idāni tassā taṇhāya vatthuṃ vitthārato dassetuṃ **sā kho panesāti-**ādimāha. Tattha **uppajjātī** jāyati. **Nivisatī**ti punappunaṃ pavattivasena patiṭṭhāti. Uppajjamānā kattha uppajjati, nivisamānā kattha nivisatīti sambandho. **Yaṃ loke piyarūpaṃ sātārūpanti** yaṃ lokasmiṃ

1. Ponobbhavikāti (Syā)

2. Punobhavaṃ (Sī)

3. Bhavaṃ (Syā, Ka)

piyasabhāvañceva madhurasabhāvañca. **Cakkhu loke**ti-ādīsu lokasmim hi cakkhu-ādīsu mamattena abhinivittā sattā sampattiyaṃ patittitā attano cakkhuṃ ādāsādīsu nimittaggahaṇānusārena vippasannaṃ pañcapasādaṃ suvaṇṇavimāṇe ugghāṭitamaṇisīhapañjaraṃ viya maññanti, sotaṃ rajatapanālikāṃ viya pāmaṇgasuttakaṃ viya ca maññanti, tuṅganāsāti laddhavohāraṃ ghānaṃ vaṭṭetvā ṭhapitaharitālavaṭṭim viya maññanti, jivhaṃ rattakambalapaṭalaṃ viya mudusiniddhamadhurarasadaṃ maññanti, kāyaṃ sālalaṭṭhiṃ viya suvaṇṇatoraṇaṃ viya ca maññanti, manaṃ aññesaṃ manena asadisāṃ ulāraṃ maññanti, rūpaṃ suvaṇṇakaṇikārapupphādivaṇṇaṃ viya, saddaṃ mattakaravīkakokilamandadhamitamāṇivaṃsanigghosaṃ viya, attanā paṭiladdhāni catusamuṭṭhānikagandhārammaṇādīni “kassaññassa evarūpāni atthi”ti maññanti, tesāṃ evaṃ maññamānānaṃ tāni cakkhādīni piyarūpāni ceva sātārūpāni ca honti. Atha nesaṃ tattha anuppannā ceva taṇhā uppajjati, uppannā ca punappunaṃ pavattivasena nivisati. Tasmā thero “cakkhu loke piyarūpaṃ sātārūpaṃ, etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati”ti-ādimāha. Tattha **uppajjamānā**ti yadā uppajjati, tadā ettha uppajjatīti attho.

Samudayasaccaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Nirodhasaccaniddesavaṇṇanā

35. Nirodhasaccaniddese **yo tassāyeva taṇhāyāti** ettha “yo tasseva dukkhassā”ti vattabbe yasmā samudayanirodheneva¹ dukkhaṃ nirujjhati, no aññathā. Yathāha—

“Yathāpi mūle anupaddave daḷhe,
Chinnopi rukkho punareva rūhati.
Evampi taṇhānusaye anūhate,
Nibbattaṭi dukkhamidaṃ punappunan”ti².

Tasmā taṃ dukkhanirodhaṃ dassento samudayanirodhena dassetuṃ evamāha. Sīhasamānavuttino hi Tathāgatā, te dukkhaṃ nirodhentā dukkhanirodhañca dassentā hetumhi paṭipajjanti, na phale. Suvānavuttino pana

1. Samudayanirodhena (Syā)

2. Khu 1. 62 piṭṭhe Dhammapade.

aññatitthiyā, te dukkhaṃ nirodhentā dukkhanirodhañca dassentā attakilamathānuyogena ceva tasseva ca desanāya phale paṭipajjanti, na hetumhīti sīhasamānavuttitāya Satthā hetumhi paṭipajjanto “yo tassāyevā”ti-ādimāha. Dhammasenāpatipi Satthārā vuttakkamenevāha.

Tattha **tassāyeva taṇhāyāti** yā sā taṇhā “ponobhavikā”ti vatvā kāmataṇhādivasena vibhattā uppattinivesanavasena ca heṭṭhā pakāsitā, tassāyeva taṇhāya. **Asesavirāganirodhoti** virāgo vuccati maggo, “virāgā vimuccati”ti¹ hi vuttaṃ. Virāgena nirodho virāganirodho, anusayasamugghātato aseso virāganirodho asesavirāganirodho. Atha vā virāgoti hi pahānaṃ vuccati, tasmā aseso virāgo aseso nirodhoti evampettha yojanā daṭṭhabbā. Atthato pana sabbāneva panetāni asesavirāganirodhoti-ādīni nibbānasseva vevacanāni. Paramatthato hi dukkhanirodhaṃ ariyasaccanti nibbānaṃ vuccati. Yasmā pana taṃ āgama taṇhā asesā virajjati nirujjati, tasmā taṃ “tassāyeva taṇhāya asesavirāganirodho”ti vuccati. Nibbānañca āgama taṇhā cajjyati paṭinissajjyati muccati na alliyati, kāmaguṇālayesu cettha ekopi ālayo natthi, tasmā nibbānaṃ, **cāgo paṭinissaggo mutti anālayoti** vuccati. Ekameva hi nibbānaṃ, nāmāni panassa sabbasaṅkhatānaṃ nāmapaṭipakkhavasena anekāni honti. Seyyathidaṃ, asesavirāgo asesanirodho cāgo paṭinissaggo mutti anālayo rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayo taṇhākkhayo anuppado appavattaṃ animittaṃ appaṇihitaṃ anāyūhanaṃ appaṭisandhi anupapatti² agati ajātaṃ ajaraṃ abyādhi amataṃ asokaṃ aparidevaṃ anupāyāsaṃ asaṃkiliṭṭhanti-ādīni.

Idāni maggena chinnāya nibbānaṃ āgama appavattipattāyapi ca taṇhāya yesu vatthūsu tassā uppatti dassitā, tattheva abhāvaṃ dassetuṃ **sā kho panesāti**-ādimāha. Tattha yathā puriso khetto jātāṃ tittakālābuvallim disvā aggato paṭṭhāya mūlaṃ pariyesitvā chinneyya, sā anupubbena milāyitā appaṇṇattim³ gaccheyya, tato tasmim khetto tittakālābu niruddhā pahīnāti vucceyya, evameva khetto

1. Ma 1. 192; Saṃ 2. 18, 56; Vi 3. 20 piṭṭhesu.

2. Anuppatti (Sī, Syā)

3. Apavattim (Sī)

hittakālābu viya cakkhādīsu taṇhā. Sā ariyamaggena mūlacchinnā nibbānaṃ āgamma appavattiṃ gacchati. Evaṃ gatā pana tesu vatthūsu khette tittakālābu viya na paññāyati. Yathā ca aṭavito core ānetvā nagarassa dakkhiṇadvāre ghāteyyuṃ, tato aṭaviyaṃ corā matāti vā mārītāti vā vucceyyuṃ, evameva aṭaviyaṃ corā viya yā cakkhādīsu taṇhā, sā dakkhiṇadvāre corā viya nibbānaṃ āgamma niruddhattā nibbāne niruddhā. Evaṃ niruddhā pana tesu vatthūsu aṭaviyaṃ corā viya na paññāyati. Tenassā tattheva nirodhaṃ dassento “cakkhu loke piyarūpaṃ sātārūpaṃ, etthesā taṇhā pahīyamānā pahīyatī”ti-ādimāha. Atha vā taṇhuppādavatthussa pariññātattā pariññātavatthusmiṃ puna na uppajjanato anuppādanirodhavasena taṇhuppādavatthusmiṃyeva nirujjhatīti vuccati. Ettha ca uppajjanapaṭipakkhavasena pahīyatīti vuttaṃ, nivisanapaṭipakkhavasena nirujjhatīti.

Nirodhasaccaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Maggasaccaniddesavaṇṇanā

36. Maggasaccaniddese **ayamevā**ti aññamaggapaṭikkhepanatthaṃ niyamanam¹. **Ariyoti** taṃtaṃmaggavajjhakilesehi ārakattā, ariyabhāvakarattā, ariyaphalapaṭilābhakarattā ca ariyo. Aṭṭha aṅgāni assāti **aṭṭhaṅgiko**. Svāyaṃ caturaṅgikā viya senā, pañcaṅgikaṃ viya tūriyaṃ aṅgamattameva hoti, aṅgavinimutto natthi.

Idāni aṅgamattameva maggo aṅgavinimutto natthīti dassento **sammādiṭṭhi -pa- sammāsamādhī**ti-ādimāha. Tattha sammā dassanalakkhaṇā **sammādiṭṭhi**. Sammā abhiniropanalakkhaṇo **sammāsaṅkappo**. Sammā pariggahalakkhaṇā **sammāvācā**. Sammā samuṭṭhāpanalakkhaṇo **sammākammanto**. Sammā vodāpanalakkhaṇo **sammā-ājīvo**. Sammā paggahalakkhaṇo **sammāvāyāmo**. Sammā upaṭṭhānalakkhaṇā **sammāsati**. Sammā samādhānalakkhaṇo **sammāsamādhi**. Tesu ekekassa tiṇi tiṇi kiccāni honti. Seyyathidaṃ,

1. Paṭipakkhaniyamanam (Syā, Gaṇṭhipade ca) Abhi-Ṭṭha 2. 107 piṭṭhe pana passitabbaṃ.

sammādiṭṭhi tāva aññehipi attano paccanīkakilesehi saddhiṃ miccādiṭṭhiṃ pajahati, nirodhañca ārammaṇaṃ karoti, sampayuttadhamme ca passati tappaṭicchādakamohavidhamanavasena asammohato. Sammāsaṅkappādayopi tattheva micchāsaṅkappādīni ca pajahanti, nibbānañca ārammaṇaṃ karonti. Visesato panettha sammāsaṅkappo sahaajātadhamme sammā abhiniropeti, sammāvācā sammā pariggaṇhāti, sammākammanto sammā samuṭṭhāpeti, sammā-ājīvo sammā vodāpeti, sammāvāyāmo sammā paggaṇhāti, sammāsati sammā upaṭṭhāpeti, sammāsamādhi sammā samādahati.

Apicesā sammādiṭṭhi nāma pubbabhāge nānākkhaṇā nānārammaṇā hoti, maggakāle ekakkhaṇā ekārammaṇā. Kiccatō pana “dukkhe ñāṇaṃ”ti-ādīni cattāri nāmāni labhati. Sammāsaṅkappādayopi pubbabhāge nānākkhaṇā nānārammaṇā honti, maggakāle ekakkhaṇā ekārammaṇā. Tesu sammāsaṅkappo kiccatō nekkhammasaṅkappoti-ādīni tīṇi nāmāni labhati. Sammāvācādayo tayo pubbabhāge viratīyopi honti cetanāyopi, maggakkhaṇe pana viratīyoyeva. Sammāvāyāmo sammāsati idampi dvayaṃ kiccatō sammappadhānasati paṭṭhānavasena cattāri nāmāni labhati. Sammāsamādhi pana pubbabhāgepi maggakkhaṇepi sammāsamādhiyeva.

Iti imesu atṭhasu dhammesu Bhagavatā nibbānādhigamāya paṭipannassa yogino bahūpakārattā paṭhamāṃ sammādiṭṭhiṃ desitā. Ayaṃ hi “paññāpajjoto paññāsathan”¹ ca vuttā. Tasmā etāya pubbabhāge vipassanāññāsaṅkhātāya sammādiṭṭhiyā avijjandhakāraṃ vidhamitvā kilesacore ghātento khemena yogāvacaro nibbānaṃ pāpuṇāti. Tasmā paṭhamāṃ sammādiṭṭhiṃ desitā.

Sammāsaṅkappo pana tassā bahūpakāro. Tasmā tadanantaraṃ vutto. Yathā hi heraññiko hatthena parivattetvā parivattetvā cakkhunā kāhapaṇaṃ olokento “ayaṃ kūṭo ayaṃ cheko”ti jānāti, evaṃ yogāvacaropi pubbabhāge vitakkena vitakketvā vitakketvā vipassanāpaññāya olokayamāno “ime dhammā kāmāvacarā, ime rūpāvacarādayo”ti jānāti. Yathā vā pana purisena koṭiyaṃ gahetvā parivattetvā parivattetvā dinnāṃ mahārukkaṃ tacchako vāsiyā tacchetvā

1. Abhi 1. 20, 22 piṭṭhesu.

kamme upaneti, evaṃ vitakkena vitakketvā vitakketvā dinnadhamme yogāvacaro paññāya “ime dhammā kāmāvacarā, ime rūpāvacarā”ti-ādinā nayena paricchinditvā kamme upaneti. Tasmā sammāsaṅkappo sammādiṭṭhānantaraṃ vutto.

Svāyaṃ yathā sammādiṭṭhiyā, evaṃ sammāvācāyapi upakārako. Yathāha “pubbe kho gahapati vitakketvā vicāretvā pacchā vācam bhindatī”ti¹. Tasmā tadanantaraṃ sammāvācā vuttā.

Yasmā pana “idañcidañca karissāmā”ti paṭhamāṃ vācāya saṃvidahitvā loke kammante payojenti, tasmā vācā kāyakammassa upakārikāti sammāvācāya anantaraṃ sammākammanto vutto.

Catubbidham paṇa vacīduccaritaṃ, tividham kāyaduccaritaṃ pahāya ubhayaṃ sucaritaṃ pūrentasseva yasmā ājivaṭṭhamakasīlaṃ pūراتi, na itarassa, tasmā tadubhayānantaraṃ sammā-ājīvo vutto.

Evaṃ visuddhājīvena pana “parisuddho me ājīvo”ti ettāvata pāritosaṃ katvā² suttappamattena viharituṃ na yuttaṃ, atha kho sabba-iriyāpathesu idaṃ vīriyamārabhitabbanti dassetuṃ tadanantaraṃ sammāvāyāmo vutto.

Tato āraddhavīriyenāpi kāyādīsu catūsu vatthūsu sati sūpaṭṭhitā kātabbāti dassetuṃ tadanantaraṃ sammāsati vuttā.

Yasmā pana evaṃ sūpaṭṭhitāya satiyā samādhissa upakārānupakārānaṃ dhammānaṃ gatiyo samanvesitvā³ pahoti ekattārammaṇe cittaṃ samādhātuṃ, tasmā sammāsati-anantaraṃ sammāsamādhī vuttoti veditabboti.

Sammādiṭṭhiniddese “dukkhe ñāṇaṃ”ti-ādinā catusaccakammaṭṭhānaṃ dassitaṃ. Tattha purimāni dve saccāni vaṭṭaṃ, pacchimāni dve vivaṭṭaṃ. Tesu bhikkhuno vaṭṭe kammaṭṭhānābhiniveso hoti, vivaṭṭe natthi abhiniveso. Purimāni hi dve saccāni “pañcakkhandhā dukkhaṃ, taṇhā samudayo”ti evaṃ saṅkhepena ca,

1. Ma 1. 376 piṭṭhe. 2. Akatvā (Abhi-Ṭṭha 2. 109 piṭṭhe) 3. Samannesitvā (Ka)

“katame pañcakkhandhā, rūpakkhando”ti-ādinā nayena vitthārena ca ācariyasantike uggaṇhitvā vācāya punappunam parivattento yogāvacaro kamman karoti. Itaresu pana dvīsu saccesu “nirodhasaccam iṭṭham kantaṁ manāpanṁ, maggasaccam iṭṭham kantaṁ manāpan”ti evaṁ savaneneva kamman karoti. So evaṁ kamman karonto cattāri saccāni ekapaṭivedhena paṭivijjhati, ekābhisamayena abhisameti. Dukkham pariññāpaṭivedhena paṭivijjhati, samudayaṁ pahānapaṭivedhena paṭivijjhati. Nirodham sacchikiriyāpaṭivedhena paṭivijjhati, maggaṁ bhāvanāpaṭivedhena paṭivijjhati. Dukkham pariññābhisamayena -pa- maggaṁ bhāvanābhisamayena abhisameti.

Evamassa pubbabhāge dvīsu saccesu uggaḥaparipucchāsavanadhāraṇasammasanapaṭivedho hoti, dvīsu savanapaṭivedhoyeva. Aparabhāge tīsu kiccato paṭivedho hoti nirodhe ārammaṇapaṭivedho. Tattha sabbampi paṭivedhaññaṁ lokuttaraṁ, savanadhāraṇasammasanaññaṁ lokiyaṁ kāmāvacaraṁ. Paccavekkhaṇā pana pattasaccassa hoti, ayaṁca ādikammiko. Tasmā sā idha na vuttā. Imassa ca bhikkhuno pubbe pariggahato “dukkham pariñāmi, samudayaṁ pajahāmi, nirodham sacchikaromi, maggaṁ bhāvemī”ti ābhoga-samannāhāramanasikārapaccavekkhaṇā natthi, pariggahato paṭṭhāya hoti. Aparabhāge pana dukkham pariññātameva hoti -pa- maggo bhāvitova hoti.

Tattha dve saccāni duddasattā gambhīrāni, dve gambhīrattā duddasāni. Dukkhasaccam hi uppattito pākaṭam, khāṇukaṇṭakappahārādīsu “aho dukkhan”ti vattabbatampi āpajjati. Samudayasaccam khāditukāmatā-bhuñjitukāmatādivasena uppattito pākaṭam. Lakkhaṇapaṭivedhato pana ubhayampi gambhīraṁ. Iti tāni duddasattā gambhīrāni. Itaresaṁ pana dvinnam dassanattāya payogo bhavaggaḥaggaṇattham hatthapasāraṇam viya, avīciphusanattham pādapasāraṇam viya, satadhā¹ bhinnassa vālassa koṭiyā koṭipaṭipādanam viya ca hoti. Iti tāni gambhīrattā duddasāni. Evaṁ duddasattā gambhīresu gambhīrattā ca duddasesu catūsu saccesu uggaḥādivasena pubbabhāgaññupattim sandhāya idam “dukkhe ñāṇaṁ”ti-ādi vuttam. Paṭivedhakkhaṇe pana ekameva tam ñāṇam hoti.

Apare panāhu—catubbidham saccesu ñāṇam sutamayañāṇam vavatthānañāṇam sammāsanañāṇam abhisamayañāṇanti. Tattha katamam sutamayañāṇam? Saṅkhittena vā vitthārena vā cattāri saccāni sutvā jānāti “idaṃ dukkham, ayaṃ samudayo, ayaṃ nirodho, ayaṃ maggo”ti. Idaṃ **sutamayañāṇam**. Katamam vavatthānañāṇam? So sutānam attham upaparikkhati dhammato ca lakkhaṇato ca, “ime dhammā imasmim sacce pariyāpannā, imassa saccassa idaṃ lakkhaṇan”ti sannitṭhānam karoti. Idaṃ **vavatthānañāṇam**. Katamam sammāsanañāṇam? So evaṃ yathānupubbam cattāri saccāni vavatthapetvā atha dukkhameva gahetvā yāva gotrabhuñṇam aniccato dukkhato anattato sammāsati. Idaṃ **sammāsanañāṇam**. Katamam abhisamayañāṇam? Lokuttaramaggakkhaṇe ekena ñāṇena cattāri saccāni apubbam acarimam abhisameti “dukkham pariññābhisamayena, samudayaṃ pahānābhisamayena, nirodham sacchikiriyaṃ abhisamayena maggaṃ bhāvanābhisamayena abhisameti”ti. Idaṃ **abhisamayañāṇanti**.

Sammāsaṅkappaniddese kāmato nissaṭoti **nekkhammasaṅkappo**. Byāpādato nissaṭoti **abyāpādasāṅkappo**. Vihimsāya nissaṭoti **avihimsāsaṅkappo**. Tattha nekkhammavitakko kāmavitakkassa padaghātam padacchedam¹ karonto uppajjati, abyāpādavitaṅko byāpādavitaṅkassa, avihimsāvitakko vihimsāvitakkassa. Tathā nekkhamma-abyāpāda-avihimsāvitakkā kāmabyāpādavihimsāvitakkānaṃ paccanikā hutvā uppajjanti.

Tattha yogāvacaro kāmavitakkassa padaghātanattham kāmavitakkaṃ vā sammāsati aññam vā pana kiñci saṅkhāram. Athassa vipassanākkhaṇe vipassanāsampayutto saṅkappo tadanavasena kāmavitakkassa padaghātam padacchedam karonto uppajjati, vipassanam ussukkāpetvā maggaṃ pāpeti. Athassa maggakkhaṇe maggasampayutto saṅkappo samucchedavasena kāmavitakkassa padaghātam padacchedam karonto uppajjati. Byāpādavitaṅkassapi padaghātanattham byāpādavitaṅkaṃ vā aññam vā saṅkhāram, vihimsāvitakkassa padaghātanattham vihimsāvitakkaṃ vā aññam vā saṅkhāram sammāsati. Athassa vipassanākkhaṇeti sabbam purimanayeneva yojetabban.

1. Padapacchedam (Syā) evamaññatthāpi.

Kāmavitakkādīnaṃ pana tiṇṇampi Pāliyaṃ vibhattesu aṭṭhatimsārammaṇesu ekakammaṭṭhānampi apaccanīkaṃ nāma natthi. Ekantato pana kāmavitakkassa tāva asubhesu paṭhamajjhānameva paccanīkaṃ, byāpādavitakkassa mettāya tikacatukkajjhānāni, vihiṃsāvitakkassa karuṇāya tikacatukkajjhānāni. Tasmā asubhaparikkammaṃ katvā jhānaṃ samāpannassa samāpattikkhaṇe jhānasampayutto vitakko vikkhambhanavasena kāmavitakkassa paccanīko hutvā uppajjati, jhānaṃ pādakaṃ katvā vipassanaṃ paṭṭhapentassa vipassanākkhaṇe vipassanāsampayutto saṅkappo tadaṅgavasena kāmavitakkassa paccanīko hutvā uppajjati, vipassanaṃ ussukkāpetvā maggaṃ pāpentassa maggakkhaṇe maggasampayutto saṅkappo samucchavedavasena kāmavitakkassa paccanīko hutvā uppajjati. Evaṃ uppanno nekkhammasaṅkappoti vuccatīti veditabbo.

Mettāya pana parikkammaṃ katvā, karuṇāya parikkammaṃ katvā jhānaṃ samāpannassāti sabbaṃ purimanayeneva yojetabbaṃ. Evaṃ uppanno abyāpādasāṅkappoti vuccati, avihiṃsāsāṅkappoti vuccatīti veditabbo. Evamete nekkhammasaṅkappādayā vipassanājhānavasena uppattīnaṃ nānattā pubbabhāge nānā, maggakkhaṇe pana imesu tīsu ṭhānesu uppannassa akusalasaṅkappassa padacchedato anuppattisādhanavasena maggaṅgaṃ pūrayamāno ekova kusalaṅkappo uppajjati. Ayaṃ sammāsaṅkappo nāma.

Sammāvācāniddeseṇi yasmā aññeneva cittaṇa musāvādā viramati, aññena aññena¹ piṣuṇāvācādīhi, tasmā catasopetā veramaṇiyo pubbabhāge nānā, maggakkhaṇe pana micchāvācāsaṅkhātāya catubbidhāya akusaladussīlyacetanāya padacchedato anuppattisādhanavasena maggaṅgaṃ pūrayamānā ekāva sammāvācāsaṅkhātā kusalaveramaṇi uppajjati. Ayaṃ sammāvācā nāma.

Sammākammantaniddeseṇi yasmā aññeneva cittaṇa paṇātipātā viramati, aññena adinnādānā, aññena micchācārā, tasmā tissopetā veramaṇiyo pubbabhāge nānā, maggakkhaṇe pana micchākammantaṅkātāya tividdhāya akusaladussīlyacetanāya padacchedato anuppattisādhanavasena maggaṅgaṃ pūrayamānā ekāva sammākammantaṅkātā kusalaveramaṇi uppajjati. Ayaṃ sammākammanto nāma.

1. Aññena (Syā)

Sammā-ājīvaniddese **idhāti** imasmim sāsane. **Ariyasāvako**ti ariyassa Buddhassa sāvako. **Micchā-ājīvaṃ pahāyāti** pāpakaṃ ājīvaṃ pajahitvā. **Sammā-ājīvenāti** Buddhappasatthena kusala-ājīvena. **Jivikaṃ**¹ **kappetīti** jīvitappavattim pavatteti. Idhāpi yasmā aññeneva cittaena kāyadvāravītikkamā viramati, aññeneva vacīdvāravītikkamā, tasmā pubbabhāge nānākkhaṇesu uppajjati, maggakkhaṇe pana dvīsu dvāresu sattannaṃ kammaṭṭhānaṃ vasena uppannāya micchā-ājīvadussīlyacetanāya padacchedato anuppattisādhana vasena maggaṅgaṃ pūrayamānā ekāva sammā-ājīvasaṅkhātā kusalaveramaṇi uppajjati. Ayaṃ sammā-ājīvo nāma.

Sammāvāyamaniddese **idha bhikkhūti** imasmim sāsane paṭipannako bhikkhu. **Anuppannānanti** anibbattānaṃ. **Pāpakānanti** lāmakānaṃ. **Akusalānaṃ dhammānanti** akosallasambhūtānaṃ dhammānaṃ. **Anuppādāyāti** na uppādanatthāya. **Chandaṃ janetīti** kattukamyatāsāṅkhātānaṃ kusalacchandaṃ janeti uppādeti. **Vāyamatīti** payogaṃ janeti parakkamaṃ karoti. **Vīriyaṃ ārabhatīti** kāyikaṃ cetasikaṃ vīriyaṃ karoti. **Cittaṃ paggaṇhātīti** teneva sahaajātavīriyena cittaṃ ukkhipati. **Padahatīti** padhānavīriyaṃ karoti. Paṭipāṭiyā panetāni cattāripi padāni āsevanābhāvanābahulīkammāsātaṭṭhakiriyāhi yojetabbāni.

Uppannānanti anuppannānanti avattabbatānaṃ āpannānaṃ. **Pahānāyāti** pajahanatthāya. **Anuppannānaṃ kusalānaṃ dhammānanti** anibbattānaṃ kosallasambhūtānaṃ dhammānaṃ. **Uppādāyāti** uppādanatthāya. **Uppannānanti** nibbattānaṃ. **Ṭhitiyāti** ṭhitatthāya. **Asammosāyāti** anassanathaṃ. **Bhiyyobhāvāyāti** punappunaṃ bhāvāya. **Vepullāyāti** vipulabhāvāya. **Bhāvanāyāti** vadḍhiyā. **Pāripūriyāti** paripūraṇatthāya.

Ete pana sammāvāyāmasaṅkhātā cattāro sammappadhānā pubbabhāge lokiyā, maggakkhaṇe lokuttarā. Maggakkhaṇe pana ekameva vīriyaṃ catukiccasādhana vasena cattāri nāmāni labhati. Tattha lokiyā Kassapasamyutte vuttanayeneva veditabbā. Vuttañhi tattha—

(“Cattārome āvuso sammappadhānā. Katame cattāro.”)¹ Idhāvuso bhikkhu ‘anuppannā me pāpakā akusalā dhammā uppajjamānā anattāya saṁvatteyyun’ti ātappaṃ karoti, ‘uppannā me pāpakā akusalā dhammā appahīyamānā anattāya saṁvatteyyun’ti ātappaṃ karoti, ‘anuppannā me kusalā dhammā anuppajjamānā anattāya saṁvatteyyun’ti ātappaṃ karoti, ‘uppannā me kusalā dhammā nirujjhamānā anattāya saṁvatteyyun’ti ātappaṃ karoti”².

Tattha ca **anuppannā**ti asamudācāravasena vā ananubhūtārammaṇa-vasena vā anuppannā. Aññathā hi anamatagge saṁsāre anuppannā pāpakā akusalā dhammā nāma natthi, anuppannā pana uppajjamānāpi eteyeve uppajjanti, pahīyamānāpi eteyeve pahīyanti.

Tattha ekaccassa vattaganthadhutaṅgasamādhivipassanānavakamma-bhavānaṃ aññataravasena kilesā na samudācaranti. Kathaṃ? Ekacco hi vattasampanno hoti, asīti khandhakavattāni³ cuddasa mahāvattāni⁴ cetiyaṅgaṇabodhiyaṅgaṇapānīyamālaka-uposathāgāra-āgantukagamikavattāni ca karontasseva kilesā okāsaṃ na labhanti. Aparabhāge panassa vattāni vissajjetvā bhinnavattassa carato ayonisomanasikāraṃ sativossaggaṇca āgamma uppajjanti. Evampi asamudācāravasena anuppannā uppajjanti nāma.

Ekacco ganthayutto hoti, ekampi nikāyaṃ gaṇhāti dvepi tayopi cattāropi pañcapi. Tassa teṭṭakāṃ Buddhavacanaṃ atthavasena Pāḷivasena anusandhivasena pubbāparavasena gaṇhantassa sajjhāyantassa cintentassa vācentassa desentassa pakāsentassa kilesā okāsaṃ na labhanti. Aparabhāge panassa ganthakammaṃ pahāya kusītassa carato ayonisomanasikārasati-vossagge āgamma uppajjanti. Evampi asamudācāravasena anuppannā uppajjanti nāma.

Ekacco pana dhutaṅgadhara hoti, terasa dhutaṅgaguṇe samādāya vattati, tassa dhutaṅgaguṇe pariharantassa kilesā okāsaṃ na labhanti.

1. () Pāḷiyaṃ natthi.

2. Saṃ 1. 401 piṭṭhe.

3. Dvāsīti khuddakavattāni (Abhi-Ṭṭha 2. 283; Am-Ṭṭha 1. 23 piṭṭhesu),

Vi 4. 239 piṭṭhe pana passitabbaṃ.

4. Vi 4. 373 piṭṭhādīsu.

Aparabhāge panassa dhutaṅgāni vissajjetvā bāhullāya āvattassa¹ carato ayonisomanasikārasatipossagge āgamma uppajjanti. Evampi asamudācāraśasena anuppannā uppajjanti nāma.

Ekacco aṭṭhasu samāpattīsu ciṇṇavasī hoti, tassa paṭhamajjhānādīsu āvajjanavasī-ādīnaṃ vasena viharantassa kilesā okāsaṃ na labhanti. Aparabhāge panassa parihīnajjhānassa vā vissatṭhajjhānassa vā bhassādīsu anuyuttassa viharato ayonisomanasikārasativossagge āgamma uppajjanti. Evampi asamudācāraśasena anuppannā uppajjanti nāma.

Ekacco pana vipassako hoti, sattasu vā anupassanāsu² aṭṭhārasasu vā mahāvīpassanāsu³ kammaṃ karonto viharati, tassa evaṃ viharato kilesā okāsaṃ na labhanti. Aparabhāge panassa vipassanākammaṃ pahāya kāyadaḥhībahulassa viharato ayonisomanasikārasativossagge āgamma uppajjanti. Evampi asamudācāraśasena anuppannā uppajjanti nāma.

Ekacco navakammiko hoti, uposathāgārabhojanasālādīni karoti, tassa tesāṃ upakaraṇāni cintentassa kilesā okāsaṃ na labhanti. Aparabhāge panassa navakamme niṭṭhite vā vissatṭhe vā ayonisomanasikārasativossagge āgamma uppajjanti. Evampi asamudācāraśasena anuppannā uppajjanti nāma.

Ekacco pana brahmalokato āgato suddhasatto hoti, tassa anāsevanāya kilesā okāsaṃ na labhanti. Aparabhāge panassa laddhāsevanassa ayonisomanasikārasativossagge āgamma uppajjanti. Evampi asamudācāraśasena anuppannā uppajjanti nāma. Evaṃ tāva asamudācāraśasena anuppannatā veditabbā.

Kathaṃ ananubhūtārammaṇavasena? Idhekacco ananubhūtapubbaṃ manāpikādibhedaṃ ārammaṇaṃ labhati, tassa tattha ayonisomanasikārasati vossagge āgamma rāgādayo kilesā uppajjanti. Evaṃ ananubhūtārammaṇavasena anuppannā uppajjanti nāma. Evaṃ anuppannānaṃ akusalānaṃ uppāde sati

1. Āvattantassa (Syā)

2. Khu 9. 406 piṭṭhe.

3. Khu 9. 24, 25 piṭṭhesu.

attano anattam passitvā tesam anuppādāya satipaṭṭhānabhāvanānuyogena paṭhamam sammappadhānam bhāveti, uppannesu pana tesu tesam appahānato attano anattam passitvā tesam pahānāya dutiyam tatheva sammappadhānam bhāveti.

Anuppannā kusalā dhammāti samathavipassanā ceva maggo ca. Tesam anuppāde attano anattam passitvā tesam uppādanatthāya tatheva tatiyam sammappadhānam bhāveti. **Uppannā kusalā dhammā**ti samathavipassanāva. Maggo pana sakim uppajjitvā nirujjhamāno anattāya samvattanako nāma natthi. So hi phalassa paccayam datvāva nirujjhati. Tāsam samathavipassanānam nirodhato attano anattam passitvā tāsam tthitiyā tatheva catuttham sammappadhānam bhāveti. Lokuttaramaggakkhaṇe pana ekameva vīriyam.

Ye evam anuppannā uppajjeyyurū, te yathā neva uppajjanti, evam tesam anuppannānam anuppādakiccaṃ, uppannānaṃca pahānakiccaṃ sādheti. **Uppannā**ti cettha catubbidham uppannam vattamānuppannam bhūtāpagatuppannam¹ okāsakatuppannam bhūmiladdhuppannanti. Tattha sabbampi uppādajarābhāṅgasamaṅgisasāṅkhātā vattamānuppannam nāma. Ārammaṇarasam anubhavitvā niruddham anubhūtāpagatasāṅkhātā kusalākusalam uppādādittayamanuppatvā niruddham bhutvāpagatasāṅkhātā sesasāṅkhataṃca **bhūtāpagatuppannam** nāma. “Yānissa tāni pubbe katāni kammāni”ti evamādinā² nayena vuttam kammam atītampi samānam aññam vipākam paṭibāhitvā attano vipākassa okāsam katvā tthitattā tathā katokāsaṃca vipākam anuppannampi samānam evam kate okāse ekantena uppajjanato **okāsakatuppannam** nāma. Tāsu tāsu bhūmīsu asamūhataṃ akusalam **bhūmiladdhuppannam** nāma.

Ettha ca bhūmiyā bhūmiladdhassa ca nānattaṃ veditabbaṃ—**bhūmiti** hi vipassanāya ārammaṇabhūtā tebhūmakā pañcakkhandhā. Bhūmiladdham nāma tesu khandhesu uppattiraham kilesajātā. Tena hi sā bhūmiladdhā nāma hotīti tasmā bhūmiladdhanti vuccati. Sā ca kho na ārammaṇavasena. Ārammaṇavasena hi sabbepi atītānāgate pariññātepi ca khīṇāsavānam khandhe ārabba kilesā uppajjanti. Yadi ca tam bhūmiladdham nāma siyā, tassa appaheyyato na koci bhavamūlam pajaheyya. Vatthuvaseṇa pana bhūmiladdham veditabbaṃ. Yattha

1. Bhutvāvigatuppannam (Sī, Abhi-Ṭṭha 2. 285; Ma-Ṭṭha 3. 173 piṭṭhesu ca)

2. Ma 3. 203 piṭṭhe.

yattha hi vipassanāya aparīññātā khandhā uppajjanti, tattha tattha uppādato pabhuti tesu vaṭṭamūlaṃ kilesajātaṃ anuseti. Taṃ appahīnaṭṭhena bhūmiladdhanti veditabbaṃ.

Tattha ca yassa yesu khandhesu appahīnaṭṭhena anusayitā kilesā, tassa te eva khandhā tesāṃ kilesānaṃ vatthu, na aññesaṃ santakā khandhā. Atītakhandhesu ca appahīnānusayitānaṃ kilesānaṃ atītakhandhāva vatthu, na itare. Esa nayo anāgatādīsu. Tathā kāmāvacarakkhandhesu appahīnānusayitānaṃ kilesānaṃ kāmāvacarakkhandhā eva vatthu, na itare. Esa nayo rūpārūpāvacaresu. Sotāpannādīsu pana yassa yassa ariyapuggalassa khandhesu taṃ taṃ vaṭṭamūlaṃ kilesajātaṃ tena tena maggena pahīnaṃ, tassa tassa te te khandhā pahīnānaṃ tesāṃ tasāṃ vaṭṭamūlakānaṃ kilesānaṃ avatthuto bhūmīti saṅkhaṃ na labhanti. Puthujjanassa sabbaso vaṭṭamūlakilesānaṃ appahīnattā yaṃkiñci kariyamānaṃ kammaṃ kusalamakusalaṃ vā hoti, iccassa kammakilesapaccayāva vaṭṭaṃ vaṭṭati, tassa tasseva taṃ vaṭṭamūlaṃ rūpakkhandheyyeva, na vedanādīsu. Viññāṇakkhandheyyeva vā, na rūpakkhandhādīsūti na vattabbaṃ. Kasmā? Avisesena pañcasupi khandhesu anusayitattā. Kathaṃ? Pathavīrasādi viya rukkhe. Yathā hi mahārukkhe pathavītaṃ adhiṭṭhāya pathavīrasaṇca āporasaṇca nissāya tappaccayā mūlakhandhasākhāpasākhāpallavapalāsapupphaphalehi vadḍhitvā nabhaṃ pūretvā yāva kappāvasānā bijaparamparāya rukkhapaveṇiṃ santānayaṃāne¹ ṭhite taṃ pathavīrasādimūleyeva, na khandhādīsu. Phaleyyeva vā, na mūlādīsūti na vattabbaṃ. Kasmā? Avisesena sabbesu mūlādīsu anugatatattā. Yathā pana tasseva rukkhassa pupphaphalādīsu nibbinno koci puriso catūsu disāsu maṇḍūkakaṇṭakaṃ nāma visakaṇṭakaṃ ākoṭeyya, atha so rukkho tena visasamphassena phuṭṭho pathavīrasa-āporasānaṃ pariyādinattā appasavadhammataṃ āgamma puna santānaṃ nibbattetuṃ na sakkoṭeyya, evameva khandhappavattiyaṃ nibbinno kulaputto tassa purisassa catūsu disāsu rukkhe visayojanaṃ viya attano santāne catumaggabhāvanaṃ ārabhati. Athassa so khandhasantāno tena catumaggavisasamphassena sabbaso vaṭṭamūlakilesānaṃ pariyādinattā

1. Sandhārayamāne (Si, Ka)

kiriyasabhāvamattaṃ upagatakāyakammādisabbakammappabhedo hutvā āyatim punabbhavānabhinibbattanadhammataṃ āgamma bhavantarasantānaṃ nibbattetum na sakkoti, kevalaṃ carimaviññāṇanirodhena nirindhano viya jātavedo anupādāno parinibbāyati. Evaṃ bhūmiyā bhūmiladdhassa ca nānattaṃ veditabbaṃ.

Aparampi catubbidhaṃ uppannaṃ samudācāruppannaṃ ārammaṇādhiggahituppannaṃ avikkhambhituppannaṃ asamūhatuppannanti. Tattha vattamānuppannameva **samudācāruppannaṃ**. Cakkhādīnaṃ pana āpāthagate ārammaṇe pubbabhāge anuppajjamānampi kilesajātaṃ ārammaṇassa adhiggahitattā eva aparabhāge ekantena uppattito **ārammaṇādhiggahituppannanti** vuccati. Samathavipassanānaṃ aññataravasena avikkhambhitaṃ kilesajātaṃ cittasantatimanārūḷhampi uppattinivāraḥassa hetuno abhāvā **avikkhambhituppannaṃ** nāma. Samathavipassanāvasena pana vikkhambhitampi ariyamaggena asamūhatattā uppattidhammataṃ anatītattā **asamūhatuppannanti** vuccati. Tividhampi cetāṃ ārammaṇādhiggahitāvikkhambhitāsamūhatuppannaṃ bhūmiladdheneva saṅghaṃ gacchatīti veditabbaṃ.

Ichhetasmiṃ vuttappabhede uppanne yadetaṃ vattamānabhūtāpagatokāsakatasamudācārasaṅkhātaṃ uppannaṃ, taṃ amaggavajjhataṃ kenaci maggañāṇena pahātabbaṃ na hoti. Yaṃ panetaṃ bhūmiladdhārammaṇādhiggahitāvikkhambhitāsamūhatasaṅkhātaṃ uppannaṃ, tassa taṃ uppannabhāvaṃ nāsayamānaṃ yasmā taṃ taṃ lokiyalokuttarañāṇaṃ uppajjati, tasmā taṃ sabbampi pahātabbaṃ hotīti. Evaṃ ye maggo kilese pajahati, te sandhāya “uppannānaṃ”ti-ādi vuttaṃ.

Atha maggakkhaṇe kathaṃ anuppannānaṃ kusalānaṃ uppādāya bhāvanā hoti, kathaṃca uppannānaṃ ṭhitiyāti? Maggappavattiyā eva. Maggo hi pavattamāno pubbe anuppannapubbattā anuppanno nāma vuccati. Anāgatapubbaṃ hi ṭhānaṃ āgantvā ananubhūtapubbaṃ vā ārammaṇaṃ anubhavitvā vattāro bhavanti “anāgataṭṭhānaṃ āgatamha, ananubhūtaṃ ārammaṇaṃ anubhavāmā”ti. Yāvassa¹ pavatti, ayameva ṭhiti nāmāti ṭhitiyā bhāvetīti pi vatthum vaṭṭati. Evametassa bhikkhuno idaṃ lokuttaramaggakkhaṇe ekameva vīriyaṃ

1. Yā cassa (Syā, Abhi-Ṭṭha 2. 287; Ma-Ṭṭha 3. 176 piṭṭhesu ca)

“anuppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ anuppādāyā”ti-ādīni cattāri nāmāni labhati. Ayaṃ lokuttaramaggakkhaṇe sammappadhānakathā. Evamettha lokiyalokuttaramissakā sammappadhānā niddiṭṭhāti.

Sammāsatiniddese **kāyeti** rūpakāye. Rūpakāyo hi idha aṅgapaccaṅgānaṃ kesādīnaṃ dhammānaṃ samūhaṭṭhena hatthikāyarathakāyādayo viya kāyoti adhippeto. Yathā ca samūhaṭṭhena, evaṃ kucchitānaṃ āyaṭṭhena. Kucchitānaṃ hi paramajegucchānaṃ so āyotipi kāyo. **Āyoti** uppattideso. Tatrāyaṃ vacanatto—āyanti tatoti āyo. Ke āyanti? Kucchitā kesādayo. Iti kucchitānaṃ āyoti kāyo.

Kāyānupassīti kāyaṃ anupassanasīlo, kāyaṃ vā anupassamāno. **Kāyeti** ca vatvāpi puna **kāyānupassīti** dutiyaṃ kāyaggahaṇaṃ asammissato vavattānaghaṇavinibbhogaḍḍidassanattamaṃ katanti veditabbaṃ. Tena na kāye¹ vedanānupassī cittadhammānupassī vā, atha kho kāyānupassīyevāti kāyasaṅkhāte vatthusmiṃ kāyānupassanākārasseva dassanena asammissato vavattānaṃ dassitaṃ hoti. Tathā na kāye aṅgapaccaṅgavinimutta-ekadhammānupassī, nāpi kesalomādivinimutta-itthipurisānupassī. Yopi cettha kesalomādiko bhūtopādāyasamūhasaṅkhāto kāyo, tatthāpi na bhūtopādāyavinimutta-ekadhammānupassī, atha kho rathasambhārānupassako viya aṅgapaccaṅgasamūhānupassī, nagarāvayavānupassako viya kesalomādisamūhānupassī, kadalikkhandhapattavattivinihujjako viya rittamuṭṭhiviniveṭṭhako viya ca bhūtopādāyasamūhānupassīyevāti samūhavaseneva kāyasaṅkhātassa vatthuno nānappakārato dassanena ghaṇavinibbhogo dassito hoti. Na hettha yathāvuttasamūhavinimutto kāyo vā itthi vā puriso vā añño vā koci dhammo dissati, yathāvuttadhammasamūhamatteyeva pana tathā tathā sattā micchābhinivesaṃ karonti. Tenāhu porāṇā—

“Yaṃ passati na taṃ diṭṭhaṃ, yaṃ diṭṭhaṃ taṃ na passati.
Apassaṃ bajjhate mūḷho, bajjhamāno na muccati”ti.

Ghanavinibbhogādidassanattanti vuttaṃ. Ādisaddena cettha ayampi attho veditabbo—ayaṃ hi etasmiṃ kāye kāyānupassīyeva, na aññadhammānupassī. Kiṃ vuttaṃ hoti? Yathā anudakabhūtāyapi marīciyā udakānupassino honti, na evaṃ aniccadukkhānattāsubhabbhūteyeva imasmiṃ kāye nīccasukhattasubhabbhāvānupassī, atha kho kāyānupassī aniccadukkhānattāsubhākārasamūhānupassīyevāti vuttaṃ hoti. Atha vā yvāyaṃ Mahāsatipaṭṭhāne “idha bhikkhave bhikkhu araṇṇagato vā rukkhamaḷagato vā -pa-. So satova assasati”¹ti ādinā nayena assāsapassāsādicuṇṇakajāta-aṭṭhikāpariyosāno kāyo vutto, yo ca parato satipaṭṭhānakathāyaṃ “idhekacco pathavīkāyaṃ aniccato anupassati, āpokāyaṃ, tejokāyaṃ, vāyokāyaṃ, kesakāyaṃ, lomakāyaṃ, chavīkāyaṃ, cammakāyaṃ, māṃsakāyaṃ, ruhirakāyaṃ, nhārukāyaṃ, aṭṭhīkāyaṃ, aṭṭhimiṇjakāyaṃ”²ti kāyo vutto, tassa sabbassa imasmiṃyeva kāye anupassanato kāye kāyānupassīti evampi attho daṭṭhabbo.

Atha vā kāye ahanti vā mamanti vā evaṃ gahetabbassa kassaci ananupassanato tassa tasseva pana kesalomādikassa nānādhammasamūhassa anupassanato kāye kesādidhammasamūhasaṅkhātākāyānupassīti evamattho daṭṭhabbo. Apica “imasmiṃ kāye aniccato anupassati, no nīccato”²ti ādinā anukkamena parato āgatanayassa sabbasseva aniccalakkhaṇādino ākārasamūhasaṅkhātassa kāyassa anupassanatopi kāye kāyānupassīti evampi attho daṭṭhabbo. Ayaṃ pana catusatipaṭṭhānasādhāraṇo attho.

Kāye kāyānupassīti assāsapassāsakāyādi ke bahudhā vutte kāye ekekakāyānupassī. **Viharatīti** catūsu iriyāpathavihāresu aññataravihārasamāyogaparidīpanametaṃ, ekaṃ iriyāpathabādhanaṃ aññena iriyāpathena vicchinditvā apatamānaṃ attānaṃ harati pavattetīti attho. **Ātāpīti** kāyapariggāhakavīriyasamāyogaparidīpanametaṃ. So hi yasmā tasmiṃ samaye yaṃ taṃ vīriyaṃ tīsu bhavesu kilesānaṃ ātāpanato ātāpoti vuccati, tena samannāgato

1. Dī 2. 231; Ma 1. 70 piṭṭhesu.

2. Khu 9. 406 piṭṭhe.

hoti, tasmā “ātāpī”ti vuccati. **Sampajānoti** kāyapariggāhakena sampajāññasāṅkhātena ñāṇena samannāgato. **Satimāti** kāyapariggāhikāya satiyā samannāgato. Ayaṃ pana yasmā satiyā ārammaṇaṃ pariggahetvā paññāya anupassati. Na hi sativirahitassa anupassanā nāma atthi. Tenevāha “satiṇca khvāhaṃ bhikkhave sabbatthikaṃ vadāmi”ti¹. Tasmā ettha “kāye kāyānupassī viharatī”ti ettāvata kāyānupassanāsatiṭṭhānakammaṭṭhānaṃ vuttaṃ hoti. Atha vā yasmā anātāpino antosaṅkhepo antarāyakaro hoti, asampajāno upāyapariggahe anupāyaparivajjane ca sammuyhati, muṭṭhassati upāyāpariccāge anupāyāpariggahe ca asamattho hoti, tenassa taṃ kammaṭṭhānaṃ na sampajjati, tasmā yesaṃ dhammānaṃ ānubhāvena taṃ sampajjati, tesaṃ dassanatthaṃ “ātāpī sampajāno satimā”ti idaṃ vuttanti veditabbaṃ.

Iti kāyānupassanāsatiṭṭhānaṃ sampayogaṅgaṇca² dassetvā idāni pahānaṅgaṃ dassetuṃ **vineyya loke abhijjhādomanassanti** vuttaṃ. Tattha **vineyyāti** tadaṅgavinayena vā vikkhambhanavinayena vā vinayitvā. **Loketi** yvāyaṃ kāyo pubbe pariggahito, sveva idha lujjanapalujjanaṭṭhena³ loko nāma. Tasmīṃ loke abhijjhaṃ domanassaṇca pajahitvāti attho. Yasmā panassa na kāyamatteyeva abhijjhādomanassaṃ pahīyati, vedanādīsipi pahīyatiyeva, tasmā “pañcapi upādānakkhandhā loko”ti⁴ Vibhaṅge vuttaṃ. Lokasaṅkhātattāyeva tesaṃ dhammānaṃ atthuddhāravasenetāṃ vuttanti veditabbaṃ. Yaṃ panāha “tattha katamo loko, sveva kāyo loko”ti⁵ ayamevettha attho. Abhijjhādomanassanti ca samāsetvā vuttaṃ. Saṃyuttaṅguttarapāṭhantaṇṇesu⁶ pana visuṃ katvā paṭhanti. Sā pana abhijjhāyanti patthayanti etāya, sayāṃ vā abhijjhāyati, abhijjhāyanamattameva vā esāti abhijjhā. Yasmā panettha abhijjhāgahaṇena kāmaccando, domanassagahaṇena byāpādo saṅgahaṃ gacchati, tasmā nīvaraṇapariyāpannabalavadhammadvayadassanena nīvaraṇappahānaṃ vuttaṃ hotīti veditabbaṃ.

1. Saṃ 3. 100 piṭṭhe.

2. Sampayogaṇca (Syā)

3. Lujjanaṭṭhena (Syā)

4. Abhi 2. 202 piṭṭhe.

5. Abhi 2. 261 piṭṭhe.

6. Saṃyuttaṅguttaṇṇesu (Sī)

Visesena panettha abhijjhāvinayena kāyasampattimūlakassa anurodhassa, domanassavinayena kāyavipattimūlakassa virodhassa, abhijjhāvinayena ca kāye abhiratiyā, domanassavinayena kāyabhāvanāya anabhiratiyā, abhijjhāvinayena kāye abhūtānaṃ subhasukhabhāvādīnaṃ pakkhepassa, domanassavinayena kāye bhūtānaṃ asubhāsukhabhāvādīnaṃ apānayanassa pahānaṃ vuttaṃ. Tena yogāvacarassa yogānubhāvo yogasamatthatā ca dīpitā hoti. Yogānubhāvo hi esa, ya'dayaṃ¹ anurodhavirodhavippamutto aratiratisaho abhūtapakkhepabhūtāpanayanavirahito ca hoti. Anurodhavirodhavippamutto cesa aratiratisaho abhūtaṃ apakkipanto bhūtañca anapanento yogasamattho hotīti.

Aparo nayo—“kāye kāyānupassī”ti ettha anupassanāya kammaṭṭhānaṃ vuttaṃ, “viharatī”ti ettha vuttavīhārena kammaṭṭhānikassa kāyapariharaṇaṃ. “Ātāpī”ti-ādīsu ātāpena sammappadhānaṃ, satisampajaññaṃ sabbatthakakammaṭṭhānaṃ, kammaṭṭhānapariharaṇūpāyo vā. Satiyā vā kāyānupassanāvasena paṭiladdhasamatho, sampajaññaṃ vipassanā, abhijjhādomanassavinayena bhāvanāphalaṃ vuttanti veditabbaṃ.

Vedanāsu vedanānupassīti-ādīsu ca vedanādīnaṃ puna vacane payojanaṃ kāyānupassanāyaṃ vuttanayeneva yathāyodaṃ yojetvā veditabbaṃ. Ayaṃ pana asādhāraṇattho—sukhādīsu anekappabhedāsu vedanāsu visuṃ visuṃ aniccādito ekekavedanānupassīti, sarāgādike soḷasappabhede citte visuṃ visuṃ aniccādito etekacittānupassīti, kāyavedanācittāni ṭhapetvā sesatebhūmakadhammesu visuṃ visuṃ aniccādito ekekadhammānupassīti, Satipaṭṭhānasuttante² vuttanayena nīvaraṇādīdhammānupassīti vā. Ettha ca “kāye”ti ekavacanaṃ sarīrassa ekattā, “citte”ti ekavacanaṃ cittassa sabhāvabhedābhāvato jātiggaḥaṇena katanti veditabbaṃ. Yathā ca vedanādayo anupassitabbā, tathā anupassanto vedanāsu vedanānupassī, citte cittānupassī, dhammesu dhammānupassīti veditabbo. Kathaṃ tāva vedanā anupassitabbā?

1. Yādidaṃ (Syā, Abhi-Ṭṭha 2. 210; Ma-Ṭṭha 1. 249 piṭṭhesu ca) Gaṇṭhipade pana passitabbaṃ.

2. Dī 2. 238; Ma 1. 76 piṭṭhesu.

Sukhā tāva vedanā dukkhato, dukkhā vedanā sallato, adukkhamasukhā vedanā aniccato anupassitabbā. Yathāha—

“Yo sukhaṃ dukkhato adda, dukkhamaddakkhi sallato.
Adukkhamasukhaṃ santaṃ, addakkhi naṃ aniccato.
Sa ve sammaddaso bhikkhu, pariṇānāti vedanā”^{ti}¹.

Sabbā eva cetā dukkhatopi anupassitabbā. Vuttañhetam “yaṃkiñci vedayitaṃ, sabbaṃ taṃ dukkhasminti vadāmi”^{ti}². Sukhadukkhatopi ca anupassitabbo. Yathāha “sukhā vedanā ṭhitisukhā vipariṇāmadukkhā. Dukkha vedanā ṭhitudukkhā vipariṇāmasukhā. Adukkhamasukhā vedanā ñāṇasukhā aññāṇadukkhā”^{ti}¹. Apica aniccādisatta-anupassanāvasenāpi anupassitabbā.

Cittadhammesupi cittaṃ tāva
ārammaṇādhipatisahajātabhūmikammavipākakiriyādinānattabhedānaṃ
aniccādisatta-anupassanānaṃ sarāgādisoḷasabhedānañca vasena
anupassitabbaṃ, dhammā salakkhaṇasāmaññalakkhaṇānaṃ
suññabhādhāmmassa aniccādisatta-anupassanānaṃ santāsantādīnañca vasena
anupassitabbā. Kāmañcetta yassa kāyasaṅkhāte loka abhijjhādomanassaṃ
pahīnaṃ, tassa vedanādilokesupi taṃ pahīnameva, nānāpuggalavasena pana
nānākkhaṇikasatipaṭṭhānabhāvanāvasena ca sabbattha vuttaṃ. Yato vā
ekattha pahīnaṃ, sesesupi pahīnaṃ hoti. Tenevassa tattha
pahānadassanattampi evaṃ vuttanti veditabbaṃ.

Iti ime cattāro satipaṭṭhānā pubbabhāge nānācittesu labbhanti. Aññeneva
hi cittaṇa kāyaṃ pariggaṇhāti aññena vedanaṃ, aññena cittaṃ, aññena
dhamme pariggaṇhāti. Lokuttaramaggakkhaṇe pana ekacittēveva labbhanti.
Ādito hi kāyaṃ pariggaṇhitvā āgatassa vipassanāsampayuttā sati
kāyānupassanā nāma, tāya satiyā samannāgato puggalo kāyānupassī nāma.
Vipassanaṃ ussukkāpetvā ariyamaggaṃ pattassa maggakkhaṇe
maggasampayuttā sati kāyānupassanā nāma, tāya satiyā samannāgato
puggalo kāyānupassī nāma. Vedanaṃ pariggaṇhitvā cittaṃ pariggaṇhitvā
dhamme pariggaṇhitvā āgatassa vipassanāsampayuttā

1. Saṃ 2. 409 piṭṭhe.

2. Saṃ 2. 417 piṭṭhe.

3. Ma 1. 377 piṭṭhe.

sati dhammānupassanā nāma, tāya satiyā samannāgato puggalo dhammānupassī nāma. Vipassanaṃ ussukkāpetvā ariyamaggaṃ pattassa maggakkhaṇe maggasampayuttā sati dhammānupassanā nāma, tāya satiyā samannāgato puggalo dhammānupassī nāma. Evaṃ tāva desanā puggale tiṭṭhati. Kāye pana “subhan”ti vipallāsappahānā kāyapariggāhikā sati maggena samijjhatīti kāyānupassanā nāma. Vedanāya “sukhā”ti vipallāsappahānā vedanāpariggāhikā sati maggena samijjhatīti vedanānupassanā nāma. Citte “niccan”ti vipallāsappahānā cittapariggāhikā sati maggena samijjhatīti cittānupassanā nāma. Dhammesu “attā”ti vipallāsappahānā dhammapariggāhikā sati maggena samijjhatīti dhammānupassanā nāma. Iti ekāva maggasampayuttā sati catukkiccasādhakattena cattāri nāmāni labhati. Tena vuttaṃ “lokuttaramaggakkaṇe pana ekacittēva labbhanti”ti.

Sammāsamādhiniddese **vivicceva kāmehī**ti kāmehi viviccitvā vinā hutvā apakkamitvā. Yo paṇāyameṭṭha evakāro, so niyamatthoti veditabbo. Yasmā ca niyamattho, tasmā paṭhamajjhānaṃ upasampajja viharaṇasamaye avijjamānānampi kāmānaṃ tassa paṭhamajjhānassa paṭipakkhabhāvaṃ kāmāpariccāgeneva cassa adhigamaṃ dīpeti. Kathaṃ? “Vivicceva kāmehī”ti evaṃ hi niyame kayiramāne idaṃ paññāyati, nūnimassa¹ jhānassa kāmā paṭipakkhabhūtā, yesu sati idaṃ na pavattati, andhakāre sati padīpobhāso viya, tesāṃ pariccāgeneva cassa adhigamo hoti orimatīrapariccāgena pārīmatīrassa viya. Tasmā niyamaṃ karotīti.

Tattha siyā, kasmā panesa pubbapadeyeva vutto, na uttarapade, kiṃ akusalehi dhammehi aviviccāpi jhānaṃ upasampajja vihareyyāti? Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ. Taṃnissaraṇato hi pubbapade esa vutto. Kāmadhātusamatikkamanato hi kāmarāgapaṭipakkhato ca idaṃ jhānaṃ kāmānameva nissaraṇaṃ. Yathāha “kāmānametaṃ nissaraṇaṃ yadidaṃ nekkhamman”ti². Uttarapadepi pana yathā “idheva bhikkhave samaṇo, idha dutiyo samaṇo”ti³ ettha evakāro ānetvā vuccati, evaṃ vattabbo. Na hi sakkā ito aññehipi nīvaraṇasaṅkhātehi akusalehi dhammehi avivicca jhānaṃ upasampajja viharitum. Tasmā “vivicceva kāmehi vivicceva

1. Nanvimassa (Sī)

2. Khu 1. 237 Itivuttake.

3. Ma 1. 92; Aṃ 1. 560 piṭṭhesu.

akusalehi dhammehi”ti evaṃ padadvayepi esa daṭṭhabbo. Padadvayepi ca kiñcāpi viviccāti iminā sādharmaṇavacanena tadanṅavikkhambhana-samucchedapaṭippassaddhinissaraṇavivekā cittakāya-upadhivivekā ca saṅgahaṃ gacchanti, tathāpi pubbabhāge kāyavivekacittaviveka-vikkhambhanavivekā daṭṭhabbā, lokuttaramaggakkhaṇe kāyavivekacittavivekasamucchedavivekapaṭippassaddhiviveka-nissaraṇavivekā.

Kāmehi iminā pana padena ye ca Mahāniddese “katame vatthukāmā manāpikā rūpā”ti-ādinā¹ nayena vatthukāmā vuttā, ye ca tattheva Vibhaṅge ca “chando kāmo, rāgo kāmo, chandarāgo kāmo, saṅkappo kāmo, rāgo kāmo, saṅkapparāgo kāmo”ti² evaṃ kilesakāmā vuttā, te sabbepi saṅgahitā icceva daṭṭhabbā. Evaṃ hi sati vivicceva kāmehi vatthukāmehi viviccevaṃ attho yujjati. Tena kāyaviveko vutto hoti.

Vivicca akusalehi dhammehiti kilesakāmehi sabbākusalehi vā viviccāti attho yujjati. Tena cittaviveko vutto hoti. Purimena cettha vatthukāmehi vivekavacanato eva kāmasukhapariccāgo, dutiyena kilesakāmehi vivekavacanato nekkhammasukhapariggaho vibhāvito hoti. Evaṃ vatthukāmakilesakāma-vivekavacanato yeva ca etesaṃ paṭhamena saṅkilesavattupphānaṃ, dutiyena saṅkilesappahānaṃ. Paṭhamena lolabhāvassa hetupariccāgo, dutiyena bālabhāvassa. Paṭhamena ca payogasuddhi, dutiyena āsayaposanaṃ vibhāvitaṃ hoti viññātabbaṃ. Esa tāva nayo kāmehi ettha vuttakāmesu vatthukāmapakkhe.

Kilesakāmapakkhe pana chandoti ca rāgoti ca evamādihi anekabhedo kāmacchandova kāmoti adhippeto. So ca akusalapariyāpannopi samāno “tattha katame kāmā, chando kāmo”ti-ādinā³ nayena Vibhaṅge upari jhānaṅgaṭṭhapakkhato visuṃ vutto, kilesakāmattā vā purimapade vutto, akusalapariyāpannattā dutiyapade. Anekabhedato cassa kāmato avatvā kāmehi vuttaṃ.

1. Khu 7. 1 piṭṭhe.

2. Khu 7. 2; Abhi 2. 266 piṭṭhesu.

3. Abhi 2. 266 piṭṭhe.

Aññesampi ca dhammānaṃ akusalabhāve vijjamāne “tattha katame akusalā dhammā, kāmaccando”¹ ti-ādinā¹ nayena **Vibhaṅge** upari jhānaṅgapaccanīkaṭṭhapaṭipakkhabhāvadassanato nīvaraṇāneva vuttāni. Nīvaraṇāni hi jhānaṅgapaccanīkāni, tesāṃ jhānaṅgāneva ṭṭhapaṭipakkhāni viddhamśakāni vināsakānīti vuttaṃ hoti. Tathā hi “samādhi kāmaccandassa ṭṭhapaṭipakkho, pīti byāpādassa, vitakko thinamiddhassa, sukhaṃ uddhaccakukkuccassa, vicāro vicikicchāyā”² Peṭake vuttaṃ.

Evamettha “viviceva kāmehī”¹ ti iminā kāmaccandassa vikkhambhanaviveko vutto hoti, “vivicca akusalehi dhammehī”¹ ti iminā pañcannampi nīvaraṇānaṃ. Agahitaggahaṇena pana paṭhamena kāmaccandassa, dutiyena sesanīvaraṇānaṃ. Tathā paṭhamena tīsu akusalamūlesu pañcakāmaguṇabhedavisayassa lobhassa, dutiyena āghātavatthubhedādivisayānaṃ dosamohānaṃ. Oghādīsu vā dhammesu paṭhamena kāmoghakāmayogakāmāsavakāmupādāna-abhiijjhākāyagantha kāmārāgasaññojanānaṃ, dutiyena avasesa-oghayogāsava-upādānaganthasaṃyojanānaṃ. Paṭhamena taṇhāya taṃsampayuttakānañca, dutiyena aviijjāya taṃsampayuttakānañca. Apica paṭhamena lobhasampayutta-aṭṭhacittuppadānaṃ, dutiyena sesānaṃ catunnaṃ akusalacittuppadānaṃ vikkhambhanaviveko vutto hotīti veditabbo.

Ettāvatā ca paṭhamassa jhānassa pahānaṅgaṃ dassetvā idāni sampayogaṅgaṃ dassetuṃ **savitakkaṃ savicāranti**-ādi vuttaṃ. Tattha ārammaṇe cittassa abhiniropanalakkhaṇo **vitakko**. Ārammaṇānumajjanalakkhaṇo **vicāro**. Santepi ca nesāṃ katthaci avippayoge oḷārikaṭṭhena pubbaṅgamaṭṭhena ca ghaṇḍābhīghāto viya cetaso paṭhamābhiniṇipāto vitakko, sukhumaṭṭhena anumajjanasabhāvena ca ghaṇḍānuravo viya anuppabandho vicāro. Vipphāravā cettha vitakko paṭhamupattikāle paripphandanabhūto cittassa, ākāse uppatitukāmassa pakkhino pakkhavikkhepo viya, padumābhimukhapāto viya ca gandhānubandhacetaso bhamarassa. Santavutti vicāro nātiparipphandanabhūto cittassa, ākāse uppatitassa pakkhino pakkhappasāraṇaṃ viya, paribbhamanaṃ viya ca padumābhimukhapatitassa bhamarassa padumassa uparibhāge.

1. Abhi 2. 266 piṭṭhe.

2. Gavesitabbo.

Dukanipātaṭṭhakathāyaṃ pana “ākāse gacchato mahāsakuṇassa ubhohi pakkhehi vātaṃ gahetvā¹ pakkhe sannisīdāpetvā gamanaṃ viya ārammaṇe cetaso abhiniropanabhāvena pavattho vitakko, vātaggahaṇattham pakkhephandāpayamānassa gamanaṃ viya anumajjanabhāvena pavatto vicāro”ti vuttaṃ. Taṃ anuppabandhena pavattiyaṃ yujjati. So pana tesarṃ viseso paṭhamadutiyaajjhānesu pākaṭo hoti. Apica malaggahitaṃ kamsabhājanaṃ ekena hatthena daḷhaṃ gahetvā itarena hatthena cuṇṇatelaṃvālaṇḍupakena parimajjantassa daḷhaggahaṇahattho viya vitakko, parimajjanahattho viya vicāro. Tathā kumbhakārassa daṇḍappahārena cakkam bhamayitvā bhājanaṃ karontassa uppīlanahattho viya vitakko, ito cito ca saṃsaraṇahattho viya vicāro. Tathā maṇḍalaṃ karontassa majjhe sannirujjhitaṃ ṭhitakaṇṭako viya abhiniropano vitakko, bahi paribbhamanaṇṭako viya anumajjano vicāro. Iti iminā ca vitakkena iminā ca vicārena saha vattati rukkhō viya pupphena phalena cāti idaṃ jhānaṃ “savitakkaṃ savicāraṃ”ti vuccati.

Vivekajanti ettha vivitti viveko, nīvaraṇavigamoti attho. Vivittoti vā viveko, nīvaraṇavivitto jhānasampayuttadhammārāsīti attho. Tasmā vivekā, tasmim vā viveke jātanti vivekajaṃ. **Pītisukhanti** ettha piṇayatīti pīti, sā sampiyāyanalakkaṇā. Sā panesā khuddikā pīti khaṇikā pīti okkantikā pīti ubbegā pīti pharaṇā pītīti pañcavidhā hoti.

Tattha **khuddikā pīti** sarīre lomahaṃsanamattameva kātuṃ sakkoti. **Khaṇikā pīti** khaṇe khaṇe vijjuppādasadisā² hoti. **Okkantikā pīti** samuddatīraṃ vīci viya kāyaṃ okkamitvā okkamitvā bhijjati. **Ubbegā pīti** balavatī hoti kāyaṃ uddhagaṃ katvā ākāse laṅghāpanappamāṇappattā. **Pharaṇā pīti** atibalavatī hoti. Tāya hi uppannāya sakalasārīraṃ dhamitvā pūritavatthi viya mahatā udakoghena pakkhandapabbatakucchi viya ca anuparipuṭaṃ hoti. Sā panesā pañcavidhā pīti gabbhaṃ gaṇhantī paripākaṃ gacchantī duvidaṃ passaddhiṃ paripūreti kāyapassaddhiṃ ca cittapassaddhiṃ. Passaddhigabbhaṃ gaṇhantī paripākaṃ gacchantī duvidhampi sukhaṃ paripūreti kāyikaṇca cetasikaṇca.

1. Gāhāpetvā (Sī)

2. Vijjupātasadisā (Sī)

Sukhaṃ gabbhaṃ gaṇhantaṃ paripākaṃ gacchantaṃ tividhaṃ samādhim paripūreti khaṇikasamādhim upacārasamādhim appanāsamādhiñcāti. Tāsu ca yā appanā samādhissa mūlaṃ hutvā vaḍḍhamānā samādhisampayogaṃ gatā pharaṇā pīti, ayaṃ imasmiṃ atthe adhippetā pītīti.

Itaraṃ pana sukhayatīti sukhaṃ, yassuppajjati, taṃ sukhitaṃ karotīti attho. Sukhanaṃ vā sukhaṃ, suṭṭhu vā khādati khaṇati ca kāyacittābādhanti sukhaṃ, somanassavedanāyetaṃ nāmaṃ. Taṃ sātalaṃkhaṇaṃ. Santepi ca nesaṃ katthaci avippayoge iṭṭhārammaṇapaṭilābhatuṭṭhi pīti, paṭiladdharasānubhavanaṃ sukhaṃ. Yatha pīti, tattha sukhaṃ. Yattha sukhaṃ, tattha na niyamato pīti. Saṅkhārakkhandhasaṅgahitā pīti, vedanākkhandhasaṅgahitaṃ. Kantārakhinnassa vanantudakadassanasavanesu viya pīti, vanacchāyāpavesana-udakaparibhogesu viya sukhaṃ. Tasmim tasmim samaye pākaṭabhāvato cetam vuttanti veditabbaṃ. Iti ayaṇca pīti idaṇca sukhaṃ assa jhānassa, asmim vā jhāne atthīti idaṃ jhānaṃ “pītisukhaṃ”ti vuccati. Atha vā pīti ca sukhaṇca pītisukhaṃ dhammavinayādayo viya. Vivekajaṃ pītisukhaṃ assa jhānassa, asmim vā jhāne atthīti evampi vivekajaṃ pītisukhaṃ. Yatheva hi jhānaṃ, evaṃ pītisukhampettha vivekajameva hoti. Tañcassa atthīti tasmā alopasamāsaṃ katvā ekapadeneva “vivekajaṃ pītisukhaṃ”tipi vatthum yujjati.

Paṭhamanti gaṇanānupubbatā paṭhamam, paṭhamam uppannantipi paṭhamam. **Jhānanti** duvidhaṃ jhānaṃ ārammaṇūpanijjhānaṇca lakkhaṇūpanijjhānaṇca. Tattha attha samāpattiyo pathavīkaṣiṇādi-ārammaṇam upanijjhāyantīti “ārammaṇūpanijjhānaṇ”ti saṅkhyam gatā. Vipassanāmaggaṇaṇi pana lakkhaṇūpanijjhānaṇ nāma. Tattha vipassanā aniccādilakkhaṇassa upanijjhānato lakkhaṇūpanijjhānaṇ, vipassanāya katakiccassa maggena ijjanato maggo lakkhaṇūpanijjhānaṇ, phalaṃ pana nirodhasaccaṃ tathalakkhaṇam upanijjhāyatīti lakkhaṇūpanijjhānaṇ. Tesu idha pubbabhāge ārammaṇūpanijjhānaṇ, lokuttaramaggakkhaṇe lakkhaṇūpanijjhānaṇ adhippetam, tasmā ārammaṇūpanijjhānato lakkhaṇūpanijjhānato paccanīkajjhāpanato ca “jhānaṇ”ti veditabbaṃ. **Upasampajjāti** upagantvā, pāpuṇitvāti vuttaṃ hoti. Upasampādayitvā vā, nipphādetvāti vuttaṃ hoti. **Viharatīti** tadanurūpena iriyāpathavihārena iriyati, vuttappakārajhānasamaṅgī hutvā attabhāvassa vuttim abhinipphādeti.

Vitakkavicārānaṃ vūpasamāti ettha vitakkassa ca vicārassa cāti imesaṃ dvinnāṃ vūpasamā samatikkamā, dutiyajjhānakkhaṇe apātubhāvāti vuttaṃ hoti. Tattha kiñcāpi dutiyajjhāne sabbepi paṭhamajjhānadhammā na santi, aññeyeva hi paṭhamajjhāne phassādayo, aññe idhāti. Oḷārikassa pana oḷārikassa aṅgassa samatikkamā paṭhamajjhānato paresaṃ dutiyajjhānādīnaṃ adhigamo hotīti dassanattamaṃ “vitakkavicārānaṃ vūpasamā”ti evaṃ vuttanti veditabbaṃ. **Ajjhattanti** idha niyakajjhattaṃ adhippetam, tasmā attani jātāṃ, attasantāne nibbattanti attho.

Sampasādananti sampasādanaṃ vuccati saddhā. Sampasādanayogato jhānampi sampasādanaṃ nīlavaṇṇayogato nīlavattham viya. Yasmā vā taṃ jhānaṃ sampasādanasamannāgatattā vitakkavicārakkhobhavūpasamanena ca ceto sampasādayati, tasmāpi sampasādananti vuttaṃ. Imasmiṃ ca atthavikappe sampasādanaṃ cetasoti evaṃ padasambandho veditabbo, purimasmiṃ pana atthavikappe cetasoti etaṃ ekodibhāvena saddhiṃ yojetabbaṃ.

Tatrāyaṃ atthayojanā—eko udetīti **ekodi**, vitakkavicārehi anajjhārūḷhattā aggo seṭṭho hutvā udetīti attho. Seṭṭhopi hi loke ekoti vuccati. Vitakkavicāravirahito vā eko asahāyo hutvā itipi vattum vaṭṭati. Atha vā sampayuttadhamme udāyatīti udi, uṭṭhapetīti attho. Seṭṭhatṭhena eko ca so udi cāti ekodi. Samādhissetaṃ adhivacanaṃ. Iti imaṃ ekodiṃ bhāveti vadḍhetīti idaṃ dutiyaṃ jhānaṃ **ekodibhāvaṃ**. So panāyaṃ ekodi yasmā cetaso, na sattassa na jīvassa. Tasmā etaṃ “cetaso ekodibhāvaṃ”ti vuttaṃ.

Nanu cāyaṃ saddhā paṭhamajjhānepi atthi, ayañca ekodināmako samādhi, atha kasmā idameva “sampasādanaṃ cetaso ekodibhāvaṃ”ti ca vuttanti. Vuccate—aduṃ hi paṭhamajjhānaṃ vitakkavicārakkhobhena vīcitarāṅgasamākulamiva jalaṃ na suppasannaṃ hoti, tasmā satiyāpi saddhāya “sampasādanā”ti na vuttaṃ. Na suppasannattāyeva cettha samādhipi na suṭṭhu pākaṭo, tasmā “ekodibhāvaṃ”tipi na vuttaṃ. Imasmiṃ pana jhāne vitakkavicārāpalibodhābhāvena laddhokāsā balavatī saddhā, balavasaddhāsahāyapaṭilābheneva ca samādhipi pākaṭo, tasmā idameva evaṃ vuttanti veditabbaṃ.

Avitakkam avicāranti bhāvanāya pahinattā etasmim, etassa vā vitakko natthīti avitakkam. Imināva nayena avicāram. Etthāha “nanu ca ‘vitakkavicārānam vūpasamā’ti imināpi ayamatto siddho, atha kasmā puna vuttam ‘avitakkam avicāran’ti”. Vuccate—evametaṃ, siddhovāyamatto, na panetaṃ tadatthadīpakam, nanu avocumha “oḷārikassa pana oḷārikassa aṅgassa samatikkamā paṭhamajjhānato paresaṃ dutiyajjhānādīnam samadhigamo hotīti dassanattam vitakkavicārānam vūpasamāti evaṃ vuttan”ti.

Apica vitakkavicārānam vūpasamā idaṃ sampasādanam, na kilesakālussiyassa. Vitakkavicārānaṃca vūpasamā ekodibhāvam, na upacārajjhānamiva nīvaraṇappahānā, na paṭhamajjhānamiva ca aṅgapātubhāvāti evaṃ sampasādana-ekodibhāvānam hetuparidīpakamidam vacanam. Tathā vitakkavicārānam vūpasamā idaṃ avitakka-avicāram, na tatiyacatutthajjhānāni viya cakkhuviññāṇādīni viya ca abhāvāti evaṃ avitakka-avicārabhāvassa hetuparidīpakaṃca. Na vitakkavicārābhāvamattaparidīpakam, vitakkavicārābhāvamattaparidīpakameva pana “avitakkam avicāran”ti idaṃ vacanam. Tasmā purimaṃ vatvāpi puna vattabbamevāti.

Samādhijanti paṭhamajjhānasamādhito, sampayuttasamādhito vā jātanti attho. Tattha kiñcāpi paṭhamajjhānampi sampayuttasamādhito jātam, atha kho ayameva samādhi “samādhī”ti vattabbataṃ arahati vitakkavicārakkhobhavirahena ativiya acalattā suppasannattā ca. Tasmā imassa vaṇṇabhaṇanattam idameva “samādhijan”ti vuttam. **Pītisukhanti** idaṃ vuttanayameva. **Dutiyanti** gaṇanānupubbatā dutiyam, idaṃ dutiyam uppannantipi dutiyam.

Pītiyā ca virāgāti virāgo nāma vuttappakārāya pītiyā jīgucchanam vā samatikkamo vā, ubhinnam pana antarā casaddo sampiṇḍanattho, so vūpasamam vā sampiṇḍeti vitakkavicāravūpasamam vā. Tattha yadā vūpasameva sampiṇḍeti, tadā pītiyā virāgā ca, kiñca bhiyyo vūpasamā cāti evaṃ yojanā veditabbā. Imissā ca yojanāya virāgo jīgucchanattho hoti, tasmā pītiyā jīgucchanā ca samatikkamā cāti ayamatto daṭṭhabbo. Yadā pana vitakkavicāravūpasamam sampiṇḍeti, tadā pītiyā ca virāgā, kiñca bhiyyo vitakkavicārānaṃca vūpasamāti evaṃ yojanā veditabbā. Imissā ca yojanāya virāgo samatikkamanatto hoti, tasmā pītiyā ca samatikkamā, vitakkavicārānaṃca vūpasamāti ayamatto daṭṭhabbo.

Kāmañcete vitakkavicārā dutiyajjhāneyeva vūpasantā, imassa pana jhānassa maggaparidīpanattham vaṇṇabhaṇanatthañcetaṃ vuttaṃ. Vitakkavicārānaṃ vūpasamāti hi vutte idaṃ paññāyati “nūna¹ vitakkavicāravūpasamo mago imassa jhānassā”ti. Yathā ca tatiye ariyamagge appahīnānampi sakkāyadiṭṭhādīnaṃ “pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃpahānā”ti² evaṃ pahānaṃ vuccamānaṃ vaṇṇabhaṇanaṃ hoti, tadadhigamāya ussukkānaṃ ussāhajanakaṃ, evameva idha avūpasantānampi vitakkavicārānaṃ vūpasamo vuccamāno vaṇṇabhaṇanaṃ hoti, tenāyamattho vuttho “pītiyā ca samatikkamā vitakkavicārānañca vūpasamā”ti.

Upekkhako ca viharatīti ettha upapattito ikkhatīti upekkhā, samaṃ passati apakkhapatitā hutvā passatīti attho. Tāya visadāya vipulāya thāmagatāya samannāgatattā tatiyajjhānasamaṅgī “upekkhako”ti vuccati.

Upekkhā pana dasavidhā hoti chaḷaṅgupekkhā brahmavihārupekkhā bojjhaṅgupekkhā vīriyupekkhā saṅkhārupekkhā vedanupekkhā vipassanupekkhā tatramajjhattupekkhā jhānupekkhā pārisuddhupekkhāti.

Tattha yā “idha bhikkhave khīṇāsavo bhikkhu cakkhunā rūpaṃ disvā neva sumano hoti na dummano, upekkhako ca viharati sato sampajāno”ti³ evamāgatā khīṇāsavassa chasu dvāresu iṭṭhāniṭṭhachaḷārammaṇāpāthe parisuddhapakatibhāvāvijahanākārabhūtā upekkhā, ayaṃ **chaḷaṅgupekkhā** nāma.

Yā pana “upekkhāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharatī”ti⁴ evamāgatā sattesu majjhattākārabhūtā upekkhā, ayaṃ **brahmavihārupekkhā** nāma.

Yā pana “upekkhāsambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekanissitaṃ”ti⁵ evamāgatā sahajātadhammānaṃ majjhattākārabhūtā upekkhā, ayaṃ **bojjhaṅgupekkhā** nāma.

1. Nanu (Sī)

2. Dī 1. 148; Ma 2. 99; Saṃ 3. 63; Am 1. 235 piṭṭhādīsu.

3. Am 2. 247. piṭṭhe.

4. Dī 1. 234; Ma 1. 47 piṭṭhādīsu.

5. Ma 2. 204 piṭṭhādīsu.

Yā pana “kālena kālaṃ upekkhānimittāṃ manasikarotī”^{ti1} evamāgatā anaccāraddhanātisithilavīriyasaṅkhātā upekkhā, ayaṃ **vīriyupekkhā** nāma.

Yā pana “kati saṅkhārupekkhā samathavasena² uppajjanti, kati saṅkhārupekkhā vipassanāvasena uppajjanti, aṭṭha saṅkhārupekkhā samathavasena uppajjanti, dasasaṅkhārupekkhā vipassanāvasena uppajjanti”^{ti3} evamāgatā nīvaraṇādipaṭisaṅkhāsantiṭṭhanāgahaṇe majjhatabhūtā upekkhā, ayaṃ **saṅkhārupekkhā** nāma.

Yā pana “yasmim samaye kāmāvacaraṃ kusalaṃ cittaṃ uppannaṃ hoti upekkhāsahagatan”^{ti4} evamāgatā adukkhamasukhasaññitā upekkhā, ayaṃ **vedanupekkhā** nāma.

Yā “yadatthi yaṃ bhūtaṃ, taṃ pajahati, upekkhaṃ paṭilabhati”^{ti5} evamāgatā vicinane majjhatabhūtā upekkhā, ayaṃ **vipassanupekkhā** nāma.

Yā pana chandādisu yevāpanakesu āgatā saha-jātānaṃ samavāhitabhūtā upekkhā, ayaṃ **tatramajjhattupekkhā** nāma.

Yā pana “upekkhako ca viharatī”^{ti6} evamāgatā aggasukhepi tasmim apakkhapātajanāṃ upekkhā, ayaṃ **jhānupekkhā** nāma.

Yā pana “upekkhāsati-pārisuddhiṃ catutthaṃ jhānaṃ”^{ti7} evamāgatā sabbapaccanīkapa-risuddhā paccanīkavūpasamanepi abyāpārabhūtā upekkhā, ayaṃ **pārisuddhupekkhā** nāma.

Tattha chaḷaṅgupekkhā ca brahmavihārupekkhā ca bojjhaṅgupekkhā ca tatramajjhattupekkhā ca jhānupekkhā ca pārisuddhupekkhā ca atthato ekā, tatramajjhattupekkhāva hoti. Tena tena avatthābhedenā paṇassāyaṃ bhedo. Ekassāpi sato sattassa kumārayuvattherasenāpatirājādivasena viya, tasmā tāsū yattha chaḷaṅgupekkhā, na tattha bojjhaṅgupekkhādayo. Yattha vā pana bojjhaṅgupekkhā, na tattha chaḷaṅgupekkhādayo hontīti veditabbo.

1. Am 1. 258 piṭṭhe.

3. Khu 9. 62 piṭṭhe.

6. Abhi 1. 45; Dī 1. 71 piṭṭhādīsu.

4. Abhi 1. 40 piṭṭhe.

2. Samādhivasena (Sabbattha)

5. Ma 3. 51; Am 2. 450 piṭṭhesu.

7. Abhi 1. 45; Dī 1. 71 piṭṭhādīsu.

Yathā cetāsaṃ atthato ekībhāvo, evaṃ saṅkhārupekkhāvipassanupekkhānampi. Paññā eva hi sā, kiccavasena dvidhā bhinnā. Yathā hi purisassa sāyaṃ gehaṃ pavittṭhaṃ sappam ajapadadaṇḍaṃ gahetvā pariyesamānassa taṃ thusakoṭṭhake nipannaṃ disvā “sappo nu kho, no”ti avalokentassa sovattṭhikattayaṃ disvā nibbematikassa “sappo, na sappo”ti vicinane majjhataṭṭā uppajjati, evameva yā āraddhavipassakassa vipassanāñāṇena lakkhaṇattaye diṭṭhe saṅkhārānaṃ aniccabhāvādivicinane majjhataṭṭā uppajjati, ayaṃ vipassanupekkhā. Yathā pana tassa purisassa ajapadadaṇḍena gālhaṃ sappam gahetvā “kintāhaṃ imaṃ sappam aviheṭṭhento attānañca iminā aḍaṃsāpento muñceyyan”ti muñcanākārameva pariyesato gahaṇe majjhataṭṭā hoti, evameva yā lakkhaṇattayassa diṭṭhattā āditte viya tayo bhava passato saṅkhāragahaṇe majjhataṭṭā, ayaṃ saṅkhārupekkhā. Iti vipassanupekkhāya siddhāya saṅkhārupekkhāpi siddhāva hoti. Iminā panesā vicinanagahaṇesu majjhattasaṅkhātena kiccena dvidhā bhinnāti. Vīriyupekkhā pana vedanupekkhā ca aññamaññañca avasesāhi ca atthato bhinnā evāti. Āha cettha—

“Majjhatabrahmabojjhaṅga-chaḷaṅgajhānasuddhiyo.

Vipassanā ca saṅkhāra-vedanā vīriyaṃ iti.

Vitthārato daso’pekkhā, cha majjhataṭṭā tato.

Duve paññā tato dvīhi, catassova bhavantimā”ti¹.

Iti imāsu upekkhāsu jhānupekkhā idha adhippetā. Sā majjhatalakkhaṇā. Etthāha “nanu cāyaṃ atthato tatramajjhātupekkhāva hoti, sā ca paṭhamadutiyañāṇesupi atthi, tasmā tatrapi ‘upekkhako ca viharatī”ti evamayam vattabbā siyā, sā kasmā na vuttā”ti? Aparibyattakiccato. Aparibyattañhi tassa tattha kiccaṃ vitakkādīhi abhibhūtattā, idha panāyaṃ vitakkavicārapīṭhi anabhibhūtattā ukkhittasirā viya hutvā paribyattakiccā jātā, tasmā vuttāti.

Idāni **sato ca sampajāṇoti** ettha saratīti sato. Sampajāṇatīti sampajāṇo. Iti puggalena sati ca sampajāṇāñca vuttaṃ. Tattha

1. Bhavanti cāti (Sī)

saraṇalakkhaṇā sati. Asammohalakkhaṇaṃ sampajaññaṃ. Tattha kiñcāpi idaṃ satisampajaññaṃ purimajjhānesupi atthi, muṭṭhassatissa hi asampajānassa upacāramattampi na sampajjati, pageva appana. Oḷārikattā pana tasmaṃ jhānaṃ bhūmiyaṃ viya purisassa cittassa gati sukhā hoti, abyattaṃ tattha satisampajaññaṃakiccaṃ. Oḷārikaṅgappahānena pana sukhumattā imassa jhānassa purisassa khuradhārāyaṃ viya satisampajaññaṃakiccapariggahitā eva cittassa gati icchitabbāti idheva vuttaṃ. Kiñca bhiyyo—yathā dhenupago vaccho dhenuto apanīto arakkhiyamāno punadeva dhenum upagacchati, evamidaṃ tatiyajjhānasukhaṃ pītito apanītampi¹ satisampajaññaṃarakkhena arakkhiyamānaṃ punadeva pītiṃ upagaccheyya, pītisampayuttameva siyā. Sukhe vāpi² sattā sārājanti, idaṃca atimadhuraṃ sukhaṃ tato paraṃ sukhābhāvā. Satisampajaññaṃubhāvena panettha sukhe asārājjanā hoti, no aññathāti imampi atthavisesaṃ dassetuṃ idaṃ idheva vuttanti veditabbaṃ.

Idāni **sukhañca kāyena paṭisaṃvedetīti** ettha kiñcāpi tatiyajjhānasamaṅgino sukhapaṭisaṃvedanābhogo natthi, evaṃ santepi yasmā tassa nāmakāyena sampayuttaṃ sukhaṃ, yaṃ vā taṃ nāmakāyasampayuttaṃ sukhaṃ, taṃsamuṭṭhānenassa yasmā atipaṇītena rūpena rūpakāyo phuṭṭho, yassa phuṭṭhattā jhānā vuṭṭhitopi sukhaṃ paṭisaṃvadeyya, tasmā etamatthaṃ dassento “sukhañca kāyena paṭisaṃvedetī”ti āha.

Idāni **yaṃ taṃ ariyā ācikkhanti upekkhako satimā sukhavihārīti** ettha yaṃjhānahetu yaṃjhānakāraṇā taṃ tatiyajjhānasamaṅgipuggalaṃ Buddhādayo ariyā ācikkhanti desenti paññapenti paṭṭhapenti vivaranti vibhajanti uttānīkaronti pakāsentī, pasaṃsantīti adhippāyo. Kinti? Upekkhako satimā sukhavihārīti. Taṃ tatiyaṃ jhānaṃ upasampajja viharatīti evamettha yojanā veditabbā.

Kasmā pana taṃ te evaṃ pasaṃsantīti? Pasaṃsārahato. Ayaṃ hi yasmā atimadhurasukhe sukhapāramippattepi tatiyajjhāne upekkhako, na tattha sukhābhisaṅgena ākaḍḍhiyati. Yathā ca pīti na uppajjati, evaṃ

1. Apanītaṃ (Sabbattha) Vi-Ṭṭha 1. 121 piṭṭhe pana passitabbaṃ.

2. Sukhe cāpi (Sī, Ka)

upaṭṭhitassatitāya satimā. Yasmā ca ariyakantaṃ ariyajana-sevitameva ca asaṃkiliṭṭhaṃ sukhaṃ nāmakāyena paṭisaṃvedeti, tasmā pasamsāraho hoti. Iti pasamsārahato naṃ ariyā te evaṃ pasamsārahahetubhūte guṇe pakāsentā “upekkhako satimā sukhavihārī”ti evaṃ pasamsantīti veditabbaṃ. **Tatiyanti** gaṇaṇānupubbatā tatiyaṃ, tatiyaṃ uppannantipi tatiyaṃ.

Sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānāti kāyikasukhassa ca kāyikadukkhassa ca pahānā. **Pubbevāti** tañca kho pubbeva, na catutthajjhānakkhaṇe. **Somanassadomanassānaṃ atthaṅgamā**ti cetasikasukhassa cetasikadukkhassa cāti imesampi dvinnaṃ pubbeva atthaṅgamā, pahānā-icceva vuttaṃ hoti. Kadā pana nesaṃ pahānaṃ hoti? Catunnaṃ jhānaṇaṃ upacāra-kkhaṇe. Somanassaṃ hi catutthassa jhānassa upacāra-kkhaṇe-eva pahīyati, dukkhadomanassasukhāni paṭhamadutiyatatiyānaṃ upacāra-kkhaṇesu. Evametesāṃ pahānakkamena avuttānaṃ **Indriyavibhaṅge**¹ pana indriyānaṃ uddesakkameneva idhāpi vuttānaṃ sukhadukkhasomanassadomanassānaṃ pahānaṃ veditabbaṃ.

Yadi panetāni tassa tassa jhānassa upacāra-kkhaṇe-eva pahīyanti, atha kasmā “kattha cuppannaṃ dukkhindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhati. Idha bhikkhave bhikkhu vivicceva kāmehi -pa- paṭhamajjhānaṃ upasampajja viharati. Ettha cuppannaṃ dukkhindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhati. Kattha cuppannaṃ domanassindriyaṃ. Sukhindriyaṃ. Somanassindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhati. Idha bhikkhave bhikkhu sukhaṃ ca pahānā -pa- catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati. Ettha cuppannaṃ somanassindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhati”ti² evaṃ jhānesveva nirodho vuttoti? Atisayanirodhattā. Atisayanirodho hi tesāṃ paṭhamajjhānādīsu, na nirodhoyeva. Nirodhoyeva pana upacāra-kkhaṇe, nātisayanirodho. Tathā hi nānāvajjane paṭhamajjhānūpacāre niruddhassāpi dukkhindriyassa ḍaṃsamakasādisamphassena vā visamāsanūpatāpena vā siyā uppatti, na tveva anto-appanāyaṃ. Upacāre vā niruddhampetaṃ na suṭṭhu niruddhaṃ hoti paṭipakkhena avihatattā. Anto-appanāyaṃ pana pītipharaṇena sabbo kāyo sukhokkanto hoti, sukhokkantakāyassa ca

1. Abhi 2. 128 piṭṭhe.

2. Saṃ 3. 188 piṭṭhe.

suṭṭhu niruddham hoti dukkhindriyaṃ paṭipakkhena vihatattā.
 Nānāvajjaneyeva ca dutiyajjhānūpacāre pahīnassāpi domanassindriyassa
 yasmā etaṃ vitakkavicārapaccayepi kāyakilamathe cittūpaghāte ca sati
 uppajjati, vitakkavicārābhāve neva uppajjati. Yattha pana uppajjati, tattha
 vitakkavicārābhāve. Appahīnāyeva ca dutiyajjhānūpacāre vitakkavicārāti
 tatthassa siyā uppatti, natveva dutiyajjhāne pahīnapaccayattā. Tathā
 tatiyajjhānūpacāre pahīnassāpi sukhindriyassa
 pītisamuṭṭhānapaṇītarūpaphuṭṭhākāyassa siyā uppatti, natveva tatiyajjhāne.
 Tatiyajjhāne hi sukhassa paccayabhūtā pīti sabbaso niruddhā hoti¹. Tathā
 catutthajjhānūpacāre pahīnassāpi somanassindriyassa āsannattā,
 appanāppattāya upekkhāya abhāvena sammā anatikkantattā ca siyā uppatti,
 natveva catutthajjhāne. Tasmā eva ca “etthuppannaṃ dukkhindriyaṃ
 aparisesaṃ nirujjhati”ti tattha tattha aparisesaggahaṇaṃ katanti.

Etthāha “athevaṃ tassa tassa jhānassūpacāre pahīnāpi etā vedanā idha
 kasmā samāharī”ti. Sukhaggahaṇatthaṃ. Yā hi ayaṃ “adukkhamasukhan”ti
 ettha adukkhamasukhā vedanā vuttā, sā sukhumā dubbhiññeyyā na sakkā
 sukhena gahetuṃ, tasmā yathā nāma duṭṭhassa yathā tathā vā upasaṅkamitvā
 gahetuṃ asakkuṇeyyassa goṇassa gahaṇatthaṃ gopo ekasmiṃ vaje sabbā
 gāvo samāharati, athekekaṃ nīharanto paṭipāṭiyā āgataṃ “ayaṃ so gaṇhatha
 nan”ti tampi gāhāpeti, evamevaṃ sukhaggahaṇatthaṃ sabbāpi etā samāhari.
 Evaṃ hi samāhaṭā etā dassetvā “yaṃ neva sukhaṃ, na dukkhaṃ, na
 somanassaṃ, na domanassaṃ, ayaṃ adukkhamasukhāvedanā”ti sakkā hoti
 esā gāhayitum.

Apica adukkhamasukhāya cetovimuttiyā paccayadassanattāñcāpi etā
 vuttāti veditabbā. Sukhadukkhaṇṇapahānādayo hi tassā paccayā. Yathāha
 “cattāro kho āvuso paccayā adukkhamasukhāya cetovimuttiyā samāpattiyaṃ,
 idhāvuso bhikkhu sukhassa ca pahānā -pa- catutthaṃ jhānaṃ upasampajja
 viharati. Ime kho āvuso cattāro paccayā adukkhamasukhāya cetovimuttiyā
 samāpattiyaṃ”ti². Yathā vā aññattha pahīnāpi sakkāyaditṭhi-ādayo
 tatiyamaggassa vaṇṇabhaṇanattānaṃ tattha pahīnāti

1. Nirujjhati (Sī)

2. Ma 1. 370 piṭṭhe.

vuttā, evaṃ vaṇṇabhaṇanattampetassa jhānassetā idha vuttātipi veditabbā. Paccayaghātena vā ettha rāgadosānaṃ atidūrabhāvaṃ dassetumpetā vuttāti veditabbā. Etāsu hi sukhāṃ somanassassa paccayo, somanassaṃ rāgassa, dukkhāṃ domanassassa, domanassaṃ dosassa. Sukhādighātena ca sappaccayā rāgadosā hatāti atidūre hontīti.

Adukkhamasukhanti dukkhābhāvena adukkhaṃ. Sukhābhāvena asukhaṃ. Etenettha dukkhasukhapaṭipakkkhabhūtaṃ tatiyavedanaṃ dīpeti, na dukkhasukhābhāvamattthaṃ. Tatiyavedanā nāma adukkhamasukhā, upekkhātipi vuccati. Sā iṭṭhāniṭṭhaviparītānubhavanalakkhaṇā. **Upekkhāsatipārisuddhanti** upekkhāya janitasatipārisuddhiṃ. Imasmim hi jhāne supārisuddhā sati, yā ca tassā satiyā pārisuddhi, sā upekkhāya katā, na aññena. Tasmā etaṃ “upekkhāsatipārisuddhin”ti vuccati. Yāya ca upekkhāya ettha satiyā pārisuddhi hoti, sā atthato tatramajjhataṭṭhi veditabbā. Na kevalaṃ cettha tāya satiyeva pārisuddhā, apica kho sabbepi sampayuttadhammā, satisīsenā pana desanā vuttā.

Tattha kiñcāpi ayaṃ upekkhā heṭṭhātipi tīsu jhānesu vijjati, yathā pana divā sūriyappabhābhavā sommabhāvena ca attano upakāraṇatena vā sabhāgāya rattiya alābhā divā vijjamānāpi candalekhā aparisuddhā hoti aparīyodātā, evamayampi tatramajjhattupekkhācandalekhā vitakkādīpaccanīkadhammatejābhavā sabhāgāya ca upekkhāvedanārattiya alābhā vijjamānāpi paṭhamajjhānādibhede aparisuddhā hoti. Tassā ca aparisuddhāya divā aparisuddhacandalekhāya pabhā viya saha-jātāpi sati-ādayo aparisuddhāva honti. Tasmā tesu ekampi upekkhāsatipārisuddhin”ti na vuttaṃ. Idha pana vitakkādīpaccanīkatejābhavābhavā sabhāgāya ca upekkhāvedanārattiya paṭilābhā ayaṃ tatramajjhattupekkhācandalekhā ativiya pārisuddhā, tassā pārisuddhāttā pārisuddhacandalekhāya pabhā viya saha-jātāpi sati-ādayo pārisuddhā honti pari-yodātā. Tasmā idameva “upekkhāsatipārisuddhin”ti vuttanti veditabbaṃ. **Catutthanti** gaṇanānupubbatā catutthaṃ, catutthaṃ uppannantipi catutthaṃ.

Imāni cattāri jhānāni pubbabhāgepi nānā, maggakkhaṇepi. Pubbabhāge samāpattivāsena nānā, maggakkhaṇe nānāmaggavasena. Ekassa hi paṭhamamaggo

paṭhamajjhāniko hoti, dutiyamaggādayopi paṭhamajjhānikā vā dutiyādīsu aññatarajjhānikā vā. Ekassa paṭhamamaggo dutiyādīnaṃ aññatarajjhāniko hoti, dutiyādayopi dutiyādīnaṃ aññatarajjhānikā vā paṭhamajjhānikā vā. Evaṃ cattāropi maggā jhānavasena sadisā vā asadisā vā ekaccasadisā vā honti. Ayaṃ panassa viseso pāḍakajjhānaniyamena hoti.

Paṭhamajjhānalābhino hi paṭhamajjhānā vuṭṭhāya vipassantassa uppannamaggo paṭhamajjhāniko hoti, maggaṅgabojjhaṅgāni panettha paripuṇṇāneva honti. Dutiyajjhānato vuṭṭhāya vipassantassa uppanno dutiyajjhāniko hoti, maggaṅgāni panettha satta honti. Tatiyajjhānato vuṭṭhāya vipassantassa uppanno tatiyajjhāniko, maggaṅgāni panettha satta, bojjhaṅgāni cha honti. Esa nayo catutthajjhānato paṭṭhāya¹ yāva nevasaññānāsaññāyatanā. Āruppe catukkapañcakajjhānaṃ uppajjati, tañca kho lokuttaraṃ, na lokiyaṃ vuttaṃ. Ettha kathanti? Etthapi paṭhamajjhānādīsu yato vuṭṭhāya sotāpattimaggaṃ paṭilābhivā arūpasamāpattiṃ bhāvetvā yo āruppe uppanno, taṃjhānikāva tassa tattha tayo maggā uppajjanti. Evaṃ pāḍakajjhānameva niyameṭi. Keci pana therā “vipassanāya ārammaṇabhūtā khandhā niyameṭi”ti vadanti. Keci “puggalajjhāsaya niyameṭi”ti vadanti. Keci “vuṭṭhānagāminī vipassanā niyameṭi”ti vadanti.

Tatrāyaṃ anupubbikathā—vipassanāniyamena hi sukkhavipassakassa uppannamaggopi, samāpattilābhino jhānaṃ pāḍakaṃ akatvā uppannamagopi, paṭhamajjhānaṃ pāḍakaṃ katvā pakīṇṇakasaṅkhāre sammasitvā uppāditamaggopi paṭhamajjhānikova hoti, sabbesu satta bojjhaṅgāni aṭṭha maggaṅgāni pañca jhānaṅgāni honti. Tesāṃ hi pubbabhāgavipassanā somanassasahagatāpi upekkhāsahagatāpi hutvā vuṭṭhānakāle saṅkhārupekkhābhāvaṃ pattā somanassasahagatāva hoti.

Pañcakanaye dutiyatatiyacatutthajjhānāni pāḍakāni katvā uppāditamaggesu yathākkameneva jhānaṃ caturaṅgikaṃ tivaṅgikaṃ duvaṅgikaṃ hoti, sabbesu pana satta maggaṅgāni honti, catutthe cha bojjhaṅgāni. Ayaṃ viseso pāḍakajjhānaniyamena ceva vipassanāniyamena ca hoti.

1. Vuṭṭhāya (Sī)

Tesampi hi pubbabhāgavipassanā somanassasahagatāpi upekkhāsahagatāpi hoti, vuṭṭhānagāminī somanassasahagatāva.

Pañcamajjhānaṃ pādaṃ katvā nibbattitamagge pana upekkhācittakaggatāvasena dve jhānaṅgāni, bojjhaṅgamaggaṅgāni cha satta ceva. Ayampi viseso ubhayaniyamavasena hoti. Imasmim hi naye pubbabhāgavipassanā somanassasahagatā vā upekkhāsahagatā vā hoti, vuṭṭhānagāminī upekkhāsahagatāva hoti. Arūpajjhānāni pādaṃ katvā uppāditamaggepi eseva nayo. Idha pana catukkanaye avitakkavicāramattassa dutiyajjhānassa abhāvā taṃ apanetvā sesānaṃ vasena yojetabbaṃ. Evaṃ pādaṃ katvā dutiyajjhānato vuṭṭhāya ye keci saṅkhāre sammāsītva nibbattitamaggassa āsannapadese vuṭṭhitasamāpatti attanā sadisabhāvaṃ karoti bhūmivaṇṇo viya godhāvaṇṇassa.

Dutiyattheravāde pana yato yato samāpattito vuṭṭhāya ye ye samāpattidhamme sammāsītva maggo nibbattito hoti, taṃtaṃsamāpattisadisova hoti. Tatrāpi ca vipassanāniyamo vuttanayeneva veditabbo.

Tatīyattheravāde attano ajjhāsayānurūpena yaṃ yaṃ jhānaṃ pādaṃ katvā ye ye jhānadhamme sammāsītva maggo nibbattito, taṃtaṃjhānasadisova hoti. Pādaṃ katvā jhānaṃ pana sammāsītajjhānaṃ vā vinā ajjhāsayamatteneva taṃ na ijjhati. Etthāpi ca vipassanāniyamo vuttanayeneva veditabbo.

Ayaṃ vuccati sammāsamādhīti yā imesu catūsu jhānesu ekaggatā, ayaṃ pubbabhāge lokiyo, aparabhāge lokuttaro sammāsamādhī nāma vuccati. Evaṃ lokiyalokuttaravasena Dhammasenāpati maggasaccaṃ deseti. Tattha lokiyamagge sabbāneva maggaṅgāni yathānurūpaṃ chasu ārammaṇesu aññatarārammaṇāni honti. Lokuttaramagge pana catusaccappaṭivedhāya pavattassa ariyasāvakassa nibbānārammaṇaṃ avijjānusayasamugghātakam paññācakkhu sammādiṭṭhi, tatthā sampannadiṭṭhissa taṃsampayutto tividhamicchāsāṅkappasamugghātako cetaso nibbānapadābhiniropano sammāsaṅkappo, tathā passantassa vitakkentassa ca taṃsampayuttāva catubbidhavaduccaritasamugghātikā micchāvācāya virati sammāvācā, tathā viramantassa taṃsampayuttāva tividhamicchākammantasamucchedikā micchākammantā

virati sammākammanto, tesamīyeva cassa vācākammantānaṃ vodānabhūtā
 taṃsampayuttāva kuhanādisamucchedikā micchā-ājīvā virati sammā-ājīvo,
 tassāyevassa sammāvācākammantājīvasaṅkhātāya sīlabhūmiyaṃ
 paṭiṭṭhamānassa tadanurūpo taṃsampayuttova kosajjasamucchedako,
 anuppannuppannānaṃ akusalakusalānaṃ
 anuppādappahānuppādaṭṭhitisādhako ca vīriyārambho sammāvāyāmo, evaṃ
 vāyamantassa taṃsampayuttova micchāsativiniddhunako, kāyādīsu
 kāyānupassanādisādhako ca cetaso asammoso sammāsati, evaṃ anuttarāya
 satiyā suvihitacittārakkhassa taṃsampayuttāva micchāsamādhividdhamāsikā
 cittekaggatā sammāsamādhī¹. Esa lokuttaro ariyo aṭṭhaṅgiko maggo.

Yo saha lokiyena maggena dukkhanirodhagāminipaṭipadāti saṅkhyāṃ
 gato, so kho panesa maggo sammādiṭṭhisāṅkappānaṃ vijjāya
 sesadhammānaṃ caraṇena saṅgahitattā vijjā ceva caraṇaṇca. Tathā tesāṃ
 dvinnāṃ vipassanāyānena itaresāṃ samathayānena saṅgahitattā samatho
 ceva vipassanā ca. Tesāṃ dvinnāṃ paññākkhandhena tadanantarānaṃ
 tiṇṇāṃ sīlakkhandhena avasesānaṃ tiṇṇāṃ samādhikkhandhena adhipaññā-
 adhisīla-adhicittasikkhāhi ca saṅgahitattā khandhattayaṇceva sikkhattayaṇca
 hoti. Yena samannāgato ariyasāvako dassanasamatthehi cakkhūhi
 gamanasamatthehi ca pādehi samannāgato addhiko viya
 vijjācaraṇasampanno hutvā vipassanāyānena kāmasukhallikānuyogaṃ
 samathayānena attakilamathānuyoganti antadvayaṃ parivajjetvā
 majjhimaṭṭhapaṭipadaṃ paṭipanno paññākkhandhena mohakkhandhaṃ,
 sīlakkhandhena dosakkhandhaṃ, samādhikkhandhena ca lobhakkhandhaṃ
 padāleno adhipaññāsikkhāya paññāsampadaṃ, adhisīlasikkhāya
 sīlasampadaṃ, adhicittasikkhāya samādhisampadanti tisso sampattiyo patvā
 amataṃ nibbānaṃ sacchikaroti. Ādimajjhapariyosānakalyāṇaṃ
 sattatimsabodhipakkhiyadhammaratanavicittaṃ sammattaniyāmasaṅkhātāṃ
 ariyabhūmiṃ okkanto hotīti.

Maggasaccaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Sammāsamādhīti (Sī, Ka)

Saccapakiṇṇakavaṇṇanā

Catūsu pana saccesu bādhanalakkhaṇaṃ dukkhasaccaṃ,
pabhavalakkhaṇaṃ samudayasaccaṃ, santilakkhaṇaṃ nirodhasaccaṃ,
niyyānalakkhaṇaṃ maggasaccaṃ, apica
pavattipavattakanivattinivattakalakkhaṇāni paṭipāṭiyā. Tathā saṅkhatataṇhā-
asaṅkhatadassanalakkhaṇāni ca.

Kasmā pana cattāreva ariyasaccāni vuttāni anūnāni anadhikānīti ce?
Aññassa asambhavato aññatarassa ca anapaneyyabhāvato. Na hi etehi
aññaṃ adhikaṃ vā, etesaṃ vā ekampi apanetabbaṃ sambhoti. Yathāha—

“Idha bhikkhave āgaccheyya samaṇo vā brāhmaṇo vā ‘netam¹
dukkhaṃ ariyasaccaṃ, aññaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ. Yaṃ samaṇena
Gotamena desitaṃ, ahametaṃ² dukkhaṃ ariyasaccaṃ ṭhapetvā aññaṃ
dukkhaṃ ariyasaccaṃ paññāpessāmi’ti netam ṭhānaṃ vijjati”ti-ādi³.

Yathā cāha—

“Yo hi koci bhikkhave samaṇo vā brāhmaṇo vā evaṃ vadeyya
‘netam dukkhaṃ paṭhamam ariyasaccaṃ, yaṃ samaṇena Gotamena
desitaṃ, ahametaṃ dukkhaṃ paṭhamam ariyasaccaṃ paccakkhāya
aññaṃ dukkhaṃ paṭhamam ariyasaccaṃ paññāpessāmi’ti netam ṭhānaṃ
vijjati”ti-ādi⁴.

Apica pavattimācikkhanto Bhagavā sahetukaṃ ācikkhi, nivattiṇca sa-
upāyaṃ. Iti pavattinivattitadubhayahetūnaṃ etapparamato cattāreva vuttāni.
Tathā pariññeyya pahātabba sacchikātabba bhāvetabbānaṃ,
taṇhāvatthutaṇhātaṇhānirodhataṇhānirodhūpāyānaṃ, ālaya ālayarāmatā-
ālayasamugghāta-ālayasamugghātūpāyānaṃ vassenāpi cattāreva vuttānīti.

Ettha ca oḷārikattā sabbasattasādhāraṇattā ca suviññeyyanti
dukkhasaccaṃ paṭhamam vuttaṃ, tasseva hetudassanattam tadanantaram
samudayasaccaṃ,

1. Nayidaṃ (Syā, Ka)

3. Gavesitabbaṃ.

2. Ahamidaṃ (Syā, Ka)

4. Saṃ 3. 375 piṭṭhe.

hetunirodhā phalanirodhoti nāpanatthaṃ tato nirodhasaccaṃ,
 tadadhigamūpāyadassanatthaṃ ante maggasaccaṃ.
 Bhavasukhassādagadhitānaṃ vā sattānaṃ saṃvegajananatthaṃ paṭhamāṃ
 dukkhamāha, taṃ neva akataṃ āgacchati, na issaranimmānādito hoti, ito
 pana hotīti nāpanatthaṃ tadanantaraṃ samudayaṃ, tato sahetukena
 dukkhena abhibhūtatā saṃviggamānasānaṃ dukkhanissaraṇagavesīnaṃ
 nissaraṇadassanena assāsajananatthaṃ nirodhaṃ, tato
 nirodhādhigamanatthaṃ nirodhasampāpakaṃ magganti ayametesāṃ kamo.

Etesu pana bhāro viya dukkhasaccaṃ daṭṭhabbaṃ, bhārādānamiva
 samudayasaccaṃ, bhāranikkhepanamiva nirodhasaccaṃ,
 bhāranikkhepanūpāyo viya maggasaccaṃ. Rogo viya vā¹ dukkhasaccaṃ,
 roganidānamiva samudayasaccaṃ, rogavūpasamo viya nirodhasaccaṃ,
 bhesajjamiva maggasaccaṃ. Dubbhikkhamiva vā dukkhasaccaṃ, dubbuṭṭhi
 viya samudayasaccaṃ, subhikkhamiva nirodhasaccaṃ, suvuṭṭhi viya
 maggasaccaṃ. Apica verīveramūlaverasamugghātaverasamugghātūpāyehi,
 visarukkarukkhāmūlūpacchedatadupacchedūpāyehi
 bhayaabhayaṃmūlanibbhayaṃtadadhigamūpāyehi,
 orimatīramahoghapārimatīratāṃsāmpāpakavāyāmechi ca yojetvāpetāni
 upamāto veditabbānīti.

Sabbāneva panetāni saccāni paramatthena
 vedakakāraṇanibbutagamakābhāvato suññānīti veditabbāni. Tenetaṃ
 vuccati—

“Dukkameva hi, na koci dukkhito,
 Kārako na, kiriyāva vijjati.
 Atthi nibbuti, na nibbuto pumā,
 Maggamatthi, gamako na vijjati”ti.

Atha vā—

Dhuvasubhasukhattasuññaṃ,
 Purimadvaya’ mattasuñña’ mamatapadaṃ.
 Dhuvasukha-attavirahito, maggo iti suññatā tesu.

Nirodhasuññāni vā tīṇi, nirodho ca sesattayasūñño. Phalasuñño vā ettha
 hetu samudaye dukkhassa abhāvato, magge ca nirodhassa, na phalena
 sagabbho pakativādīnaṃ pakati viya. Hetusuññaṃca phalaṃ
 dukkhasamudayānaṃ nirodhamaggānaṃca asamavāyā, na hetusamavetaṃ
 hetuphalaṃ samavāyavādīnaṃ² dvi-aṇukādi viya. Tenetaṃ vuccati—

1. Ca (Sī)

2. Hetuphalasamavāyavādīnaṃ (Sī, Abhi-Ṭṭha 2. 84 piṭṭhe ca)

“Tayamidha nirodhasuññam, tayena tenāpi nibbuti suññā.
Suñño phalena hetu, phalampi tamhetunā suññan”ti.

Sabbāneva saccāni aññamaññasabhāgāni avitathato attasuññato
dukkarapaṭivedhato ca. Yathāha—

“Taṃ kiṃ maññasi Ānanda, katamaṃ nu kho dukkarataraṃ vā
durabhisambhavataraṃ vā, yo dūratova sukhumena tālacchiggaḷena
asanaṃ atipāteyya poṅkhānupoṅkhaṃ avirādhitaṃ, yo vā sattadhā¹
bhinnassa vālassa koṭiyā koṭiṃ paṭivijjheyāti. Etadeva bhante
dukkaratarañceva durabhisambhavatarañca. Yo vā sattadhā bhinnassa
vālassa koṭiyā koṭiṃ paṭivijjheyāti. Atha kho te Ānanda
duppaṭivijjhataṃ paṭivijjhanti, ye ‘idaṃ dukkhaṃ’ti yathābhūtaṃ
paṭivijjhanti -pa- ayaṃ dukkhanirodhagāmini paṭipadā’ti yathābhūtaṃ
paṭivijjhanti”ti².

Visabhāgāni salakkhaṇavavatthānato. Purimāni ca dve sabhāgāni
duravagāhatthena gambhīratā lokiyattā sāsavattā ca, visabhāgāni
phalahetubhedato pariññeyyapahātabbato ca. Pacchimānipi dve sabhāgāni
gambhīrattena duravagāhattā lokuttarattā anāsavattā ca, visabhāgāni
visayavisayībhedato sacchikātabbabhāvetabbato ca. Paṭhamatatiyāni cāpi
sabhāgāni phalāpadesato, visabhāgāni saṅkhatāsaṅkhatato. Dutiyacatuṭṭhāni
cāpi sabhāgāni hetu-apadesato, visabhāgāni ekantakusalākusalato.
Paṭhamacatuṭṭhāni cāpi sabhāgāni saṅkhatato, visabhāgāni lokiyalokuttarato.
Dutiyatatiyāni cāpi sabhāgāni nevasekkhanāsekkhabhāvato, visabhāgāni
sārammaṇānārammaṇato.

Iti evaṃ pakārehi, nayehi ca vicakkhaṇo.

Vijaññā ariyasaccānaṃ, sabhāgavisabhāgatanti.

Sabbameva cettha dukkhaṃ ekavidhaṃ pavattibhāvato, duvidhaṃ
nāmarūpato, tividhaṃ kāmarūpārūpūpapattibhavabhedato, catubbidhaṃ
catu-āhārabhedato,

1. Satadhā (Sī, Ka)

2. Saṃ 3. 395 piṭṭhe.

pañcavidhaṃ pañcupādānakkhandhabhedato. Samudayopi ekavidho pavattakabhāvato, duvidho diṭṭhisampayuttāsampayuttato, tividho kāmabhavavibhavataṇhābhedato, catubbidho catumaggappaheyyato, pañcavidho rūpābhinandanādibhedato, chabbidho chaṭaṇhākāyabhedato. Nirodhopi ekavidho asaṅkhataadhātubhāvato, pariyāyato pana duvidho sa-upādisesa-anupādisesato, tividho bhavattayavūpasamato, catubbidho catumaggādhigamanīyato, pañcavidho pañcābhinandanavūpasamato, chabbidho chaṭaṇhākāyakkhayabhedato. Maggopi ekavidho bhāvetabbato, duvidho samathavipassanābhedato, dassanabhāvanābhedato vā, tividho khandhattayabhedato. Ayaṃ hi sappadesattā nagaraṃ viya rajjena nippadesehi tīhi khandhehi saṅgahito. Yathāha—

“Na kho āvuso Visākha ariyena aṭṭhaṅgikena maggena tayo khandhā saṅgahitā, tīhi ca kho āvuso Visākha khandhehi ariyo aṭṭhaṅgiko maggo saṅgahito. Yā cāvuso Visākha sammāvācā yo ca sammākammanto yo ca sammā-ājīvo, ime dhammā sīlakkhandhe saṅgahitā. Yo ca sammāvāyāmo yā ca sammāsati yo ca sammāsamādhī, ime dhammā samādhikkhandhe saṅgahitā. Yā ca sammādiṭṭhi yo ca sammāsaṅkappo, ime dhammā paññākkhandhe saṅgahitā”¹.

Catubbidho sotāpattimaggaḍḍhasena.

Apica sabbāneva saccāni ekavidhāni avitathattā, abhiññeyyattā vā. Duvidhāni lokiyalokuttarato, saṅkhatāsaṅkhatato vā. Tividhāni dassanabhāvanāhi pahātabbato appahātabbato nevapahātabbanāpahātabbato ca. Catubbidhāni pariññeyyapahātabbasacchikātabbabhāvetabbatoti.

Evaṃ ariyasaccānaṃ, dubbodhānaṃ budho vidhiṃ.

Anekaabhedato jaññā, hitāya ca sukhāya cāti.

Saccapakiṇṇakavaṇṇanā niṭṭhitā.

Idāni Dhammasenāpati Bhagavatā desitakkameneva ante saccacatukkaṃ niddisitvā “taṃ nātattṭhena nāṇaṃ”ti-ādinā saccacatukkavasena sutamaye nāṇaṃ nigametvā dasseti, evaṃ “sotāvadhāne paññā sutamaye nāṇaṃ”ti pubbe vuttaṃ sabbaṃ nigametvā dassetīti.

Saddhammappakāsiniyā Paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāya

Sutamayañāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sīlamayañāṇaniddesavaṇṇanā

37. Sīlamayañāṇaniddese **pañcāti** gaṇanaparicchedo. **Sīlānīti** paricchinnadhammanidassanaṃ. **Pariyantapārisuddhisīlanti**-ādi pañcannaṃ sarūpato dassanaṃ. Pariyantapārisuddhīti-ādīsu yathā nīlavaṇṇayogato vatthampi nīlamassa atthīti nīlanti vuccati, evaṃ gaṇanavasena pariyaṇto paricchedo assā atthīti pariyaṇtā, upasampannasīle patte anupasampannasīlassa avasānasabbhāvato vā pariyaṇto avasānaṃ assā atthīti pariyaṇtā. Sapariyaṇtāti vā vattabbe sakāralopo katoti veditabbo “dakaṃ dakāsayaṃ pavisaṇtī”ti¹ ettha ukāralopo viya. Parisuddhabhāvo pārisuddhi, pariyaṇtā ca sā pārisuddhi cāti pariyaṇtapārisuddhi, pariyaṇtapārisuddhisāṅkhātāṃ sīlaṃ pariyaṇtapārisuddhisīlaṃ. Vuttapaṭipakkhena na pariyaṇtāti **apariyaṇtā**, natthi etissā pariyaṇtotipi apariyaṇtā, vuddho etissā pariyaṇtotipi apariyaṇtā. Samādānato pabhuti akhaṇḍitattā khaṇḍitāpi katapaṭikammattā cittuppādamattakenāpi malena virahitattā ca parisuddhajātimaṇi viya sudhantasuparikammakatasuvaṇṇaṃ viya ca parisuddhattā ariyamaggassa padaṭṭhānabhūtā anūnaṭṭhena **paripunṇā**. Diṭṭhiyā pahīnattā diṭṭhiparāmāseṇa aggahitattā **aparāmaṭṭhā**, ayaṃ te sīle dosoti kenaci codakena parāmasitum asakkuṇeyyattā vā aparāmaṭṭhā. Arahattaphalakkhaṇe sabbadarathapaṭippassaddhiyā **paṭippassaddhi**. **Anupasampannānanti** anavasesasamādānavasena sīlasampadāya bhusaṃ sampannāti upasampannā, na upasampannā anupasampannā. Tesāṃ anupasampannānaṃ.

1. Saṃ 2. 70; Aṃ 1. 342 piṭṭhesu.

Pariyantasikkhāpadānanti ettha sikkhitabbaṭṭhena sikkhā, koṭṭhāsaṭṭhena padāni, sikkhitabbakoṭṭhāsānīti attho. Apica sīle paṭiṭṭhitena uparipattabbattā sabbe kusalā dhammā sikkhā, sīlāni tāsāṃ sikkhānaṃ paṭiṭṭhaṭṭhena padānīti sikkhānaṃ padattā sikkhāpadāni, pariyaṇṭāni sikkhāpadāni etesanti pariyaṇṭasikkhāpadā. Tesāṃ pariyaṇṭasikkhāpadānaṃ. Ettha ca dve pariyaṇṭā sikkhāpadapariyaṇṭo ca kālapariyaṇṭo ca. Katamo sikkhāpadapariyaṇṭo? Upāsakopāsikānaṃ yathāsamādānavasena ekaṃ vā dve vā tīṇi vā cattāri vā pañca vā aṭṭha vā dasa vā sikkhāpadāni honti, sikkhamānasāmaṇerasāmaṇerīnaṃ dasa sikkhāpadāni. Ayaṃ sikkhāpadapariyaṇṭo. Katamo kālapariyaṇṭo? Upāsakopāsikā dānaṃ dadamānā parivesanapariyaṇṭaṃ sīlaṃ samādiyanti, vihāragatā vihārapariyaṇṭaṃ sīlaṃ samādiyanti, ekaṃ vā dve vā tayo vā bhiyyo vā rattindivāni paricchedaṃ katvā sīlaṃ samādiyanti. Ayaṃ kālapariyaṇṭo. Imesu dvīsu pariyaṇṭesu sikkhāpadaṃ pariyaṇṭaṃ katvā samādinnaṃ sīlaṃ vīṭikkamanena vā maraṇena vā paṭippassambhati, kālaṃ pariyaṇṭaṃ katvā samādinnaṃ taṃtaṃkālatikkamena paṭippassambhati.

Apariyaṇṭasikkhāpadānanti—

“Nava koṭṭisahasāni, asīti satakoṭṭiyo.

Paññāsa sataśahasāni, chaṭṭimsa ca punāpare.

Ete saṃvaravinayā, Sambuddhena pakāsītā.

Peyyālamukhena niddiṭṭhā, sikkhā vinayasamvare”ti—

evaṃ gaṇanavasena pariyaṇṭānampi sikkhāpadānaṃ anavasesasamādānabhāvavasena lābhayaśāñāti-aṅgaṇivitaḥetu adiṭṭhapariyaṇṭabhāvavasena uparirakkhitabbasīlaparicchedābhāvavasena ca natthi etesaṃ pariyaṇṭoti aparivaṇṭāni, aparivaṇṭāni sikkhāpadāni etesanti aparivaṇṭasikkhāpadā. Tesāṃ aparivaṇṭasikkhāpadānaṃ, vuddhapariyaṇṭasikkhāpadānanti vā attho.

Puthujjanakalyāṇakānanti-ādīsu—

“Puthūnaṃ janaṇādīhi, kāraṇehi puthujjano.

Puthujjanantogadhattā, puthuvāyaṃ jano iti”—

vuttaputhujjanalakkaṇāṇatikkamepi—

“Duve puthujjanā vuttā, Buddhenādiccabandhunā.
Andho puthujjano eko, kalyāṇeko puthujjano”ti—

Vuttaputhujjanadvaye kalyāṇadhammasamāgamena
andhaputhujjanabhāvaṃ atikkamma kalyāṇaputhujjanabhāve t̥hitānaṃ
puthujjanakalyāṇakānaṃ kalyāṇaputhujjanānanti vuttaṃ hoti. Puthujjanesu
vā kalyāṇakānaṃ puthujjanakalyāṇakānaṃ.

Kusaladhamme yuttānanti ettha **kusalasaddo** tāva
ārogyānavajjachekasukhavipākesu dissati. Ayaṃ hi “kacci nu bhoto
kusalaṃ, kacci bhoto anāmayaṃ”ti-ādīsu¹ ārogyedissati. “Katamo pana
bhante kāyasamācāro kusalo, yo kho mahārāja kāyasamācāro anavajjo”ti
ca² “puna caparaṃ bhante etadānuttariyaṃ yathā Bhagavā dhammaṃ deseti
kusalesu dhammesū”ti ca³ evamādīsu anavajje. “Kusalo tvaṃ rathassa
aṅgapaccaṅgānaṃ⁴, kusalā naccagītassa sikkhitā cāturitthiyo”ti-ādīsu⁵
cheke. “Kusalānaṃ bhikkhave dhammānaṃ samādānahu⁶. Kusalassa
kammassa katattā upacitattā”ti-ādīsu⁷ sukhavipāke. Svāyamidha ārogyepi
anavajjepi sukhavipākepi vaṭṭati.

Vacanatto panettha kucchite pāpake dhamme salayanti calayanti
kampenti viddhamsentīti kusalā, kucchitena vā ākārena sayanti pavattantīti
kusā, te kuse lunanti chindantīti kusalā, kucchitānaṃ vā sānato tanukaraṇato
kusaṃ, ñāṇaṃ. Tena kusena lātabbā gahetabbā pavattetabbāti kusalā, yathā
vā kusā ubhayabhāgagataṃ hatthappadesaṃ lunanti, evamimepi
uppannānuppannabhāvena ubhayabhāgagataṃ saṃkilesapakkhaṃ lunanti,
tasmā kusā viya lunantīti kusalā. Apica ārogyaṭṭhena anavajjaṭṭhena
kosallasambhūtaṭṭhena vā kusalā. Idha pana yasmā vipassanākusalameva
adhippetāṃ, tasmā sese vihāya tasseva dassanattāṃ “kusaladhamme”ti
ekavacanaṃ katanti veditabbaṃ. Vipassanā kusaladhamme sātaccakiriyatāya
sakkaccakāritāya ca yuttānanti attho.

Sekkhapariyante paripūrakārīnanti ettha tīsu sikkhāsu jātātipi sekkhā,
sattannaṃ sekkhānaṃ etetipi sekkhā, sayameva sikkhantītipi

1. Khu 5. 327; Khu 6. 77 piṭṭhādīsu.

4. Ma 2. 58 piṭṭhe.

6. Dī 3. 48 piṭṭhe.

2. Ma 2. 318 piṭṭhe.

5. Khu 6. 156 piṭṭhe.

7. Abhi 1. 104 piṭṭhādīsu.

3. Dī 3. 84 piṭṭhe.

sekkhā. Sotāpattimagga phala sakadāgāmi magga phala-anāgāmi magga phala-arahatta magga dhammā. Te sekkhā dhammā pariyante avasāne etassa, te vā sekkhā dhammā pariyanto paricchedo etassāti sekkhapariyanto. Tasmim sekkhapariyante dhammeti sambandho. Paripūraṃ paripuṇṇataṃ karontīti paripūrakārino, paripūrakāro paripūrakiriyā etesaṃ atthīti vā paripūrakārino. Tesāṃ sotāpattimaggassa pubbabhāgabhūte sekkhapariyante paṭipadādhamme vipassanāpāripūriyā paripūrakārīnaṃ. **Kāye ca jīvite ca anapekkhānanti** ettha **kāyeti** sarīre. Sarīraṃ hi asucisañcayato kucchitānañca kesādīnaṃ cakkhurogādīnañca rogasatānaṃ āyabhūtattā kāyoti vuccati. **Jīviteti** jīvitindriye. Taṃ hi jīvanti tenāti jīvitanti vuccati. Natthi etesaṃ apekkhāti anapekkhā, nissinehāti attho. Tesāṃ tasmim kāye ca jīvite ca anapekkhānaṃ.

Idāni tesāṃ tesu anapekkhattassa kāraṇaṃ dassento **pariccattajīvitānanti** āha. Bhagavato ācariyassa vā sakajīvitapariccāgeneva hi te kilamamānēpi kāye vinassamānēpi jīvite anapekkhā hontīti. **Sattannaṃ sekkhānanti** sikkhantīti sekkhāti laddhanāmānaṃ sotāpattimaggaṭṭhādīnaṃ sattannaṃ ariyapuggalānaṃ. **Tathāgatasaṃvākaṇanti** Tathāgatassa sāvakaṇaṃ. Aṭṭhapi hi ariyapuggalā savanante ariyāya jātiyā jātattā Bhagavato desanaṃ anusīṭṭhiṃ aveccappasādayogena sakkaccaṃ suṇantīti sāvakā. Tesupi arahattaphalaṭṭheyeva visesetvā dassento **khīṇāsavānaṇanti** āha, arahattamaggañāṇena parikkhīṇasabbāsavānaṇanti attho. **Paccekabuddhānanti** taṃ taṃ kāraṇaṃ paṭicca ekova anācariyako catusaccaṃ bujjhitavāti Paccekabuddho. Tādisānaṃ Paccekabuddhānaṃ.

Tathāgatānanti ettha aṭṭhahi kāraṇehi Bhagavā Tathāgato—tathā āgatoti Tathāgato, tathā gatoti Tathāgato, tathalakkhaṇaṃ āgatoti Tathāgato, tathadhamme yāthāvato abhisambuddhoti Tathāgato, tathadassitāya Tathāgato, tathavāditāya Tathāgato, tathā kārītāya Tathāgato, abhibhavanaṭṭhena Tathāgato.

Kathaṃ Bhagavā **tathā āgatoti Tathāgato?** Yathā sabbalokahitāya ussukkamāpannā purimakā Sammāsambuddhā āgatā. Kiṃ vuttaṃ hoti? Yenābhinihārena purimakā Bhagavanto āgatā, teneva amhākampi Bhagavā āgato. Atha vā yathā purimakā Bhagavanto dānasīlanekkhammaṇṇā-vīriyakhantisaccādhīṭṭhānamettupekkhāsāṅkhātā dasa pāramiyo dasa upapāramiyo dasa paramatthapāramiyoti samatimsa pāramiyo pūretvā aṅgapariccāgaṃ nayanadhanarajjaputtadārapariccāganti ime pañca mahāpariccāge pariccajivā, pubbayogapubbacariyadhammakkhānañātattahacariyādayo pūretvā buddhacariyāya¹ koṭṭim patvā āgatā, tathā amhākampi Bhagavā āgato. Yathā ca purimakā Bhagavanto cattāro satipaṭṭhāne cattāro sammappadhāne cattāro iddhipāde pañcendriyāni pañca balāni satta bojjhaṅge ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ bhāvetvā brūhetvā āgatā, tathā amhākampi Bhagavā āgatoti Tathāgato.

Yatheva Dīpaṅkarabuddha-ādayo,
Sabbāññubhāvaṃ Munayo idhāgatā.
Tathā ayaṃ Sakyamunīpi āgato,
Tathāgato vuccati tena cakkhumāti. (1)

Kathaṃ **tathā gatoti Tathāgato?** Yathā sampatijātā purimakā Bhagavanto gatā. Kathaṅca te gatā? Te hi sampatijātā samehi pādehi pathaviyaṃ patiṭṭhāya uttarenamukhā sattapadavītiḥārena gatā. Yathāha “sampatijāto Ānanda bodhisatto samehi pādehi pathaviyaṃ patiṭṭhahitvā uttarābhimukho sattapadavītiḥārena gacchati setamhi chatte anudhārayamāne, sabbā ca disā anuviloketi, āsabhiṅca vācaṃ bhāsati ‘aggohamasmi lokassa, jeṭṭhohamasmi lokassa, seṭṭhohamasmi lokassa, ayamantimā jāti, natthi dāni punabbhāvo’ti”². Tañcassa gamanaṃ tathaṃ ahosi avitathaṃ anekesaṃ visesādhigamānaṃ pubbanimittabhāvena. Yaṃ hi so sampatijāto samehi pādehi patiṭṭhahi, idamassa caturiddhipādapaṭilābhassa pubbanimittaṃ, uttaramukhabhāvo panassa sabbalokuttarabhāvassa pubbanimittaṃ, sattapadavītiḥāro sattabojjhaṅgaratanapaṭilābhassa pubbanimittaṃ, “suvaṇṇadaṇḍā vītipatanti cāmarā”ti³

1. Buddhacariyāya (Syā, Ka)

2. Ma 3. 164; Dī 2. 13 piṭṭhesu.

3. Khu 1. 386 piṭṭhe.

ettha vuttacāmarukkhepo pana sabbatitthiyanimmathanassa pubbanimittam,
 setacchattadhāraṇam arahattaphalavimuttivaravimalasetacchattapaṭilābhassa
 pubbanimittam sabbādisānuvilokanam sabbaññutānāvarenañāṇapaṭilābhassa
 pubbanimittam, āsabhivācābhāsanam pana
 appaṭivattiyavaradhammacakkappavattanassa pubbanimittam. Tathāyaṃ
 Bhagavāpi gato. Tañcassa gamanam tatham ahosi avitatham tesameva
 visesādhigamānam pubbanimittabhāvena. Tenāhu porāṇā—

“Muhuttajātova Gavampatī yathā,
 Samehi pādehi Phusī vasundharam.
 So vikkamī satta padāni Gotamo,
 Setañca chattham anudhārayum marū.
 Gantvāna so satta padāni Gotamo,
 Disā vilokesi samā samantato.
 Aṭṭhaṅgupetaṃ giramabbhudīrayi,
 Siho yathā pabbatamuddhaniṭṭhito”ti.

Evam tathā gatoti Tathāgato.

Atha vā yathā purimakā Bhagavanto, ayampi Bhagavā tatheva
 nekkhammena kāmaccchandam -pa- paṭhamajjhānena nīvaraṇe -pa-
 aniccānupassanāya niccasaññam -pa- arahattamaggena sabbakilese pahāya
 gato. Evampi tathā gatoti Tathāgato. (2)

Katham **tathalakkhaṇam āgatoti Tathāgato?** Pathavīdhātuyā
 kakkhaḷattalakkhaṇam tatham avitatham, āpodhātuyā paggharaṇalakkhaṇam,
 tejodhātuyā uṇhattalakkhaṇam, vāyodhātuyā vitthambhanalakkhaṇam,
 ākāsadhātuyā asamphuṭṭhalakkhaṇam, viññāṇadhātuyā vijāṇanalakkhaṇam.

Rūpassa rūppanalakkhaṇam, vedanāya vedayitalakkhaṇam, saññāya
 sañjāṇanalakkhaṇam, saṅkhārānam abhisāṅkharāṇalakkhaṇam, viññāṇassa
 vijāṇanalakkhaṇam.

Vitakkassa abhiniropanalakkhaṇam, vicārassa anumajjanalakkhaṇam,
 pītiyā pharaṇalakkhaṇam, sukhasa sātālakkhaṇam, cittekkaggatāya
 avikkhepalakkhaṇam, phassassa phusanalakkhaṇam.

Saddhindriyassa adhimokkhalakkhaṇaṃ, vīriyindriyassa paggahalakkhaṇaṃ, satindriyassa upaṭṭhānalakkhaṇaṃ, samādhindriyassa avikkhepalakkhaṇaṃ, paññindriyassa pajāṇanalakkhaṇaṃ.

Saddhābalassa assaddhiye akampiyalakkhaṇaṃ, vīriyabalassa kosajje, satibalassa muṭṭhassacce, samādhibalassa uddhacce, paññābalassa avijjāya akampiyalakkhaṇaṃ.

Satisambojjhaṅgassa upaṭṭhānalakkhaṇaṃ, dhammavicayasambojjhaṅgassa pavicayalakkhaṇaṃ, vīriyasambojjhaṅgassa paggahalakkhaṇaṃ, pītisambojjhaṅgassa pharaṇalakkhaṇaṃ, passaddhisambojjhaṅgassa upasamalakkhaṇaṃ, samādhisambojjhaṅgassa avikkhepalakkhaṇaṃ, upekkhāsambojjhaṅgassa paṭisaṅkhānalakkhaṇaṃ.

Sammādiṭṭhiyā dassanalakkhaṇaṃ, sammāsaṅkappassa abhiniropanalakkhaṇaṃ, sammāvācāya pariggahalakkhaṇaṃ, sammākammantassa samuṭṭhānalakkhaṇaṃ, sammā-ājīvassa vodānalakkhaṇaṃ, sammāvāyāmassa paggahalakkhaṇaṃ, sammāsatiyā upaṭṭhānalakkhaṇaṃ, sammāsamādhissa avikkhepalakkhaṇaṃ.

Avijjāya aññānalakkhaṇaṃ, saṅkhārānaṃ cetanālakkhaṇaṃ, viññāṇassa vijjāṇanalakkhaṇaṃ, nāmassa namanalakkhaṇaṃ, rūpassa ruppanalakkhaṇaṃ, saḷāyatanassa āyatanalakkhaṇaṃ, phassassa phusanalakkhaṇaṃ, vedanāya vedayitalakkhaṇaṃ, taṇhāya hetulakkhaṇaṃ, upādāṇassa gahaṇalakkhaṇaṃ, bhavassa āyūhanalakkhaṇaṃ, jātiyā nibbattilakkhaṇaṃ, jarāya jiraṇalakkhaṇaṃ, maraṇassa cutilakkhaṇaṃ.

Dhātūnaṃ suññatālakkhaṇaṃ, āyatanānaṃ āyatanalakkhaṇaṃ, satipaṭṭhānānaṃ upaṭṭhānalakkhaṇaṃ, sammappadhānānaṃ padahanalakkhaṇaṃ, iddhipādānaṃ ijghanalakkhaṇaṃ, indriyānaṃ adhipatilakkhaṇaṃ, balānaṃ akampiyalakkhaṇaṃ, bojjhaṅgānaṃ niyyānalakkhaṇaṃ, maggassa hetulakkhaṇaṃ.

Saccānaṃ tathalakkhaṇaṃ, samathassa avikkhepalakkhaṇaṃ, vipassanāya anupassanālakkhaṇaṃ, samathavipassanānaṃ ekarasalakkhaṇaṃ, yuganaddhānaṃ anativattanalakkhaṇaṃ.

Sīlavisuddhiyā saṃvaralakkhaṇaṃ, cittavisuddhiyā avikkhepalakkhaṇaṃ, diṭṭhivisuddhiyā dassanalakkhaṇaṃ.

Khaye ñāṇassa samucchedalakkhaṇaṃ, anuppāde ñāṇassa passaddhilakkhaṇaṃ.

Chandassa mūlalakkhaṇaṃ, manasikārassa samuṭṭhānalakkhaṇaṃ, phassassa samodhānalakkhaṇaṃ, vedanāya samosaraṇalakkhaṇaṃ, samādhissa pamukhalakkhaṇaṃ, satiyā ādhipateyyalakkhaṇaṃ, paññāya tatuttarilakkhaṇaṃ, vimuttiyā sārallakkhaṇaṃ, amatogadhassa nibbānassa pariyosānalakkhaṇaṃ tathaṃ avitathaṃ. Etaṃ tathalakkhaṇaṃ ñāṇagatiyā āgato avirajjhivā patto anuppattoti Tathāgato. Evaṃ tathalakkhaṇaṃ āgatoti Tathāgato. (3)

Kathaṃ **tathadhamme yāthāvato abhisambuddhoti Tathāgato?**
Tathadhammā nāma cattāri ariyasaccani. Yathāha “cattārimāni bhikkhave tathāni avitathāni anaññathāni. Katamāni cattāri, ‘idaṃ dukkhaṇ’ti bhikkhave tathametaṃ avitathametaṃ anaññathametan”¹ ti vitthāro. Tāni ca Bhagavā abhisambuddhoti tathānaṃ abhisambuddhattā Tathāgatoti vuccati. Abhisambodhattho hi ettha gatasaddo.

Apica jarāmaṇassa jātipaccayasambhūtasamudāgataṭṭho tatho avitatho anaññatho -pa-. Saṅkhārānaṃ avijjāpaccayasambhūtasamudāgataṭṭho tatho avitatho anaññatho. Tathā avijjāya saṅkhārānaṃ paccayaṭṭho tatho avitatho anaññatho -pa-. Jātiyā jarāmaṇassa paccayaṭṭho tatho avitatho anaññatho. Taṃ sabbaṃ Bhagavā abhisambuddho. Tasmāpi tathānaṃ abhisambuddhattā Tathāgato. Evaṃ tathadhamme yāthāvato abhisambuddhoti Tathāgato. (4)

Kathaṃ **tathadassitāya Tathāgato? Bhagavā** yaṃ sadevake loke -pa- sadevamanussāya aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānaṃ sattānaṃ cakkhudvāre āpāthaṃ āgacchantāṃ rūpārammaṇaṃ nāma atthi, taṃ sabbākārena jānāti passati. Evaṃ jānatā passatā ca tena taṃ iṭṭhāniṭṭhādivasena vā diṭṭhasutamutaviññātesu labbhamānakapadavasena vā “katamaṃ taṃ rūpaṃ rūpāyatanaṃ, yaṃ rūpaṃ catunnaṃ mahābhūtānaṃ upādāya vaṇṇanibhā sanidassanaṃ sappatighaṃ nīlaṃ pītakaṇ”² ti-ādina² nayena anekehināmechi terasahi vārehi dvipaṇṇāsāya nayehi vibhajjamānaṃ tathameva hoti, vitathaṃ

1. Saṃ 3. 377 piṭṭhe.

2. Abhi 1. 162 piṭṭhe.

natthi. Esa nayo sotadvārādīsipi āpāthamāgacchantesu saddādīsū. Vuttampi cetam Bhagavatā “yaṃ bhikkhave sadevakassa lokassa -pa-sadevamanussāya diṭṭham sutam mutam viññātam pattam pariyesitam anuvicaritam manasā, tamaham jānāmi, tamaham abbhaññāsim, tam Tathāgatassa viditam, tam Tathāgato na upaṭṭhāsī”¹. Evaṃ tathadassitāya Tathāgato. Tattha tathadassī-atthe Tathāgatoti padasambhavo veditabbo. (5)

Katham **tathavāditāya Tathāgato?** Yaṃ rattim Bhagavā Bodhimaṇḍe Aparājitapallaṅke nisinno catunnam² mārānam matthakam madditvā anuttaram sammāsambodhim abhisambuddho, yañca rattim yamakasālānamantare anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyi, etthantare pañcacattālīsavassaparimāṇe kāle paṭhamabodhiyāpi majjhimabodhiyāpi pacchimabodhiyāpi yaṃ Bhagavatā bhāsitaṃ Suttam Geyyam -pa-Vedallam, tam sabbam atthato ca byañjanato ca anavajjam anupavajjam anūnāmanādhikam sabbākārāparipuṇṇam rāgamadanimmadanam dosamohamadanimmadanam, natthi tattha vālaggamattampi pakkhalitam, sabbam tam ekamuddikāya lañchitam viya, ekanāḷikāya mitam viya, ekatulāya tulitam viya, ca tathameva hoti. Yathāha “yañca Cunda rattim Tathāgato anuttaram sammāsambodhim abhisambujjhati, yañca rattim anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyati, yaṃ etasmim antare bhāsati lapati niddisati, sabbam tam tathameva hoti, no aññathā. Tasmā ‘tathāgato’³ti vuccatī”³. Gada-attho hi ettha gatasaddo. Evaṃ tathavāditāya Tathāgato.

Apica āgadanam āgado, vacananti attho. Tatho aviparīto āgado assāti dakārassa takāram katvā Tathāgatoti evametasmim atthe padasiddhi veditabbā. (6)

Katham **tathākāritāya Tathāgato?** Bhagavato hi vācāya kāyo anulometi, kāyassāpi vācā, tasmā yathāvādī tathākārī yathākārī tathāvādī ca hoti. Evaṃ bhūtassa cassa yathā vācā, kāyopi tathā gato pavattoti attho. Yathā ca kāyo, vācāpi

1. Am 1. 333 piṭṭhe.

2. Tiṇṇam (Sī, Am-Ṭṭha 1. 85; Ma-Ṭṭha 1. 52; Dī-Ṭṭha 1. 65 piṭṭhesupi) Gaṇṭhipade pana passitabbam.

3. Dī 3. 111 piṭṭhe.

tathā gatā pavattātī Tathāgato. Tenevāha “yathāvādī bhikkhave Tathāgato tathākārī, yathākārī tathāvādī. Iti yathāvādī tathākārī, yathākārī tathāvādī. Tasmā ‘tathāgato’tivuccatī”¹. Evam tathākāritāya Tathāgato. (7)

Katham **abhibhavanaṭṭhena Tathāgato?** Upari bhavaggaṃ heṭṭhā Avīcim̐ pariyantaṃ katvā tiriyaṃ aparimāṇāsu lokadhātūsu sabbasatte abhibhavati sīlena samādhinā paññāya vimuttiyā vimuttiñānadassanena, na tassa tulā² vā pamāṇaṃ vā atthi, atulo appameyyo anuttaro rājādhirājā devānaṃ atidevo Sakkānaṃ atisakko brahmānaṃ atibrahmā. Tenāha “sadevake bhikkhave loka -pa- sadevamanussāya Tathāgato abhibhū anabhibhūto aññadatthu daso vasavattī. Tasmā ‘tathāgato’ti vuccatī”¹.

Tatthevaṃ padasiddhi veditabbā—agado viya agado. Ko panesa? Desanāvilāso ceva puññussayo ca. Tena hesa mahānubhāvo bhisakko dibbāgadena sappe viya sabbaparappavādino sadevakañca lokam̐ abhibhavati. Iti sabbalokābhibhavane tatho aviparīto desanāvilāsamayo ceva puññamayo ca agado assāti dakārassa takāraṃ katvā Tathāgatoti veditabbo. Evam abhibhavanaṭṭhena Tathāgato. (8)

Apica tathāya gatotipi Tathāgato, tatham̐ gatotipi Tathāgatoti. **Gatoti** avagato atīto patto paṭipannoti attho. Tattha sakalam̐ lokam̐ tīraṇapariññāya tathāya gato avagatoti Tathāgato, lokasamudayaṃ pahānapariññāya tathāya gato atītoti Tathāgato, lokanirodham̐ sacchikiriyāya tathāya gato pattoti Tathāgato, lokanirodhagāminipaṭipadaṃ tatham̐ gato paṭipannoti Tathāgato. Tena yaṃ vuttaṃ Bhagavatā “loko bhikkhave Tathāgatena abhisambuddho, lokasmā Tathāgato visaṃyutto. Lokasamudayo bhikkhave Tathāgatena abhisambuddho, lokasamudayo Tathāgatassa pahīno. Lokanirodho

1. Am̐ 1. 332 piṭṭhe.

2. Tulo (Syā)

bhikkhave Tathāgatena abhisambuddho, lokanirodho Tathāgatassa sacchikato. Lokanirodhagāminī paṭipadā bhikkhave Tathāgatena abhisambuddhā, lokanirodhagāminī paṭipadā Tathāgatassa bhāvitā. Yaṃ bhikkhave sadevakassa lokassa -pa- anuvicaritaṃ manasā, sabbaṃ taṃ Tathāgatena abhisambuddhaṃ. Tasmā ‘tathāgato’ti vuccatī¹. Tassa evampi attho veditabbo. Idampi ca Tathāgatassa Tathāgatabhāvadīpane mukhamattameva. Sabbākārena pana Tathāgatova Tathāgatassa Tathāgatabhāvaṃ vaṇṇeyya. Yasmā pana sabbabuddhā Tathāgataguṇenāpi samasamā, tasmā sabbesaṃ vasena Tathāgatānanti āha.

Arahantānanti kilesehi ārakattā, arīnaṃ arānañca hatattā, paccayādīnaṃ arahattā, pāpakaraṇe rahābhāvā Tathāgato araham. Ārakā hi so sabbakilesehi suvidūraviddhūre ṭhito maggena savāsanānaṃ kilesānaṃ pahīnattāti araham.

So tato ārakā nāma, yassa yenāsamaṅgitā.

Asamaṅgī ca dosehi, Nātho tenāraham mato.

Te cānena kilesārayo maggena hatāti arīnaṃ hatattāpi araham.

Yasmā rāgādisaṅkhātā, sabbepi arayo hatā.

Paññāsatthena Nāthena, tasmāpi Araham mato.

Yañcetaṃ avijjābhavataṇhāmayanābhi puññādi-abhisāṅkhārāraṃ jarāmarāṇanemi āsavasaṃudayaṃ mayena akkhena vijjhitaṃ tibhavarathe samāyojitaṃ anādikālapavattaṃ saṃsāracakkaṃ, tassānena Bodhimaṇḍe vīriyapādehi sīlapathaviyaṃ paṭiṭṭhāya saddhāhatthena kammakkhayakaraṃ ñāṇapharasuṃ gahetvā sabbe arā hatāti arānaṃ hatattāpi Araham.

Arā saṃsāracakkassa, hatā ñāṇāsinā yato.

Lokanāthena tenesa, arahanti pavuccati.

Aggadakkhiṇeyyattā ca cīvarādipaccaye arahati pūjāvisesaṇca. Teneva ca uppanne Tathāgate ye keci mahesakkhā devamanussā, na

1. Am 1. 331 piṭṭhe.

te aññattha pūjaṃ karonti. Tathā hi brahmā Sahampati Sinerumattena ratanadāmena Tathāgataṃ pūjesi, yathābalañca aññe devā manussā ca Bimbisāraḥkosalarājādayo. Parinibbutampi ca Bhagavantaṃ uddissa channavutikoṭṭidhanaṃ vissajjetvā Asokamahārājā sakalajambudīpe caturāsīti vihārasahassāni patiṭṭhāpesi, ko pana vādo aññesaṃ pūjāvisesānanti paccayādīnaṃ arahattāpi Arahaṃ.

Pūjāvisesaṃ saha paccayehi,
Yasmā ayaṃ arahati Lokanātho.
Atthānurūpaṃ arahanti loke,
Tasmā Jino arahati nāmametaṃ.

Yathā ca loke ye keci¹ paṇḍitamānino bālā asilokabhayena raho pāpaṃ karonti, evamesa na kadāci karotīti pāpakaraṇe rahābhāvatopi Arahaṃ.

Yasmā natthi raho nāma, pāpakammesu tādino.
Rahābhāvena tenesa, Arahaṃ iti vissuto.

Evam sabbathāpi

Ārakattā hatattā ca, kilesārīna so Muni.
Hatasāṃsāracakkāro, paccayādīna cāraho.
Na raho karoti pāpāni, Arahaṃ tena vuccatīti.

yasmā pana sabbabuddhā arahattaguṇenāpi samasamā, tasmā sabbesaṃ vasena “arahantānaṃ”ti āha.

Sammāsambuddhānanti sammā samañca sabbadhammānaṃ Buddhattā Sammāsambuddho. Tathā hesa sabbadhamme sammā sambuddho, abhiññeyye dhamme abhiññeyyato Buddho, pariññeyye dhamme pariññeyyato, pahātabbe dhamme pahātabbato, sacchikātabbe dhamme sacchikātabbato, bhāvetabbe dhamme bhāvetabbato. Tenevāha—

“Abhiññeyyaṃ abhiññātaṃ, bhāvetabbañca bhāvitaṃ.
Pahātabbaṃ pahīnaṃ me, tasmā Buddhosmi brāhmaṇa”ti².

1. Keci (Syā, Ka, Vi-Ṭṭha 1. 87 piṭṭhepi)

2. Ma 2. 352; Khu 1. 368 piṭṭhesu.

Atha vā cakkhu dukkhasaccaṃ, tassa mūlakāraṇabhāvena samuṭṭhāpikā purimataṇhā samudayasaccaṃ, ubhinnaṃ appavatti nirodhasaccaṃ, nirodhappajānanā paṭipadā maggasaccanti evaṃ ekekapaduddhārenāpi sabbadhamme sammā sāmañca Buddho. Esa nayo sotaghānajivhākāyamanesu. Eteneva nayena rūpādīni cha āyatanāni, cakkhuviññāṇādayo cha viññāṇakāyā, cakkhusamphassādayo cha phassā, cakkhusamphassajādayo cha vedanā, rūpasaññādayo cha saññā, rūpasañcetanādayo cha cetanā, rūpataṇhādayo cha taṇhākāyā, rūpavitakkādayo cha vitakkā, rūpavicārādayo cha vicārā, rūpakkhandhādayo pañcakkhandhā, dasa kasiṇāni, dasa anussatiyo, uddhumātakasaññādivasena dasa saññā, kesādayo dvattiṃsākārā, dvādasāyatanāni, aṭṭhārāsa dhātuyo, kāmabhavādayo nava bhavā, paṭhamādīni cattāri jhānāni, mettābhāvanādayo cataso appamaññā, catasso arūpasamāpattiyo, paṭilomato jārāmaraṇādīni, anulomato avijjādīni paṭiccasamuppādaṅgāni ca yojetabbāni. Tatrāyaṃ ekapadayojanā—jarāmaraṇaṃ dukkhasaccaṃ, jāti samudayasaccaṃ, ubhinnaṃ nissaraṇaṃ nirodhasaccaṃ, nirodhappajānanā paṭipadā maggasaccanti evaṃ ekekapaduddhārena sabbadhamme sammā sāmañca Buddho anubuddho paṭividdho. Yaṃ vā pana kiñci atthi neyyaṃ nāma, sabbassa sammā sambuddhattā vimokkhantikañāṇavasena Sammāsambuddho. Tassa pana vibhāgo upari āvi bhavissatīti. Yasmā pana sabbabuddhā Sammāsambuddhaguṇenāpi samasamā, tasmā sabbesaṃ vasena “Sammāsambuddhānaṃ”ti āha.

38. Idāni pariyantapārisuddhi-apariyantapārisuddhisīladvaye ekekameva sīlaṃ pañcadhā bhinditvā dassetuṃ **atthi sīlaṃ pariyantaṃ, atthi sīlaṃ apariyantanti**-ādimāha. Itaresu pana tīsu sīlesu tathāvidho bhedo natthīti. Tattha **lābhapariyantanti** lābhena pariyanto bhedo etassāti lābhapariyantaṃ. Evaṃ sesānīpi. **Yasoti** panettha parivāro. **Idhāti** imasmiṃ loke. **Ekaccoti** eko. **Lābhahetūti** lābhoyeva hetu lābhahetu, tasmā lābhahetutoti vuttaṃ hoti. Hetvatthe nissakkavacanaṃ. “Lābhapaccayā lābhakāraṇā”ti tasseva vevacanaṃ. Hetumeva hi paṭicca etaṃ phalametīti **paccayoti** ca, phaluppattim kārayatīti **kāraṇanti** ca vuccati.

Yathāsamādinnaṃ yaṃ yaṃ samādinnaṃ gahitaṃ. **Vītikkamaṭṭi** ajjhācarati. **Evarūpānī** evaṃsabhāvāni, vuttappakārānīti adhippāyo. **Sīlānī** gahaṭṭhasīlāni vā hontu pabbajitasīlāni vā, yesaṃ ādimhi vā ante vā ekaṃ bhinnaṃ, tāni pariyante chinnaṣāṭako viya **khaṇḍāni**. Yesaṃ vemajjhe ekaṃ bhinnaṃ, tāni majjhe vinividdhasāṭako viya **chiddāni**. Yesaṃ paṭipāṭiyā dve vā tīṇi vā bhinnāni, tāni piṭṭhiyā vā kucchiyā vā uṭṭhitena dīghavattādisaṇṭhānena visabhāgavaṇṇena kāḷarattādīnaṃ aññatarasarīravaṇṇā gāvī viya **sabalāni**. Yesaṃ antarantarā ekekāni bhinnāni, tāni antarantarā visabhāgavaṇṇabindu vicitrā gāvī viya **kammāsāni**. Avesesena vā sabbānapi sattavidhena methunasamyogena kodhūpanāhādīhi ca pāpadhammehi upahattā khaṇḍāni chiddāni sabalāni kammāsānīti. Tāniyeva taṇhādāsabyato mocetvā bhujissabhāvākaraṇena **na bhujissāni**. Buddhādīhi viññūhi na pasatthattā **na viññuppasatthāni**. Taṇhādīṭṭhihi parāmaṭṭhattā, kenaci vā “ayaṃ te sīlesu doso”ti parāmaṭṭhum sakkuṇeyyatāya **parāmaṭṭhāni**. Upacārasamādhim appanāsamādhim vā, atha vā maggasamādhim phalasamādhim vā na samvattayantīti¹ **asamādhisaṃvattanikāni**. Na samādhisaṃvattanitānītipi pāṭho.

Keci pana “khaṇḍānīti kusalanāṃ dhammānaṃ appaṭiṭṭhābhūtattā, chiddānītipi evaṃ. Sabalānīti vivaṇṇakaraṇattā, kammāsānītipi evaṃ. Na bhujissānīti taṇhādāsabyaṃ gatattā. Na viññuppasatthānīti kusalehi garahitattā. Parāmaṭṭhānīti taṇhāya gahitattā. Asamādhisaṃvattanikānīti vipaṭṭisāravatthubhūtattā”ti evamatthaṃ vaṇṇayanti.

Na avippaṭisāravatthukānīti vipaṭṭisārāvaṇṇattā avippaṭisārassa paṭiṭṭhā na hontīti attho. **Na pāmojjavatthukānīti** avippaṭisārajāya dubbalapītiyā na vatthubhūtāni tassā anāvaṇṇattā. Evaṃ sesesupi yojanā kātābbā. **Na pītivatthukānīti** dubbalapītijāya balavapītiyā na vatthubhūtāni. **Na passaddhivatthukānīti** balavapītijāya kāyacittapassaddhiyā na vatthubhūtāni. **Na sukhavatthukānīti** passaddhiyassa kāyikacetasikasukhassa na vatthubhūtāni. **Na samādhivatthukānīti** sukhajassa

1. Na samvattantīti (Syā, Ka)

samādhissa na vatthubhūtāni. **Na yathābhūtañāṇadassanavattukānīti** samādhipadaṭṭhānassa yathābhūtañāṇadassanassa na vatthubhūtāni.

Na ekantanibbidāyāti-ādīsu **na-kārameva** āharitvā “na virāgāyā”ti-ādinā nayena sesapadehipi yojetabbari. **Na virāgāyāti**-ādīsu sanakāro vā pāṭho. Tattha **ekantanibbidāyāti** ekantena vaṭṭe nibbindanattāya na samvattantīti sambandho. Evaṃ sesesupi yojetabbari. **Virāgāyāti** vaṭṭe virajjanattāya. **Nirodhāyāti** vaṭṭassa nirodhanattāya. **Upasamāyāti** nirodhitassa puna anupattivasena vaṭṭassa upasamanattāya. **Abhiññāyāti** vaṭṭassa abhijānanattāya. **Sambodhāyāti** kilesaniddāvigamena vaṭṭato pabujjhanattāya. **Nibbānāyāti** amatanibbānattāya.

Yathāsamādinnaṃ sikkhāpadaṃ vītikkamāyāti yathāsamādinnaṃ sikkhāpadassa vītikkamanattāya. Vibhattivipallāsavasena panettha upayogavacanāṃ kataṃ. **Cittampi na uppādetīti** cittuppādasuddhiyā sīlassa ativisuddhabhāvadassanattāṃ vuttaṃ, na pana cittuppādamattena sīlaṃ bhijjati. **Kim so vītikkamissatīti** kimattāṃ vītikkamaṃ karissati, neva vītikkamaṃ karissatīti attho. **Akhaṇḍānīti**-ādīni heṭṭhā vuttapaṭipakkhanayena veditabbāni. Na khaṇḍānītipi pāṭho. “Ekantanibbidāyā”ti-ādīsu ekantena vaṭṭe nibbindanattāyāti-ādinā nayena yojetabbari. Ettha pana **nibbidāyāti** vipassanā. **Virāgāyāti** maggo. **Nirodhāya upasamāyāti** nibbānaṃ. **Abhiññāya sambodhāyāti** maggo. **Nibbānāyāti** nibbānameva. Ekasmiṃ ṭhāne vipassanā, dvīsu maggo, tīsu nibbānaṃ vuttanti evaṃ avatthānakathā veditabbā. Pariyāyena pana sabbānīpetāni maggavevacanānīpi nibbānavevacanānīpi hontiyeva.

39. Idāni pariyaṇṭāpariyaṇṭavasena vijjamaṇapabhedāṃ dassetvā puna dhammavasena jātivasena paccayavasena sampayuttavasena sīlassa pabhedāṃ dassetuṃ **kiṃ sīlanti**-ādimāha. Tattha samuṭṭhāti etenāti samuṭṭhānaṃ. Paccayasetaṃ nāmaṃ. **Kim samuṭṭhānamassāti kiṃsamuṭṭhānaṃ**. Katināṃ dhammānaṃ samodhānaṃ samavāyo assāti **katidhammasamodhānaṃ**.

Cetanā sīlanti pāṇātipātādīhi viramantassa, vattapaṭipattiṃ vā pūrentassa cetanā. **Cetasikaṃ sīlanti** pāṇātipātādīhi viramantassa virati. Apica cetanā sīlaṃ nāma pāṇātipātādīni pajahantassa

sattakammāpathacetanā. Cetasikaṃ sīlaṃ nāma “abhiijhaṃ loke pahāya vigatābhijjhena cetasā viharatī”ti-ādinā¹ nayena vuttā anabhijjhā-abyāpādasammādiṭṭhidhammā. **Samvaro sīlanti** ettha pañcavidho samvaro veditabbo pātimokkhasamvaro satisamvaro ñāṇasamvaro khantisamvaro vīriyasamvaroti. Tattha “iminā pātimokkhasamvarena upeto hoti samupeto”ti² ayaṃ **pātimokkhasamvaro**. “Rakkhati cakkhundriyaṃ, cakkhundriye samvaram āpajjati”ti³ ayaṃ **satisamvaro**.

“Yāni sotāni lokasmim, (ajitāti Bhagavā,)

Sati tesam nivāraṇam.

Sotānam samvaram brūmi,

Paññāyete pidhīyare”ti⁴—

Ayaṃ **ñāṇasamvaro**. Paccayapaṭisevanampi ettheva samodhānaṃ gacchati. Yo panāyaṃ “khamo hoti sītassa uṇhassā”ti-ādinā⁵ nayena āgato, ayaṃ **khantisamvaro** nāma. Yo cāyaṃ “uppannaṃ kāmavitakkaṃ nādhivāseti”ti-ādinā⁶ nayena āgato, ayaṃ **vīriyasamvaro** nāma. Ājīvapārisuddhipi ettheva samodhānaṃ gacchati. Iti ayaṃ pañcavidhopi samvaro, yā ca pāpabhīrukānaṃ kulaputtānaṃ sampattavatthuto virati, sabbametaṃ samvarasīlanti veditabbaṃ. **Avītikkamo sīlanti** samādinnaśīlassa kāyikavācasiko avītikkamo. Idaṃ tāva **kiṃsīlanti** pañhassa vissajjanaṃ.

Kati sīlānīti pañhassa vissajjane **kusalasīlaṃ akusalasīlaṃ abyākatasīlanti** ettha yasmā loke tesam tesam sattānaṃ pakati sīlanti vuccati, yaṃ sandhāya “ayaṃ sukhasīlo ayaṃ dukkhasīlo ayaṃ kalahasīlo ayaṃ maṇḍanasīlo”ti bhaṇanti. Tasmā tena pariyāyena atthuddhārasena akusalasīlamapi sīlanti⁷ Vuttaṃ. Taṃ pana “sutvāna samvare paññā”ti⁸ vacanato idhādhīppetāsīlaṃ na hotīti.

1. Dī 1. 67 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 255 piṭṭhe.

3. Dī 1. 66; Ma 1. 238; Saṃ 2. 384; Am 1. 111 piṭṭhādīsu.

4. Khu 1. 434 piṭṭhe.

5. Ma 1. 13; Am 2. 433; Am 3. 341 piṭṭhesu.

6. Ma 1. 14; Am 2. 432; Am 3. 342 piṭṭhesu.

7. Akusalaṃ sīlampi (Syā), akusalaṃ sīlantipi (Ka)

8. Khu 9. 1, 41 piṭṭhesu.

Yasmā pana cetanādibhedassa sīlassa sampayuttacittam samuṭṭhānam,
tasmā **kusalacittasamuṭṭhānam kusalasīlanti**-ādimāha.

Saṁvarasamodhānam sīlanti saṁvarasampayuttakhandhā. Te hi
saṁvarena samāgatā missibhūṭāti saṁvarasamodhānanti vuttā. Evaṁ
avītikkamasamodhānam sīlampi veditabbam. **Tathābhāve jātacetanā
samodhānam sīlanti** saṁvarabhāve avītikkamabhāve jātacetanāsampayuttā
khandhā. Yasmā ca tīsupi cetesu taṁsampayuttā dhammā adhippetā, tasmā
cetanāsamodhānena cetasikānampi saṅgahitattā cetasikasamodhānasīlam
visum na niddiṭṭhanti veditabbam. Heṭṭhā cetanādayo dhammā “sīlan”ti
vuttā. Na kevalam te eva sīlam, taṁsampayuttā dhammāpi sīlamevāti
dassanattam ayaṁ tiko vuttoti veditabbo.

40. Idāni yasmā cetanācetasikā saṁvarāvītikkamāyevea honti na visum,
tasmā saṁvarāvītikkameyevea yāva arahattamaggā sādharmaṇakkamena
yojento **pāṇātipātam saṁvaratṭhena sīlam, avītikkamatṭhena sīlan**ti-
ādimāha. Pāṇātipātā veramaṇi-ādayo hi yasmā attano attano paccanīkam
saṁvaranti, tam na vītikkamanti ca, tasmā saṁvaraṇato avītikkamanato ca
saṁvaratṭhena sīlam avītikkamatṭhena sīlam nāma hoti. Tattha **pāṇātipātam
saṁvaratṭhenāti** pāṇātipātassa pidhanaṭṭhena sīlam. Kim tam? Pāṇātipātā
veramaṇī. Sā ca tam saṁvarantīyevea tam na vītikkamatīti **avītikkamatṭhena**
sīlam. Evameva **adinnādānā veramaṇi**-ādayo anabhijjhā-
abyāpādasammādiṭṭhiyo yojetabbā.

Pāṇātipātanti-ādīsu pana dasasu akusalakammāpathesu pāṇassa atipāto
pāṇātipāto, pāṇavadho pāṇaghātoti vuttam hoti. **Pāṇoti** cettha vohārato satto,
parammatthato jīvitindriyam. Tasmim pana pāṇe pāṇasaññino
jīvitindriyupacchedaka-upakkamasamuṭṭhāpikā kāyavacīdvārānam
aññataradvārappavattā vadhakacetanā pāṇātipāto. So guṇavirahitesu
tīracchānagatādīsu pāṇesu khuddake pāṇe appasāvajjo, mahāsārīre
mahāsāvajjo. Kasmā? Payogamahantatāya. Payogasamattepi
vatthumahantatāya. Guṇavantesu manussādīsu appaṇe pāṇe appasāvajjo,
mahāguṇe mahāsāvajjo.

Sarīraguṇānaṃ pana samabhāve sati kilesānaṃ upakkamānañca mudutāya appasāvajjo, tibbatāya mahāsāvajjoti veditabbo. Tassa pañca sambhārā—pāṇo, pāṇasaññitā, vadhakacittā, upakkamo, tena maraṇanti.

Adinnassa ādānaṃ **adinnādānaṃ**, parasamharaṇaṃ¹, theyyaṃ corikāti vuttaṃ hoti. Tattha **adinnanti** parapariggahitaṃ, yattha paro yathākāmakāritaṃ āpajjanto adaṇḍāraho anupavajjo ca hoti, tasmiṃ parapariggahite parapariggahitasaññino tadādāyaka-upakkamasamuṭṭhāpikā kāyavacīdvārānaṃ aññataradvārappavattā theyyacetanā adinnādānaṃ. Taṃ hīne parasantake appasāvajjaṃ, paṇīte mahāsāvajjaṃ. Kasmā? Vatthupaṇītatāya. Vatthusamatte sati guṇādhikānaṃ santake vatthusmiṃ mahāsāvajjaṃ, taṃ taṃ guṇādhikaṃ upādāya tato tato hīnaguṇassa santake vatthusmiṃ appasāvajjaṃ. Tassa pañca sambhārā—parapariggahitaṃ, parapariggahitasaññitā theyyacittā, upakkamo, tena haraṇanti.

Kāmesūti methunasamācāresu. **Micchācāro**ti ekantanindito lāmakācāro. Lakkhaṇato pana asaddhammādhippāyena kāyadvārappavattā agamanīyaṭṭhānavītikamacetanā kāmesu micchācāro.

Tattha **agamanīyaṭṭhānaṃ** nāma purisānaṃ tāva māturakkhitā piturakkhitā mātāpiturakkhitā bhāturakkhitā bhaginirakkhitā ñātirakkhitā gottarakkhitā dhammarakkhitā sārakkhā saparidaṇḍāti māturakkhitādayo dasa, dhanakkītā chandavāsīni bhogavāsīni paṭavāsīni odapattakinī obhatacumbaṭā dāsī ca bhariyā ca, kammakārī ca bhariyā ca, dhajāhaṭā muhuttikāti dhanakkītādayo dasāti vīsati itthiyo. Itthīsu pana dvinnāṃ sārakkhasaparidaṇḍānaṃ dasannañca dhanakkītādīnanti dvādasannaṃ itthīnaṃ aññe purisā², idaṃ agamanīyaṭṭhānaṃ nāma.

So panesa micchācāro sīlādiguṇarahite agamanīyaṭṭhāne appasāvajjo, sīlādiguṇasampanne mahāsāvajjo. Tassa cattāro sambhārā—agamanīyavattu, tasmiṃ sevanacittā, sevanapayogo, maggenamaggapaṭipatti-adhivāsananti.

1. Parassa haraṇaṃ (Sī, Syā, Ka) Dī-Ṭṭha 1. 70 piṭṭhe pana passitabbaṃ.

2. Aññesaṃ purisānaṃ (Sī), aññapurisānaṃ (Syā)

Musāti visamvādanapurekkhārassa atthabhañjako vacīpayogo, kāyapayogo vā. Visamvādanādhippāyena panassa paravisamvādakakāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā cetanā musāvādo. Aparo nayo—**musāti** abhūtaṃ atacchaṃ vatthu. **Vādoti** tassa bhūtato tacchato viññāpanaṃ. Lakkhaṇato pana atathaṃ vatthuṃ tathato paraṃ viññāpetukāmassa tathāviññattisamuṭṭhāpikā cetanā musāvādo. So yamatthaṃ bhañjati, tassa appatāya appasāvajjo, mahantatāya mahāsāvajjo. Apica gahaṭṭhānaṃ attano santakaṃ adātukāmatāya natthīti-ādinayappavatto appasāvajjo, sakkhinā hutvā atthabhañjanatthaṃ vutto mahāsāvajjo. Pabbajitānaṃ appakampi telaṃ vā sappiṃ vā labhitvā hasādhippāyena “ajja gāme telaṃ nadī maññe sandatī”ti pūraṇakathānayaena pavatto appasāvajjo, adiṭṭhaṃyeva pana diṭṭhanti-ādinā nayena vadantānaṃ mahāsāvajjo. Tassa cattāro sambhārā—atathaṃ vatthu, visamvādanacittaṃ, tajjo vāyāmo, parassa tadatthavijānananti.

Yāya vācāya yassa taṃ vācaṃ bhāsati, tassa hadaye attano piyabhāvaṃ, parassa ca suññabhāvaṃ karoti, sā **pisuṇā vācā**. Yāya pana attānampi parampi pharusāṃ karoti, yā vācā sayampi pharusā neva kaṇṇasukhā na hadayasukhā vā, ayaṃ **pharusā vācā**. Yena samphaṃ palapati niratthakaṃ, so **samphappalāpo**. Tesāṃ mūlabhūtā cetanāpi pisuṇāvācādināmameva labhati. Sā eva ca idha adhippetāti.

Tattha saṃkiliṭṭhacittassa paresāṃ vā bhedaṃ attano piyakamyatāya vā kāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā cetanā pisuṇā vācā. Sā yassa bhedaṃ karoti, tassa appaṇatāya appasāvajjā, mahāṇatāya mahāsāvajjā. Tassā cattāro sambhārā—bhinditabbo paro, “iti ime nānā bhavissanti”ti bhedapurekkhārātā vā “iti ahaṃ piyo bhavissāmi vissāsiko”ti piyakamyatā vā, tajjo vāyāmo, tassa tadatthavijānananti. Pare pana abhinne kammaṭṭhābhedo natthi, bhinneyeva hoti.

Parassa mammacchedakakāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā ekantapharusacetanā pharusā vācā. Mammacchedakopi pana payogo cittasaṇhatāya pharusā vācā na hoti. Mātāpitāro hi kadāci puttake evampi vadanti “corā vo khaṇḍākhaṇḍikaṃ karontū”ti. Uppalapattampi ca nesāṃ upari

patantaṃ na icchanti. Ācariyupajjhāyā ca kadāci nissitake evaṃ vadanti “kiṃ ime ahirikā anottappino, niddhamatha ne”ti. Atha ca nesaṃ āgamādhigamasampattiṃ icchanti. Yathā ca cittasaṇhatāya pharusā vācā na hoti, evaṃ vacanasaṇhatāya aphaṇṇasā vācāpi na hoti. Na hi mārāpetukāmassa “imaṃ sukhaṃ sayāpethā”ti vacanaṃ aphaṇṇasā vācā hoti, cittapharusatāya panesā pharusā vācāva. Sā yaṃ sandhāya pavattitā, tassa appaṇṇatāya appasāvajjā, mahāṇṇatāya mahāsāvajjā. Tassa tayo sambhārā—akkositaḥ paro, kupitacittaṃ, akkosanāti.

Anatthaviññāpikā kāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā akusalacetanā samphappalāpo. So āsevanamandatāya appasāvajjo, āsevanamahantatāya mahāsāvajjo. Tassa dve sambhārā—
bhāratayuddhasītāharaṇādiniratthakakathāpurekkhārātā,
tathārūpikathākathanañcāti. Pare pana taṃ kathaṃ agaṇhante
kammaṇṇabhedo natthi, parena samphappalāpe gahiteyeva hoti.

Abhiṇṇāyatīti **abhiṇṇā**, parabhaṇḍābhimukhī hutvā tanninnatāya pavattatīti attho. Sā “aho vata idaṃ mamaṃsā”ti evaṃ parabhaṇḍābhīṇṇāyanalakkhaṇā, adinnādānaṃ viya appasāvajjā mahāsāvajjā ca. Tassa dve sambhārā—parabhaṇḍaṃ, attano pariṇāmanañcāti. Parabhaṇḍavatthuke hi lobhe uppannēpi na tāva kammaṇṇabhedo hoti, yāva “aho vata idaṃ mamaṃsā”ti attano na pariṇāmeti.

Hitasukhaṃ byāpādayatīti **byāpādo**. So paravināsāya manopadosalakkhaṇo, pharusā vācā viya appasāvajjo mahāsāvajjo ca. Tassa dve sambhārā—parasatto ca, tassa ca vināsacintāti. Parasattavatthuke¹ hi kodhe uppannēpi na tāva kammaṇṇabhedo hoti, yāva “aho vatāyaṃ ucchiṇṇeṃ vinasseyyā”ti tassa vināsaṃ na cinteti.

1. Parasantakavatthuke (Sī)

Yathābhuccagahaṇābhāvena micchā passatīti **micchādiṭṭhi**. Sā “natthi dinnan”ti-ādinā nayena viparītadassanalakkhaṇā, samphappalāpo viya appasāvajjā mahāsāvajjā ca. Apica aniyatā appasāvajjā, niyatā mahāsāvajjā. Tassā dve sambhārā—vatthuno ca gahitākāraviparītātā, yathā ca taṃ gaṇhāti, tathābhāvena tassūpaṭṭhānanti. Tattha natthikāhetuka-akiriyadiṭṭhihi eva kammaṭṭhābhedo hoti, na aññadiṭṭhihi.

Imesaṃ pana dasannaṃ akusalakammaṭṭhānaṃ dhammato koṭṭhāsato ārammaṇato vedanāto mūlatoti pañcahākārehi vinicchayo veditabbo.

Tattha **dhammatoti** etesu hi satta paṭipāṭiyā cetanādhammāva honti, abhijjhādayo tayo cetanāsampayuttā.

Koṭṭhāsatoti paṭipāṭiyā satta, micchādiṭṭhi cāti ime aṭṭha kammaṭṭhā eva honti, no mūlāni. Abhijjhābyāpādā kammaṭṭhā ceva mūlāni ca. Abhijjhā hi mūlaṃ patvā lobho akusalamūlaṃ hoti, byāpādo doso akusalamūlaṃ.

Ārammaṇatoti pāṇātipāto jīvitindriyārammaṇato saṅkhārārammaṇo. Adinnādānaṃ sattārammaṇaṃ vā saṅkhārārammaṇaṃ vā. Micchācāro phoṭṭhabbavasena saṅkhārārammaṇo, sattārammaṇotipi eke. Musāvādo sattārammaṇo vā saṅkhārārammaṇo vā. Tathā pisuṇā vācā. Pharusā vācā sattārammaṇāva. Samphappalāpo diṭṭhasutamutaviññātavasena sattārammaṇo vā saṅkhārārammaṇo vā. Tathā abhijjhā. Byāpādo sattārammaṇova. Micchādiṭṭhi tebhūmakadhammavasena saṅkhārārammaṇāva.

Vedanātoti pāṇātipāto dukkhavedano hoti. Kiñcāpi hi rājāno coraṃ disvā hasamānāpi “gacchatha bhaṇe, māretha nan”ti vadanti, sanniṭṭhāpakacetanā pana nesaṃ dukkhasampayuttāva hoti. Adinnādānaṃ tivedanaṃ. Tañhi parabhaṇaṃ disvā haṭṭhatuṭṭhassa gaṇhato sukhavedanaṃ hoti, bhītatasitassa gaṇhato dukkhavedanaṃ, tathā vipākanissandaphalāni paccavekkhantassa. Gahaṇakāle majjhattabhāve ṭhitassa pana gaṇhato adukkhamasukhavedanaṃ hoti. Micchācāro sukhamajjhattavasena dvivedano,

Mulātoti pāṇātipāto dosamohavasena dvimūlako hoti, adinnādānam dosamohavasena vā lobhamohavasena vā, micchācāro lobhamohavasena, musāvādo dosamohavasena vā lobhamohavasena vā. Tathā pisuṇā vācā samphappalāpo ca. Pharusā vācā dosamohavasena, abhiijhā mohavasena ekamūlā, tathā byāpādo. Micchāditti lobhamohavasena dvimūlāti.

Akusalakammaphakathā niṭṭhitā.

Pāṇātipātādīhi pana viratiyo, anabhijjhā-abyāpādasammādiṭṭhiyo cāti ime dasa kusalakammamāyā nāma. Pāṇātipātādīhi etāya viramanti, sayam vā viramati, viramaṇamattameva vā etanti **virati**. Yā pāṇātipātādīhi viramantassa kusala-cittasampayuttā virati, sā pabhedato tividhā hoti sampattavirati samādānavirati samucchedavirati. Tattha asamādinna-sikkhāpadānaṃ attano jātivaya-bāhusaccādīni paccavekkhitvā “ayuttaṃ amhākaṃ evarūpaṃ pāpaṃ kātun”ti sampattavattuma avitikkamantānaṃ upajjamānā virati **sampattavirati** nāma. Samādinna-sikkhāpadānaṃ pana sikkhāpadasamādāne ca tatuttari ca attano jīvitampi pariccajitvā vattuma avitikkamantānaṃ upajjamānā virati **samādānavirati** nāma. Ariyamaggasampayuttā, pana virati **samucchedavirati** nāma, yassā uppattito pabhūti ariya-puggalaṇaṃ “pāṇaṃ ghātessāmā”ti-ādicittampi na uppajjati.

Idāni akusalakammapathānaṃ viya imesaṃ kusalakammapathānaṃ dhammato koṭṭhāsato ārammaṇato vedanāto mūlatoti pañcahākārehi vinicchayo veditabbo.

Tattha **dhammatoti** etesupi paṭipāṭiyā satta cetanāpi vaṭṭanti viratiyopi, ante tayo cetanāsampayuttāva.

Koṭṭhāsatotī paṭipāṭiyā satta kammapathā eva, no mūlāni, ante tayo kammapathā ceva mūlāni ca. Anabhijjhā hi mūlaṃ patvā alobho kusalamūlaṃ hoti, abyāpādo adoso kusalamūlaṃ, sammādiṭṭhi amoho kusalamūlaṃ.

Ārammaṇatotī pāṇātipātādīnaṃ ārammaṇāneva etesaṃ ārammaṇāni. Vītikkamitabbatoyeva hi veramaṇī nāma hoti. Yathā pana nibbānārammaṇo ariyamaggo kilese pajahati, evaṃ jīvitindriyādi-ārammaṇāpete kammapathā pāṇātipātādīni dussīlyāni pajahantīti.

Vedanātotī sabbe sukhavedanā vā honti majjhattavedanā vā. Kusalaṃ patvā hi dukkhā vedanā nāma natthi.

Mūlatoti paṭipāṭiyā satta ñāṇasampayuttacittena viramantassa alobha-adosa-amohavasena timūlā honti, ñāṇavippayuttacittena viramantassa alobhādosavasena dvimūlā. Anabhijjhā ñāṇasampayuttacittena viramantassa adosa-amohavasena dvimūlā, ñāṇavippayuttacittena viramantassa adosavasena ekamūlā. Alobho pana attanāva attano mūlaṃ na hoti. Abyāpādepi eseva nayo. Sammādiṭṭhi alobhādosavasena dvimūlāvāti.

Kusalakammapathakathā niṭṭhitā.

41. Evaṃ dasakusalakammapathavasena sīlaṃ dassetvā idāni nekkhammādīnaṃ arahattamaggapariyosānānaṃ sattatimsadhammānaṃ vasena dassetuṃ **nekkhammena kāmaccandaṃ saṃvaratṭhena sīlaṃ, avītikkamatṭhena sīlanti**-ādimāha. Tattha yasmā nekkhammena kāmaccandaṃ saṃvarati na vītikkamati, tasmā nekkhammaṃ sīlanti adhippāyo. Paccattatthe vā karaṇavacanaṃ, nekkhammanti attho. Esa

nayo sesesu. Pāliyaṃ pana nekkhamma-abyāpāde dassetvā heṭṭhā vuttanayattā sesaṃ saṅkhipitvā ante arahattamaggoyeva dassito.

Evam saṃvara-avītikkamavasena sīlaṃ dassetvā idāni tesameva dvinnam pabhedadassanattam **pañca sīlāni pāṇātipātassa pahānaṃ sīlanti-**ādimāha. Ettha ca pāṇātipātassa pahānaṃ sīlaṃ, pāṇātipātā veramaṇī sīlaṃ, pāṇātipātassa paṭipakkhacetaṇā sīlaṃ, pāṇātipātassa saṃvaro sīlaṃ, pāṇātipātassa avītikkamo sīlanti yojanā kātābbā. **Pahānanti** ca koci dhammo nāma natthi aññatra vuttappakārānaṃ pāṇātipātādīnaṃ anuppādamattato. Yasmā pana taṃ taṃ pahānaṃ tassa tassa kusalassa dhammassa patiṭṭhānaṭṭhena upadhāraṇaṃ hoti, vippakiṇṇasabhāvākaraṇena ca samodhānaṃ, tasmā pubbe vutteneva upadhāraṇasamodhānaṃsaṅkhātena sīlanaṭṭhena sīlanti vuttaṃ. Itare cattāro dhammā tato tato veramaṇivasena tassa tassa saṃvaravasena tadubhayasampayuttacetanāvasena taṃ taṃ avītikkamantassa avītikkamavasena ca cetaso pavattisabhāvaṃ sandhāya vuttā.

Atha vā pahānampi dhammato atthiyeva. Kathaṃ? Pahīyate anena pāṇātipātādipaṭipakkho, pajahati vā taṃ paṭipakkhanti pahānaṃ. Kiṃ taṃ? Sabbepi kusalā khandhā. Aññe pana ācariyā “nekkhāmmādīsupi ‘veramaṇī sīlan’ti vacanamattaṃ gahetvā sabbakusalesupi niyatayevāpanakabhūtā virati nāma atthī”ti vadanti, na tathā idhāti. Evamimehi pahānādīhi pañcahi padehi visesetvā pariyantāpariyantasīladvaye apariyantasīlameva vuttaṃ. Tasmā eva hi **evarūpāni sīlāni cittassa avippaṭisārāya saṃvattanti -pa-sacchikātabbāṃ sacchikaronto sikkhatīti** vuttaṃ.

Tattha **avippaṭisārāya saṃvattantīti** “saṃvaro avippaṭisāratthāyā”ti¹ ca “avippaṭisāratthāni kho Ānanda kusalāni sīlāni avippaṭisārānisamsānī”ti² ca vacanato avippaṭisāratthāya saṃvattanti. “Avippaṭisāro pāmojjatthāyā”ti¹ ca “yoniso manasikaroto pāmojjaṃ jāyatī”ti³ ca vacanato **pāmojjāya saṃvattanti**. “Pāmojjaṃ pītathāyā”ti¹ ca “pamuditassa pīti jāyatī”ti⁴ ca vacanato

1. Vī 5. 288 piṭṭhe.

2. Am 3. 257, 515 piṭṭhesu.

3. Khu 9. 83 piṭṭhe.

4. Am 2. 18; Sam 3. 135; Dī 3. 201 piṭṭhesu.

pītiyā saṁvattanti. “Pīti passaddhatthāyā”¹ti ca “pītimanassa kāyo passambhatī”²ti ca vacanato **passaddhiyā saṁvattanti.** “Passaddhi sukhatthāyā”¹ti ca “passaddhakāyo sukhaṁ vedetī”²ti ca vacanato **somanassāya saṁvattanti.** Cetasikaṁ sukhaṁ hi somanassanti vuccati. **Āsevanāyāti** bhusā sevanā āsevanā. Kassa āsevanā? Anantaraṁ somanassavacanena sukhasa vuttattā sukhaṁ siddhaṁ. “Sukhino cittaṁ samādhīyati”²ti ca vacanato tena sukhena samādhī siddho hoti. Evaṁ siddhasa samādhissa āsevanā. Tassa samādhissa **āsevanāya saṁvattanti,** paṇḍabalavabhāvāya saṁvattantīti attho. **Bhāvanāyāti** tasseeva samādhissa vuddhiyā. **Bahulīkammāyāti** tasseeva samādhissa punappunaṁ kiriya. Avippaṭisārādīpavattiyā mūlakāraṇaṁ hutvā samādhissa saddhindriyādi-alāṅkārasādhanaena **alāṅkāraya saṁvattanti.** Avippaṭisārādīkassa samādhisambhārassa sādhanaena **parikkhārāya saṁvattanti.** “Ye ca kho ime³ pabbajitena jīvitaparikkhārā samudānetabbā”⁴ti-ādīsu⁴ viya hi ettha sambhārattho parikkhārasaddo. “Ratho sīlaparikkhāro, jhānakkho cakkavīriyo”⁵ti-ādīsu⁵ pana alāṅkārattho. “Sattahi nagaraparikkhārehi suparikkhataṁ hotī”⁶ti-ādīsu⁶ parivārattho. Idha pana alāṅkāraparivārānaṁ visuṁ āgatattā sambhāratthoti vuttaṁ. Sambhārattho ca paccayatthoti. Mūlakāraṇabhāveneva samādhisampayuttaphassādidhammasampattisādhanaena **parivārāya saṁvattanti.** Samādhissa vipassanāya ca padaṭṭhānabhāvapāpanena vasībhāvapāpanena ca paripuṇṇabhāvasādhanaato **pāripūriyā saṁvattanti.**

Evaṁ sīlūpanissayena sabbākāraparipūraṁ samādhiṁ dassetvā idāni “samāhite citte yathābhūtaṁ jānāti passati, yathābhūtaṁ jānaṁ passaṁ nibbindati, nibbindaṁ virajjati, virāgā vimuccatī”⁷ti⁷ vacanato sīlamūlakāni samādhipadaṭṭhānāni yathābhūtañāṇadassanādīni dassento **ekantanibbidāyāti**-ādimāha. Nibbidāya hi dassitāya tassā padaṭṭhānabhūtaṁ

1. Vi 5. 288 piṭṭhe.

3. Ye cime (Sī, Syā), ye kecime (Ka)

6. Am 2. 478 piṭṭhe.

2. Am 2. 18; Sam 3. 135; Dī 3. 201 piṭṭhesu.

4. Ma 1. 150 piṭṭhe.

7. Khu 9. 83; Dī 3. 252 piṭṭhesu.

5. Sam 3. 5 piṭṭhe.

yathābhūtañāṇadassanaṃ dassitameva hoti. Tasmim̐ hi asiddhe nibbidā na sijjhatīti. Tāni pana vuttatthāneva. Yathābhūtañāṇadassanaṃ panettha sappaccayanāmarūpapariggaho.

Evam̐ amatamahānibbānapariyosānaṃ sīlappayojanaṃ dassetvā idāni tassa sīlassa adhisīlasikkhābhāvaṃ tammūlakā ca adhicitta-adhipaññāsikkhā dassetukāmo **evarūpānaṃ sīlānaṃ saṃvarapārisuddhi adhisīlanti**-ādimāha. Tattha saṃvaroyeva pārisuddhi **saṃvarapārisuddhi**. Evarūpānaṃ apariyantabhūtānaṃ vivaṭṭanissitānaṃ sīlānaṃ saṃvarapārisuddhi vivaṭṭanissitattā sesasīlato adhikaṃ sīlanti **adhisīlanti** vuccati.

Saṃvarapārisuddhiyā ṭhitaṃ cittanti edisāya sīlasaṃvarapārisuddhiyā patiṭṭhitaṃ cittaṃ suṭṭhu avippaṭṭisārādīnaṃ āvahanato na vikkhepaṃ gacchati, samādhismim̐ patiṭṭhātīti attho. Avikkhepoyeva pārisuddhi **avikkhepapārisuddhi**. So sabbamalavirahito nibbedhabhāgiyo samādhi sesasamādhito adhikattā **adhicittanti**vuccati. Cittasīsena hettha samādhi niddiṭṭho. **Saṃvarapārisuddhim̐sammā passatīti** parisuddhaṃ sīlasaṃvaraṃ ñātapariññāvasena tīraṇapariññāvasena ca sammā passati, evameva avikkhepapārisuddhisāṅkhātāṃ parisuddhaṃ samādhim̐ sammā passati. Evam̐ passato cassa dassanasāṅkhātā pārisuddhi **dassanapārisuddhi**. Sāyeva sesapaññāya adhikattā **adhipaññāti** vuccati. **Yotatthāti** yo tattha saṃvara-avikkhepadassanesu. **Saṃvaraṭṭhoti** saṃvarabhāvo. Evameva avikkhepaṭṭhadassanaṭṭhā ca veditabbā. Adhisīlameva sikkhā **adhisīlasikkhā**. Evam̐ itarāpi veditabbā.

Evam̐ tisso sikkhāyo dassetvā idāni tāsāṃ pāripūrikkamaṃ dassetuṃ **imā tisso sikkhāyo āvajjanto sikkhatīti**-ādimāha. Tassattho—paccekaṃ paripūretuṃ āvajjantopi sikkhati nāma, āvajjetvā “ayaṃ nāma sikkhā”ti jānantopi sikkhati nāma, jānitvā punappunaṃ passantopi sikkhati nāma, passitvā yathādiṭṭhaṃ paccavekkhantopi sikkhati nāma, paccavekkhitvā tattheva cittaṃ acalaṃ katvā patiṭṭhapentopi sikkhati nāma, taṃtaṃsikkhāsampayuttasaddhāvīriyasatisamādhipaññāhi sakasakakiccaṃ karontopi sikkhati nāma, abhiññeyyābhijānanādikālepi taṃ taṃ kiccaṃ karonto tisso sikkhāyo sikkhāti nāmāti. Puna **pañca sīlānīti**-ādīni vuttatthāneva. **Arahattamaggena sabbakilesānanti**-ādīsu

pana arahantānaṃ suṭṭhu vippaṭisārādi-abhāvato āsevanādibhāvato ca tāni padāni yujjanteva. **Ekantanibbidāyāti**-ādīni pana satipaṭṭhānasammappadhānāni viya maggakkhaṇeyeva yojetabbāni.

42. **Samvarapārisuddhiṃ sammā passati, avikkhepapārisuddhiṃ sammā passatīti** idaṃ pana vacanadvayaṃ phalasamāpattatthāya vipassanāvasena yojetabbari, dutiyavacanāṃ pana nirodhasamāpattatthāya vipassanāvasenāpi yujjati. **Āvajjanto sikkhatīti**-ādīsu pañcasu vacanesu arahato sikkhitabbābhāvepi asekkhasīlakkhandhādisabhāvato “sikkhatī”ti vuttanti veditabbari. **Saddhāya adhimuccanto sikkhatīti**-ādīni pana maggakkhaṇāññeva sandhāya vuttāni. Aññānīpi upacārappanāvipassanāmaggavasena vuttāni vacanāni yathāyogaṃ yojetabbānīti.

Sīlamayaññāniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Samādhībhāvanāmayaññāniddesavaṇṇanā

43. Samādhībhāvanāmayaññāniddese ādito tāva ekakato paṭṭhāya yāva dasakā samādhippabhedāṃ dassento **eko samādhīti**-ādimāha. Tattha **cittassa ekaggatāti** nānārammaṇavikkhepābhāvato ekaṃ ārammaṇaṃ aggaṃ uttamaṃ assāti ekaggo, ekaggassa bhāvo ekaggatā. Sā pana ekaggatā cittassa, na sattassāti dassanattāṃ “cittassā”ti vuttaṃ. Duke **lokiyoti** loko vuccati lujjanapalujjanatṭhena vaṭṭaṃ, tasmiṃ pariyāpannabhāvena loka niyuttoti lokiyo. **Lokuttaroti** uttiṇṇoti uttaro, loka apariyāpannabhāvena lokato uttaroti lokuttaro. Tike savitakko ca so savicāro cāti **savitakkasavicāro**. Evaṃ **avitakka-avicāro**. Vitakkavicāresu vicārova mattā pamāṇaṃ etassāti vicāramatto, vicārato uttari vitakkena saddhiṃ sampayogaṃ na gacchatīti attho. Avitakko ca so vicāramatto cāti **avitakkavicāramatto**. Tīsupi vicchedaṃ katvāpi paṭhanti. Catukkapañcakā

vuttatthā. Chakke punappunam upajjanato satiyeva anussati, pavattitabbaṭṭhānamhiyeva vā pavattattā saddhāpabbajitassa kulaputtassa anurūpāsatiṭipi anussati, Buddhān ārabha uppannā anussati **Buddhānussati**. Arahātādibuddhaguṇārammaṇāya satiyā etaṃ adhivacanāṃ. Tassā Buddhānussatiyā vasena cittassa ekaggatāyeva uddhaccasaṅkhātassa vikkhepassa paṭipakkhabhāvato na vikkhepoti **avikkhepo**. Dhammān ārabha uppannā anussati **dhammānussati**. Svākkhātātādiddhammaguṇārammaṇāya satiyā etaṃ adhivacanāṃ. Saṅghān ārabha uppannā anussati **saṅghānussati**. Suppaṭipannatādisaṅhaguṇārammaṇāya satiyā etaṃ adhivacanāṃ. Sīlān ārabha uppannā anussati **sīlānussati**. Attano akhaṇḍatādisīlaguṇārammaṇāya satiyā etaṃ adhivacanāṃ. Cāgaṃ ārabha uppannā anussati **cāgānussati**. Attano muttacāgatādicāgaguṇārammaṇāya satiyā etaṃ adhivacanāṃ. Devatā ārabha uppannā anussati **devatānussati**. Devatā sakkhiṭṭhāne ṭhapetvā attano saddhādiguṇārammaṇāya satiyā etaṃ adhivacanāṃ.

Sattake **samādhikusalatā**ti ekavidhādibhedena anekabhede samādhimhi “ayamevaṃvidho samādhi, ayamevaṃvidho samādhi”ti chekabhāvo. Samādhiparicchedakapaññāyetaṃ adhivacanāṃ. Samādhi-uppādanavidhānēpi chekabhāvo samādhikusalatā.

Samādhissa samāpattikusalatāti uppāditassa samādhissa samāpajjane chekabhāvo. Etena samāpajjanavasitā vuttā hoti.

Samādhissa ṭhitikusalatāti samāpannassa samādhissa santativasena yathārucci ṭhapane chekabhāvo. Etena adhiṭṭhānavasitā vuttā hoti. Atha vā nimittaggahaṇena cassa puna te ākāre sampādayato appanāmatameva ijjhati, na ciraṭṭhānaṃ. Ciraṭṭhānaṃ pana samādhiparipanthānaṃ dhammānaṃ suvisodhitattā hoti. Yo hi bhikkhu kāmādīnavapaccavekkhaṇādīhi kāmaccandaṃ na suṭṭhu vikkhambhetvā, kāyapassaddhivasena kāyaduṭṭhullaṃ na suppaṭippassaddhaṃ katvā, ārambhadhātumanasikārādivasena thinamiddhaṃ na suṭṭhu paṭivinodetvā, samathanimittamanasikārādivasena uddhaccakukkuccaṃ na suṭṭhu samūhataṃ katvā, aññēpi samādhiparipanthē dhamme na suṭṭhu visodhetvā jhānaṃ samāpajjati, so avisodhitaṃ āsayāṃ pavīṭṭhabhamaro viya asuddhaṃ uyyānaṃ pavīṭṭharājā viya ca khippameva nikkhamati. Yo pana

samādhiparipantho dhamme suṭṭhu visodhetvā jhānaṃ samāpajjati, so suvisodhitaṃ āsayaṃ pavittṭhabhamaro viya suparisuddhaṃ uyyānaṃ pavittṭharājā viya ca sakalampi divasabhāgaṃ antosamāpattiyāmyeva hoti. Tenāhu porāṇā—

“Kāmesu chandaṃ paṭighaṃ vinodaye,
Uddhaccathīnaṃ¹ vicikicchapañcamāṃ.
Vivekapāmojjakarena cetasā,
Rājāva suddhantaḡato tahiṃ rame”ti.

Tasmā “ciraṭṭhitikāmena pāripanthikadhamme sodhetvā jhānaṃ samāpajjitabban”ti vuttattā taṃ vidhiṃ sampādetvā samādhissa ciraṭṭhitikaraṇe chekabhāvoti vuttaṃ hoti.

Samādhissa vuṭṭhānakusalatāti santativasena yathāruci pavattassa samādhissa yathāparicchinnaṃkāleyeva vuṭṭhānena samādhissa vuṭṭhāne chekabhāvo. “Yassa hi dhammaṃ puriso vijañña”ti-ādīsu² viya nissakkatthe vā samivacanāṃ katanti veditabbanti. Etena vuṭṭhānavasitā vuttā hoti.

Samādhissa kallatākusalatāti agilānabhāvo arogabhāvo kallatā. Gilāno hi akallakoti vuccati. Vinayepi vuttaṃ “nāhaṃ bhante akallako”ti³. Anaṅgaṇasuttavattasuttesu⁴ vuttānaṃ jhānapaṭilābhapaccanīkānaṃ pāpakānaṃ icchāvacarānaṃ abhāvena ca abhijjhādīnaṃ cittassa upakkilesānaṃ vigamena ca samādhissa agilānabhāvakarāṇe chekabhāvo samādhissa kallatākusalatā, kilesagelaññarahitabhāve kusalatāti vuttaṃ hoti. Atha vā **kallatā**ti kammaññatā kammaññatāpariyāyattā kallavacanassa. “Yā cittassa akallatā akammaññatā”ti⁵ hi vuttaṃ “kallacittaṃ muducittaṃ vinīvaraṇacittā”ti⁶ ca. Ettha kallasaddo kammaññattho. Tasmā kasiṇānulomato kasiṇapaṭilomato kasiṇānulomapaṭilomato jhānānulomato

1. Uddhaccamiddhaṃ (Visuddhi 1. 147 piṭṭhe)

3. Vi 1. 78 piṭṭhe.

6. Dī 1. 102; Ma 2. 346; Vi 3. 22 piṭṭhādīsu.

4. Ma 1. 29, 43 piṭṭhesu.

2. Khu 5. 221 piṭṭhe.

5. Abhi 1. 233 piṭṭhe.

jhānapaṭilomato jhānānulomapaṭilomato jhānukkantikato kasiṇukkantikato
 jhānakasiṇukkantikato aṅgasaṅkantito ārammaṇasaṅkantito
 aṅgārammaṇasaṅkantito aṅgavavatthānato ārammaṇavavatthānatoti imehi
 cuddasahi ākārehi, aṅgārammaṇavavatthānatoti iminā saha pañcadasahi vā
 ākārehi cittaparidamanena samādhissa kammaññabhāvakaṇe kusalabhāvoti
 vuttaṃ hoti.

Samādhissa gocarakusalatāti samādhissa gocaresu kasiṇādīsu
 ārammaṇesu taṃ taṃ jhānaṃ samāpajjitukāmatāya yathāruci
 āvajjanakaraṇavasena tesu ārammaṇesu chekabhāvo. Etena
 kasiṇāvajjanavasena āvajjanavasitā vuttā hoti. Atha vā tasmim̐ tasmim̐
 disābhāge kasiṇapharaṇavasena evaṃ phuṭṭhassa kasiṇassa ciraṭṭhānavasena
 ca samādhissa gocaresu chekabhāvo.

Samādhissa abhinīhārakusalatāti ekattanayena heṭṭhāheṭṭhāsamādhim̐
 uparūparisamādhibhāvūpanayanena abhinīharaṇe abhininnāmane
 chekabhāvo. Upacārajjhānaṃ hi vasippattaṃ paṭhamajjhānatthāya
 vipassanatthāya vā abhinīharati, evaṃ paṭhamajjhānādīni dutiyajjhānādi-
 atthāya vipassanatthāya vā, catutthajjhānaṃ arūpasamāpattatthāya
 abhiññatthāya vipassanatthāya vā, ākāśānañcāyatanādayo
 viññāṇaṇcāyatanādi-atthāya vipassanatthāya vā abhinīharatīti evaṃ
 samādhissa tattha tattha abhinīhārakusalatā. Yasmā pana kusalatā nāma
 paññā, sā samādhi na hoti, tasmā samādhipariṇāyakapaññāvasena sattavidho
 samādhi vuttoti veditabbo.

Keci pana ācariyā “samādhikusalatāti yena manasikārena cittaṃ na
 vikkhipati, tattha kusalatā. Samāpattikusalatāti yena manasikārena
 samāpajjantassa jhānaṅgāni pātubhavanti, tattha kusalatā. Ṭhitikusalatāti
 yena manasikārena appito samādhi na vikkhipati, tattha kusalatā.
 Vuṭṭhānakusalatāti nīvaraṇavuṭṭhānaṃ jānāti paṭhamajjhāne, aṅgavuṭṭhānaṃ
 jānāti tīsu jhānesu, ārammaṇavuṭṭhānaṃ jānāti arūpasamāpattīsu,
 vikkhepavuṭṭhānaṃ jānāti visayādhimattesu, sacchandavuṭṭhānaṃ jānāti
 pariyantakāle ca avasānakaraṇīyakāle ca. Kallatākusalatāti

cittaphāsutāya sarīraphāsutāya āhāraphāsutāya senāsanaphāsutāya
puggalaphāsutāya ca samādhissa kallatā hotīti jānāti. Gocarakusalatāti
ārammaṇassa paricchedaṃ kātum jānāti, disāpharaṇaṃ kātum jānāti,
vaḍḍhetum jānāti. Abhinīhārakusalatāti tattha tattha sammā manasikārena
cittaṃ abhinīharati abhininnāmeti, upacāre vasippatte paṭhamajjhāne
abhinīharati, evaṃ uparūparijhānesu abhiññāsu arūpasamāpattīsu
vipassanāsu ca abhinīharati. Evaṃ tattha tattha abhinīhārakusalatā”ti
evametesam padānaṃ atthaṃ vaṇṇayanti.

Aṭṭhakaṃ vuttatthameva. Navake **rūpāvacaroti** “katame dhammā
rūpāvacarā. Heṭṭhato Brahmapārisajjaṃ pariyantaṃ karitvā uparito
Akaniṭṭhe deve antokaritvā”ti-ādinā¹ nayena vuttesu rūpāvacaradhammesu
pariyāpanno. Tatrāyaṃ vacanattho—rūpakkhandhasaṅkhātāṃ rūpaṃ ettha
avacarati, na kāmoti rūpāvacaro. Rūpakkhandhopi hi rūpanti vuccati
“rūpakkhandho rūpaṃ”ti-ādīsu² viya. So pana
Brahmapārisajjabrahmapurohitamahābrahmānaṃ Parittābha-appamāṇābha-
ābhassarānaṃ Parittasubha-appamāṇasubhasubhakiṇhānaṃ
Asaññasattavehapphalānaṃ Avihātappasudassasudassī-akaniṭṭhānaṃ
vasena soḷasavidho padeso. So rūpāvacarasaṅkhāto padeso uttarapadalopaṃ
katvā “rūpaṃ”ti vuccati, tasmim rūpe avacaratīti rūpāvacaro. Rūpabhavo vā
rūpaṃ, tasmim avacaratīti rūpāvacaraṃ. Kiñcāpi hi eso samādhi
kāmaḥhavepi avacarati, yathā pana saṅgāme avacaraṇato saṅgāmāvacaroti
laddhanāmo nāgo nagare carantopi saṅgāmāvacaroti vuccati, thalacarā
jalacarā ca pāṇino athale ajale ca ṭhitāpi thalacarā jalacarāti vuccanti,
evamayaṃ aññattha avacarantopi rūpāvacaroti vutto. Apica
rūpabhavasāṅkhāte rūpe paṭisandhim avacāretītipi rūpāvacaro. **Hīnoti**
lāmakko. Hīnuttamānaṃ majjhe bhavo **majjho**. Majjhimotipi pāṭho,
soyevattho. Padhānabhāvaṃ nīto **paṇīto**, uttamoti attho. Ete pana
āyūhanavasena veditabbā. Yassa hi āyūhanakkhaṇe chando vā hīno hoti
vīriyaṃ vā cittaṃ vā vīmaṃsā vā, so hīno nāma. Yassa te dhammā
majjhimā, so majjhimho.

1. Abhi 1. 253 piṭṭhe.

2. Abhi 5. 17 piṭṭhe.

Yassa paṇītā, so paṇīto. Uppāditamatto vā hīno, nātisubhāvito majjhimo, atisubhāvito vasippatto paṇīto. **Arūpāvacaro** rūpāvacare vuttanayānusārena veditabbo.

Suññato samādhīti-ādīsu “sabbe saṅkhārā aniccā dukkhā anattā”ti vipassanāpaṭipāṭiyā vipassantassa anattānupassanāya maggavuṭṭhāne jāte yasmā sā vipassanā attavirahitesu saṅkhāresu suññato pavattā, tasmā suññatā nāma hoti. Tāya siddho ariyamaggassamādhī **suññato samādhī**nāma hoti, suññatavasena pavattasamādhīti attho. Vipassanāya pavattākārena hi so pavattati. Aniccānupassanāya maggavuṭṭhāne jāte yasmā sā vipassanā niccanimittapaṭipakkhavasena pavattā, tasmā animittā nāma hoti. Tāya siddho ariyamaggassamādhī **animitto samādhī** nāma hoti, niccanimittavirahito samādhīti attho. Vipassanāya pavattākārena hi so pavattati. Dukkhanupassanāya maggavuṭṭhāne jāte yasmā sā vipassanā paṇidhipaṭipakkhavasena pavattā, tasmā appaṇihitā nāma hoti. Tāya siddho ariyamaggassamādhī **appaṇihito samādhī** nāma hoti, paṇidhivirahito samādhīti attho. Vipassanāya pavattākārena hi so pavattati. Tādisā eva tayo phalasamādhayopi etehiyeva tīhi samādhīhi gahitā hontīti veditabbā. Lokuttarasamādhīnaṃ pana paṇītattā hīnādibhedo na uddhaṭo.

Dasake **uddhumātakasaññāvasenā**ti-ādīsu bhaṭṭā viya vāyuna uddham jīvitapariyādānā yathānukkamaṃ samuggatena sūnabhāvena uddhumātattā uddhumātāṃ, uddhumātameva **uddhumātakaṃ**, paṭikūlattā vā kucchitaṃ uddhumātanti uddhumātakaṃ. Tathārūpassa chavasarīrassetaṃ adhivacanaṃ. Vinīlaṃ vuccati viparibhinnavaññaṃ, vinīlameva **vinīlakaṃ**, paṭikūlattā vā kucchitaṃ vinīlanti vinīlakaṃ. Maṃsussadaṭṭhānesu rattavaññaṃ, pubbasannicayaṭṭhānesu¹ setavaññaṃ, yebhuyyena ca nīlavaññaṃ nīlaṭṭhāne nīlasāṭakapārutasseva chavasarīrassetaṃ adhivacanaṃ. Paribhinnaṭṭhānesu vissandamānapubbaṃ vipubbaṃ, vipubbameva **vipubbakaṃ**, paṭikūlattā vā kucchitaṃ vipubbanti vipubbakaṃ. Tathārūpassa chavasarīrassetaṃ adhivacanaṃ. Vicchiddaṃ vuccati dvidhā chindanena apadhāritaṃ, vicchiddameva **vicchiddakaṃ**, paṭikūlattā vā kucchitaṃ

1. Pubbasannicitaṭṭhānesu (Sī, Syā)

vicchiddanti vicchiddakaṃ. Vemajjhe chinnassa chavasarīrassetaṃ adhivacanaṃ. Ito ca etto ca vividhākārena soṇasiṅgālādīhi khāyitanti vikkhāyitaṃ, vikhāyitanti vattabbe vikkhāyitanti vuttaṃ. Vikkhāyitameva **vikkhāyitakaṃ**, paṭikūlattā vā kucchitaṃ vikkhāyitanti vikkhāyitakaṃ. Tathārūpassa chavasarīrassetaṃ adhivacanaṃ. Vividhaṃ khittaṃ vikkhittaṃ, vikkhittameva **vikkhittakaṃ**, paṭikūlattā vā kucchitaṃ vikkhittanti vikkhittakaṃ. Aññena hattaṃ¹ aññena pādaṃ² aññena sīsanti evaṃ tato tato khittassa chavasarīrassetaṃ adhivacanaṃ. Hatañca taṃ purimanayeneva vikkhittakañcāti **hatavikkhittakaṃ**. Kākapadākārena aṅgapaccāṅgesu satthena hanitvā vuttanayena vikkhittassa chavasarīrassetaṃ adhivacanaṃ. Lohitaṃ kirati vikkhipati ito cito ca paggharatīti **lohitakaṃ**. Paggharitalohitamakkhitassa chavasarīrassetaṃ adhivacanaṃ. Puḷavā vuccanti kimayo, puḷave³ kiratīti **puḷavakaṃ**. Kimiparipuṇṇassa chavasarīrassetaṃ adhivacanaṃ. Aṭṭhiyeva **aṭṭhikaṃ**, paṭikūlattā vā kucchitaṃ aṭṭhīti aṭṭhikaṃ. Aṭṭhisāṅkhalikāyapi ekaṭṭhikassapi etaṃ adhivacanaṃ. Imāni ca pana uddhumātakādīni nissāya uppannanimittānampi nimittesu paṭiladdhajjhānānampi etāneva nāmāni. Idha pana uddhumātakanimutte paṭikūlākāragāhikā appanāvasena uppannā saññā uddhumātakasaññā, tassā uddhumātakasaññāya vasena **uddhumātakasaññāvasena**. Sesesupi eseva nayo. **Pañcapaññāsa samādhīti** ekakādivasena vuttā.

44. Evaṃ ekakādivasena samādhippabhedam dassetvā idāni aññenapi pariyāyena samādhim dassetukāmo **apicāti** aññaṃ pariyāyārambhaṃ dassetvā **pañcavīsati**ti-ādimāha. Tattha **samādhissa samādhīṭṭhāti** samādhissa samādhibhāve sabhāvā, yehi sabhāvehi so samādhi hoti, te tasmim atthā nāma. **Pariggahaṭṭhena samādhīti** saddhādīhi indriyehi pariggahitattā tasmā pariggahitasabhāvena samādhi. Tāneva ca indriyāni aññamaññaparivārāni honti, bhāvanāpāripūriyā paripuṇṇāni ca honti. Tasmā **parivāraṭṭhena paripūraṭṭhena samādhi**. Tesamīyeva samādhivasena ekārammaṇamapekkhitvā **ekaggaṭṭhena**, nānārammaṇavikkhepābhāvamapekkhitvā **avikkhepaṭṭhena**, lokuttarasseva mahatā

1. Hatthā (Sī, Syā)

2. Pādā (Sī, Syā)

3. Puḷavchi (Ka)

vīriyabalapaggahena¹ pattabbattā lokuttaramaggasseva ca parihānivasena visārābhāvato heṭṭhā gahitapaggahaṭṭha-avisāraṭṭhā² idha na gahitāti veditabbā. Kilesakālussiyassābhāvena **anāvilatṭhena samādhi**. Avikampattā **aniñjanaṭṭhena samādhi**. Vikkhambhanavasena samucchadavasena vā kilesehi vimuttattā ārammaṇe ca adhimuttattā **vimuttaṭṭhena samādhi**.

Ekattupaṭṭhānavasena cittassa ṭhitattāti samādhiyogeneva ekārammaṇe bhusaṃ patiṭṭhānavasena cittassa ārammaṇe niccalabhāvena patiṭṭhitattā. Aṭṭhasu yugalesu esati nesati, ādiyati nādiyati, paṭipajjati na paṭipajjātīti imāni tīṇi yugalāni appanāvīthito pubbabhāge upacārassa mudumajjhādhimattatāvasena vuttānīti veditabbāni, jhāyati jhāpetīti idaṃ appanāvīthiyaṃ upacāravasena veditabbaṃ. Esitattā nesitattā, ādinnattā anādinnattā, paṭipannattā nappaṭipannattā, jhātattā na jhāpitattāti imāni cattāri yugalāni appanāvasena vuttānīti veditabbāni.

Tattha **samaṃ esatīti samādhīti**-ādīsu **samanti** appannaṃ. Sā hi paccanīkadhamme sameti nāsetīti samā, paccanīkavisamābhāvato vā samabhūtāti samā. Taṃ samaṃ esati ajjhāsayavasena gavesati. **Itisaddo** kāraṇattho, yasmā samaṃ esati, tasmā samādhīti attho. **Visamaṃ nesatīti** taṃ taṃ jhānapaccanīkasāṅkhātaṃ visamaṃ na esati. Mudubhūto hi pubbabhāgasamādhī ādibhūtattā **samaṃ esati, visamaṃ nesati** nāma. Majjhimabhūto thirabhūtattā **samaṃ ādiyati, visamaṃ nādiyati** nāma. Adhimattabhūto appanāvīthiyā āsannabhūtattā **samaṃ paṭipajjati, visamaṃ nappaṭipajjati** nāma. **Samaṃ jhāyatīti** bhāvanapuriṃsakavacanāṃ, samaṃ hutvā jhāyati, samena vā ākārena jhāyatīti attho. Appanāvīthiyaṃ hi samādhī paccanīkadhammavigamena santattā, santāya appanāya anukūlabhāvena ca ṭhitattā samena kārena pavattati. **Jhāyatīti** ca pajjalatīti attho “ete maṇḍalamāle dīpā jhāyanti³ sabbarattim, sabbarattīyo ca telappadīpo jhāyati, telappadīpo cettha jhāyeyyā”ti-ādīsu⁴ viya. Samaṃ jāyatītipi

1. Vīriyabalapariggahena (Sabbattha)

2. Gahitapariggahaṭṭha... (Sabbattha)

3. Dī 1. 47 piṭṭhe.

4. Saṃ 2. 414, 416 piṭṭhesu.

pāṭho, samenākārena uppajjatīti attho. Jhāyati jhāpetīti yugalattā pana purimapāṭhova sundarataro. **Jhāpetīti** ca dahatīti attho. So hi samādhipaccanīkadhamme dūratarakaraṇena dahati nāma. Esanānesanādīnaṃ pana appanāya siddhattā “esitattā nesitattā”ti-ādīhi appanāsamādhi vutto. **Samaṃ jhātattāti** samaṃ jalitattā. Samaṃ jātattātipi pāṭho. Iti imesaṃ aṭṭhannaṃ yugalānaṃ vasena soḷasa, purimā ca navāti ime pañcavīsati samādhissa samādhiṭṭhā.

Samo ca hito ca sukho cāti samādhīti idaṃ pana pañcavīsatiyā ākārehi sādhitassa samādhissa atthasāadhanatthaṃ vuttaṃ. Tattha **samoti** samasaddassa, saṃsaddassa vā attho. So hi paccanīkakkhobhavisama-virahitattā samo. **Hitoti** ādhisaddassa attho, ārammaṇe āhito niccalabhāvakaraṇena paṭiṭṭhāpitoti adhippāyo. Ubhayena samo ca āhito cāti samādhīti vuttaṃ hoti. **Sukhoti** santaṭṭhena sukho. “Yāyaṃ bhante adukkhamasukhā vedanā, santasmiṃ esā paṇīte sukhe vuttā Bhagavatā”ti¹ ca “upekkhā pana santattā, sukhamicceva bhāsītā”ti ca vuttattā tena santatthena sukhasaddena upekkhāsahagatasamādhipi gahito hoti. Aniyāmena hi sabbasamādhayo idha vuccanti. Tena ca sukhasaddena āhitabhāvassa kāraṇaṃ vuttaṃ hoti. Yasmā santo, tasmā ekārammaṇe āhitoti adhippāyo veditabboti.

Samādhibhāvanāmayañāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Dhammaṭṭhitiñāṇaniddesavaṇṇanā

45. Dhammaṭṭhitiñāṇaniddese **avijjasaṅkhārānaṃ uppādaṭṭhiti**ti-ādīsu tiṭṭhanti etāya saṅkhārāti ṭhiti. Kā sā? Avijjā. Sā hi saṅkhārānaṃ uppādāya nibbattiyaṃ ṭhiti kāraṇanti **uppādaṭṭhiti**. Uppannānaṃ pavattiyāpi kāraṇanti **pavattaṭṭhiti**. Kiñcāpi hi janakapaccayassa jananakkhaṇe ya kiccānubhāvo hoti, tena pana janitānaṃ ya pavattattā sakakkhaṇe pavattiyāpi kāraṇaṃ nāma hoti, santativasena vā pavattiyā kāraṇanti

1. Ma 2. 59 piṭṭhe.

attho. **Pavattanti** ca napuṃsake bhāvavacanametam, tasmā pavattam pavattīti atthato ekaṃ. Pavattisaddassa pana pākaṭattā tena yojetvā attho vutto. Bhāvepi ṭhitisaddassa sijjhanato na idha bhāve ṭhitisaddo, kāraṇe ṭhitisaddoti dassanattam **nimittaṭṭhiti**ti vuttam, nimittabhūtāṭṭhiti attho, kāraṇabhūtāti vuttam hoti. Na kevalam nimittamattam hoti, atha kho saṅkhārajanane sabyāpārā viya hutvā āyūhati vāyamatīti paccayasamatthataṃ dassento **āyūhanatṭhiti**ti āha, āyūhanabhūtā ṭhiti attho. Yasmā avijjhā saṅkhāre uppādayamānā uppāde saṃyojeti nāma, ghaṭetīti attho, saṅkhāre pavattayamānā pavattiyam palibundhati¹ nāma, bandhatīti² attho, tasmā **saññogattṭhiti palibodhatṭhiti**ti vuttā, saññogabhūtā ṭhiti, palibodhabhūtā ṭhiti attho. Yasmā avijjāva saṅkhāre uppādayamānā uppādāya pavattiyā ca mūlakāraṇaṭṭhena samudayo nāma, samudayabhūtā ṭhiti **samudayatṭhiti**, mūlakāraṇabhūtā ṭhiti attho. Avijjāva saṅkhārānam uppāde janakapaccayattā, pavattiyam upatthambhakapaccayattā **hetuṭṭhiti paccayatṭhiti**ti vuttā, hetubhūtā ṭhiti, paccayabhūtā ṭhiti attho. Janakapaccayo hi hetūti, upatthambhako paccayoti vuccati. Evaṃ sesesupi yojetabbam.

Bhavo jātiyā, jāti jarāmarañassāti ettha pana uppādatṭhiti saññogattṭhiti hetuṭṭhiti uppādavasena yojitāni padāni jātijarāmarānavantānam khandhānam vasena pariyāyena vuttānīti veditabbāni. Keci pana “uppādāya ṭhiti uppādatṭhiti”ti evamādinā nāyenettha attham vaṇṇayanti.

Avijjāpaccayoti avijjāya saṅkhārānam paccayabhāvam apekkhitvā vuttam. Avijjāyapi paccayasambhūtattā tassā api paccayapariggahaṇadassanattam **ubhopete dhammā paccayasamuppannāti paccayapariggahe paññāti** vuttam. Evaṃ sesesupi yojetabbam. **Jāti paccayo, jarāmarānam paccayasamuppannanti** pana pariyāyena vuttam. **Atītampi addhānanti** atikkantampi kalam. **Anāgatampi addhānanti** appattampi kalam. Ubhayatthāpi accantasamyogatthe upayogavacanam.

46. Idāni navākāravārānantaram te navākāre vihāya hetupaṭiccapaccayapadeheva yojetvā **avijjā hetu, saṅkhārā**

1. Palibujjhati (Sī)

2. Ganthatīti (Ka)

hetusamuppannāti-ādayo tayo vārā niddiṭṭhā. Navākāravāre janaka-upatthambhakavasena paccayo vutto. Idha pana hetuvārassa paccayavārassa ca visum āgatattā **hetū**ti janakapaccayattam, **paccayoti** upatthambhakapaccayattam veditabban ekekassāpi avijjādikassa paccayassa ubhayathā sambhavato. Paṭiccavāre **avijjā paṭiccā**ti attano uppāde saṅkhārānaṃ avijjāpekkhattā saṅkhārehi avijjā paṭimukhaṃ etabbā gantabbāti paṭiccā. Etena avijjāya saṅkhārappādanasamatthatā vuttā hoti. **Saṅkhārā paṭiccasamuppannā**ti saṅkhārā avijjaṃ paṭicca tadabhimukhaṃ pavattanato paṭimukhaṃ katvā na viḥāya samaṃ uppannā. Evaṃ sesesupi liṅgānurūpena yojetabbaṃ. Avijjā paṭiccāti ussukkavasena vā pāṭho, attho panettha avijjā attano paccaye paṭicca pavattāti pāṭhasesavasena yojetabbo. Evaṃ sesesupi. Catūsupi ca etesu vāresu dvādasannaṃ paṭiccasamuppādaṅgānaṃ paccayasessa vasena dhammaṭṭhitiñāṇassa niddisatibattā avijjādināṃ ekādasannaṃyeva aṅgānaṃ vasena dhammaṭṭhitiñāṇaṃ niddiṭṭhaṃ, jarāmaṇassa pana ante ṭhitattā tassa vasena na niddiṭṭhaṃ. Jarāmaṇassāpi sokaparidevadukkhadomanassupāyā-sānaṃ paccayattā jarāmaṇaṃ tesam paccayaṃ katvā upaparikkhamānassa tassāpi jarāmaṇassa vasena dhammaṭṭhitiñāṇaṃ yujjateva.

47. Idāni tāneva dvādasā paṭiccasamuppādaṅgāni vīsati-ākāravasena vibhajitvā catusaṅkhepatiyaddhatissandhiyo dassetvā dhammaṭṭhitiñāṇaṃ niddisitukāmo **purimakammabhavasminti**-ādimāha. Tattha **purimakammabhavasminti** purime kammabhava, atītajātiyaṃ kammabhava kariyamāneti attho. **Moho avijjā**ti yo tadā dukkhādīsu moho, yena mūlho kammaṃ karoti, sā avijjā. **Āyūhanā saṅkhārā**ti taṃ kammaṃ karontassa purimacetanāyo, yathā “dānaṃ dassāmī”ti cittaṃ uppādetvā māsampi saṃvaccharampi dānūpakaraṇāni sajjentassa uppannā purimacetanāyo. Paṭiggāhakānaṃ pana hatthe dakkhiṇaṃ paṭiṭṭhāpayato cetanā bhavoti vuccati. Ekāvajjanesu vā chasu javanesu cetanā āyūhanā saṅkhārā nāma, sattamajavane cetanā bhavo. Yā kāci vā pana cetanā bhavo, taṃsampayuttā āyūhanā saṅkhārā nāma. **Nikanti taṇhā**ti yā kammaṃ karontassa tassa phale upapattibhave nikāmanā patthanā, sā taṇhā nāma. **Upagamaṇaṃ upādānanti** yaṃ kammabhavassa paccayabhūtaṃ “imasmim nāma kamme kate

kāmā sampajjanti”ti vā “idaṃ katvā asukasmim nāma ṭhāne kāma sevissāmi”ti vā “attā ucchinno su-ucchinno hoti”ti vā “sukhī hoti”¹ vigatapariḷāho”ti vā “sīlabbataṃ sukhena paripurati”ti vā pavattaṃ upagamanāṃ daḥhagahaṇaṃ, idaṃ upādānaṃ nāma. **Cetanā bhavoti** āyūhanāvasāne vuttā cetanā bhavo nāma. **Purimakammabhavasminti** atītajātiyā kammabhavā kariyamāne pavattā. **Idha paṭisandhiyā paccayāti** paccuppannapaṭisandhiyā paccayabhūtā.

Idha paṭisandhi viññāṇanti yaṃ paccuppannabhavassa bhavantarapaṭisandhānavasena uppannattā paṭisandhīti vuccati, taṃ viññāṇaṃ. **Okkanti nāmarūpanti** yā gabbhe rūpārūpadhammānaṃ okkanti āgantvā pavisaṇaṃ viya, idaṃ nāmarūpaṃ. **Pasādo āyatananti** yo pasannabhāvo, idaṃ āyatanāṃ. Jātiggaḥaṇena ekavacanaṃ kataṃ. Etena cakkhādāni pañcāyatanāni vuttāni. “Pabhassaramidaṃ bhikkhave cittaṃ, taṃ kho āgantukehi upakkilesehi upakkiliṭṭhaṃ”ti² ettha bhavaṅgacittaṃ adhippetanti vacanato idhāpi manāyatanassa vipākabhūtattā, tassa ca kilesakālussiyābhāvena pasannattā pasādavacanena manāyatanampi vuttanti veditabbaṃ. **Phuṭṭho phassoti** yo ārammaṇaṃ phuṭṭho phusanto uppanno, ayaṃ phasso. **Vedayitaṃ vedanāti** yaṃ paṭisandhiviññāṇena vā saḷāyatanapaccayena vā phassena saha uppannaṃ vipākavedayitaṃ, ayaṃ vedanā. **Idhupapattibhavasmim purekatassa kamma paccayāti** paccuppanne vipākabhavā atītajātiyaṃ katassa kamma paccayena pavattantīti attho.

Idha paripakkattā āyatanānanti paripakkāyatanassa kammakaraṇakāle mohādayo dassitā. **Āyatim paṭisandhiyāti** anāgate paṭisandhiyā. **Āyatim paṭisandhi viññāṇanti**-ādāni vuttatthāni.

Kathaṃ pana dvādasahi paṭiccasamuppādaṅgehi ime vīsati ākāra gahitā hontīti? Avijjā saṅkhārāti ime dve atītahetuyo sarūpato vuttā. Yasmā pana avidvā paritassati, paritassito upādiyati, tassupādānapaccayā bhavo, tasmā tehi dvīhi gahitehi taṇhupādānabhavāpi gahitāva honti. Paccuppanne viññāṇanāmarūpasalāyatanaphassavedanā sarūpato vuttāyeva. Taṇhupādānabhavā paccuppannahetuyo

1. Sukhīti (Syā)

2. Am 1. 9 piṭṭhe.

sarūpato vuttā. Bhave pana gahite tassa pubbabhāgā taṁsampayuttā vā saṅkhārā gahitāva honti, taṇhupādānaggahaṇena ca taṁsampayuttā. Yāya vā mūlho kammaṁ karoti, sā avijjā gahitāva hoti. Anāgate jāti jarāmaraṇanti dve sarūpena vuttāni, jātijarāmaraṇaggahaṇeneva pana viññāṇādīni pañca anāgataphalāni gahitāneva honti. Tesāmyeva hi jātijarāmaraṇānīti evaṁ dvādasahi aṅgehi vīsati ākāra gahitā honti.

“Atīte hetavo¹ pañca, idāni phalapañcakaṁ.

Idāni hetavo¹ pañca, āyatim phalapañcakan”ti—

gāthāya ayamevattho vutto. **Itimeti** iti ime. Iti imeti vā pāṭho.

Catusaṅkhhepeti caturo rāsī. Atīte pañca hetudhammā eko hetusaṅkhhepo, paccuppanne pañca phaladhammā eko phalasaṅkhhepo, paccuppanne pañca hetudhammā eko hetusaṅkhhepo, anāgate pañca phaladhammā eko phalasaṅkhhepo.

Tayo addheti tayo kāle. Paṭhamapañcakavasena atītakālo, dutiyatatiyapañcakavasena paccuppannakālo, catutthapañcakavasena anāgatakālo veditabbo.

Tisandhinti tayo sandhayo assāti tisandhi, taṁ tisandhim. Atītahetupaccuppannaphalānamantarā eko hetuphalasandhi, paccuppannaphala-anāgatahetūnamantarā eko phalahetusandhi, paccuppannahetu-anāgataphalānamantarā eko hetuphalasandhi.

Paṭiccasamuppādapāḷiyaṁ sarūpato āgatavasena pana avijjāsaṅkhārā eko saṅkhhepo, viññāṇanāmarūpasalāyatanaphassavedanā dutiyo, taṇhupādānabhavā tatiyo, jātijarāmaraṇaṁ catuttho. Avijjāsaṅkhārāti dve aṅgāni atītakālāni, viññāṇādīni bhavāvasānāni aṭṭha paccuppannakālāni, jātijarāmaraṇanti dve anāgatakālāni. Saṅkhāraviññāṇaṁ antarā eko hetuphalasandhi, vedanātaṇhānamantarā eko phalahetusandhi, bhavajātīnamantarā eko hetuphalasandhi.

Visatiyā ākārehiti vīsatiyā koṭṭhāsehi. Catusaṅkhepe ca tayo addhe ca tisandhim paṭiccasamuppādaṅca vīsatiyā ākārehi jānātīti sambandho.

Jānātīti sutānusārena bhāvanārambhañāṇena jānāti. **Passatīti** nātameva cakkhunā diṭṭhaṃ viya hatthatale āmalakaṃ viya ca phuṭaṃ katvā ñāṇeneva passati. **Aññātīti** diṭṭhamariyādeneva āsevanam karonto ñāṇeneva jānāti. Mariyādattho ho ettha ākāro. **Paṭivijjhatīti** bhāvanāpāripūriyā niṭṭhaṃ pāpento ñāṇeneva paṭivedhaṃ karoti. Salakkhaṇavasena vā jānāti, sarasavasena passati, paccupaṭṭhānavasena aññāti, padaṭṭhānavasena paṭivijjhati.

Tattha **paṭiccasamuppādoti** paccayadhammā veditabbā. **Paṭiccasamuppannā dhammā**ti tehi tehi paccayehi nibbattadhammā. Kathamidam jānitabbanti ce? Bhagavato vacanena. Bhagavatā hi paṭiccasamuppādapāṭiccasamuppannadhammadesanāsutte—

“Katamo ca bhikkhave paṭiccasamuppādo, jātipaccayā bhikkhave jarāmarāṇaṃ, uppādā vā Tathāgatānaṃ anuppādā vā Tathāgatānaṃ ʾhitāva sā dhātu dhammaṭṭhitatā dhammaniyāmatā idappaccayatā, taṃ Tathāgato abhisambujjhati abhisameti, abhisambujjhitvā abhisametvā ācikkhati deseti paññāpeti paṭṭhapeti vivarati vibhajati uttānīkaroti ‘passathā’ti cāha. Jātipaccayā bhikkhave jarāmarāṇaṃ, bhavapaccayā bhikkhave jāti -pa- avijjāpaccayā bhikkhave saṅkhārā. Uppādā vā Tathāgatānaṃ -pa- uttānīkaroti ‘passathā’ti cāha. Avijjāpaccayā bhikkhave saṅkhārā. Iti kho bhikkhave yā tatra tathatā avitathatā anaññathatā idappaccayatā. Ayaṃ vuccati bhikkhave paṭiccasamuppādo”ti¹—

evaṃ paṭiccasamuppādaṃ desentena tathatādīhi vevacanehi paccayadhammāva paṭiccasamuppādoti vuttā. Tasmā jarāmarāṇādīnaṃ paccayaalakkhaṇo paṭiccasamuppādo, dukkhānubandhanaraso kummaggapaccupaṭṭhāno, ayampi sapaccayattā attano visesapaccayapadaṭṭhāno.

1. Sam 1. 264 piṭṭhe.

Uppādā vā anuppādā vāti uppāde vā anuppāde vā, Tathāgatesu uppannesupī anuppannesupīti attho. **Ṭhitāva sā dhātūti** ṭhitova so paccayasabhāvo, na kadāci jātijarāmarāṇassa paccayo na hotīti attho. **Dhammaṭṭhitatā dhammaniyāmatā idappaccayatāti** jātipaccayoyeva. Jātipaccayena hi jarāmarāṇasaṅkhāto paccayasamuppannadhammo tadāyattatāya tiṭṭhati, jātipaccayova jarāmarāṇadhammaṃ niyāmeti, tasmā jāti “dhammaṭṭhitatā dhammaniyāmatā”ti vuccati. Jātiyeva imassa jarāmarāṇassa paccayoti idappaccayo, idappaccayova **idappaccayatā**. Tanti taṃ paccayaṃ. **Abhisambujjhatīti** ñāṇena abhisambujjhati. **Abhisametīti** ñāṇena abhisamāgacchati. **Ācikkhatīti** katheti. **Desetīti** dasseti. **Paññāpetīti** jānāpeti. **Paṭṭhepetīti** ñāṇamukhe ṭhapeti. **Vivaratīti** vivaritvā dasseti. **Vibhajatīti** vibhāgato dasseti. **Uttānikarotīti** pākaṭaṃ karoti. **Iti khoti** evaṃ kho. **Yā tatrāti** yā tesu “jātipaccayā jarāmarāṇaṃ”ti-ādīsu. So pañāyaṃ paṭiccasamuppādo tehi tehi paccayehi anūnādhikeheva tassa tassa dhammassa sambhavato **tathatāti**, sāmaggim upāgatesu paccayesu muhuttampi tato nibbattanadhammānaṃ asambhavābhāvato **avitathatāti**, aññadhammapaccayehi aññadhammānupattito **anaññathatāti**, yathāvuttānaṃ etesaṃ jarāmarāṇādīnaṃ paccayato vā paccayasamūhato vā **idappaccayatāti** vutto. Tatrāyaṃ vacanattho—imesaṃ paccayā idappaccayā, idappaccayā eva idappaccayatā, idappaccayānaṃ vā samūho idappaccayatā. Lakkhaṇaṃ panettha saddasatthato veditabbanti.

Dhammaṭṭhitiñāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Sammasanañāṇaniddesavaṇṇanā

46. Sammasanañāṇaniddese **yaṃ kiñcīti** anavasesapariyādānaṃ. **Rūpanti** atippasaṅganiyamaṇaṃ. Evaṃ padadvāyenaṇāpi rūpassa asesapariggaho kato hoti. Athassa atītādīnaṃ vibhāgaṃ ārabhati. Taṃ hi kiñci atītaṃ kiñci anāgatādibhedanti. Esa nayo vedanādīsūpi. Tattha rūpaṃ tāva addhāsantatisamayakhaṇavasena catudhā atītaṃ nāma hoti, tathā anāgatapaccuppannaṃ. Tattha **addhāvasena** tāva ekassa

ekasmim¹ bhavē paṭisandhito pubbe atītaṃ, cutito uddhaṃ anāgataṃ, ubhinnaṃ mantare paccuppannaṃ. **Santativasena** sabhāga-eka-utusaṃmuṭṭhānaṃ ekāhārasaṃmuṭṭhānaṃca pubbāpariyabhāvena vattamānampi paccuppannaṃ, tato pubbe visabhāga-utu-āhārasaṃmuṭṭhānaṃ atītaṃ, pacchā anāgataṃ. Cittaṃ ekavīthi-ekajavana-ekasaṃpattisaṃmuṭṭhānaṃ paccuppannaṃ, tato pubbe atītaṃ, pacchā anāgataṃ. Kammasaṃmuṭṭhānaṃ pāṭiyekkaṃ santativasena atītādibhedo natthi, tesaṃñeva pana utu-āhāracittasaṃmuṭṭhānaṃ upatthambhanavasena tassa atītādibhāvo veditabbo. **Samayavasena** ekamuhuttapubbaṇhasāyanharattindivādisu samayesu santānavasena pavattamānaṃ taṃ taṃ samayaṃ paccuppannaṃ nāma, tato pubbe atītaṃ, pacchā anāgataṃ. **Khaṇavasena** uppādādikhaṇattayapariyāpannaṃ paccuppannaṃ, tato pubbe anāgataṃ, pacchā atītaṃ. Apica atikkantahetupaccayakiccaṃ atītaṃ, niṭṭhitahetukiccamaniṭṭhitapaccayakiccaṃ paccuppannaṃ, ubhayakiccamaṃsampattaṃ anāgataṃ. Sakiccakkaṇe vā paccuppannaṃ, tato pubbe anāgataṃ, pacchā-atītaṃ. Ettha ca khaṇādikathāvanippariyāyā sesā sapariyāyā.

Ajjhattanti pañcasupi khandhesu idha niyakajjhantaṃ adhippettaṃ, tasmā attano santāne pavattaṃ paṭipuggalikaṃ rūpaṃ ajjhattanti veditabbaṃ. Tato bahibhūtaṃ pana indriyabaddhaṃ vā anindriyabaddhaṃ vā rūpaṃ **bahiddhā** nāma. **Oḷārikanti** cakkhusotaghānājivhākāyarūpasaddagandharasa-phoṭṭhabbasāṅkhātā pathavītejovāyo cāti dvādasavidhaṃ rūpaṃ ghaṭṭanavasena gahetabbato oḷārikaṃ. Sesamā pana āpodhātu itthindriyaṃ purisindriyaṃ jīvitindriyaṃ hadaya vatthu oḷā ākāśadhātu kāyaviññatti vacīviññatti rūpassalahutā mudutā kammaññatā upacayo santati jaratā aniccatāti soḷasavidhaṃ rūpaṃ ghaṭṭanavasena agahetabbato **sukhumaṃ**. **Hīnaṃ vā paṇītaṃ vā**ti ettha hīnapaṇītabhāvo pariyāyato nippariyāyato ca. Tattha Akaniṭṭhānaṃ rūpato sudassīnaṃ rūpaṃ hīnaṃ, tadeva sudassānaṃ rūpato paṇītaṃ. Evaṃ yāva narakasattānaṃ rūpaṃ, tāva pariyāyato hīnapaṇītatā veditabbā. Nippariyāyato pana yattha akusalavipākaṃ uppajjati, taṃ hīnaṃ. Yattha kusalavipākaṃ, taṃ paṇītaṃ. **Yaṃ dūre santike vā**ti ettha yaṃ sukumaṃ, tadeva duppaṭivijjhasabhāvattā dūre. Yaṃ oḷārikaṃ, tadeva suppaṭivijjhasabhāvattā santike.

1. Ekasmim vā (Sī)

Sabbaṃ rūpaṃ aniccato vavattheti ekaṃ sammasanaṃ, dukkhato vavattheti ekaṃ sammasanaṃ anattato vavattheti ekaṃ sammasanaṃ ettha yaṃ bhikkhu “yaṃ kiñci rūpaṃ”ti evaṃ aniyamaniddiṭṭhaṃ sabbampi rūpaṃ atītattikena ceva catūhi ajjhataḍḍikehi cāti ekādasahi okāsehi paricchinditvā sabbaṃ rūpaṃ aniccato vavattheti aniccanti sammasati. Kathaṃ? Parato vuttanayena. Vuttaṃ hetuṃ “rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ aniccaṃ khayaṭṭhenā”ti¹. Tasmā esa yaṃ atītaṃ rūpaṃ, taṃ yasmā atīteyeva khīṇaṃ, nayimaṃ bhavaṃ sampattanti aniccaṃ khayaṭṭhena, yaṃ anāgataṃ rūpaṃ anantarabhava nibbattissati, tampi tattheva khīyissati, na tato paraṃ bhavaṃ gamissatīti aniccaṃ khayaṭṭhena, yaṃ paccuppannaṃ rūpaṃ, taṃ idheva khīyati, na ito gacchatīti aniccaṃ khayaṭṭhena, yaṃ ajjhataṃ rūpaṃ, tampi ajjhataṃ eva khīyati, na bahiddhābhāvaṃ gacchatīti aniccaṃ khayaṭṭhena, yaṃ bahiddhā oḷārikaṃ sukhumaṃ hīnaṃ paṇītaṃ dūre santike, tampi ettheva khīyati, na dūrabhāvaṃ gacchatīti aniccaṃ khayaṭṭhenāti sammasati. Idaṃ sabbampi “aniccaṃ khayaṭṭhenā”ti etassa vasena ekaṃ sammasanaṃ, pabhedato pana ekādasavidhaṃ hoti.

Sabbameva cetāṃ dukkhaṃ bhayaṭṭhenāti sammasati. **Bhayaṭṭhenāti** sappaṭibhayatāya. Yaṃ hi aniccaṃ, taṃ bhayāvahaṃ hoti Sīhopamasutte² devānaṃ viya. Iti idampi “dukkhaṃ bhayaṭṭhenā”ti etassa vasena ekaṃ sammasanaṃ, pabhedato pana ekādasavidhaṃ hoti.

Yathā ca dukkhaṃ, evaṃ sabbampi taṃ anattā asāraṭṭhenāti sammasati. **Asāraṭṭhenāti** “attā nivāsī kāraṇo vedako sayamvasī”ti evaṃ parikkappitassa attasārassa abhāvena. Yaṃ hi aniccaṃ dukkhaṃ, attanopi³ aniccatāṃ vā udayabbayaṇaṃ vā vāretuṃ na sakkoti, kuto tassa kāraṇādibhāvo. Tenāha “rūpaṇca hidaṃ bhikkhave attā abhavissa, nayidaṃ rūpaṃ ābādhāya saṃvatteyyā”ti-ādi⁴. Iti idaṃ “anattā asāraṭṭhenā”ti etassa vasena ekaṃ sammasanaṃ, pabhedato pana ekādasavidhaṃ hoti. Eseva nayo vedanādīsu. Iti ekekasmim khandhe ekādasā ekādasā katvā pañcasu khandhe pañcapaññāsa sammasanāni honti, aniccato

1. Khu 9. 51 piṭṭhe.

2. Am 1. 342; Sam 2. 70 piṭṭhesu.

3. Taṃ attanopi (Visuddhi 2. 245 piṭṭhe)

4. Vi 2. 18; Sam 2. 55 piṭṭhesu.

pañcapaññāsa, dukkhato pañcapaññāsa, anattato pañcapaññāsāti
tividhānupassanāvasena sabbāni pañcasaṭṭhisatasammasanāni honti.

Keci pana”sabbam rūpam sabbam vedanam sabbam saññam sabbe
saṅkhāre sabbam viññāṇanti padampi pakkipitvā ekekasmiṃ khandhe
dvādasa dvādasa katvā pañcasu saṭṭhi, anupassanāto asītisatasammasanāni”ti
vadanti.

Atītādivibhāge panettha santativasena khaṇādivasena ca vedanāya
atītānāgatapaccuppannabhāvo veditabbo. Tattha **santativasena** ekavīthi-
ekajavana-ekasamāpattipariyāpannā ekavidhavisayasamāyogappavattā¹ ca
paccuppannā, tato pubbe atītā, pacchā anāgatā. **Khaṇādivasena**
khaṇattayapariyāpannā pubbantāparantamajjhagatā sakiccaṇca kurumānā
vedanā paccuppannā, tato pubbe atītā, pacchā anāgatā.
Ajjhattabahiddhābhedo niyakajhattavaseneva veditabbo.

Oḷārikasukhumabhāvo² “akusalā vedanā oḷārikā, kusalābyākatā vedanā
sukhumā”ti-ādinā³ nayena Vibhaṅge vuttena
jātisabhāvapuggalalokiyalokuttaravasena veditabbo. **Jātivasena** tāva akusalā
vedanā sāvajjakiriyahetuto, kilesasantāpabhāvato ca avūpasantavuttīti
kusalavedanāya oḷārikā, sabyāpārato sa-ussāhato savipākato
kilesasantāpabhāvato sāvajjato ca vipākābyākatāya oḷārikā, savipākato
kilesasantāpabhāvato sabyābajjhato sāvajjato ca kiriyābyākatāya oḷārikā.
Kusalābyākatā pana vuttavipariyāyato akusalāya vedanāya sukhumā. Dvepi
kusalākusalā vedanā sabyāpārato sa-ussāhato savipākato ca yathāyogam
duvidhāyapi abyākatāya oḷārikā, vuttavipariyāyena duvidhāpi abyākatā tāhi
sukhumā. Evaṃ tāva jātivasena oḷārikasukhumatā veditabbā.

Sabhāvavasena pana dukkhā vedanā nirassādato savipphārato
khobhakaraṇato ubbejanīyato abhibhavanato ca itarāhi dvīhi oḷārikā, itarā
pana dve sātato santato paṇītato

1. Ekavīthivisaya... (Visuddhi 2. 104 piṭṭhe)

2. Oḷārikasukhumabhedo (Visuddhi 2. 104 piṭṭhe)

3. Abhi 2. 4 piṭṭhe.

manāpato majjhattato ca yathāyogaṃ dukkhāya sukhumā. Ubho pana sukhadukkhā savipphārato ubbejanīyato khobhakaraṇato pākaṭato ca adukkhamasukhāya oḷārikā, sā vuttavipariyāyena tadubhayato sukhumā. Evaṃ sabhāvavasena oḷārikasukhumatā veditabbā.

Puggalavasena pana asamāpannessa vedanā nānārammaṇe vikkhittabhāvato samāpannessa vedanāya oḷārikā, vipariyāyena itarā sukhumā. Evaṃ puggalavasena oḷārikasukhumatā veditabbā.

Lokiyalokuttaravasena pana sāsavā vedanā lokiyā, sā āsavupattihetuto oghaniyato yoganiyato ganthaniyato nīvaraṇiyato upādāniyato saṃkilesikato puthujjanasādhāraṇato ca anāsavāya oḷārikā, anāsavā ca vipariyāyena sāsavāya sukhumā. Evaṃ lokiyalokuttaravasena oḷārikasukhumatā veditabbā.

Tattha jāti-ādivasena sambhedo pariharitabbo.
Akusalavipākakāyaviññāṇasampayuttā hi vedanā jātivasena abyākatattā sukhumāpi samānā sabhāvādivasena oḷārikā hoti. Vuttañhetam—

“Abyākatā vedanā sukhumā, dukkhā vedanā oḷārikā. Samāpannessa vedanā sukhumā, asamāpannessa vedanā oḷārikā. Anāsavā vedanā sukhumā, sāsavā vedanā oḷārikā”¹.

Yathā ca dukkhā vedanā, evaṃ sukhādayopi. Tāpi hi jātivasena oḷārikā, sabhāvādivasena sukhumā honti. Tasmā yathā jāti-ādivasena sambhedo na hoti, tathā vedanānaṃ oḷārikasukhumatā veditabbā. Seyyathidaṃ, abyākatā jātivasena kusalākusalāhi sukhumā. Tattha katamā abyākatā? Kiṃ dukkhā? Kiṃ sukhā? Kiṃ samāpannessa? Kiṃ asamāpannessa? Kiṃ sāsavā? Kiṃ anāsavā? Evaṃ sabhāvādibhedo na parāmasitabbo. Esa nayo sabbattha.

Apica “taṃ taṃ vā pana vedanaṃ upādāyupādāya vedanā oḷārikā sukhumā daṭṭhabbā”¹ vacanato akusalādisupi lobhasahagatāya

1. Abhi 2. 4 piṭṭhe.

dosasahagatā vedanā aggi viya nissayadahanato oḷārikā, lobhasahagatā sukhumā. Dosasahagatāpi niyatā oḷārikā, aniyatā sukhumā. Niyatāpi kappatthitikā oḷārikā, itarā sukhumā. Kappatthitikāsupi asaṅkhārikā oḷārikā, itarā sukhumā. Lobhasahagatā pana diṭṭhisampayuttā oḷārikā, itarā sukhumā. Sāpi niyatā kappatthitikā asaṅkhārikā oḷārikā, itarā sukhumā. Avisesena ca akusalā bahuvipākā oḷārikā, appavipākā sukhumā. Kusalā pana appavipākā oḷārikā, bahuvipākā sukhumā.

Apica kāmāvacarakusalā oḷārikā, rūpāvacarā sukhumā. Tato arūpāvacarā, tato lokuttarā. Kāmāvacarā ca dānamayā oḷārikā, sīlamayā sukhumā. Sīlamayāpi oḷārikā, tato bhāvanāmayā sukhumā. Bhāvanāmayāpi duhetukā oḷārikā, tihetukā sukhumā. Tihetukāpi asaṅkhārikā oḷārikā, asaṅkhārikā sukhumā. Rūpāvacarā ca paṭhamajjhānikā oḷārikā -pa- pañcamajjhānikā sukhumāva. Arūpāvacarā ca ākāśānācāyatanasampayuttā oḷārikā -pa- nevasaññānāsaññāyatanasampayuttā sukhumāva. Lokuttarā ca sotāpattimaggasampayuttā oḷārikā -pa- arahattamaggasampayuttā sukhumāva. Esa nayo taṃtaṃbhūmivipākakiriyāvedanāsu dukkhādi-asamāpannādisāsavādivasena vuttavedanāsu ca. Okāsavasena vāpi niraye dukkhā oḷārikā, tiracchānāyoniyaṃ sukhumā -pa- Paranimmitavasavattīsu sukhumāva. Yathā ca dukkhā, evaṃ sukhāpi sabbattha yathānurūpaṃ yojetabbā. Vatthivasena cāpi hīnavatthukā yā kāci vedanā oḷārikā, pañītavatthukā sukhumā. Hīnapañītabhede yā oḷārikā, sā hīnā. Yā ca sukhumā, sā pañītāti daṭṭhabbā.

Dūrasantikapade pana “akusalā vedanā kusalābyākātāhi vedanāhi dūre, akusalā vedanā akusalāya vedanāya santike”¹ti-ādina¹ nayena Vibhaṅge vibhattā. Tasmā akusalā vedanā visabhāgato asaṃsaṭṭhato asarikkhato ca kusalābyākātāhi dūre, tathā kusalābyākātā akusalāya. Esa nayo sabbavāresu.

1. Abhi 2. 4 piṭṭhe.

Akusalā pana vedanā sabhāgato saṁsaṭṭhato sarikkhato ca akusalāya santiketi idaṁ vedanāya atītādivibhāge vitthārakathāmukhaṁ.
Taṁtaṁvedanāsampayuttānaṁ pana saññādinampi etaṁ evameva veditabbaṁ.

Ye panettha vedanādīsu **cakkhu -pa- jarāmarañanti** peyyālena saṅkhittesu ca dhammesu lokuttaradhammā āgatā, te asammasanūpagattā imasmiṁ adhikārena na gahetabbā. Te pana kevalaṁ tena tena padena saṅgahitadhammadassanavasena ca abhiññeyyaniddese āgatanayena ca vuttā. Yepi ca sammasanūpagā, tesu ye yassa pākaṭā honti, sukhena pariggahaṁ gacchanti, tesu tena sammasanaṁ ārabhitabbaṁ.
Jātijarāmarāṇavasena viṣuṁ sammasanābhāvepi jātijarāmarāṇavantesuyeva pana sammasitesu tānipi sammasitāni hontīti pariyāyena tasampi vasena sammasanaṁ vuttanti veditabbaṁ. **Atītānāgatapaccuppannaṁ aniccato vavatthetīti**-ādinā nayena atītattikasēva ca vasena sammasanassa vuttattā ajjhattādivibhedaṁ anāmasitvāpi atītattikasēva vasena paricchinditvāpi aniccādito sammasanaṁ kātabbameva.

Yaṁ pana aniccaṁ, taṁ yasmā niyamato saṅkhatādivibhedaṁ hoti, tenassa pariyāyadassanatthaṁ, nānākārehi vā manasikārappavattidassanatthaṁ **rūpaṁ atītānāgatapaccuppannaṁ aniccaṁ saṅkhatanti**-ādimāha. Taṁ hi hutvā abhāvaṭṭhena **aniccaṁ**, aniccantikatāya ādi-antavantatāya vā aniccaṁ. Paccayehi samāgantvā katattā **saṅkhatam**. Paccaye paṭicca nissāya samaṁ, saha vā uppannattā **paṭiccasamuppannaṁ**. Etena paccayehi katepi paccayānaṁ abyāpārataṁ dasseti. **Khayadhammanti** khīyanadhammaṁ khīyanapakatikaṁ. **Vayadhammanti** nassanadhammaṁ. Nayidaṁ mandībhāvakkhayavasena khayadhammaṁ, kevalaṁ vigamanapakatikaṁ. Pahūtassa mandībhāvopi hi loke khayoti vuccati. **Virāgadhammanti** nayidaṁ kuhiñci gamanavasena vayadhammaṁ, kevalaṁ sabhāvātikkamanapakatikaṁ. “Virāgo nāma jigucchanaṁ vā samatikkamo vā”ti hi vuttaṁ. **Nirodhadhammanti** nayidaṁ sabhāvātikkamena punarāvattidhammaṁ, kevalaṁ apunarāvattinirodhena nirujjhanapakatikanti purimapurimapadassa atthavivaraṇavasena pacchimapacchimapadaṁ vuttanti veditabbaṁ.

Atha vā ekabhavapariyāpannarūpabhaṅgavasena khayadhammaṃ, ekasantatipariyāpannarūpakkhayavasena vayadhammaṃ, rūpassa khaṇabhaṅgavasena virāgadhammaṃ, tiṇṇampi apunappavattivasena¹ nirodhadhammantipi yojetabbaṃ.

Jarāmarañam aniccanti-ādīsu jarāmarañam na aniccaṃ, aniccasabhāvānaṃ pana khandhānaṃ jarāmarañattā aniccaṃ nāma jātaṃ. Saṅkhatādīsupi eśeva nayo. Antarapeyyāle jātiyāpi aniccāditāya eśeva nayo.

Jātipaccayā jarāmarānti-ādī² na vipassanāvasena³ vuttaṃ, kevalaṃ paṭiccasamuppādassa ekeka-aṅgavasena saṅkhipitvā vavatthānato sammasanañāṇaṃ nāma hotīti pariyāyena vuttaṃ. Na panetaṃ kalāpasammasanañāṇaṃ dhammaṭṭhitiñāṇameva taṃ hotīti. **Asati jātiyāti** liṅgavipallāso kato, asatiyā jātiyāti vuttaṃ hoti. **Asati saṅkhāresūti** vacanavipallāso kato, asantesu saṅkhāresūti vuttaṃ hoti. **Bhavapaccayā jāti**, **asatīti**-ādī “bhavapaccayā jāti, asati bhava natthi jāti”ti-ādinā nayena yojetabbaṃ.

Sammasanañāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Udayabbayañāṇaniddesavaṇṇanā

49. Idāni anantaraṃ vuttassa sammasanañāṇassa nānāyehi bhāvanāthirakaraṇena pāraṃ gantvā ṭhiteṇa aniccādito ditṭhe saṅkhāre udayabbayena paricchinditvā aniccādito vipassanatthaṃ vuttassa udayabbayānupassanāñāṇassa niddese **jātaṃ rūpanti**-ādīsu santativasena yathāsakaṃ paccayehi nibbattaṃ rūpaṃ. **Tassa** jātassa rūpassa **nibbattilakkhaṇaṃ** jātiṃ uppādaṃ abhinavākāraṃ **udayoti**, **vipariṇāmalakkhaṇaṃ** khayaṃ bhaṅgaṃ **vayoti**, **anupassanā** punappunanaṃ nisāmanā, udayabbayānupassanāñāṇanti attho. Vedanādīsupi eśeva nayo. Jātijarāmarānavantānaṃyeva udayabbayassa pariggahetabbattā jātijarāmarāṇaṃ udayabbayābhāvato jātijarāmarāṇaṃ anāmasitvā **jātaṃ cakkhu -pa- jāto bhavoti** peyyālaṃ kataṃ. So evaṃ pañcannaṃ khandhānaṃ

1. Apunappunaruppattivasena (Sī), apunappunappattivasena (Syā)

2. Jarāmarānti-ādīsu (Sī, Ka)

3. Vipassanāvasena (Sī, Syā)

udayabbayaṃ passanto evaṃ jānāti “imesaṃ khandhānaṃ uppattito pubbe anuppannānaṃ rāsi vā nicayo vā natthi, uppajjamānānampi rāsito vā nicayato vā āgamanam nāma natthi, nirujjhamānānampi disāvidisāgamanam nāma natthi, niruddhānampi ekasmiṃ ṭhāne rāsito nicayato nidhānato avaṭṭhānaṃ nāma natthi. Yathā pana vīṇāya vādiyamānāya uppannassa saddassa neva uppattitopubbe sannicayo atthi, na uppajjamāno sannicayato āgato, na nirujjhamānassa disāvidisāgamanam atthi, na niruddho katthaci sannicito tiṭṭhati, atha kho vīṇaṇca upavīṇaṇca purisassa ca tajjaṃ vāyāmaṃ paṭicca ahutvā sambhoti, hutvā paṭiveti, evaṃ sabbe pi rūpārūpino dhammā ahutvā sambhonti, hutvā paṭiventī”¹.

50. Evaṃ saṅkhepato udayabbayadassanaṃ dassetvā idāni vitthārato dassetuṃ **pañcannaṃ khandhānaṃ udayaṃ passanto kati lakkhaṇāni passatīti**-ādīhi rāsito gaṇanaṃ pucchitvā pañcannaṃ khandhānaṃ udayaṃ passanto **pañcavīsati lakkhaṇāni passatīti**-ādīhi rāsitova gaṇanaṃ vissajjetvā puna **rūpakkhandhassa udayaṃ passanto kati lakkhaṇāni passatīti**-ādīhi vibhāgato gaṇanaṃ pucchitvā **rūpakkhandhassa udayaṃ passanto pañca lakkhaṇāni passatīti**-ādīhi vibhāgato gaṇanaṃ vissajjetvā puna **rūpakkhandhassa udayaṃ passanto katamāni pañca lakkhaṇāni passatīti**-ādīhi lakkhaṇavibhāgaṃ pucchitvā vissajjanaṃ katam.

Tattha **avijjāsamudayā rūpasamudayoti** “purimakammabhavasmiṃ moho avijjā”²ti vuttāya avijjāya sati imasmiṃ bhava rūpassa uppādo hotīti attho. **Paccayasamudayaṭṭhenāti** paccayassa uppannabhāvenāti attho. Avijjātaṇhākammāni cettha idha paṭisandhihetubhūtā atītapaccayā. Imesu ca tīsu gahitesu saṅkhārupādānāni gahitāneva honti. **Āhārasamudayāti** pavattipaccayesu kabalīkārāhārassa balavattā soyeva gahito. Tasmiṃ pana gahite pavattihetubhūtāni utucittānapi gahitāneva honti. **Nibbattilakkhaṇanti** addhāsantatikhaṇavasena rūpassa uppādaṃ, uppādoyeva saṅkhatalakkhaṇattā lakkhaṇanti ca vutto. **Pañca lakkhaṇānīti** avijjā taṇhā kammāhārā nibbatti cāti imāni

1. Paṭiventīti passati (Sabbattha) Visuddhi 2. 266 piṭṭhe pana passitabbaṃ.

pañca lakkhaṇāni. Avijjādayopi hi rūpassa udayo lakkhīyati etetīti lakkhaṇāni. Nibbatti pana saṅkhatalakkhaṇameva, tampi saṅkhatanti lakkhīyati etenāti lakkhaṇam.

Avijjānirodhā rūpaniroduhoti anāgatabhavassa paccayabhūtāya imasmim bhava avijjāya arahattamaggañāṇena nirodhe kate paccayābhāvā anāgatassa rūpassa anuppādo nirodho hotīti attho. **Paccayanirodhaṭṭhenāti** paccayassa niruddhabhāvenāti attho. Nirodho cettha anāgatapaṭisandhipaccayānaṃ idha avijjātaṇhākammānaṃyeva nirodho. **Āhāranirodhā rūpaniroduhoti** pavattipaccayassa kabalīkārahārassa abhāve taṃsamutṭhānarūpābhāvo hoti. **Vipariṇāmalakkhaṇanti** addhāsantatikhaṇavasena rūpassa bhaṅgam, bhaṅgoyeva saṅkhatalakkhaṇattā lakkhaṇanti vutto. Idha **pañca lakkhaṇānīti** avijjātaṇhākammāhārānaṃ abhāvanirodhā cattāri, vipariṇāmo ekanti pañca. Esa nayo vedanākkhandhādīsu. Ayaṃ pana viseso—arūpakkkhandhānaṃ udayabbayadassanaṃ addhāsantativasena, na khaṇavasena. Phasso vedanāsaññasaṅkhārakkhandhānaṃ pavattipaccayo, taṃnirodhā ca tesam nirodho. Nāmarūpaṃ viññāṇakkhandhassa pavattipaccayo, taṃnirodhā ca tassa niroduhoti.

Keci panāhu “catudhā paccayato udayabbayadassane atītādivibhāgam anāmasitvāva sabbasāmaññavasena avijjādīhi udetīti uppajjamānabhāvamattaṃ gaṇhāti, na uppādam. Avijjādinirodhā nirujjatīti anuppajjamānabhāvamattaṃ gaṇhāti, na bhaṅgam. Khaṇato udayabbayadassane paccuppannānaṃ uppādam bhaṅgam gaṇhātī”ti.

Vipassamāno pana vipassako paṭhamam paccayato udayabbayaṃ manasikaritvā vipassanākāle avijjādike caturo dhamme vissajjetvā udayabbayavanteyeva khandhe gahetvā tesam udayabbayaṃ passati. Evañca tassa vipassakassa “evaṃ rūpādīnaṃ udayo, evaṃ vayo, evaṃ rūpādayo u denti, evaṃ ventī”ti paccayato ca khaṇato¹ ca vitthārena udayabbayaṃ passato “iti kira ime dhammā ahutvā sambhonti, hutvā paṭiventī”ti ñāṇam visadataram hoti, saccapaṭiccasamuppādanaya lakkhaṇabhedā pākaṭā

1. Lakkhaṇato (Sī, Syā)

honti. Yaṃ hi so avijjādisamudayā khandhānaṃ samudayaṃ avijjādinirodhā ca khandhānaṃ nirodhaṃ passati, idamassa paccayato udayabbayadassanaṃ. Yaṃ pana nibbattilakkhaṇavipariṇāmalakkhaṇāni passanto khandhānaṃ udayabbayaṃ passati, idamassa khaṇato udayabbayadassanaṃ. Uppattikkhaṇeyeva hi nibbattilakkhaṇaṃ, bhaṇṇakkhaṇa ca vipariṇāmalakkhaṇaṃ.

Iccassevaṃ paccayato ceva khaṇato ca dvedhā udayabbayaṃ passato paccayato udayadassanena samudayasaccaṃ pākaṭaṃ hoti janakāvabodhato. Khaṇato udayadassanena dukkhasaccaṃ pākaṭaṃ hoti jātidukkhāvabodhato. Paccayato vayadassanena nirodhasaccaṃ pākaṭaṃ hoti jātidukkhāvabodhato. Paccayato vayadassanena nirodhasaccaṃ pākaṭaṃ hoti paccayānuppādena paccayavataṃ anuppādāvabodhato. Khaṇato vayadassanena dukkhasaccameva pākaṭaṃ hoti maraṇadukkhāvabodhato. Yañcassa udayabbayadassanaṃ, maggovāyaṃ lokikoti maggasaccaṃ pākaṭaṃ hoti tatra sammohavighātato.

Paccayato cassa udayadassanena anulomo paṭiccasamuppādo pākaṭo hoti “imasmiṃ sati idaṃ hoti”¹ti¹ avabodhato. Paccayato vayadassanena paṭilomo paṭiccasamuppādo pākaṭo hoti “imassa nirodhā idaṃ nirujjhatī”²ti² avabodhato. Khaṇato pana udayabbayadassanena paṭiccasamuppannā dhammā pākaṭā honti saṅkhatalakkhaṇāvabodhato. Udayabbayavanto hi saṅkhatā, te ca paṭiccasamuppannāti.

Paccayato cassa udayadassanena ekattanayo pākaṭo hoti hetuphalasambandhena santānassa anupacchedāvabodhato. Atha suṭṭhutaṃ. Ucchedadiṭṭhiṃ pajahati. Khaṇato udayadassanena nānattanayo pākaṭo hoti navanavānaṃ uppādāvabodhato. Atha suṭṭhutaṃ sassatadiṭṭhiṃ pajahati. Paccayato cassa udayabbayadassanena abyāpāranayo pākaṭo hoti dhammānaṃ avasavattibhāvāvabodhato. Atha suṭṭhutaṃ attadiṭṭhiṃ pajahati. Paccayato pana udayadassanena evaṃdhammatānayo pākaṭo hoti paccayānurūpena phalassuppādāvabodhato. Atha suṭṭhutaṃ akiriyadiṭṭhiṃ pajahati.

1. Ma 1. 329; Saṃ 1. 266; Khu 1. 77 piṭṭhādīsu.

2. Ma 1. 331; Saṃ 1. 266; Khu 1. 78 piṭṭhādīsu.

Paccayato cassa udayadassanena anattalakḥhaṇaṃ pākaṭaṃ hoti dhammānaṃ nirīhakattapaccayaapaṭibaddhavuttitāva bodhato. Khaṇato udayabbayadassanena aniccalakḥhaṇaṃ pākaṭaṃ hoti hutvā abhāvāvabodhato, pubbantāparantavivekāvabodhato ca. Dukkhalakḥhaṇampi pākaṭaṃ hoti udayabbayehi paṭipīḷanāvabodhato. Sabhāvalakḥhaṇampi pākaṭaṃ hoti udayabbayaparicchinnāvabodhato. Sabhāvalakhaṇe saṅkhatalakḥhaṇassa tāvakālikattampi pākaṭaṃ hoti udayakkhaṇe vayassa, vayakkhaṇe ca udayassa abhāvāvabodhatoti.

Tassevaṃ pākaṭībhūtasaccapaṭiccasamuppādanayalakḥhaṇabhedassa “evaṃ kira nāmime dhammā anuppannapubbā uppajjanti, uppannā nirujjhanti”ti niccanavāva hutvā saṅkhārā upaṭṭhahanti. Na kevalaṇca niccanavāva, sūriyuggamane ussāvabindu viya udakapubbūlo viya udake daṇḍarāji viya āragge sāsapo viya vijjuppādo viya ca parittatṭhāyino māyāmarīcisupinanta-alātacakkagandhabbanagaraphenakadali-ādayo viya asārā nissārāti cāpi upaṭṭhahanti. Ettāvatā tena “vayadhamameva uppajjati, uppannaṇca vayaṃ upeti”ti iminā ākārena samapaññāsa lakkhaṇāni paṭivijjhivā ṭhitaṃ udayabbayānupassanā nāma paṭhamāṃ taruṇavipassanāñāṇaṃ adhigataṃ hoti, yassādhigamā “āraddhavipassako”ti saṅkhaṃ gacchati. Imasmiṃ ñāṇe ṭhitassa obhāsādayo dasa vipassanūpakilesā uppajjanti, yesaṃ uppattiyā akusalo yogāvacaro tesu maggañāṇasaññī hutvā amaggameva “maggo”ti gaṇhāti, upakkilesajaṭṭajāto ca hoti. Kusalo pana yogāvacaro tesu vipassanaṃ āropento upakkilesajaṭṭaṃ vijaṭetvā “ete dhammā na maggo, upakkilesavimuttaṃ pana vīthipaṭipannaṃ vipassanāñāṇaṃ maggo”ti maggaṇca amaggaṇca vavatthapeti. Tassevaṃ maggaṇca amaggaṇca ñatvā ṭhitaṃ ñāṇaṃ maggāmaggañāṇadassanavisuddhi nāma.

Ettāvatā ca pana tena catunnaṃ saccānaṃ vavatthānaṃ kataṃ hoti. Kathaṃ? Nāmarūpapariggahe sati paccayapariggahasambhavato dhammaṭṭhitiñāṇavacaneneva vuttena diṭṭhivisuddhisāṅkhātena nāmarūpavavatthāpanena¹ dukkhasaccassa vavatthānaṃ kataṃ hoti, kaṅkhāvitaraṇavisuddhisāṅkhātena paccayapariggahaṇena samudayasaccassa vavatthānaṃ, udayabbayānupassanena ca khaṇato udayabbayadassanena

1. Nāmarūpavavatthānena (Sī)

dukkhasaccassa vavatthānaṃ kataṃ, paccayato udayadassanena samudayasaccassa vavatthānaṃ, paccayato vayadassanena nirodhasaccassa vavatthānaṃ, yañcassa udayabbayadassanaṃ, maggovāyaṃ lokikoti tatra sammohavighātato imissañca maggāmaggañāṇadassanavisuddhiyaṃ vipassato sammā maggassa avadhāraṇena maggasaccassa vavatthānaṃ kataṃ. Evaṃ lokiyena tāva ñāṇena catunnaṃ saccānaṃ vavatthānaṃ kataṃ. Evaṃ lokiyena tāva ñāṇena catunnaṃ saccānaṃ vavatthānaṃ kataṃ hotīti.

Udayabbayañāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Bhaṅgānupassanāñāṇaniddesavaṇṇanā

51. So udayabbayānupassanāyaṃ ṭhito yogāvacaro maggāmaggavavatthāpanena upakkilesavimuttaṃ vīthipaṭipannaṃ udayabbayānupassanāñāṇaṃ “maggo”ti ñatvā tilakkhaṇasallakhaṇena tasseva maggassa suvisadakaṇaṭṭhaṃ puna udayabbayānupassanaṃ ārabhitvā udayabbayena paricchinne saṅkhāre aniccādito vipassati. Evaṃ tassa taṃ ñāṇaṃ tikkhaṃ hutvā vahati, saṅkhārā lahuṃ upaṭṭhahanti, ñāṇe tikkhe vahante saṅkhāresu lahuṃ upaṭṭhahantesu uppādaṃ atikkamītvā bhaṅge eva sati santiṭṭhati. Nirodhādhimuttattā vā udayaṃ pahāya bhaṅgeyeva satiṃ upaṭṭhapeti, etasmiṃ ṭhāne bhaṅgānupassanāñāṇaṃ uppajjati. Idāni tassa ñāṇassa niddese **rūpārammaṇatā cittaṃ uppajjitvā bhijjati** rūpārammaṇaṃ cittaṃ uppajjitvā bhijjati. Atha vā rūpārammaṇabhāve cittaṃ uppajjitvā bhijjati attho. **Taṃ ārammaṇaṃ paṭisaṅkhāti** taṃ rūpārammaṇaṃ paṭisaṅkhāya jānitvā, khayato vayato disvāti attho. **Tassa cittassa bhaṅgaṃ anupassatī**ti yena cittaṃ taṃ rūpārammaṇaṃ khayato vayato diṭṭhaṃ, tassa cittassa aparena cittaṃ bhaṅgaṃ anupassatīti attho. Tenāhu porāṇā “ñātañca ñāṇaṇca ubho vipassatī”ti. **Cittanti** cettha sasampayuttacittaṃ¹ adhippetāṃ.

Anupassatīti anu anu passati, anekehi ākārehi punappunaṃ passatīti attho. Tenāha **anupassatīti kathaṃ anupassati, aniccato**

1. Sampayuttaṃ cittaṃ (Sī), sampayuttacittaṃ (Syā)

anupassatīti-ādi. Tattha yasmā bhaṅgo nāma aniccatāya paramā koṭi, tasmā bhaṅgānupassako yogāvacaro sabbaṃ rūpagataṃ aniccato anupassati, no niccato. Tato aniccassa dukkhattā dukkhassa ca anattattā tadeva dukkhato anupassati, no sukhato. Anattato anupassati, no attato. Yasmā pana yaṃ aniccaṃ dukkhamanattā, na taṃ abhinanditabbaṃ. Yañca na abhinanditabbaṃ, na tattha rajjitabbaṃ. Tasmā esa tasmim bhaṅgānupassanānusārena “aniccaṃ dukkhamanattā”ti diṭṭhe rūpagate nibbindati, no nandati. Virajjati, no rajjati. So evaṃ virajjanto lokikeneva tāva ñāṇena rāgaṃ nirodheti, no samudeti, samudayaṃ na karotīti attho. Atha vā so evaṃ viratto yathā diṭṭhaṃ rūpagataṃ, tathā adiṭṭhampi anvayañāṇavasena nirodheti, no samudeti. Nirodhatova manasi karoti, nirodhamevassa passati, no samudayanti attho. So evaṃ paṭipanno paṭinissajjati, no ādiyati. Kiṃ vuttaṃ hoti? Ayampi hi aniccādi-anupassanā tadaṅgavasena saddhiṃ khandhābhisāṅkhārehi kilesānaṃ pariccajanato, saṅkhatadosadassanena ca tabbiparīte nibbāne tanninnatāya pakkhandanato pariccāgapaṭinissaggo ceva pakkhandanapaṭinissaggo cāti vuccati. Tasmā tāya samannāgato bhikkhu yathāvuttena nayena kilese ca pariccajati, nibbāne ca pakkhandati. Nāpi nibbattanavasena kilese ādiyati, na adosadassitāvasena saṅkhatārammaṇaṃ. Tena vuccati **paṭinissajjati, no ādiyatīti**.

52. Idānissa tehi ñāṇehi yesaṃ dhammānaṃ pahānaṃ hoti, taṃ dassetuṃ **aniccato anupassanto niccasaññaṃ pajahatīti**-ādi vuttaṃ. Tattha **nandinti** sappītikaṃ taṇhaṃ. **Rāganti** sesaṃ taṇhaṃ. **Samudayanti** rāgassa uppattiṃ. Atha vā rūpagatassa udayaṃ. **Ādānanti** nibbattanavasena kilesānaṃ ādānaṃ. Vedanārammaṇatāti-ādīni idha ca heṭṭhā ca vuttanayeneva veditabbāni.

Gāthāsu pana **vatthusāṅkamanāti** rūpādīsu ekekassa bhaṅgaṃ disvā puna yena cittena bhaṅgo diṭṭho, tassāpi bhaṅgadassanavasena purimavatthuto aññavatthusāṅkamanā. **Paññāya ca vivatṭanāti** udayaṃ pahāya vaye santiṭṭhanā. **Āvajjanā balañcevatī** rūpādīsu ekekassa bhaṅgaṃ disvā puna bhaṅgārammaṇassa cittassa bhaṅgadassanatthaṃ anantameva āvajjanasamatthatā. **Paṭisaṅkhā**

vipassanāti esā ārammaṇapaṭisaṅkhā bhaṅgānupassanā nāma. **Ārammaṇa-anvayena ubho ekavavatthānā**¹ paccakkhato diṭṭhassa ārammaṇassa anvayena anugamanena yathā idaṃ, tathā atītepi saṅkhāragataṃ bhijji, anāgatepi bhijjissatīti evaṃ ubhinnaṃ ekasabhāvenava vavatthāpananti attho. Vuttampi cetam porāṇehi—

“Saṃvijjamānamhi visuddhadassano,
Tadanvayaṃ neti atītanāgate.
Sabbepi saṅkhāragatā palokino,
Ussāvabindū suriyeva uggate”ti.

Nirodhe adhimuttatāti evaṃ ubhinnaṃ bhaṅgavasena ekavavatthānaṃ katvā tasmiṃyeva bhaṅgasaṅkhāte nirodhe adhimuttatā taggarutā tanninnatā tappoṇatā tappabbhāratāti attho. **Vayalakkhaṇavipassanā**ti esā vayalakkhaṇavipassanā nāmāti vuttaṃ hoti. **Ārammaṇaṇca paṭisaṅkhā**ti purimaṇca rūpādi-ārammaṇaṃ jānitvā. **Bhaṅgaṇca anupassatī**ti tassārammaṇassa bhaṅgaṃ disvā tadārammaṇassa cittassa ca bhaṅgaṃ anupassati. **Suññato ca upaṭṭhānanti** tassevaṃ bhaṅgamanupassato “saṅkhārāva bhijjanti, tesam bhedo maraṇaṃ, na añño koci atthi”ti suññato upaṭṭhānaṃ ijjhati. Tenāhu porāṇā—

“Khandhā nirujjhanti na catthi añño,
Khandhāna bhedo maraṇanti vuccati.
Tasaṃ khayam passati appamatto,
Maṇimva vijjham vajirena yoniso”ti.

Adhipaññā vipassanāti yā ca ārammaṇapaṭisaṅkhā, yā ca bhaṅgānupassanā, yaṇca suññato upaṭṭhānaṃ, ayaṃ adhipaññā vipassanā nāmāti vuttaṃ hoti. **Kusalo tīsu anupassanāsū**ti aniccānupassanādīsu tīsu cheko bhikkhu. **Catasso ca**² **vipassanāsū**ti nibbidādīsu ca catūsu vipassanāsu. **Tayo upaṭṭhāne kusalatā**ti khayato vayato suññatoti imasmim ca tividhe upaṭṭhāne kusalatāya. **Nānādiṭṭhīsu na kampa**tīti

1. Ekavavatthānāti (Sī, Syā)

2. Catūsu (Syā)

sassatadiṭṭhi-ādīsu nānappakārāsu diṭṭhīsu na vedhati. So evaṃ avedhamāno “aniruddhameva nirujjhati, abhinnameva bhijjati”ti pavattamanasikāro dubbalabhājanassa viya bhijjamānassa, sukhumarajasessa vippakiriyamānassa, tilānaṃ viya bhajjiyamānānaṃ sabbasaṅkhārānaṃ uppādaṭṭhitipavattanimittaṃ vissajjetvā bhedameva passati. So yathā nāma cakkhumā puriso pokkharaṇīti vā nadīti vā thito thūlaphusitake deve vassante udakapiṭṭhe mahantamahantāni udakapubbuḷāni uppajjitvā uppajjitvā sīghaṃ sīghaṃ bhijjamānāni passeyya, evameva sabbe saṅkhārā bhijjanti bhijjantīti passati. Evarūpaṃ hi yogāvacaraṃ sandhāya vuttaṃ Bhagavatā—

“Yathā pubbuḷakaṃ passe, yathā passe parīcikaṃ.
Evaṃ lokaṃ avekkhantaṃ, maccurājā na passati”ti¹.

Tassevaṃ “sabbe saṅkhārā bhijjanti bhijjantī”ti abhiñhaṃ passato aṭṭhānisaṃsaparivāraṃ bhaṅgānupassanāññaṃ balappattaṃ hoti. Tatthime aṭṭhānisaṃsā—bhavadiṭṭhippahānaṃ jīvitānīkanti pariccāgo sadāyuttapayuttatā visuddhājīvitā² ussukkappahānaṃ vigatabhayatā khantisoraccapaṭilābho aratiratisahanatāti. Tenāhu porāṇā—

“Imāni aṭṭhagguṇamuttamāni,
Disvā tahiṃ sammasatī punappunaṃ.
Ādittacelassirasūpamo Muni,
Bhaṅgānupassī amatassa pattiyā”ti.

Bhaṅgānupassanāññaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Ādīnavaññaṇaniddesavaṇṇanā

53. Ādīnavaññaṇaniddese **uppādoti** purimakammaṃ paccayā idha uppatti. **Pavattanti** tathā-uppannaṃ pavatti. **Nimittanti** sabbampi saṅkhāraṇimittaṃ. **Āyūhanāti** āyatim paṭisandhihetubhūtaṃ kammaṃ. **Paṭisandhīti** āyatim uppatti. **Gatīti** yāya gatiyā sā paṭisandhi hoti. **Nibbattīti** khandhānaṃ nibbattaṃ. **Upapattīti** “samāpannaṃ vā upapannaṃ vā”ti³ evaṃ vuttā

1. Khu 1. 39 piṭṭhe.

2. Visuddhājīvatā (Syā, Ka)

3. Abhi 1. 253 piṭṭhe.

vipākappavatti. **Jāti**ti jarādīnaṃ paccayabhūtā bhavapaccayā jāti. Nippariyāyato tattha tattha nibbattamānānaṃ sattānaṃ ye ye khandhā pātubhavanti, tesāṃ paṭhamapātubhāvo jāti. **Jarā**ti khaṇḍiccādisammato santatiyaṃ ekabhavapariyāpannakhandhasantānassa purāṇabhāvo. **Sokoti** nātibyasanādīhi phuṭṭhassa cittasantāpo. **Paridevoti** nātibyasanādīhi phuṭṭhassa vacīpalāpo. **Upāyāsoti** bhuso āyāso, nātibyasanādīhi phuṭṭhassa adhimattacetodukkhappabhāvito dosoyeva. Ettha ca uppādādayo pañceva ādīnavañāṇassa vatthuvaseṇa vuttā, sesā tesāṃ vevacanavaseṇa. “Nibbatti jāti”ti idaṃ hi dvayaṃ uppādassa ceva paṭisandhiyā ca vevacanāṃ, “gati upapatti”ti idaṃ dvayaṃ pavattassa, jarādayo nimittassāti. Tenāha—

“Uppādañca pavattañca, nimittaṃ dukkhanti passati.

Āyūhanāṃ paṭisandhiṃ, ñāṇaṃ ādinave idan”ti ca.

“Idaṃ ādinave ñāṇaṃ, pañca ṭhānesu jāyati”ti ca.

sabbapadesu ca **bhayanti** iccetassa vacanassa bhayaṃ itīti padacchedo.

Bhayanti pīlāyogato sappāṭibhayatāya bhayaṃ. **Itīti** bhayatupaṭṭhānassa kāraṇaniddeso.

Anuppādo khemanti santipade ñāṇanti-ādi pana ādīnavañāṇassa paṭipakkhañāṇadassanattamaṃ vuttaṃ. Bhayatupaṭṭhānena vā ādīnavāṃ disvā ubbiggahadayānaṃ abhayampi atthi khemaṃ nirādīnavanti assāsajanānattampi etaṃ vuttaṃ, yasmā vā yassa uppādādayo bhayato sūpaṭṭhitā honti, tassa tappaṭipakkhaninnaṃ cittaṃ hoti, tasmā bhayatupaṭṭhānavaseṇa siddhassa ādīnavañāṇassa ānisaṃsadassanattampetaṃ vuttanti veditabbaṃ. **Anuppādo appavattanti**-ādi nibbānameva. **Santipadeti** santikoṭṭhāse, nibbāneti attho. Anussavavaseṇāpi hi santipadanti nāmaṃmattaṃ gahetvā uppannaṃ ñāṇampi “santipade ñāṇaṃ”ti vuttaṃ.

Uppādo bhayaṃ, anuppādo khemanti-ādi vipakkhapaṭipakkhavasena ubhayaṃ samāsetvā uppajjamānaṃ ñāṇaṃ gahetvā vuttaṃ. Ettha ca yaṃ bhayaṃ, taṃ yasmā niyamato dukkhaṃ. Yañca dukkhaṃ, taṃ vaṭṭāmisalokāmisakilesāmisehi avippamuttattā sāmisaṃmeva. Yañca sāmisaṃ, taṃ saṅkhāramattameva.

Tasmā **uppādo dukkhanti bhayatupaṭṭhāne paññā ādīnave ñāṇanti**-ādi vuttaṃ. Evaṃ santepe bhayākārena dukkhākārena sāmisa-kārena saṅkhārākārenāti evaṃ ākāraṇānattato pavattivāsenettha nānattaṃ veditabbaṃ. Uppādo bhayaṃ, dukkhaṃ, sāmisaṃ, saṅkhārā cāti uppādādiliṅgamanapekkhitvā “netam kho saraṇaṃ khemaṃ, netam saraṇamuttamaṃ”ti-ādīsu¹ viya attano liṅgāpekkhameva vuttaṃ. Saṅkhārāti ca ekattamanapekkhitvā “appaccayā dhammā, asaṅkhatā dhammā”ti-ādīsu² viya bahuvacanaṃ kataṃ, uppādādīnaṃ vā saṅkhārekadesattā “uttare pañcālā, dakkhiṇe pañcālā”ti-ādīsu viya bahunnaṃ ekadesepi bahuvacanaṃ katanti veditabbaṃ. **Khemaṃ sukhaṃ nirāmisam nibbānanti** nibbānameva vuttākārānaṃ paṭipakkhavasena catudhā vuttaṃ. **Dasa ñāṇe pajānātī** ādīnave ñāṇaṃ pajānanto uppādādivatthukāni pañca, anuppādādivatthukāni pañcāti dasa ñāṇe pajānāti paṭivijjhati sacchikaroti. **Dvinnam ñāṇānaṃ kusalatāti** ādīnavañāṇassa ceva santipadañāṇassa cāti imesaṃ dvinnam ñāṇānaṃ kusalatāya. **Nānādiṭṭhīsu na kampatīti** paramadiṭṭhadhammanibbānādivasena pavattāsu diṭṭhīsu na vedhatīti.

Ādīnavañāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Saṅkhārupekkhāñāṇaniddesavaṇṇanā

54. Saṅkhārupekkhāñāṇaniddese **uppādādīni** vuttatthāneva. **Dukkhanti bhayanti sāmisaṃ saṅkhārāti** uppādādimuñcanañāṇassa³ kāraṇavacanāni. Evaṃca lakkhaṇato saṅkhārupekkhaṃ dassetvā idāni atthato dassetuṃ **uppādo saṅkhārā, te saṅkhāre ajjhupekkhatīti saṅkhārupekkhāti**-ādimāha. Tattha **saṅkhāre ajjhupekkhatīti** tassa āradhāvīpassakassa vipassanāñāṇena lakkhaṇattayassa diṭṭhattā lakkhaṇavicinane pahīnabyāpārassa āditte viya tayo bhava passato saṅkhārāggahaṇe majjhataṇṇassa taṃ vipassanāñāṇaṃ te saṅkhāre viśesena ca ikkhati, gahaṇena vajjitaṇṇa hutvā ikkhati oloketīti saṅkhārupekkhā nāmāti attho. Yathā loke viśesena jayanto adhiyayati, annena vajjito vasanto upavasati vuccati. Puna saṅkhāre aniccādito vipassitvā gahaṇe

1. Khu 1. 41 piṭṭhe.

2. Abhi 1. 4 piṭṭhe.

3. Uppādādimuñcanassa (Sī), uppādādīni muñcanañāṇassa (Syā)

majjhatabbhāvasaṇṭhitam saṅkhārupekkhampi aniccādito vipassitvā tassāpi saṅkhārupekkhāya gahaṇe majjhattākārasaṇṭhitāya saṅkhārupekkhāya sabbhāvato **ye ca saṅkhārā yā ca upekkhāti**-ādi vuttam.

55. Idānisāṅkhārupekkhāya cittābhinihārabhedam dassetuṃ **katihākārehīti**-ādimāha. Tattha **saṅkhārupekkhāyāti** bhumavacanam. **Cittassa abhinīhāro**ti saṅkhārupekkhālābhino tato aññassa cittassa saṅkhārupekkhābhimukham katvā bhusam haraṇam. Abhimukhattho hi ettha **abhisaddo**, bhusattho **nīsaddo**. **Katihākārehīti** pucchitam puccham **aṭṭhahākārehīti** vissajjetvā dutiyapucchāvissajjaneneva te aṭṭhākāre dassetukāmo te adassetvāva **puthujjanassa katihākārehīti**-ādipuccham akāsi. **Puthujjanassāti** ettha pana—

Duve puthujjanā vuttā, Buddhenādiccabandhunā.

Andho puthujjano eko, kalyāṇeko puthujjanoti.

Tattha yassa khandhadhātu-āyatanādīsu ugghahaparipucchāsavanadhāraṇapaccavekkhaṇādīni natthi, ayam andhaputhujjano, yassa tāni atthi, so kalyāṇaputhujjano. Duvidhopi panesa—

Puthūnam jananaḍīhi, kāraṇehi puthujjano.

Puthujjanantogadhattā, puthuvāyam jano iti.

So hi puthūnam nānappakārānam kilesādinānam jananaḍīhi kāraṇehi **puthujjano**. Yathāha “puthu kilese janentīti puthujjanā, puthu avihatasakkāyadiṭṭhikāti puthujjanā, puthu satthārānam mukhullokikāti puthujjanā, puthu sabbagatīhi avuṭṭhitāti puthujjanā, puthu nānābhisaṅkhāre abhisāṅkharontīti puthujjanā, puthu nānā-oghehi vuyhantīti puthujjanā, puthu nānāsantāpehi santappentīti puthujjanā, puthu nānāpariḷāhehi pariḍayhantīti puthujjanā, puthu pañcasu kāmagaṇesu rattā giddhā gadhitā mucchitā ajjhosannā¹ laggā laggitā palibuddhāti puthujjanā, puthu pañcahi nīvaraṇehi āvutā nivutā ovutā pihitā paṭicchannā paṭikujjitāti

1. Ajjhoppānā (Ka)

puthujjanā”ti¹. Puthūnaṃ vā gaṇanapathātītānaṃ
ariyadhammaparammukhānaṃ nīcadhammasamācārānaṃ janānaṃ
antogadhattāpi puthujjanā, puthu vā ayaṃ visumyeva saṅkhaṃ gato,
visaṃsaṭṭho sīlasutādiguṇayuttehi ariyehi janotipi puthujjano. Tesu
kalyāṇaputhujjano idhādhippeto itarassa bhāvanāya eva abhāvā.

Sekkhassāti ettha satta sekkhā

sotāpattimaggaphalasakadāgāmimaggaphala-anāgāmimaggaphala-
arahattamaggaṭṭhā. Te hi tisso sikkhā sikkhantīti sekkhā. Tesu
sotāpattisakadāgāmi-anāgāmiphalaṭṭhā tayo idhādhippetā maggaṭṭhānaṃ
saṅkhārupekkhāya cittābhinihārābhāvā.

Vītarāgassāti ettha samucchavedavigamena vigato rāgo assāti vītarāgo.
Arahato etaṃ adhivacanaṃ. Tīsupi padesu jātiggaṇaṇena ekavacanaṃ
kataṃ.

Saṅkhārupekkhaṃ abhinandatīti tasmiṃ upekkhāvihāre

phāsuvihārasaññaṃ paṭilabhitvā phāsuvihāranikantiyā
saṅkhārupekkhābhimukho hutvā nandati, sappītikaṃ taṇhaṃ uppādetīti
attho. **Vipassatīti** sotāpattimaggapaṭilābhatthaṃ aniccādivasena vividhā
passati, sekkho uparimaggatthaṃ, vītarāgo diṭṭhadhammasukhavihāratthaṃ
vipassati. **Paṭisaṅkhāyāti** aniccādivaseneva upaparikkhitvā. Yasmā pana
sotāpannādayo ariyā sakaṃ sakaṃ phalasamāpattiṃ samāpajjamānā
udayabbayañāṇādīhi navahi vipassanāñāṇehi avipassitvā samāpajjitum na
sakkonti, tasmā **paṭisaṅkhāya vā phalasamāpattiṃ samāpajjatīti** vuttaṃ.

Phalasamāpattiyā pavattidasanatthaṃ pana tesaṃ idaṃ
pañhakammaṃ—kā phalasamāpatti, ke taṃ samāpajjanti, kena samāpajjanti,
kasmā samāpajjanti, kathañcassā samāpajjanaṃ hoti kathaṃ ṭhānaṃ, kathaṃ
vuṭṭhānaṃ, kiṃ phalassa anantaraṃ, kassa ca phalaṃ anantaranti?

Tattha **kā phalasamāpattīti**? Yā ariyaphalassa nirodhe appanā.

Ke taṃ samāpajjanti, ke na samāpajjantīti? Sabbepi puthujjanā na
samāpajjanti. Kasmā? Anadhigatatā. Ariyā pana sabbepi samāpajjanti.

1. Khu 7. 192 piṭṭhe.

Kasmā? Adhigatattā. Uparimā pana heṭṭhimā na samāpajjanti puggalantarabhāvūpagamanena paṭippassaddhattā, heṭṭhimā ca uparimā anadhigatattā. Attano attanoyeva pana phalaṃ sabbepi samāpajjantīti idamettha sanniṭṭhānaṃ.

Keci pana “sotāpannasakadāgāminopi na samāpajjanti, uparimā dveyeva samāpajjantī”ti vadanti. Idañca nesaṃ kāraṇaṃ—ete hi samādhismiṃ paripūrakārinoti. Taṃ puthujjanassāpi attanā paṭiladdhaṃ lokiyasamādhim samāpajjanato akāraṇameva. Kiñcettha kāraṇākāraṇacintāya. Nanu idheva Pāliyaṃ “katame dasa saṅkhārupekkhā vipassanāvasena uppajjanti, katame dasa gotrabhudhammā vipassanāvasena uppajjantī”ti¹ imesaṃ pañhānaṃ vissajjane “sotāpatti phalasamāpattatthāya sakadāgāmiphalasamāpattatthāya”ti¹ visum visum vuttā. Tasmā sabbepi ariyā attano attano phalaṃ samāpajjantīti niṭṭhamettha gantabbaṃ.

Kasmā samāpajjantīti? Diṭṭhadhammasukhavihāratthaṃ. Yathā hi rājano rajjasukhaṃ, devatā dibbasukhamanubhavanti, evaṃ ariyā “lokuttarasukhaṃ anutavissāmā”ti addhānaparicchedaṃ katvā icchiticchitakkhaṇe phalasamāpattim samāpajjanti.

Kathañcassā samāpajjanaṃ hoti, kathaṃ ṭhānaṃ, kathaṃ vuṭṭhānanti? Dvīhi tāva ākārehi assā samāpajjanaṃ hoti nibbānato aññassa ārammaṇassa amanasikārā, nibbānassa ca manasikārā. Yathāha “dve kho āvuso paccayā animittāya cetovimuttiyā samāpattiyā sabbanimittānañca amanasikāro, animittāya ca dhātuyā manasikāro”ti². Ayaṃ panettha samāpajjanakkamo— phalasamāpattatthikena hi ariyasāvakena rahogatena paṭisallīnena udayabbayādivasena saṅkhārā vipassitabbā. Tassa pavattānupubbavipassanassa saṅkhārārammaṇagotrabhuññānanantaraṃ phalasamāpattivasena nirodhe cittaṃ appeti. Phalasamāpattininnatāya cettha sekkhassāpi phalameva uppajjati, na maggo. Ye pana vadanti “sotāpanno ‘phalasamāpattim samāpajjissāmī’ti vipassanaṃ paṭṭhapetvā sakadāgāmī hoti, sakadāgāmī ca anāgāmī”ti. Te vattabbā “evaṃ sati anāgāmī arahā bhavissati, arahā Paccekabuddho, Paccekabuddho ca Buddho”ti.

1. Khu 9. 65 piṭṭhe.

2. Ma 1. 370 piṭṭhe.

Tasmā na kiñci etaṃ, Pāḷivaseneva ca paṭikkhittanti na gahetabbaṃ. Idameva pana gahetabbaṃ. Sekkhassāpi phalameva uppajjati, na maggo. Phalañcassa sace anena paṭhamajjhāniko maggo adhigato hoti, paṭhamajjhānikameva uppajjati, sace dutiyādāsu aññatarajjhāniko dutiyādāsu aññatarajjhānikamevāti evaṃ tāvassā samāpajjanam hoti.

“Tayo kho āvuso paccayā animittāya cetovimuttiyā ṭhitiyā sabbanimittānañca amanasikāro, animittāya ca dhātuyā manasikāro, pubbe ca abhisankhāro”¹ti vacanato panassā tīhākārehi ṭhānam hoti. Tattha **pubbe ca abhisankhāro**ti samāpattito pubbe kālaparicchedo. “Asukasmim nāma kāle vuṭṭhahissāmī”ti paricchinnattā hissā yāva so kālo nāgacchatī, tāva ṭhānam hoti. Evamassa ṭhānam hoti.

“Dve kho āvuso paccayā animittāya cetovimuttiyā vuṭṭhānāya sabbanimittānañca manasikāro, animittāya ca dhātuyā amanasikāro”¹ti vacanato panassā dvīhākārehi vuṭṭhānam hoti. Tattha **sabbanimittānanti** rūpanimittavedanāsaññāsankhāraviññāṇanimittānam. Kāmañca na sabbānevetāni ekato manasi karoti, sabbasaṅgāhikavasena panetaṃ vuttaṃ. Tasmā yaṃ bhavaṅgassa ārammaṇam hoti, taṃ manasikaroto phalasamāpattito vuṭṭhānam hotīti evamassā vuṭṭhānam veditabbaṃ.

Kim phalassa anantaram, kassa ca phalam anantaranti? Phalassa tāva phalameva vā anantaram hoti bhavaṅgamvā. Phalam pana atthi maggānantaram, atthi phalānantaram, atthi gotrabhu-anantaram, atthi nevasaññānāsaññāyatanānantaranti. Tattha maggavīthiyam maggānantaram, purimassa purimassa pacchimam pacchimam phalānantaram, phalasamāpattisu purimam purimam gotrabhu-anantaram. **Gotrabhūti** cettha anulomam veditabbaṃ. Vuttaṃ hetam paṭṭhāne “arahato anulomam phalasamāpattiyā anantarapaccayena paccayo. Sekkhānam anulomam phalasamāpattiyā anantarapaccayena paccayo”²ti. Yena phalena nirodhā vuṭṭhānam hoti, taṃ nevasaññānāsaññāyatanānantaranti. Tattha ṭhapetvā maggavīthiyam uppannapphalam

1. Ma 1. 371 piṭṭhe.

2. Abhi 8. 138 piṭṭhe.

avasesaṃ sabbam phalasaṃpattivasena pavattaṃ nāma. Evametam maggavīthiyaṃ vā phalasaṃpattiyaṃ vā uppajjanavasena—

Paṭippassaddhadaratham, amatārammaṇaṃ subham¹.

Vantalokāmiṣaṃ santaṃ, sāmāññaphalamuttamanti.

Ayamettha phalasaṃpattikathā.

Tadajjupekkhivāti taṃ saṅkhārupekkhaṃ aññena tādiseveva vipassanāññena ajjupekkhivā. **Suññatavihārena vāti**—ādisu phalasaṃpattiṃ vinā vipassanāvihāreneva viharitukāmassa arahato attābhinivesaṃ² bhayato disvā suññatādhimuttassa saṅkhārupekkhāya vayaṃ passantassa vipassanattayavihāro suññatavihāro nāma, saṅkhāranimittaṃ bhayato disvā animittādhimuttassa saṅkhārupekkhāya vayaṃ passantassa vipassanattayavihāro animittavihāro nāma, taṇhāpaṇidhiṃ bhayato disvā appaṇihitādhimuttassa saṅkhārupekkhāya vayaṃ passantassa vipassanattayavihāro appaṇihitavihāro nāma. Tathā hi parato vuttaṃ—

“Abhinivesaṃ bhayato sampassamāno suññate adhimuttattā phussa phussa vayaṃ passati, suññato vihāro. Nimittaṃ bhayato sampassamāno animitte adhimuttattā phussa phussa vayaṃ passati, animitto vihāro. Paṇidhiṃ bhayato sampassamāno appaṇihite adhimuttattā phussa phussa vayaṃ passati, appaṇihito vihāro”³.

Chalaṅgupekkhāsabbhāvena ca paṭikūle appaṭikūlasaññādivihārasabbhāvena ca arahatoyeva sabbākārena cittaṃ vase vattati, tato ayaṃ vipassanāvihāro arahatoyeva ijjhatīti vuttaṃ hoti. **Vītarāgo saṅkhārupekkhaṃ vipassati vāti** ettha pana tidhā ca bhayaṃ, tidhā ca adhimuttiṃ anāpajjitvā kevalaṃ vipassanāti veditabbā. Evaṃ hi sati pubbāparaviseso hoti.

56. Idāni dvinnam tiṇṇam puggalānaṃ vasena saṅkhārupekkhāya ekattanānattabhedam dassetukāmo **katham puthujjanassa ca sekkhassa cāti-ādimāha**.

1. Sukham (Syā)

2. Abhinivesaṃ (Gaṇṭhipade)

3. Khu 9. 89 piṭṭhe.

Tattha **cittassa abhinīhāro ekattaṃ hotīti** eko hoti, sakatthe bhāvavacananti veditabbaṃ. Yathā idappaccayā eva idappaccayatāti vuttaṃ, tathā ekova ekattaṃ. **Abhinīhāro**ti sāmi-atthe paccattavacanāṃ vā, abhinīhārassāti attho. “So deso sammajjitvā”¹ti-ādīsu¹ viya vibhattivipallāso katoti veditabbo. **Cittaṃ kilissatīti** vipassanānikantisāṅkhātena lobhakilesena cittaṃ kilissati, tāpīyati bādhiyatīti attho. **Bhāvanāya paripantho hotīti** paṭiladdhāya vipassanābhāvanāya upaghāto hoti. **Paṭivedhassa antarāyo hotīti** vipassanābhāvanāya paṭilabbhitabbassa saccappaṭivedhassa paṭilābhantarāyo hoti. **Āyatim paṭisandhiyā paccayo hotīti** saṅkhārupekkhāsampayuttakammassa balavattā teneva sugatipaṭisandhiyā dīyamānāya abhinandanasaṅkhāto lobhakilesa anāgate kāmāvacarasugatipaṭisandhiyā paccayo hoti. Yasmā kilesasahāyaṃ kammaṃ vipākaṃ janeti, tasmā kammaṃ janakapaccayo hoti, kilesa upatthambhakapaccayo. Sekkhassa pana **uttaripaṭivedhassāti** sakadāgāmimaggādivasena saccappaṭivedhassa. **Āyatim paṭisandhiyā paccayo hotīti** sekkhesu sotāpannasakadāgāmīnaṃ anadhigatajjhānānaṃ saṅkhārupekkhākammena dīyamānāya kāmāvacarasugatipaṭisandhiyā abhinandanakilesa paccayo hoti, jhānalābhīnaṃ pana anāgāmiṃsa ca brahmalokeva paṭisandhānato paccayo na hoti², anulomagotrābhūhi ca dīyamānāya paṭisandhiyā ayameva kilesa paccayo hotīti veditabbo.

Aniccatoti hutvā abhāvaṭṭhena aniccantikatāya ādi-antavantatāya ca aniccatoti. **Dukkhato**ti abhiñhaṃ paṭipīḷanatṭhena uppādavayapaṭipīḷanatāya dukkhavattutāya ca dukkhato. **Anattato**ti avasavattanaṭṭhena paccayāyattavuttitāya sāmīnīvāsīkārakavedakābhāvena ca anattato. **Anupassanaṭṭhenāti** anu anu aniccādito passanaṭṭhena. **Abhinīhāro nānatthaṃ hotīti** abhinīhāro nānā hotīti vā abhinīhārassa nānābhāvo hotīti vā veditabbaṃ.

Kusalāti ārogyaṭṭhena anavajjaṭṭhena kosallasambhūtaṭṭhena ca. **Abyākatāti** kusalākusalabhāvena na byākatā. **Kiñcikāle**

1. Vi 3. 168 piṭṭhe.

2. Hoti (Sī, Syā)

suviditāti vipassanākāle suṭṭhu viditā. **Kimñcikāle na suviditā**ti abhinandanakāle na suṭṭhu viditā. **Accantaṃ suviditā**ti abhinandanāya pahīnattā ekantena suviditā. **Viditaṭṭhena ca aviditaṭṭhena cāti** ettha puthujjanasekkhānaṃ suviditaṭṭhopi vītarāgassa accantasuvīditaṭṭhopi viditaṭṭhova hoti, dvinnampi na suviditaṭṭho aviditaṭṭhova.

Atittattāti vipassanāya karaṇīyassa apariyositattā appaṇītabhāvena. Tabbiparītena **tittattā**. **Tiṇṇaṃ saññojanānaṃ pahānāyāti** sakkāyadiṭṭhivicikicchāsīlabbataparāmāsānaṃ pahānattham. Pacchimabhavikāpi bodhisattā ettheva saṅghaṃ gacchanti. Apacchimabhavikā pana vipassanaṃ saṅkhārupekkhaṃ pāpetvā ṭhapenti. **Sotāpattimaggaṃ paṭilābhatthāyāti** asamāsetvā paṭhanti, samāsetvā pāṭho sundarataro. **Sekkho tiṇṇaṃ saññojanānaṃ pahīnattāti** sotāpannasakadāgāmi-anāgāmīnaṃ sāmāññena vuttaṃ. Sakadāgāmi-anāgāmīnampi hi tāni pahīnāneva. **Uttariṭṭhāyāti** uparūparimaggaṃ paṭilābhattham. **Diṭṭhadhammasukhavihārattāyāti** diṭṭheva dhamme paccakkhe attabhāve yo sukho vihāro, tadattāyā. **Vihārasamāpattattāyāti** sekkhassa phalasamāpattattāyā, vītarāgassa vipassanāvihārapphalasamāpattattāyā.

57. Idāni saṅkhārupekkhānaṃ gaṇanaparicchedaṃ dassetuṃ **kati saṅkhārupekkhāti**-ādimāha. Tattha **samathavasena**ti samādhivasena. Ayameva vā pāṭho. **Nīvaraṇe paṭisaṅkhāti** pañca nīvaraṇāni pahātabbabhāvena pariggahetvā. **Santiṭṭhanāti** nīvaraṇānaṃ pahānābhīmukhībhūtatā tesāṃ pahānepi abyāpārabbhāvūpagamanena majjhattatāya santiṭṭhanā. **Saṅkhārupekkhāsūti** nīvaraṇappahāne byāpārākaraṇena nīvaraṇasaṅkhātānaṃ saṅkhārānaṃ upekkhanāsu. Esa nayo vitakkavicārādīsu ca. Samathe saṅkhārupekkhā nāma appanāvīthiyā āsannapubbabhāge balappattabhāvanāmayaññaṃ. **Sotāpattimaggaṃ paṭilābhatthāyāti**-ādīsu catūsu maggavāresu suññatānimitta-appaṇihitamaggānaṃ aññataraññataro¹ maggo labbhati. **Sotāpattiphalasamāpattattāyāti**-ādīsu catūsu phalavāresu pana appaṇihitā phalasamāpatti veditabbā. Kasmā? “Suññatavīhārasamāpattattāyā

animittavihārasamāpattatthāyā”ti itarāsaṃ dvinnāṃ phalasamāpattīnaṃ visuṃ vuttattā. Aniccānupassanāvuṭṭhānavasena hi animittamaggo, tatheva phalasamāpattikāle animittaphalasamāpatti, dukkhānupassanāvuṭṭhānavasena appaṇihitamaggaphalasamāpattiyo, anattānupassanāvuṭṭhānavasena suññatamaggaphalasamāpattiyo suttantanayeneva veditabbā.

Ettha ca catūsu maggavāresu **uppādanti**-ādīni pañca mūlapadāni, **gatinti**-ādīni dasa vevacanapadānīti pannarasa padāni vuttāni. Chasu pana phalasamāpattivāresu pañca mūlapadāneva vuttāni. Taṃ kasmā iti ce? Saṅkhārupekkhāya tikkhabhāve sati kilesappahāne samatthassa maggassa sambhavato tassā tikkhabhāvadassanattamaṃ vevacanapadeti saha dāḥamaṃ katvā mūlapadāni vuttāni. Phalassa nirussāhabhāvena santasabhāvattā maggāyattattāca mandabhūtāpi saṅkhārupekkhā phalassa paccayo hotīti dassanattamaṃ mūlapadāneva vuttānīti veditabbāni.

58. Idāni jātivasena pucchitvā labbhamānavasena vissajjetuṃ **kati saṅkhārupekkhā kusalāti**-ādimāha. Tattha **pannarasa saṅkhārupekkhāti** samathavasena aṭṭha, catunnaṃ maggānaṃ tiṇṇaṃ phalānaṃ vasena sattāti pannarasa. Samathavasena aṭṭha saṅkhārupekkhā arahato nīvaraṇapaṭisaṅkhā-abhāvato, vitakkavicārādīnaṃ pahānabyāpāraṃ vinā sukhena pahānato ca saṅkhārupekkhānāmassa ananurūpāti katvā tāsāṃ abyākatatā na vuttāti veditabbā. Arahataṃ pana phalasamāpattiṃ samāpajjantena saṅkhārupekkhāṃ vinā samāpajjituṃ na sakkāti tisso saṅkhārupekkhā abyākatāti vuttā. Appaṇihitasuññatānimittavasena hi arahato tisso saṅkhārupekkhā.

Idāni saṅkhārupekkhānaṃ saṃvaṇṇanāvasena vuttāsu tīsu gāthāsu **paṭisaṅkhāsantiṭṭhanā paññāti** saṅkhārupekkhā. **Aṭṭha cittassa gocarāti** samathavasena vuttā aṭṭha saṅkhārupekkhā samādhissa visayā, bhūmiyoti attho. “Cittāṃ paññāṇca bhāvayan”ti-ādīsu¹ viya cittasīsena samādhi niddiṭṭho, “gocare bhikkhave caratha sake pettike visaye”ti-ādīsu² viya gocarasaddena visayo. Yaṃ hi yadāyattham, tassesu visayoti vuccati. **Puthujjanassa dveti** samathavasena vipassanāvasena ca. **Tayo**

1. Saṃ 1. 13, 167 piṭṭhesu.

2. Saṃ 3. 128 piṭṭhe.

sekkhassāti samathavipassanāsamāpattivāsena. **Tayo ca vītarāgassā**ti appaṇihitasuññatānimittaphalasamāpattivāsena. “Tisso”ti vattabbe “tayo”ti ca līṅgavipallāso kato. Tayo saṅkhārupekkhā dhammāti vā yojetabbam. **Yehi cittaṃ vivaṭṭatī**ti yehi saṅkhārupekkhādhammehi vitakkavicārādito, uppādādito vā cittaṃ apagacchati. Vītarāgassāpi hi saṅkhārupekkhāsabbhāvato ca saṅkhārato cittaṃ vivaṭṭitvā nibbānaṃ pakkhandatīti vuttaṃ hoti. **Aṭṭha samādhissa paccayā**ti samathavasena vuttā aṭṭha appanāsammāpakattā appanāsamādhissa paccayā. **Dasa ñāṇassa gocarā**ti vipassanāvasena vuttā dasa maggañāṇassa phalañāṇassa ca bhūmiyo. **Tiṇṇaṃ vimokkhāna paccayā**ti suññatānimitta-appaṇihitavimokkhānaṃ upanissayapaccayā. **Nānādiṭṭhīsu na kampa**tīti bhaṅgaṃ avissajjitvā vā saṅkhāre aniccādivasena vipassanto¹ sassatadiṭṭhi-ādīsu nānappakārāsu diṭṭhīsu na vedhatīti.

Saṅkhārupekkhāñāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Gotrabhuññāniddesavaṇṇanā

59. Gotrabhuññāniddese **abhibhuyyati**ti abhibhavati atikkamati. **Bahiddhā saṅkhāranimittanti** sakasantānappavatta-akusalakkhandhato bahiddhābhūtaṃ saṅkhāranimittaṃ. Lokikasāṅkhārā hi kilesānaṃ nimittattā, nimittākārena upaṭṭhānato vā nimittanti vuccanti. **Abhibhuyyati**ti gotrabhūti ca puthajjanagottābhibhavanato gotrabhubhāvo vutto. **Pakkhandatīti gotrabhūti** ariyagottābhibhavanato gotrabhubhāvo vutto. **Abhibhuyyitvā pakkhandatīti gotrabhūti** ubho atthe samāsetvā vuttaṃ. **Vuṭṭhātīti gotrabhūti** ca **vivaṭṭatīti gotrabhūti** ca mātikāya vuṭṭhānavivaṭṭanapadānurūpena puthujjanagottābhibhavanatthoyeva vutto. Samathavasena vuttagotrabhūnaṃ pana nīvaraṇādigottābhibhavanato gotrabhūti, “sotāpattiphalasamāpattatthāyā”ti-ādīsu chasu samāpattivāresu uppādādigottābhibhavanato gotrabhūti, “sakadāgāmimaggaṃ paṭilābhatthāyā”ti-ādīsu tīsu maggavāresu sotāpannādigottābhibhavanato

1. Vipassanāto (Syā), vipassanato (Ka)

gotrabhūti attho veditabbo. Gottattho cettha bījattho. Vattanipakarāṇe¹ kira vuttaṃ—gottaṃ vuccati nibbānaṃ sabbaparipanthehi guttattā, taṃ paṭipajjati gotrabhūti, aṭṭhasamāpattiyopi gottaṃ gotrabhuparipanthehi² guttattā, taṃ gottaṃ paṭipajjati gotrabhūti vuttaṃ. “Catunnaṃ maggānaṃyeva gotrabhu nibbānārammaṇaṃ, catassannaṃ phalasamāpattīnaṃ gotrabhu saṅkhārārammaṇaṃ phalasamāpattininnattā”³ti vadanti. Vuttaṃ hettaṃ Visuddhimagge—“tassa pavattānupubbavipassanassa saṅkhārārammaṇagotrabhuñāṇanantaraṃ phalasamāpattivasena nirodhe cittaṃ appeti”³ti. Tenevettha maggavāresu soḷasamaṃ katvā gahitassa bahiddhāsaṅkhāranimittapadassa samāpattivāresu chaṭṭhaṃ katvā gahaṇaṃ na katanti veditabbaṃ. Itarathā hi mūlapadagahaṇena gahetabbaṃ bhaveyya.

Aññe pana “yo nibbāne paṭhamābhogo paṭhamasamannāhāro, ayaṃ vuccati gotrabhū”⁴ti vadanti. Taṃ phalaṃ sandhāya na yujjati. **Pannarasa gotrabhudhammā kusalā**ti ettha arahato abhibhavitabbanīvaraṇābhāvato vitakkavicārādīnaṃ sukheṇeva pahātabbābhāvato ca abhibhavanaṭṭhena gotrabhunāmaṃ nārahanāti katvā gotrabhūnaṃ abyākatatā na vuttāti veditabbā. Arahataṃ pana phalasamāpattiṃ samāpajjantena saṅkhāre anabhibhuyya samāpajjitum na sakkāti “tayo gotrabhudhammā abyākatā”⁴ti vuttā. Keci pana “aṭṭha samāpattiyo nibbedhabhāgiyā eva idha niddiṭṭhā⁴, tasmā aṭṭha samāpattigotrabhū kusalā honti”⁴ti vadanti. Tathā saṅkhārupekkhāyapi veditabbaṃ.

60. **Sāmisāñcā**ti-ādīsu vaṭṭāmisalokāmisakilesāmisānaṃ kilesāmisena sāmisāṃ sanikantikattā. Kiṃ taṃ? Aṭṭhavidhaṃ samathagotrabhuñāṇaṃ. **Vaṭṭāmisanti** cettha tebhūmakavaṭṭameva. **Lokāmisanti** pañca kāmagaṇā. **Kilesāmisanti** kilesā eva. **Nirāmisanti** dasavidhaṃ vipassanāgotrabhuñāṇaṃ anikantikattā. Na hi ariyā gotrabhusmiṃ nikantiṃ karonti. Potthake “sāmisāñce”⁵ti likhanti, taṃ na sundarataṃ. Evameva paṇihitaṃ appaṇihitaṃ saññuttaṃ visaññuttaṃ vuṭṭhitaṃ avuṭṭhitaṃ veditabbaṃ. Nikanti paṇidhiyā hi **paṇihitaṃ** patthitanti attho. Tadabhāvena

1. Vattati, pakarāṇe (Sī)

2. Paripanthehi (Sī)

3. Visuddhi 2. 342 piṭṭhe.

4. Idhāniddiṭṭhānaṃ ariyamaggānaṃ vasena (Sī)

appaṇihitaṃ. Nikantisaññogeneva **saññuttaṃ.** Tadabhāvena **visaññuttaṃ.** **Vuṭṭhitaṃ** vipassanāgotrabhuññaṃeva. Taṃ hi nikanticchedakattā vuṭṭhitaṃ nāma. Itaraṃ **avuṭṭhitaṃ.** Bahiddhā vuṭṭhānattā vā vuṭṭhitaṃ. Phalagotrabhupi hi nibbānajjhāsayavasena nibbānābhimukhībhūtattā bahiddhāsaṅkhāranimittā vuṭṭhitaṃ nāmāti veditabbaṃ. Heṭṭhābhībhavanavūṭṭhānavivaṭṭanavāresupi phalagotrabhū ajjhāsayavasena nibbānābhimukhībhūtattā abhībhuyyati vuṭṭhāti vivaṭṭatīti veditabbaṃ. **Tiṇṇaṃ vimokkhāna paccayāti** tiṇṇaṃ lokuttaravimokkhānaṃ samathagotrabhū pakatūpanissayapaccayā honti, vipassanāgotrabhu anantarasamanantarūpanissayapaccayā honti. **Paññā yassa pariccitāti** pubbabhāgapaññā yassa paricitaṃ paricīṇṇā. **Kusalo vivaṭṭe vuṭṭhāneti** asammohavaseneva vivaṭṭasaṅkhāte gotrabhuññaṃ kusalo cheko, pubbabhāgapaññāna vā kusalo. **Nānādiṭṭhiṃ na kampatīti** samucchedena pahīnāsu nānappakārāsu diṭṭhiṃ na vedhatīti.

Gotrabhuññaṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Maggañāṇaniddesavaṇṇanā

61. Maggañāṇaniddese **micchādiṭṭhiyā vuṭṭhātīti** diṭṭhānusayappahānena samucchedavasena dvāsaṭṭhibhedato¹ micchādiṭṭhito vuṭṭhāti. **Tadanuvattakakilesehi** micchādiṭṭhisampayogavasena ca micchādiṭṭhi-upanissayena ca uppajjamānehi micchādiṭṭhi-anuvattamānehi nānāvidhehi kilesehi. Tena tadekaṭṭhakilesappahānaṃ vuttaṃ hoti. Duvidhaṃ hi ekaṭṭhaṃ sahaṇekaṭṭhaṃ pahānekaṭṭhaṃ. Tāya diṭṭhiyā saha ekasmiṃ citte, ekasmiṃ puggale vā yāva pahānā ṭhitāti tadekaṭṭhā. Diṭṭhiyā hi pahīyamānāya diṭṭhisampayuttessu dvīsu asaṅkhārikacittessu tāya diṭṭhiyā sahaṇatā lobho moho uddhaccaṃ ahirikaṃ anottappanti ime kilesā, dvīsu sasaṅkhārikacittessu tāya diṭṭhiyā sahaṇatā lobho moho thinā uddhaccaṃ ahirikaṃ anottappanti ime kilesā **sahajekaṭṭhavasena** pahīyanti. Diṭṭhikileseyeva pahīyamāne tena saha ekasmiṃ puggale ṭhitā apāyagamaṇīyā lobho doso moho māno vicikicchā

1. Tesaṭṭhibhedato (Sabbattha)

thinam uddhaccam ahirikaṃ anottappanti ime kilesā **pahānekaṭṭhavasena** pahīyanti. **Khandhehi**ti tadanuvattakeheva khandhehi, taṃ diṭṭhiṃ anuvattamānehi saha¹jekatṭhehi ca pahānekaṭṭhehi ca catūhi arūpak²khandhehi, taṃsamutṭhānarūpehi vā saha pañcahi khandhehi micchādiṭṭhi-ādikilesapaccayā anāgate uppajjitabbehi vipākak³khandhehi. **Bahiddhā ca sabbanimittehi**ti yathāvuttakilesak⁴khandhato bahibhūtehi sabbasaṅkhāranimittehi. **Micchāsaṅkappā vuṭṭhātī**ti sotāpattimaggena pahātabbesu catūsu diṭṭhisampayuttesu, vicikicchāsahagate cāti pañcasu cittesu apāyagamānīyasesākusalacittesu ca micchāsaṅkappā vuṭṭhātī.

Micchāvācāya vuṭṭhātīti musāvādato ceva apāyagamānīyapisuṇapharusasamphappalāpehi ca vuṭṭhātī. **Micchākammantā vuṭṭhātī**ti paṇātipātādinnādānamicchācārehi vuṭṭhātī. **Micchā-ājīvā vuṭṭhātī**ti kuhanālapanā nemittikatā nippesikatā lābhenālābhaṃnījigīsanatā, ājīvahetukehi vā sattahipi kāyavacīkammehi vuṭṭhātī. Micchāvāyāmicchāsatimicchāsamādhīhi vuṭṭhānam micchāsaṅkappav⁵uṭṭhāne vuttanayeneva veditabbaṃ. **Micchāsatī**ti ca satiyā paṭipakkhākārena uppajjamānā akusalacittuppādamattameva. Uparimaggattaye “dassanaṭṭhena sammādiṭṭhī”ti-ādīni aṭṭha maggaṅgāni yathā paṭhamajjhānike paṭhamamagge labbhanti, tatheva labbhanti. Tattha paṭhamamagge sammādiṭṭhi micchādiṭṭhiṃ pajahatīti sammādiṭṭhi. Sammāsaṅkappādayopi micchāsaṅkappādīnam pajahanaṭṭheneva veditabbā. Evaṃ sante paṭhamamaggenevad⁶vāsaṭṭhiyā¹ diṭṭhigatānam pahīnattā uparimaggattayena pahātabbā diṭṭhi nāma natthi.

Tattha sammādiṭṭhīti nāmaṃ katham hotīti? Yathā visaṃ atthi vā hotu mā vā, agado agadotveva vuccati, evaṃ micchādiṭṭhi atthi vā hotu mā vā, ayaṃ sammādiṭṭhi eva nāma. Yadi evaṃ nāmamattamevetaṃ hoti, uparimaggattaye pana sammādiṭṭhiyā kiccābhāvo āpajjati, maggaṅgāni na paripūrenti. Tasmā sammādiṭṭhi sakiccakā kātābbā, maggaṅgāni paripūretābbānīti. Sakiccakā cettha sammādiṭṭhi yathālābhaniyamena dīpetābbā. Uparimaggattayavajjho hi eko māno atthi, so diṭṭhiṭṭhāne tiṭṭhati, sā taṃ mānaṃ pajahatīti sammādiṭṭhi. Sotāpattimaggasmiṃ hi sammādiṭṭhi

1. Tesaṭṭhiyā (Syā, Ka)

micchādiṭṭhiṃ pajahati. Sotāpannassa pana sakadāgāmimaggaṇaṃ māno atthi, taṃ mānaṃ pajahatīti sammādiṭṭhi. Tasseva satta-akusalacittasahajāto saṅkappo atthi, teheva cittehi vācaṅgacopanaṃ atthi, kāyaṅgacopanaṃ atthi, paccayaparibhogo atthi, saḥajātavāyāmo atthi, assatiyabhāvo atthi, saḥajātacittakaggatā atthi, etc micchāsaṅkappādayo nāma.

Sakadāgāmimaggaṇaṃ sammāsaṅkappādayo tesāṃ pahānena sammāsaṅkappādayoti veditabbā. Evaṃ sakadāgāmimaggaṇaṃ aṭṭhaṅgāni sakiccatkāni honti. Sakadāgāmiṃsaṃ anāgāmimaggaṇaṃ māno atthi, so diṭṭhiṭṭhāne tiṭṭhati. Tasseva sattahi cittehi saḥajātā saṅkappādayo atthi. Tesāṃ pahānena anāgāmimaggaṇaṃ aṭṭhannaṃ aṅgānaṃ sakiccatkāni veditabbā. Anāgāmiṃsaṃ arahattamaggaṇaṃ māno atthi, so diṭṭhiṭṭhāne tiṭṭhati. Yāni panassa pañca akusalacittāni, tehi saḥajātā saṅkappādayo atthi. Tesāṃ pahānena arahattamaggaṇaṃ aṭṭhannaṃ aṅgānaṃ sakiccatkāni veditabbā.

Oḷārikāti kāyavacīdvāre vītikkaṃsaṃ paccayabhāvena thūlabhūtamhā. **Kāmarāgasaññojanā**ti methunarāgasāṅkhātā saññojanā. So hi kāmaḥ saññojetīti saññojananti vuccati. **Paṭighasaññojanā**ti byāpādasaññojanā. So hi ārammaṇe paṭiḥaṇṇatīti paṭighanti vuccati. Te eva thāmagataṭṭhena santāne anusentīti **anusayā**. **Aṇusahagatā**ti aṇubhūtā, sukhumabhūtāti attho. Tabbhāve hi ettha saḥagatasaddo. Sakadāgāmiṃsaṃ hi kāmarāgabyāpādā dvīhi kāraṇehi aṇubhūtā adhiccuppattiyā ca pariyuṭṭhānamandatāya ca. Tassa hi bālaputhujjanassa viya kilesā abhiṇṇaṃ na uppajjanti, kadāci karahaci uppajjanti. Uppajjamānā ca bālaputhujjanassa viya maddantā pharantā chādentā andha-andhaṃ karontā na uppajjanti, dvīhi pana maggehi pahīnattā mandamandā tanukākārā hutvā uppajjanti, vītikkaṃsaṃ pāpetuṃ samatthā na honti. Evaṃ tanubhūtā anāgāmimaggaṇaṃ pahīyanti. **Rūparāgā**ti rūpaḥ chandarāgā. **Arūparāgā**ti arūpaḥ chandarāgā. **Mānā**ti unnatīlakkaṇā. **Uddhaccā**ti avūpasamalakkhaṇā. **Avijjāyā**ti andhalakkhaṇāya. **Bhavarāgānusayā**ti rūparāgārūparāgavasena pavattabhavarāgānusayā.

62. Idāni maggañāṇasaṃvaṇṇanaṃ karonto **ajātaṃ jhāpetī**ti-ādimāha. Tattha ca **ajātaṃ jhāpeti jātena, jhānaṃ tena pavuccatī**ti

attano santāne pātubhūtena tena tena lokuttarajjhānena taṃsamaṅgīpuggalo ajātameva taṃ taṃ kilesaṃ jhāpeti dahati samucchindati, tena kāraṇena taṃ lokuttaraṃ jhānanti pavuccatīti attho. **Jhānavimokkhe kusalatāti** tasmim ariyamaggasampayutte vitakkādike jhāne ca vimokkhasaṅkhāte ariyamagge ca asammohavasena kusalatāya paṭhamamaggeneva pahīnāsu nānādiṭṭhīsu na kampati. Jhānaṃ nāma duvidhaṃ ārammaṇūpanijjhānaṃca lakkhaṇūpanijjhānaṃca. Lokiyapaṭhamajjhānādikaṃ kasiṇādi-ārammaṇūpanijjhānaṭṭhena jhānaṃ, vipassanāsaṅkhārānaṃ sabhāvasāmaññalakkhaṇūpanijjhānaṭṭhena jhānaṃ, lokuttaraṃ nibbāne tathalakkhaṇūpanijjhānaṭṭhena jhānaṃ. Idha pana gotrabhunāpi sādharmaṇaṃ lakkhaṇūpanijjhānaṭṭhaṃ anāmasitvā asādhāraṇena kilesajhāpanaṭṭhena jhānaṃ vuttaṃ. Vimokkhaṭṭho panettha nibbānārammaṇe suṭṭhu adhimuccanaṭṭho kilesehi ca suṭṭhu muccanaṭṭho.

Samādahitvā yathā ce vipassatīti appanūpacārakhaṇikasamādhīnaṃ aññatarena samādhinā paṭhamāṃ cittasamādhānaṃ katvā pacchā yathā vipassati ca. Samuccayattho ce-saddo vipassanaṃ samuccinoti.

Vipassamāno tathā ce samādaheti vipassanā nāmesā lūkhabhūtā nirassādā, samatho ca nāma siniddhabhūto sa-assādo. Tasmā tāya lūkhabhūtaṃ cittaṃ sinehetuṃ vipassamāno tathā ca samādahe. Vipassamāno puna samādhim pavisitvā cittasamādhānaṃca tatheva kareyya, yatheva vipassananti attho. Idha ce-saddo samādahanāṃ samuccinoti. Ubhayatthāpi gāthābandhānuvattanena ce-kāro kato, attho pana ca-kārattho eva.

Vipassanā ca samatho tadā ahūti yasmā samathavipassanānaṃ yuganaddhabhāve sati ariyamaggapātubhāvo hoti, tasmā ariyamaggajananasamatthattā yadā tadubhayasamāyogo hoti, tadā vipassanā ca samatho ca ahu, samathavipassanā bhūtā nāma hotīti attho. Tā ca samathavipassanā ariyamaggābhimukhikāle ca maggakkhaṇe ca **samānabhāgā yuganaddhā vattare** samāno samo bhāgo koṭṭhāso etesanti samānabhāgā, yuge naddhā viyāti yuganaddhā, aññamaññaṃ anativattanaṭṭhena samadhurā samabalāti attho. Vitthāro panassa yuganaddhakathāyaṃ āvibhavissati.

Dukkhā saṅkhārā sukho, nirodho iti dassanaṃ. Dubhato vuṭṭhitā paññā, phasseti amataṃ padanti dukkhā saṅkhārā, sukho nirodho nibbānanti

paṭipannassa tato nibbānadassanaṃ ariyamaggañāṇaṃ dubhato vuṭṭhitā paññā nāma. Sā eva ca paññā amataṃ padaṃ nibbānaṃ ārammaṇaphusanena phusati, paṭilabhatīti attho. Nibbānaṃ hi atappakaṭṭhena amatasadisanti amataṃ, nāssa mataṃ maraṇaṃ vayo atthīti amataṃ, pubbabhāgato paṭṭhāya mahatā ussāhena mahatīyā paṭipadāya pajjati paṭipajjīyatīti padanti vuccati.

Vimokkhacariyaṃ jānātīti vimokkhapavattiṃ asammohavasena jānāti, paccavekkhaṇavasena jānāti. “Dubhato vuṭṭhāno vimokkho, dubhato vuṭṭhānā cattāro vimokkhā, dubhato vuṭṭhānānaṃ anulomā cattāro vimokkhā, dubhato vuṭṭhānapaṭippassaddhi cattāro vimokkhā”ti hi upari vimokkhakathāyaṃyeva¹ āgatā vimokkhacariyā veditabbā. Tesāṃ vitthāro tattheva āgato. **Nānattekattakovidoti** tesāṃ vimokkhānaṃ nānābhāve ekabhāve ca kusalo. Dubhato vuṭṭhānavimokkhavasena hi tesāṃ ekattaṃ, catu-ariyamaggavasena nānattaṃ, ekekassāpi vā ariyamaggassa anupassanābhedenā nānattaṃ, ariyamaggabhāvena ekattaṃ veditabbaṃ. **Dvinnāṃ ñāṇānaṃ kusalatāti** dassanasāṅkhātassa ca bhāvanāsaṅkhātassa cāti imesaṃ dvinnāṃ ñāṇānaṃ kusalatāya. **Dassananti** hi sotāpattimaggo. So hi paṭhamāṃ nibbānadassanato dassananti vutto. Gotrabhu pana kiñcāpi paṭhamataraṃ nibbānaṃ passati, yathā pana rañño santikaṃ kenacideva karaṇīyena āgato puriso dūratova rathikāya carantaṃ hatthikkhandhagataṃ rājānaṃ disvāpi “diṭṭho te rājā”ti puṭṭho disvā kattabbakiccassa akatattā “na passāmī”ti āha, evameva nibbānaṃ disvā kattabbassa kilesappahānassābhāvā na “dassanaṃ”ti vuccati. Taṃ hi ñāṇaṃ maggassa āvajjanaṭṭhāne tiṭṭhati. **Bhāvanāti** sesamaggattayaṃ. Taṃ hi paṭhamamaggena diṭṭhasmimīyeva dhamme bhāvanāvasena uppajjati, na adiṭṭhapubbaṃ kiñci passati, tasmā “bhāvanā”ti vuccati. Heṭṭhā pana bhāvanāmaggassa apariniṭṭhitattā “dvinnāṃ ñāṇānaṃ”ti avatvā sotāpattisakadāgāmi-anāgānimaggalābhino sandhāya “jhānavimokkhe kusalatā”ti vuttaṃ, arahattamaggalābhino pana bhāvanāmaggassa pariniṭṭhitattā “dvinnāṃ ñāṇānaṃ kusalatā”ti vuttanti veditabbaṃ.

Maggañāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Khu 9. 231 piṭṭhe.

12. Phalaññāṇaniddesavaṇṇanā

63. Phalaññāṇaniddese **taṃpayogappaṭippassaddhattā**ti tassa ajjhatabhiddhā vuṭṭhānapayogassa paṭippassaddhattā. Maggo hi sakakkhaṇe kilesappahānena ubhato vuṭṭhānapayogaṃ karoti nāma, phalakkhaṇe kilesānaṃ pahīnattā maggassa ubhato vuṭṭhānapayogo paṭippassaddho vūpasanto nāma hoti. **Uppajjati**ti maggānantaraṃ sakiṃ vā dvikkhattuṃ vā uppajjati, phalasamāpattikāle pana bahukkhattuṃ, nirodhā vuṭṭhahantassa dvikkhattuṃ uppajjati, sabbampi hi taṃpayogappaṭippassaddhattā uppajjati. **Maggassetāṃ phalanti** phalaṃ apekkhitvā napuṃsakavacanaṃ kataṃ. Sakadāgāmimaggakkaṇāḍisupi ekekamaggaṅgavaseneva vuṭṭhānayojanā veditabbā.

Phalaññāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Vimuttiññāṇaniddesavaṇṇanā

64. Vimuttiññāṇaniddese **sakkāyadiṭṭhī**ti vijjamānaṭṭhena sati khandhapañcakasaṅkhāte kāye, sayāṃ vā satī tasmīṃ kāye diṭṭhīti sakkāyadiṭṭhī. **Vicikicchā**ti vigatā cikicchā, sabhāvaṃ vā vicinanto etāya kicchati kilamatīti vicikicchā. **Sīlabbataparāmāso**ti sīlena suddhi vatena suddhi sīlabbatena suddhīti gahita-abhiniveso. So hi sabhāvaṃ atikkamitvā parato āmasatīti sīlabbataparāmāso¹. Ubhinnaṃ samānepi diṭṭhihāve takkañca parūpadesaṅca vinā pakatiyā eva sakkāyadiṭṭhigahaṇato pakatibhūtāya vīsativatthukāya sakkāyadiṭṭhiyā pahāneneva sabbadiṭṭhippahānadassanatthaṃ sakkāyadiṭṭhi vuttā. Sīlabbataparāmāso pana “suddhipaṭipadaṃ paṭipajjāmā”ti paṭipannānaṃ paṭipadāya micchābhāvadassanatthaṃ visuṃ vuttoti veditabbo. Tiṇṇampi anusayappahāneneva pahānaṃ dassetuṃ **diṭṭhānusayo vicikicchānusayoti** vuttaṃ, na visuṃ kilesattā. **Upakkilesā**ti kilesenti upatāpenti vibādhentīti kilesā, thāmagataṭṭhena bhusā kilesāti upakkilesā. **Sammā samucchinā hontīti** samucchadappahānena anuppādanirodhena sammā samucchinā honti. **Sapariyuṭṭhānehi**ti cittaṃ

1. Parāmāso (Sī, Syā)

pariyonandhantāni uṭṭhenti uppajjantīti pariyuṭṭhānāni,
 samudācārappattānaṃ kilesānametaṃ adhivacanaṃ. Saha pariyuṭṭhānehīti
 sapariyuṭṭhānāni. Tehi sapariyuṭṭhānehi anusayita-upakkilese hi. **Cittaṃ**
vimuttaṃ hotīti tesaṃ abhabbuppattikabhūtatā santativasena pavattamānaṃ
 cittaṃ tato vimuttaṃ nāma hoti. Tadeva suṭṭhu vimuttatā **suvimuttaṃ**.
Taṃvimutti ñātattthenāti tassā vimuttiyā jānanattthena.

Vimuttiñāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

14. Paccavekkhaṇaṇāṇaniddesavaṇṇanā

65. Paccavekkhaṇaṇāṇaniddese maggakkhaṇe ya eva hetuṭṭhena paṭhamāṃ
 maggaṅgāni visuṃ visuṃ vatvā puna maggaṅgabhūte ca amaggaṅgabhūte ca
 dhamme “bujjhanattthena bodhī”ti laddhanāmassa ariyassa aṅgabhāvena
 bojjhaṅge visuṃ dassesi. Satidhammavicayavīriyasamādhisambojjhaṅgā hi
 maggaṅgāneva, pītipassaddhi-upekkhāsambojjhaṅgā amaggaṅgāni. Puna
 balavasena indriyavasena ca visuṃ niddiṭṭhesu saddhā eva amaggaṅgabhūtā.
 Puna maggakkhaṇe jāte ya eva dhamme rāsivasena dassento
ādhipateyyattthenāti-ādimāha. Tattha **upattihānatthena satipaṭṭhānāti** ekāva
 nibbānārammaṇā sati kāyavedanācittadhammesu subhasukhanicca-
 attasaññāpahānakiccasādhana vasena cattāro satipaṭṭhānā nāma.
 Nibbānārammaṇaṃ ekameva vīriyaṃ uppannānuppannānaṃ akusalānaṃ
 pahānānupattikiccassa, anuppannuppannānaṃ kusalānaṃ
 uppādatṭhitikiccassa sādhanavasena cattāro sammappadhānā nāma.

Tathattthena saccāti dukkhabhāvādīsu avisaṃvādakaṭṭhena cattāri
 ariyasaccāni. Etāneva cettha paṭivedhaṭṭhena tadā samudāgatāni,
 “amatogadhaṃ nibbānaṃ”ti visuṃ vuttaṃ nibbānañca, sesā pana dhammā
 paṭilābhaṭṭhena tadā samudāgatā. “Tathattthena saccā tadā samudāgatā”ti
 vacanato maggaṭṭhapariyosāne avassaṃ cattāri saccāni paccavekkhatīti
 niṭṭhamettha gantabbaṃ. “Kataṃ karaṇīyaṃ nāparaṃ itthattāyāti pajānāti”ti¹
 vacanato ca “dukkhaṃ me pariññātāṃ, samudayo me pahīno, nirodho me
 sacchikato,

1. Dī 1. 79 piṭṭhe.

maggo ca me bhāvito”ti paccavekkhaṇaṃ vuttameva hoti. Tathā paccavekkhaṇaṃ yujjati ca. **Samudayoti** cettha taṃtaṃmaggavajjhoyeva veditabbo. Ettha vuttasamudayapaccavekkhaṇavaseneva Aṭṭhakathāyaṃ duvidhaṃ kilesapaccavekkhaṇaṃ maggaphalanibbānapaccavekkhaṇāni idha sarūpeneva āgatānīti vuttāni. Kevalaṃ dukkhapaccavekkhaṇamevana vuttaṃ. Kiñcāpi na vuttaṃ, atha kho pāṭhasabbhāvato yuttisabbhāvato ca gahetabbameva. Saccapaṭivedhatthaṃ hi paṭipannassa niṭṭhite saccapaṭivedhe sayāṃ katakiccapaccavekkhaṇaṃ yuttamevāti.

Avikkhepaṭṭhena samathoti—ādi maggasampayutte eva samathavipassanādhamme ekarasaṭṭhena anativattanaṭṭhena ca dassetuṃ vuttaṃ. **Samvaratṭhena sīlavisuddhīti** sammāvācākammantājīvā eva **avikkhepaṭṭhena cittavisuddhīti** sammāsamādhi eva. **Dassanaṭṭhena diṭṭhivisuddhīti** sammādiṭṭhiyeva. **Vimuttaṭṭhena** samucchedavasena maggavajjhakilesehi muccanaṭṭhena, nibbānārammaṇe vā adhimuccanaṭṭhena. **Vimokkhoti** samucchedavimokkho, ariyamaggoyeva. **Paṭivedhaṭṭhena vijjāti** saccapaṭivedhaṭṭhena vijjā, sammādiṭṭhiyeva. **Pariccāgaṭṭhena vimuttīti** maggavajjhakilesānaṃ pajhanaṭṭhena tato muccanato vimutti, ariyamaggoyeva. **Samucchedaṭṭhena khaye ñāṇanti** kilesasamucchindanaṭṭhena kilesakkhayakare ariyamagge ñāṇaṃ, sammādiṭṭhiyeva.

Chandādayo hetṭhā vuttanayeneva veditabbā. Kevalaṃ hetṭhā¹ maggakkhaṇeyeva maggassa ādimajjhapariyosānākārena dassitā. **Vimuttīti** cettha maggavimuttiyeva. “Tathaṭṭhena saccā”ti ettha gahitampi ca nibbānaṃ idha pariyoṣānabhāvadassanaṭṭhaṃ puna vuttanti veditabbaṃ. Phalakkhaṇepi eseva nayo. Ettha pana **hetuṭṭhena maggoti** phalamaggabhāveneva. **Sammappadhānāti** maggakkhaṇe catukiccasādhakassa vīriyakiccassa phalassa uppāḍakkhaṇe siddhattā vuttanti veditabbaṃ. Aññāthā hi phalakkhaṇe sammappadhānā eva na labbhanti. Vuttaṃ hi maggakkhaṇe sattatimsa bodhipakkhiyadhamme uddharantena therena “phalakkhaṇe ṭhapetvā cattāro sammappadhāne avasesā tettimsa dhammā labbhanti”ti. Evameva paṭivedhakiccādisiddhivasena saccādinipi yathāyogaṃ veditabbāni. **Vimokkhoti** ca phalavimokkho. **Vimuttīti** phalavimutti. **Paṭippassaddhaṭṭhena anuppāde ñāṇaṃ** vuttatthameva. **Vuṭṭhahitvāti** antarā vuṭṭhānābhāvā phalāvasānena² evaṃ vuttaṃ. **Ime dhammā tadā samudāgatāti** ime

1. Hetṭhā (Gaṇṭhipade)

2. Phalavasena (Sī, Syā)

vuttappakārā dhammā maggakkhaṇe phalakkhaṇe ca samudāgatāti
paccavekkhatīti iti-saddaṃ pāṭhasesaṃ katvā sambandho veditabbo.

Paccavekkhaṇañāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

15. Vatthunānattañāṇaniddesavaṇṇanā

66. Vatthunānattañāṇaniddese **cakkhuṃ ajjhattaṃ vavatthetīti** ajjhatabhūtaṃ cakkhuṃ vavatthapeti. Yathā so cakkhuṃ vavatthapeti, tathā vattukāmo **kathaṃ cakkhuṃ ajjhattaṃ vavatthetīti** pucchitvā puna **cakkhu avijjāsambhūtaṃ vavatthetīti**-ādinā vavatthāpanākāraṃ dasseti. Tattha avijjātaṇhā atītā upatthambhakahetuyo, kammaṃ atītaṃ janakahetu, āhāro idāni upatthambhakahetu. Etena cakkhūpatthambhakāni utucittāni gahitāneva honti. **Catunnaṃ mahābhūtānaṃ upādāyāti** upayogatthe sāmivacanāṃ, cattāri mahābhūtāni upādiyitvā pavattanti attho. Etena pasādacakkhubhāvo dassito hoti, sasambhārabhāvo paṭikkhitto. **Uppannanti** addhāvasena, santatikhaṇavasena vā paccuppannaṃ. **Samudāgatanti** hetuto samuṭṭhitaṃ. Ettāvata vipassanāpubbabhāge cakkhuvavatthānaṃ dassitaṃ. **Ahutvā sambhūtaṃ**-ādihi aniccānupassanā. Pubbe udayā avijjamānato ahutvā sambhūtaṃ, uddhaṃ vayā abhāvato hutvā na bhavissati. **Antavantatoti** anto assa atthīti antavā, antavā eva antavanto yathā “satimanto gatimanto, dhitimanto ca yo isī”ti¹. Tato antavantato, bhaṅgavijjamānatoti attho. **Addhuvanti** sabbāvatthānipātītāya, thirabhāvassa ca abhāvatāya na thiraṃ. **Asassatanti** na niccaṃ. **Vipariṇāmadhammanti** jarāya ceva maraṇena cāti dvedhā vipariṇāmapakatikaṃ. **Cakkhu aniccanti**-ādīni **cakkhuṃ aniccatoti**-ādīni ca vuttatthāni. **Manoti** idha bhavaṅgamanassa adhippetattā **avijjāsambhūtoti**-ādi yujjatiyeva. **Āhārasambhūtoti** ettha sampayuttaphassāhāraṇaṃ aṇcetanāhāraṇaṃ veditabbaṃ. **Uppannoti** ca addhāsantativasena.

Vatthunānattañāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Khu 2. 349 piṭṭhe Theragāthāyaṃ.

16. Gocaranānattañāṇaniddesavaṇṇanā

67. Gocaranānattañāṇaniddese **rūpe bahiddhā vavatthetī**ti ajjhataṭṭo bahiddhābhūte rūpāyatanadhamme vavatthapetīti attho. **Avijjāsambhūtā**-ādi attabhāva-pariyāpannakammajarūpattā vuttaṃ. Āhāropi hi kammajarūpassa upatthambhakapaccayo hoti. Saddassa pana utucittasamuṭṭhānattā avijjāsambhūtādicatukkaṃ na vuttaṃ. Phoṭṭhabbānaṃ sayāṃ mahābhūtattā “catunnaṃ mahābhūtānaṃ upādāyā”ti na vuttaṃ. **Dhammā**ti cettha bhavaṅgamanosampayuttā tayo arūpino khandhā, dhammāyatanapāriyāpannāni sukhumarūpāni ca kammāsamuṭṭhānāni, sabbānipi rūpādīni ca. Apica yāni yāni yena yena samuṭṭhahanti, tāni tāni tena tena veditabbāni. Itarathā hi sakasantānapariyāpannāpi rūpādayo dhammā sabbe na saṅgaṇheyyāṃ. Yasmā anindriyabaddharūpādayopi vipassanūpagā, tasmā tesaṃ kammāsambhūtapadena saṅgaho veditabbo. Tepi hi sabbasattasādhāraṇakammapaccaya-utusamuṭṭhānā. Aññe pana “anindriyabaddhā rūpādayo avipassanūpagā”ti vadanti. Taṃ pana—

“Sabbe saṅkhārā aniccāti, yadā paññāya passati.

Atha nibbindati dukkhe, esa maggo visuddhiyā”ti¹—

ādikāya Pāliyā virujjhati. Vuttañca Visuddhimagge “idhekacco āditova ajjhattasaṅkhāre abhinivisitvā vipassati, yasmā pana na suddha-ajjhattadassanamatteneva maggavutṭhānaṃ hoti, bahiddhāpi datṭhabbameva, tasmā parassa khandhepi anupādinna-saṅkhārepi aniccaṃ dukkhamanattāti vipassati”ti². Tasmā paresaṃ cakkhādivavatthānampi anindriyabaddharūpādivavatthānampi icchitabbameva, tasmā tebhūmakasaṅkhārā avipassanūpagā nāma natthi.

Gocaranānattañāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

17. Cariyānānattañāṇaniddesavaṇṇanā

68. Cariyānānattañāṇaniddese **viññāṇacariyā**ti-ādīsu ārammaṇe caratīti cariyā, viññāṇameva cariyā **viññāṇacariyā**. Aññāṇena

1. Khu 1. 53 piṭṭhe.

2. Visuddhi 2. 300 piṭṭhe.

caraṇaṃ, aññāṇena vā carati, aññāte vā carati, aññāṇassa vā caraṇanti
aññāṇacariyā. Ñāṇameva cariyā, ñāṇena vā cariyā, ñāṇena vā carati, ñāte vā
 carati, ñāṇassa vā caraṇanti **ñāṇacariyā.** **Dassanattthāyāti** rūpadassanattthāya
 pavattā. **Āvajjanakiriyābyākatāti** bhavaṅgasantānato apānetvā rūpārammaṇe
 cittasantānaṃ āvajjeti nāmetīti āvajjanaṃ, vipākābhāvato karaṇamattanti
 kiriyā, kusalākusalavasena na byākatāti abyākatā. **Dassanattthoti** passanti
 tena, sayāṃ vā passati, dassanamattameva vā tanti dassanaṃ, dassanameva
 attho dassanatttho. **Cakkhuviññāṇanti** kusalavipākāṃ vā akusalavipākāṃ vā.
Diṭṭhattāti adiṭṭhe sampañicchanassa abhāvato cakkhuviññāṇena
 rūpārammaṇassa diṭṭhattā. **Abhiniropanā vipākamanodhātūti**
 diṭṭhārammaṇameva ārohatīti abhiniropanā, ubhayavipākā
 sampañicchanamanodhātu. **Abhiniropitattāti** rūpārammaṇaṃ abhiruḥhattā.
Vipākamanoviññāṇadhātūti ubhayavipākā santīraṇamanoviññāṇadhātu. Esa
 nayo sotadvārādīsipi. Santīraṇānantaraṃ voṭṭhabbane avuttepi
 Atṭhakathācariyehi vuttattā labbhatīti gahetabbaṃ. **Vijānanattthāyāti**
 dhammārammaṇassa ceva rūpādi-ārammaṇassa ca vijānanattthāya.
Āvajjanakiriyābyākatāti manodvārāvajjanacittaṃ. **Vijānanattthoti**
 tadanantara javanavasena ārammaṇassa vijānanameva attho, na añño. Upari
 akusalajavanānaṃ vipassanāmaggaṭṭhalajavanānaṃ ca visuṃ vuttattā
 sesajavanāni idha gahetabbāni siyūṃ. “Kusalehi kammehi vippayuttā caratīti
 viññāṇacariyā”ti-ādivacanato¹ pana hasituppādacittajavanameva
 gahetabbaṃ. Chasu dvāresu ahetukānaṃyeva cittānaṃ vuttattā dve
 āvajjanāni dve pañcaviññāṇāni dve sampañicchanāni tīṇi santīraṇāni ekaṃ
 hasituppādacittanti atṭhārasa ahetukacittāniyeva viññāṇacariyāti veditabbāni.

69. Idāni visayavijānanamattaṭṭhena viññāṇacariyāti dassetuṃ **nīrāgā**
caratīti-ādimāha, viññāṇaṃ hi rāgādisampayoge saddhādisampayoge ca
 avatthantaraṃ pāpuṇāti, tesu asati sakāvatthāyameva tiṭṭhati. Tasmā
 nīrāgādivacanena tesu vuttaviññāṇānaṃ viññāṇakiccamattaṃ dasseti.
 Natthi etissā rāgoti nīrāgā. Nirāgāti rassaṃ katvāpi

1. Khu 9. 79 piṭṭhe.

paṭhanti. So pana rajjanavasena **rāgo**. Itaresu dussanavasena **doso**.
 Muyhanavasena **moho**. Maññanavasena **māno**. Viparītadassanavasena **diṭṭhi**.
 Uddhatabhāvo avūpasantabhāvo, vā **uddhaccaṃ**. **Vicikicchā** vuttatthā.
 Anusentīti **anusayā**. “Niranusayā”ti vattabbe **nānusayā**ti vuttaṃ, soyevattho.
 Pariyuṭṭhānappattānamevettha abhāvo veditabbo. Na hi viññāṇacariyā
 pahīnānusayānamīeva vuttā. Yā ca nīrāgādināmā, sā rāgādihi vippayuttāva
 nāma hotīti pariyāyantaradassanattham **rāgavippayuttā**ti-ādimāha. Puna
 aññehi ca vippayuttatam dassetum **kusalehi kammehī**ti-ādimāha.
 Kusalāniyeve rāgādivajjābhāvā **anavajjāni**. Parisuddhabhāvakarchi hiri-
 ottappehi yuttatā **sukkāni** pavattisukhattā sukho udayo uppatti etesanti
sukhudrayāni, sukhavipākattā vā sukho udayo vaḍḍhi etesanti sukhudrayāni.
 Vuttavipakkhena akusalāni yojetabbāni. **Viññāte caratī**ti viññāṇena
 viññāyamānam ārammaṇam viññātānā nāma, tasmiṃ viññāte ārammaṇe.
 Kim vuttaṃ hoti? Nīlavanṇayogato nīlavattham viya viññāṇayogato
 viññātānā viññāṇam nāma hoti, tasmiṃ viññāṇe caratīti **viññāṇacariyā**ti
 vuttaṃ hoti. **Viññāṇassa evarūpā cariyā** hotīti vuttappakārassa viññāṇassa
 vuttappakārā cariyā hotīti attho. “Viññāṇassa cariyā”ti ca vohāravasena
 vuccati, viññāṇato pana visum cariyā natthi. **Pakatiparisuddhamidaṃ cittaṃ**
nikkilesatthenāti idaṃ vuttappakāram cittaṃ rāgādikilesābhāvena pakatiyā
 eva parisuddham. Tasmā vijānanamattameva cariyāti **viññāṇacariyā**ti vuttaṃ
 hoti. Niklesatthenāti pi pāṭho.

Aññāṇacariyāya **manāpiyesūti**¹ manasi appenti pasīdanti, manam vā
 appāyanti vaḍḍhentīti manāpāni, manāpāniyeve manāpiyāni. Tesu
 manāpiyesu. Tāni pana iṭṭhāni vā hontu anīṭṭhāni vā, gahaṇavasena
 manāpiyāni. Na hi iṭṭhasmiṃyeve rāgo anīṭṭhasmiṃyeve doso uppajjati.
Rāgassa javanattāyāti santativasena rāgassa javanattāyā pavattā.
Āvajjanakiriyābyākātāti cakkhudvāre ayoniso manasikārabhūtā
 āvajjanakiriyābyākātā manodhātu. **Rāgassa javanāti** yebhuyyena

1. Manāpikesūti (Sī, Syā, Ka)

sattakkhattum rāgassa pavatti, punappunam pavatto rāgoyeva.

Aññāṇacariyāti aññāṇena rāgassa sambhavato aññāṇena rāgassa cariyāti vuttam hoti. Sesesupi eseva nayo. **Tadubhayena asamapekkhanasmim vatthusminti** rāgadosavasena samapekkhanavirahite rūpārammaṇasaṅkhāte vatthusmim. **Mohassa javanatthāyā**ti vicikicchā-uddhaccavasena mohassa javanatthāya. **Aññāṇacariyā**ti aññāṇasseva cariyā¹, na aññassa.

Vinibandhassāti-ādini mānādīnam sabhāvavacanāni. Tattha **vinibandhassā**ti unnativasena vinibandhitvā ṭhitassa. **Parāmatṭhāyā**ti rūpassa aniccabhāvādīm atikkamitvā parato niccabhāvādīm āmatṭhāya gahitāya. **Vikkhepagatassā**ti rūpārammaṇe vikkhittabhāvaṃ gatassa. **Aniṭṭhaṅgatāyā**ti asanniṭṭhānabhāvaṃ gatāya. **Thāmagatassā**tibalappattassa. **Dhammesū**ti rūpādīsu vā dhammārammaṇabhūtesu vā dhammesu.

70. Yasmā rāgādayo aññāṇena honti, tasmā rāgādisampayogena aññāṇam visesento **sarāgā caratī**ti-ādimāha. Tattha **sarāgā caratī**ti mohamānadiṭṭhimānānusayadiṭṭhānusaya-avijjānusayajavanavasena cariyā veditabbā. **Sadosā caratī**ti moha-avijjānusayajavanavasena. **Samohā caratī**ti rāgadosamānadiṭṭhi-uddhaccavicikicchānusayajavanavasena. **Samānā caratī**ti rāgamohakāmarāgabhavarāgāvijjānusayajavanavasena. **Sadiṭṭhi caratī**ti rāgamohakāmarāgāvijjānusayajavanavasena. **Sa-uddhaccā carati savicikicchā caratī**ti moha-avijjānusayajavanavasena. **Sānusayā caratī**ti etthāpi vuttanayeneva ekekaṃ anusayaṃ mūlaṃ katvā tasmim citte labbhamānakasesānusayavasena sānusayatā yojetabbā. **Rāgasampayuttā**ti-ādi sārāgādivēvacanameva. Sā eva hi cariyā sampayogavasena saha rāgādīhi vattatīti sarāgādi-ādini nāmāni labhati. Rāgādīhi samam ekuppādekanirodhekavatthekārammaṇādīhi pakārehi yuttāti **rāgasampayuttānī**ti-ādini nāmāni labhati. Sāyeva ca yasmā kusalādīhi kammehi vippayuttā, akusalādīhi kammehi sampayuttā, tasmāpi aññāṇacariyāti dassetum **kusalehi kammehī**ti-ādimāha. Tattha **aññā**teti mohassa aññāṇalakkhaṇattā yathāsabhāvena aññāte ārammaṇe. Sesam vuttatthameva.

1. Aññāṇameva cariyā (Ka)

71. Ñāṇacariyāyaṃ yasmā vivaṭṭanānupassanādīnaṃ
 anantarapaccayabhūtā āvajjanakiriyaḃyākatā natthi, tasmā tesam atthāya
 āvajjanakiriyaḃyākatam avatvā vivaṭṭanānupassanādayova vuttā.
 Anulomaññatthāya eva hi āvajjanā hoti, tato
 vivaṭṭanānupassanāmaggaphalāni. **Phalasamāpattī**ti cettha maggānantarajā
 vā hotu kālantarajā¹ vā, ubhopi adhippetā. **Nīrāgā caratī**ti-ādīsu rāgādīnaṃ
 paṭipakkhavasena nīrāgādītā veditabbā, viññāṇacariyāyaṃ rāgādīnaṃ
 abhāvamattaṭṭhena. **Ñāteti** yathāsabhāvato ñāte. **Aññā viññāṇacariyā**ti-ādīhi
 tissannaṃ cariyānaṃ aññamaññamasammissataṃ dasseti.
 Viññāṇakiccamattavasena hi ahetukacittuppādā viññāṇacariyā,
 aññāṇakiccavataṃ dvādasannaṃ akusalacittuppādānaṃ vaseneva
 aññāṇacariyā, visesena ñāṇakiccakārīnaṃ vipassanāmaggaphalānaṃ vasena
 ñāṇacariyā. Evamimā aññamaññamasammissā ca, vipassanaṃ ṭhapetvā
 sahetukakāmāvacarakiriyaḃkusalā ca, sahetukakāmāvacaravipākā ca,
 rūpāvacarārūpāvacarakusalābyākatā ca tihi cariyāhi vinimuttāti veditabbā.
 Nibbānārammaṇāya vivaṭṭanānupassanāya ñāṇacariyāya niddiṭṭhattā
 nibbānamaggaphalapaccavekkhaṇabhūtāni sekkhāsekkhānaṃ
 paccavekkhaṇañāṇāni ñāṇacariyāya saṅgahitānīti veditabbāni. Tānapi hi
 visesena ñāṇakiccarānevāti.

Cariyānānattañāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

18. Bhūminānattañāṇaniddesavaṇṇanā

72. Bhūminānattañāṇaniddese **bhūmiyoti** bhāgā paricchedā vā.
Kāmāvacarāti ettha duvidho kāmo kilesakāmo vatthukāmo ca. Kilesakāmo
 chandarāgo, vatthukāmo tebhūmakavaṭṭam. Kilesakāmo kāmetīti kāmo,
 vatthukāmo kāmiyātīti kāmo. So duvidho kāmo pavattivaseṇa yasmim
 padese avacarati, so padeso kāmo ettha avacaratīti kāmāvacaro. So pana
 padeso catunnaṃ apāyānaṃ, manussalokassa, channañca devalokānaṃ
 vasena

1. Kālānantarajā (Sī)

ekādasavidho. Yathā hi yasmim padese sasatthā purisā avacaranti, so vijjamānesupi aññesu dvipadacatuppadesu avacarantesu tesam abhilakkhitattā “sasatthāvacaro”ti vuccati, evam vijjamānesupi aññesu rūpāvacarādīsu tattha avacarantesu tesam abhilakkhitattā ayam padeso “kāmvacaro”tveva vuccati. Svāyam yathā rūpabhavo rūpam, evam uttarapadalopam katvā “kāmo”tveva vuccati. Tappaṭibaddho ekeko dhammo imasmim ekādasavidhapadesasaṅkhāte kāme avacaratīti kāmāvacaro. Kiñcāpi hi ettha keci dhammā rūpārūpabhavesupi avacaranti, yathā pana saṅgāme avacaraṇato “saṅgāmāvacaro”ti laddhanāmo nāgo nagare carantopi “saṅgāmāvacaro”tveva vuccati, thalajalacarā ca paṇino athale ajale ca ṭhitāpi “thalacarā jalacarā”tveva vuccanti, evam te aññattha avacarantāpi kāmāvacarāyevāti veditabbā. Ārammaṇakaraṇavasena vā etesu vuttappakāresu dhammesu kāmo avacaratīti kāmāvacarā. Kāmañcesa rūpārūpāvacaradhammesupi avacarati, yathā pana “vadatīti vaccho, mahiyam setīti mahimso”ti vuttena yattakā vadanti, mahiyam vā senti, sabbesam tam nāmam hoti. Evasampadamidam veditabham. Ettha sabbe te dhamme ekarāsim katvā vuttabhūmisaddamapekkhitvā kāmāvacarāti itthilīṅgavacanam kataṃ. Rūpāvacarāti-ādīsu rūpabhavo rūpam, tasmim rūpe avacarantīti **rūpāvacarā**. Arūpabhavo arūpam, tasmim arūpe avacarantīti **arūpāvacarā**. Tebhūmakavaṭṭe pariyāpannā antogadhāti pariyāpannā, tasmim na pariyāpannāti **apariyāpannā**.

Kāmāvacarādibhūminiddesesu **heṭṭhatoti** heṭṭhābhāgena. **Avīcinirayanti** jālānam vā sattānam vā vedanānam vā vīci antaram chiddam ettha natthīti Avīci. Sukhasaṅkhāto ayo ettha natthīti nirayo, nirati-atthenapi nirayo. **Pariyantam karitvāti** tam Avīcisaṅkhātam nirayam antam katvā. **Uparitoti** uparibhāgena. **Paranimmitavasavattī deveti** paranimmitesu kāmesu vasam vattanato evamladdhavohāre deve. **Anto karitvāti** anto pakkipitvā. **Yam etasmim antareti** ye etasmim okāse. **Yanti** ca līṅgavacanavipallāso kato. **Etthāvacarāti** iminā yasmā tasmim antare aññepi caranti kadāci katthaci sambhavato, tasmā tesam asaṅgaṇhanattham avacarāti vuttam. Tena ye etasmim antare ogālhā hutvā caranti sabbattha

sadā ca sambhāvato, adhobhāge ca caranti Avīcinirayassa heṭṭhā bhūtūpādāya pavattibhāvena, tesam saṅgaho kato hoti. Te hi ogālhā caranti, adhobhāge ca carantīti avacarā. **Ettha pariyāpannā**ti iminā pana yasmā ete etthāvacarā aññatthāpi avacaranti, na pana tattha pariyāpannā honti, tasmā tesam aññatthāpi avacarantānam pariggaho kato hoti.

Idāni te ettha pariyāpanne dhamme rāsisuññatāpaccayabhāvato ceva sabhāvato ca dasseto **khandhadhātu-āyatanā**ti-ādimāha. **Brahmalokanti** paṭhamajjhānabhūmisāṅkhātāṃ brahmaṭṭhānaṃ. **Akaniṭṭheti** uttamaṭṭhena na kaniṭṭhe. **Samāpannassā**ti samāpattiṃ samāpannassa. Etena kusalajjhānaṃ vuttaṃ. **Upapannassā**ti vipākavasena brahmaloke upapannassa. Etena vipākajjhānaṃ vuttaṃ. **Diṭṭhadhammasukhavihārissā**ti diṭṭheva dhamme paccakkhe attabhāve sukho vihāro diṭṭhadhammasukhavihāro, so assa atthīti diṭṭhadhammasukhavihārī, arahā. Tassa diṭṭhadhammasukhavihārissa. Etena kiriyaajjhānaṃ vuttaṃ. **Cetasikā**ti cetasi bhavā cetasikā, cittasampayuttāti attho. **Ākāsānañcāyatanūpage**ti Ākāsānañcāyatanasāṅkhātāṃ bhavaṃ upagate. Dutiyapadepe eseva nayo. **Maggā**ti cattāro ariyamaggā. **Maggapthalā**ni cattāri ariyamaggapthalāni. **Asaṅkhatā ca dhātū**ti paccayehi akatā nibbānadhātu.

Aparāpi catasso bhūmiyoti ekekacatukkavasena veditabbā, **cattāro satipaṭṭhānā**ti kāyānupassanāsatiṭṭhānaṃ vedanānupassanāsatiṭṭhānaṃ cittānupassanāsatiṭṭhānaṃ dhammānupassanāsatiṭṭhānaṃ. Tassattho—patiṭṭhātīti paṭṭhānaṃ, upaṭṭhātī okkantitvā¹ pakkhanditvā pavattatīti attho. Satiyeva paṭṭhānaṃ satipaṭṭhānaṃ. Atha vā saraṇaṭṭhena sati, upaṭṭhānaṭṭhena paṭṭhānaṃ, sati ca sā paṭṭhānañcātipi satipaṭṭhānaṃ. Ārammaṇavasena bahukā tā satiyoti satipaṭṭhānā. **Cattāro sammappadhānā**ti anuppannānaṃ akusalānaṃ anuppādāya sammappadhānaṃ, uppannānaṃ akusalānaṃ pahānāya sammappadhānaṃ, anuppannānaṃ kusalānaṃ uppādāya sammappadhānaṃ, uppannānaṃ kusalānaṃ ṭhitiyā sammappadhānaṃ. Padahanti vāyamanti etenāti padhānaṃ, vīriyassetam

1. Okkantitvā (Sī)

nāmaṃ. **Sammappadhānanti** aviparītappadhānaṃ kāraṇappadhānaṃ upāyappadhānaṃ yonisopadhānaṃ. Ekameva vīriyaṃ kiccavasena catudhā katvā sammappadhānāti vuttaṃ. **Cattāro iddhipādā**ti chandiddhipādo cittiddhipādo vīriyiddhipādo vīmaṃsiddhipādo. Tassattho vuttoyeva. **Cattāri jhānānī**ti vitakkavicārapīṭisukhacittakaggaṭṭhavasena pañcaṅgikaṃ paṭhamajjhānaṃ, pīṭisukhacittakaggaṭṭhavasena tivaṅgikaṃ dutiyajjhānaṃ, sukhacittakaggaṭṭhavasena duvaṅgikaṃ tatiyajjhānaṃ, upekkhācittakaggaṭṭhavasena duvaṅgikaṃ catutthajjhānaṃ. Imāni hi aṅgāni ārammaṇūpanijjhānaṭṭhena jhānanti vuccanti. **Catasso appamaññāyoti** mettā karuṇā muditā upekkhā. Pharaṇa-appamaññavasena appamaññāyo. Etāyo hi ārammaṇavasena appamaññe vā satte pharanti, ekaṃ sattampi vā anavasesapharaṇavasena pharantīti pharaṇa-appamaññavasena appamaññāyoti vuccanti. **Catasso arūpasamāpattiyoti** ākāśānañcāyatanasamāpatti viññāṇañcāyatanasamāpatti ākiñcaññāyatanasamāpatti nevasaññānāsaññāyatanasamāpatti. **Catasso paṭisambhidā** vuttatthā eva.

Catasso paṭipadāti “dukkhā paṭipadā dandhābhiññā, dukkhā paṭipadā khippābhiññā, sukhā paṭipadā dandhābhiññā, sukhā paṭipadā khippābhiññā”¹ti vuttā catasso paṭipadā. **Cattāri ārammaṇānī**ti parittam parittārammaṇaṃ, parittam appamaññārammaṇaṃ, appamaññaṃ parittārammaṇaṃ, appamaññaṃ appamaññārammaṇanti² vuttāni cattāri ārammaṇāni. Kasiṇādi-ārammaṇaṃ avavatthāpetabbato ārammaṇavantāni³ jhānāni vuttānīti veditabbāni. **Cattāro ariyavaṃsā**ti ariyā vuccanti Buddhā ca Paccekabuddhā ca Tathāgatasāvakā ca, tesam ariyānaṃ vaṃsā tantiyo paveniyoti ariyavaṃsā. Ke pana te? Cīvarasantoso piṇḍapātasantoso senāsanasantoso bhāvanārāmatāti ime cattāro. Gilānapaccayasantoso piṇḍapātasantose vutte vuttoyeva hoti. Yo hi piṇḍapāte santuṭṭho, so kathaṃ gilānapaccaye asantuṭṭho bhavissati.

Cattāri saṅgahavatthūnīti cattāri janasaṅgaṇhanakāraṇāni, dānaṃ ca peyyavajjaṇa atthacariyā ca samānattatā cāti imāni cattāri. **Dānanti** yathārahaṃ dānaṃ. **Peyyavajjanti** yathārahaṃ piyavacanāṃ. **Atthacariyāti** tattha tattha kattabbassa karaṇavasena kattabbākattabbānusāsanavasena ca vuddhikiriyā.

1. Dī 3. 191 piṭṭhe.

2. Abhi 1. 51 piṭṭhe.

3. Ārammaṇehi ārammaṇavantāni (Sī, Syā)

Samānattatāti saha mānena samāno, saparimāṇo saparigaṇanoti attho. Samāno parassa attā etenāti samānatto, samānattassa bhāvo samānattatā, “ayaṃ mayā hīno, ayaṃ mayā sadiso, ayaṃ mayā adhiko”ti parigaṇetvā tadanurūpena upacaraṇaṃ karaṇanti attho. “Samānasukhadukkhata samānattatā”ti ca vadanti.

Cattāri cakkānīti ettha cakkaṃ nāma dārucakkaṃ ratanacakkaṃ dhammacakkaṃ iriyāpathacakkaṃ sampatticakkanti pañcavidhaṃ. Tattha “yaṃ pana taṃ deva cakkaṃ chahi māsehi niṭṭhitaṃ chārattūnehī”ti¹ idaṃ dārucakkaṃ. “Cakkaṃ vattayato pariggahetvā”ti² idaṃ ratanacakkaṃ. “Mayā pavattitaṃ cakkan”ti³ idaṃ dhammacakkaṃ. “Catucakkaṃ navadvāraṇ”ti⁴ idaṃ iriyāpathacakkaṃ. “Cattārimāni bhikkhave cakkāni, yehi samannāgatānaṃ devamanussānaṃ catucakkaṃ vattati. Katamāni cattāri. Patirūpadesavāso sappurisāvassayo⁵ attasammāpaṇidhi pubbe ca katapuññatā”ti⁶ idaṃ sampatticakkaṃ. Idhāpi etadeva adhippetāṃ. Tattha **patirūpadesavāsoti** yattha catasso parisā sandissanti, evarūpe anucchavike dese vāso. **Sappurisāvassayoti** Buddhādīnaṃ sappurisānaṃ avassayanāṃ sevanāṃ bhajanāṃ. **Attasammāpaṇidhī**ti attano sammā patiṭṭhāpanaṃ. Sace pubbe assaddhādīhi samannāgato hoti, tāni pahāya saddhādīsu patiṭṭhāpanaṃ. **Pubbe ca katapuññatā**ti pubbe upacitakusalatā. Idameva cettha pamāṇaṃ. Yena hi nāṇasampayuttacittena kusalakammaṃ kataṃ hoti, tadeva kusalaṃ taṃ purisaṃ patirūpadese upaneti, sappurise bhajāpeti, so eva puggalo attānaṃ sammā ṭhāpeti.

Cattāri dhammapadānīti cattāro dhammakotṭhāsā. Katamāni cattāri. Anabhiṃjā dhammapadaṃ, abyāpādo dhammapadaṃ, sammāsati dhammapadaṃ, sammāsamādhī dhammapadaṃ. **Anabhiṃjā dhammapadaṃ** nāma alobho vā anabhiṃjāvasena adhigatajjhānavipassanāmagga-phala-nibbānāni vā. **Abyāpādo dhammapadaṃ** nāma akopo vā mettāsīsenā adhigatajjhānādīni vā. **Sammāsati dhammapadaṃ** nāma sūpaṭṭhitassati vā satisīsenā adhigatajjhānādīni vā. **Sammāsamādhī dhammapadaṃ** nāma aṭṭhasamāpatti vā aṭṭhasamāpattisīsenā adhigatajjhānādīni vā. Dasa-asubhavasena vā adhigatajjhānādīni anabhiṃjā dhammapadaṃ, catubrahmavihāravasena

1. Am 1. 110 piṭṭhe.

2. Khu 5. 264 piṭṭhe.

3. Khu 1. 368 piṭṭhe.

4. Sam 1. 15 piṭṭhe.

5. Sappurisāpassayo (Sī, Syā, Ka)

6. Am 1. 341 piṭṭhe.

adhigatāni abyāpādo dhammapadam, dasānussati-āhārepaṭikūlasaññāvasena adhigatāni sammāsati dhammapadam, dasakasiṇa-ānāpānavasena adhigatāni sammāsamādhi dhammapadanti. **Imā cataso bhūmiyoti** ekekaṃ catukkavaseneva yojetabbam.

Bhūminānattañāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

19. Dhammanānattañāṇaniddesavaṇṇanā

73. Dhammanānattañāṇaniddese **kammapatheti** kammāni ca tāni pathā ca apāyagamanāyāti kammapathā, te kammapathe. **Dasa kusalakammapathā** nāma pāṇātipātā adinnādānā kāmesumicchācārā veramaṇīti tīṇi kāyasucaritāni, musāvādā piṣuṇāya vācāya pharusāya vācāya samphappalāpā veramaṇīti cattāri vacīsucaritāni, anabhijjhā abyāpādo sammādiṭṭhīti tīṇi manosucaritāni. **Dasa akusalakammapathā** nāma pāṇātipāto adinnādānaṃ kāmesumicchācāroti tīṇi kāyaduccaritāni, musāvādo piṣuṇā vācā pharusā vācā samphappalāpoti cattāri vacīduccaritāni, abhijjhā byāpādo micchādiṭṭhīti tīṇi manoduccaritāni. Kusalākusalāpi ca paṭisandhijanakāyeva kammapathāti vuttā, vuttāvasesā paṭisandhijanane anekantikattā kammapathāti na vuttā. Oḷārikakusalākusalagahaṇeneva sesakusalākusalāpi gahitāti veditabbā. **Rūpanti** bhūtopādāyabhedato aṭṭhavīsatividham rūpaṃ. **Vipākanti** kāmāvacarakusalavipākānaṃ soḷasannaṃ, akusalavipākānaṃ sattannaṃca vasena tevīsatividham vipākāṃ. **Kiriyanti** tiṇṇamahetukakiriyānaṃ, aṭṭhannaṃ sahetukakiriyānaṃca vasena ekādasavidham kāmāvacarakiriyānaṃ. Vipākābhāvato kiriyāmatṭāti kiriyā. Ettāvatā kāmāvacarameva rūpābyākatavipākābyākatakiriyābyākatavasena vuttaṃ.

Idhaṭṭhassāti imasmiṃ loke ṭhitassa. Yebhuyyena manussaloke jhānabhāvanāsabbhāvato manussalokavasena vuttaṃ, jhānāni pana kadāci karahaci devalokepi labbhanti, rūpī brahmalokepi tatrūpapattikaheṭṭhūpapattika-uparūpapattikānaṃ vasena labbhanti. **Suddhāvāse** pana arūpāvacare ca

heṭṭhūpapattikā natthi. Rūpārūpāvacaresu abhāvitajjhānā heṭṭhā nibbattamānā kāmāvacarasugatiyaṃyeva nibbattanti, na duggatiyaṃ. **Tatrūpapannassāti** vipākavasena brahmaloce upapannassa paṭisandhibhavaṅgacutivasena vattamānāni cattāri vipākajjhānāni. Rūpārūpāvacarajjhānasamāpattīsu kiriyābyākatāni na vuttāni. Kiñcāpi na vuttāni, atha kho kusalehi samānapavattittā kusalesu vuttesu vuttāneva honṭīti veditabbāni. Yathā paṭṭhāne “kusalākusale niruddhe vipāko tadārammaṇatā uppajjati”¹ ti¹ kusalajavanaggahaṇeneva kiriyajavanam saṅgahitaṃ, evamidhāpi daṭṭhabbam. **Sāmaññaphalānīti** cattāri sāmaññaphalāni. Etena lokuttaravipākābyākataṃ vuttaṃ. **Nibbānanti** nibbānābyākataṃ.

Pāmojjamūlakāti pāmojjaṃ mūlaṃ ādi etesanti pāmojjamūlakā, pāmojjādikāti attho. Pāmojjena hi samāgatāneva honti. **Aniccato manasikaroto pāmojjaṃ jāyatīti** ettha yonisomanasikarotoyeva pāmojjaṃ jāyati, na ayonisomanasikaroto. Ayonisomanasikaroto kusaluppattiyeve natthi, pageva vipassanā. Kasmā sarūpena vuttanti ce? Pāmojjassa balavabhāvadassanattam. Pāmojje hi asati pantesu ca senāsanesu adhikusalesu ca dhammesu arati ukkaṇṭhitā uppajjati. Evaṃ sati bhāvanāyeva ukkamati. Pāmojje pana sati arati-abhāvato bhāvanāpāripūriṃ gacchati. Yonisomanasikārassa pana mūlabhāvena bhāvanāya bahūpakārattaṃ dassetuṃ upari navakaṃ vakkhati.

“Yato yato sammasati, khandhānaṃ udayabbayaṃ.

Labhatī pītipāmojjaṃ, amataṃ taṃ vijānatan”²—

Vacanato vipassakassa vipassanāpaccayā pāmojjaṃ uppajjati. Idha pana kalāpasammasanapaccayā pāmojjaṃ gahetabbam. Pamuditassa bhāvo pāmojjaṃ, dubbalā pīti. Ādikammatthe pa-kāro daṭṭhabbo. **Pamuditassāti** tena pāmojjena pamuditassa tuṭṭhassa. Pamuditassātipi pāṭho, soyevattho. **Pīṭīti** balavapīti. **Pīṭimanassāti** pītiyuttamanassa. Yuttasaddassa lopo daṭṭhabbo yathā assarathoti. **Kāyoti** nāmakāyo, rūpakāyena saha vā. **Passambhatīti** vūpasantadaratho hoti.

1. Abhi 8. 133, 134 piṭṭhesu.

2. Khu 1. 67 piṭṭhe Dhammapade.

Passaddhakāyoti ubhayapassaddhiyogena nibbutakāyo. **Sukhaṃ vedetīti** cetasikaṃ sukhaṃ vindati, kāyikasukhena saha vā. **Sukhinoti** sukhasamaṅgissa. **Cittaṃ samādhīyātīti** cittaṃ samaṃ ādhiyati, ekaggaṃ hoti. **Samāhite citteti** bhāvenabhāvalakkhaṇatthe bhumnavacanaṃ. Cittasamāhitabhāvena hi yathābhūtajānanam lakkhīyati. **Yathābhūtaṃ pajānātīti** udayabbayañāṇādivasena saṅkhāraṃ yathāsabhāvaṃ jānāti. **Passatīti** tamyeva cakkhunā diṭṭhaṃ viya phuṭaṃ katvā paññācakkhunā passati. **Nibbindatīti** navavidhavipassanāñāyogena saṅkhāresu ukkaṇṭhati. **Nibbindaṃ virajjatīti** taṃ vipassanaṃ sikkhaṃ pāpento maggañāyogena saṅkhārehi virattho hoti. **Virāgā vimuccatīti** virāgasāṅkhātamaggahetu phalavimuttiyā nibbāne adhimokkkena vimuccati. Kesuci pana potthakesu imasmiṃ vāre “samāhitena cittena idaṃ dukkhanti yathābhūtaṃ pajānātī”ti-ādi saccanayo likhito, sopi ca kesuci potthakesu “idaṃ dukkhanti yoniso manasi karotī”ti-ādinā nayena likhito. Vāradvayepi byañjanatoyeva viseso, na atthato. “Nibbindaṃ virajjati”ti hi maggañāyogassa vuttattā maggañāṇe ca siddhe catusaccābhisamayakiccaṃ siddhameva hoti. Tasmā catusaccanayena vuttavāropi iminā vārena atthato avisiṭṭhoyeva.

74. Idāni **aniccatoti**-ādīhi ārammaṇassa avisesetvā vuttattā ārammaṇam viwesento **rūpaṃ aniccato manasi karotīti**-ādimāha.

Yonisomanasikāramūlakāti yonisomanasikāro mūlaṃ patitṭhā etesanti yonisomanasikāramūlakā. Yonisomanasikāraṃ muñcitvāyeva hi pāmojjādayo nava na honti. **Samāhitena cittenāti** kāraṇabhūtena cittena. **Yathābhūtaṃ pajānātīti** paññāya pajānāti. “Idaṃ dukkhanti yoniso manasi karotī”ti vuccamāne anussavavasena pubbabhāgasaccānubodhopi saṅgayhati. **Yonisomanasikāroti** ca upāyena manasikāro.

Dhātunānattaṃ paṭicca uppajjati phassanānattanti cakkhādidhātunānattaṃ paṭicca cakkhusamphassādinānattaṃ uppajjātīti attho. **Phassanānattaṃ paṭiccāti** cakkhusamphassādinānattaṃ paṭicca. **Vedanānānattanti** cakkhusamphassajādivedanānānattaṃ. **Saññānānattanti** kāmasaññādinānattaṃ. **Saṅkappanānattanti** kāmasaṅkappādinānattaṃ. **Chandanānattanti** saṅkappanānattatāya rūpe chando sadde chandoti

Dhammādīnaṃ atthā vuttāyeva. **Saddhindriyaṃ dhammoti**-ādīhi dhammasaddapariyāpanne dhamme vatvā nānattasaddassa atthaṃ dassento **añño saddhindriyaṃ dhammoti**-ādimāha. “Añño dhammo”ti hi vutte dhammānaṃ nānattaṃ dassitaṃ hoti. **Paṭividditā** abhimukhabhāvena vidditā pākaṭā nāma honti. Tena paṭisambhidāpadassa attho vutto. **Adhimokkhaṭṭho atthoti**-ādīhi tesāṃ saddhādīnaṃ adhimuccanādikiccaṃ attho nāmāti dasseti. **Sandassetunti** paraṃ nāpetukāmassa paraṃ sandassetuṃ. Parassa pana vacanaṃ suṇantassāpilabbhatīyeva. **Byañjananiruttābhilāpāti** nāmabyañjanaṃ nāmanirutti nāmābhilāpo. Nāmaṃ hi atthaṃ byañjayatīti byañjanaṃ, “saṅkhatamabhisāṅkharontīti kho bhikkhave tasmā saṅkhārāti vuccantī”ti¹ evaṃ niddhāretvā sahetukaṃ katvā vuccamānattā nirutti, abhilāpīyati etena atthoti abhilāpoti vuccati.

Nāmañca nāmetaṃ catubbidhaṃ sāmāññanāmaṃ guṇanāmaṃ kittimanāmaṃ opapātikanāmanti. Tattha paṭhamakappikesu mahājanena sammannitvā ṭhapitattā “mahāsammato”ti rañño nāmaṃ **sāmāññanāmaṃ**. Yaṃ sandhāya vuttaṃ “mahājanasammatoṭi kho vāsetṭha ‘mahāsammato mahāsammato’teva paṭhamāṃ akkharāṃ upanibbattan”ti². “Dhammakathiko paṃsukūliko vinayadharo tipīṭakadharo saddho sato”ti evarūpaṃ guṇato āgatanāmaṃ **guṇanāmaṃ**. “Bhagavā Arahaṃ Sammāsambuddho”ti-ādīnīpi Tathāgatassa anekāni nāmasatāni guṇanāmāneva. Tena vuttaṃ—

“Asaṅkhyeyyāni nāmāni, saguṇena Mahesino.

Guṇchi nāmamuddheyyaṃ, api nāmasahassato”ti.

Yaṃ pana jātassa kumārakassa nāmaggaḥaḍdivase dakkhiṇeyyānaṃ sakkāraṃ katvā samīpe ṭhitā nātakā kappetvā pakappetvā “ayaṃ asuko nāmā”ti nāmaṃ karonti, idaṃ **kittimanāmaṃ**. Yā pana purimapaññatti aparapaññattiyāṃ patati, purimavohāro pacchimavohāre patati. Seyyathidaṃ, purimakappepi cando candoyeva nāma, etarahipi candoyeva. Atīte sūriyo, samuddo, pathavī, pabbato pabbatoyeva nāma, etarahipi pabbatoyevāti, idaṃ **opapātikanāmaṃ**. Idaṃ catubbidhampi nāmaṃ ekaṃ nāmameva

1. Saṃ 2. 72 piṭṭhe.

2. Dī 3. 77 piṭṭhe.

hoti, taṃ lokasaṅketamattasiddhaṃ paramatthato avijjamānaṃ. Aññe pana “nāmaṃ nāma atthajotako sado”ti vadanti. Balabojjhaṅgamaggaṅgānaṃ vuttanayānusārenea attho veditabbo.

Paṭisambhidāññānaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

29-31. Ñāyattayaniddesavaṇṇanā

78. Ñāyattayaniddese **nimittanti** saṅkhāranimittam. **Animitteti** saṅkhāranimittapaṭipakkhe nibbāne. **Adhimuttattāti** tanninnabhāvena cittassa vissaṭṭhattā. **Phussa phussa vayaṃ passatīti** saṅkhāranimittam ñāṇena phusitvā phusitvā tassa bhaṅgaṃ vipassanāññāneva passati. Etena bhaṅgānupassanā siddhā. Sā aniccānupassanaṃ sādheti, aniccassa dukkhattā sā dukkhanupassanaṃ, dukkhassa anattattā sā anattānupassananti evamettha tisso anupassanā vuttā honti. **Animitto vihāro**ti nimittam bhayato diṭṭhattā so vipassanattayavihāro animittavihāro nāma hoti. **Paṇidhinti** taṇhaṃ. **Appaṇihiteti** taṇhāpaṭipakkhe nibbāne. **Abhinivesanti** attābhinivesaṃ. **Suññateti** attavirahite nibbāne. **Suññatoti** suññaṃyeva suññato. **Pavattam ajjhupekkhitvāti** vipākappavattam saṅkhārupekkhāya ajjhupekkhitvā. Sugatisaṅkhātavipākappavattābhinandino hi sattā. Ayaṃ pana phalasamāpattim samāpajjitukāmo taṃ pavattam, sabbaṅca saṅkhāragataṃ aniccādito passitvā ajjhupekkhatieva. Evaṃ hi diṭṭhe phalasamāpattim samāpajjitum sakkoti, na aññathā. **Āvajjitvāti** āvajjanena āvajjitvā. **Samāpajjatīti** phalasamāpattim paṭipajjati. **Animittā samāpattīti** nimittam bhayato disvāsamāpannattā animittā samāpatti nāma. **Animittavihārasamāpattīti** vipassanāvihāravasena ca phalasamāpattivasena ca tadubhayaṃ nāma hoti.

79. Idāni saṅkhāranimittameva vibhajitvā dassento **rūpanimittanti-**ādimāha. Jarāmarañaggaṇe vattabbaṃ pubbe vuttameva. “Añño animittavihāro”ti-ādīhi vutteyeva nigametvā dasseti. Saṅkhepena **vihāraṭṭheññānaṃ** nāma phalasamāpattiyā pubbabhāge saṅkhārupekkhāññāṇe ṭhitassa vipassanāvihāranānatte ñāṇaṃ. **Samāpattaṭṭhe ñāṇaṃ** nāma phalasamāpattinānatte ñāṇaṃ. **Vihārasamāpattaṭṭhe ñāṇaṃ** nāma tadubhayanānatte ñāṇaṃ.

Vipassanāvihāreneva vītināmetukāmo vipassanāvihārameva pavatteti,
phalasaṃpattivihāreneva vītināmetukāmo vipassanāpaṭipāṭiyā ussakkitvā
phalasaṃpattivihārameva pavatteti, tadubhayena vītināmetukāmo
tadubhayaṃ pavatteti. Evaṃ puggalādhippāyavasena tividhaṃ jātaṃ.
Sesaṃmettha vattabbaṃ saṅkhārupekkhāññaṇaṇṇāyaṃ vuttameva.

Ñānattayaniddesaṇṇanā niṭṭhitā.

32. Ānantarikasamādhināṇaniddesaṇṇanā

80. Ānantarikasamādhināṇaniddese **nekkhammavaseṇā**ti-ādīsu
nekkhamma-abyāpāda-ālokasaññā avikkhepa dhammavavattānañña
pāmojjāni sukkhavipassakassa upacārajjhānasampayuttā tassa tassa kilesassa
vipakkhabhūtā satta dhammā ekacittasampayuttā eva. **Cittassa ekagga**tā
avikkhepoti ekaggassa bhāvo ekagga, nānārammaṇe na vikkhipati tena
cittanti avikkhepo, cittassa ekaggaṭṭasaṅkhāto avikkhepoti attho. **Samādhī**ti
ekārammaṇe samaṃ ādhīyati tena cittanti samādhī nāmaṭi attho. **Tassa**
samādhissa vaseṇāti upacārasamādhināpi samāhitacittassa
yathābhūtāvabodhato vuttappakāraṇassa samādhissa vasaṇa. **Uppajjati** ñāṇanti
maggāññaṇaṃ yathākkameṇa uppajjati. **Khīyanti**ti samucchadavasena
khīyanti. **Iti**ti vuttappakāraṇassa atthassa nigamaṇaṃ. **Paṭhamam** samathoti
pubbabhāge samādhī hoti. **Pacchā** ñāṇanti aparabhāge maggakkhaṇe ñāṇaṃ
hoti.

Kāmāsavoti pañcakāmaguṇikarāgo. **Bhavāsavoti** rūpārūpabhavesu
chandarāgo jhānanikanti sassatadiṭṭhisahajāto rāgo bhavavasena patthanā.
Diṭṭhāsavoti dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo. **Avijjāsavoti** dukkhādīsu aṭṭhasu ṭhānesu
aññāṇaṃ. Bhumavacanena okāsapuccham katvā “sotāpattimaggaṇa”ti-
ādinā āsavakkhayaṇaṃ maggaṇa āsavakkhayaṇaṃ dassetvā “etthā”ti
okāsavissajjanaṃ kataṃ, maggakkhaṇeti vuttaṃ hoti. **Anavasesoti** natthi
etassa avasesoti anavaseso. **Apāyagamanīyoti**
nirayatiracchānayanipettivisaṃsāraṇā cattāro sukhasaṅkhātā ayā apatattā
apāyā, yassa

saṁvijjati, taṁ puggalaṁ apāye gametīti apāyagamanīyo. Āsavakkhayakathā dubhatovuttāṇakathāyaṁ vuttā.

Avikkhepavasenāti pavattamānassa samādhissa upanissayabhūtasamādhivasena. **Pathavīkasiṇavasenāti**-ādīsu dasa kasiṇāni tadārammaṇika-appanāsamādhivasena vuttāni, Buddhānussati-ādayo maraṇassati upasamānussati ca upacārajjhānavasena vuttā, ānāpānassati kāyagatāsati ca appanāsamādhivasena vuttā, dasa asubhā paṭhamajjhānavasena vuttā.

Buddhaṁ ārabba uppannā anussati **Buddhānussati**. “Itipi so Bhagavā Arahan”ti-ādibuddhaguṇārammaṇāya¹ satiyā etaṁ adhivacanaṁ, tassā Buddhānussatiyā vasena. Tathā dhammaṁ ārabba uppannā anussati **dhammānussati**. “Svākkhāto Bhagavatā dhammo”ti-ādiddhamma-guṇārammaṇāya¹ satiyā etaṁ adhivacanaṁ. Saṁghaṁ ārabba uppannā anussati **saṁghānussati**. “Suppaṭipanno Bhagavato sāvakasaṁgho”ti-ādisaṁghaguṇārammaṇāya¹ satiyā etaṁ adhivacanaṁ. Silaṁ ārabba uppannā anussati **sīlānussati**. Attano akhaṇḍatādisīlaguṇārammaṇāya satiyā etaṁ adhivacanaṁ. Cāgaṁ ārabba uppannā anussati **cāgānussati**. Attano muttacāgatādicāgaguṇārammaṇāya satiyā etaṁ adhivacanaṁ. Devatā ārabba uppannā anussati **devatānussati**. Devatā sakkhiṭṭhāne ṭhapetvā attano saddhādiguṇārammaṇāya satiyā etaṁ adhivacanaṁ. Ānāpāne ārabba uppannā sati **ānāpānassati**. Ānāpānanimittārammaṇāya satiyā etaṁ adhivacanaṁ. Maraṇaṁ ārabba uppannā sati **marāṇassati**. Ekabhavapariyāpannañjīvitindriyupacchedasaṅkhātamarāṇārammaṇāya satiyā etaṁ adhivacanaṁ. Kucchitānaṁ kesādīnaṁ paṭikūlānaṁ āyattā ākarattā kāyotisāṅkhāte sarīre gatā pavattā, tādīsaṁ vā kāyaṁ gatā sati **kāyagatāsati**. “Kāyagatasatī”ti vattabbe rassaṁ akatvā “kāyagatāsati”ti vuttā. Tatheva idhāpi kāyagatāsativasenāti vuttaṁ. Kesādikesu kāyakoṭṭhāsesu paṭikūlanimittārammaṇāya satiyā etaṁ adhivacanaṁ. Upasamaṁ ārabba uppannā anussati **upasamānussati**. Sabbadukkhūpasamārammaṇāya satiyā etaṁ adhivacanaṁ. Dasa asubhā heṭṭhā vuttatthā.

1. Ma 1. 45; Am 1. 208, 209; Am 3. 206 piṭṭhādīsu.

81. **Dīghaṃ assāsavasenā**ti-ādini appanūpacārasamādhibhedamyeva dasseturū vuttāni. **Dīghaṃ assāsavasenā**ti dīghanti vutta-assāsavaseṇa. “Dīghaṃ vā assasanto dīghaṃ assasāmīti pajānāti”¹ti hi vuttaṃ. Esa nayo sesesupi. **Sabbakāyapaṭisaṃvedī**ti sabbassa assāsapassāsakāyassa paṭisaṃvedī. **Passambhayaṃ kāyasaṅkhāranti** oḷārikaṃ assāsapassāsasaṅkhātāṃ kāyasaṅkhārāṃ passambhento vūpasamento. “Dīghaṃ rassaṃ sabbakāyapaṭisaṃvedī passambhayaṃ kāyasaṅkhāraṇ”ti imināva catukkena appanāsamādhī vutto. **Pītipaṭisaṃvedī**ti pītiṃ pākaṭaṃ karonto. **Cittasaṅkhārapaṭisaṃvedī**ti saññāvedanāsasaṅkhātāṃ cittasaṅkhārāṃ pākaṭaṃ karonto. **Abhippamodayaṃ cittanti** cittaṃ modento. **Samādahaṃ cittanti** ārammaṇe cittaṃ samaṃ ṭhapento. **Vimocayaṃ cittanti** cittaṃ nīvaraṇādīhi vimocento. **Pītipaṭisaṃvedī sukhapaṭisaṃvedī cittasaṅkhārapaṭisaṃvedī passambhayaṃ cittasaṅkhāranti** catukkaṇca **cittapaṭisaṃvedī abhippamodayaṃ cittaṃsamādahaṃ cittam vimocayaṃcittanti** catukkaṇca appanāsamādhivasena vipassanāsampayuttasamādhivasena ca vuttāni. **Aniccānupassīti** aniccānupassanāvasena. **Virāgānupassīti** nibbidānupassanāvasena. **Nirodhānupassīti** bhaṅgānupassanāvasena. **Paṭinissaggānupassīti** vuṭṭhānagāminīvipassanāvasena. Sā hi tadaṅgavasena saddhiṃ khandhābhisaṅkhārehi kilese pariccajati. Saṅkhatadosadassanena ca tabbiparīte nibbāne tanninnatāya pakkhandati. Idaṃ catukkaṃ vipassanāsampayuttasamādhivaseneva vuttaṃ. **Assāsavaseṇa passāsavaseṇā**ti cettha assāsapassāsapavattimattaṃ gahetvā vuttaṃ, na tadārammaṇakaraṇavasena. Vitthāro panettha ānāpānakathāyaṃ āvibhavissati.

Ānantarikasamādhīñāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

33. Araṇavihārañāṇaniddesavaṇṇanā

82. Araṇavihārañāṇaniddese aniccānupassanādayo vuttatthā. **Suññato vihāro**ti anattānupassanāya vuṭṭhitassa suññatākāreṇeva pavattā arahattaphalasamāpatti. **Animitto vihāro**ti aniccānupassanāya vuṭṭhitassa animittākāreṇa pavattā arahattaphalasamāpatti.

1. Dī 2. 231; Ma 1. 70; Ma 3. 125 piṭṭhādīsu.

Appaṇihito vihāroti dukkhānupassanāya vuṭṭhitassa appaṇihitākārena pavattā arahattaphalasamāpatti. **Suññate adhimuttatā**ti suññate phalasamāpattiyā pubbabhāgapaññāvasena adhimuttatā. Sesadvayepi eseva nayo. **Paṭhamam jhānanti**-ādīhi arahattaphalasamāpattim samāpajjitukāmassa vipassanāya ārammaṇabhūtā jhānasamāpattiyo vuttā. Arahato yeva hi vipassanāphalasamāpattipaṇītādhimuttijhānasamāpattiyo sabbakilesānam pahīnattā “araṇavihāro”ti vatthum arahanti.

Paṭhamena jhānena nīvaraṇe haratīti araṇavihāro

paṭhamajjhānasamaṅgī paṭhamena jhānena nīvaraṇe haratīti tam paṭhamam jhānam araṇavihāroti attho. Seseupi eseva nayo. Arahato nīvaraṇābhāvepi nīvaraṇavipakkhattā paṭhamassa jhānassa nīvaraṇe haratīti vuttanti veditabbaṃ. Vipassanāphalasamāpattipaṇītādhimuttivasena tidhā araṇavihāraññaṃ uddisvā kasmā jhānasamāpattiyova araṇavihāroti niddiṭṭhāti ce? Uddesavaseneva tasmaṃ tissannaṃ araṇavihāratāya siddhattā. Phalasamāpattivipassanāya pana bhūmibhūtānaṃ jhānasamāpattīnaṃ araṇavihāratā avutte na sijjhati, tasmā asiddhameva sādhetum “paṭhamam jhānam araṇavihāro”ti-ādi vuttanti veditabbaṃ. Tasmaṃ hi araṇavihāratā uddesavasena asiddhāpi niddese vuttattā siddhāti. Tesam vā yojitanayeneva “aniccānupassanā niccasaññaṃ haratīti araṇavihāro, dukkhānupassanā sukhasaññaṃ haratīti araṇavihāro, anattānupassanā attasaññaṃ haratīti araṇavihāro, suññato vihāro asuññataṃ haratīti araṇavihāro, animitto vihāro nimittaṃ haratīti araṇavihāro, appaṇihito vihāro paṇidhim haratīti araṇavihāro, suññatādhimuttatā asuññatādhimuttim haratīti araṇavihāro, animittādhimuttatā nimittādhimuttim haratīti araṇavihāro, appaṇihitādhimuttatā paṇihitādhimuttim haratīti araṇavihāro”ti yojetvā gahetabbaṃ.

Araṇavihāraññaṇiddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

34. Nirodhasamāpattiñāṇaniddesavaṇṇanā

83. Nirodhasamāpattiñāṇaniddese **samathabalan**ti kāmaccchandādayo paccanīkadhamme sametīti samatho, soyeva akampanīyaṭṭhena balaṃ. Anāgāmi-arahantānaṃyeveva samādhipaṭipakkhassa kāmaccchandassa pahānena samādhismim paripūrakāribhāvappattattā tesāṃyeveva samādhi balappattoti katvā “samathabalan”ti vuccati, na aññesaṃ. Samādhibalantipi pāṭho. **Vipassanābalanti** aniccādivasena vividhehi ākārehi dhamme passatīti vipassanā, sāyeveva akampanīyaṭṭhena balaṃ. Tesāṃyeveva ubhinnaṃ balappattaṃ vipassanāñāṇaṃ. Tattha samathabalaṃ anupubbena cittasantānavūpasamanatthaṃ nirodhe ca paṭipādanatthaṃ, vipassanābalaṃ pavatte ādinavadassanatthaṃ nirodhe ca ānisaṃsadassanatthaṃ.

Nīvaraṇeti nimittatthe bhumavacanaṃ, nīvaraṇanimittaṃ nīvaraṇapaccayāti attho. Karaṇatthe vā bhumavacanaṃ, nīvaraṇenāti attho. **Na kampatīti** jhānasamaṅgīpuggalo. Atha vā jhānanti jhānaṅgānaṃ adhippetattā paṭhamena jhānena taṃsampayuttasamādhi nīvaraṇe na kampati. Ayameva cettha yojanā gahetabbā. **Uddhacce cāti** uddhaccasahagatacittuppāde uddhacce ca. **Uddhaccanti** ca uddhatabhāvo, taṃ avūpasamalakkhaṇaṃ. **Uddhaccasahagatakilese cāti** uddhaccena sahagate ekuppādādibhāvaṃ gate uddhaccasampayutte moha-ahirika-anottappakilese ca. **Khandhe cāti** uddhaccasampayuttacatukkhandhe ca. **Na kampati na calati na vedhatīti** aññamaññavevacanāni. Uddhacce na kampati, uddhaccasahagatakilese na calati, uddhaccasahagatakkhandhe na vedhatīti yojetabbāṃ. Vipassanābalaṃ sattannaṃyeveva anupassanānaṃ vuttattā tāsāṃyeveva vasena vipassanābalaṃ paripuṇṇaṃ hotīti veditabbāṃ. **Avijjāya cāti** dvādasasupi akusalacittuppādesu avijjāya ca. **Avijjāsahagatakilese cāti** yathāyogaṃ avijjāya sampayuttalobhadosamānadiṭṭhivicikekicchāthina-uddhacca-ahirika-anottappakilese ca.

Vacīsaṅkhārāti vitakkavicārā. “Pubbe kho āvuso Visākha vitakketvā vicāretvā pacchā vācaṃ bhindati, tasmā vitakkavicārā vacīsaṅkhāro”ti¹

1. Ma 1. 376 piṭṭhe.

vacanato vācam saṅkharonti uppādentīti vacīsaṅkhārā. **Kāyasaṅkhārā**ti assāsapassāsā. “Assāsapassāsā kho āvuso Visākha kāyikā ete dhammā kāyapaṭibaddhā, tasmā assāsapassāsā kāyasaṅkhāro”ti¹ vacanato kāyena saṅkharīyantīti kāyasaṅkhārā. **Saññāvedayitanirodhanti** saññāya vedanāya ca nirodham. **Cittasaṅkhārā**ti saññā ca vedanā ca. “Cetasikā”² ete dhammā cittapaṭibaddhā, tasmā saññā ca vedanā ca cittasaṅkhāro”ti³ vacanato cittaena saṅkharīyantīti cittasaṅkhārā.

84. Ñāṇacariyāsu anupassanāvasāne⁴, vivaṭṭanānupassanāgahaṇena vā tassā ādibhūtā cariyākathāya ñāṇacariyāti vuttā sesānupassanāpi gahitā hontīti veditabban. **Soḷasahi ñāṇacariyāhī**ti ca ukkaṭṭhaparicchedo, anāgāmiṣṣa pana arahattamaggaphalavajjāhi cuddasahipi hoti paripuṇṇabalattā.

85. **Navahi samādhicariyāhī**ti ettha paṭhamajjhānādīhi aṭṭha, paṭhamajjhānādīnam paṭilābhatthāya sabbattha upacārajjhānavasena ekāti nava samādhicariyā. Balacariyānam kiṃ nānattam? Samathabalepi hi “nekkhammavasena”ti-ādīhi sattahi pariyāyehi upacārasamādhī vutto, peyyālavittahārato “paṭhamajjhānavasena”ti-ādīhi samasattatiyā vārehi yathāyogaṃ appanūpacārasamādhī vutto, samādhicariyāyapi “paṭhamam jhānam”ti-ādīhi aṭṭhahi pariyāyehi appanāsamādhī vutto. **Paṭhamam jhānam paṭilābhatthāyāti**-ādīhi aṭṭhahi pariyāyehi upacārasamādhī vuttoti ubhayatthāpi appanūpacārasamādhiyeva vutto. Evaṃ santepi akampiyaṭṭhena balāni vasībhāvaṭṭhena cariyāti veditabbā. Vipassanābale pana satta anupassanāva “vipassanābalan”ti vuttā, ñāṇacariyāya satta ca anupassanā vuttā, vivaṭṭanānupassanādayo nava ca viśesetvā vuttā. Idaṃ nesaṃ nānattam. Satta anupassanā pana akampiyaṭṭhena balāni vasībhāvaṭṭhena cariyāti veditabbā.

“Vasībhāvatā paññā”ti⁵ ettha vuttavasiyo vissajjetum **vasīti pañca vasiyoti** itthiliṅgavohārena vuttam. Vaso eva vasīti vuttam hoti.

1. Ma 1. 375 piṭṭhe.

3. Ma 1. 376 piṭṭhe.

2. Yasmā kho āvuso Visākha cetasikā (Ka)

4. Anupassanāvasena (Sī, Syā)

5. Khu 9. 3 piṭṭhe.

Puna puggalādhiṭṭhānāya desanāya tā vasiyo vissajjento **āvajjanavasīti-**ādimāha. Āvajjanāya vaso āvajjanavaso, so assa atthīti āvajjanavasī. Eseva nayo sesesu. **Paṭhamam jhānam yatthicchakanti** yattha yattha padese icchati gāme vā araṇṇe vā, tattha tattha āvajjati. **Yadicchakanti** yadā yadā kāle sītakāle vā uṇhakāle vā, tadā tadā āvajjati. Atha vā yaṃ yaṃ paṭhamam jhānam icchati pathavīkasiṇārammaṇam vā sesārammaṇam vā, taṃ taṃ āvajjati. Ekekakasiṇārammaṇassāpi jhānassa vasiṭānam vuttattā purimayojanāyeva sundaratarā. **Yāvaticchakanti** yāvatakaṃ kalam icchati accharāsaṅghātamattaṃ sattāhaṃ vā, tāvatakaṃ kalam āvajjati. **Āvajjanāyāti** manodvārāvajjanāya. **Dandhāyitattanti** avasavattibhāvo, alasabhāvo vā. **Samāpajjati**ti paṭipajjati, appetīti attho. **Adhiṭṭhāti**ti antosamāpattiyaṃ adhikaṃ katvā tiṭṭhati. Vuṭṭhānavasiyaṃ **paṭhamam jhānanti** nissakkatthe upayogavacanaṃ, paṭhamajjhānāti attho. **Paccavekkhatīti** paccavekkhaṇajavanahi nivattitvā passati. Ayamettha Pāḷivaṇṇanā.

Ayaṃ pana atthappakāsanā—paṭhamajjhānato vuṭṭhāya vitakkaṃ āvajjayato bhavaṅgaṃ upacchinditvā pavattāvajjanānantaraṃ vitakkārammaṇāneva cattāri pañca vā javanāni javanti, tato dve bhavaṅgāni, tato puna vicārārammaṇam āvajjanaṃ vuttanayeneva javanānīti evaṃ pañcasu jhānaṅgesu yadā niranteraṃ cittaṃ pesetum sakkoti, athassa āvajjanavasī siddhāva hoti. Ayaṃ pana matthakappattā vasi Bhagavato yamakapāṭihāriyeva labbhati. Ito paraṃ sīghatarā āvajjanavasī nāma natthi. Aññesaṃ pana antarantarā bhavaṅgavāre gaṇanā natthi. Mahāmoggallānattherassa Nandopanandadamane viya sīghaṃ samāpattisamāpajjanasamatthataṃ samāpajjanavasī nāma. Accharāmatthaṃ vā dasaccharāmatthaṃ vā khaṇam samāpattiṃ ṭhapetum samatthataṃ adhiṭṭhānavasī nāma. Tattheva tato lahuṃ vuṭṭhānasamatthataṃ vuṭṭhānavasī nāma. Paccavekkhaṇavasī pana āvajjanavasiyā eva vuttā. Paccavekkhaṇajavanāneva hi tattha āvajjanānantarānīti. Iti āvajjanavasiyā siddhāya paccavekkhaṇavasī siddhā hoti, adhiṭṭhānavasiyā ca siddhāya vuṭṭhānavasī siddhā hoti. Evaṃ santepi “ayaṃ pana matthakappattā vasi Bhagavato yamakapāṭihāriyeva labbhatī”ti vuttattā pāṭihāriyakāle jhānaṅgapaccavekkhaṇānaṃ

abhāvato nānāvidhavaṇṇādinimmānassa nānākasiṇavasena ijghanato taṁtaṁkasiṇārammaṇaṁ jhānaṁ samāpajjitukāmassa yathāruci lahuṁ tasmim̐ kasiṇe vuttanayena āvajjanapavattanasamatthatā āvajjanavasī, tadāvajjanavīthiyaṁyeva tassa jhānassa appanāsamatthatāsamāpajjanasamatthatā samāpajjanavasī. Evaṁ hi vuccamāne yutti ca na virujjhati, vasīpaṭipāṭi ca yathākkameneva yujjati. Jhānaṅgapaccavekkhaṇāyaṁ pana “matthakappattāyeva pañca javanānī”¹ti vuttattā vuttanayena sattasupī javanesu javantesu paccavekkhaṇavasīyeva hoti. Evaṁ sante “paṭhamajjhānaṁ āvajjati”²ti vacanaṁ na yujjati ce? Yathā kasiṇe pavattaṁ jhānaṁ kāraṇopacārena kasiṇanti vuttaṁ, tathā jhānapaccayaṁ kasiṇaṁ “sukho Buddhānamuppādo”³ti-ādīsu¹ viya phalopacārena jhānanti vuttaṁ. Yathāparicchinne kāle ṭhatvā vuṭṭhitassa niddāya pabuddhassa puna niddokkamane viya puna jhānokkamane satipi adhiṭṭhānavasīyeva nāma, yathāparicchedena vuṭṭhitassa pana vuṭṭhāneyeva adhiṭṭhāne satipi vuṭṭhānavasī nāma hotīti ayaṁ tesaṁ vireso.

Nirodhasamāpattiyā vibhāvanatthaṁ pana idaṁ pañhakammaṁ—kā nirodhasamāpatti, ketaṁ samāpajjanti, ke na samāpajjanti, kattha samāpajjanti, kasmā samāpajjanti, kathañcassā samāpajjanaṁ hoti, kathaṁ ṭhānaṁ, kathaṁ vuṭṭhānaṁ, vuṭṭhitassa kinninnaṁ cittaṁ hoti, matassa ca samāpannassa ca ko vireso, nirodhasamāpatti kiṁ saṅkhatā asaṅkhatā lokiyā lokuttarā nipphannā anipphannāti?

Tattha **kā nirodhasamāpattī**? Yā anupubbanirodhavasena cittacetāsikānaṁ dhammānaṁ appavatti.

Ke taṁ samāpajjanti, ke na samāpajjantī? Sabbepi puthujjanā sotāpannā sakadāgāmino sukkhavipassakā ca anāgāmī arahanto na samāpajjanti, aṭṭhasamāpattilābhino pana anāgāmino ca khīṇāsavā ca samāpajjanti.

1. Khu 1. 42 piṭṭhe.

Kattha samāpajjantīti? Pañcavokārabhave. Kasmā?

Anupubbasaṃpattisabbhāvato. Catuvokārabhave pana paṭhamajjhānādīnaṃ uppattiyeva natthi, tasmā na sakā tattha samāpajjitum.

Kasmā samāpajjantīti? Saṅkhārānaṃ pavattibhede ukkaṇṭhitvā diṭṭheva dhamme acittakā hutvā “nīrodhaṃ nibbānaṃ patvā sukhaṃ viharissāmā”ti samāpajjanti.

Kathaṃ cassā samāpajjanaṃ hotīti? Samathavipassanāvasena ussakkivā katapubbakiccassa nevasaññānāsaññāyatanaṃ nirodhayato evamassā samāpajjanaṃ hoti. Yo hi samathavaseneva ussakkati, so nevasaññānāsaññāyatanaṃ samāpattim patvā tiṭṭhati. Yo vipassanāvaseneva ussakkati, so phalasaṃpattim patvā tiṭṭhati. Yo pana ubhayavasena ussakkivā nevasaññānāsaññāyatanaṃ nirodheti, so taṃ samāpajjantīti ayamettha saṅkhepo.

Ayaṃ pana vitthāro—idha bhikkhu nirodhaṃ samāpajjitukāmo katabhattakicco sudhotahatthapādo vivitte okāse supaññatte āsane nisīdati pallaṅkaṃ ābhujitvā ujum kāyaṃ paṇidhāya parimukhaṃ satim upaṭṭhapetvā, so paṭhamajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya tattha saṅkhāre aniccato dukkhato anattato vipassati. Vipassanā paṇesā tividhā hoti saṅkhārapariggaṇhanakavipassanā phalasaṃpattivipassanā nirodhasaṃpattivipassanāti. Tattha saṅkhārapariggaṇhanakavipassanā mandā vā hotu tikkhā vā, maggassa padaṭṭhānaṃ hotiyeva. Phalasaṃpattivipassanā tikkhāva vaṭṭati maggabhāvanāsadisā. Nirodhasaṃpattivipassanā pana nātimandā nātittikkhā vaṭṭati. Tasmā esa nātimandāya nātittikkhāya vipassanāya te saṅkhāre vipassati, tato dutiyajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya tattha saṅkhāre tatheva vipassati. Tato tatiyajjhānaṃ -pa-. Tato viññāṇaṇcāyatanaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya tattha saṅkhāre tatheva vipassati. Atha¹ ākiṇcaññāyatanaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya catubbidhaṃ pubbakiccaṃ karoti nānābaddha-avikopanaṃ saṃghapaṭimānaṃ satthupakkosanaṃ addhānaparicchedanti.

Tattha **nānābaddha-avikopanaṃ** ti yaṃ iminā bhikkhunā saddhim ekābaddhaṃ na hoti, nānābaddhaṃ hutvā ṭhitaṃ pattacīvaraṃ vā mañcapīṭhaṃ vā nicāsagehaṃ vā

1. Tathā (Sī), atha vā (Syā)

aññaṃ vā pana kiñci parikkhārajātaṃ, taṃ yathā na vikuppati, aggi-udakavātacora-undūrādīnaṃ vasena na vinassati, evaṃ adhiṭṭhātabbaṃ. Tatridaṃ adhiṭṭhānavidhānaṃ—“idañcidaṇca imasmiṃ sattāhabbhantare mā agginā jhāyatu, mā udakena vuyhatu, mā vātena viddhaṃsatu, mā corehi harīyatu, mā undūrādīhi khajjatū”ti. Evaṃ adhiṭṭhite taṃ sattāhaṃ tassa na koci parissayo hoti, anadhiṭṭhahato pana aggi-ādīhi vinassati. Idaṃ nānābaddha-avikopanaṃ nāma. Yaṃ pana ekābaddhaṃ hoti nivāsanapārūpanaṃ vā nisinnāsaṇaṃ vā, tattha viṣuṃ adhiṭṭhānakiccaṃ natthi, samāpattiyeva¹ naṃ rakkhati.

Samāghapaṭimānananti bhikkhusaṃghassa paṭimānaṃ udikkhanaṃ. Yāva eso bhikkhu āgacchati, tāva saṃghakammasa akaraṇanti attho. Ettha ca na paṭimānaṃ etassa pubbakiccaṃ, paṭimānaṃ āvajjanaṃ pana pubbakiccaṃ. Tasmā evaṃ āvajjitabbaṃ—“sace mayi sattāhaṃ nirodhaṃ samāpajjitvā nisinne saṃgho apalokanakammādisu² kiñcideva kammaṃ kattukāmo hoti, yāva maṃ koci bhikkhu āgantvā na pakkosati, tāvadeva vuṭṭhahissāmī”ti. Evaṃ katvā samāpanno hi tasmīṃ samaye vuṭṭhātiyeva. Yo pana evaṃ na karoti, saṃgho ca sannipatitvā taṃ apassanto “asuko bhikkhu kuhin”ti pucchitvā “nirodhaṃ samāpanno”ti vutte kañci bhikkhuṃ peseti “gaccha taṃ saṃghassa vacanena pakkosā”ti. Athassa tena bhikkhuna savanūpacāre ṭhatvā “saṃgho taṃ āvuso paṭimāneti”ti vuttamatteyeva vuṭṭhānaṃ hoti. Evaṃgarukā hi saṃghassa āṇā nāma. Tasmā taṃ āvajjitvā yathā sayameva³ vuṭṭhāti, evaṃ samāpajjitabbaṃ.

Satthupakkosananti idhāpi satthupakkosanāvajjanaṃ eva imassa pubbakiccaṃ. Tasmā tampi evaṃ āvajjitabbaṃ—“sace mayi sattāhaṃ nirodhaṃ samāpajjitvā nisinne Satthā otiṇṇe vatthusmiṃ sikkhāpadaṃ vā paññāpeti, tathārūpāya vā aṭṭhuppattiyā dhammaṃ deseti. Yāva maṃ koci āgantvā na pakkosati, tāvadeva vuṭṭhahissāmī”ti. Evaṃ katvā nisinno hi tasmīṃ samaye vuṭṭhātiyeva. Yo pana evaṃ na karoti, Satthā ca saṃghe sannipatite taṃ apassanto “asuko bhikkhu kuhin”ti pucchitvā “nirodhaṃ samāpanno”ti vutte kañci bhikkhuṃ peseti “gacchataṃ mama vacanena pakkosā”ti.

1. Samāpattivaseneva (Visuddhi 2. 348 piṭṭhe)

2. Ñattikammādisu (Visuddhi 2. 349 piṭṭhe)

3. Paṭhamameva (Syā)

Athassa tena bhikkhunā savanūpacāre ṭhatvā Satthā āyasmantaṃ āmanteti”ti vuttamatteyeva vuṭṭhānaṃ hoti. Evaṃ garukaṃ hi satthupakkosanaṃ. Tasmā taṃ āvajjitvā yathā sayameva¹ vuṭṭhāti, evaṃ samāpajjitabbaṃ.

Addhānaparicchedoti jīvitaddhānassa paricchedo. Iminā hi bhikkhunā addhānaparicchede kusaleṇa² bhavitabbaṃ. “Attano āyusaṅkhārā sattāhaṃ pavattissanti, na pavattissanti”ti āvajjitvāva samāpajjitabbaṃ. Sace hi sattāhabbhantare nirujjhanake āyusaṅkhāre anāvajjitvāva samāpajjati, tassa nirodhasamāpatti maraṇaṃ paṭibāhituṃ na sakkoti. Antonirodhe maraṇassa natthitāya antarāva samāpattito vuṭṭhāti, tasmā etaṃ āvajjitvāva samāpajjitabbaṃ. Avasesaṃ hi anāvajjitumpi vaṭṭati, idaṃ pana āvajjitabbamevāti vuttaṃ. So evaṃ ākiṇcaṇṇāyatanaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya imaṃ pubbakiccaṃ katvā nevasaṇṇānāsāṇṇāyatanaṃ samāpajjati. Athekaṃ vā dve vā cittavāre atikkamitvā acittako hoti, nirodhaṃ phusati. Kasmā panassa dvinnāṃ cittānaṃ upari cittāni nappavattantīti? Nirodhassa payogattā. Idaṃ hi imassa bhikkhuno dve samathavipassanādhamme yuganaddhe katvā aṭṭhasamāpatti-ārohanaṃ anupubbanirodhassa payogo, na nevasaṇṇānāsāṇṇāyatanasamāpattiyāti nirodhassa payogattā dvinnāṃ cittānaṃ upari nappavattanti.

Kathaṃ ṭhānanti? Evaṃ samāpannāya panassā³ kālaparicchedavasena ceva antarā āyukkhayasamghapaṭimānanasatthupakkosanābhāvena ca ṭhānaṃ hoti.

Kathaṃ vuṭṭhānanti? Anāgāmissa anāgāmiphalasamāpattiyā arahato arahattaphalasamāpattiyāti evaṃ dvedhā vuṭṭhānaṃ hoti.

Vuṭṭhitassa kinninnaṃ cittaṃ hotīti? Nibbānaninnaṃ. Vuttañhetam “saṇṇāvedayitanirodhasamāpattiyā vuṭṭhitassa kho āvuso Visākha bhikkhuno vivekaninnaṃ cittaṃ hoti vivekapaṇaṃ vivekapabbhāraṇa”ti⁴.

Matassa ca samāpannassa ca ko visesoti? Ayampi attho sutte vuttoyeva. Yathāha “yo cāyaṃ āvuso mato kālaṅkato,

1. Paṭhamameva (Syā)

2. Sukusalena (Visuddhi 2. 349 piṭṭhe)

3. Samāpannassa panassa (Sī, Syā)

4. Ma 1. 377 piṭṭhe.

tassa kāyasāṅkhārā niruddhā paṭippassaddhā, vacīsaṅkhārā, cittasaṅkhārā niruddhā paṭippassaddhā, āyu parikkhīṇo, usmā vūpasantā, indriyāni paribhinnāni. Yvāyaṃ bhikkhu saññāvedayitanirodhaṃ samāpanno, tassapi kāyasāṅkhārā niruddhā paṭippassaddhā, vacīsaṅkhārā, cittasaṅkhārā niruddhā paṭippassaddhā, āyu aparikkhīṇo, usmā avūpasantā, indriyāni aparibhinnāni”ti¹.

Nirodhasamāpatti kiṃ saṅkhatāti-ādipucchāyaṃ pana “saṅkhatā”tipi “asaṅkhatā”tipi “lokiyā”tipi “lokuttarā”tipi na vattabbā. Kasmā? Sabhāvato natthitāya. Yasmā pana samāpajjantassa vasena samāpanno nāma hoti, tasmā nipphannāti vatthum vaṭṭati, no anipphannāti.

Iti santā samāpatti, ayaṃ ariyanisevitā.

Diṭṭheva dhamme nibbāna-miti saṅkhamupāgatāti.

Nirodhasamāpattiñāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

35. Parinibbānañāṇaniddesavaṇṇanā

86. Parinibbānañāṇaniddese **idhā**ti imasmiṃ sāsane. **Sampajānoti** sāthakasampajaññaṃ sappāyasampajaññaṃ gocarasampajaññaṃ asammohasampajaññanti imehi catūhi sampajaññehi sampajāno. **Pavattanti** sabbattha yathānurūpaṃ pariyuṭṭhānapavattañca anusayappavattañca. **Pariyādiyatī**ti upacārappanāvasena vuttesu vikkhambhanavasena, vipassanāvasena vuttesu tadaṅgavasena, maggavasena vuttesu samucchadavasena khepeti appavattaṃ karoti. Peyyālamukhena hi dutiyādi jhānasamāpattimahāvipassanāmaggā saṅkhittā. Yasmā etaṃ paccavekkhantassa pavattaṃ ñāṇaṃ parinibbāne ñāṇaṃ nāma hoti, tasmā vikkhambhanaparinibbānaṃ tadaṅgaparinibbānaṃ samucchadaparinibbānantipi vuttameva hoti. Etehi kilesaparinibbānapaccavekkhaṇañāṇaṃ vuttaṃ. **Atha vā panā**ti-ādīhi khandhaparinibbānapaccavekkhaṇañāṇaṃ niddisati. **Anupādisesāya nibbānadhātuyā**ti duvidhā hi nibbānadhātu sa-upādisesā ca anupādisesā ca. Tattha upādiyate “ahaṃ mamā”ti bhusaṃ gaṇhīyatīti upādi,

1. Ma 1. 370 piṭṭhe.

khandhapañcakassetam adhivacanam. Upādiyeva seso avasiṭṭhoti upādiseso, saha upādisesena vattatīti sa-upādisesā. Natthettha upādisesoti anupādisesā. Sa-upādisesā paṭhamam vuttā, ayaṃ pana anupādisesā. Tāya anupādisesāya nibbānadhātuyā. **Cakkhupavattanti** cakkhupavatti cakkhusamudācāro. **Pariyādiyatīti** khepīyati maddīyatīti. Esa nayo sesesu.

Parinibbānañāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

36. Samasīsaṭṭhañāṇaniddesavaṇṇanā

87. Samasīsaṭṭhañāṇaniddese **pañcakkhandhā**ti-ādīhi dasahi rāsīhi sabbadhammasaṅgaho veditabbo. Na hi ekekassa vasena āyatanadhāturaśivajjehi sesehi aṭṭhahi rāsīhi visum visum sabbadhammo saṅgayhatīti. Yasmā pana lokuttaradhammā hetusamucchedena samucchinditabbā na honti, tasmā sabbadhammasaddena saṅgahitāpi lokuttaradhammā samucchedavasena sambhavato¹ idha na gahetabbā, hetusamucchedena samucchinditabbā eva tebhūmakadhammā gahetabbā. **Sammā samucchindatīti** yathāyogaṃ vikkhambhanatadaṅgasamucchedapahānavasena pariyuṭṭhānam anusayañca nirodhento sammā samucchindati. Evaṃ puggalādhiṭṭhānāya desanāya sammā samucchedo niddiṭṭho. **Nirodhetīti** anuppādanirodhena nirodheti. Iminā samucchedattho vutto. **Na upaṭṭhātīti** evaṃ nirodhe kate so so dhammo puna na upatiṭṭhati, na uppajjatīti attho. Iminā nirodhattho vutto. Evaṃ anupaṭṭhahanadhammavasena anupaṭṭhānabhāvo niddiṭṭho. **Samanti** kāmacchandādīnam samitattā samaṃ. Tāni pana nekkhammādīni satta, rūpārūpajjhānāni aṭṭha, mahāvīpassanā aṭṭhārasa, ariyamaggā cattāroti sattatimsa honti.

Terasa sīsāni sīsabhūtānam sabbesaṃ saṅgahavasena vuttāni. Idha pana saddhādīni aṭṭheva sīsāni yujjanti. Na hi arahato taṇhādīni pañca sīsāni santi. **Palibodhasīanti** palibundhanam palibodho, nibbānamaggāvaraṇanti attho. **Sīanti** padhānam, adhikanti attho. Palibodhoyeva sīsam,

1. Samucchedavacanasambhavato (Syā, Ka)

taṃsampayuttādisabbapalibodhesu vā sīsanti palibodhasīsaṃ. Esa nayo sesesu. Visesato pana **vinibandhananti** unnativasena saṃsāre bandhanam. **Parāmāsoti** abhiniveso. **Vikkhepoti** vippakiṇṇatā. **Kilesoti** kilissanam. **Adhimokkhoti** adhimuccanam. **Paggahoti** ussāhanam. **Upaṭṭhānanti** apilāpanam. **Avikkhepoti** avippakiṇṇatā. **Dassananti** yathāsabhāvapaṭivedho. **Pavattanti** upādinnakkhandhapavattam. **Gocaroti** ārammaṇam. Imesu dvādasasupi vāresu padhānaṭṭho sīsaṭṭho. **Vimokkhoti** vikkhambhanatadaṅgasamucchedapaṭippassaddhinissaraṇavimuttīsu pañcasu nissaraṇavimutti nibbānam. **Saṅkhārasīsanti** sabbasaṅkhataṣaṅkhārānam sīsaṃ, koṭi avasānanti attho. Etena anupādisesaparinibbānam vuttam. Saṅkhārābhāvamattavasena vā khandhaparinibbānameva vuttam hoti. Nekkhammādikaṃ samañca saddhādikaṃ sīsañca, samasīsaṃ vā assa atthīti samasīsīti. Atha vā terasannam sīsānam taṇhādīni pañca sīsāni samudayasaccam, saddhādīni pañca maggasaccam, pavattasīsaṃ jīvitindriyam dukkhasaccam, gocarasīsañca saṅkhārasīsañca nirodhasaccanti imesaṃ catunnam ariyasaccānam ekasmiṃ roge vā ekasmiṃ iriyāpathe vā ekasmiṃ sabhāga jīvitindriye vā abhisamayo ca anupādisesaparinibbānañca yassa hoti, so pubbe vuttasamānañca imesañca sīsānam atthitāya samasīsīti vuccati.

Samasīsaṭṭhañāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

37. Sallekhaṭṭhañāṇaniddesavaṇṇanā

88. Sallekhaṭṭhañāṇaniddese **rāgo puthūti** rāgo visum, lokuttarehi asammissoti attho. Esa nayo sesesu. **Rāgoti** rañjanaṭṭhena. **Dosoti** dussanaṭṭhena. **Mohoti** muyhanaṭṭhena. Rañjanalakkaṇo rāgo, dussanalakkaṇo doso, muyhanalakkaṇo mohoti ime tayo sīsakilese vatvā idāni pabhedato dassento **kodhoti**-ādimāha. Tattha kujjhanalakkaṇo **kodhoti** idha sattavatthuko adhippeto. Upanandhanalakkaṇo **upanāho**, daḷhabhāvappatto kodhoyeva. Paraguṇamakkhanalakkaṇo **makkho**, paraguṇapuñchananti attho. Yugaggāhalakkaṇo **palāso**, yugaggāhavasena paraguṇadassananti attho. Parasampattikhīyanalakkaṇā **issā**, usūyanāti

attho. Attasampattinigūhanalakkhaṇaṃ **macchariyaṃ**, “mayhaṃ acchariyaṃ mā parassa hotū”ti attho. Attanā katapāpapaṭicchādanalakkhaṇā **māyā**, paṭicchādanaṭṭhena māyā viyāti attho. Attano avijjamānaguṇappakāsanalakkhaṇaṃ **sāṭheyyaṃ**, saṭhabhāvoti attho. Cittassa uddhumātabhāvalakkhaṇo **thambho**, thaddhabhāvoti attho. Karaṇuttariyalakkhaṇo **sārambho**. Unnatilakkhaṇo **māno**. Abbhunnatilakkhaṇo **atimāno**. Mattabhāvalakkhaṇo **mado**. Pañcasu kāmaguṇesu cittavosaggalakkhaṇo **pamādo**.

Evam visum visum kilesavasena puthū dassetvā vuttakilese ca avutte ca aññe sabbasaṅgāhikavasena dassetuṃ **sabbe kilesā**ti-ādimāha. Tattha diṭṭhadhammasamparāyesu satte kilesenti upatāpenti vibādhentīti kilesā. Akusalakammampathasaṅgahitā ca asaṅgahitā ca. Duṭṭhu caritā, duṭṭhā vā caritāti **duccaritā**. Te pana kāyaduccaritaṃ vacīduccaritaṃ manoduccaritanti tippakārā. Vipākaṃ abhisāṅkharontīti **abhisāṅkhārā**. Tepi puññābhisāṅkhāro apuññābhisāṅkhāro āneñjābhisāṅkhāroti tippakārā. Vipākavasena bhavaṃ gacchantīti bhavagāmino, bhavagāmino kammā **bhavagāmikammā**. Iminā abhisāṅkhārabhāvepi sati avedanīyāni kammāni paṭikkhittāni hontīti ayaṃ viseso. “Duccaritā”ti ca “kammā”ti ca liṅgavipallāso kato. **Nānattekattanti** ettha uddese ekattasaddassa abhāvepi nānattekattānaṃ aññamaññāpekkhattā ekattampi niddisitukāmena “nānattekattan”ti uddeso kato. Nānattasallekhake ekatte dassite sallekhaññaṃ sukhena dassīyatīti. **Nānattanti** anavaṭṭhitattā saparipphandattā ca nānāsabhāvo. **Ekattanti** avaṭṭhitattā aparipphandattā ca ekasabhāvo.

Caraṇatejoti caranti tena agataṃ disaṃ nibbānaṃ gacchantīti caraṇaṃ. Kim taṃ? Sīlaṃ. Tadeva paṭipakkhatāpanaṭṭhena tejo. **Guṇatejoti** sīlena laddhapatiṭṭho samādhitejo. **Paññātejoti** samādhinā laddhapatiṭṭho vipassanātejo. **Puññatejoti** vipassanāhi laddhapatiṭṭho ariyamaggakusalatejo. **Dhammatejoti** catunnaṃ tejānaṃ patiṭṭhābhūto Buddhavacanatejo. **Caraṇatejena tejitattāti** sīlatejena tikhiṇikatattā. **Dussīlyatejanti** dussīlabhāvasaṅkhātānaṃ tejaṃ. Tampi hi santānaṃ tāpanato tejo nāma. **Pariyādiyatīti** khepeti. **Aguṇatejanti**

samādhissa paṭipakkhaṃ vikkhepatejaṃ. **Duppaññatejanti** vipassanāñāṇapaṭipakkhaṃ mohatejaṃ. **Apuññatejanti** taṃtaṃmaggavajjhakilesappahānena kilesasahāyaṃ akusalakammatejaṃ. Na kevalaṃ hetarṃ apuññameva khepeti, “atthi bhikkhave kammaṃ akaṇhaṃ asukkaṃ akaṇha-asukkavipākaṃ kammaṃ kammakkhayāya saṃvattatī”¹ vacanato kusalakammampi khepetiyeva. Puññatejapaṭipakkhavasena apuññatejameva vuttaṃ. **Adhammatejanti** nānātitthiyānaṃ samayavacanatejaṃ. Imassa ñāṇassa uddesavaṇṇanāyaṃ vutte dutiye atthavikappe rāgādayo ekūnavīsati puthu dussīlyatejā honti. “Abhisāṅkhārā, bhavagāmikammā”²ti ettha apuññābhisaṅkhārā akusalakammaṇca apuññatejā honti, āneñjābhisaṅkhārāni lokiyakusalakammāni puññatejeneva khepanīyato apuññatejapakkhikāva honti. Kāmacchandādayo pañcadasa nānattā aguṇatejā honti, niccasaññādayo aṭṭhārassa nānattā duppaññatejā honti, catummaggavajjhā cattāro nānattā apuññatejā honti. Sotāpattimaggavajjhanānattena adhammatejo saṅgahetabbo.

Niddese sallekhapaṭipakkhena asallekhena sallekhaṃ dassetukāmena asallekhapubbako sallekho niddiṭṭho. Nekkhammādayo sattatiṃsa ekattadhammāva paccanīkānaṃ sallikhanato “sallekho”³ti vuttā. Tasmiṃ nekkhammādiḥ sattatiṃsapabhede sallekhe ñāṇaṃ **sallekhaṭṭhe ñāṇanti**.

Sallekhaṭṭhañāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

38. Vīriyārambhañāṇaniddesavaṇṇanā

89. Vīriyārambhañāṇaniddese **anuppannānanti** ekasmiṃ attabhāve, ekasmiṃ vā ārammaṇe anibbattānaṃ. Anamatagge hi saṃsāre anuppannā akusalā nāma natthi, kusalā pana atthi. **Pāpakānanti** lāmakānaṃ. **Akusalānaṃ dhammānanti** akosallasambhūtānaṃ dhammānaṃ. **Anuppādāyāti** na uppādanatthāya. **Uppannānanti** imasmiṃ attabhāve nibbattānaṃ. **Pahānāyāti** pajahanatthāya. **Anuppannānaṃ kusalānaṃ dhammānanti** imasmiṃ attabhāve

1. Am 1. 555; Di 3. 192; Ma 2. 52 piṭṭhesu.

anibbattapubbānaṃ kosallasambhūtānaṃ dhammānaṃ. **Uppādāyāti** uppādanatthāya. **Uppannānanti** imasmim attabhāve nibbattānaṃ. **Ṭhitiyāti** ṭhitatthāya. **Asammosāyāti** avināsatthāya. **Bhiyyobhāvāyāti** punappunabhāvāya. **Vepullāyāti** vipulabhāvāya. **Bhāvanāyāti** vadḍhiyā. **Pāripūriyāti** paripūraṇatthāya.

Idāni akusalesu kāmaccchandaṃ, kusalesu nekkhammaṃ visesetvā dassetuṃ **anuppanna** **kāmacchandassāti**-ādimāha. Tattha **kāmacchandoti** samādhipaṭipakkho kāmārāgo. **Nekkhammanti** paṭhamajjhānasamādhī, paṭhamajjhānaṃ vā, sabbe eva vā kusalā dhammā nekkhammaṃ.

Idāni sabbakilesānaṃ sabbakilesapaṭipakkhassa arahattamaggassa ca vasena yojetvā dassetuṃ **anuppannānaṃ sabbakilesānanti**-ādimāha. Tattha **uppanna** **arahattamaggassa ṭhitiyāti**-ādīsu uppādakkhaṇe uppanna arahattamaggassa ṭhitikkhaṇabhaṅgakkhaṇavasena “ṭhitiyā”ti-ādiyojanā veditabbā. Vibhaṅgaṭṭhakathāyampi “yā cassa pavatti, ayameva ṭhiti nāmā”ti¹ vuttaṃ. Keci pana “arahattamaggassa pubbabhāgamaggo daṭṭhabbo”ti vadanti.

Vīriyārambhañāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

39. Atthasandassanañāṇaniddesavaṇṇanā

90. Atthasandassanañāṇaniddese **pañcakkhandhāti**-ādīni vuttatthāneva. **Pakāsetīti** pakāṇaṃ karoti, sotūnaṃ ñāṇacakkhunā dassanaṃ sampādetīti attho. **Nānādharmāti** lokiyalokuttarā sabbadhammā vuttā. Kasmā pakāsanāniddese lokiyā eva vuttāti ce? Aniccādivasena pakāsanāya āraddhattā. Lokuttarānañca asammasanūpagattā lokuttarā na vuttā. Nānādharmāniddesena pana atthasandassananiddesena ca tesāṃ saṅgahitattā yathā te pakāsetabbā, tathā pakāsanā pakāsanāyeva. **Pajahantoti** sotāraṃ pajahāpentoti attho. **Sandassetīti** sotūnaṃ sammā dasseti. Keci pana “kāmacchandassa pahīnattā

1. Abhi-Ṭṭha 2. 287 piṭṭhe.

nekkhammattham sandasseti”ti-ādinā nayena paṭhanti. Tesam ujukameva sotūnam dosappahāne guṇapaṭilābhe ca kate sikhāppattam desanāññam hotīti dassanattham ayam nayo vuttoti veditabbo.

Atthasandassanaññaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

40. Dassanavisuddhiññaniddesavaṇṇanā

91. Dassanavisuddhiññaniddese **sabbe dhammā ekasaṅgahitā**ti sabbe saṅkhatāsaṅkhatā dhammā ekena saṅgahitā paricchinā. **Tathaṭṭhenā**ti bhūtaṭṭhena, attano attano sabhāvavasena vijjamānatthenāti attho. **Anattaṭṭhenā**ti kārakavedakasaṅkhātena attanā rahitaṭṭhena. **Saccaṭṭhenā**ti avisaṃvādaṭṭhena, attano sabhāvaññathattābhāvenāti attho. **Paṭivedhaṭṭhenā**ti sabhāvato ñāṇena paṭivijjhitaṭṭhena. Idha lokuttarañāṇena asammohato ārammaṇato ca paṭivedho veditabbo. **Abhiñānaṭṭhenā**ti lokikena ñāṇena ārammaṇato, lokuttarena ñāṇena asammohato ārammaṇato ca tesam tesam dhammānam sabhāvato abhiñānitaṭṭhena. “Sabbam bhikkhave abhiññeyyan”ti¹ hi vuttam. **Pariñānaṭṭhenā**ti vuttanayeneva lokiya lokuttarehi ñāṇehi sabhāvato abhiññātānam dhammānam aniccādito niyyānādito ca paricchinditvā jānitaṭṭhena. “Sabbam bhikkhave pariññeyyan”ti¹ hi vuttam. **Dhammaṭṭhenā**ti sabhāvadhāraṇādinā dhammaṭṭhena. **Dhātutaṭṭhenā**ti nijjīvātādinā dhātutaṭṭhena. **Ñātaṭṭhenā**ti lokiya lokuttarehi ñāṇehi ñātum sakkuṇeyyaṭṭhena. Yathā daṭṭhum sakkuṇeyyādinā atthena “diṭṭham sutam mutam viññātam rūpan”ti vuttam, evamidhāpi ñātum sakkuṇeyyaṭṭho ñātaṭṭhoti veditabbo. **Sacchikiriyāṭṭhenā**ti ārammaṇato paccakkhakātaṭṭhena. **Phusaṇaṭṭhenā**ti paccakkhakatassa ārammaṇato punappunam phusitaṭṭhena. **Abhisamayaṭṭhenā**ti lokikena ñāṇena abhisamāgantabaṭṭhena. Kiñcāpi hi “tathaṭṭhe paññā saccavivaṭṭe ñāṇam, abhiññāpaññā ñātaṭṭhe ñāṇam, sacchikiriyāpaññā phassaṇaṭṭhe ñāṇam”ti ekekameva ñāṇam vuttam, Aṭṭhakathāyañca—

1. Sam 2. 258 piṭṭhe.

“Samavāye khaṇe kāle, samūhe hetudiṭṭhisu.

Paṭilābhe pahāne ca, paṭivedhe ca dissati”ti—

gāthāvaṇṇanāyaṃ abhisamayāsaddassa paṭivedhattho vutto, idha pana yathāvuttena atthena tesāṃ nānattaṃ veditabbaṃ. Aṭṭhakathāyameva hi so lokiyañāṇavasena dhammābhisamayo vuttoti.

Kāmacchando nānattanti vikkhepasabbhāvato nānārammaṇattā ca nānāsabhāvoti attho. Evaṃ sabbakilesā veditabbā. **Nekkhammaṃ ekattanti** cittekaggatāsabbhāvato nānārammaṇavikkhepābhāvato ca ekasabhāvanti attho. Evaṃ sabbakusalā veditabbā. Idha peyyālena saṅkhittānaṃ byāpādādīnaṃ akusalānaṃ yathāvuttena atthena nānattaṃ veditabbaṃ. Vitakkavicārādīnaṃ pana heṭṭhimānaṃ heṭṭhimānaṃ uparimato uparimato oḷārikatṭhena nānattaṃ veditabbaṃ. Yasmā ekasaṅgahitanānattekattānaṃ paṭivedho maggakkhaṇe saccapaṭivedhena sijjhati, tasmā “paṭivedho”ti padaṃ uddharitvā saccābhisamayaṃ dassesi.

Pariññā paṭivedhaṃ paṭivijjhatīti pariññābhisamayena abhisameti. Esa nayo sesesu. Saccābhisamayakālasmiṃ hi maggañāṇassa ekakkhaṇe pariññā pahānaṃ sacchikiriyaṃ bhāvanāti cattāri kiccāni honti. Yathā nāvā apubbaṃ acarimaṃ ekakkhaṇe cattāri kiccāni karoti, orimaṃ tīraṃ pajahati, sotaṃ chindati, bhaṇḍaṃ vahati, pārimaṃ, tīraṃ appeti, evameva maggañāṇaṃ apubbaṃ acarimaṃ ekakkhaṇe cattāri saccāni abhisameti, dukkhaṃ pariññābhisamayena abhisameti, samudayaṃ pahānābhisamayena abhisameti, maggaṃ bhāvanābhisamayena abhisameti, nirodhaṃ sacchikiriyaṃ abhisamayena abhisameti. Kiṃ vuttaṃ hoti? Nirodhaṃ ārammaṇaṃ katvā kiccavasena cattāripi saccāni pāpuṇāti passati paṭivijjhatīti. Yathā orimaṃ tīraṃ pajahati, evaṃ maggañāṇaṃ dukkhaṃ pariñānāti. Yathā sotaṃ chindati, evaṃ samudayaṃ pajahati. Yathā bhaṇḍaṃ vahati, evaṃ sahaṇātipaccayatāya maggaṃ bhāveti. Yathā pārimaṃ tīraṃ appeti, evaṃ pārimatīrabhūtaṃ nirodhaṃ sacchikarotīti evaṃ upamāsaṃsandanaṃ veditabbaṃ.

Dassanaṃ visujjhatīti taṃtaṃmaggavajjhakilesatamappahānena ñāṇadassanaṃ visuddhibhāvaṃ pāpuṇāti. **Dassanaṃ visuddhanti** tassa tassa phalassa

uppādakkhaṇe tassa tassa maggañāṇassa kiccasiddhippattito ñāṇadassanaṃ visuddhibhāvaṃ pattam hoti. Sabbadhammānaṃ ekasaṅgahitāya nānattekattapaṭivedhapaññāya maggaphalañāṇehi siddhito ante maggaphalañāṇāni vuttāni.

Dassanavisuddhiñāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

41-42. Khantiñāṇapariyogāhaṇañāṇaniddesavaṇṇanā

92-93. Khantiñāṇapariyogāhaṇañāṇaniddesesu **rūpaṃ aniccato viditanti** aniccānupassanāya aniccanti ñātāṃ. **Rūpaṃ dukkhato viditanti** dukkhānupassanāya dukkhanti ñātāṃ. **Rūpaṃ anattato viditanti** anattānupassanāya anattāti ñātāṃ. **Yaṃ yaṃ viditaṃ, taṃ taṃ khamatīti** yaṃ yaṃ rūpaṃ aniccādito viditaṃ, taṃ taṃ rūpaṃ aniccādito khamati ruccati. “Rūpaṃ aniccato viditaṃ, yaṃ yaṃ viditaṃ, taṃ taṃ khamatī”ti visuṃ visuṇca katvā kesuci potthakesu likhitaṃ. “Vedanā saññā saṅkhārā aniccato viditā”ti-ādinā līṅgavacanāni parivattetvā yojetabbāni. **Phusaṭīti** vipassanāñāṇaphusanena phusati pharati. **Pariyogahatīti** vipassanāñāṇena pavisati. Pariyogāhatītipi pāṭho.

Khantiñāṇapariyogāhaṇañāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

43. Padesavihārañāṇaniddesavaṇṇanā

94. Padesavihārañāṇaniddese yenākārena mātikāya uddiṭṭho padeso paccavekkhitabbo, taṃ dassento **micchādiṭṭhipaccayāpi vedayitanti-**ādimāha. Tattha **micchādiṭṭhipaccayāti** diṭṭhisampayuttavedanāpi vaṭṭati diṭṭhiṃ upanissayaṃ katvā uppannā kusalākusalavedanāpi vipākavedanāpi. Tattha micchādiṭṭhisampayuttā akusalāva hoti, diṭṭhiṃ pana upanissāya kusalāpi uppajjanti akusalāpi. Micchādiṭṭhikā hi diṭṭhiṃ upanissāya pakkhadivasesu yāgubhattādīni denti, andhakuṭṭhi-ādīnaṃ vattaṃ paṭṭhapenti, catumahāpathe sālāṃ karonti, pokkharaṇiṃ khaṇāpenti, pupphārāmaṃ phalārāmaṃ ropenti, nadīviduggesu setuṃ attharanti, visamaṃ samaṃ karonti. Iti tesaṃ kusalā

vedanā uppajjati¹. Micchādiṭṭhiṃ pana nissāya sammādiṭṭhike akkosanti paribhāsanti vadhābandhādīni karonti, pāṇaṃ vadhitvā devatānaṃ upaharanti. Iti nesaṃ akusalā vedanā uppajjati. Vipākavedanā pana bhavantaragatānaṃ hoti. Sā pana micchādiṭṭhi saha-jātāya vedanāya saha-jāta-añña-mañña-nissayasampayutta-atthi-avigatapaccayehi paccayo hoti, samanantaraniruddhā micchādiṭṭhi paccuppannamicchādiṭṭhisampayuttāya vedanāya anantarasamanantarūpanissaya-āsevananatthivigatapaccayehi paccayo hoti, micchādiṭṭhiṃ garuṃ katvā abhinandantassa lobhasahagatavedanāya ārammaṇa-ārammaṇādhipati² ārammaṇūpanissayapaccayehi paccayo hoti, sabbākusalehi micchādiṭṭhiṃ ārammaṇamattaṃ karontassa sabbākusalavedanāya micchādiṭṭhiṃ paccavekkhantassa vipassantassa kusalābyākatavedanāya ārammaṇapaccayena paccayo hoti, micchādiṭṭhipaccayena uppajjamānānaṃ kusalākusalavedanānaṃ bhavantare vipākavedanānaṃ upanissayapaccayena paccayo hoti.

Micchādiṭṭhivūpasamapaccayāti micchādiṭṭhivūpasamo nāma sammādiṭṭhi, tasmā yaṃ sammādiṭṭhipaccayā vedayitaṃ vuttaṃ, tadeva “micchādiṭṭhivūpasamapaccayā”ti veditabbaṃ. Keci pana “micchādiṭṭhivūpasamo nāma vipassanākkhaṇe sotāpattimagga-khaṇe³ cā”ti vadanti.

Sammādiṭṭhipaccayāpi vedayitanti etthāpi sammādiṭṭhisampayuttavedanāpi vaṭṭati sammādiṭṭhiṃ upanissayaṃ katvā uppannā kusalākusalavedanāpi vipākavedanāpi. Tattha sammādiṭṭhisampayuttā kusalāva hoti, sammādiṭṭhiṃ pana upanissāya Buddhapūjā dīpamālāropanaṃ mahādhammassavanaṃ appatīṭṭhite disābhāge cetiyapatiṭṭhāpananti evamādīni puññaṃ karonti. Iti nesaṃ kusalā vedanā uppajjati. Sammādiṭṭhimeva nissāya micchādiṭṭhike akkosanti paribhāsanti, attānaṃ ukkaṃsanti, paraṃ vambhenti. Iti nesaṃ akusalā vedanā uppajjati. Vipākavedanā pana bhavantaragatānaṃyeva hoti. Sā pana sammādiṭṭhi saha-jātāya samanantaraniruddhāya paccuppannāya vedanāya micchādiṭṭhiyā vuttapaccayeheva paccayo hoti, lokikasammādiṭṭhi paccavekkhaṇasampayuttāya vipassanāsampayuttāya nikantisampayuttāya ca vedanāya ārammaṇapaccayena paccayo hoti, micchādiṭṭhiyā vuttanayeneva upanissayapaccayena paccayo hoti, magga-phalasammādiṭṭhi paccavekkhaṇa-

1. Uppajjanti (Syā) 2. Ārammaṇādhipati (Sī, Syā) 3. Sotāpattiphalakkhaṇe (Sī, Syā)

sampayuttāya vedanāya ārammaṇa-ārammaṇādhipati-
ārammaṇūpanissayapaccayavasena paccayo hoti.

Sammādiṭṭhivūpasamapaccayāpi vedayitanti sammādiṭṭhivūpasamo
nāma micchādiṭṭhi, tasmā yaṃ micchādiṭṭhipaccayā vedayitaṃ vuttaṃ,
tadeva “sammādiṭṭhivūpasamapaccayā”ti veditabbaṃ.

Micchāsāṅkappapaccayā micchāsāṅkappavūpasamapaccayāti-ādīsupi eseva
nayo. Yassa yassa hi “vūpasamapaccayā”ti vuccati, tassa tassa
paṭipakkhadhammapaccayāva taṃ taṃ vedayitaṃ adhippetāṃ.
Micchāñāṇādisu pana **micchāñāṇaṃ** nāma pāpakiriyāsu upāyacintā. Atha vā
micchāñāṇaṃ micchāpaccavekkhaṇaṇāṇaṃ. **Sammāñāṇaṃ** nāma
vipassanāsammādiṭṭhiṃ lokuttarasammādiṭṭhiṃca ṭhapetvā
avasesakusalābyākataṃ ñāṇaṃ. **Micchāvimutti** nāma pāpādhimuttitā. Atha
vā ayāthāvavimutti aniyyānikavimutti avimuttasseva sato vimuttisaññīti.
Sammāvimutti nāma kalyāṇādhimuttitā phalavimutti ca. Sammādiṭṭhi-ādayo
hetṭhā vuttatthāyeva.

Chandapaccayāpīti-ādīsu pana chando nāma lobho, chandapaccayā
aṭṭhalobhasahagatacittasampayuttavedanā veditabbā.

Chandavūpasamapaccayā paṭhamajjhānavedanāva. **Vitakkapaccayā**
paṭhamajjhānavedanā. **Vitakkavūpasamapaccayā** dutiyajjhānavedanā.
Saññāpaccayā ṭhapetvā paṭhamajjhānaṃ sesā cha samāpattivedanā.
Saññāvūpasamapaccayā nevasaññānāsaññāyatanavedanā.

Chando ca avūpasanto hotīti-ādīsu sace chandavitakkasaññā avūpasantā
hontīti attho. **Tappaccayāti** so chandavitakkasaññānaṃ avūpasamo eva
paccayo tappaccayo, tasmā tappaccayā. Chandavitakkasaññā-
avūpasamapaccayā vedanā hotīti attho. Sā
aṭṭhalobhasahagatacittasampayuttavedanā hoti. Sace chando vūpasanto
vitakkasaññā avūpasantā. **Tappaccayāti** so chandassa vūpasamo
vitakkasaññānaṃ avūpasamo eva paccayo tappaccayo, tasmā tappaccayā. Sā
paṭhamajjhānavedanāva. Sace chandavitakkā vūpasantā saññā avūpasantā.
Tappaccayāti so chandavitakkānaṃ vūpasamo saññāya avūpasamo eva
paccayo tappaccayo, tasmā tappaccayā. Sā dutiyajjhānavedanāva. Sace
chandavitakkasaññā vūpasantā. **Tappaccayāti** so chandavitakkasaññānaṃ
vūpasamo eva paccayo tappaccayo, tasmā tappaccayā. Sā
nevasaññānāsaññāyatanavedanāva. Keci pana “chando nāma appanaṃ
pāpuṇissāmīti

pubbabhāge dhammacchando, appanāppattassa so chando vūpasanto hoti. Paṭhamajjhāne vitakko hoti, dutiyajjhānappattassa vitakko vūpasanto hoti. Sattasu samāpattīsu saññā hoti, nevasaññānāsaññāyatanam samapannassa ca nirodham samāpannassa ca saññā vūpasantā hoti”ti evam vaṇṇayanti. Idha pana nirodhasamāpatti na yujjati. **Appattassa pattiyaṭi** arahattaphalassa pattatthāya. **Atthi āyavanti**¹ atthi vīriyam. Āyavantipi² pāṭho. **Tasmimpi ṭhāne anuppatteti** tassa vīriyārambhassa vasena tasmim arahattaphalassa kāraṇe ariyamagge anuppatte. **Tappaccayāpi vedayitanti** arahattassa ṭhānapaccayā vedayitam. Etena catumaggasahajāta nibbattitalokuttaravedanā gahitā. Keci pana “āyavanti paṭipatti. Tasmimpi ṭhāne anuppatteti tassā bhūmiyā pattiyaṭi”ti vaṇṇayanti.

Padesavihārañāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

44-49. Vivaṭṭañāṇachakkaniddesavaṇṇanā

95. Vivaṭṭañāṇachakkaniddese **nekkhammādhipattatā paññāti** nekkhammam adhikam katvā nekkhammādhikabhāvena pavattā paññā. **Kāmacchandato saññāya vivaṭṭatīti** nekkhammādhipatikatapaññāsampayuttasaññāya hetubhūtāya, karaṇabhūtāya vā kāmacchandato vivaṭṭati parāvattati, parammukhī hotīti attho. Esa nayo sesesu.

96. **Kāmacchando nānattanti** kāmacchando sandavuttitāya abhāvato na ekasabhāvo. **Nekkhammam ekattanti** nekkhammam santavuttibhāvato ekasabhāvo. **Nekkhammekattam cetayatoti** kāmacchande ādīnavadassanena nekkhammam pavattayato. **Kāmacchandato cittam vivaṭṭatīti** diṭṭhādinavato kāmacchandato nekkhammakkaṇe cittam vivaṭṭati. Esa nayo sesesu.

97. **Kāmacchandam pajahantoti** nekkhammapavattikkhaṇe kāmacchandam vikkhambhanappahānena pajahanto. **Nekkhammasena cittam adhiṭṭhātīti** paṭiladdhassa

1. Āsavanti (Sī) Pāliyampi āsavantveva dissati.

2. Āsavantipi (Sī)

nekkhammassa vasena taṁsampayuttacittam adhitiṭṭhati adhikam karonto tiṭṭhati, pavattetīti attho. Esa nayo sesesu.

98. **Cakkhu suññam attena vāti** bālaJanaparikkappitassa kārakavedakasaṅkhātassa attano abhāvā cakkhu attena ca suññam. Yam hi yattha na hoti, tena tam suññam nāma hoti. **Attaniyena vāti** attano abhāveneva attano santakassapi abhāvā¹ attano santakena ca suññam. Lokassa attāti ca attaniyanti ca ubhayathā gāhasambhavato tadubhayagāhapaṭisedhanattham attābhāvo ca attaniyābhāvo ca vutto. **Niccena vāti** bhaṅgam atikkamitvā tiṭṭhantassa kassaci abhāvato niccena ca suññam. **Dhuvēna vāti** pavattikkhaṇepi thirassa kassaci abhāvato dhuvēna ca suññam. **Sassatena vāti** sabbakālepi² vijjamānassa kassaci abhāvato sassatena ca suññam. **Avipariṇāmadhammena vāti** jarābhaṅgavasena dvidhā aparivattamānapakatikassa kassaci abhāvato avipariṇāmadhammena ca suññam. Atha vā niccabhāvena ca dhuvabhāvena ca sassatabhāvena ca avipariṇāmadhammabhāvena ca suññanti attho. Samuccayattho vā-saddo. **Yathābhūtam jānato passatoti** iccevaṁ anattānupassanāñāṇena yathāsbabhāvena jānantassa cakkhunā viya ca passantassa. **Cakkhābhinivesato ñāṇam vivaṭṭatīti** cakkhu attāti vā attaniyanti vā pavattamānato diṭṭhābhinivesato tadaṅgappahānavasena ñāṇam vivaṭṭati. Esa nayo sesesu.

99. **Nekkhammena kāmacchandam vosajjati** nekkhammalābhī puggalo nekkhammena tappaṭipakkham kāmacchandam pariccajati. **Vosagge paññāti** kāmacchandassa vosaggabhūte nekkhamme taṁsampayuttā paññā. Esa nayo sesesu. **Pīlanatṭhādayo** heṭṭhā vuttatthā eva. **Parijānanto vivaṭṭatīti** puggalādiṭṭhānā desanā, maggasamaṅgīpuggalo dukkhassa catubbidham attham kiccavasena parijānanto dubhato vuttāhānavasena vivaṭṭati, ñāṇavivaṭṭanepi ñāṇasamaṅgī vivaṭṭatīti vutto.

1. Attano sabhāveneva attano santakassa kassaci abhāvā (Sī)

2. Sabbathāpi (Ka)

100. **Tathaṭṭhe paññāti** etassa puggalasseva tathaṭṭhe vivaṭṭanā paññā. Esa nayo sesesu. Idāni maggakkhaṇe eva kiccavasena ākāraṇānattato cha vivaṭṭañāṇāni dassetuṃ **saññāvivaṭṭoti**-ādimātikam ṭhapetvā taṃ atthato vibhajanto **sañjānanto vivaṭṭatīti**-ādimāha. Tattha **sañjānanto vivaṭṭatīti saññāvivaṭṭoti** yasmā pubbabhāge nekkhammādim adhipatito sañjānanto yogī pacchā nekkhammasampayuttañāṇena kāmacchandādito vivaṭṭati, tasmā taṃ ñāṇam saññāvivaṭṭo nāmāti attho. **Cetayanto vivaṭṭatīti cetovivaṭṭoti** yasmā yogī nekkhammekattādīni cetayanto sampayuttañāṇena kāmacchandādito vivaṭṭati, tasmā taṃ ñāṇam cetovivaṭṭo nāmāti attho. **Vijānanto vivaṭṭatīti cittavivaṭṭoti** yasmā yogī nekkhammādivasena cittādhiṭṭhāṇena vijānanto taṃsampayuttañāṇena kāmacchandādito vivaṭṭati, tasmā taṃ ñāṇam cittavivaṭṭo nāmāti attho. **Ñāṇam karonto vivaṭṭatīti ñāṇavivaṭṭoti** yasmā yogī chabbidham ajjhattikāyatanam anattānupassanāñāṇena suññato viditam karonto teneva ñāṇena dīṭṭhābhinivesato vivaṭṭati, tasmā taṃ ñāṇam ñāṇavivaṭṭo nāmāti attho. **Vosajjanto vivaṭṭatīti vimokkhavivaṭṭoti** yasmā yogī nekkhammādīhi kāmacchandādīni vosajjanto taṃsampayuttañāṇena kāmacchandādito vivaṭṭati, tasmā taṃ ñāṇam vimokkhavivaṭṭo nāmāti attho. **Tathaṭṭhe vivaṭṭatīti saccavivaṭṭoti** yasmā yogī catubbidhe tathaṭṭhe dubhato vuṭṭhānavasena vivaṭṭati, tasmā maggañāṇam saccavivaṭṭo nāmāti attho. Maggañāṇameva vā tathaṭṭhe dubhato vuṭṭhānabhāvena vivaṭṭatīti saccavivaṭṭoti attho.

Yattha saññāvivaṭṭoti-ādi saccavivaṭṭañāṇaniddese vuttattā saccavivaṭṭañāṇakkhaṇameva sandhāya vuttanti veditabham. Maggakkhaṇeyeva hi sabbāni yujjanti. Katham? Ñāṇavivaṭṭe ñāṇam hi vajjetvā sesesu ariyamaggo sarūpeneva āgato. Vipassanākiccassa pana maggeneva sijjhanato vipassanākiccāsiddhivasena ñāṇavivaṭṭañāṇampi maggakkhaṇe yujjati. Maggañāṇeneva vā “cakkhu suññan”-ti-ādi kiccavasena paṭividdhameva hotīti maggakkhaṇe taṃ ñāṇam vatthum yujjatiyeva. Atthayojanā panettha “yattha maggakkhaṇe saññāvivaṭṭo, tattha cetovivaṭṭo. Yattha maggakkhaṇe

cetovivaṭṭo, tattha saññāvivatṭo”ti evamādinā nayena sabbasaṃsandanesu yojanā kātabbā. Atha vā saññāvivatṭacetovivaṭṭacittavivaṭṭa-vimokkhavivaṭṭesu catunnaṃ ariyamaggānaṃ ariyamaggānaṃ āgatattā saccavivaṭṭo āgatoyeva hoti. Ñāṇavivaṭṭo ca saccavivaṭṭeneva kiccavasena siddho hoti. Saññācetocittavimokkhavivaṭṭesveva ca peyyāle vitthāriyamāne “anattānupassanādhīpatattā paññā abhinivesato saññāya vivaṭṭatīti adhipatattā paññā saññāvivatṭe ñāṇan”ti ca, “abhiniveso nānattaṃ, anattānupassanā ekattaṃ. Anattānupassane kattaṃ cetayato abhinivesato cittaṃ vivaṭṭatīti nānatte paññā cetovivaṭṭe ñāṇan”ti ca, “abhinivesaṃ pajahanto anattānupassanāvasena cittaṃ adhiṭṭhātīti adhiṭṭhāne paññā cittavivaṭṭe ñāṇan”ti ca, “anattānupassanāya abhinivesaṃ vosajjatīti vosagge paññā vimokkhavivaṭṭe ñāṇan”ti ca pāṭhasambhavato ñāṇavivaṭṭe ñāṇampi tesu āgatameva hoti. Ñāṇavivaṭṭe ca anattānupassanāya vuṭṭhāya ariyamaggaṃ paṭiladdhassa kiccavasena¹ “cakkhu suññaṃ attena vā attaniyena vā”ti ādiyujjanato saccavivaṭṭo labbhati, tasmā ekekaṃ vivaṭṭe sesā pañca pañca vivaṭṭā labbhanti. Tasmā evaṃ² “yattha saññāvivatṭo, tattha cetovivaṭṭo”ti-ādikaṃ saṃsandanāni vuttānīti veditabbaṃ.

Vivaṭṭañāṇachakkaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

50. Iddhividhañāṇaniddesavaṇṇanā

101. Iddhividhañāṇaniddese **idha bhikkhū**ti imasmiṃ sāsane bhikkhu. **Chandasamādhīpadhānasāṅkhārasamannāgatanti** ettha chanda hetuko samādhī, chandādhiko vā samādhī chandasamādhī, kattukamyatāchandaṃ adhipatiṃ karitvā paṭiladdhasamādhissetaṃ adhivacanaṃ. Padhānabhūtā saṅkhārā padhānasāṅkhārā, catukiccasādhakassa sammappadhāna-vīriyassetāṃ adhivacanaṃ. Catukiccasādhanavasena bahuvacanaṃ kataṃ. **Samannāgatanti** chandasamādhinā ca padhānasāṅkhārehi ca upetaṃ. **Iddhipāḍanti** nipphattipariyāyena vā ijjanaṭṭhena, ijjhanti etāya sattā iddhā vuddhā ukkaṃsagatā hontīti iminā vā pariyāyena

1. Cittavasena (Sī)

2. Tasmā eva (Ka)

iddhīti saṅkhaṃ gatānaṃ upacārajjhānādikusalacittasampayuttānaṃ chandasamādhīpadhānasāṅkhārānaṃ adhiṭṭhānaṭṭhena pādabhūtaṃ sesacittacetāsikarāsinti attho. Vuttaṃ hi Iddhipādavibhaṅge suttantabhājanīye “iddhipādoti tathābhūtaṃ vedanākkhandho -pa-viññāṇakkhandho”ti¹. Abhidhammabhājanīye ca “iddhipādoti tathābhūtaṃ phasso vedanā -pa- paggāho avikkhepo”ti² vuttaṃ. Tasmā “sesacittacetāsikarāsin”ti ettha chandasamādhīpadhānasāṅkhāresu ekekaṃ iddhiṃ katvā dvīhi dvīhi saha sesavacanāṃ katanti vedītabbāṃ. Evaṃ hi cattāro khandhā sabbe ca phassādayo dhammā saṅgahitā honti. Iminā nayena sesesupi attho vedītabbo. Yatheva hi chandaṃ adhipatiṃ karitvā paṭiladdhasamādhī chandasamādhīti vutto, evaṃ vīriyaṃ cittaṃ vīmaṃsaṃ adhipatiṃ karitvā paṭiladdhasamādhī vīmaṃsāsamādhīti vuccati. Evamekekasmīṃ iddhipāde chandādayo vīriyādayo cittādayo vīmaṃsādayoti tayo tayo dhammā iddhīpi honti iddhipādāpi, sesā pana sampayuttakā cattāro khandhā iddhipādāyeva. Yasmā vā ime tayo tayo dhammā sampayuttakehi catūhi khandhehi saddhiṃyeva ijjhanti, na vinā tehi, tasmā tena pariyāyena sabbe cattāropi khandhā ijjhanaṭṭhena iddhi nāma honti, paṭiṭṭhāṭṭhena pādā nāmātipi vedītabbāṃ.

Vīriyasamādhīpadhānasāṅkhārasamannāgatanti ettha pana vīriyanti ca padhānasāṅkhāroti ca ekoyeva. Kasmā dvidhā vuttanti ce? Vīriyassa adhipatibhāvadassanavasenettha paṭhamāṃ vīriyaggahaṇāṃ kataṃ, tasseva catukiccasādhakattadassanattarāṃ padhānasāṅkhāravacanāṃ kataṃ. Evaṃ dvidhā vuttattā eva cetthāpi tayo tayo dhammāti vuttaṃ. Keci pana “Vibhaṅge ‘iddhīti yā tesāṃ tesāṃ dhammānaṃ iddhi samiddhi ijjhānā samijjhānā’ti¹ vuttattā iddhi nāma anipphannā, iddhipādo nipphanno”ti vadanti. Idha pana iddhipi iddhipādopi nipphanno lakkhaṇabbhāhatoti sanniṭṭhānaṃ kataṃ. Iddhi samiddhīti-ādīhi ijjhānākārena dhammā eva vuttāti vedītabbāṃ.

Bhāveti āsevati. Suttantabhājanīye³ viya idhāpi iddhipādabhāvanā lokiya eva. Tasmā iddhividhaṃ tāva sampādetukāmo

1. Abhi 2. 226 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 230 piṭṭhe.

3. Abhi 2. 225 piṭṭhe.

lokiyaṃ iddhipādaṃ bhāvento pathavīkaṣiṇādīsu aṭṭhasu kaṣiṇesu
 adhikatavasippatta-aṭṭhasamāpattiko kaṣiṇānulomato kaṣiṇapaṭilomato
 kaṣiṇānulomapaṭilomato jhānānulomato jhānapaṭilomato
 jhānānulomapaṭilomato jhānukkantikato kaṣiṇukkantikato
 jhānakaṣiṇukkantikato aṅgasaṅkantikato ārammaṇasaṅkantikato
 aṅgārammaṇasaṅkantikato aṅgavavatthānato ārammaṇavavatthānatoti imehi
 cuddasati ākārehi cittaṃ paridametvā chandasīsavīriyasīsacittasīsa-
 vīmaṃsāsīsavasena punappunam jhānaṃ samāpajjati.
 Aṅgārammaṇavavatthānampi keci icchanti. Pubbaḥetusampannena pana
 kaṣiṇesu catukkajjhānamatte ciṇṇavasinaṇṇāpi kātuṃ vaṭṭatīti taṃ taṃ
 iddhipādaṃ samādhiraṃ bhāvento “anuppannānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ
 dhammānaṃ anupādāyā”ti-ādikaṃ¹ catuppakāraṃ vīriyaṃ adhiṭṭhāti, tassa
 ca hānivuḍḍhiyo ñatvā vīriyasamataṃ adhiṭṭhāti. So evaṃ catūsu
 iddhipādesu cittaṃ paribhāvetvā iddhividhaṃ sampādeti.

So imesu catūsu iddhipādesūti-ādīsu **soti** so bhāvitacaturiddhipādo
 bhikkhu. **Catūsu iddhipādesu cittaṃ paribhāvetīti** punappunam chandādīsu
 ekekaṃ adhipatiṃ katvā jhānasamāpajjanavasena tesu cittaṃ paribhāveti
 nāma, chandādivāsaṇaṃ gāhāpetīti attho. **Paridametīti** nibbisevaṇaṃ karoti.
 Purimaṃ pacchimaṃsā kāraṇavacanāṃ. Paribhāvitam hi cittaṃ paridamitaṃ
 hotīti. **Mudum karotīti** tathā dantaṃ cittaṃ vasippattaṃ karoti. Vase
 vattamānaṃ hi cittaṃ “mudū”ti vuccati. **Kammaniyaṃ** kammakkhamam
 kammayoggaṃ karoti. Mudu hi cittaṃ kammaniyaṃ hoti sudhantaṃmiva
 suvaṇṇam, idha pana iddhividhakammakkhamam. **Soti** soparibhāvitacitto
 bhikkhu. **Kāyampi citte samodahatīti-**ādi iddhikaraṇakāle yathāsukhaṃ
 cittacārassa ijjhanatthaṃ yogavidhānaṃ dassetuṃ vuttaṃ. Tattha **kāyampi**
citte samodahatīti attano karajakāyampi pādakajjhānacitte samodahati
 paveseti āropeti, kāyaṃ cittānugatikaṃ karotīti attho. Evaṃ karaṇam
 adissamānena kāyena gamanassa upakārāya hoti. **Cittampi kāye**
samodahatīti pādakajjhānacittaṃ attano karajakāye samodahati

1. Abhi 2. 225 piṭṭhe.

āropeti, cittampi kāyānugatikam karotīti attho. Evaṃ karaṇam dissamānena kāyena gamanassa upakārāya hoti. Samādahatītipi pāṭho, patiṭṭhāpetīti attho. **Kāyavasena cittaṃ pariṇāmetīti** pāḍakajjhānacittam gahetvā karajakāye āropeti kāyānugatikam karoti, idaṃ cittaṃ kāye samodahanassa vevacanam. **Cittavasena kāyam pariṇāmetīti** karajakāyam gahetvā pāḍakajjhānacitte āropeti, cittānugatikam karoti, idaṃ kāyam citte samodahanassa vevacanam. **Adhiṭṭhātīti** “evaṃ hotū”ti adhiṭṭhāti. Samodahanassa atthavivaraṇattham pariṇāmo vutto, pariṇāmassa atthavivaraṇattham adhiṭṭhānam vuttam. Yasmā samodahatīti mūlapadam, pariṇāmeti adhiṭṭhātīti tassa atthaniddesapadāni, tasmā tesam dvinnāmyeva padānam vasena pariṇāmetvāti adhiṭṭhahitvāti vuttam, na vuttam samodahitvāti.

Sukhasaññaṇca lahusaññaṇca kāye okkamitvā viharatīti catutthajjhānena sahaajātasukhasaññaṇca lahusaññaṇca samāpajjanavasena karajakāye okkamitvā pavesetvā viharati. Tāya saññāya okkantakāyassa panassa karajakāyopi tūlapicu viya lahuko hoti. **Soti** so katayogavidhāno bhikkhu. **Tathābhāvitena cittenāti** itthambhūtalakkhaṇe karaṇavacanam, hetu-atthe vā, tathābhāvitena cittena hetubhūtenāti attho. **Parisuddhenāti** upekkhāsati parisuddhibhāvato parisuddhena. Parisuddhattāyeva **pariyodātena**, pabhassarenāti attho. **Iddhividhaññāyāti** iddhikoṭṭhāse, iddhivikappe vā ñāṇatthāya. **Cittaṃ abhinīharatīti** so bhikkhu vuttappakāravasena tasmiṃ citte abhiññāpāḍake jāte iddhividhaññādhigamattāya parikkammacittam abhinīharati, kasiṇārammaṇato apānetvā iddhividhābhimukham peseti. **Abhininnāmetīti** adhigantabba-iddhipoṇam iddhipabbhāram karoti. **Soti** so evaṃ katacittābhinīhāro bhikkhu. **Anekavihitanti** aneka vidham nānappakārakam. **Iddhividhanti** iddhikoṭṭhāsam, iddhivikappam vā. **Paccanubhotīti** paccanubhavati, phasseti sacchikaroti pāpuṇātīti attho.

102. Idānissa anekavihitabhāvam dassento **ekopi hutvāti** ādimāha. Tattha **ekopi hutvāti** iddhikaraṇato pubbe pakatiyā ekopi hutvā. **Bahudhā hotīti** bahunnam santike caṅkamtukāmo vā,

sajjhāyaṃ vā kattukāmo, pañhaṃ vā pucchitukāmo hutvā satampi sahasampi hoti. Kathaṃ pañāyamevaṃ hoti? Iddhiyā bhūmipādapadamūlabhūte dhamme sampādetvā abhiññāpādakajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya sace sataṃ icchati, “sataṃ homi sataṃ homī”ti parikammaṃ katvā puna pādakajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya adhiṭṭhāti. Adhiṭṭhānacittena saheva sataṃ hoti. Sahassādisupi eseva nayo. Sace evaṃ na ijjhati, puna parikammaṃ katvā dutiyampi samāpajjitvā vuṭṭhāya adhiṭṭhātabbaṃ. Saṃyuttaṭṭhakathāyaṃ hi “ekavāraṃ dhevāraṃ samāpajjitum vaṭṭatī”ti vuttaṃ. Tattha pādakajjhānacittāni nimittārammaṇaṃ, parikammacittāni satārammaṇāni vā sahasārammaṇāni vā. Tāni ca kho vaṇṇavaseneva¹, no paṇṇattivasena. Adhiṭṭhānacittampi tatheva satārammaṇaṃ vā sahasārammaṇaṃ vā, taṃ paṭhamappaṇācittamiva gotrabhu-anantaraṃ ekameva uppajjati rūpāvacaracatutthajjhānikaṃ. Tattha ye te bahū nimmitā, te aniyametvā nimmitattā iddhimatā sadisāva honti. Tānanisajjādisu vā bhāsitatunhībhāvādisu vā yaṃ yaṃ iddhimā karoti, taṃtadeva karonti. Sace pana nānāvaṇṇe kātukāmo hoti, keci paṭhamavaye keci majjhimavaye keci pacchimavaye, tathā dīghakese upaḍḍhamuṇḍamuṇḍe missakakese upaḍḍharattacīvare paṇḍukacīvare padabhāṇadhammakathāsarabhañña-pañhapucchanapañhavissajjanarajanapacana-cīvarasibbanadhovanādīni karonte, aparepi vā nānappa-kārake kātukāmo hoti, tena pādakajjhānato vuṭṭhāya “ettakā bhikkhū paṭhamavayā hontū”ti-ādinā nayena parikammaṃ katvā puna samāpajjitvā vuṭṭhāya adhiṭṭhātabbaṃ. Adhiṭṭhānacittena saddhim icchitappa-kārāyeva hontīti. Esa nayo “bahudhāpi hutvā eko hotī”ti-ādisu. Ayaṃ pana viseso—iminā hi bhikkhunā evaṃ bahubhāvaṃ nimminivā puna “ekova hutvā caṅkamissāmi, sajjhāyaṃ karissāmi, pañhaṃ pucchissāmi”ti cintetvā vā “ayaṃ viharo appabhikkhuko, sace keci āgamiṃsanti, kuto ime ettakā ekasadisā bhikkhū addhā therassa esānubhāvoti maṃ jāniṃsanti”ti appicchatāya vā antarāva “eko homī”ti icchantena pādakajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya “eko homī”ti parikammaṃ katvā puna samāpajjitvā vuṭṭhāya “eko homī”ti

1. Vaṇṇanāvasena (Si)

adhiṭṭhātabbāṃ. Adhiṭṭhānacittena saddhimyeva eko hoti. Evaṃ akaronto pana yathāparicchinnaḥkalavasena sayameva eko hoti.

Āvibhāvanti pākaṭabhāvaṃ karotīti attho. **Tirobhāvanti** paṭicchannabhāvaṃ karotīti attho. Āvibhāvaṃ paccanubhoti, tirobhāvaṃ paccanubhotīti purimena vā sambandho. Tatrāyaṃ iddhimā āvibhāvaṃ kattukāmo andhakāraṃ vā ālokaṃ karoti, paṭicchannaṃ vā vivaṭaṃ karoti, anāpāthaṃ vā āpāthaṃ karoti. Kathaṃ? Ayaṃ hi yathā paṭicchannopi dūre ṭhitopi vā dissati, evaṃ attānaṃ vā paraṃ vā kattukāmo pādaḥkajjhānato vuṭṭhāya “idaṃ andhakāraṃ ālokaḥjātaṃ hotū”ti vā, “idaṃ paṭicchannaṃ vivaṭaṃ hotū”ti vā, “idaṃ anāpāthaṃ āpāthaṃ hotū”ti vā āvajjitvā parikkammaṃ katvā vuttanayeneva adhiṭṭhāti. Saha adhiṭṭhānā¹ yathādhiṭṭhitameva hoti. Pare dūre ṭhitāpi passanti, sayampi passitukāmo passati. Tirobhāvaṃ kattukāmo pana ālokaṃ vā andhakāraṃ karoti, appaṭicchannaṃ vā paṭicchannaṃ, āpāthaṃ vā anāpāthaṃ karoti. Kathaṃ? Ayaṃ hi yathā appaṭicchannopi samīpe ṭhitopi vā na dissati, evaṃ attānaṃ vā paraṃ vā kattukāmo pādaḥkajjhānā vuṭṭhahitvā “idaṃ ālokaṭṭhānaṃ andhakāraṃ hotū”ti vā, “idaṃ appaṭicchannaṃ paṭicchannaṃ hotū”ti vā, “idaṃ āpāthaṃ anāpāthaṃ hotū”ti vā āvajjitvā parikkammaṃ katvā vuttanayeneva adhiṭṭhāti. Saha adhiṭṭhānā yathādhiṭṭhitameva hoti. Pare samīpe ṭhitāpi na passanti, sayampi apassitukāmo na passati. Apica sabbampi pākaṭapāṭihāriyaṃ āvibhāvo nāma, apākaṭapāṭihāriyaṃ tirobhāvo nāma. Tattha pākaṭapāṭihāriye iddhipi paññāyati iddhimāpi. Taṃ yamakapāṭihāriyena dīpetabbāṃ. Apākaṭapāṭihāriye iddhiyeva paññāyati, na iddhimā. Taṃ Mahakasuttēna² ca Brahmanimantanikasuttēna³ ca dīpetabbāṃ.

Tirokuṭṭanti parakuṭṭaṃ, kuṭṭassa parabhāganti vuttaṃ hoti. Esa nayo **tiropākāratiropabbatesu**. **Kuṭṭoti** ca gehabhitti. **Pākāroti** gehavihāragāmādīnaṃ parikkhepapākāro. **Pabbatoti** paṃsupabbato vā pāsāṇapabbato vā. **Asajjamānoti** alaggamāno. **Seyyathāpi**

1. Saha adhiṭṭhānacittena (Visuddhi 2. 18 piṭṭhe), saha adhiṭṭhānāya (Syā, Ka)

2. Saṃ 2. 480 piṭṭhe.

3. Ma 1. 401 piṭṭhe.

ākāseti ākāse viya. Evaṃ gantukāmena pana ākāsakasiṇaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya kuṭṭamvā pākāraṃ vā pabbataṃ vā āvajjitvā kataparikkammaṃ “ākāso hotū”ti adhiṭṭhātabbo, ākāsova hoti. Adho otaritukāmassa, uddhaṃ vā ārohitukāmassa susiro hoti, vinivijjhivā gantukāmassa chiddo. So tattha asajjamāno gacchati. Sace panassa bhikkhuno adhiṭṭhahitvā gacchantassa antarā pabbato vā rukkho vā uṭṭheti, kiṃ puna samāpajjitvā adhiṭṭhātabbanti? Doso natthi. Puna samāpajjitvā adhiṭṭhānaṃ hi upajjhāyassa santike nissayaggahaṇasadiṣaṃ hoti. Iminā pana bhikkhunā “ākāso hotū”ti adhiṭṭhitattā ākāso hotiyeva. Purimādhīṭṭhānabaleneva cassa antarā añño pabbato vā rukkho vā utumayo uṭṭhahissatīti aṭṭhānametaṃ. Aññena iddhiṃatānimmite pana paṭhamāṃ nimṃānaṃ balavaṃ hoti. Itarena tassa uddhaṃ vā adho vā gantabbaṃ.

Pathaviyāpi ummujjanimujjanti ettha ummujjanti uṭṭhānaṃ, **nimujjanti** saṃsīdanaṃ, ummujjañca nimujjañca ummujjanimujjāṃ. Evaṃ kattukāmena pana āpokasiṇaṃ samāpajjitvā uṭṭhāya “ettake ṭhāne pathavī udakaṃ hotū”ti paricchindivā parikkammaṃ katvā vuttanayeneva adhiṭṭhātabbaṃ. Saha adhiṭṭhānā yathāparicchinne ṭhāne pathavī udakameva hoti. So tattha ummujjanimujjāṃ karoti seyyathāpi uduke. Na kevalaṇca ummujjanimujjameva, nhānapānamukhadhovanabhaṇḍakadhovanādīsu yaṃyaṃ icchati, taṃ taṃ karoti. Na kevalaṇca udakameva karoti, sappitelamadhuphāṇitādīsūpi yaṃ yaṃ icchati, taṃ taṃ “idañcidaṇca ettakaṃ hotū”ti āvajjitvā parikkammaṃ katvā adhiṭṭhahantassa yathādhīṭṭhitameva hoti. Uddharitvā bhājanagataṃ karontassa sappi sappiyeva hoti, telādīni telādīniyeva, udakaṃ udakameva. So tattha temitukāmo temeti, na temitukāmo na temeti. Tasseva ca sā pathavī udakaṃ hoti, sesajanassa pathavīyeva. Tattha manussā pattikāpi gacchanti, yānādīhipi gacchanti, kasikkammādīnipi karontiyeva. Sace panāyaṃ “tesampi udakaṃ hotū”ti icchati, hotiyeva. Paricchinnaḥkālāṃ pana atikkamitvā yaṃ pakatiyā ghaṭaṭaḥkādīsū udakaṃ, taṃ ṭhapetvā avasesaṃ paricchinnaṭṭhānaṃ pathavīyeva hoti.

Udukepi abhijjamāne gacchatīti ettha yaṃ udakaṃ akkamitvā saṃsīdati, taṃ bhijjamānanti vuccati, viparītaṃ abhijjamānaṃ. Evaṃ gantukāmena pana

pathavīkaṣiṇaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya “ettake ṭhāne udakaṃ pathavī hotū”ti paricchinditvā parikammaṃ katvā vuttanayeneva adhiṭṭhātabbaṃ. Saha adhiṭṭhānā yathāparicchinnatṭhāne udakaṃ pathavīyeva hoti. So tattha gacchati seyyathāpi pathaviyaṃ. Na kevalaṇca gacchati, yaṃ yaṃ iriyāpathaṃ icchati, taṃ taṃ kappeti. Na kevalaṇca pathavimeva karoti, maṇisuvaṇṇapabbatarukkhādīsopi yaṃ yaṃ icchati, taṃ taṃ vuttanayeneva āvajjitvā adhiṭṭhāti, yathādhiṭṭhitameva hoti. Tasseva ca taṃ udakaṃ pathavī hoti, sesajanassa udakameva. Macchakacchapā ca udakakādayo ca yathārucci vicaranti. Sace paṇāyaṃ aññesampi manussānaṃ taṃ pathaviṃ kātuṃ icchati, karotiyeva. Yathāparicchinnakālātikkamena pana udakameva hoti.

Ākāsepi pallaṅkena kamatīti antalikkhe samantato ūrubaddhāsanena gacchati. **Pakkhī sakuṇoti** pakkhehi yutto sakuṇo, na aparipuṇṇapakkho lūnapakkho vā. Tādiso hi ākāse gantuṃ na sakkoti. Evamākāse gantukāmena pana pathavīkaṣiṇaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya sace nisinno gantumicchati, pallaṅkappamaṇaṃ ṭhānaṃ paricchinditvā parikammaṃ katvā vuttanayeneva adhiṭṭhātabbaṃ. Sace nipanno gantukāmo hoti, mañcappamaṇaṃ, sace padasā gantukāmo hoti, maggappamaṇanti evaṃ yathānurūpaṃ ṭhānaṃ paricchinditvā vuttanayeneva “pathavī hotū”ti adhiṭṭhātabbaṃ. Saha adhiṭṭhānā pathavīyeva hoti. Ākāse gantukāmena ca bhikkhunā dibbacakkhulābhināpi bhavitabbaṃ. Kasmā? Yasmā antarā utusamutṭhānā vāpabbatarukkhādayo honti, nāgasupaṇṇādayo vā usūyantā māpentī, tesāṃ dassanatthaṃ. Te pana disvā kiṃ kātābanti? Pāḍakajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya “ākāso hotū”ti parikammaṃ katvā adhiṭṭhātabbaṃ. Apica okāse orohaṇatthampi iminā dibbacakkhulābhinā bhavitabbaṃ. Ayaṃ hi sace anokāse nhānatitthe vā gāmadvāre vā orohati, mahājanassa pākaṭo hoti, tasmā dibbacakkhunā passitvā anokāsaṃ vajjetvā okāse otaratīti.

Imepi candimasūriye evaṃmahiddhike evaṃmahānubhāveti ettha candimasūriyānaṃ dvācattālīsayojanasahassoparicaraṇena mahiddhikatā, tīsu dīpesu ekakkhaṇe ālokaḥaraṇena mahānubhāvatā veditabbā, evaṃ uparicaraṇa-ālokaḥaraṇehi vā mahiddhike, teneva mahiddhikattena

mahānubhāve. **Parāmasatī**ti pariggaṇhāti, ekadese vā phusati. **Parimajjati**ti samantato ādāsatalaṃ viya parimajjati. Ayaṃ panassa iddhi abhiññāpādakajjhānavaseneva ijjhati, natthettha kaṣiṇasamāpattiniyamo. Svāyaṃ yadi icchati gantvā parāmasitum, gantvā parāmasati. Sace pana idheva nisinnako vā nipannako vā parāmasitukāmo hoti, “hatthapāse hotū”ti adhiṭṭhāti. Adhiṭṭhānabalena vaṇṭā muttatālapphalaṃ viya āgantvā hatthapāse ṭhite vā parāmasati, hatthaṃ vā vaḍḍhetvā parāmasati. Hatthaṃ vaḍḍhentassa pana kiṃ upādinnakaṃ vaḍḍhati anupādinnakaṃ vāti? Upādinnakaṃ nissāya anupādinnakaṃ vaḍḍhati. Yo evaṃ katvā na kevalaṃ candimasūriye parāmasati, sace icchati, pādakathalikaṃ katvā pāde ṭhapeti, pīṭhaṃ katvā nisīdati, mañcaṃ katvā nipajjati, apassenaphalakaṃ katvā apassayati. Yathā eko, evaṃ aparopi. Anekesupi hi bhikkhusatasahassesu evaṃ karontesu tesaṃ ekamekassa tatheva ijjhati. Candimasūriyānaṃ gamanampi ālokakaraṇampi tatheva hoti. Yathā hi pātisahassesu udakapūresu sabbapātīsu candamaṇḍalāni dissanti, pākatikameva candassa gamanaṃ ālokakaraṇaṃ hoti, tathūpamametaṃ pāṭihāriyaṃ. **Yāva brahmalokāpi kāyena vasaṃ vattetī**ti brahmalokaṃ paricchedaṃ katvā etthantare anekavidhaṃ abhiññāṃ karonto attano kāyena vasaṃ issariyaṃ vatteti. Vitthāro panettha iddhikathāyaṃ āvibhavissatīti.

Iddhividhaññāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

51. Sotadhātuvisuddhiññāṇaniddesavaṇṇanā

103. Sotadhātuvisuddhiññāṇaniddese **dūrepi saddānanti**-ādi dibbasotaṃ uppādetukāmassa ādikammikassa bhikkhuno upāyasandassanatthaṃ vuttaṃ. Tattha **dūrepi saddānaṃ saddanimittanti** dūre saddānaṃ antare saddaṃ. Saddoyeva hi nimittakaraṇavasena saddanimittaṃ. “Dūre”ti vuttepi pakatisotassa āpāthaṭṭhāneyeva. **oḷārikānanti** thūlānaṃ. **Sukhumānanti** aṇūnaṃ. **Sanhasaṇhānanti** saṇhatopi saṇhānaṃ, atisaṇhānanti attho. Etena paramasukhumā saddā vuttā honti. Imaṃ ñāṇaṃ uppādetukāmena ādikammikena jhāyinā abhiññāpādakajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya

parikammasamādhicittena paṭhamataram pakatisotapathe dūre oḷāriko
 araṇṇe sīhādīnaṃ saddo āvajjitabbo. Vihāre ghaṇḍisaddo¹ bherisaddo
 saṅkhasaddo sāmaṇeradaharabhikkhūnaṃ sabbathāmena sajjhāyantānaṃ
 sajjhāyanasaddo pakatikathaṃ kathentānaṃ “kiṃ bhante, kiṃ āvuso”ti-
 ādisaddo sakuṇasaddo vātasaddo padasaddo pakkuthita-udakassa
 cicciṭṭāyanasaddo ātape sussamānatālapaṇṇasaddo kunthakipillikādisaddoti
 evaṃ sabboḷārikato pabhūti yathākkamena sukhumasukhumasaddā
 āvajjitabbā.

Evaṃ karontena ca puratthimādīsu dasasu disāsu kamena ekekissā
 disāya saddanimittaṃ vuttanayena manasi kātabbāṃ. Manasi karontena ca
 ye saddā pakatisotassa suyyanti, tesu pakatisotamodhāya manodvārikena
 cittena manasi kātabbāṃ. Tassa te saddā pakaticittassāpi pākaṭā honti,
 parikammasamādhicittassa pana ativiya pākaṭā honti. Tassevaṃ
 saddanimittaṃ manasikaroto idāni dibbasotadhātu uppajjissatīti tesu saddesu
 aññatarāṃ ārammaṇaṃ katvā manodvārāvajjanaṃ uppajjati, tasmim
 niruddhe cattāri pañca vā javanāni javanti. Yesāṃ purimāni tīṇi cattāri vā
 parikammopacārānulomagotrabhunāmākāni kāmāvacarāni, catutthaṃ
 pañcamāṃ vā appanācittaṃ rūpāvacaracatutthajjhānikāṃ. Tattha yaṃ tena
 appanācittena saddhim uppannaṃ ñāṇaṃ, ayaṃ dibbasotadhātu. Taṃ
 thāmagataṃ karontena “etthantare saddaṃ suṇāmi”ti ekaṅgulamattaṃ
 paricchinditvā vaḍḍhetabbāṃ, tato dvaṅgulacaturaṅgula-
 aṭṭhaṅgulavidatthiratana-
 antogabbhapamukhapāsādapariveṇasaṃghārāmagocaragāmajanapadādivasen
 a yāva cakkavāḷaṃ, tato vā bhiyyopi paricchinditvā paricchinditvā
 vaḍḍhetabbāṃ. Evaṃ adhigatābhiñño esa pāda-kajjhānārammaṇena
 phuṭṭhokāsabbhantaragate sadde puna pāda-kajjhānaṃ asamāpajjitvāpi
 abhiññāñāṇena suṇātiyeva. Evaṃ suṇanto ca sacepi yāvabrahmalokā
 saṅkhabheripaṇavādisaddehi ekakoḷāhalaṃ hoti, pāṭiyekkaṃ
 vavatthāpetukāmatāya sati “ayaṃ saṅkhasaddo, ayaṃ bherisaddo”ti
 vavatthāpetuṃ sakkotiyeva. Abhiññāñāṇena sute sātthake sadde pacchā
 kāmāvacaracittena atthaṃ jānāti.

Dibbasotaṃ pakatisotavato yeva uppajjati, no badhirassa. Pacchā pakatisote vinaṭṭhepi dibbasotaṃ na vinassatīti vadanti.

So dibbāya sotadhātuyāti ettha dibbasadisattā dibbā. Devānaṃ hi sucaritakammābhiniḃbattā pittasemharudhirādīhi apalibuddhā upakkilesavimuttatāya dūrepi ārammaṇasampañicchanasamatthā dibbā pasādasotadhātu hoti. Ayañcāpi imassa bhikkhuno vīriyabhāvanābalanibbattā nāṇasotadhātu tādisāyevāti dibbasadisattā dibbā. Apica dibbavihāravasena paṭiladdhattā, attanā ca dibbavihārasannissitattāpi dibbā, savanaṭṭhena nijjīvaṭṭhena ca sotadhātu, sotadhātukiccakaraṇena ca sotadhātu viyātipi sotadhātu. Tāya dibbāya sotadhātuyā. **Visuddhāyāti** parisuddhāya nirupakkilesāya. **Atikkantamānusikāyāti** manussūpacāraṃ atikkamitvā saddasavanena mānusikaṃ māṃsasotadhātum atikkantāya vītivattitvā ṭhitāya. **Ubho sadde suṇātīti** dve sadde suṇāti. Katame dve? **Dibbe ca mānuse ca**, devānañca manussānañca saddeti vuttaṃ hoti. Etena padesa-pariyādānaṃ veditabbaṃ. **Ye dūre santike cāti** ye saddā dūre paracakkavāḷepi, ye ca santike antamaso sadehasannissitapāṇakasaddāpi, te suṇātīti vuttaṃ hoti. Etena nippadesa-pariyādānaṃ veditabbanti.

Sotadhātuvisuddhiñāṇaniddesa vaṇṇanā niṭṭhitā.

52. Cetopariyañāṇaniddesa vaṇṇanā

104. Cetopariyañāṇaniddese **so evaṃ pajānātīti** idāni vattabbaṃ vidhānaṃ upadisati. **Idaṃ rūpaṃ somanassindriyasamuṭṭhanti-**ādi ādikammikena jhāyinaṃ paṭipajjitabbaṃ vidhānaṃ. Kathaṃ? Etaṃ hi nāṇaṃ uppādetukāmena jhāyinaṃ paṭhamāṃ tāva dibbacakkhuñāṇaṃ uppādetabbaṃ. Etaṃ hi dibbacakkhuvaseṇa ijjhati, taṃ etassa parikammaṃ. Tasmā tena bhikkhunā ālokaṃ vaḍḍhetvā dibbena cakkhunā parassa hadaya-rūpaṃ nissāya vattamānassa lohitassa vaṇṇaṃ passitvā passitvā cittaṃ pariyesitabbaṃ. Taṃ hi lohitaṃ kusalasomanasse vattamāne rattaṃ hoti nigrodhapakkavaṇṇaṃ, akusalasomanasse vattamāne tadeva luḷitaṃ hoti, domanasse vattamāne

kāḷakaṃ hoti jambupakkavaṇṇaṃ luḷitaṃ. Kusalūpekkhāya vattamānāya pasannaṃ hoti tilatelavaṇṇaṃ. Akusalūpekkhāya vattamānāya tadeva luḷitaṃ hoti. Tasmā tena “idaṃ rūpaṃ somanassindriyasamuṭṭhitaṃ, idaṃ rūpaṃ domanassindriyasamuṭṭhitaṃ, idaṃ rūpaṃ upekkhindriyasamuṭṭhitaṃ”ti parassa hadaya-lohitavaṇṇaṃ passitvā passitvā cittaṃ pariyesantena cetopariyaññaṃ thāmagataṃ kātabbhaṃ. Evaṃ thāmagate hi tasmim̐ anukkamena sabbampi kāmāvacarādibhedaṃ cittaṃ pajānāti cittaṃ cittaṃ eva saṅkamanto vinā hadaya-rūpadassanena. Vuttampi cetam̐ Aṭṭhakathāyaṃ— “Āruppe parassa cittaṃ jānitukāmo kassa hadaya-rūpaṃ passati, kassindriyavikāraṃ oloketi? Na kassaci. Iddhimato visayo esa, yadidaṃ yattha katthaci cittaṃ āvajjanto soḷasappabhedaṃ cittaṃ jānāti. Akatābhinivesassa pana vasena yaṃ kathā”ti¹.

Parasattānanti attānaṃ ṭhapetvā sesasattānaṃ. **Parapuggalānanti** idampi iminā ekatthameva, veneyyavasena pana desanāvīlāsena ca byañjanaṇa nānattaṃ kataṃ. **Cetasā ceto paricca pajānāti**ti attano cittaṃ tesaṃ cittaṃ paricchinditvā sarāgādivasena nānappakārato jānāti. **Sarāgaṃ vāti**-ādīsu vā-saddo samuccayattho. Tattha aṭṭhavidhaṃ lobhasahagatacittaṃ **sarāgaṃ** cittaṃ nāma, avasesaṃ catubhūmakakusalābyākatacittaṃ **vītarāgaṃ** nāma. Dve domanassacittāni dve vicikicchā-uddhaccacittānī imāni pana cattāri cittāni imasmim̐ duke saṅgahaṃ na gacchanti. Keci pana therā tānipi vītarāgapadena saṅgaṇhanti. Duvidhaṃ pana domanassasahagataṃ cittaṃ **sadosaṃ** cittaṃ nāma, sabbampi catubhūmaṃ kusalābyākataṃ **vītadosaṃ** nāma. Sesāni dasa akusalacittāni imasmim̐ duke saṅgahaṃ na gacchanti. Keci pana therā tānipi vītadosapadena saṅgaṇhanti. **Samohaṃ vītamohanti** ettha pana moheka hetukavasena vicikicchā-uddhaccasahagatadvayameva **samohaṃ**. Mohassa pana sabbākusalesu sambhavato dvādasavidhampi akusalaṃ cittaṃ “samohan”ti veditabbaṃ. Avasesaṃ kusalābyākataṃ **vītamohaṃ**. Thinamiddhānugataṃ pana **saṃkhittaṃ**, uddhaccānugataṃ **vikkhittaṃ**. Rūpāvacarārūpāvacaraṃ **mahaggataṃ**, avasesaṃ **amahaggataṃ**. Sabbampi tebhūmaṃ **sa-uttaraṃ**,

1. Visuddhi 2. 39 piṭṭhe.

lokuttaram **anuttaram**. Upacārappattam appanāppattañca **samāhitam**, tadubhayamasampattam **asamāhitam**. Tadaṅgavikkhambhanasamuccheda-
paṭippassaddhinissaraṇavimuttippattam **vimuttam**, pañcavidhampi etam
vimuttimappattam **avimuttanti** veditabham. Iti cetopariyaññalābhī bhikkhu
soḷasappabhedampi cittam pajānāti. Puthujjanā pana ariyānam
maggaphalacittam na jānanti, ariyāpi ca heṭṭhimā heṭṭhimā uparimānam
uparimānam maggaphalacittam na jānanti, uparimā uparimā pana
heṭṭhimānam heṭṭhimānam cittam jānantīti.

Cetopariyaññaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

53. Pubbenivāsānussatiññāniddesavaṇṇanā

105. Pubbenivāsānussatiññāniddese **evam pajānātīti**-ādi catūsu
iddhipādesu paribhāvitacittassa pubbenivāsānussatiññānam uppādetukāmassa
taduppādanavidhānadassanattam vuttam. Kamato hi paṭiccasamuppādam
passitvā viññāṇanāmarūpasalāyatanaphassavedanāsāṅkhātā paccuppannam
phalasaṅkhepaṁ passati, tassa paccayaṁ purimabhava kammakilesa-
saṅkhātā hetusaṅkhepaṁ passati, tassa paccayaṁ purimabhavyeva
phalasaṅkhepaṁ passati, tassa paccayaṁ tatiyabhava hetusaṅkhepaṁ
passati. Evam paṭiccasamuppādadassanena jātiparamparaṁ passati. Evam
bahūpakāro pubbenivāsānussatiññāṇassa paṭiccasamuppādamanasikāro.
Tattha “imasmim sati idaṁ hoti, imassuppādā idaṁ uppajjati”ti idaṁ
paṭiccasamuppādaniddesassa uddesavacanā. Evam tesam
aññataravacaneneva atthe siddhe dvidhā vacanaṁ kasmāti ce?
Atthanānattasabbhāvato. Kathaṁ? **Imasmim satīti** imasmim paccaye
vijjamāne. Idaṁ sabbapaccayānaṁ sādharmaṇavacanā. **Idaṁ hotīti** idaṁ
paccayuppannam bhavati. Idaṁ sabbapaccayuppannānam
sādharmaṇavacanā. Iminā sakalena vacanena ahetukavādo paṭisiddho hoti.
Ye hi dhammā paccayasambhavā honti, na paccayābhavā, te ahetukā nāma
na hontīti. **Imassuppādāti** imassa paccayassa uppādahetu. Idaṁ
sabbapaccayānam uppādavantaṭādīpanavacanā. **Idaṁ uppajjati**ti idaṁ
paccayuppannam uppajjati. Idaṁ sabbapaccayuppannānam tato
uppajjamānatādīpanavacanā. Iminā sakalena vacanena sassatāhetukavādo
paṭisiddho hoti. Ye hi uppādavanto dhammā, te aniccā. Tasmā
satipisāhetukatte aniccahetukā ete dhammā na loke
nīccasammatapakatipurisādihetukāti vuttam hoti.

Yadidanti niddisitaḥbatthasandassanaṃ. **Avijjāpaccayā saṅkhārā**ti ettha yaṃ paṭicca phalameti, so paccayo. **Paṭiccā**ti na vinā, apaccakkhitvāti attho. **Etī**ti uppajjati ceva pavattati cāti attho. Apica upakārakaṭṭho paccayaṭṭho, avijjā ca sā paccayo cāti avijjāpaccayo. Tasmā avijjāpaccayā saṅkhārā sambhavantīti yojanā. Evaṃ sambhavanti -saddassa sesapadehipi yojanā kātabbā. Sokādīsu ca socanaṃ **soko**. Paridevanaṃ **paridevo**. Dukkhatīti **dukkhaṃ**. Uppādaṭṭhitivasena vā dvedhā khanatīti dukkhaṃ. Dummanassa bhāvo **domanassaṃ**. Bhuso āyāso **upāyāso**. **Sambhavantī**ti nibbattanti. **Evanti** niddiṭṭhanayanidassanaṃ. Tena avijjādīheva kāraṇehi, na issaranimmānādīhīti dasseti. **Etassā**ti yathāvuttassa. **Kevalassā**ti asammissassa, sakalassa vā. **Dukkhaḥkhandhassā**ti dukkhasamūhassa, na sattassa na sukhasubhādīnaṃ. **Samudayoti** nibbatti. **Hotī**ti sambhavati.

Tattha katamā avijjā? Dukkhe aññāṇaṃ dukkhasamudaye aññāṇaṃ dukkhanirodhe aññāṇaṃ dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya aññāṇaṃ pubbante aññāṇaṃ aparante aññāṇaṃ pubbantāparante aññāṇaṃ idappaccayatāpaṭiccasamuppannesu dhammesu aññāṇaṃ. Katame saṅkhārā? Puññābhisaṅkhāro apuññābhisaṅkhāro āneñjābhisaṅkhāro kāyasaṅkhāro vacīsaṅkhāro cittasaṅkhāro. Aṭṭha kāmāvacarakusalacetanā pañca rūpāvacarakusalacetanā puññābhisaṅkhāro, dvādasa akusalacetanā apuññābhisaṅkhāro, catasso arūpāvacarakusalacetanā āneñjābhisaṅkhāro. Kāyasañcetanā kāyasaṅkhāro, vacīsañcetanā vacīsaṅkhāro, manosañcetanā cittasaṅkhāro.

Tattha siyā—kathaṃ panetaṃ jānitabbaṃ “ime saṅkhārā avijjāpaccayā hontī”ti? Avijjābhāve bhāvato. Yassa hi dukkhādīsu avijjāsaṅkhātāṃ aññāṇaṃ appahīnaṃ hoti, so dukkhe tāva pubbantādīsu ca aññāṇena saṃsāradukkhaṃ sukhasaññāya gahetvā tasseeva¹ hetubhūte tividhepi saṅkhāre ārabhati. Samudaye aññāṇena dukkhahetubhūtepi taṇhāparikkhāre saṅkhāre sukhahetuto maññamāno ārabhati. Nirodhe pana magge ca aññāṇena dukkhassa anirodhabhūtepi gativisese dukkhanirodhasaññī hutvā nirodhassa ca amaggabhūtesupi yaññāmaratapādīsu

1. Tassa (Syā, Ka, Abhi-Ṭṭha 2. 138 piṭṭhe ca.)

nirodhamaggasaññī hutvā dukkhanirodham patthayamāno
yaññāmaratapādimukhena tividhepi saṅkhāre ārabhati.

Apica so tāya catūsu saccesu appahīnāvijjatāya visesato
jātijārōgamaraṇādi-anekādīnavavokiṇṇampi puññaphalasaṅkhātāṃ
dukkham dukkhato ajānanto tassa adhigamāya kāyavacīcittasaṅkhārābhedaṃ
puññābhisāṅkhāraṃ ārabhati devaccharakāmakō viya marupapātāṃ.
Sukhasammatassāpi ca tassa puññaphalassa ante mahāpariḷāhanikāṃ
vipariṇāmadukkhataṃ appassādatañca apassantopi tappaccayaṃ
vuttappakārameva puññābhisāṅkhāraṃ ārabhati salabho viya
dīpasikhābhiniṇipātāṃ, madhubindugiddho viya ca
madhulittasatthadhārālehanāṃ. Kāmūpasevanādīsū ca savipākesu ādīnavāṃ
apassanto sukhasaññāya ceva kilesābhibhūtātāya ca dvārattayappavattampi
apuññābhisāṅkhāraṃ ārabhati bālo viya gūthakīḷanāṃ, maritukāmo viya ca
visakhādanāṃ. Āruppavipākesu cāpi saṅkhāravipariṇāmadukkhataṃ
anavabujjhamāno sassatādivipallāsena cittasaṅkhārābhūtaṃ
āneñjābhisāṅkhāraṃ ārabhati disāmūlho viya
pisācanagarābhimukhamaggagamanāṃ. Evaṃ yasmā avijjābhāvatova
saṅkhārābhāvo, na abhāvato, tasmā jānitabbametaṃ “ime saṅkhārā
avijjāpaccayā hontī”ti.

Etthāha—gaṇhāma tāva etaṃ “avijjā saṅkhārānaṃ paccayo”ti. Kiṃ
panāyamekāva avijjā saṅkhārānaṃ paccayo, udāhu aññepi paccayā santīti?
Kiṃ panettha¹ yadi tāva ekāva, ekakāraṇavādo āpajjati. Atha aññepi santi,
“avijjāpaccayā saṅkhārā”ti ekakāraṇaniddeso nupapajjati². Na nupapajjati².
Kasmā? Yasmā—

Ekam na ekato idha, nānekamanekatopi no ekam.

Phalamatthi atthi pana eka-hetuphaladīpane attho.

Bhagavā hi katthaci padhānattā katthaci pākāṭattā katthaci asādhāraṇattā
desanāvīlāsassa ca veneyyānañca anurūpato ekameva hetuñca phalañca
dīpeti. Tasmā ayamidha avijjā vijjamānesupi aññesu
vatthārammaṇasahajātadhammādīsū saṅkhārakāraṇesu “assādānupassino

1. Kiñcettha (Abhi-Ṭṭha 2. 139 piṭṭhe)

2. Nūpapajjati (Sī), na uppajjati (Syā)

taṇhā pavaḍḍhati”¹ti¹ ca, “avijjāsamudayā āsavaśamudayo”²ti² ca vacanato aññesampi taṇhādīnaṃ saṅkhārahetūnaṃ hetūti padhānattā, “avidvā bhikkhave avijjāgato puññābhisaṅkhārampi abhisāṅkharoti”³ti pākaṭattā, asādhāraṇattā ca saṅkhārānaṃ hetubhāvena dīpitāti veditabbā. Eteneva ca ekekahetuphaladīpanaparihāravacanena sabbattha ekekahetuphaladīpane payojanaṃ veditabbanti.

Etthāha—evaṃ santepe ekantāniṭṭhaphalāya sāvajjāya avijjāya kathaṃ puññāneñjābhisaṅkhārapaccayattaṃ yujjati? Na hi nimbabījato ucchu uppajjati. Kathaṃ na yujjissati? Lokasmiṃ hi—

Viruddho cāviruddho ca, sadisāsadiśo tathā.

Dhammānaṃ paccayo siddho, vipākā eva te ca na.

Iti ayaṃ avijjā vipākavasena ekantāniṭṭhaphalā, sabhāvavasena ca sāvajjāpi samānā sabbesampi etesaṃ puññābhisaṅkhārādīnaṃ yathānurūpaṃ ṭhānakiccasabhāvaviruddhāviruddhapaccayavasena sadisāsadisapaccayavasena ca paccayo hotīti veditabbā.

Apica—

Cutūpapāte saṃsāre, saṅkhārānañca lakkhaṇe.

Yo paṭiccasamuppanna-dhammesu ca vimuyhati.

Abhisāṅkharoti so ete, saṅkhāre tividhe yato.

Avijjā paccayo tesāṃ, tividhānaṃ ayaṃ³ tato.

Yathāpi nāma jaccandho, naro⁴ aparīṇāyako.

Ekadā yāti maggena, ummaggenāpi ekadā.

Saṃsāre saṃsāraṃ bālo, tathā aparīṇāyako.

Karoti ekadā puññaṃ, apuññaṃapi ekadā.

Yadā ca ñatvā so dhammaṃ, saccāni abhisamessati.

Tadā avijjūpasamā, upasanto carissatīti.

1. Saṃ 1. 311 piṭṭhe.

2. Ma 1. 68 piṭṭhe.

3. Tividhānaṃ sayāṃ (Syā), tividhānampi yaṃ (Abhi-Ṭṭha 2. 141 piṭṭhe)

4. Sāmaṃ (Gaṇṭhipade) Abhi-Ṭṭha 2. 142; Visuddhi 2. 177 piṭṭhesu pana passitabbaṃ.

Saṅkhārapaccayā viññāṇanti cha viññāṇakāyā cakkhuviññāṇaṃ sotaviññāṇaṃ ghānaviññāṇaṃ jivhāviññāṇaṃ kāyaviññāṇaṃ manoviññāṇaṃ. Tattha cakkhuviññāṇaṃ kusalavipākāṃ akusalavipākanti duvidhaṃ. Tathā sotaghānajivhākāyaviññāṇāni. Manoviññāṇaṃ dve vipākamanodhātuyo, tisso ahetukamanoviññāṇadhātuyo, añña sahetukavipākacittāni, pañca rūpāvacarāni, cattāri arūpāvacarānīti bāvisatividhaṃ. Iti sabbāni bāttimsa lokiyavipākaviññāṇāni.

Tattha siyā—kathaṃ panetaṃ jānitabbaṃ “idaṃ vuttappakāraṃ viññāṇaṃ saṅkhārapaccayā hotī”ti? Upacitakammābhāve vipākābhāvato. Vipākāṃ hetuṃ, vipākāṇa ca na upacitakammābhāve uppajjati. Yadi uppajjeyya, sabbesaṃ sabbavipākāni uppajjeyyuh, na ca uppajjantīti jānitabbametaṃ “saṅkhārapaccayā idaṃ viññāṇaṃ hotī”ti. Sabbameva hi idaṃ pavattipaṭisandhivasena dvedhā pavattati. Tattha dve pañcaviññāṇāni dve manodhātuyo somanassasahagatāhetukamanoviññāṇadhātūti imāni terasa pañcavokārabhave pavattiyāmyeva pavattanti, sesāni ekūnavīsati tīsu bhavesu yathānurūpaṃ pavattiyampi paṭisandhiyampi pavattanti.

Laddhappaccayamiti dhamma-mattametaṃ bhavantaramupeti.

Nāssa tato saṅkanti, na tato hetuṃ vinā hoti.

Iti hetuṃ laddhappaccayaṃ rūpārūpadhammamattaṃ uppajjamānaṃ bhavantaramupetīti vuccati, na satto, na jīvo. Tassa ca nāpi atītabhavato idha saṅkanti atthi, nāpi tato hetuṃ vinā idha pātubhāvo. Ettha ca purimaṃ cavanato cuti, pacchimaṃ bhavantarādipaṭisandhānato paṭisandhīti vuccati.

Etthāha—nanu evaṃ asaṅkantipātubhāve sati ye imasmim manussattabhāve khandhā, tesāṃ niruddhattā, phalappaccayassa ca kammasa tattha agamanato, aññassa aññato ca taṃ phalaṃ siyā. Upabhuñjake ca asati kassa taṃ phalaṃ siyā. Tasmā na sundaramidaṃ vidhānanti. Tatridaṃ vuccati—

“Santāne yaṃ phalaṃ etaṃ, nāññassa na ca aññato.

Bījānaṃ abhisāṅkhāro, etassatthassa sādhamo.

Phalassuppattiyā eva, siddhā bhuñjakasammuti.

Phaluppādena rukkhassa, yathā phalati sammuti”ti.

Yopi vadeyya “evaṃ santepi ete saṅkhārā vijjamānā vā phalassa paccayā siyūṃ avijjamānā vā. Yadi ca vijjamānā, pavattikkhaṇe yeva nesam vipākena bhavitabbaṃ. Athāpi avijjamānā, pavattito pubbe pacchā ca niccam phalāvahā siyūṃ”ti. So evaṃ vattabbo—

“Katattā paccayā ete, na ca niccam phalāvahā.

Pāṭibhogādikaṃ tattha, veditabbaṃ nidassanan”ti.

Viññāṇapaccayā nāmarūpanti idha vedanā saññā saṅkhārakkhandhā nāmaṃ, cattāri ca mahābhūtāni catunnaṅca mahābhūtānaṃ upādāyarūpaṃ rūpaṃ. Abhāvakagabbhaseyyakānaṃ aṇḍajānaṅca paṭisandhikkhaṇe vatthudasakaṃ kāyadasakanti vīsati rūpāni, tayo ca arūpino khandhāti ete tevīsati dhammā viññāṇapaccayā nāmarūpanti veditabbā. Sabhāvakānaṃ bhāvasakānaṃ pakkhipitvā tetthiṃsa, opapātikasattesu brahmakāyikādīnaṃ paṭisandhikkhaṇe cakkhusotavatthudasakāni jīvitindriyanavakaṅcāti ekūnacattālīsa rūpāni, tayo ca arūpino khandhāti ete dvācattālīsa dhammā viññāṇapaccayā nāmarūpaṃ. Kāmabhava pana sesa-opapātikānaṃ saṃsedajānaṃ vā sabhāvakaparipuṇṇāyatanānaṃ paṭisandhikkhaṇe cakkhusotaghānājīvhākāyavatthubhāvasakānīti sattati rūpāni, tayo ca arūpino khandhāti ete tesattati dhammā viññāṇapaccayā nāmarūpaṃ. Esa ukkaṃso. Avakaṃsena pana taṃtaṃdasakavikalānaṃ tassa tassa vasena hāpetvā hāpetvā paṭisandhiyaṃ viññāṇapaccayā nāmarūpasāṅkhā veditabbā. Arūpīnaṃ pana tayova arūpino khandhā, asaṅñānaṃ rūpato jīvitindriyanavakamevāti. Esa tāva paṭisandhiyaṃ nayo.

Tattha siyā—kathaṃ panetaṃ jānitabbaṃ “paṭisandhināmarūpaṃ viññāṇapaccayā hotī”ti? Suttato yuttito ca. Sutte hi “cittānuparivattino dhammā”ti-ādina¹ nayena bahudhā vedanādīnaṃ viññāṇapaccayatā siddhā. Yuttito pana—

Cittajena hi rūpena, idha diṭṭhena sijjhati.

Adiṭṭhassāpi rūpassa, viññāṇaṃ paccayo iti.

1. Abhi 1. 10 piṭṭhādīsu.

Nāmarūpapaccayā saḷāyatananti nāmaṃ vuttameva. Idha pana rūpaṃ niyamato cattāri bhūtāni cha vatthūni jīvitindriyanti ekādasavidham. Saḷāyatanam cakkhāyatanam sotāyatanam ghāṇāyatanam jivhāyatanam kāyāyatanam manāyatanam.

Tattha siyā—katham panetaṃ jānitabbaṃ “nāmarūpaṃ saḷāyatanassa paccayo”ti? Nāmarūpabhāve bhāvato. Tassa tassa hi nāmassa rūpassa ca bhāve taṃ taṃ āyatanam hoti, na aññāthāti.

Saḷāyatanapaccayā phassoti—

Chaḷeva phassā saṅkhepā, cakkhusamphassa-ādayo.
Viññānamiva bāttiṃsa, vitthārena bhavanti te.

Phassapaccayā vedanāti—

Dvārato vedanā vuttā, cakkhusamphassajādikā.
Chaḷeva tā pabhedena, idha bāttiṃsa vedanā.

Vedanāpaccayā taṇhāti—

Rūpatañhādibhedena, cha taṇhā idha dīpitā.
Ekekā tividhā tattha, pavattākārato matā.
Dukkhi sukhaṃ patthayati, sukhi bhiyyopi icchati.
Upekkhā pana santattā, sukhamicceva bhāsītā.
Taṇhāya paccayā tasmā, honti tissopi vedanā.
Vedanāpaccayā taṇhā, iti vuttā Mahesinā.

Tañhāpaccayā upādānanti cattāri upādānāni kāmupādānaṃ diṭṭhupādānaṃ sīlabbatupādānaṃ attavādupādānaṃ. **Upādānapaccayā bhavoti** idha kammabhavo adhippeto. Upapattibhavo pana paduddhāravasena vutto. **Bhavapaccayā jātīti** kammabhavapaccayā paṭisandhikhandhānaṃ pātubhāvo.

Tattha siyā—katham panetaṃ jānitabbaṃ “bhavo jātiyā paccayo”ti ce? Bāhirapaccayasamattepi hīnapañītādivisesadassanato. Bāhirānaṃ hi janakajananisukkasoṇitāhārādīnaṃ paccayānaṃ samattepi sattānaṃ yamakānampi sataṃ hīnapañītatādiviseso dissati. So ca na ahetuko

sabbadā ca sabbesañca abhāvato, na kammabhavato aññahetuko tadabhinibbattakasattānaṃ ajjhattasantāne aññassa kāraṇassa abhāvatoti kammabhavahetukoyeva. Kammaṃ hi sattānaṃ hīnappañītatādivisesassa hetu. Tenāha Bhagavā “kammaṃ satte vibhajati, yadidaṃ hīnappañītatāyā”ti¹.

Jātipaccayā jarāmarañanti-ādīsu yasmā asati jātiyā jarāmarāṇaṃ nāma sokādayo vā dhammā na honti, jātiyā pana sati jarāmarāṇaṃceva jarāmarāṇasaṅkhātadukkhadhammaphuṭṭhassa ca bālassa jarāmarāṇābhisambandhā vā tena tena dukkhadhammena phuṭṭhassa anabhisambandhā vā sokādayo ca dhammā honti, tasmā ayaṃ jāti jarāmarāṇassa ceva sokādīnañca paccayo hotīti veditabbā.

So tathābhāvitena cittenāti-ādīsu **pubbenivāsānussatiñāṇāyāti** etassa ñāṇassa adhigamāya, pattiyāti vuttaṃ hoti. **Anekavihitanti** anekavidhaṃ nānappakāraṃ, anekehi vā pakārehi pavattitaṃ, saṃvaṇṇitanti attho. **Pubbenivāsanti** samanantarātītaṃ bhavaṃ ādīṃ katvā tattha tattha nivutthasantānaṃ. **Anussaratīti** khandhapaṭipāṭivasena cutipaṭisandhivasena vā anugantvā anugantvā sarati. Imaṃ hi pubbenivāsaṃ cha janā anussaranti titthiyā pakatisāvakā mahāsāvakā aggasāvakā Paccekabuddhā Buddhāti. Tattha **titthiyā** cattālīsaṃyeva kappe anussaranti, na tato paraṃ. Kasmā? Dubbalapaññattā. Tesāṃ hi nāmarūpaparicchedavirahitattā dubbalā paññā hoti. **Pakatisāvakā** kappasatampi kappasahassampi anussarantiyeva balavapaññattā. Asīti **mahāsāvakā** satasahassakappe anussaranti. Dve **aggasāvakā** ekamaṣaṅkheyyaṃ kappasatasahassañca. **Paccekabuddhā** dve asaṅkheyyāni satasahassañca. Ettako hi tesāṃ abhinīhāro. **Buddhānaṃ** pana paricchedo nāma natthi. Titthiyā ca khandhapaṭipāṭimeva saranti, paṭipāṭiṃ muñcivā cutipaṭisandhivasena sarituṃ na sakkonti. Yathā andhā yaṭṭhiṃ amuñcivāva gacchanti, evaṃ te khandhapaṭipāṭiṃ amuñcivāva saranti. Pakatisāvakā khandhapaṭipāṭiyāpi anussaranti, cutipaṭisandhivasenāpi saṅkamanti, tathā asīti mahāsāvakā. Dvinnaṃ pana aggasāvakānaṃ khandhapaṭipāṭikiccaṃ natthi. Ekassa attabhāvassa

1. Ma 3. 244 piṭṭhe.

cutim disvā paṭisandhim passanti, puna aparassa cutim disvā paṭisandhinti evam cutipaṭisandhivaseneva saṅkamantā gacchanti, tathāpaccekabuddhā. Buddhānaṃ pana neva khandhapaṭipāṭikiccam, na cutipaṭisandhivasena saṅkamanakiccam atthi. Tesam hi anekāsu kappakoṭīsu heṭṭhā vā upari vā yaṃ yaṃ ṭhānaṃ icchanti, taṃ taṃ pākaṭameva hoti. Tasmā anekāpi kappakoṭīyo saṅkhipitvā yaṃ yaṃ icchanti, tatha tattheva okkamantā sīhokkantavasena gacchanti. Evam gacchantānañca nesaṃ nāṇaṃ antarantarāsu jāṭīsu asajjamānaṃ icchiticchitaṭṭhānameva gaṇhāti.

Imesu pana chasu pubbenivāsaṃ anussarantesu titthiyānaṃ pubbenivāsadassanaṃ khajjopanakappabhāsadisam hutvā upaṭṭhāti, pakatisāvakānaṃ dīpappabhāsadisam, mahāsāvakānaṃ ukkāpabhāsadisam, aggāsāvakānaṃ osadhitārakāpabhāsadisam, Paccekabuddhānaṃ candappabhāsadisam. Buddhānaṃ rasmiṣaṃsaṃpaṭimaṇḍitasaradasūriyamaṇḍalasadisam hutvā upaṭṭhāti. Titthiyānaṃ pubbenivāsānussaraṇaṃ andhānaṃ yaṭṭhikoṭigamaṇaṃ viya hoti. Pakatisāvakānaṃ daṇḍakasetugamaṇaṃ viya, mahāsāvakānaṃ jaṅghasetugamaṇaṃ viya, aggāsāvakānaṃ sakaṭasetugamaṇaṃ viya, Paccekabuddhānaṃ jaṅghamaggagamaṇaṃ viya, Buddhānaṃ mahāsakaṭamaggagamaṇaṃ viya hoti. Imasmiṃ pana adhikāre sāvakānaṃ pubbenivāsānussaraṇaṃ adhippetam.

Tasmā evaṃ anussaritukāmena ādikammikena bhikkhunā pacchābhattaṃ piṇḍapāṭapaṭikkantena rahogatena paṭisallīnena paṭipāṭiyā cattāri jhānāni samāpajjitvā abhiññāpāḍakajjhānato vuṭṭhāya vuttanayena paṭiccasamuppādaṃ paccavekkhitvā sabbapacchimā nisajjā āvajjitabbā. Tato āsanapaññāpanaṃ senāsanappavesanaṃ pattacīvarapaṭisāmaṇaṃ bhojanakālo gāmato āgamaṇakālo gāme piṇḍāya caritakālo gāmaṃ piṇḍāya pavittakālo vihārato nikkhamaṇakālo cetiyabodhivandanakālo pattadhovaṇakālo pattapaṭiggahaṇakālo pattapaṭiggahaṇato yāva mukhadhovaṇā katakiccam paccūsakāle katakiccam majjhimayāme paṭhamayāme katakiccanti evaṃ paṭilomakkamena sakalaṃ rattindivaṃ katakiccam āvajjitabbaṃ. Ettakaṃ pana pakaticittassapi pākaṭaṃ hoti, parikammaṃsamādhicittassa pana atipākaṭameva. Sace panettha kiñci na pākaṭaṃ hoti, puna pāḍakajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya āvajjitabbaṃ. Ettakena dīpe jalite viya pākaṭaṃ

hoti. Evaṃ paṭilomakkameneva dutiyadivasepi tatiyacatutthapañcamadivasesupi dasāhepi addhamāsepi māsepi saṃvaccharepi katakiccaṃ āvajjitabbaṃ. Eteneva upāyena dasa vassāni vīṣati vassānīti yāva imasmiṃ bhava attano paṭisandhi, tāva āvajjantena purimabhava cutikkhaṇe pavattaṃ nāmarūpaṃ āvajjitabbaṃ. Pahoti hi paṇḍito bhikkhu paṭhamavāreneva paṭisandhiṃ ugghāṭetvā cutikkhaṇe nāmarūpaṃ ārammaṇaṃ kātuṃ. Yasmā pana purimabhava nāmarūpaṃ asesam niruddham, idha aññaṃ uppannam, tasmā tam ṭhānaṃ āhunderikaṃ andhatamamiva hoti sududdasaṃ duppaññaṇa. Tenāpi “na sakkomahaṃ paṭisandhiṃ ugghāṭetvā cutikkhaṇe nāmarūpārammaṇaṃ kātun”ti dhuranikkhepo na katabbo. Tadeva pana pāda-kajjhānaṃ punappunaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya vuṭṭhāya tam ṭhānaṃ āvajjitabbaṃ.

Evaṃ karonto hi seyyathāpi nāma balavā puriso kūṭāgārakaṇṇikatthāya mahārukkhaṃ chindanto sākāpalāsacchedanamatteneva pharasudhārāya vipannāya mahārukkhaṃ chindituṃ asakkontopi dhuranikkhepaṃ akatvāva kammārasālaṃ gantvā tikhiṇaṃ pharasuṃ kārāpetvā puna āgantvā chindeyya, puna vipannāya ca punapi tatheva kāretvā chindeyya, so evaṃ chindanto chinnassa chinnassa puna chettabbābhāvato achinnassa ca chedanato nacirasseva mahārukkhaṃ pāteyya, evameva pāda-kajjhānaṃ vuṭṭhāya pubbe āvajjitaṃ anāvajjitvā paṭisandhimeva āvajjanto tam nacirasseva paṭisandhiṃ ugghāṭetvā cutikkhaṇe nāmarūpaṃ ārammaṇaṃ kareyyāti. Tattha pacchimanisajjato pabhuti yāva paṭisandhito ārammaṇaṃ katvā pavattaṃ ñāṇaṃ pubbenivāsaññaṇaṃ nāma na hoti, tam pana parikammasamādhināṇaṃ nāma hoti. “Atītaṃsaññaṇaṃ”tipetaṃ eke vadanti. Tam atītaṃsaññaṇassa rūpāvacarattā rūpāvacaraṃ sandhāya vacanaṃ na yujjati. Yadā panassa bhikkhuno paṭisandhiṃ atikkamma cutikkhaṇe pavattaṃ nāmarūpaṃ ārammaṇaṃ katvā manodvārāvajjanaṃ uppajjitvā pubbe vuttanayena appanācittaṃ uppajjati, tadāssa tena cittaṇaṃ sampayuttaṃ ñāṇaṃ pubbenivāsānussatināṇaṃ nāma. Tena ñāṇena sampayuttāya satiyā pubbenivāsaṃ anussarati.

Tattha **seyyathidanti** āradhappakāradassanatthe nipāto. Teneva yvāyaṃ pubbenivāso āradhho, tassa pakārapabbhaṃ dassento **ekampi jātinti**-ādimāha. Tattha **ekampi jātinti** ekampi paṭisandhimūlaṃ

cutipariyosānaṃ ekabhavapariyāpannaṃ khandhasantānaṃ. Esa nayo **dvepi jātiyoti**-ādīsu. **Anekepi saṃvaṭṭakappeti**-ādīsu pana pariḥāyamāno kappo saṃvaṭṭakappo tadā sabbesaṃ brahmaloke sannipatanato. Vaḍḍhamāno kappo vivaṭṭakappo tadā brahmalokato sattānaṃ vivaṭṭanato. Tattha saṃvaṭṭena saṃvaṭṭatṭhāyī gahito hoti taṃmūlakattā. Vivaṭṭena ca vivaṭṭatṭhāyī. Evaṃ hi sati “cattārimāni bhikkhave kappassa asaṅkheyyāni. Katamāni cattāri, yadā bhikkhave kappo saṃvaṭṭati, taṃ na sukaraṃ saṅkhātum. Yadā bhikkhave kappo saṃvaṭṭo tiṭṭhati -pa-. Yadā bhikkhave kappo vivaṭṭati -pa-. Yadā bhikkhave kappo vivaṭṭo tiṭṭhati, taṃ na sukaraṃ saṅkhātun”¹ ti¹ vuttāni cattāri asaṅkheyyāni pariggahitāni honti.

Tattha tayo saṃvaṭṭā tejosamvaṭṭo āposamvaṭṭo vāyosamvaṭṭoti. Tisso saṃvaṭṭasīmā Ābhassarā Subhakiṇhā Vehapphalāti. Yadā kappo tejena saṃvaṭṭati, Ābhassarato heṭṭhā agginā ḍayhati. Yadā āpena saṃvaṭṭati, Subhakiṇhato heṭṭhā udakena vilīyati. Yadā vāyunā saṃvaṭṭati, Vehapphalato heṭṭhā vātena viddhamsiyati. Vitthārato pana sadāpi ekaṃ Buddhakkhettaṃ vinassati. Buddhakkhettaṃ nāma tividhaṃ hoti jātikkhettaṃ āṇākkhettaṃ visayakkhettaṃ. Tattha **jātikkhettaṃ** dasasahassacakkavāḷapariyantaṃ hoti, yaṃ Tathāgatassa paṭisandhigahaṇādīsu kampaṭi. **Āṇākkhettaṃ** koṭisatasahassacakkavāḷapariyantaṃ, yattha Ratanaparittaṃ Khandhaparittaṃ Dhajaggaparittaṃ Ātānāṭiyaparittaṃ Moraparittanti imesaṃ parittānaṃ ānubhāvo vattati. **Visayakkhettaṃ** anantamaparimāṇaṃ, yaṃ “yāvatā vā pana ākaṅkheyyā”² ti² vuttaṃ. Tattha yaṃ yaṃ Tathāgato ākaṅkhati, taṃ taṃ jānāti. Evametesu tīsu Buddhakkhettesu ekaṃ āṇākkhettaṃ vinassati, tasmiṃ pana vinassante jātikkhettaṃ vinaṭṭhameva hoti, vinassantaṃ ekaṭova vinassati, saṇṭhahantaṃ ekaṭova saṇṭhahati.

Tassevaṃ vināso ca saṇṭhahanaṃ veditabbaṃ—yasmिṃ samaye kappo agginā nassati, ādītoṃ kappavināsakamahāmegho vuṭṭahitvā koṭisatasahassacakkavāḷe ekaṃ mahāvassaṃ vassati. Manussā tuṭṭhā sabbabījāni nīharitvā vapanti. Sassesu pana gokhāyitakamattesu jātesu

1. Am 1. 460 piṭṭhe.

2. Am 1. 229 piṭṭhe.

gadrabharavaṃ ravanto ekabindumattampi na vassati, tadā pacchinnam pacchinnameva vassam hoti. Vassūpajīvino sattā kamena brahmaloke nibbattanti, pupphaphalūpajīvinīyo¹ ca devatā. Evaṃ dīge addhāne vītivatte tattha tattha udakam parikkhayaṃ gacchati, athānukkamena macchakacchapāpi kalam katvā brahmaloke nibbattanti, nerayikasattāpi. Tattha “nerayikā sattamasūriyapātubhāve vinassanti”ti eke. Jhānam vinā natthi brahmaloke nibbatti, etesañca keci dubbhikkhapīṭā, keci abhabbā jhānādhigamāya, te katham tattha nibbattantīti? Devaloke paṭiladdhajjhānavasena. Tadā hi “vassasatasahassassa accayena kappavuṭṭhānam bhavissati”ti lokabyūhā nāma kāmāvacaradevā muttasirā vikiṇṇakesā rudamukhā assūni hatthehi puñchamānā rattavatthanivatthā ativiya virūpavesadhārino hutvā manussapathe vicarantā evaṃ ārocenti “mārisā mārisā ito vassasatasahassassa accayena kappavuṭṭhānam bhavissati, ayaṃ loko vinassissati, mahāsamuddopi ussussissati, ayañca mahāpathavī Sineru ca pabbatarājā uddayhissanti vinassissanti, yāva brahmalokā lokavināso bhavissati, mettam mārisā bhāvētha, karuṇam, muditam, upekkham mārisā bhāvētha, mātaram upaṭṭhahatha, pitaram upaṭṭhahatha, kule jeṭṭhāpacāyino hothā”ti. Tesam vacanam sutvā yebhuyyena manussā ca bhumma devā ca samvegajātā aññamaññaṃ muducittā hutvā mettādīni puññaṇi karitvā devaloke nibbattanti. Tattha dibbasudhābhojanam bhuñjitvā vāyokasiṇe parikammaṃ katvā jhānam paṭilabhanti. Tadaññe pana aparapariyavedanīyena kammena devaloke nibbattanti. Aparapariyavedanīyakammarahito hi saṃsāre saṃsaranto nāma satto natthi. Tepi tattha tatheva jhānam paṭilabhanti. Evaṃ devaloke paṭiladdhajjhānavasena sabbepi brahmaloke nibbattantīti.

Vassūpacchedato pana uddham dīghassa addhuno accayena dutiyo sūriyo pātubhavati, tasmim pātubhūte neva rattiparicchedo, na divāparicchedo paññāyati. Eko sūriyo udeti, eko attham gacchati, avicchinna-sūriyasantāpova loko hoti. Yathā ca pakatisūriye

1. Puññaphalūpajīvinīyo (Sī, Syā), Gaṇṭhipade pana passitabbam.

Suriyadevaputto hoti, evaṃ kappavināsakasūriye natthi. Tattha pakatisūriye vattamāne ākāse valāhakāpi dhūmasikhāpi caranti. Kappavināsakasūriye vattamāne vigatadhūmavalāhakaṃ ādāsamaṇḍalaṃ viya nimmalaṃ nabhaṃ hoti. Ṭhapetvā pañca mahānadiyo sesakunnadī-ādīsu udakaṃ sussati.

Tatopi dīghassa addhuno accayena tatiyo sūriyo pātubhavati, yassa pātubhāvā mahānadiyopi sussanti.

Tatopi dīghassa addhuno accayena catuttho sūriyo pātubhavati, yassa pātubhāvā Himavati mahānadīnaṃ pabhavā “Sihapapātano Hamśapātano Kaṇṇamuṇḍako Rathakāradaho Anotattadaho Chaddantadaho Kuṇḍaladaho”ti ime satta mahāsārā sussanti.

Tatopi dīghassa addhuno accayena pañcama sūriyo pātubhavati, yassa pātubhāvā anupubbena mahāsamudde aṅgulipabbatemanamattampi udakaṃ na saṇṭhāti.

Tatopi dīghassa addhuno accayena chaṭṭho sūriyo pātubhavati, yassa pātubhāvā sakalacakkavālaṃ ekadhūmaṃ hoti pariyādinnaśinehaṃ dhūmena. Yathā cidaṃ, evaṃ koṭisatasahassacakkavālānipi.

Tatopi dīghassa addhuno accayena sattamo sūriyo pātubhavati, yassa pātubhāvā sakalacakkavālaṃ ekajālaṃ hoti saddhim koṭisatasahassacakkavālāhi. Yojanasatikādibhedāni Sinerukūṭānipi palujjitvā ākāseyeva antaradhāyanti. Sā aggijālā utṭhahitvā Cātumahārājike gaṇhāti. Tattha kanakavimānaratanavimānamaṇivimānāni jhāpetvā Tāvatisabhavanaṃ gaṇhāti. Eteneva upāyena yāva paṭhamajjhānabhūmiṃ gaṇhāti. Tattha tayopi brahmaloke jhāpetvā Ābhassare āhacca tiṭṭhati. Sā yāva aṇumattampi saṅkhāragataṃ atthi, tāva na nibbāyati. Sabbasaṅkhāraparikkhayā pana sappitelajjhāpanaggisikhā viya chārikampi anavasesetvā nibbāyati. Heṭṭhā-ākāsena saha upari-ākāso eko hoti mahandhakāro.

Atha dīghassa addhuno accayena mahāmegho utṭhahitvā paṭhamam sukhumaṃ sukhumaṃ vassati. Anupubbena kumudanāḷayaṭṭhimusalatālakkhandhādippamāṇāhi

dhārāhi vassanto koṭisatasahassacakkavāḷesu sabbaṃ daḍḍhaṭṭhānaṃ
 pūretvā antaradhāyati. Taṃ udakaṃ heṭṭhā ca tiriyaṅca vāto samuṭṭhahitvā
 ghaṇaṃ karoti parivaṭumaṃ paduminipatthe udakabindusadisam. Kathaṃ
 tāva mahantaṃ udakarāsiṃ ghaṇaṃ karotīti ce? Vivarasampadānato. Taṃ
 hissa tahiṃ tahiṃ vivaraṃ deti. Taṃ evaṃ vātena sampiṇḍiyamānaṃ
 ghaṇaṃ kariyamānaṃ parikkhayamānaṃ anupubbena heṭṭhā otarati. Otiṇṇe
 otiṇṇe uduke brahmalokaṭṭhāne brahmalokā, upari
 catukāmāvacaradevalokaṭṭhāne ca devalokā pātubhavanti.
 Purimaphaviṭṭhānaṃ otiṇṇe pana balavavātā uppajjanti. Te taṃ
 pihitadvāre dhamakaraṇe ṭhita-udakamiva nirussāsaṃ¹ katvā rumbhanti.
 Madhurodakaṃ parikkhayaṃ gacchamānaṃ upari rasapathaviṃ
 samuṭṭhāpeti. Sā vaṇṇasampannā ceva hoti gandharasasampannā ca
 nirudakapāyāsassa upari paṭalaṃ viya. Tadā ca Ābhassarabrahmaloke
 paṭhamatarābhiniḃbattā sattā āyukkhayā vā puññakkhayā vā tato cavitvā
 idhūpapajjanti. Te honti sayāmpabhā antalikkhacarā. Te **Aggaññasutte**²
 vuttanayena taṃ rasapathaviṃ sāyitvā taṇhābhibhūtā āluppakārakaṃ
 paribhuñjitum upakkamanti.

Atha tesam sayāmpabhā antaradhāyati, andhakāro hoti. Te andhakāraṃ
 disvā bhāyanti. Tato nesaṃ bhayaṃ nāsetvā sūrabhāvaṃ janayantaṃ
 paripuṇṇapaññāsayaṃjanam sūriyamaṇḍalaṃ pātubhavati. Te taṃ disvā
 “ālokaṃ paṭilabhimhā”ti haṭṭhatuṭṭhā hutvā “amhākaṃ bhītānaṃ bhayaṃ
 nāsetvā sūrabhāvaṃ janayanto uṭṭhito, tasmā sūriyo hotū”ti sūriyotvevassa
 nāmaṃ karonti. Atha sūriye divasaṃ ālokaṃ katvā atthaṅgate “yampi
 ālokaṃ labhimha, sopi no naṭṭho”ti puna bhītā honti, tesam evaṃ hoti
 “sādhu vatassa sace aññaṃ ālokaṃ labheyyāma”ti. Tesam cittaṃ ñatvā viya
 ekūnapaññāsayaṃjanam candamaṇḍalaṃ pātubhavati. Te taṃ disvā bhiyyoso
 mattāya haṭṭhatuṭṭhā hutvā “amhākaṃ chandaṃ ñatvā viya uṭṭhito, tasmā
 cando hotū”ti candotvevassa nāmaṃ karonti.

Evaṃ candimasūriyesu pātubhūtesu nakkhattāni tārakarūpani
 pātubhavanti. Tato pabhuti rattindivā paññāyanti anukkamena ca
 māsaddhamāsa-utusaṃvaccharā. Candimasūriyānaṃ pana
 pātubhūtaḍvaseyeva Sinerucakkavāḷahimavantapabbatā

1. Nirassāsaṃ (Syā, Visuddhi 2. 47 piṭṭhe ca)

2. Dī 3. 70 piṭṭhe.

pātubhavanti. Te ca kho apubbaṃ acarimaṃ phagguṇapuppaṇṇamadvaseyeva pātubhavanti. Kathaṃ? Yathā nāma kaṅgubhatte paccamāne ekappahāreneva pubbulakā¹ uṭṭhahanti, eke padesā thūpathūpā honti eke ninnaninnā eke samasamā, evamevaṃ thūpathūpaṭṭhāne pabbatā honti ninnaninnaṭṭhāne samuddā samasamaṭṭhāne dīpāti.

Atha tesāṃ sattānaṃ rasapathaviṃ paribhuñjantānaṃ kamena ekacce vaṇṇavanto, ekacce dubbaṇṇā honti. Tattha vaṇṇavanto dubbaṇṇe atimaññanti. Tesāṃ atimānapaccayā sā rasapathavī antaradhāyati, bhūmipappaṭako pātubhavati. Atha tesāṃ teneva nayena sopi antaradhāyati, padālatā² pātubhavati. Teneva nayena sāpi antaradhāyati, akaṭṭhapāko sāli pātubhavati akaṇo athuso suddho sugandho taṇḍulapphalo. Tato nesaṃ bhājanāni uppajjanti. Te sālīm bhājane ṭhapetvā pāsāṇapiṭṭhiyaṃ ṭhapenti. Sayameva jālāsikhā uṭṭhahitvā taṃ pacati. So hoti odano sumanajātipupphasadiso. Na tassa sūpena vā byañjanena vā karaṇīyaṃ atthi, yaṃyaṃrasaṃ bhuñjitukāmā honti, taṃtaṃrassova hoti. Tesāṃ taṃ oḷārikaṃ āhāraṃ āharayataṃ tato pabhuti muttakarīsaṃ sañjāyati. Atha nesaṃ tassa nikkhamanattāya vaṇamukhāni pabhijjanti. Purisassa purisabhāvo, itthiyā itthibhāvo pātubhavati. Tatra sudam itthī purisaṃ, puriso ca itthim ativelaṃ upanijjhāyati. Tesāṃ ativelaṃ upanijjhāyanapaccayā kāmapariḷāho uppajjati. Tato methunaṃ dhammaṃ paṭisevanti. Te asaddhammapaṭisevanapaccayā viññūhi garaḥiyamānā viheṭṭhiyamānā tassa asaddhammassa paṭicchādanahetu agārāni karonti. Te agāraṃ ajjhāvasamānā anukkamena aññatarassa alasajātikassa sattassa diṭṭhānugatiṃ āpajjantā sannidhiṃ karonti. Tato pabhuti kaṇopi thusopi taṇḍulaṃ pariyonandhati, lāyitaṭṭhānampi na paṭivirūhati, te sannipatitvā anutthunanti “pāpakā vata bho dhammā sattesu pātubhūtā, mayaṃ hi pubbe manomayā ahumhā”ti **Aggaññasutte**³ vuttanayena vitthāretabbaṃ. Tato mariyādaṃ ṭhapenti.

Atha aññataro satto aññassa bhāgaṃ adinnaṃ ādiyati. Taṃ dvikkhattuṃ paribhāsivā tatiyavāre pāṇiledḍḍudaṇḍehi paharanti. Te evaṃ

1. Pubbulakā (Sī)

2. Badālatā (Sī)

3. Dī 3. 75 piṭṭhe.

adinnādānagrahamusāvādadaṇḍādānesu uppannesu sannipatitvā cintayanti “yaṁnūna mayaṁ ekaṁ sattaṁ sammanneyyāma, yo no sammā khīyitabbaṁ khīyeyya, garahitabbaṁ garaheyya, pabbājetabbaṁ pabbājeyya. Mayaṁ panassa sālīnaṁ bhāgaṁ anupadassamā”ti. Evaṁ katasanniṭṭhānesu pana sattesu imasmiṁ tāva kappe ayameva Bhagavā bodhisattabhūto tena samayena tesu sattesu abhirūpataro ca dassanīyataro ca mahesakkhataro ca buddhisampanno paṭibalo niggahapaggahaṁ kātuṁ. Te taṁ upasaṅkamitvā yācitvā sammannimsu. So “tena mahājanena sammatoti **mahāsammato**, khettānaṁ adhipatīti **khattiyo**, dhammena samena pare rañjetīti **rāja**”ti tīhi nāmehi paññāyittha. Yaṁ hi loke acchariyaṭṭhānaṁ, bodhisattova tattha ādipurisoti. Evaṁ bodhisattaṁ ādiṁ katvā khattiyamaṇḍale saṅṭhite anupubbena brahmaṇādayopi vaṇṇā saṅṭhahimsu. Tattha kappavināsakamahāmeghato yāva jālūpacchedo, idamekamasāṅkheyyaṁ **sarivattoti** vuccati. Kappavināsakajālūpacchedato yāva koṭisatasahassacakkavālaparipūrako sampattimahāmegho, idaṁ dutiyamasāṅkheyyaṁ **sarivattatthāyīti** vuccati. Sampattimahāmeghato yāva candimasūriyapātubhāvo, idaṁ tatiyamasāṅkheyyaṁ **vivattoti** vuccati. Candimasūriyapātubhāvato yāva puna kappavināsakamahāmegho, idaṁ catutthamasāṅkheyyaṁ **vivattatthāyīti** vuccati. Imāni cattāri asaṅkheyyāni eko mahākappo hoti. Evaṁ tāva agginā vināso ca saṅṭhahanaṇca veditabbaṁ.

Yasmiṁ pana samaye kappo udakena nassati, āditova kappavināsakamahāmegho utṭhahitvāti pubbe vuttanayeneva vitthāretabbaṁ. Ayaṁ pana viseso—yathā tattha dutiyo sūriyo, evamidha kappavināsako khārūdakamahāmegho utṭhāti. So ādito sukhumāṁ sukhumāṁ vassanto anukkamena mahādhārāhi koṭisatasahassacakkavāḷānaṁ¹ pūrento vassati. Khārūdakena phuṭṭhaphuṭṭhā pathavīpabbatādayo vilīyanti. Udaakaṁ samantato vātehi dhārīyati. Pathavito yāva dutiyajjhānabhūmiṁ udakaṁ gaṇhāti, tattha tayopi brahmaloke vilīyāpetvā Subhakiṇhe āhacca tiṭṭhati. Taṁ yāva aṇumattampi saṅkhāragataṁ atthi, tāva na vūpasammati.

1. ...cakkavāḷaṁ (Sī)

Udakānugataṃ pana sabbasaṅkhāragataṃ abhibhavitvā sahasā vūpasammati, antaradhānaṃ gacchati. Heṭṭhā-ākāsena saha upari-ākāso eko hoti mahandhakāroti sabbaṃ vuttasadisam. Kevalaṃ panidha Ābhassarabrahmalokaṃ ādiṃ katvā loko pātubhavati. Subhakiṇṇhato ca cavitvā Ābhassaraṭṭhānādisu sattā nibbattanti. Tattha kappavināsakamahāmeghato yāva kappavināsakakhārūdakūpacchedo, idamekaṃ asaṅkheyyaṃ. Udakūpacchedato yāva sampattimahāmegho, idaṃ dutiyamasāṅkheyyaṃ. Sampattimahāmeghato -pa-. Imāni cattāri asaṅkheyyāni eko mahākappo hoti. Evaṃ udakena vināso ca saṇṭhahanañca veditabbaṃ.

Yasmiṃ pana samaye kappo vātena vinassati, āditova kappavināsakamahāmegho vuṭṭhahitvāti pubbe vuttanayeneva vitthāretabbaṃ. Ayaṃ pana viseso—yathā tattha dutiyasūriyo, evamidha kappavināsanatthaṃ vāto samuṭṭhāti. So paṭhamam thūlaraṃ uṭṭhāpeti, tato saṇḥarajam sukhumavālikam thūlavālikam sakkharapāsāṇādayoti yāva kūṭāgāramatte pāsāṇe visamaṭṭhāne ṭhitamahārukkhe ca uṭṭhāpeti. Te pathavito nabhamuggatā na puna patanti, tattheva cuṇṇavicuṇṇā hutvā abhāvaṃ gacchanti. Athānukkamena heṭṭhāmahāpathaviyā vāto samuṭṭhahitvā pathaviṃ parivattetvā uddham mūlam katvā ākāse khipati. Yojanasatappamāṇā pathavippadesā dviyojanatiyojanacatuyojanapañcayojanasatappamāṇāpi bhijjitvā vātavegukkhittā ākāseyyeva cuṇṇavicuṇṇā hutvā abhāvaṃ gacchanti. Cakkavāḷapabbatampi Sinerupabbatampi vāto ukkhipitvā ākāse khipati. Te aññamaññaṃ abhiantvā cuṇṇavicuṇṇā hutvā vinassanti. Eteneva upāyena bhūmaṭṭhakavimānāni ca ākāsaṭṭhakavimānāni ca vināsento cha kāmāvacaradevaloke vināsetvā koṭisatasahassacakkavāḷāni vināseti. Tattha cakkavāḷā cakkavāḷehi, Himavantā Himavantehi, Sinerū Sinerūhi aññamaññaṃ samāgantvā¹ cuṇṇavicuṇṇā hutvā vinassanti. Pathavito yāva tatiyājjhānabhūmiṃ vāto gaṇhāti, tattha tayo brahmaloke vināsetvā Vehapphale āhacca tiṭṭhati. Evaṃ sabbasaṅkhāragataṃ vināsetvā sayampi vinassati. Heṭṭhā-ākāsena saha upari-ākāso eko hoti mahandhakāroti sabbaṃ vuttasadisam. Idha

1. Samāhatā (Sī, Syā)

pana Subhakiṇhabrahmalokaṃ ādiṃ katvā loko pātubhavati. Vehapphalato ca cavitvā Subhakiṇhaṭṭhānādīsu sattā nibbattanti. Tattha kappavināsakamahāmeghato yāva kappavināsakavātūpacchedo, idamekaṃ asaṅkheyyaṃ. Vātūpacchedato yāva sampattimahāmegho, idaṃ dutiyamasāṅkheyyaṃ -pa-. Imāni cattāri asaṅkheyyāni eko mahākappo hoti. Evaṃ vātena vināso ca saṇṭhahanañca veditabbaṃ.

Kim kāraṇā evaṃ loko vinassati? Akusalamūlakāraṇā. Akusalamūlesu hi ussannesu evaṃ loko vinassati. So ca kho rāge ussannatare agginā vinassati, dose ussannatare udakena vinassati. Keci pana “dose ussannatare agginā, rāge udakenā”ti vadanti. Mohe ussannatare vātena vinassati. Evaṃ vinassantopi ca niranterameva satta vāre agginā nassati, aṭṭhame vāre udakena. Puna satta vāre agginā, aṭṭhame vāre udakenāti evaṃ aṭṭhame aṭṭhame vāre vinassanto sattakkhattuṃ udakena vinassitvā puna satta vāre agginā nassati. Ettāvata tesaṭṭhi kappā atītā honti. Etthantare udakena nassanavāraṃ sampattampi paṭibāhitvā laddhokāso vāto paripuṇṇacatusaṭṭhikappāyuke Subhakiṇhe viddhamisento lokaṃ vināseti.

Pubbenivāsaṃ anussarantopi ca kappānussaraṇako bhikkhu etesu kappesu anekepi saṃvaṭṭakappe anekepi vivaṭṭakappe anekepi saṃvaṭṭavivaṭṭakappe anussarati. **Saṃvaṭṭakappe vivaṭṭakappeti** ca kappassa adḍhaṃ gahetvā vuttaṃ. **Saṃvaṭṭavivaṭṭakappeti** sakalakappaṃ gahetvā vuttaṃ. Kathaṃ anussaratīti ce? **Amutrāsinti**-ādinā nayena. Tattha **amutrāsinti** amumhi saṃvaṭṭakappe ahaṃ amumhi bhava vā yoniyā vā gatiyā vā viññāṇaṭṭhitiyā vā sattāvāse vā sattanikāye vā āsiṃ. **Evaṃnāmoti** Tisso vā Phusso vā. **Evaṃgottoti** Kaccāno vā Kassapo vā. Idamassa atītabhave attano nāmagottānussaraṇavasena vuttaṃ. Sace pana tasmiṃ kāle attano vaṇṇasampattiṃ vā lūkhapaṇītajīvikabhāvaṃ vā sukhadukkhahulataṃ vā appāyukadīghāyukabhāvaṃ vā anussaritukāmo, hoti tampi anussaratiyeva. Tenāha “evaṃvaṇṇo -pa- evaṃyupariyanto”ti. Tattha **evaṃvaṇṇoti** odāto vā sāmo vā. **Evaṃāhāroti** sālīmaṃsodanāhāro vā pavattaphalabhojano vā. **Evaṃsukhadukkhappaṭisaṃvedīti**

anekappakārena kāyikacetasikānaṃ sāmisanirāmisādippabhedānaṃ vā sukhadukkhānaṃ paṭisaṃvedī. **Evamāyupariyantoti** evaṃ vassasataparimāṇāyupariyanto vā caturāsītikappasatasahassāyupariyanto vā.

So tato cuto amutra udapādinti so ahaṃ tato bhavato yonito gatito viññāṇaṭṭhitito sattāvāsato sattanikāyato vā cuto puna amukasmim nāma bhava yoniyā gatiyā viññāṇaṭṭhitiyā sattāvāse sattanikāye vā udapādim. **Tatrāpāsinti** atha tatrāpi bhava yoniyā gatiyā viññāṇaṭṭhitiyā sattāvāse sattanikāye vā puna ahosiṃ. **Evamānāmoti**-ādi vuttanayameva. Apica yasmā **amutrāsinti** idaṃ anupubbena ārohaṇassa yāvaticchakam¹ anussaraṇaṃ, **so tato cutoti** paṭinivattantassa paccavekkhaṇaṃ, tasmā **idhūpapannoti** imissā idhūpapattiyā anantamevassa upapattiṭṭhānaṃ sandhāya **amutra udapādinti** idaṃ vuttanti veditabbaṃ. **Tatrāpāsinti** evamādi panassa tatra imissā upapattiyā anantare upapattiṭṭhāne nāmagottādināṃ anussaraṇadassanattamaṃ vuttaṃ. **So tato cuto idhūpapannoti** svāhaṃ tato anantarūpapattiṭṭhānato cuto idha amukasmim nāma khattiyakule vā brahmaṇakule vā nibbattoti. **Itīti** evaṃ. **Sākāraṃ sa-uddesanti** nāmagottavasena sa-uddesaṃ, vaṇṇādivasena sākāraṃ. Nāmagottena hi satto Tisso Phusso Kassapoti uddisiyati, vaṇṇādīhi sāmo odātota paññāyati. Tasmā nāmagottaṃ uddeso, itare ākārāti.

Pubbenivāsānussatiññāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

54. Dibbacakkhuññāṇaniddesavaṇṇanā

106. Dibbacakkhuññāṇaniddese **ālokasaññaṃ manasi karotīti** divā vā rattim vā sūriyajoticandamaṇi-ālokaṃ ālokoti manasi karoti. Evaṃ manasikaronto ca ālokoti saññaṃ manasi pavattanato “ālokasaññaṃ manasi karotī”ti vuccati. **Divāsaññaṃ adhiṭṭhātīti** evaṃ ālokasaññaṃ manasikaritvā divāti saññaṃ ṭhapeti.

1. Yāvadicchakam (Visuddhi 2. 53; Vi-Ṭṭha 1. 129 piṭṭhesu.)

Yathā divā tathā rattinti yathā divā āloko diṭṭho, tatheva rattimpi manasi karoti. **Yathā rattim tathā divāti** yathā rattim āloko diṭṭho, tatheva divāpi manasi karoti. **Iti vivaṭena cetasāti** evaṃ apihitena cittaena.

Apariyonaddhenāti samantato anaddhena.

Sappabhāsaṃ cittaṃ bhāvetiti sa-obhāsaṃ cittaṃ vaḍḍheti. Etena dibbacakkhussa parikammālokārammaṇaṃ cittaṃ kathitaṃ.

Ālokakasiṇārammaṇaṃ catutthajjhānameva vā sandhāya vuttaṃ. Tassevaṃ bhāvayato obhāsajātaṃ cittaṃ hoti vigatandhakārāvaraṇaṃ. Tena hi dibbacakkhuṃ uppādetukāmena ādikammikena kulaputtana imissāyeva Pāḷiyā anusārena kasiṇārammaṇaṃ abhiññāpādakajjhānaṃ sabbākārena abhinīhārakkhamaṃ katvā “tejokasiṇaṃ odātakasiṇaṃ ālokakasiṇaṃ”ti imesu tīsu kasiṇesu aññataraṃ āsannaṃ kātappaṃ, upacārājjhānagocaraṃ katvā vaḍḍhetvā ṭhapetappaṃ, na tattha appanā uppādetabbāti adhippāyo. Sace hi uppādeti, pādakajjhānanissayaṃ hoti, na parikammanissayaṃ. Imesu ca pana tīsu ālokakasiṇānyeva seṭṭhataraṃ, tadanulomena pana itaraṃ kasiṇadvayampi vuttaṃ. Tasmā ālokakasiṇaṃ itaresaṃ vā aññataraṃ ārammaṇaṃ katvā cattāri jhānāni uppādetvā puna upacārabhūmiyaṃyeva ṭhatvā kasiṇaṃ vaḍḍhetappaṃ. Vaḍḍhitavaḍḍhitaṭṭhānassa antoyeva rūpagataṃ passitappaṃ. Rūpagataṃ passato panassa tena byāpārena parikammacittena ālokaparaṇaṃ akubbato parikammassa vāro atikkamati, tato āloko antaradhāyati, tasmim̐ antarahite rūpagatampi na dissati. Athānena punappunaṃ pādakajjhānameva pavisitvā tato vuṭṭhāya āloko pharitaḥ. Evaṃ anukkamena āloko thāmagato hotīti. “Ettha āloko hotū”ti yatthakaṃ ṭhānaṃ paricchindati, tattha āloko tiṭṭhatiyeva. Divasampi nisīditvā passato rūpadassanaṃ¹ hoti. Tattha yadā tassa bhikkhuno maṃsacakkhussa anāpāthagataṃ antokucchigataṃ hadayavatthunissitaṃ heṭṭhāpathavīṭalanissitaṃ tirokuṭṭapabbatapākāragataṃ paracakkavāḷagatanti idaṃ rūpaṃ ñāṇacakkhussa āpāthaṃ āgacchati, maṃsacakkhunā dissamānaṃ viya hoti, tadā dibbacakkhu uppannaṃ hoti. Tadeva cettha rūpadassanasamatthaṃ, na pubbabhāgacittāni.

1. Rūpadassanaṃ viya (Syā), rūpadassanampissa (Ka)

Tatrāyaṃ dibbacakkhuno uppattikkamo—vuttappakārametaṃ rūpamārammaṇaṃ katvā manodvārāvajjane uppajjitvā niruddhe tadeva rūpamārammaṇaṃ katvā cattāri pañca vā javanāni uppajjantīti pubbe vuttanayeneva veditabbaṃ. Idaṃ pana ñāṇaṃ “sattānaṃ cutūpapāte ñāṇaṃ”tipi “dibbacakkhuñāṇaṃ”tipi vuccati. Taṃ panetaṃ puthujjanassa paripantho hoti. So hi “yattha yattha āloko hotū”ti adhiṭṭhāti, taṃ taṃ pathavīsamuddapabbate vinivijjhivāpi ekālokaṃ hoti. Athassa tattha bhayānakāni yakkharakkhasādirūpāni passato bhayaṃ uppajjati. Tena cittavikkhepaṃ patvā jhānavibbhantaṃ hoti. Tasmā rūpadassane appamattena bhavitabbaṃ.

Sattānaṃ cutūpapātañāyāti sattānaṃ cutiyā ca upapāte ca ñāyāya. Yena ñāṇena sattānaṃ cuti ca upapāto ca ñāyati, tadatthaṃ dibbacakkhuñāṇatthanti vuttaṃ hoti. **Dibbena cakkhunāti** vuttatthameve. **Visuddhenāti** cutūpapātaḍḍassanena diṭṭhivisuddhihetuttā visuddhaṃ. Yo hi cutimattameva passati, na upapātaṃ, so ucchedadiṭṭhiṃ gaṇhāti. Yo upapātameva passati, na cutiṃ, so navasattapātubhāvadiṭṭhiṃ gaṇhāti. Yo pana tadubhayaṃ passati, so yasmā duvidhampi taṃ diṭṭhigatamativattati, tasmāssa taṃ dassanaṃ diṭṭhivisuddhihetu hoti. Ubhayañcetaṃ Buddhaputtā passanti. Tena vuttaṃ “cutūpapātaḍḍassanena diṭṭhivisuddhihetuttā visuddhaṃ”ti. Manussūpacāraṃ atikkamitvā rūpadassanena **atikkantamānusakaṃ**, mānusakaṃ vā māṃsacakkhuṃ atikkantattā atikkantamānusakaṃ. Tena dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena.

Satte passatīti manussānaṃ māṃsacakkhunā viya satte oloketi. **Cavamāne upapajjamāneti** ettha cutikkhaṇe upapattikkhaṇe vā dibbacakkhunā daṭṭhuṃ na sakkā, ye pana āsannacutikā idāni cavissanti, te **cavamānā**. Ye ca gahitapaṭisandhikā sampatinibbattā vā¹, te **upapajjamānāti** adhippetā. Te evarūpe cavamāne ca upapajjamāne ca passatīti dasseti. **Hīneti** mohanissandayuttattā hīnānaṃ jātikulabhogādīnaṃ vasena hīlite ohīlite oññāte avaññāte. **Paṇīteti** amohanissandayuttattā tabbiparīte. **Suvaṇṇeti** adosanissandayuttattā iṭṭhakantamanāpavaṇṇayutte. **Dubbaṇṇeti** dosanissandayuttattā aniṭṭhākantāmanāpavaṇṇayutte,

1. Sampatinibbattā (Sī), sampatinibbattāva (Visuddhi 2. 54 piṭṭhe)

anabhirūpe virūpetipi attho. **Sugateti** sugatigate, alobhanissandayuttattā vā aḍḍhe mahaddhane. **Duggateti** duggatigate, lobhanissandayuttattā vā dalidde appannapāne. **Yathākammūpageti** yaṃ yaṃ kammaṃ upacitaṃ, tena tena upagate. Tattha purimehi “cavamāne”ti-ādīhi dibbacakkhukiccaṃ vuttaṃ, iminā pana padena yathākammūpagaññakiccaṃ.

Tassa ca ñāṇassa ayamuppattikkamo—idha bhikkhu heṭṭhānirayābhimukhaṃ ālokaṃ vaḍḍhetvā nerayike satte passati mahādukkhamanubhavamāne, taṃ dassanaṃ dibbacakkhukiccameva. So evaṃ manasi karoti “kiṃnu kho kammaṃ katvā ime sattā etaṃ dukkhamanubhavanti”ti. Athassa “idaṃ nāma katvā”ti taṃkammārammaṇaṃ ñāṇamuppajjati. Tathā uparidevalokābhimukhaṃ ālokaṃ vaḍḍhetvā Nandanavanamissakavanaphārusakavanādīsu satte passati mahāsampattiṃ anubhavamāne, tampi dassanaṃ dibbacakkhukiccameva. So evaṃ manasi karoti “kiṃ nu kho kammaṃ katvā ime sattā etaṃ sampattiṃ anubhavanti”ti. Athassa “idaṃ nāma katvā”ti taṃkammārammaṇaṃ ñāṇamuppajjati. Idaṃ yathākammūpagaññanaṃ nāma. Imassa visuṃ parikammaṃ nāma natthi. Yathā cimassa, evaṃ anāgataṃsaññassāpi. Dibbacakkhupāḍakāneva hi imāni dibbacakkhunā saheva ijjhanti.

Ime vata bhontoti-ādīsu **imeti** dibbacakkhunā diṭṭhānaṃ nidassanavacanaṃ. **Vatāti** anulomavacanatthe nipāto. **Bhontoti** bhavanto. Duṭṭhucaritaṃ, duṭṭhaṃ vā caritaṃ kilesapūṭikattāti duccaritaṃ, kāyena duccaritaṃ, kāyato vā uppannaṃ duccaritanti **kāyaduccaritaṃ**. Itaresupi eseva nayo. **Samannāgatāti** samaṅgībhūtā. **Ariyānaṃ upavāḍakāti** Buddhapaccekabuddhasāvakānaṃ ariyānaṃ antamaso gihisotāpannānampi anattakāmā hutvā antimavatthunā vā guṇaparidhamśanena vā upavāḍakā, akkosakā garahakāti vuttaṃ hoti. Tattha “natthi imesaṃ samaṇadhammo, assamaṇā ete”ti vadanto antimavatthunā upavadati, “natthi imesaṃ jhānaṃ vā vimokkho vā maggo vā phalaṃ vā”ti-ādīni vadanto guṇaparidhamśanena upavadatīti veditabbo. So ca jānaṃ vā upavadeyya ajānaṃ vā, ubhayathāpi ariyūpavāḍova hoti. Bhāriyaṃ kammaṃ ānantariyasadisariṃ saggāvaraṇaṃ maggāvaraṇaṇca, satekicchaṃ pana hoti. Tasmā yo ariyaṃ upavadati, tena gantvā sace attanā vuḍḍhataro hoti, ukkuṭikaṃ nisīditvā “ahaṃ

āyasmantaṃ idañcidañca avacaṃ, taṃ me khamāhī”ti khamāpetabbo. Sace navakataro hoti, vanditvā ukkuṭikaṃ nisīditvā añjaliṃ paggahevā “ahaṃ bhante tumhe idañcidañca avacaṃ, taṃ me khamathā”ti khamāpetabbo. Sace disāpakkanto hoti, sayam vā gantvā saddhivihārikādike vā pesetvā khamāpetabbo. Sace nāpi gantuṃ na pesetuṃ sakkā hoti, ye tasmiṃ vihāre bhikkhū vasanti, tesam santikaṃ gantvā sace navakatarā honti, ukkuṭikaṃ nisīditvā, sace vuḍḍhatarā, vuḍḍhe vuttanayeneva paṭipajjitvā “ahaṃ bhante asukaṃ nāma āyasmantaṃ idañcidañca avacaṃ, khamatu me so āyasmā”ti vatvā khamāpetabbo. Sammukhā akkhamantepi etadeva kātappaṃ. Sace ekacārikabhikkhu hoti, neva tassa vasanaṭṭhānaṃ, na gataṭṭhānaṃ paññāyati, ekassa paṇḍitassa bhikkhuno santikaṃ gantvā “ahaṃ bhante asukaṃ nāma āyasmantaṃ idañcidañca avacaṃ, taṃ me anussarato vipaṭṭisāro hoti, kiṃ karomi”ti vattappaṃ. So vakkhati “tumhe mā cintayittha, therō tumhākaṃ khamati, cittaṃ vūpasamethā”ti. Tenāpi ariyassa gatadisābhimukhena añjaliṃ paggahevā “khamathā”ti vattappaṃ. Yadi so parinibbuto hoti, parinibbutamañcaṭṭhānaṃ gantvā yāva sivathikaṃ gantvāpi khamāpetappaṃ. Evaṃ kate neva saggāvaraṇaṃ, na maggāvaraṇaṃ hoti, pākātikameva hotīti.

Micchādiṭṭhikāti viparītadassanā. **Micchādiṭṭhikammasamādānāti** micchādiṭṭhivasena sammādinnaṇānāvidhakammā, ye ca micchādiṭṭhimūlakesu kāyakammādisu aññepi samādapenti. Ettha ca vacīduccaritaggaḥaṇeneva ariyūpavāde, manoduccaritaggaḥaṇena ca micchādiṭṭhiyā saṅgahitāyapi imesaṃ dvinnaṃ puna vacanaṃ mahāsāvajjabhāvadassanaṭṭhanti veditaḥḥaṇaṃ. Mahāsāvajjo hi ariyūpavādo ānantariyasadisattā. Vuttampi cetam “seyyathāpi Sāriputta bhikkhu sīlasampanno samādhisampanno paññāsampanno diṭṭheva dhamme aññaṃ ārādheyya, evaṃsampaḥadamiḥḥaṇaṃ Sāriputta vadāmi taṃ vācam appahāya taṃ cittaṃ appahāya taṃ diṭṭhiṃ appaṭinissajjitvā yathābhataṃ nikkhitto, evaṃ niraye”ti¹. Micchādiṭṭhito ca mahāsāvajjatarāṃ nāma aññaṃ natthi. Yathāha “nāhaṃ bhikkhave aññaṃ ekadhammampi samanupassāmi, yaṃ evaṃ mahāsāvajjaṃ, yathayidaṃ bhikkhave micchādiṭṭhi, micchādiṭṭhiparamāni bhikkhave vajjānī”ti².

1. Ma 1. 102 piṭṭhe.

2. Am 1. 35 piṭṭhe.

Kāyassa bhedati upādinna-kkhandhapaṛiccāgā. **Paraṃ maraṇā**ti tadanantaraṃ abhinibbattikkhandhaggaṇaṇe¹. Atha vā **kāyassa bheda**ti jīvitindriyassupacchedā. **Paraṃ maraṇā**ti cuticittato uddham. **Apāyanti**-evamādi sabbam nirayavevacanameva. Nirayo hi saggamokkha-hetubhūta puññasammata ayā apetattā, sukhānam vā āyassa abhāvā apāyo. Dukkassa gati paṭisaraṇanti **duggati**, dosabahulatāya vā duṭṭhena kammunā nibbattā gati duggati. Vivasā nipatanti tattha dukkaṭakārinoti **vinipāto**, vinassantā vā ettha patanti sambhi-jjamānaṅgapaccaṅgātipi vinipāto. Natthi ettha assādasāññito ayoti **nirayo**.

Atha vā apāyaggahaṇena tiracchānayaṇiṃ dīpeti. Tiracchānayaṇi hi apāyo sugatito apetattā, na duggati mahesakkhānam nāgarājādīnam sambhavato. Duggatiggahaṇena pettivisaṃ. So hi apāyo ceva duggati ca sugatito apetattā dukkassa ca gatibhūtatā, na tu vinipāto asurasadisam avinipatitattā². Vinipātaggaṇaṇena asurakāyaṃ. So hi yathāvuttena atthena apāyo ceva duggati ca sabbasamussayehi ca vinipatitattā vinipātoti vuccati. Nirayaggahaṇena Avīci-ādimaṇe-kappakāraṃ nirayamevāti. **Upapannā**ti upagatā, tattha abhinibbattāti adhippāyo. Vuttavipariyāyena sukkapakkho veditaḥ.

Ayaṃ pana viseso—tattha sugatiggahaṇena manussagatipi saṅgayhati, saggaggahaṇena devagatiyeva. Tattha suṇḍarā gatīti **sugati**. Rūpādīhi visayehi suṭṭhu aggoti **saggo**. So sabbopi lujjanapalujjanaṭṭhena **lokoti** ayaṃ vacanaṭṭho. Iti “dibbena cakkhunā”ti-ādi sabbam nigamanavacanam. Evaṃ dibbena cakkhunā passatīti ayamettha saṅkhepatthoti. Dibbacakkhuññāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Imesu pañcasu ñāṇesu **iddhividhaññāṇam** parittamahaggata-atītānāgata-paccuppanna-ajjhataḥbahiddhārammaṇavasena sattasu ārammaṇesu pavattati. **Sotadhātuvisuddhiññāṇam** parittapaccuppanna-ajjhataḥbahiddhārammaṇavasena catūsu ārammaṇesu pavattati. **Cetopariyaññāṇam** parittamahaggata-appamāṇamagga-atītānāgata-paccuppannabahiddhārammaṇavasena aṭṭhasu ārammaṇesu pavattati.

1. Abhinibbattikkhandhaggaṇaṇe (Si)

2. Avinipātattā (Ka)

Pubbenivāsānussatiññāṇaṃ Parittamahaggata-appamāṇamagga-atīta-
ajjhatabhiddhānavattabbārammaṇavasena aṭṭhasu ārammaṇesu pavattati.
Dibbacakkhuññāṇaṃ parittapaccuppanna-ajjhatabhiddhārammaṇavasena
catūsu ārammaṇesu pavattati. **Yathākammūpagaññāṇaṃ** parittamahaggata-
atīta-ajjhatabhiddhārammaṇavasena pañcasu ārammaṇesu pavattati.
Anāgataṃsaññāṇaṃ parittamahaggata-appamāṇamagga-anāgata-
ajjhatabhiddhānavattabbārammaṇavasena aṭṭhasu ārammaṇesu pavattatīti.

Pañcañānapakiṇṇakaṃ niṭṭhitam.

55. Āsavakkhayaññāṇaniddesavaṇṇanā

107. Āsavakkhayaññāṇaniddese **anaññātaññassāmītindriyādīni**
vuttatthāni. **Kati ṭhānāni gacchatīti** ekekassa uppattiṭṭhānaniyamanattham
pucchā. **Ekam ṭhānam gacchatīti** ekasmiṃ ṭhāne uppajjatīti vuttam hoti.
Uppatti-okāsaṭṭhānam hi tiṭṭhati etthāti ṭhānanti vuccati. **Cha ṭhānānīti** cha
maggaphalakkhaṇe. Indriyānam anaññātaññassāmītindriyādīsu tīsu
ekekameva adhikam hotīti dassanattham **saddhindriyam**
adhimokkhaparivāram hotīti-ādi vuttam. Yathā “saddhindriyassa
adhimokkhaṭṭho”¹ti-ādīsu¹ adhimokkhādayo saddhindriyādīnam kiccavasena
vuttā, evamidhāpi “adhimokkhaparivāram hotī”²ti saddhindriyam
adhimokkhatthena parivāram hotīti vuttam hoti. Esa nayo sesesupi.
Parivāranti ca liṅgavipallāso kato. **Paññindriyanti**
anaññātaññassāmītindriyameva pajānanasabhāvadassanattham visum katvā
vuttam. Abhidhammepi² hi paññāya kiccavisesadassanattham maggakkhaṇe
ca phalakkhaṇe ca ekāva paññā aṭṭhadhā vibhattā. **Abhisandanaparivāranti**
nhāniyacunṇānam udakam viya cittacetāsikānam sinehanakiccena parivāram
hoti. Idam somanassasampayuttamaggavaseneva vuttam.
Upekkhāsampayuttamagge pana somanassindriyaṭṭhāne upekkhindriyam
daṭṭhabbam. Tam pana sampayuttānam nāti-upabrūhanaparivāranti
gahetabbam. **Pavattasantatādhipateyyaparivāranti** pavattā santati
pavattasantati, vattamānasantānanti attho. Adhipatibhāvo ādhipateyyam,
pavattasantatiyā ādhipateyyam pavattasantatādhipateyyam.
Vattamānajīvitindriyassa uparipavattiyā ca paccayattā pubbāparavasena
pavattasantatiyā adhipatibhāvena anaññātaññassāmītindriyassa parivāram
hoti.

1. Khu 9. 17 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 128 piṭṭhe.

Sotāpattimaggakkhaṇe **jātā dhammā**ti-ādi sabbesaṃ maggasampayuttakānaṃ vaṇṇabhaṇanattamaṃ vuttaṃ. Tattha **maggakkhaṇe jātā**ti maggasaṃuṭṭhitā eva, na aññe. Yasmā pana maggasaṃuṭṭhitampi rūpaṃ kusalādināmaṃ na labhati, tasmā taṃ apanento **ṭhapetvā cittasaṃuṭṭhānaṃ rūpanti** āha. Sabbeva hi te dhammā kucchitānaṃ salanādihi atthehi **kusalā**. Te ārammaṇaṃ katvā pavattamānā natthi etesaṃ āsavāti **anāsavā**. Vaṭṭamūlaṃ chindantā nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā vaṭṭato niyyantīti **niyyānikā**. Kusalākusalasaṅkhātā cayā apettattā apacayasāṅkhātā nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā pavattanato apacayaṃ gacchantīti **apacaya**gāmino, pavattaṃ apacinantā viddhaṃsentā gacchantītipi apacayagāmino. Loke apariyāpannabhāvena lokato uttarā uttiṇṇāti **lokuttarā**. Nibbānaṃ ārammaṇaṃ etesanti **nibbānārammaṇā**.

Imāni aṭṭhindriyānīti-ādi pubbe vuttaparivārabhāvassa ca tena sahagatādibhāvassa ca ādivutta-ākārānaṃca dīpanattamaṃ vuttaṃ. Tattha **aṭṭhindriyānī**ti pubbe vuttanayena paññindriyena saha aṭṭha. **Sahajātaparivārā**ti aṭṭhasu ekekena saha itare itare satta sahajātā hutvā tassa sahajātaparivārā honti. Tattheva aññaṃ aññassa aññaṃ aññassāti evaṃ **añña**maññaparivārā honti. Tattheva aññamaññaṃ **nissaya**parivārā **sampayutta**parivārā ca honti. **Sahagatā**ti tena anaññataññassāmītindriyena saha ekuppādādibhāvaṃ gatā. **Sahajātā**ti teneva saha jātā. **Saṃsaṭṭhā**ti teneva saha missitā. **Sampayuttā**ti teneva samaṃ ekuppādādipakārehi yuttā. **Tevā**ti te eva aṭṭha indriyadhammā. **Tassā**ti anaññataññassāmītindriyassa. **Ākā**rāti parivārakoṭṭhāsā.

Phalakkhaṇe jātā dhammā sabbeva **abyākatā** hontīti rūpassapi abyākatattā cittasaṃuṭṭhānarūpena saha vuttā. Maggasseva kusalaṭṭā niyyānikattā apacayagāmittā ca phalakkhaṇe “kusalā”ti ca “niyyānikā”ti ca “apacayagāmino”ti ca na vuttaṃ. **Iti**ti-ādi vuttappakāranigamaṇaṃ. Tattha **aṭṭhaṭṭhakānī**ti aṭṭhasu maggaphalesu ekekassa aṭṭhakassa vasena aṭṭha indriya-aṭṭhakānī. **Catusaṭṭhi** hontīti catusaṭṭhi ākāra honti. **Āsavā**ti-ādi heṭṭhā vuttatthameva. Idha

arahattamaggavajjheyeva āsave avatvā sesamaggattayavajjhānampi vacanaṃ āsavakkhayavacanasāmaññaṃ māttena vuttanti veditabbaṃ.

Arahattamaggañāṇameva hi keci āsave asesetvā āsavānaṃ khepanato “khaṇḍhañāṇaṃ”ti vuccati. Tasmāyeva ca arahāyeva khīṇāsavoti vuccatīti.

Āsavakkhayañāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

56-63. Saccañāṇacatukkadvayaniddesavaṇṇanā

108-109. Saccañāṇacatukkadvayaniddese **dukkhassa pīḷanattḥoti**-ādīni vuttatthāneva. **Maggasamaṅgissa ñāṇaṃ dukkhepetarṃ ñāṇanti**-ādi anantaracatukke viya ekābhisamayavasena vuttaṃ. Duvidhaṃ hi saccañāṇaṃ lokiyaṃ lokuttaraṇca. Lokikaṃ duvidhaṃ anubodhañāṇaṃ paccavekkhaṇaṇāṇca. **Anubodhañāṇaṃ** ādikammikassa anussavādivasena nirodhe magge ca pavattati, dukkhe samudaye ca ārammaṇakaraṇavasena. **Paccavekkhaṇaṇāṇaṃ** paṭividdhasaccassa catūsupi saccesu ārammaṇakaraṇavasena. Lokuttaraṃ paṭivedhañāṇaṃ nirodhamārammaṇaṃ katvā kiccato cattāri saccāni paṭivijjhati. Yathāha “yo bhikkhave dukkhaṃ passati, dukkhasamudayampi so passati, dukkhanirodhampi passati, dukkhanirodhagāminiṃ paṭipadampi passati”ti¹ sabbaṃ vattabbaṃ. Idhāpi iminā vārena idameva vuttaṃ. Taṃ pana lokuttarampi “dukkhe ñāṇaṃ”ti-ādīni nāmāni labhatīti dassanattamaṃ vuttaṃ. Idha pana lokikañāṇameva adhippetarṃ. Tasmāyeva ca **tattha katamaṃ dukkhe ñāṇanti**-ādimāha.

Tattha **dukkhaṃ ārabbhāti** dukkhasaccaṃ ālambitvā, ārammaṇaṃ katvāti attho. **Paññāti**-ādīsu tassa tassa atthassa pākaṭakaraṇasaṅkhātena paññāpanaṭṭhena **paññā**, tena tena vā aniccādīnā pakārena dhamme jānātītipi paññā. Idamassā sabhāvapadaṃ. Pajānanākāro **pajānanā**. Aniccādīni vicinātīti **vicayo**. **Pavicayoti** upasaggena padaṃ vaḍḍhitaṃ, pakārena vicayoti attho. Catusaccadhammaṃ vicinātīti **dhammavicayo**. Aniccādīnaṃ sammā lakkhaṇavasena **sallakkhaṇā**. Sā eva upasagganānattena

1. Saṃ 3. 382 piṭṭhe.

upalakkhaṇā paccupalakkhaṇāti vuttā. Bhusaṃ lakkhaṇā te te aniccādidhamme paṭicca upalakkhaṇāti attho. Paṇḍitabhāvo **paṇḍiccarā**. Kusalabhāvo **kosallā**. Nipuṇabhāvo **nepuṇṇā**. Aniccādīnaṃ vibhāvanavasena¹ **vebhabyā**. Aniccādīnaṃ cintanakavasena **cintā**, yassa uppajjati, taṃ aniccādīni cintāpetitīpi cintā. Aniccādīni upaparikkhatīti **upaparikkhā**. **Bhūrī**ti pathavī. Ayampi saṇhaṭṭhena vitthataṭṭhena ca bhūrī viyāti bhūrī. Atha vā paññāyeva bhūte atthe ramatīti bhūrīti vuccati. Asani viya siluccaye kilese medhati himsatīti **medhā**, khippaṃ gahaṇadhāraṇaṭṭhena vā medhā. Yassa uppajjati, taṃ attahitapaṭipattiyā² sampayuttadhamme ca yāthāvalakkhaṇapaṭivedhe parinetīti³ **pariṇāyikā**. Dhamme aniccādivasena vividhā passatīti **vipassanā**. Sammā pakārehi aniccādīni jānātīti sampajāno, tassa bhāvo **sampajāṇṇā**. Uppathapaṭipanne sindhave vīthi-āropanatthaṃ patodo viya uppathe dhāvanakaṃ kūṭacittāṃ vīthi-āropanatthaṃ vijjhatīti patodo viya **patodo**.

Dassanalakkhaṇe indaṭṭhaṃ karotīti indriyaṃ, paññāsaṅkhārāṃ indriyaṃ **paññindriyaṃ**. Kim vuttaṃ hoti? Nayidaṃ “purisassa indriyaṃ purisindriyaṃ”ti-ādi viya paññāya indriyaṃ paññindriyaṃ, atha kho paññā eva indriyaṃ paññindriyanti vuttaṃ hoti. Avijjāya na kampaṭīti **paññābalaṃ**. Kilesacchedanaṭṭhena paññāva satthaṃ **paññāsatthaṃ**. Accuggataṭṭhena paññāva pāsādo **paññāpāsādo**. Ālokaṇaṭṭhena paññāva āloko **paññā-āloko**. Obhāsaṇaṭṭhena paññāva obhāso **paññā-obhāso**. Pajjotanaṭṭhena paññāva pajjoto **paññāpajjoto**. Paññavato hi ekapallaṅkena nisinnassa dasasahassilokadhātu ekālokā ekobhāsā ekapajjotā hoti. Tenetaṃ vuttaṃ. Imesu pana tisu padesu ekapadenāpi etasmim atthe siddhe yāni panetāni Bhagavatā “cattārome bhikkhave ālokā. Katame cattāro, candāloko sūriyāloko aggāloko paññāloko. Ime kho bhikkhave cattāro ālokā. Etadaggaṃ bhikkhave imesaṃ catunnaṃ ālokānaṃ yadidaṃ paññāloko”. Tathā

1. Vibhāvanabhāvavasena (Gaṇṭhipade)

2. Sattahitapaṭipattiyāṃ (Sī, Syā, Ka) Abhi-Ṭṭha 1. 192 piṭṭhe pana passitabbāṃ.

3. Pariṇāmetīti (Sabbattha) Abhi-Ṭṭha 1. 192 piṭṭhe pana passitabbāṃ.

“cattārome bhikkhave obhāsā. Cattārome bhikkhave pajjotā”¹ti¹ sattānaṃ ajjhāsayavasena suttāni desitāni. Tadanurūpeneva idhāpi therena desanā katā. Attho hi anekehi ākārehi vibhajjamāno suvibhatto hoti, aññathā ca añño bujjhati, aññathā aññoti. Ratikaraṇaṭṭhena pana ratidāyakaṭṭhena ratijanakaṭṭhena cittikataṭṭhena dullabhapātubhāvaṭṭhena atulaṭṭhena anomasattaparibhogaṭṭhena ca paññāva ratanaṃ **paññāratanaṃ**.

Na tena sattā muyhanti, sayam vā ārammaṇe na muyhatīti **amoho**. **Dhammavicayapadam** vuttatthameva. Kasmā panetaṃ puna vuttanti? Amohassa mohapaṭipakkhabhāvadīpanatthaṃ. Tenetaṃ dīpeti “yvāyaṃ amoho, so na kevalaṃ mohato añño dhammo, mohassa pana paṭipakkho dhammavicayasaṅkhāto amoho nāma idha adhippeto”ti. **Sammādiṭṭhī** yāthāvaniyyānikakusaladiṭṭhi. “Tattha katamaṃ dukkhasamudaye ñāṇaṃ, tattha katamaṃ dukkhanirodhe ñāṇaṃ, tattha katamaṃ dukkhanirodhagāminiyā paṭipadāya ñāṇaṃ”ti pucchāvacaṇāni saṅkhepavasena vuttānīti.

Saccañāṇacatukkadvayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

64-67. **Suddhikapaṭisambhidāñāṇaniddesavaṇṇanā**

110. Suddhikapaṭisambhidāñāṇaniddese imesaṃ ñāṇaṃ pabhedābhāvatoyeva heṭṭhā viya pabhedam adassetvāyeva **atthesu ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā**ti-ādi vuttaṃ. paññāpabhedābhāvepi attanā paṭividdhacatusaccadhammamattavasena nānattasabbhāvato **atthanānatte paññā atthapaṭisambhide ñāṇanti**-ādi vuttaṃ. Tattha **nānatteti** atthādīnaṃ anekabhāve. **Vavatthāneti** atthādīnaṃ nicchayane. **Sallakkhaṇeti** atthādīnaṃ sammādaṇṇe. **Upalakkhaṇeti** atthādīnaṃ bhusaṇdaṇṇe. **Pabhedeti** atthādīnaṃ nānābhede. **Pabhāvaneti** atthādīnaṃ pākaṭikaraṇena uppādane. **Jotāneti** atthādīnaṃ dīpane. **Virocaneti** atthādīnaṃ vividhā dīpane. **Pakāsaneti** atthādīnaṃ

1. Am 1. 456, 457 piṭṭhesu.

pabhāsane. “Nānatte”ti mūlapadaṃ katvā sabbasādhāraṇavasena vuttaṃ.
 “Vavatthāne”ti sotāpannassa vasena, “sallakkhaṇe upalakkhaṇe”ti
 sakadāgāmissa vasena, “pabhede pabhāvane”ti anāgāmissa vasena, “jotane
 virocane pakāsane”ti arahato vasena vuttanti evampettha yojanā kātabbāti.

Suddhikaṭṭhisambhidāñāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti Saddhammappakāsiniyā

Paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāya paṭhamo bhāgo.

Paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāya paṭhamabhāge

Saṁvaṇṇitapadānaṁ anukkamaṇikā

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[A]		[A]	
Akaniṭṭhe	270	Aṭṭhahākārehi	245
Akantā	144	Aṭṭhikaṁ	219
Akampiyatṭho	89, 90	Aṭṭhindriyāni	341
Akuppā cetovimutti	125	Aṭṭhimiñjā	76
Akusalakammapathā	273	Aṭṭhī	76
Akusalānaṁ dhammānaṁ	155	Aṇusahagatā	257
Akhaṇḍāni	201	Atikkantamānusakaṁ	336
Agamanīyatṭhānaṁ	204	Atikkantamānusikāya	314
Agūṇatejaṁ	293	Atittatā	251
Aggasāvaka	323	Atimāno	293
Ajjhattaṁ	171, 228	Atītānāgatapaccuppannānaṁ	18
Ajjhatta	31	Attaniyena	302
Ajjhattavavatthāne	30	Attasammāpaṇidhi	272
Ajjhattikāni āyatanāni	103	Attā	40, 41
Ajjhupekkhanaṭṭho	89	Atthaṅgamā	177
Ajjhupekkhitvā	278	Atthacariyā	271
Ajjhosānaṁ	112	Atthapaṭisambhidā	3
Aññamaññaṁ nātivattanti	122	Atthasandassane	42
Aññamaññaṁ parivārā	341	Attho	3
Aññāṇacariyā	265, 267	Addhānaṁ	222
Aññātāvindriyaṁ	81	Adinnaṁ	204
Aññāti	226	Adinnādānaṁ	204
Aññāte	267	Adukkhamasukhaṁ	74, 179
Aññindriyaṁ	81	Adukkhamasukhasahagatā	130
Aṭṭhaṅgiko	118, 149	Addhuvaṁ	263
Aṭṭhaṭṭhakāni	341	Advayaṁ	120

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[A]	
Adhammatejaṃ	294
Adhigamo	6, 7
Adhicittaṃ	212
Adhiṭṭhāti	285, 301
Adhiṭṭhānaṭṭho	93
Adhiṭṭhānavasena	47
Adhiṭṭhāne paññā	45
Adhipaññā	212
Adhipaññādharmavipassanā	97
Adhipaññā vipassanā	241
Adhipatattā paññā	45
Adhimuttatā	282
Adhimuttatā	278
Adhimokkhaṭṭho	89, 95
Adhimokkho	292
Adhisīlaṃ	212
Adhisīlasikkhā	212
Anaññathatā	227
Anativattanaṭṭho	88, 89
Anattaṭṭhena	296
Anattaṭṭho	96
Anattato	250
Anattā	58
Anattā asāraṇaṭṭhena	131
Anattānupassanā	86
Anatthakāmā	144
Anavajjāni	266
Anavaśeso	279
Anāgataṃsaññānaṃ	340
Anāgāmiṭṭhalaṃ	99

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[A]	
Anāgāmiṃmaggo	99
Anāvilaṭṭhena	220
Anāvilaṭṭho	88
Anāsavaṭṭho	88
Anāsavā	341
Aniccaṃ	233
Aniccaṃ khayaṭṭhena	131
Aniccato	250
Aniccā	58
Aniccānupassanā	86, 96
Aniccānupassī	281
Aniñjanaṭṭhena	220
Aniñjanaṭṭho	88
Aniṭṭhaṅgatāya	267
Aniṭṭhā	144
Animittaṭṭho	88
Animittavihārasamāpatti	278
Animittānupassanā	97
Animittā samāpatti	278
Animitte	278
Animitto samādhi	218
Animitto vihāro	278, 281
Anuṭṭhitaṭṭho	93
Anuttaraṃ	316
Anuttariyāni	65
Anupaṭṭhānatā	38
Anuparivattanti	106
Anupasampannānaṃ	187
Anupassanaṭṭhena	250
Anupassanaṭṭho	89

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[A]	
Anupassati	239
Anupassanā	234
Anupassanāsu	241
Anupādisesāya	290
Anupubbanirodhā	128
Anupubbavihārā	70
Anuppannā	156
Anuppannānaṃ	155, 294
Anuppādāya	155, 294
Anuppāde	100
Anuppādo	243
Anubujjhaṇaṭṭho	94
Anubodhañāṇaṃ	342
Anusayā	257, 266
Anusahagata	125
Anussatiṭṭhānāni	118
Anussarati	323
Anekavihitaṃ	307, 323
Antaṃ	77
Antaguṇaṃ	77
Antaradhānaṃ	141
Antavantato	263
Anto karitvā	269
Antosoko	143
Apacayagāmino	341
Aparāmaṭṭhā	187
Apariyantasikkhāpadānaṃ	188
Apariyantā	187
Apariyāpannā	121, 269
Apariyonaddhena	335

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[A]	
Apāyaṃ	339
Apāyagamanīyo	279
Api	145
Apuññatejaṃ	294
Apubbaṃ acarimaṃ	39
Appaṭisaṅkhaṃ	124
Appaṇihitaṃ	255
Appaṇihitaṭṭho	88
Appaṇihitānupassanā	97
Appaṇihite	278
Appaṇihito samādhi	218
Appaṇihito vihāro	282
Appattassa pattiya	301
Appamaññāyo	271
Appamaṇaṃ	120
Appamaṇābhā	105
Appiyasampayogo	137
Aphāsukāmā	144, 145
Abyākata	250
Abyāpādasāṅkappo	153
Abhi	245
Abhijānanaṭṭhena	296
Abhijānanaṭṭho	96
Abhijjamāne	310
Abhijjhā	206
Abhijjhādomanassaṃ	163
Abhiññā	126
Abhiññātā	276
Abhiññāpaññā	33
Abhiññāya	201

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[A]	
Abhiññāya ñātaṭṭho	92
Abhiññeyyaṃ	101
Abhiññeyyā	57, 100
Abhinandati	246
Abhinibbatti	139
Abhiniropanā	265
Abhiniropitattā	265
Abhinivesaṃ	124, 278
Abhininnāmeti	307
Abhinīharati	307
Abhinīhārakusalatā	216
Abhinīhāraṭṭho	93
Abhinīhāro	245, 250
Abhippamodayaṃ	281
Abhibhāyatanāni	68
Abhibhuyyati	253
Abhilāpe	4
Abhisāṅkhārā	293
Abhisandanaṭṭho	92
Abhisandanaparivāraṃ	340
Abhisamayañāṇaṃ	153
Abhisamayaṭṭhena	296
Abhisamayaṭṭho	96
Abhisambujjhati	227
Abhisameti	227
Amaccā	145
Amataṭṭho	95
Amatogadhaṃ	101
Amatogadhaṃ nibbānaṃ	115
Amanāpā	144

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[A]	
Amalaṭṭho	94
Amahaggataṃ	315
Amutrāsinaṃ	333
Amoho	344
Ayaṃ	39
Ayaṃ vuccati jāti	140
Aya	51
Ayameva	149
Ayaso	106
Ayogakkhemakāmā	144
Araṇavihāre	36
Arahattaphalaṃ	99
Arahattamaggo	99
Arahantānaṃ	197
Ariyasaccaṃ	58
Ariyasāvako	155
Ariyavaṃsā	271
Ariyānaṃ	337
Ariyāni	58
Ariyo	118, 149
Arūpadhātu	82
Arūparāgā	257
Arūpasamāpattiyo	271
Arūpāvacarā	121, 269
Arūpāvacaro	218
Alaṅkāraya	211
Alābho	106
Avariyāni	53
Avikkhepaṭṭhena	219, 262

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[A]

Avikkhepaṭṭho	88, 95
Avikkhepaparisuddhattā	34
Avikkhepapārisuddhi	212
Avikkhepavasena	280
Avikkhepo	96, 214, 279, 292
Avijjā	84, 109
Avijjāya	89, 257
Avijjāya ca	283
Avijjāsavo	279
Avijjāsahagatakilese ca	283
Avitakkam avicāraṃ	172
Avitakka-avicāro	213
Avitakkavicāramatto	213
Avitakkasahagatā	130
Avitathatā	227
Aviditaṭṭhena	251
Avipariṇāmadhammena	302
Avippaṭisāravattthukāni	200
Avippaṭisārāya	210
Avimuttaṃ	316
Avisāraṭṭho	88
Avihimsāsāṅkappo	153
Avīcinirayaṃ	269
Avītikkamaṭṭhena sīlaṃ	203
Avītikkamo sīlaṃ	202
Avuṭṭhitaṃ	255
Asaṅkhataṭṭho	92, 95
Asaṅkhata ca dhātu	270
Asajjamāno	309
Asaññasattā	105

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[A]

Asaññābhavo	82
Asati jātiyā	234
Asamapekkhanasmim	267
Asamādhisaṃvattanikāni	200
Asamāhitaṃ	316
Asammosāya	155, 295
Asallīnatta...	40
Asassataṃ	263
Asātaṃ	144
Asārakaṭṭhena	229
Asekkhaṃ sammāñāṇaṃ	129
Asekkhā dhammā	128
Asesavirāgaṇirodho	148
Asmimāno	108
Assaddhiyaṃ	89
Assu	77
Ahitakāmā	144

[Ā]

Ākāra	341
Ākārehi	226
Ākāsaśiṇaṃ	75, 120
Ākāsaṇācāyatana-	
samāpatti	83
Ākāse	310
Ākāsepi	311
Ākāso	75
Ākiṇcaṇṇāyatanaṃ	83
Āgamo	7

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Ā]	
Ācikkhati	227
Āṇākkhettaṃ	326
Ātāpī	162
Ādānaṃ	124, 240
Ādīnavānupassanā	97
Ādīnave	20
Ādevo	143
Ādhipateyyaṭṭhena	101
Ādhipateyyaṭṭho	96
Ānantarikasamādhimhi nāṇaṃ	35
Ānāpānassati	280
Āpo	75
Ābhassarā	105
Āyatanam	84
Āyatanaṭṭho	92
Āyatanānaṃ	140
Āyatanāni	68
Āyavaṃ	301
Āyāsītattam	144
Āyāso	144
Āyuno saṃhāni	140
Āyūhanaṃ	124
Āyūhanaṭṭhiti	222
Āyūhanaṭṭho	95
Āyūhanā	87, 242
Āyūhanā saṅkhārā	223
Āyo	161
Ārakkhādhikaraṇaṃ	112
Ārakkho	112
Ārambha	41

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Ā]	
Ārammaṇaṃ	19
Ārammaṇaṇca	241
Ārammaṇaṭṭho	88, 93
Ārammaṇato	207
Ārammaṇaṃ paṭisaṅkhā	19
Ārammaṇāni	271
Āruppaṃ	113
Ālayābhiniवेशam	124
Ālokapharaṇatā	117
Ālokasaññam	334
Ālokasaññā	96
Āvajjanakiriya-	
byākata	265, 266
Āvajjanaṭṭho	92
Āvajjanāya	285
Āvajjitvā	278
Āvibhāvaṃ	309
Āsayānusaye	53
Āsavaśamucchede	34
Āsavā	341
Āsavānaṃ khaye nāṇaṃ	50
Āsevati	123
Āsevanaṭṭhena	123
Āsevanaṭṭho	93
Āsevanābhāvanā	122
Āsevanāya	211
Āhāraṭṭhitikā	59
Āhārasamudayā	235
Āhārā	102

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[I]	
Icchā uppajjati	145
Ijjhanaṭṭhe paññā	47
Ijjhanaṭṭho	91, 95
Ijjhanti	47
Iti	220
Iti	243, 279, 334, 341
Iti kho	227
Ittime	225
Itthindriyaṃ	80
Idappaccayatā	227
Idampi	145
Iddhipādaṃ	304
Iddhipādā	271
Iddhipādo	91
Iddhividhaṃ	307
Iddhividhañāṇaṃ	339
Iddhividhañāṇāya	307
Iddhividhe ñāṇaṃ	47
Idha	144, 155, 199
Idhaṭṭhassa	273
Idha paṭisandhiyā paccayā	224
Idha bhikkhu	155, 304
Idhupapattibhavasmiṃ	224
Idhūpapanno	334
Indriyaparopariyattañāṇaṃ	53
Indriyānaṃ	48
Indriyānaṃ ekarasaṭṭhena	123
Imasmiṃ	316
Imassuppādā	316
Issā	292

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[U]	
U	51
Ujjotanānujjotana-	
paṭijjotanasañjotanaṭṭho	94
Uttaripaṭilābhatthāya	251
Uttaripaṭivedhaṭṭho	89
Uttaripaṭivedhassa	250
Uttānīkaroti	227
Udakepi	310
Udayo	234
Udariyaṃ	77
Uddhaṃ	120
Uddhaccaṃ	266, 283
Uddhaccasahagatakilese ca	283
Uddhaccā	257
Uddhacce	89
Uddhacce ca	283
Uddhumātakaṃ	218
Uddhumātakasaññāvasena	219
Upakkilesā	260
Upagamaṇaṃ upādānaṃ	223
Upaṭṭhāti	291
Upaṭṭhānaṃ	292
Upaṭṭhānaṭṭho	89, 95
Upanāho	292
Upapajjamānā	336
Upapatti	87, 242
Upapannassa	270
Upapannā	339
Upaparikkhā	343
Uparito	269

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[U]	
Upalakḥhaṇe	344
Upavādakā	337
Upavicāraṭṭho	92
Upasamaṭṭho	90
Upasampajja	170
Upasamānussati	280
Upasamāya	201
Upādānaṃ	84
Upādānakkhandhā	102, 138
Upādānapaccayā	322
Upādāniyo	102
Upāyāsittattam	144
Upāyāso	87, 137, 144, 243, 317
Upekkhako ca viharati	173
Upekkhā	83, 90
Upekkhāsatipārisuddhiṃ	179
Upekkhāsukhasahagatā	130
Upekkhindriyaṃ	80
Uppajjati	146, 260
Uppajjamānā	147
Uppādaṃ	252
Uppādaṭṭhiti	221
Uppādāya	155, 295
Uppādā vā anuppādā vā	227
Uppādo	87, 242
Uppannaṃ	263
Uppannā	158
Uppannānaṃ	155, 294-5

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[U]	
Uppanno	263
Ubbegā pīti	169
Ummujjaṃ	310
[E]	
Ekam ṭhānaṃ gacchati	340
Ekaggaṭṭhena	219
Ekaggaṭṭho	88
Ekaggaṭā	213, 279
Ekacce ca devā	104
Ekacco	199
Ekattaṃ	293, 297
Ekattakāyā	105
Ekattasaññino	105
Ekatte	93
Ekantanibbidāya	211
Ekarasaṭṭhe ñāṇaṃ	33
Ekarasaṭṭho	88
Ekarasā	276
Ekarasā honti	125
Ekavavatthanā	241
Ekavavatthānatā	47
Ekavokārabhavo	82
Ekasaṅghatā	42
Ekasaṅghatā	296
Ekarasābhāvanā	122
Ekodaṭṭho	92
Ekodi	92, 171
Ekodibhāvaṃ	171
Ekopi hutvā	307

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[E]		[Ka]	
Eko samādhi	213	Katihākārehi	245
Etassa	317	Kamati	311
Eti	317	Kampati	241, 283
Ettha pariyāpannā	270	Kammaniyam	306
Etthāvacarā	269	Kammapathe	273
Evaṃ	317	Kammāsāni	200
Evaṃgotto	333	Karīsaṃ	77
Evaṃnāmo	333	Kalaho	112
Evaṃvaṇṇo	333	Kallatā	215
Evaṃsukhadukkhappaṭi-		Kallatākusalatā	215
saṃvedī	333	Kasiṇaṃ	75
Evamāyupariyanto	334	Kasiṇāyatanāni	119
Evamāhāro	333	Kaḷavarassa nikkhepo	141
Evarūpāni	200	Kāmacchandaṃ	301
Esanābhāvanā	122	Kāmacchandato	301
[O]		Kāmacchando	295
Okkanti	139, 224	Kāmacchando nānattaṃ	301
Okkantikā pīti	169	Kāmataṇhā	146
Okkamitvā	307	Kāmadhātu	82
Oghā	110	Kāmarāgasaññojanā	257
Oparāni	53	Kāmāvacarā	268
Obhāsavasena	49	Kāmāsavo	279
Oḷārikaṃ	228	Kāmesu	204
Oḷārikā	257	Kāyagatāsati	116, 280
Oḷārikānaṃ	312	Kāyaduccaritaṃ	337
Oḷārike	125	Kāyampi	46, 306
[Ka]		Kāyavasena	307
Kaṅkhāvitarāṇavisuddhi	119	Kāyasaṅkhāraṃ	281
Katamaṃ	131	Kāyasaṅkhārā	284
Katidhammasamodhānaṃ	201		

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[Ka]

Kāyasamphassajaṃ	144
Kāyassa bheda	339
Kāyānupassī	161
Kāyikaṃ	144
Kāyindriyaṃ	80
Kāye	161, 190, 307
Kāye kāyānupassī	162
Kāyo	74, 274
Kāraṇaṃ	199
Kālakiriya	141
Kāle	123
Kimsamuṭṭhānaṃ	201
Kiṃ so vītikkamissati	201
Kiriyaṃ	273
Kilissati	250
Kilesāmisāṃ	254
Kilesa	292
Kilomakaṃ	76
Kuṭṭo	309
Kusala	120, 189
Kusalakammāpathā	273
Kusaladhamme	189
Kusalā	250, 341
Kevalassa	317
Kesā	76
Koṭṭhāsato	207
Kodho	292
Kosajje	89
Kosallaṃ	343

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[Kha]

Khaṃ	51
Khaṇavasena	228
Khaṇikamaraṇaṃ	136
Khaṇikā pīti	169
Khaṇḍāni	200
Khaṇḍiccaṃ	140
Khattiyo	331
Khantiñāṇaṃ	43
Khandhaṭṭho	92
Khandhānaṃ	139
Khandhānaṃ bhedo	141
Khandhe ca	283
Khandhehi	256
Khayagāṃmimaggo	113
Khayadhammaṃ	233
Khayānupassanā	96
Khīṇāsavabalāni	127
Khīṇāsavānaṃ	190
Khīyanti	279
Khemaṃ	88
Khemanti	243
Kheḷo	78

[Ga]

Gataṭṭho	93
Gati	87, 242
Gato	196
Gandhā	74
Garusannissayo	7
Guṇatejo	293

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[Ga]

Gocarakusalatā	216
Gocaraṭṭho	88, 89, 93
Gocaranānatte	31
Gocaro	292
Gotrabhū	248

[Gha]

Ghanasaññaṃ	124
Ghānaṃ	74
Ghānindriyaṃ	80

[Ca]

Ca	35
Cakkāni	272
Cakkhāyatanam	79
Cakkhusamphasso	74
Cakkhu	74
Cakkhudhātu	79
Cakkhundriyaṃ	80
Cakkhupavattam	291
Cakkhuviññāṇam	74, 265
Catasso	3
Catuttham	179
Catuttham jhānam	83
Catudhammavavatthāne	31
Catuvokārabhavo	82
Catusaṅkhepe	225
Catusaṭṭhi	341
Cattāri ariyasaccāni	63
Caraṇatejo	293
Cariyaṭṭho	93

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[Ca]

Cariyāvavatthāne	31
Calati	283
Cavanatā	141
Cavamānā	336
Cāgānussati	214, 280
Cāgo	148
Cittaṃ	239
Cittaṃ paggaṇhāti	155
Cittaṭṭho	92, 95
Cittampi	46, 306
Cittampi na uppādeti	201
Cittavasena	307
Cittavivaṭṭe ñāṇam	45
Cittavivaṭṭo	303
Cittavisuddhi	99
Cittasaṅkhārappaṭisaṃvedī	281
Cittasaṅkhārā	284
Cittānantariyaṭṭho	92
Cintā	343
Cuti	141
Cutūpapātaññāya	336
Cetanā bhavo	224
Cetanā sīlam	201
Cetayato	301
Cetayanto	303
Cetasikaṃ	144, 201
Cetasikā	270
Ceto	45
Cetopariyaññāṇam	49, 339
Cetopharaṇatā	117

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Ca]		[Ja]	
Cetovimutti	125	Jīraṇatā	140
Cetovivaṭṭe ñāṇaṃ	45	Jīvikam kappeti	155
Cetovivaṭṭo	303	Jīvitindriyaṃ	80
Cetosamphassaṃ	144	Jīvite	190
[Cha]		Juṇhe	123
Chandaṃ janeti	155	Jotanaṭṭho	94
Chandaṭṭho	95	Jotane	344
Chandanānattaṃ	275	[Jha]	
Chandapaccayāpi	300	Jhātattā	221
Chandarāganīrodho	85	Jhānaṃ	82, 170
Chandarāgo	112	Jhānāni	271
Chandavūpasamapaccayā	300	Jhāpeti	221
Chando	100, 112	Jhāyati	220
Chiddāni	200	[Ña]	
Chinnavaṭṭumānupassane	27	Ñāṇaṃ	96, 100
[Ja]		Ñāṇacakkhu	73
Jarā	84, 87, 140, 243	Ñāṇacariyā	265
Jarāmarāṇaṃ	323	Ñāṇacariyāhi	38
Jarāmarāṇassa	222	Ñāṇavinicchayo	112
Jātānaṃ	123	Ñāṇavivaṭṭe ñāṇaṃ	46
Jāti	84, 87, 139, 243	Ñāṇavivaṭṭo	303
Jātikkhettam	326	Ñāṇesu ñāṇaṃ	6
Jātidhammānaṃ	145	Ñātaṭṭhe ñāṇaṃ	33
Jātipaccayā	323	Ñātaṭṭhena	296
Jānato	302	Ñātaṭṭho	96
Jānāti	226	Ñātā	276
Jivhā	74	Ñātibyaśanena	143
Jivhindriyaṃ	80	Ñātī	145
		Ñāte	268

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[Tha]

Ṭhānāni	340
Ṭhitaṭṭho	88
Ṭhitāva sā dhātu	227
Ṭhiti	59
Ṭhitikusalata	214
Ṭhitibhāgiyā	57
Ṭhitiyā	155, 295

[Ta]

Taṃ	227
Taṃ ārammaṇaṃ paṭisaṅkhā	239
Taṃñātaṭṭhena ñāṇaṃ	101
Taṃ taṃ khamati	298
Taṃpayogappaṭippassaddhattā	260
Taṃvimutti ñātaṭṭhena	261
Taco	76
Taṇhaṃ paṭicca	111
Taṇhā	75, 84, 109
Taṇhākāyā	110
Taṇhāpaccayā	322
Taṇhāmūlakā	111
Taṇhāvinicchayo	112
Tatiyaṃ	177
Tatiyaṃ jhānaṃ	83
Tatra	4
Tatra tatrābhinandinī	146
Tatrāpāsīṃ	334
Tatrūpapannassa	274
Tathaṭṭhena	261, 296
Tathaṭṭhe paññā	46, 303

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[Ta]

Tathaṭṭho	91, 96
Tathatā	227
Tathalakkaṇaṃ	192
Tathāgatasāvakānaṃ	190
Tathāgatānaṃ	190
Tathābhāvitena	307
Tadanudhammatā	130
Tadaṅgappahānaṃ	115
Tadajjupekkhitvā	249
Tadupagavīriyavāhanaṭṭhena	123
Taduttaraṭṭhena	101
Tappaccayā	300
Tampi dukkhaṃ	138
Tayo addhe	225
Tayo ca	37
Taraṇaṭṭho	88
Tassa	234, 341
Tiṇṇaṃ cittānaṃ	48
Tittattā	251
Tiriyaṃ	120
Tirokuṭṭaṃ	309
Tirobhāvaṃ	309
Tisso dhātuyo	62
Tīraṇaṭṭhe ñāṇaṃ	33
Tīritā	276
Tīritā ca	108
Tuvaṃtuvaṃ	112
Tejo	75
Teva	341

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[Tha]

Thambho 293
Thāmagatassa 267

[Da]

Daṇḍādānaṃ 112
Dantā 76
Dandhāyitattaṃ 285
Dasāyatanāni 107
Dassanaṃ 35, 259, 292
Dassanaṭṭhe 49
Dassanaṭṭhena 262
Dassanaṭṭho 95, 96, 89, 265
Dassanaṭṭhāya 265
Dassanapārisuddhi 212
Dassanavisuddhiñāṇaṃ 43
Dassanādhipeyyaṃ 35
Dānaṃ 271
Diṭṭhattā 265
Diṭṭhāsavo 279
Diṭṭhi 266
Diṭṭhigatānaṃ 115
Diṭṭhibyasaṇaṃ 143
Diṭṭhivinicchayo 112
Diṭṭhivisuddhi 99, 119
Diṭṭhekaṭṭhe 124
Dibbacakkhu 73
Dibbacakkhuñāṇaṃ 49, 340
Divāsāññaṃ 334
Dīghaṃ assāsavasena 281
Du 51

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[Da]

Dukkhaṃ 74, 88, 106, 144
Dukkhaṃ ariyasaccaṃ 132
Dukkhaṃ ārabha 342
Dukkhaṃ bhayaṭṭhena 131
Dukkhaṃ handhassa 317
Dukkhaṃ 250
Dukkhaḍḍhammena 143
Dukkhanirodhagāminiyā
paṭipadāya 51
Dukkhanirodhe 51
Dukkhasamudaye 51
Dukkhasa assādo 85
Dukkhasa ādīnava 85
Dukkhasa nissaraṇaṃ 85
Dukkha 58
Dukkhaṇupassanā 86
Dukkhaṇḍriyaṃ 80
Dukkhe 51
Duggati 339
Duggate 337
Duccaritā 293
Dutiyaṃ 172
Dutiyaṃ jhānaṃ 82
Duppāññatejaṃ 294
Dubbaṇṇe 336
Dubhato 25
Dūrepi 312
Devatānussati 214, 280
Desabhāsā 7
Deseti 227
Domanassaṃ 137, 143, 144

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[Da]

Domanassindriyaṃ	80
Doso	266, 292
Dvīhi balehi	37
Dve dhātuyo	62

[Dha]

Dhamma	17
Dhammakkhandaḥ	126
Dhammacakkhu	73
Dhammaṭṭhitiññaṃ	17
Dhammaṭṭhena	296
Dhammaṭṭho	96
Dhammatejo	293
Dhammato	207
Dhammadhātu	79
Dhammaniruttābhilāpe ñāṇaṃ	4
Dhammapaṭisambhidā	3
Dhammapadāni	272
Dhammavavatthānaṃ	96
Dhammavicayo	342
Dhammā	75, 264
Dhammānussati	214, 280
Dhammesu	267
Dhammo	3, 130
Dhātu	79
Dhātuṭṭhena	296
Dhātuṭṭho	92, 96
Dhuvasaññaṃ	124
Dhuvena	302

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[Na]

Nakhā	76
Nandiṃ	124, 240
Nandirāgasahagatā	146
Navadhammavavatthāne	32
Navahi	38
Nānattaṃ	293, 297
Nānattakāyā	104
Nānattakāyā ekatta- saññino	104
Nānattasaññaṃ	124
Nānattasaññino	104
Nānatte	344
Nānattekattaṃ	293
Nānattekattakammavipphāra- vasena	49
Nānattekattakovidō	259
Nānattekattapaṭivedhe	42
Nānattekattarūpanimittānaṃ	49
Nānattekattaviññāṇacariyā	48
Nānattekattasaddanimittānaṃ	48
Nānatte paññā	45
Nānādiṭṭhīsu	241, 253
Nānādiṭṭhīsu na kampati	244
Nānādhammappakāsanatā	42
Nānādhammā	295
Nānābaddha-avikopanaṃ	287
Nānusayā	266
Nāmaṃ	84, 102
Nāmarūpaṃ	321
Nāmarūpapaccayā	322
Nhārū	76

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Na]		[Na]	
Ni	51	Nirāmisam	88, 254
Nikanti taṇhā	223	Niruttipaṭisambhidā	3
Nikkilesaṭṭhena	266	Nirodhacariyaṭṭho	95
Niggahaṭṭho	89	Nirodhaṭṭho	95
Niccasaññaṃ	124	Nirodhadhammaṃ	233
Niccena	302	Nirodhasamāpatti	38
Nijjaravatthūni	71	Nirodhasamāpattiyā	38
Nidānaṭṭho	95	Nirodhānupassanā	86
Niddasavatthūni	68	Nirodhānupassī	281
Nindā	106	Nirodhāya	201
Nibbatti	87	Nirodhe	38
Nibbattilakkhaṇaṃ	234-5	Nirodheti	291
Nibbānaṃ	88, 101, 274	Nirodho	113
Nibbānadhātuyā	290	Nirodho nibbānaṃ	115
Nibbānāya	201	Nivattanaṭṭho	88
Nibbānārammaṇā	341	Nivisati	146
Nibbidānupassanā	86	Nivutthā	49
Nibbidāya	201	Nissaraṇaṃ	113
Nibbidāsaḥagatā	130	Nissaraṇaṭṭho	93, 95
Nibbindati	275	Nī	245
Nibbedhabhāgiyaṃ samādhim	115	Nīvaraṇānaṃ	114
Nibbedhabhāgiyā	57	Nīvaraṇāni	110
Nimittaṃ	124, 242, 278	Nīvaraṇe	283
Nimittaṭṭhiti	222	Nīvaraṇe paṭisaṅkhā	251
Nimuḍḍaṃ	310	Nekkhammaṃ	96, 113, 295
Nimmalaṭṭho	94	Nekkhammaṃ ekattaṃ	301
Niyyānaṭṭho	89, 90, 93, 96	Nekkhammavasena	301
Niyyānikā	341	Nekkhammasaṅkappo	153
Nirayo	339	Nekkhammekattaṃ	301

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[Na]

Nepuññaṁ	343
Nevasaññānāsaññābhavo	82
Nevasaññānāsaññāyatanam	83

[Pa]

Pakatiparisuddhamidaṁ	266
Pakatisāvaka	323
Pakāsanatā	42
Pakāsane	344
Pakāseti	295
Pakkhandanaṭṭho	93
Pakkhisaṁkuṇo	311
Paggahaṭṭhe	41
Paggahaṭṭho	89, 95
Paggaho	292
Paccayaṭṭhiti	222
Paccayaṭṭho	93
Paccayanirodhaṭṭhena	236
Paccayapariggahe paññā	17
Paccayappavattānaṁ	49
Paccayasamudayaṭṭhena	235
Paccayo	199, 223
Paccavekkhaṇaññaṁ	342
Paccavekkhaṇanimittaṁ	117
Paccavekkhaṇe ñāṇaṁ	28
Paccavekkhati	285
Paccuppannānaṁ	19
Paccekabuddhā	323
Paccekabuddhānaṁ	190
Pacchā ñāṇaṁ	279

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[Pa]

Pacchābhattaṁ	123
Pajahanto	295, 301
Pajahāti	114
Pajānanaṭṭhena paññā	101
Pajānanaṭṭho	92
Pajānanā	342
Pañca	138
Pañcakkhandhā	291, 295
Pañca lakkaṇāni	235
Pañcavokārabhavo	82
Paññā	12, 101, 119, 342
Paññā-āloko	343
Paññā-obhāso	343
Paññātejo	293
Paññāpajjoto	343
Paññāpāsādo	343
Paññāpeti	227
Paññābalaṁ	343
Paññāya ca vivaṭṭanā	240
Paññāratanaṁ	344
Paññāsattamaṁ	343
Paññindriyaṁ	81, 340, 343
Paṭighasaññaṁ	123
Paṭighasaññojanā	257
Paṭicca	17, 317
Paṭiccasamuppannaṁ	113, 233
Paṭiccasamuppannā dhammā	226
Paṭiccasamuppādo	226
Paṭinissaggānupassanā	86
Paṭinissaggānupassī	281

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Pa]		[Pa]	
Paṭipadā	271	Paṇītaṭṭho	88
Paṭippassaddhaṭṭhena	100	Paṇītā	122
Paṭippassaddhaṭṭho	91	Paṇītādhimuttatā	35
Paṭippassaddhi	187	Paṇīte	336
Paṭippassaddhippahānam	113	Paṇīto	35, 217
Paṭippassaddhiyā	38	Paṇḍiccam	343
Paṭibujjanaṭṭho	94	Patāpanaṭṭho	94
Paṭibhānapaṭisambhidā	3	Patiṭṭhāpakatṭho	89
Paṭilābhabhāvanā	122	Patirūpadesavāso	272
Paṭilābhatthāya	284	Patodo	343
Paṭilābho	140	Pathavī	75
Paṭivijjhati	226	Pathavīkasiṇavasena	280
Paṭividitā	277	Padahati	155
Paṭivedhaṭṭhena	100, 296	Padahanaṭṭho	91
Paṭivedhaṭṭhena vijjā	99, 262	Padesavihāre ñāṇam	44
Paṭivedhaṭṭho	96	Padhānaṭṭho	95
Paṭisaṅkhā	19, 240	Papphāsam	76
Paṭisaṅkhānupassanā	97	Pabbato	309
Paṭisaṅkhāya	246	Pabhāvane	344
Paṭisandhi	87, 242	Pabhede	344
Paṭisambhidā	3	Pamāde	89
Paṭisambhidānam maggo	2	Pamādo	293
Paṭhamam	170	Pamukhaṭṭhena	100
Paṭhamam jhānam	82, 282	Pamuditassa	274
Paṭhamam samatho	279	Payogappaṭippassaddhipaññā	27
Paṭhamābhiniḍḍattā	104	Payogānam	91
Paṭṭhapeti	227	Payogo	27
Paṇidhim	124, 278	Param maraṇā	339
Paṇihitam	254	Paranimmitavasavattī deve	269
		Parapuggalānam	315

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[Pa]

Parasattānaṃ	315
Parāmaṭṭhāni	200
Parāmaṭṭhāya	267
Parāmasati	312
Parāmāso	292
Parikkhārāya	211
Pariggahaṭṭhena	219
Pariggahaṭṭho	88, 90
Pariggaho	112
Paricitaṭṭho	93
Pariccattajīvitānaṃ	190
Pariccattā	276
Pariccāgaṭṭhe ñāṇaṃ	33
Pariccāgaṭṭhena vimutti	100, 262
Pariccāgaṭṭho	88
Pariccitā	255
Parijānanaṭṭhena	296
Parijānanaṭṭho	96
Parijānanto	302
Parijjhāyanā	143
Pariññaṭṭhe	50
Pariññātā	276
Pariññātā ceva	108
Pariññāpaṇṇā	33
Pariññāpaṭivedhaṃ	114
Pariññāpaṭivedhaṭṭho	85
Pariññāya tīraṇaṭṭho	92
Pariññeyyā	57
Pariṇāmeti	307
Pariṇāyikā	343

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[Pa]

Parittasubha Appamāṇasubha-	
subhakiṇhā	105
Parittābhā	105
Paridameti	306
Paridevo	87, 136, 143, 243
Parinibbāne	38
Paripakkattā	224
Paripāko	140
Paripucchā	6, 7
Paripūrakārīnaṃ	189
Paripūraṭṭhena	219
Paripūraṭṭho	88
Paribhāveti	306
Parimajjati	312
Pariyatti	6
Pariyantaṃ karitvā	269
Pariyantapārisuddhisīlaṃ	187
Pariyantasikkhāpadānaṃ	188
Pariyādānaṃ	39
Pariyādiyati	290-1
Pariyāyadukkhaṃ	133
Pariyesanā	111
Pariyesanānānattaṃ	276
Pariyogahati	298
Pariyogāhaṇe ñāṇaṃ	43
Pariyogāhaṇe paṇṇā	48
Pariyodātena	307
Pariyosānaṭṭhena	101
Parivāraṃ	340
Parivāraṭṭhena	219

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Pa]		[Pa]	
Parivāraṭṭho	88	Passambhayam	281
Parivārāya	211	Pahātabbam	115
Parisuddhena	307	Pahānam	210
Pariḷāhanānattam	276	Pahānaṭṭhe	50
Palāpo	143	Pahānaṭṭho	88
Palibodhaṭṭhiti	222	Pahānassa pariccāgaṭṭho	92
Palibodhaṭṭho	95	Pahānāya	155, 294
Palibodhasīsam	291	Pahāne paññā	33
Pallaṅkena	311	Pahitatta...	40
Pavattam	87, 242, 278, 290	Pahīnattā	251
Pavattaṭṭhiti	221	Pahīnā	276
Pavattapariyādāne	38	Palāso	292
Pavattasantatādhipateyya-		Pākāro	309
parivāram	340	Pāṇātipātam saṁvaraṭṭhena	
Pavicayaṭṭho	90	sīlam	203
Pavicayo	342	Pāṇātipāto	203
Pasaṁsā	106	Pāṇo	203
Pasādacakkhu	73	Pātimokkhasaṁvaro	202
Pasādavasena	48	Pātubhāvo	139
Pasādo āyatanam	224	Pādaṭṭho	95
Pasīdanaṭṭho	93	Pādo	91
Passati	226, 275	Pāpakānam	155, 294
Passato	302	Pāmojjam	96
Passaddhakāyo	275	Pāmojjavatthukāni	200
Passaddhi	90	Pāmojjāya	210
Passaddhiyā	211	Pāripūriyā	155, 211
Passaddhivatthukāni	200	Pārisuddhipadhāniyaṅgam	119
Passanaṭṭho	93	Pāliccam	140
Passane paññā	28	Pitā	145
Passambhati	274	Pittam	77

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[Pa]

Piyavippayogo	137
Pisuṇā vācā	205
Pihakaṃ	76
Pīti	90, 274
Pītipaṭisaṃvedī	281
Pītipharaṇatā	117
Pītimanassa	274
Pītiyā	211
Pītiyā ca virāgā	172
Pītivatthukāni	200
Pītisukhaṃ	169, 172
Pītisukhasahagatā	130
Pīḷanaṭṭhā	302
Pīḷanaṭṭho	95
Puññatejo	293
Puthujjanakalyāṇakānaṃ	188
Puthujjanassa	245
Puthujjano	245
Puthunānattatejapariyādāne	40
Pubbaṇhasamayaṃ	123
Pubbayogo	6, 7
Pubbe ca katapuññatā	272
Pubbenivāsaṃ	323
Pubbenivāsānussati	49
Pubbenivāsānussatiñāṇaṃ	49
Pubbeva	177
Pubbo	77
Purimakammabhavasmim	223-4
Purimepi yāme	123
Purisindriyaṃ	80

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[Pa]

Purekatassa	224
Purebhattaṃ	123
Puḷavakaṃ	219
Peyyavajjaṃ	271
Ponobhaviḱā	146

[Pha]

Pharaṇaṭṭho	90
Pharaṇā pīti	169
Pharusā vācā	205
Phalānaṃ sacchikiriyaṭṭho	91
Phale ñāṇaṃ	27
Phassanaṭṭhe ñāṇaṃ	33
Phassanaṭṭho	92, 96
Phassanānattaṃ paṭicca	275
Phassitā	129, 276
Phasso	84, 100, 101
Phuṭṭhattā paññā	43
Phuṭṭhassa	143
Phuṭṭho	224
Phusati	298
Phusanaṭṭhena	296
Phussa phussa vayaṃ passati	278

[Ba]

Bahiddhā	24, 31, 228
Bahudhā	307
Bahulīkammaṭṭho	94
Bāhusaccaṃ	7
Bujjhati	118
Bujjhanatṭho	94

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[Ba]

Buddhacakkhu	73
Buddhānussati	214, 280
Bojjhaṅgā	118
Boṭṭhabbā	74
Byañjananiruttābhilāpā	277
Byādhi	87
Byāpādo	206
Brahmakāyikā	104
Brahmalokaṃ	270

[Bha]

Bhaginī	145
Bhaṅgañca anupassati	241
Bhaṅgānupassane	19
Bhayaṃ	88, 243
Bhayaṭṭhena	229
Bhayatupaṭṭhāne	20
Bhavagāmikammā	293
Bhavataṇhā	109, 146
Bhavapaccayā	322
Bhavarāgānusayā	257
Bhavāsavo	279
Bhavo	84
Bhātā	145
Bhāvanaṭṭhe	50
Bhāvanaṭṭho	94
Bhāvanā	120, 259
Bhāvanāpaññā	33
Bhāvanāya	155, 211, 295
Bhāvitā	276

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[Bha]

Bhāveti	122, 305
Bhāvetabbā	57
Bhikkhu	123
Bhiyyobhāvāya	155, 295
Bhujissāni	200
Bhūtaṃ	113
Bhūmaṭṭho	93
Bhūmi	31, 158
Bhūmiyo	268
Bhūrī	343
Bhedo	141
Bhogabyasanam	143
Bhonto	337

[Ma]

Maṃsaṃ	76
Maṃsacakkhu	73
Makkho	292
Maggakkhaṇe jātā	341
Maggasetam phalam	260
Maggā	270
Maggāmaggañāṇadassana- visuddhi	119
Magge ñāṇam	25
Maccu maraṇam	141
Macchariyaṃ	112, 293
Majjhanhikasamayam	123
Majjhā	122
Majjho	217
Matthalungaṃ	78
Mado	293

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[Ma]

Manasikāro	100
Manindriyaṃ	80
Manussā	104
Mano	74, 263
Manodhātu	79
Manoviññāṇaṃ	75
Manoviññāṇadhātu	79
Manosamphasso	75
Maraṇaṃ	84, 87
Maraṇassati	280
Mahaggataṃ	315
Mahākaruṇāsamāpattiya	54
Mahāsammatto	331
Mahāsāvaka	323
Mātā	145
Mānā	257
Māno	266, 293
Māyā	293
Micchattā	111
Micchā-ājīvaṃ pahāya	155
Micchā-ājīvo	111
Micchākammanto	111
Micchācāro	204
Micchāñāṇaṃ	112, 300
Micchādiṭṭhi	111, 207
Micchādiṭṭhikammasamādānā	338
Micchādiṭṭhikā	338
Micchādiṭṭhipaccayā	298
Micchādiṭṭhivūpasamapaccayā	299
Micchāvācā	111

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[Ma]

Micchāvāyāmo	111
Micchāvimutti	112, 300
Micchāsāṅkappā vuṭṭhāti	256
Micchāsāṅkappo	111
Micchāsamādhī	111
Mittasampatti	7
Mittā	145
Muccanaṭṭho	93
Muñcitukamyatā	22
Muttaṃ	78
Muttaṭṭhena	99
Muditā	83
Mudum	306
Musā	205
Mūlaṭṭhena	100
Mūlaṭṭho	95
Mūlato	208
Mettācetovimutti	83
Medo	77
Medhā	343
Moho	266, 292
Moho avijjā	223

[Ya]

Yaṃ kiñci	227
Yaṃ dūre santike	228
Yaṃ yaṃ viditaṃ	298
Yakanaṃ	76
Yatthicchakaṃ	285
Yathākammūpage	337

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[Ya]

Yathā divā tathā rattim	335
Yathābhūtaṃ pajānāti	275
Yathābhūtañāṇadassanaṃ	97
Yathā rattim tathā divā	335
Yathābhūtañāṇadassana- vatthukāni	201
Yadicchakaṃ	285
Yadidaṃ	317
Yamakapāṭihīre	54
Yampicchaṃ na labhati	138
Yaso	106, 199
Ya'ssa	144
Yānikataṭṭho	93
Yāyaṃ taṇhā	146
Yāvaticchakaṃ	285
Yuganaddhaṭṭho	88
Yuganaddhā vattare	258
Ye dūre	314
Yo tattha	212
Yo tassāyeva taṇhāya	147

[Ra]

Rasā	74
Rāgaṃ	124, 240
Rāgasampayuttāni	267
Rāgassa javanatthāya	266
Rāgassa javanā	266
Rāgo	112, 266, 292
Ruppanaṭṭhena	102
Rūpaṃ	75, 84, 102, 227

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[Ra]

Rūpaṃ passanto bhāveti	125
Rūpadhātu	82
Rūparāgā	257
Rūpasaññaṃ	123
Rūpasaññā	75
Rūpasamudayo	235
Rūpasahagatā	131
Rūpā	74
Rūpāvacarā	120, 269
Rūpāvacaro	217
Rūpupādānakkhandho	146
Rogabyasanaṃ	143
Rodha	51

[La]

Lasikā	78
Lahusaññañca	47, 307
Lābhanānattaṃ	276
Lābhapariyantaṃ	199
Lābhahetu	199
Lābhiṃ	129
Lābho	106
Lālappanā	143
Lālappitattaṃ	143
Lālappo	143
Lokadhammā	106
Lokāmisam	254
Lokiyā	120
Lokiyo	213

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[La]

Lokuttarā	120, 341
Lokuttaro	213
Loke	163
Loko	339
Lomā	76
Lohitaṁ	77
Lohitakaṁ	219

[Va]

Vakkaṁ	76
Vacīsaṅkhārā	283
Vatthukataṭṭho	93
Vatthuṭṭho	93
Vatthunānatte	31
Vayadhammaṁ	233
Vayalakkhaṇavipassanā	241
Vayānupassanā	97
Vayo	234
Vayokhandhe	123
Valittacatā	140
Vavatthānaññaṇaṁ	153
Vavatthāne	18, 344
Vasā	78
Vasibhāvata	38, 50
Vācā	143
Vādo	205
Vāyamati	155
Vāyo	75
Vikkhambhanappahānaṁ	114
Vikkhāyitakaṁ	219

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[Va]

Vikkhittham	315
Vikkhittakam	219
Vikkhepagatassa	267
Vikkhepo	292
Viggaho	112
Vicayo	342
Vicāro	75, 92, 168
Vicikicchā	260, 266
Vicchiddakam	218
Vijānanatṭho	92, 265
Vijānanatthāya	265
Vijānanto	303
Vijjā	126
Viññāṇam	75, 84, 102
Viññāṇakasiṇam	75, 120
Viññāṇacariyā	264, 266
Viññāṇañcāyatanam	83
Viññāṇatṭhitiyo	103
Viññāṇapaccayā	321
Viññāte carati	266
Viññuppasatthāni	200
Vitakkapaccayā	300
Vitakkavicārānaṁ vūpasamā	171
Vitakkavipphāravasena	47
Vitakkavūpasamapaccayā	300
Vitakkasahagatā	130
Vitakko	75, 91, 168
Viditaṭṭhena	251
Viditattā	43
Vinipātikā	104

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Va]	
Vinipāto	339
Vinibandhanam	292
Vinibandhassa	267
Vinīlakam	218
Vineyya	163
Vipariṇāmaṭṭho	95
Vipariṇāmadhammam	263
Vipariṇāmalakkhaṇam	236
Vipariṇāmānupassanā	97
Vipariṇāmānupassane	19
Vipassati	246
Vipassanā	19, 116, 241, 343
Vipassanābalaṃ	283
Vipassanāsu	241
Vippalāpo	143
Vipākam	273
Vipākamanodhātu	265
Vipphārattā	48
Vipubbakam	218
Vibhajati	227
Vibhavataṇhā	146
Vimalaṭṭho	94
Vimuccati	275
Vimuttam	316
Vimuttaṭṭhena	220, 262
Vimuttaṭṭho	88, 95
Vimuttāyatanāni	63
Vimutti	27, 101, 119, 126, 262
Vimutticariyaṭṭho	95
Vimuttiñāṇam	27

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Va]	
Vimuttirasō	125
Vimokkhacariyam	259
Vimokkhavivaṭṭe ñāṇam	46
Vimokkhā	128
Vimocayam	281
Vimokkho	99, 262, 292
Virajjati	275
Virati	208
Virāgacariyaṭṭho	95
Virāgaṭṭho	95
Virāgadhammam	233
Virāgānupassanā	86
Virāgānupassī	281
Virāgāya	201
Virāgūpasamhitā	130
Virocanaṭṭho	94
Virocane	344
Vivaṭṭakappe	333
Vivaṭṭaṭṭhāyī	331
Vivaṭṭanaṭṭho	93
Vivaṭṭanānupassanā	97
Vivaṭṭo	331
Vivarati	227
Vivādo	112
Vivicca akusalehi dhammehi	167
Vivicceva kāmehi	166
Vivekacariyaṭṭho	94
Vivekajam	169
Vivekaṭṭho	94, 95
Visaññuttam	255

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Va]		[Va]	
Visamaṃ nappaṭipajjati	220	Vīriyindriyaṃ	81
Visamaṃ nādiyati	220	Vīsatiyā	226
Visamaṃ nesati	220	Vuṭṭhahitvā	262
Visayakkhettaṃ	326	Vuṭṭhānakusalatā	215
Visujjhati	297	Vuṭṭhānaṭṭho	88, 92
Visuddhaṃ	297	Vuṭṭhānavivaṭṭane	24-5
Visuddhānaṃ	89	Vedanā	75, 84
Visuddhāya	314	Vedanāto	207
Visuddhena	336	Vedanānānattaṃ	275
Visesabhāgiyā	57	Vedanāpaccayā	322
Visesādhigamaṭṭho	89	Vedayitaṃ	74
Viharati	162, 170	Vedayitaṃ vedanā	224
Vihāranānatte	34	Vedhati	283
Vihāraṭṭhe	34, 278	Vepullāya	155, 295
Vihārasamāpattaṭṭhe	278	Vebhabyā	343
Vihārasamāpattaṭṭhena	251	Vehapphalā	105
Vihārasamāpattinānatte	34	Vodānaṭṭho	90
Vihārādhigamo	35	Vosaggacariyaṭṭho	95
Vihāro	34	Vosaggaṭṭho	95
Vītadosaṃ	315	Vosagge paññā	46, 302
Vītamohaṃ	315	Vosajjati	302
Vītarāgaṃ	315	Vosajjanto	303
Vītarāgassa	246, 253	[Sa]	
Vītikkamati	200	Sam	51
Vītikkamāya	201	Samkhittaṃ	315
Vīmaṃsaṭṭho	95	Samghapaṭimānanam	288
Vīriyaṃ ārabhati	155	Samghānussati	214, 280
Vīriyaṃ vāheti	125	Samvaṭṭakappe	326, 333
Vīriyaṭṭho	95	Samvaṭṭaṭṭhāyī	331
Vīriyārambhe	41		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Sa]	
Samvattavivaṭṭakappe	333
Samvaṭṭo	331
Samvaraṭṭhena	262
Samvaraṭṭho	212
Samvarapārisuddhi	212
Samvarasamodhānaṃ sīlaṃ	203
Samvaritvā	16
Samvare paññā	14
Samvaro sīlaṃ	202
Samvaṭṭhā	341
Sa-uttaraṃ	315
Sa-uddesaṃ	334
Sa-uddhaccā	267
Sakadāgāmiphalaṃ	99
Sakadāgāmimaggo	99
Sakkāyadiṭṭhi	260
Saggo	339
Sanikkappaṇānattaṃ	275
Sanikhataṃ	113, 233
Sanikhataṭṭho	92, 95
Sanikhārasīsaṃ	292
Sanikhārā	57, 75, 84
Sanikhārānaṃ	38
Sanikhārupekkhaṃ	246
Sanikhārupekkhāya	245
Sanikhārupekkhāsu	22, 251
Sanikhittena	138
Sanikhipitvā	18
Sanigati	145
Sanigahavatthūni	271

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Sa]	
Sacca	59
Saccaṭṭhena	296
Saccaṭṭho	96
Saccavivaṭṭe ñāṇaṃ	46
Saccavivaṭṭo	303
Saccānaṃ	91
Saccāni	58
Saccābhisamayaṭṭho	89
Sacchikatā	129, 276
Sacchikaroti	129
Sacchikātabbā	57
Sacchikiriyaṭṭhe	50
Sacchikiriyaṭṭhena	296
Sacchikiriyaṭṭho	96
Sacchikiriyaṭṭhā	33
Sañjāti	139
Sañjānanaṭṭho	92
Sañjānanto	303
Sañcetanā	75
Saññā	75
Saññānānattaṃ	275
Saññābhavo	82
Saññāmanasikārā	130
Saññāvivaṭṭe ñāṇaṃ	45
Saññāvivaṭṭo	303
Saññāvedayitanirodhaṃ	284
Saññuttaṃ	255
Saññogaṭṭhiti	222
Saññogaṭṭho	95
Saññogābhinivesaṃ	124

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Sa]		[Sa]	
Sanḥasaṇhānaṁ	312	Santo	35
Sati	101, 130	Sandasseti	295
Satindriyaṁ	81	Sandassetuṁ	277
Satipaṭṭhānaṁ	91	Sapariyuṭṭhānehi	260
Satipaṭṭhānā	117, 261, 270	Sappabhāsaṁ	335
Satimā	163	Sappurisāvassayo	272
Satisambojjhaṅgo	90	Sabalāni	200
Sato	175	Sabbakāyapaṭisaṁvedī	281
Sattanikāye	139	Sabbakilese	125
Sattānaṁ	53	Sabbaññutaññānaṁ	54
Sattānusayā	111	Sabbadhammānaṁ	38, 42
Sattāvāsā	106	Sabbanimittānaṁ	248
Satthādānaṁ	112	Sabbanimittehi	256
Satthupakkosanaṁ	288	Sabbe dhammā	58
Sadiṭṭhi	267	Samāṁ	291
Sadosaṁ	315	Samāṁ ādiyati	220
Sadosā	267	Samāṁ esati	220
Saddanimittaṁ	312	Samāṁ paṭipajjati	220
Saddānaṁ	312	Samatṭho	94
Saddo	48	Samathabalaṁ	283
Saddhābalaṁ	89	Samathavasena	251
Saddhindriyaṁ	81	Samatho	116
Santaṭṭho	88	Samantacakkhu	73
Santāpaṭṭho	95	Samannāgataṁ	304
Santāpanaṭṭho	94	Samannāgatassa	143
Santike	314	Samannāgatā	337
Santiṭṭhati	130	Samannāgatattā	37
Santiṭṭhanaṭṭho	93	Samayavasena	228
Santiṭṭhanā	22, 251	Samasīsaṭṭhe ñāṇaṁ	38
Santipade	243	Samāgamo	145

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Sa]	
Samādahaṃ	281
Samādahane paññā	16
Samādānaṭṭho	89
Samādānavirati	208
Samādhi	100, 116, 279
Samādhikusalatā	214
Samādhicariyāhi	284
Samādhijaṃ	172
Samādhindriyaṃ	81
Samādhiyati	275
Samādhivatthukāni	200
Samādhissa vasena	279
Samānattatā	272
Samānabhāgā	258
Samānā	267
Samāpajjati	278, 285
Samāpattaṭṭhe	278
Samāpatti	34
Samāpattikusalatā	214
Samāpattinānatte	34
Samāpannassa	270
Samāhitam	316
Samāhitena cittena	275
Sampajaññaṃ	343
Sampajānassa	38
Sampajāno	163, 175, 290
Sampattavirati	208
Sampayuttā	341
Sampasādanam	171
Samphappalāpo	205

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Sa]	
Sambhavanti	317
Sammappadhānam	91
Sammappadhānā	262, 270
Sammasanaññaṃ	153
Sammasane ñaṇam	18
Sammā	38
Sammā-ājivena	155
Sammā-ājivo	90, 149
Sammākammanto	90, 149
Sammāññaṃ	300
Sammādiṭṭhi	149, 344
Sammādiṭṭhipaccayāpi	299
Sammādiṭṭhiyā	90
Sammā passati	213
Sammāvācā	90, 149
Sammāvāyāmo	90, 149
Sammāvimutti	300
Sammāsaṅkappo	90, 149
Sammāsaṭi	90, 149
Sammāsamādhi	90, 149
Sammā samucchindati	291
Sammā samucchinā honti	260
Sammāsambuddhānam	198
Samucchedaṭṭhena	262
Samucchedaṭṭhena khaye	
ñāṇam	100
Samucchedappahānam	113, 115
Samucchedamaraṇam	136
Samucchedavirati	208
Samucchede	38
Samuṭṭhānaṭṭhena	100

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Sa]	
Samuṭṭhānaṭṭho	90
Samudayaṃ	124, 240
Samudayaṭṭhiti	222
Samudayanirodho	85
Samudayo	262, 317
Samudāgatā	262
Samudāgate	28
Samudācaranti	130
Samo	221
Samodahati	306
Samodahane paññā	44
Samodhānaṃ	145
Samodhānaṭṭho	93
Samosaraṇaṭṭhena	100
Samohaṃ	315
Samohā	267
Sambodhāya	201
Sambuḍḍhaṇaṭṭho	94
Sammutimaraṇaṃ	136
Sammohābhiniवेशaṃ	124
Sarāgaṃ	315
Sarāgā	267
Sallakkhaṇā	342
Sallakkhaṇe	344
Sallekhaṭṭhe ñāṇaṃ	40, 294
Savanaṃ	6
Savicikicchā	267
Savitakkasavicāro	213
Sasambhāracakkhu	73
Sassatena	302

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Sa]	
Sahagata	116
Sahagatā	341
Sahajātaparivārā	341
Sahajātā	341
Salāyatanāṃ	322
Salāyatanapaccayā	322
Sākāraṃ	334
Sāṭheyyaṃ	293
Sātasahagatā	116
Sānusayā	267
Sāmaññaphalāṇi	126, 274
Sāmisāṃ	88
Sāmisāṇca	254
Sāyanhasamayaṃ	123
Sāraṭṭhena	101
Sārambho	293
Sārādānābhiniवेशaṃ	124
Sālohitā	145
Sāvakasādhāraṇāṇi	55
Sāsavo	101
Sikkhā	89
Siṅghāṇikā	78
Siḷabbataparāmāso	260
Siḷabyasaṇaṃ	143
Siḷamaye ñāṇaṃ	15
Siḷavisuddhi	99
Siḷāṇi	187, 200
Siḷānussati	214, 280
Siṣaṃ	291
Sukkāṇi	266

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Sa]	
Sukham	74, 88, 106
Sukham vedeti	275
Sukhapharaṇatā	117
Sukhavatthukāni	200
Sukhasaññaṇa	47, 307
Sukhindriyaṃ	80
Sukhudrayāni	266
Sukhumam	228
Sukhumānam	312
Sukho	221
Sugati	339
Sugate	337
Suññataṭṭho	88
Suññatānupassanā	97
Suññate	278, 282
Suññate pañña	46
Suññato	278
Suññato ca upaṭṭhānam	241
Suññato vihāro	281
Suññato samādhi	218
Suṇāti	314
Suta	13
Sutamayaññaṇam	153
Sutamaye ññaṇam	13
Sutvāna	14
Suddhāvāsā	105
Subhakiṇhā	105
Suvaṇṇe	336
Suviditā	251
Suvimuttam	261

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Sa]	
Suvimuttatṭho	94
Susamāradhaṭṭho	93
Susamuggataṭṭho	94
Sekkhapariyante	189
Sekkhassa	246
Sekkhānam	190
Sedo	77
Semham	77
Seyyathāpi	104
Seyyathidaṃ	146
So	306-7
Sokasallam	143
Soko	87, 136, 143, 243
Socanā	143
Sotam	74
Sota	12
Sotadhātuvisuddhiññaṇam	48
Sotāpattiphalasamāpatti	99
Sotāpattimaggo	99
Sotāvadhānam	56
Sotindriyaṃ	80
Somanassadomanassānam	177
Somanassāya	211
Somanassindriyaṃ	80
Soḷasahi	38
[Ha]	
Hatavikkhittakam	219
Hadayaṃ	76
Hānabhāgiyā	57

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā	Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Ha]		[Ha]	
Hito	221	Hetṭhato	269
Hīnaṃ vā paṇītaṃ vā	228	Hetu	223
Hīnā	122	Hetuṭṭhiti	222
Hīne	336	Hetuṭṭho	89, 90, 93, 96
Hīno	217	Hetuṭṭhena	262

Paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāya paṭhamabhāge

Lakkhitabbānaṃ anukkamaṇikā

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[A]	
Akusalakammappaṭṭhā dasa	272
Akusalakammappaṭṭha- vinicchaya	207
Ajjhattikāni āyatanāni cha	103
Atītaṃ catubbidham	227, 230
Attacariyā	271
Atta, attaniya	302
Attavādupādānaṃ	103
Attasammāpaṇidhi	272
Atthapaṭisambhidā	2, 3
Adiṭṭhajotanāpucchā	56
Adinnādānassa pañca sambhārā	204
Adukkhamasukhā vedanā	102
Addhā (3)	227-8
Adhimokkhatṭhena saddhindriyanti-ādāni tettiṃsa	99
Anattānupassanā	86
Anabhiṃjhā dhammapadaṃ	272
Anāgataṃ catubbidham	227, 230
Anāvaraṇaṇāṇaṃ	53, 55
Aniccādānaṃ kāraṇāni	229, 250
Aniccānupassanā	86
Aniccānupassanādayo satta	86
Anuttariyāni cha	65
Anupādiseso	290
Anupubbanirodhā nava	128
Anupubbavahārā nava	70-71

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[A]	
Anubujjanaṭṭho	94
Anumatipucchā	56
Anulomañāṇaṃ	24
Anusayā satta	111
Anussatiṭṭhānāni cha	118
Anussatānuttariyaṃ	65, 67
Andhaputhujjana	189, 245
Apariyantasikkhāpada	188
Apāya, duggatīnaṃ visesatā	339
Appamaññāyo catasso	271
Abyāpādo dhammapadaṃ	272
Abhiṃjhāya dve sambhārā	206
Abhiññā cha	126-7
Abhiññāñāṇaṇaṃ kamo	46
Abhiññāñāṇassa ārammaṇāni	339
Abhibhāyatanāni aṭṭha	68-69
Abhisamayañāṇaṃ	153
Amataṃ padaṃ	259
Ayaso	106
Araṇavihāro	282
Āriyavaṃsā cattāro	271
Ariyasaccāni cattāri	63, 183
Ariyūpavādatikicchā	337-8
Arūpadhātu	62

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[A]

Arūpasamāpattiyo	
catasso	271
Alābho	106
Avijjādīni dvādasa	84
Avijjāya koṭi na	
paññāyati	34
Avijjāya dve pariyāyā	109
Avijjāgho	110
Avīcījarā	140-1
Asaṅkhatā ca dhātu	62
Asaññasattā	107
Asallīnattapahitattapaggahaṭṭhā-	
naṃ visesatā	40-1
Asādhāraṇaṇāṇāni cha	52
Asekkhā dhammā dasa	128-129

[Ā]

Ākāśānañcā-	
yatanūpagā	103, 107
Ākiṇcaññāyatanūpagā	104, 107
Ājīvapārisuddhisamvaro	15
Ānantariyasadisam kammaṃ	337-8
Āyatanāni dvādasa	107
Āraddhavipassaka	238
Ārammaṇato	207, 209
Ārammaṇāni cattāri	271
Ārammaṇūpanijjhānaṃ	170, 258
Ālokā cattāro	343
Āvajjanādīni pañcadasa	92
Āsayānusaye ñāṇaṃ	53
Āhārā cattāro	102

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[I]

Itthiyo vīsati	204
Iddhipādā cattāro	271
Iddhipādāni aṭṭha	91
Iddhividhassa anekavihita-	
bhāvo	307
Indriyaparopariyattañāṇaṃ	53
Indriyādīni dasa	90
Iriyāpathacakkam	272
Iriyāpathasamasīsī	39

[U]

Upādānakkhandhā pañca	102-3
Upādānāni cattāri	103
Upekkhā dasavidhā	173, 175
Upattikkamo	30
Uppannaṃ catubbidham	158
Uppādādīni pañcadasa	86-87
Ubbegā pīti	169

[E]

Ekattam duvidham	124, 255
Ekattakāyā	
ekattasaññino	103, 107
Ekattakāyā	
nānattasaññino	103, 107
Ekattādinaya	237
Ekattādīni dvācattālīsa	93
Ekekamaggassa tīṇi	
kiccāni	149-150

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[O]

Okāsakatuppannaṃ 158
Okkantikā pīti 169
Oghā cattāro 110
Obhāsā cattāro 344

[Ka]

Kathetukamyatāpucchā 56
Kappassa asaṅkhyeyyāni
cattāri 326, 331
Kappassa vināsa, saṅṭhahanāni 326
Kabaḷikāro āhāro 102
Kamasabbaññū 54
Kamo pañcavidho 30
Kalyāṇaputhujjano 189, 245
Kasiṇāyatanāni dasa 119
Kāmatanḥā 109
Kāmadhātu 62
Kāmadhātu-ādīni dvādasa 82
Kāmupādānaṃ 103
Kāmesu micchācārassa
cattāro sambhārā 204
Kāmo duvidho 268
Kāmogho 110
Kāyānupassanā 165-6
Kāyānupassanā-
satipaṭṭhānaṃ 161-3
Kāyānupassī 165
Kiriyaśaṅgaho 43
Kilesakāma 167, 268
Kilesappabheda 292-3

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[Ka]

Kusalakammaṭṭhā dasa 173
Kusalakammaṭṭhavini-
cchaya 208-9
Kusalākusalesu
paṭṭhānanayo 299
Kesādīni dvattimsa 75-78
Koṭṭhāsato 207, 209

[Kha]

Khaṇa (3) 227-8
Khaṇikā pīti 169
Khantisaṃvaro 14, 202
Khīṇāsavabalāni satta 127
Khuddikā pīti 169

[Ga]

Gaṇanaśaṅgaho 43
Gabbhokkantimūlakādibhedanā
dukkhaṃ 133
Gotrabhūnaṃ ārammaṇāni 254

[Ca]

Cakkaṃ pañcavidhaṃ 272
Cakkāni cattāri 272
Cakkhāyatanādīni dvādasa 78
Cakkhu duvidhaṃ 73
Cakkhudhātādīni aṭṭhārasa 79
Cakkhundriyādīni bāvisati 80-1
Cittatṭhādīni pañcadasa 92
Cittaparidamanākārā cuddasa 306
Cittassa dukādīni 315

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[Ca]

Cittassa nibbānaninnam	166
Cittānupassanā	166
Cittānupassanā satipaṭṭhānā	165
Cīvarasantoso	271
Cuti	320

[Cha]

Chanda, rāgānam visesatā	112
Chando mūlaṭṭhenāti-ādīni nava	100
Chaḷaṅgupekkhā	173

[Ja]

Jarā duvidhā	135
Jarāya pākaṭibhūtata	140
Jātiśaṅgaho	42
Jānāti-ādīnam visesatā	226
Jīvitasamasīsī	39

[Jha]

Jhānam duvidham	170, 258
Jhānaṅgapaccanīkāni	168
Jhānāni cattāri	271
Jhānā parihāyanakāraṇāni	130
Jhānupekkhā	173-4

[Ña]

Ñānam (Micchā, sammā)	300
Ñānacakkhu	73
Ñāṇasamvaro	14, 202
Ñāṇassa lakkhaṇarasādīni	13

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[Ña]

Ñāṇena saccavavatthānam	238-9
Ñātapariññā	32
Ñātasabbaññū	54
Ñātibyaśanam	142
Ñātisālohitānam visesatā	145

[Ta]

Taṇhākāyā cha	110
Taṇhā tisso	109
Taṇhāmūlakā nava	111
Tatramajjhattupekkhā	173-4
Tathaṭṭhādīni dvādasa	96
Tīraṇapariññā	32
Tejapabheda	293-4

[Da]

Dassanānuttariyam	65
Dāna	271
Dārucakkaṃ	272
Diṭṭhasamsandanāpucchā	56
Diṭṭhibyaśanam	143
Diṭṭhupādānam	103
Diṭṭhogho	110
Dibbacakkhu	73
Dibbasotaṃ pakatisota- vatoyeva	314
Dīgham assāsavasena	281
Dukkham	106
Dukkham ariyasaccam	63
Dukkhanirodham ariyasaccam	63

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[Da]

Dukkhanirodhagāminī paṭipadā	
ariyasaccaṁ	63
Dukkhasamudayaṁ	
ariyasaccaṁ	63
Dukkhasa ādimajjha-	
pariyosānaṁ	138
Dukkhasa pīḷanaṭṭhoti-ādini	
soḷasa	95
Dukkhaḍḍini aṭṭhasatāni	84
Dukkhaṇi anekāni	132
Dukkhaṇupassanā	86
Dukkha vedanā	102
Desanakkamo	30
Desanā catubbidhā	61
Dvādasāṅgehi vīsataḅkāra	225-6

[Dha]

Dhammakkhandhā pañca	126
Dhammacakkaṁ	272
Dhammacakkhu	73
Dhammato	207, 209
Dhammapaṭisambhidā	2, 3
Dhammapadāni cattāri	272
Dhammā cha	110
Dhammādhīṭṭhānā	
dhammadesanā	61
Dhammādhīṭṭhānā	
puggaladesanā	61
Dhammānupassanā	166
Dhammānupassanā sati-	
paṭṭhānā	165-6
Dhammānupassī	166
Dhātuyo dve, tisso	62

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[Na]

Nānattakāyā	
ekattasaññino	103
Nānattakāyā	
nānattasaññino	103, 107
Nānattasaññaṁ	
catucattālīsavidhaṁ	124
Nānattekatta	293
Nāmaṁ catubbidhaṁ	277
Nāmarūpanaṁ	
tathalakkhaṇādini	192
Nijjaravatthūni dasa	71
Niddasavatthūni satta	68
Nindā	106
Nibbānadhātu duvidhā	190
Nibbidānupassanā	86
Nibbidānupassanāññānaṁ	21, 22
Niruttipaṭisambhidā,	2, 3
tāya saddārammaṇatā	5
Nirodhasamāpatti	286
Nirodhānupassanā	86
Nīvaraṇāni pañca	110
Nekkhammādīnaṁ āni-	
saṁsaparamparā	209, 213
Nekkhammādīni satta	96
Neyyapathā pañca	54
Nevasaññānā-	
saññāyatanūpagā	107

[Pa]

Pakati, kappavināsaka-	
sūriyānaṁ viśesatā	327
Paccayapaṭisevanāsaṁvaro	14

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Pa]	
Paccupaṭṭhānam	14
Paccuppannam catubbidham	227
Pajjotā cattāro	344
Paññākkhandho	126
Paññācakkhu pañcavidham	73
Paṭiccasamuppāda	
lakkhaṇarasādini	226
Paṭicchannajarā	140
Paṭinissaggānupassanā	86
Paṭipattikkamo	30
Paṭipadā catasso	271
Paṭibujjhanatṭho	94
Paṭibhānapaṭisambhidā	2, 3
Paṭisandhi	320
Paṭisandhikkhaṇe nāmarūpāni	321
Paṭisambhidapaccayā	7
Paṭisambhidā catasso	2, 271
dvīsu ṭhānesu pabhedam	
gacchanti	6
pañcahi ākārehi	
visadā honti	6
Paṭisambhidānam desanakkamo	33
Paṭisambhidāpatto	5
Paṭisambhidāmaggaṭṭhā	2
Paṭhamajjhānādini dvādasa	82
Patāpanatṭhādini atṭhārasa	94
Patirūpadesavāso	272
Pathavīkasiṇādini dasa	75
Pathavīdhātādini cha	75
Padaṭṭhānam	14

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Pa]	
Padeso nānāvidho	44
Pariggahaṭṭhāni ekatimsa	88
Pariññā tisso	32
Pariyantā dve	188
Pasaṁsā	106
Pasādacakkhu	73
Pahānakkamo	30
Pahānapariññā	32
Pahānāni pañca	113, 115
Pahānekaṭṭham	124, 255
Pākaṭajarā	140-1
Pāṇātipātassa	
pañca sambhārā	204
Pātimokkhasaṁvaro	14, 202
Pāmojjādīnam	
paramparakāraṇāni	274
Pāricariyānuttariyam	65, 67
Pārisuddhipadhāniyaṅgāni	
nava	119
Pārisuddhupekkhā	173-4
Piṭakāni tīpi	8
Piṇḍapātasantoso	271
Pisuṇavācāya cattāro	
sambhārā	205
Pīti pañcavidhā	169
Pītisukhānam visesatā	170
Puggalādhiṭṭhānā	
dhammadesanā	61
Puggalādhiṭṭhānā	
puggaladesanā	61
Pucchā pañcavidhā	56
Puthujjanā dve	189, 245
Pubbakiccaṁ catubbidham	287-9

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[Pa]

Pubbe ca katapuññatā 272
Pubbenivāsaṁ cha janā
anussaranti 323
Peyyavajja 271

[Pha]

Pharaṇā pīti 169
Pharusā vācāya tayo
sambhārā 206
Phalakkhaṇe vīriyassa
sammappadhānāti
vattabbatā 262
Phalañāṇassa
eka, dvi, bahukkhattum 260
Phalasamāpajjanakkamo 247
Phassāhāro 102

[Ba]

Bala, cariyānaṁ nānattam 284
Bujjhanatṭhānādīni cattāri 94
Bujjhanatṭho 94
Buddhakhettaṁ 326
Buddhacakkhu 73
Bojjhaṅgupekkhā 173
Byasanāni pañca 142
Byāpādassa dve sambhārā 206
Brahmavihārupekkhā 173

[Bha]

Bhaṅgānupassanāñāṇassa
ānisamsā aṭṭha 242
Bhavataṇhā 109
Bhavogho 110

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[Bha]

Bhāvanā dve 120
Bhāvanārāmatā 271
Bhūtāpagatuppanna 158
Bhūmikkamo 30
Bhūmiladdhuppanna 158, 160
Bhogabyasanaṁ 143

[Ma]

Maṁsacakkhu duvidham 73
Maggakiccāni
cattāri 114, 152, 297
Maggāṅgānaṁ kamo 150-1
Maggāṅgāni aṭṭha 181
Maggāṅgāni tīhi khandhehi
saṅgahitāni 186
Mata, samāpannapuggalānaṁ
visesatā 289, 290
Manosañcetanāhāro 102
Maraṇaṁ duvidham 135
Mahākaruṇāsamāpattiyā
ñāṇaṁ 54
Mahānikāyā pañca 8
Mahāvipassanā aṭṭhārasa 96
Mahāsāvajjataradhamma 338
Māgadhikāya bhāsantā puggalā 5
Māgadhikā mūlabhāsā 5
Mātāpitādiviggaha 145
Micchattā aṭṭha 111
Micchādīṭṭhiyā dve sambhārā 207
Musāvādassa cattāro
sambhārā 205
Mūlato 208

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[Ya]

Yamakapāṭihīraṃ	54
Yaso	106
Yuganaddhā	
samathavipassanā	18, 258

[Ra]

Ratanacakkaṃ	272
Raso	14
Rūpadhātu	62
Rūpā, rūpakkhandhesu	
vipariṇāmassa visesatā	236
Rūpupādānakkhandho	103
Rogabyasanāṃ	143
Rogasamasīsī	39

[La]

Lakkhaṇaṃ	14
Lakkhaṇattika	131
Lakkhaṇādīni cattāri	14
Lakkhaṇūpanijjhānaṃ	170, 258
Lābhānuttariyaṃ	65-
Lābho	106
Lokadhammā aṭṭha	106
Lokikaṃ ñāṇaṃ duvidhaṃ	342
Lokiya, lokuttarānaṃ	
jhānatā	258

[Va]

Vattamānuppanna	158
Vatthukāmo	167, 268
Vayā tayo	123
Vavatthānañāṇaṃ	153

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[Va]

Vasiyo pañca	284-6
Vicikicchā, sīlabbata-	
parāmāsānaṃ visesatā	260
Vijjā tisso	126
Viññāṇaṇcāyatanūpagā	103, 107
Viññāṇaṭṭhitiyo satta	103
Viññāṇāhāro	102
Viññāṇupādānakkhandho	103
Vitakkavicārānaṃ	
visesatā	168-9
Vitakkassa	
lakkhaṇarasādīni	47, 48
Vitakkādīni pañca	91
Vipassanā tividdhā	287
Vipassanāyeva	
vihāritukāmatā	248, 252
Vipassanupekkhā	173-4
Vibhavataṇhā	109
Vimaticchedanāpucchā	56
Vimuttāyatanāni pañca	63-4
Vimuttikkhandho	126
Vimuttiñāṇadassanakkhandho	126
Vimokkhā aṭṭha	128
Vimokkhānaṃ nānattekattaṃ	259
Virati tividdhā	208
Virāgānupassanā	86
Visesādhigamānaṃ	
pubbanimittāni	191
Vīriyaṃvarō	14, 202
Vīriyassa lakkhaṇarasādīni	41
Vīriyupekkhā	173-4
Vedanā tisso	102

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[Va]

Vedanāto	207-
Vedanānupassanā	166
Vedanānupassanā patipaṭṭhānā	164
Vedanupādānakkhandho	103
Vedanupekkhā	173-

[Sa]

Samvaraṭṭhenāti-ādīni aṭṭha	99
Samvaro pañcavidho	14, 202
Samśāracakka	197
Sa-upādiseso	291
Sakimsabbaññū	54
Sanḥatā ca dhātu	62
Sanḥārā (kāya, vacī, citta)	283-4
Sanḥārā nānāvidhā	57, 317-
Sanḥārūpādānakkhandho	103
Sanḥārūpekkhā	173-4
Sanḥārūpekkhā pannarasa	252
Sanḡahavatthūni cattāri	271
Sanḡaho catubbidho	32
Saccañāṇaṃ duvidhaṃ	342
Saccānaṃ kamo	50, 183-4
Sacchikātabba	129
Saccesu ñāṇaṃ catubbidhaṃ	153
Sanjātisaṅgaho	43
Sanñāya lakkhaṇarasādīni	45
Sanñupādānakkhandho	103
Satatasabbaññū	54
Satipaṭṭhānā	261
Satipaṭṭhānā cattāro	117, 270

Padānukkamo Piṭṭhaṅkā

[Sa]

Satisamvaro	14, 202
Satisambojjhaṅgādīni satta	89
Sattāvāsā nava	106-7
Sattisabbaññū	54
Saddhābalādīni pañca	89
Saddhindriyādīni pañca	89
Santati (3)	227-8
Sappurisāvassayo	272
Sabbaññūtaññāṇaṃ	54
Sabbaññū pañcavidho	54
Sabbepi ariyā attano attano	
phalaṃ samāpajjanti	247
Samatha, vipassanā	116
Samathavipassanānaṃ	
yuganaddhā	258
Samatha, vipassanābalānaṃ	
visesatā	283
Samathādīni cattāri	89
Samantacakkhu	73
Samaya (3)	228
Sama, sīsam	291-2
Samasīsī	291-2
Samasīsī tividho	39
Samādānavirati	208
Samādhikkhandho	126
Samādhi tayo	116-7
Samādhippabheda	213, 219
Samādhissa pariyāyā	219, 221
Samādhissa pañca aṅgāni	117
Samādhissa lakkhaṇarasādīni	16

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Sa]	
Samānattatā	271
Samucchedavirati	208
Sampattavirati	208
Sampatticakkam	272
Samphappalāpassa dve sambhārā	206
Sambujjhanatṭho	94
Sammappadhānā	261
Sammappadhānā cattāro	155, 270
Sammasanañāṇam	153
Sammasanappabheda	229, 230
Sammā-ājīva	182
Sammākammanta	182
Sammādiṭṭhādīni aṭṭha	90
Sammādiṭṭhi	181
Sammāvācā	181
Sammāvāyāma	182
Sammāsaṅkappa	181
Sammāsati	182
Sammāsati dhammapadam	272
Sammāsamādhi	182
Sammāsamādhi dhammapadam	272
Savanānuttariyam	65-66
Savīcījarā	140
Sasambhāracakkhu	73

Padānukkamo	Piṭṭhaṅkā
[Sa]	
Sahajekaṭṭham	124, 255
Sāmaññaphalāni cattāri	126
Sāsanassa aṅgāni nava	8
Sikkhādīni nava	89
Sikkhānuttariyam	65-66
Sīlakkhandho	126
Sīlabbatupādānam	103
Sīlabyasanam	143
Sīlassa khaṇḍatādi	200
Sīlassa lakkhaṇarasādīni	15-16
Sukham	106
Sukhā vedanā	102
Sugati, saggānam visesatā	339
Sutamayañāṇam	153
Senāsanasantoso	271
Sotāpattimaggaḍḍhādīni aṭṭha	99
Sotāpattiyaṅgāni cattāri	10
[Ha]	
Hadayaalohitassa nānāvaṇṇatā	314-5
Hānabhāgiyacatukka	131
Heṭṭhimā uparimānam	
cittam na jānanti	316
Hetu, paccayānam visesatā	222

Paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāya paṭhamabhāge

Nāmānaṃ anukkamaṇikā

Nāmānukkamo Pitṭhaṅkā

[A - Ā]

Akaniṭṭha	217, 271
Anāgāmī	99, 251, 257, 283, 284, 286
Appamāṇābhā	217
Appamāṇasubhā	217
Arahattamagga	99, 257, 284
Arahattaphala	99, 301
Arahanta	283
Avihā	217
Asaññasatta	105, 217
Asokamahārāja	198
Ākāśānañcāyatana	83, 128
Ākiñcaññāyatana	83, 128, 289
Ātappa	217
Ānandatthera	6, 8, 132, 185, 191, 210
Ābhassarā	105, 217

[Ka - Kha - Ga]

Kosala (rājā)	198
Khujjuttarā	6
Gavaṃpati	192
Gotama (Buddha)	192

[Ca - Ja - Da]

Cātumahārājika	142
Cunda	195

Nāmānukkamo Pitṭhaṅkā

[Ja - Da]

Jambudīpa	198
Dīpaṅkara (Buddha)	191
Devadatta	139

[Dha - Na]

Dhammaguttā	104
Nandopananda (nāgarāja)	285
Nevasaññānāsaññāyatana	83, 128, 289, 300-1

[Pa]

Paranimmita	232
Parittābhā	105, 217
Parittasubhā	217
Piyaṅkaramātā	104
Punabbasumātā	104

[Pha - Ba - Ma]

Phusī	192
Phussamittā	104
Bārāṇasī	70
Bimbisāra	198
Brahmapurohita	104, 217
Brahmapārisajja	217
Mahākaccāyana	6
Mahākassapa	6
Mahākoṭṭhika	6

Nāmānukkamo Piṭṭhaṅkā

[Ma]

Mahābrahmā 104, 217

Mahāmoggallāna 6, 285

Māra 195

[Va]

Vasavattī 232

Viññāṇaṅcāyatana 83, 128

Visākha 43, 186, 283

Vehapphala 105, 217

Nāmānukkamo Piṭṭhaṅkā

[Sa]

Sakadāgāmi 99, 247, 251,
253, 257

Sakka (devarājā) 196

Sāriputta 1, 6, 8, 118

Sudassa 217

Sudassī 217

Subhakiṇha 105, 217

Subhadda 10

Sotāpatti 99, 294, 299

Sotāpanna 246-7, 251, 257

Paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāya paṭhamabhāge

Nānāpāṭhā

Paṭhamo mūlapāṭho, Sī = Sīhaḷapottthakaṃ, Syā = Syāmapottthakaṃ,
Kaṃ = Kambojapottthakaṃ, I = Iṅgalisapottthakaṃ, Ka = kesuci
Marammapottthakesu dissamānapāṭho, Ka-Sī = kesuci Sīhaḷapottthakesu
dissamānapāṭho, Ṭṭha = Aṭṭhakathā.

Paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāya paṭhamabhāge

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[A]

Ajjhosannā = Ajjhoppannā (Ka)	245
Aññāṇasseva cariyā = Aññāṇameva cariyā (Ka)	267
Attanopi = Taṃ attanopi (Visuddhi 2. 245 piṭṭhe)	229
Attābhinivesaṃ = Abhinivesaṃ (Gaṇṭhipade)	249
Adhiṭṭhānā = Adhiṭṭhānacittena (Visuddhi 2. 18 piṭṭhe), Adhiṭṭhānāya (Syā, Ka)	309
Anupapatti = Anuppatti (Sī, Syā)	148
Ante = Tadanantaraṃ (Sī)	50
Apanītaṃpi = Apanītaṃ (sabbattha)	176
Apalokanakammādīsu = Ñattikammādīsu (Visuddhi 2. 349 piṭṭhe)	288
Apunappavattivasena = Apunappunaruppattivasena (Sī), Apunappunappattivasena (Syā)	234
Appeti = Apoti (Sī), Āpoti (Syā)	75
Abhibhūyamānāni = Abhibhūyamānāni (Sī)	68
Ariyaphaleva = Ariyaphaleneva (Syā, Ka, Visuddhi 2. 73 piṭṭhe ca)	7
Arūpasattakādivasena = Rūpasattakādivasena (Visuddhi 2. 336 piṭṭhe)	98
Avikkhipamānā = Avikkhippamānā (Sī, Syā)	16
Avitathāni = Tathāni avitathāni (Visuddhi 2. 126 piṭṭhe)	58
Asanivicakkābhihatassa = Asanivisattābhihatassa (Gaṇṭhipade), Visuddhi 2. 337 piṭṭhe pana passitabbaṃ.	115

Nānāpāṭhā

Piṭṭhankā

[A]

Asīti khandhakavattāni = Dvāsīti khuddakavattāni (Abhi-Ṭṭha 2. 283; Am-Ṭṭha 1. 23 piṭṭhesu), Vi 4. 239 piṭṭhe pana passitabbari.	156
--	-----

[Ā]

Āyavanti = Āsavanti (Sī) Pāḷiyampi āsavantveva dissati.	301
Āyāvantipi = Āsāvantipi (Sī)	301
Āsīsītāpi = Āsīsātōpi (Sī)	111

[U - E - O]

Uddhaccathīnam = Uddhaccamiddham (Visuddhi 1. 147 piṭṭhe)	215
Uparimaggavajjhe = Uparimaggattayavajjhe (Visuddhi 2. 316 piṭṭhe)	28
Upādiṇṇappavatti nāma = Upādiṇṇakarūpaṃ nāma (Abhi-Ṭṭha 1. 348 piṭṭhe.)	74
Ekapatthapūrappamāṇam = Ekapattapūrappamāṇam (Sī, Syā)	77
Ekavavatthanāti = Ekavavatthānāti (Sī, Syā)	241
Ekavidhavisaya... = Ekavīthivisaya...(Visuddhi 2. 104 piṭṭhe)	230
Okkanditvā = Okkantitvā (Sī)	270
Oḷārikasukhumabhāvo = Oḷārikasukhumabhedo (Visuddhi 2. 104 piṭṭhe)	230

[Ka]

Katvā = Akatvā (Abhi-Ṭṭha 2. 109 piṭṭhe)	151
Karaṇabhūtāhi = Kāraṇabhūtāhi (Sī, Syā, Ka) Abhi-Ṭṭha 2. 72; Visuddhi 2. 116 piṭṭhe pana passitabbari.	79
Kālantarajā = Kālānantarajā (Sī)	268
Kusalena = Sukusalena (Visuddhi 2. 349 piṭṭhe)	289

[Kha - Ga - Gha]

Khārāpatacchikādi... = Khārāpaṭicchakādi... (Syā, Ka)	133
Gantabbābhāvato = Gantabbabhāvato (Sī, Syā), Gandhabbābhāvato (Gaṇṭhipade)	115
Gahitapaggahaṭṭha... = Gahitapariggahaṭṭha... (sabbattha)	220
Ghaṭanti = Ghaṭenti (Sī)	78
Ghaṇḍisaddo = Gaṇḍisaddo (Sī)	313

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Ca - Cha - Ja]

Catunnaṃ = Tiṇṇaṃ (Sī)	195
Chinnavaṭṭumānupassane = Chinnamanupassane (Syā)	
Chinnavaṭṭamanupassane (Sī)	27
Jātivirahe yadato = Jātivirahena yato	
(Visuddhi 2. 132 piṭṭhe)	135
Jinattajesu = Jinatrajesu (Sī)	1
Jīvikam = Jīvitam (Syā)	155

[Ta]

Taṃyeva ñāṇaṃ = Taṃyeva dhammaṃ (Sī, Ka)	13
Tadabhimukhībhūtattā = Tadabhimukhabhūtattā (Sī),	
Tadabhimukhattā (Syā)	51
Tassa hi = Tassa hi paccavekkhaṇassa (Visuddhi 2. 316 piṭṭhe)	28
Tasseva = Tassa (Syā, Ka, Abhi-Ṭṭha 2. 138 piṭṭhe ca)	317
Tividhānaṃ ayaṃ = Tividhānaṃ sayam (Syā), Tividhānampi yaṃ	
(Abhi-Ṭṭha 2. 141 piṭṭhe)	319
Tebhūmakadhammānaṃ = Tebhūmikadhammānaṃ (Sī, Syā)	38

[Da]

Diṭṭhimaṇḍale = Diṭṭhamaṇḍale (Syā, Ka)	73
Dukkhaṃ dukkhaṇca = Dukkhaṇca (Sī, Visuddhi 2. 134 piṭṭhe ca)	137
Dussīyamalaṃ = Dussīlamalaṃ (Syā)	119
Dūre = Dūre vā (Sī, Syā)	19
Dvāsaṭṭhibhedato = Tesāṭṭhibhedato (sabbattha)	255
Dvāsaṭṭhiyā = Tesāṭṭhiyā (Syā, Ka)	256

[Na]

Namayanti = Damayanti (Syā, Ka)	40
Naro = Sāmaṃ (Gaṇṭhipade) Abhi-Ṭṭha 2. 142;	
Visuddhi 2. 117 piṭṭhesu pana passitabbaṃ.	319
Nāmarūpavavattāpanena = Nāmarūpavavattāhānena (Sī)	238
Nimittapavattato = Nimittapavattito (Sī)	93

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Na]

Niyamanam = Paṭipakkhaniyamanam (Syā, Gaṇṭhipade ca)	
Abhi-Tṭha 2. 107 piṭṭhe pana passitabbam.	149
Nirasā = Nīrasā (Sī)	21
Nirussāsam = Nirassāsam (Syā, Visuddhi 2. 47 piṭṭhe ca)	329
Nissaṭattā = Nissaraṇattā (Sī, Ka)	113
Nūna = Nanu (Sī)	173
Nūnimassa = Nanvimassa (Sī)	166

[Pa]

Paccayasamuppannam = Paccayasambhūtam (Visuddhi 2. 70 piṭṭhe)	3
Pañcaneyyapathappabhedam = Pañcañeyyapathappabhedam (Sī)	54
Paññāpanaṭṭhena = Paññānaṭṭhena (Sī)	12
Paṭipisanti = Paṭipimsanti (Sī, Syā)	137
Paṭiventī”ti = Paṭiventīti passati (sabbattha)	
Visuddhi 2. 266 piṭṭhe pana passitabbam.	235
Patāpanaṭṭhādīni = Pakāsaṇaṭṭhādīni (Sī)	94
Padacchedam = Padapacchedam (Syā) Evamaññatthāpi.	153
Padālatā = Padālatā (Sī)	330
Panettha = Kiñcetta (Abhi-Tṭha 2. 139 piṭṭhe)	318
Payogānanti = Yogānanti (Sī) Pāḷiyam pana “maggānan”ti dissati.	91
Parasamharaṇam = Parassa haraṇam (Sī, Syā, Ka)	
Dī-Tṭha 1. 70 piṭṭhe pana passitabbam.	204
Parasattavatthuke = Parasantakavatthuke (Sī)	206
Paripūraṭṭho = Paripūriṭṭho (Sī)	88
Parisuddhabhāvassa = Pārisuddhibhāvassa (Syā, Ka)	119
Palibundhati = Palibujjhati (Sī)	222
Pāmukhaṭṭhenātipi = Pāmukkhaṭṭhenātipi (Syā)	100
Pārāpanno = Pārāsanno (Sī, Syā)	26
Piyaviyogo”ti = Piyavippayogoti (Sī, Ka, Visuddhi 2. 136 piṭṭhe ca)	138

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Pa]

Punabbasumātā = Uttaramātā (Dī-Ṭṭha 2. 100; Am-Ṭṭha 3. 163 piṭṭhesu)	104
Punabbhavaṃ = Punobhavaṃ (Sī)	146
Pupphaphalūpajīvinīyo = Puññaphalūpajīvinīyo (Sī, Syā), Gaṇṭhipade pana passitabbaṃ.	327
Pubbasannicayaṭṭhānesu = Pubbasannicitaṭṭhānesu (Sī, Syā)	218
Pubbuḷakā = Bubbulakā (Sī)	330
Ponobhaviḱāti = Ponobbhaviḱāti (Syā)	146

[Pha - Ba - Bha - Ma]

Phalāvasānena = Phalavasena (Sī, Syā)	262
Phassanaṭṭhe = Phusanaṭṭhe (Sī)	33
Phassitā = Phussitā (Syā)	129
Buddhacariyāya = Buddhacariyāya (Syā, Ka)	191
Bhāsā = Aṭṭhārasa bhāsā (Abhi-Ṭṭha 2. 371 piṭṭhe)	5
Bhūtāpagatuppannaṃ = Bhutvāvigatuppannaṃ (Sī, Abhi-Ṭṭha 2. 285; Ma-Ṭṭha 3. 173 piṭṭhesu ca)	158
Macchakhippaṃ = Pacchakhipaṃ (Sī, Syā)	29
Manāpiyesūti = Manāpikesūti (Sī, Syā, Ka)	266
Mudim = Mutim (Sī)	121

[Ya]

Ya'dayaṃ = Yadidaṃ (Syā)	164
Yāvaticchakaṃ = Yāvadacchakaṃ (Visuddhi 2. 53; Vi-Ṭṭha 1. 129 piṭṭhesu.)	334
Yāvassa = Yā cassa (Syā, Abhi-Ṭṭha 2. 287; Ma-Ṭṭha 3. 176 piṭṭhesu ca)	160
Ye keci = Keci (Syā, Ka)	198

[La - Va]

Likkhāmattaṃ = Likhāmattaṃ (Syā, Ka)	76
Lujjanapalujjanaṭṭhena = Lujjanaṭṭhena (Syā)	163
Vicāraṭṭho = Vicayaṭṭho (Sī)	90
Vijjuppādasadisā = Vijjupātasadisā (Sī)	169

Nānāpāṭhā

Piṭṭhaṅkā

[Va]

Vattanipakaraṇe = Vattati, pakaraṇe (Sī)	254
Vitthāragataṃ = Vitthārato (Syā, Ka, Visuddhi 2. 72 piṭṭhe ca)	6
Vidahati = Vidadhāti (Sī), Dahati (Visuddhi 2. 70 piṭṭhe)	3
Viyasatīti = Byasatīti (Sī)	142
Visatṭhacitto = Vissatṭhacitto (Sī, Syā)	35
Visuddhājīvitā = Visuddhājīvatā (Syā, Ka)	242
Vīriyabalapaggahena = Vīriyabalapariggahena (sabbattha)	220
Vosagge = Vossagge (bahūsu)	46

[Sa]

Sakasakalakkhaṇe = Salakkhaṇe (Sī, Syā)	17
Satadhā = Sattadhā (Syā)	152
Sattadhā = Satadhā (Sī, Ka)	185
Santānayaṃāne = Sandhārayaṃāne (Sī, Ka)	159
Sappurisāvassayo = Sappurisāpassayo (Sī, Syā, Ka)	272
Samanvesitvā = Samannesitvā (Ka)	151
Samāpattiyeva = Samāpattivaseṇa (Visuddhi 2. 348 piṭṭhe)	288
Sampatinibbattā vā = Sampatinibbattā (Sī), Sampatinibbattāva (Visuddhi 2. 54 piṭṭhe)	336

[Ha]

Hetavo = Hetuyo (Syā)	225
Hettha = Hetṭhā (Gaṇṭhipade)	262
Hetuṭṭho = Hetattho (Syā)	89
Hetuphalaṃ samavāyavādīnaṃ = Hetuphalasamavāyavādīnaṃ (Sī, Abhi-Ṭṭha 2. 84 piṭṭhe ca)	184
Hotiyeva = Na hotiyeva (Sī) Am-Ṭṭha 3. 137 piṭṭhe passitabbaṃ.	68

Paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāya paṭhamabhāge

Gāthāsūci

Paṭhamapādā	Piṭṭhaṅkā	Paṭhamapādā	Piṭṭhaṅkā
Āṅgānaṃ sithilībhāvā	135	Gaṇhitvā āvajjana	26
Atīte hetavo pañca	225	Gantvāna so satta padāni	
Abhiññeyyaṃ abhiññātāraṃ	198	Gotamo	192
Abhisāṅkharoti so ete	319	Gamane vissute tinte	13
Arā saṃsāracakkassa	197	Candaṃ passeyya naro	26
Asaṅkhyeyyāni nāmāni	277	Cittajena hi rūpena	321
Asayhamappaṭikāraṃ	136	Cittassa ca paridahanā	137
Ārakattā hatattā ca	198	Cutūpapāte saṃsāre	319
Iti evaṃ pakārehi	185	Chaḷeva phassā saṅkhepā	322
Iti tacchāvipallāsa	59	Jātippabhutikaṃ dukkhaṃ	138
Iti santā samāpatti	290	Jāyetha no ce narakesu	
Imāni aṭṭhagguṇamuttamāni	242	satto	134
Udakaṃ hi nayanti nettikā		Ñātidhanādiviyogā	138
(Khu 1. 25)	40	Ṭhātuṃ icchaṃ puriso	26
Udayabbayānupassana	26	Taṃ taṃ patthayamānānaṃ	138
Uppādaṅca pavattaṅca	243	Taṃ muñciya gotrabhunā	26
Ekaṃ na ekato idha	318	Taṃ vinā nāññato dukkhaṃ	58
Ete saṃvaravinayā	188	Taṇhāya paccayā tasmā	322
Evaṃ ariyasaccānaṃ	186	Tato dukkhadvayassāpi	137
Evaṃ yogāvacaro	26	Tayamidha nirodhasuññaṃ	185
Evamidha maggañāṇaṃ	26	Tibbandhakāre ca asayhasīte	134
Kim bhāsitena bahunā		Disvāva appiye dukkhaṃ	137
nanu yaṃ kuhiñci	135	Dukkhaṃ tiracchesu	
Katattā paccayā ete	321	kasāpatoda	134
Kāmesu chandaṃ paṭighaṃ		Dukkameva hi na koci	
vinodaye	215	dukkhito	184
Khandhā nirujjhanti na catthi		Dukkhi sukhaṃ patthayati	322
añño	241	Duve puthujjanā vuttā	189, 245

Paṭhamapādā	Piṭṭhaṅkā
Dussīlyaviddhaṃsanatā	15
Dvārato vedanā vuttā	322
Dvāsīti Buddhato gaṇhiṃ (Khu 2. 347)	8
Dhuvasubhasukhattasuññaṃ	184
Na tassa addiṭṭhamidhatthi kiñci (Khu 7. 280; Khu 8. 178)	55
Nava koṭisahassāni	188
Na hi dhammo adhammo ca (Khu 2. 272)	17
Nāññā nibbānato santi	59
Nābādhakaṃ yato dukkhaṃ	58
Paṭippassaddhadarathaṃ	249
Paṭhamam kalalam hoti (Saṃ 1. 208)	30
Pappoti dukkhaṃ yaṃ macco	135
Passitukāmo candaṃ	26
Pātimokkha satī ceva	14
Pāpassa pāpakammādi	136
Pīleti kāyikamidaṃ	137
Pīleti yato cittaṃ	137
Puthūnaṃ jananādihi	188, 245
Pubbayogo bāhusaccaṃ	7
Pūjāvisesaṃ saha paccayehi	198
Petesu dukkhaṃ pana khuppipāsā	134
Phalassupattiya eva	320
Bhamitamhi cakkayante	26
Bhavo kulaṃ nikāyo ca	132
Maṃsaviññāṇaṇaṇesu	12
Magga aññaṃ na niyyānaṃ	59
Majjhatabrahmabojjhaṅga	175

Paṭhamapādā	Piṭṭhaṅkā
Muhuttajātova gavaṃpatī yathā	192
Yaṃkiñci dukkhaṃ sambhoti (Khu 1. 394)	41
Yaṃ passati na taṃ diṭṭhaṃ	161
Yaṃ sokasallavihato paridevamāno	136
Yañcāpi gūthanarake viya mātugabbhe	135
Yato yato sammasati (Khu 1. 67)	274
Yathāpi nāma jaccandho	319
Yathāpi mūle anupaddave dalhe (Khu 1. 62)	147
Yathā pubbuḷakaṃ passe (Khu 1. 39)	242
Yatheva Dīpaṅkarabuddha- ādayo	191
Yadā ca ñatvā so dhammaṃ	319
Yasmā tasmā upādāna	138
Yasmā natthi raho nāma	198
Yasmā rāgādisaṅkhātā	197
Yassete caturo dhammā (Khu 1. 14)	17
Yāni sotāni lokasmim (Khu 8. 6; Khu 1. 434)	14, 202
Yo sukhaṃ dukkhato adda (Saṃ 2. 409)	165
Rajjuraṃ vā daṇḍaṃ vā	26
Rūpatanḥādibhedena	322
Lakkhaṇaṃ tu avikkhepo	16
Laddhapaccayamiti dhamma	320

Paṭhamapādā	Piṭṭhaṅkā	Paṭhamapādā	Piṭṭhaṅkā
Vātā viya te candaṃ	26	Sabbe saṅkhārā aniccāti	
Vitthārato daso'pekkhā	175	(Khu 1. 53)	264
Vippavāsā satādīnaṃ	135	Sabbesañcāpi yaṃ sandhi	136
Viruddho cāvīruddho ca	319	Samavāye khaṇe kāle	297
Vuttamhi ekadhamme		Samādahitvā yathā ce	
(Khu 10. 3)	28	vipassati	18
Verabhayāni samayate	27	Samāvahati byādhiṇca	136
Saṃvijjamānaṃhi		Sīlanaṃ lakkhaṇaṃ tassa	15
visuddhadassano	241	Soceyyapaccupaṭṭhānaṃ	16
Saṃsāradukkhajaladhiṃ	27	So tato ārakā nāma	197
Saṃsāre saṃsaraṃ bālo	319		
Sattānaṃ hadayaṃ soko	136		
Santāne yaṃ phalaṃ etaṃ	320		